

زمان و زار

سالی دووهم - ژماره (۵) (رهزبهري-۲۷۲۲) (پاييزي-۲۰۲۲)

گۆفاريكي زمانناسي وهرزييه

سهر نووسهر:

فهرهيدوون سامان

خاوهر نيمتياز:

د. تهها رهسوول

سهر نووسهرى فخرى:

توفيق وهبى بهگ

زمان و زار

هه ئه گری: ئوقمان.م شلانی

دیزاینی ناوهوه: ئومید محهمهد

به رگ: ئارام عه لی

چاپ: ۲۰۲۲

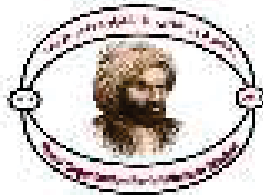
تیراژ: ۵۰۰ دانه

نرخ: ۵۰۰۰ دینار

چاپ: چاپخانه ی تاران

دامه زراوه ی که ریمی عه له که و

ریکخراوی خانی بو لیکۆلینه وه ی هزری ده ری ده کات

هه موو ئه و بابه تانه ی بلاوده کرینه وه:

گوزارشت له راو بو چوونی نووسه ره که ی ده کات

دەستەى راوژىكارى:

د. وريا عومەر ئەمىن

د. ھۆگر مەحمود

د. مزگىن چالى

كامران رەحىمى

ئىدرىس لاوھ

راوژىكارى كارگىرى: ئەفىن ئەحمەد

پەيوەندىيەكان: سارا سەعدى عومەر

خەزان بابان

بۆ پەيوەندى بە گوڧارى زمان و زار

ferydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

هه و النامهه كئيب

پیرست

- ۷..... زمان وهک بهشیک له کیشهکان.....
- شاسوار هه رشه می
- ۱۹..... زاراوه سازی له پروانگه ی زمانه وانیه وه.....
- پ. د. وریا عومه ر ئه مین
- ۳۱..... زمانى كوردى دوو ره گه زى بکهین.....
- فهره ی دوون په روزه
- ۴۵..... کوردانى کلارده شتى مازهنده ران و ئاسته نگه کانی به رده م زمان.....
- مۆژگان کاووسی...
- ۷۳..... جینۆسایدی زمانى كوردى له سایه ی سه ره کایه تیی سه داما.....
- کازیوه سالیج..
- ۱۰۱..... زمانى كوردى له سایه ی حکومه تى هه ریمدا.....
- د. سه باحی غالب
- ۱۰۹..... چۆن به سانترین ریگا فیتری زمانى دووهم ده بیت.....
- د. سیروان ئه نوهر مه جید
- ۱۱۳..... نه فه ره ی رۆکیرو- بیخزانی (Rokiro Theory- Bekhzani) (به شی سییه م).....
- تاریق هه مه وه ندی
- ۱۳۳..... هژمونی فه ره هنگی، زوانی و سیاسه ته یل فراموشی؛ فه کۆلینه وه سیاسه ته یل مه حدوود سازی زوانی.....
- ئانتونیا داردر
- ۱۳۹..... گۆرپانکاری له زماندا، زمانى ترکی به نمونه.....
- د. حه سیب شحاده
- ۱۵۵..... زمان له شه ری به رگری له ناسنامه دا.....
- قادر وریا
- ۱۵۹..... زمانى یه کگرتووی كوردى به کوی گه یشت؟.....
- حه مه که ریم همورامی
- ۱۶۷..... کورته یه ک له هه مبه ر ره وانینژییه وه.....
- ئه نوهر ئه لمان
- ۱۷۳..... باخقه دا ته بیینم.....
- عه بدولر حمان نه قشبه ندی
- ۱۹۷..... سایکۆلۆجیای واتا و هیما له زمان و وێژه ی کوردیدا.....
- که مال فارووق
- ۲۱۳..... بیرمهند و زمانناسی کورد مامۆستا مه سعود محه مه د.....
- ئا/ فاتح یاسین موده رپیس
- ۲۲۳..... رووتکرده وه ی زمانى كوردى، مه ترسییه کی گه وره یه.....
- ره سوول سولتانی

- عەزیز گەردی.. شانازیی نەتەو هێیک..... ۲۲۷
- پ.د. وریا عومەر ئەمین
- عەزیز گەردی پەزیک بە بەرەم لە داوینی قەلادا..... ۲۳۱
- یوسف محەمەد بەرزنجی
- لە عەزیزی مەلای پەشەو، بۆ گیانی پاک و پایە بەرزو قەدر گران دکتۆر عەزیز گەردییەو..... ۲۴۵
- پێژمانی کاری کوردی..... ۲۵۱
- پانانی؛ زمان و زار
- پوختە ی پینوس (Kurdish Orthography A Short Introduction)..... ۲۵۳
- ئا: دیاکو هاشمی
- زوان کوردی و شیکاری جمشت فەرەنگی کوردی خوارگ..... ۲۸۹
- کامران رەحیمی
- خەسارناسی کوردی خوارین دە چە مسار زوان ناسی..... ۲۹۷
- ک. پالیزبان
- بابا تاهیری عوریان؛ سامانیکی بە پێز بۆ رەسەنایەتی ئەدەبیاتی نەتەو هی و..... ۳۰۳
- عادل محەمەد پوور
- توژی خویندەواری کورد و بەکارهینانی زمانەکیان..... ۳۱۹
- د. زرار صدیق توفیق
- زبانی کە ادبیات هەزارسالە را پشتوانە خوددارد، باید حفظ شود..... ۳۳۷
- محمودلی کاکایی
- قەمت زبانی کوردی از نظر زبان شناسان کرد..... ۳۴۱
- پرور یاش
- کلمات فریکار زبانی کوردی در مقایسه با انگلیسی ، فارسی و عربی..... ۳۴۵
- کمال مولودپوری
- معجم ثنائی اللغة: بین النظرية والتطبيق..... ۳۵۵
- برزو محمود
- عمق من جذور اللغة الكردية من خلال اول إنشودة ملحنة في التاريخ..... ۳۷۱
- برادوست میتانی

5.....Roşan Lezgîn: «Kurmancî kirin kurdî, kirdî kirin zazakî»

Hevpeyvîn: Rojbîn Özkan

15.....POLÎTİKAYÊ ZAFZIWANÎ; EWROPA RA TAYÊ NUMÛNEYÎ

Netîce Altun

زمان وەك بەشیک له كیشەكان
(بەكارهینانی زمان وەك ئامرازیک، بۆ پیناسە
دروستکراوی ئایینی و نەتەوویی)

■ شاسوار هەرشەمی

زمان و دەربرین به زمان، ههروهکو په یوه نندییه کومه لایه تییه کان، له بابته تی هونه ر و ویتزه، ئایین، سیاست و په روه رده ... و تاد، به شیککی سه رخانه کومه ل پیکدیتنی. زمان، سه ره رای ئه وهش که به دیاردهیه کی سه رخانه ناو کومه لگا داده ندریت، به لام به وه له دیاردهکانی دی سه ره وه جیا ده بیته وه، که خسته گه ر و به کارخستن و دەربرینی نزیکه ی سه رجه م ئه م دیاردهانی، که له سه ره وه دا ناومان بردن، به بی به کارهینانی وه ستایانه و زانایانه ی زمان، به سه رکه و تووی و به باشی مهیسه ر نابن. ئه وه زمانه که مروّف، ههست و نهست و خوست و ویستی خوئی، پی دهرده بریت و راده گه یه نیت. بویه هه ر له کونه وه، مروّف رولی زمانی زانیوه و به یه کی له پایه هه ره سه ره کیهکانی، ناسنامه ی میلی گه لانی داناوه. میژوو به به لکه بۆمانی سه لماندوه، که رولی زمان، له پاراستنی قه واره ی میلیه تاندا، هه رده م له رولی خاک و ئاین و دیاردهکانی دی پیکهینهری سه رخانه کومه ل، گرنگتر بووه.

ئیمه له م گوتاره ماندا، پتر ناچینه ناو ئه و بابته گرنگانه ی سه ره وه. مه بهستی سه ره کی من لیرده ا ئه وه یه، که ئه وه دهربخه م چۆن له سه رده می ئیستا و هاوچه رخماندا، دهسته لاتداران و رۆشنییرانی هه ندیک ولات و کومه لگا، بۆ زه قتر کردنه وه ی پیناسه ی ئایینی و نه ته وایه تی (گه لیک)، و جیا کردنه وه ی له ده ورو به ره که ی خویدا، زمان وه ک ئامرازیک، ده که نه ده سکه نه ی دهرخستنی ئه و جیاوازییانه. واتا زمان ده ترنجینه ناو کیشیه یه که وه، که له بنه رده تا ئه رکی زمان خوئی نه بووه. ئه گه ر هیشتا پوختتر بیژم، گه ری سیاست له زمان ده ئالین، به مهش زمانه که ده شیوینن و له شارپگی گه شه کردنی ئاسایی خوئی، وه لای ده نین. واتا زمان له سه ریکه وه کراوه ته مه قاش و ئامراز، له سه ره که ی دیشه وه، ده بیته قوربانی. دیاره مه به ستیش له و کاره، هه ر ئه وه یه که پیناسه یه کی نوئی، بۆ زمان و ئاخپوه رانی زمانه کارلیکراوه که بکه ن. زمان ده که نه ناسنامه یه کی رووکه شی تازه بۆ ئاخپوه ران و هه لگرانی. ئه م جوړه کارکردنه له سه ر زمان و به م جوړه به کارهینان و سود وه رگرتن له زمان، پلانیککی ورد نه خسه بۆ دارپژراوی له پشته وهه نگاو به هه نگاو جیه جی ده کریت.

ئه م دیاردهیه، له هه موو شوینه کاندا، ریک وه کو یه ک کوپی نه کراوه. واتا تایبه تمه ندی کیشه که و میژوو ی گه شه ی کیشه که و هه لکه وته ی جوگرافی مه لبه ندی کیشه که و

هۆكاری دی كارلیکه، رۆل و ئهرکی زمان له و کیشانهدا دهگۆریت. بۆ ئهوهی ئهمه به باشتر دهربخه، دهمهویت چهند نمونهیهک بینمهوه و له ههر یهکیکیاندا، رۆلی زمان له ناو کیشهکهدا دهربخه.

هیندی و ئوردو

جاری وا بووه، زمان بۆته قوچی قوربانی مملانی ئاینی. نمونهی لهم جۆره له هیندستان روویدا. کهمایهتی موسولمانی هیندستان، له دواي ئهوهی که مهغۆلان هیندستانیان گرت و بوونه موسولمان و دهستهلات کهوته دهست موسولمانانهوه، تا هاتنی ئینگلیزهکان بۆ ئهه و لاته، له سهدهی شازده، دهستهلاتداری ههموو هیندستان بوون. دهستهلاتداری موسولمان، له زووهوه، له ئوردوی سهربازیدا، سهربازهکانیان فیزی خویندنهوه ونوسینی هیندی دهکرد، بیگومان زمانی هیندی نوسراو به پیتی عارهبیی. بهم جۆرو شیوه نوسینهی هیندییهان دهگوت (ئوردو)، که ئوردوگای سهربازی دهگهیهنیت، چونکه شوینی فیربوونی خویندنهوهی سهربازان، لهو ئوردووانه بووه. که ناسیولیزم هیدی له ناو هیندۆسهکان تاوی سهند، ئهوانیش دهستیان کرد به بهکارهینانی زمان و نوسین پیی. هیندۆسهکانیش، وهک موسولمانان به هیندی دهیاننوسی، بهلام ئهوان شیوه نوسینی کۆن و میژوویی (سانسکریتی)یان زیندووکردهوه، تا بۆ نوسینی زمانی هیندی بهکار بیته. دواي سهربهخویی هندستان له سالی ۱۹۴۷ز، کهمایهتی موسولمان له دیموکراتیهتی دهولهتهکه ترسیان لی نیشته، چونکه ئیدی بۆ ههمیشه دهبنه (کهمایهتی) و ههرگیز جاریکی دی دهستهلاتیان ناکهویتهوه دهست. واتا ئهوان نهیانویست، له ژیر چهپۆکی زۆرایهتی هاوپهگهزهکانیان بمیننهوه. موسولمانهکان، دواي چهندان شهر و کیشه، پاکستانیان دروست کرد. بهمجۆره لهم ساله به دواوه، شیوه نوسینی ئوردو، بوو به زمانی ئوردو. دیاره زمان تهنیا به پیت گۆرین، سهربهخۆ نابیت و ناتوانیت مالی خوی بکات. ئوردو زمانهکانی پاکستان، بۆ قولتر کردنهوهی جیاوازی زمان، لهو ۵۰ سالی رابردوودا، بهردهوام ههولیان داوه، وشهگهلیک له فارسی و عارهبی و هرگرن، دیاره بۆ پتر دوورخستنهوهی ئوردو بووه له هیندی. هیندی زمانهکانیش، تووشی ههمان

نه خوښی زمان جیاکردنه وه هاتن. ئەوانیش له دوای سهر به خوښی هیندستانه وه تا ئیستا، همیشه زمانه که یان به وشه و تیرمی سانسکریتی کۆن، دهوله مه ند ده که ن. به مه ش دووشیوه نووسینه که، رۆژ به رۆژ پتر لیکتر ده ترازین.

زمانه کانی سیڤبۆ-کراواتی

ئەم کیشه و ڤووداوهی، که له نیوان پاکستان و هیندستان هاته کایه وه و تییدا زمان بووه قوربانی و گه واهی کیشه که وه لگری شوین برینه کانی، هیشتا بواری دوویات بوونه وهی ههیه. هه مان شت جاریکی دی، له م سهرده مه و به بهر چاوی منی لیکۆله ر له و بواره دا، له بالکان ڤوویدا. سیڤبه کان، ههروهک بۆسنیه کان وکرواتییه کانیش، هه موویان به یه ک زمانی هاوبه ش دهوین. زۆر جار به زمانه هاوبه شه که دهگوترا زمانی (سیڤبۆکرواتی). ولاتی سیڤبان، دوو جار تووشی دابه ش بوونی فه رهنگی و ئایینی هاتوه. دوای دابه ش بوونی کلیسای مه سیحی، سنوری نیوان ئیمپراتوریه تی رۆم و دهسته لاتی کاتۆلیکی پاپ، له گه ل رۆمی بیزه نتی و دهسته لاتی ئەرته دوکسی پاتریارک، به ناو خاکی سیڤباندا تیده په ری. سیڤبانی ژیر دهستی قاتیکان بوونه کاتۆلیک و پییان دهگوتریت کروات. ئەوانه ی دیش که سیڤبن، بوونه ئەرته دوکس. دواتریش که تورکانی عوسمانی ناوچه که یان داگیرکرد، ناوچه یه کی بۆشناکی سیڤبستان، بوونه موسولمانی بۆشناک، یان بۆسنی. ئیدی سیڤبه کان، وهک هه موو گه له ئەرته دوکسیه کانی دهوروبه ریان، بۆ نووسینی زمانی سیڤبی، پیتی کیریلی به کار دینن. کرواته کان، بۆ نووسینی هه مان زمان، پیتی لاتینی به کار دینن، که له قاتیکان کاری پیده کریت. بۆسنیه کانیش هه مان زمان، به پیتی لاتینی ده نووسنه وه. له م چه ند ساله ی ڤاڤردوودا، کاربه دهستانی بۆسنیا، وا خه ریکن تیرمی (زمانی بۆسنی) ش به کار دینن. واتا بۆ زه قتر کردنه وهی جیاوازی ئایین و گۆرینی بۆ جیاوازی نه ته وهی، زمانیان تا بینه قاقا خستۆته ناو ئەو کیشه یه وه و خه ریکن وشه و تیرم له زمانی تورکیه وه ده خه نه ناو زمانیان.

زمانی فه رهنسی، زمانی کولتوری بهرز و میراتگری کیشه کان

زمانی فه رهنسی، نمونه یه کی زیندووی قهیرانی نیونه ته وهی زمانه. زمانی فه رهنسی خۆی، له سهره تاوه زاراوه یه کی زمانی که و نارای لاتینی بووه، ئەو زمانه

بهره بهره گه‌شهی کردوو به تیکه‌ل بوونی له‌گه‌ل زمانی گالی گيرمانیی، بوو به زمانی کریولی لاتینی. سهره‌نجام وه‌کو زمانیکی سهربه‌خو ته‌کانی پیدرا. شورشیی فهره‌نسییی له ۱۴/ته‌موزی ۱۷۸۷، هه‌زاران شه‌یدای له ئەوروپا، بو فهره‌نسا و فهره‌نگ و زمانه‌که‌ی په‌یدا کرد. له سه‌ده‌ی هه‌ژده‌ی زاینیدا، زمانی فهره‌نسییی بووه زمانی زوریک له بنه‌ماله ده‌سته‌لاتاره‌کانی ئەوروپا. دواتر بوو به زمانی دیپلوماتی و نیوده‌وله‌تی. ئەوکاته زمانه‌که له چله‌پۆپه‌ی په‌لوپۆدا بوو.

له سه‌ده‌ی نۆزده‌دا، ئینگلیزه‌کان به‌هوی توانای هیزی ده‌ریاییان، به هه‌موو لایه‌کی دنیا‌دا بلاوبوونه‌وه. ئەوان بو بلاوکردنه‌وه‌ی خیرای زمانه‌که‌یان، ریک ئاوه‌ژو بیریان کرده‌وه و له باره‌ی زمانه‌وه، به پیچه‌وانه‌ی فهره‌نسییه‌کان جولانه‌وه. له جیاتی ئەوه‌ی له‌گه‌ل جیهانی دیپلومات و بنه‌ماله ده‌سته‌لاتاره‌کان خه‌ریک بن، راسته‌وخو چوونه ناو کۆمه‌لانی خه‌لکی ولاته کۆلۆنییه‌کان. ئەوان هه‌ر بو زورتر ئاسانکاریش، شیوازی پیدگینیان پیاده کرد. واتا زمانیکی ساده‌ی ئینگلیزییان، بو خه‌لکانی دی زمان جیا داتاشی. زوری نه‌برد، زمانی ئینگلیزیی جیگای به فهره‌نسییی لیژکرد. له سه‌ده‌ی بیستو یه‌که‌مدا، زمانی ئینگلیزیی، بی هیچ رکه‌به‌ریه‌ک، بوته زمانی هاوبه‌شی نیونه‌ته‌وه‌یی، له سه‌ر گۆی زه‌ویدا.

زمانی فهره‌نسییی، له ناو پیگه‌ی سه‌ختی خویشی دا، که فهره‌نسییه‌ی، که‌وتوته به‌ر په‌لاماری ئینگلیزیی، که‌چی فهره‌نسییه‌کان، هیشتا خه‌ون به سه‌ده‌ی هه‌ژده‌وه ده‌بینن. ئەوان بو ئەو مه‌به‌سته‌شیان، له چه‌ندان بهره له شه‌رن، بو پاراستنی پیگه و سه‌نگه‌ره‌کانی زمانی فهره‌نسییی. ده‌بینن له سه‌ر ئاستی ناوچه‌یی و نیونه‌ته‌وه‌یی دا، فهره‌نسییه‌کان بو هه‌رکار و بریاریک، ئاماده‌ن قیتۆ به‌کار بینن، ئەگه‌ر زمانی فهره‌نسییی وه‌ک ئینگلیزیی سه‌ودای له‌گه‌لدا نه‌کریت. ته‌نانه‌ت رینگا ناده‌ن که‌سینک بیی به سه‌کرتری نه‌ته‌وه یه‌گرتوه‌کانیش، گه‌ر نه‌توانی به فهره‌نسییی بدویت.

حکومه‌تی فهره‌نسا، ریکخراویکی پان و به‌رینی به‌ناوی (ولاتانی فرانکفونی) دامه‌زراندوه و پاره‌یه‌کی زور له‌و ولاتانه‌ خه‌رج ده‌کات، که رینگا ده‌ده‌ن زمانی فهره‌نسییی تیدا بخویندریت. ئەو ریکخراوه‌یه، هه‌موو ئەو ولاتانه‌ی له‌خو گرتوه، که رۆژی له رۆژان، کۆلۆنی فهره‌نسییه‌کان بوون. دامه‌زراوه فهره‌نسییه‌کان، لانی که‌م، له قه‌یران و کیشه‌ی زمانی، دوو ولاتدا خو‌یان تیوه‌ گلاندوه، که جیی خو‌یه‌تی لی‌ره‌دا باسیان بکه‌ین.

به‌لژیکی دوو زمانه

کیشهی نیوان زمانان، زۆرجاران، پرووه‌که‌ی دی کیشهی نه‌ته‌وایه‌تییه، له ولاتیکی فره نه‌ته‌وه‌دا. ئەم کیشهییه، به شیوه‌ی دی جۆراو جۆریش، چ له‌ناو سنوری یه‌ک ده‌وله‌تدا بیته، یاخود له سهر ئاستی ریکخراوی ناوچه‌یی و نیونه‌ته‌وه‌یی، سهر ده‌ردینی. ئەو خاکی بچووکه‌ی، که ئەم‌پۆ ده‌وله‌تی به‌لجیکای له سهره، سهره‌تا دوو گه‌لی هاوسی تیادا ده‌ژیا، به دوو زمانی جیا، به‌لام هاومه‌زه‌ب. فلامه‌کان (فلانده‌ره‌کان)، که به زاریکی باشوری هۆله‌ندی ده‌دوین، له باکور و قالۆنه‌کانیش، که ژماره‌یان که‌متره و له خوارو داده‌نیشن، به زاریکی فه‌ره‌نسی ده‌دوین. له سه‌ده‌کانی رابردوو، کاتیک که گه‌لانی باکوری ئەوروپا، مه‌زه‌بیان له کاتولیکیه‌وه بو پڕۆتستانی گۆری، شه‌ری ئایینی له نیوان لایه‌نگرانی دوو مه‌زه‌به‌که هه‌لگیرسا. فلامه هۆله‌ندییه‌کان، مه‌زه‌به‌ی پڕۆتستانیانه‌په‌ژراند، به پیچه‌وانه‌ی زۆرینه‌ی هاو‌زمانه‌کانیان له هۆله‌ندا. قالۆنه‌کانی هاوسی باشوریان، که کاتولیک بوون، که‌وتنه‌ پشنگیری فلامه‌کان. دوا‌ی چه‌ندان ئالوگۆری سیاسی به‌سه‌ر ناوچه‌که‌دا، له کۆتاییدا ئەوروپییه‌کان، له ساڵی ۱۸۳۰ز، په‌ژراندیان که به‌لجیکا سه‌ره‌خۆ بیته. ئەو سه‌رده‌مه، زمانی فه‌ره‌نسی له چله‌پۆیه‌ بوو. هه‌موو ئەوروپییه‌ک خه‌ونی به‌وه‌ ده‌دیت، به‌و زمانه‌ی چینی سه‌ره‌وه‌ بدووته. ئەمه‌ وای کرد، بی هیچ گيروگرفتیک، زمانی فه‌ره‌نسی، ببی به‌ زمانی دیوانی ولاتی تازه دامه‌زراوی به‌لجیک، سه‌ره‌رای ئەوه‌ش، که فلامه هۆله‌ندی زمانه‌کان زۆرینه‌ بوون.

برۆکسلی پایته‌خت، ده‌که‌ویته‌ ناو خاکی فلامه‌کان، به‌لام چونکه‌ شاره‌که‌ ناوه‌ندی ده‌سته‌لات و ئۆرگانه‌کانی فه‌رمانه‌ه‌وایی بوو، به‌ تێپه‌ر بوونی کات، ژماره‌یه‌کی زۆر قالۆنی فه‌ره‌نسیی زمانی له برۆکسل نیشته‌جی بوون. زۆریک له فلامه‌کانیش، له پڕۆسه‌یه‌کی دوور و درێژدا، زمانیان بووه‌ فه‌ره‌نسی، چونکه‌ فه‌ره‌نسیی زمانی خویندن و په‌روه‌رده و زمانی به‌رپوه‌بردن و کار ده‌ست که‌وتنیش بوو. به‌م جۆره، کاتیک که هه‌ستی پیکرا و بیندرا، زۆرینه‌ی خه‌لکی برۆکسل فه‌ره‌نسی زمانن. له گه‌رمه‌ی شه‌ری یه‌که‌می جی‌هاندا، گۆرانی گه‌وره‌ ناوچه‌که‌ی هه‌ژاند. دوا‌ی ئەوه‌ بوو که فلامه‌کان وه‌ئاگا هاتن و که‌وتنه‌ داواکردنی به‌ یه‌کسانی هه‌لسوکه‌وت کردن له‌گه‌ل هه‌ردوو زمان. ئەمه‌ کاتیک بوو، که هاوولاتیان مافی ده‌نگدانیان پیدرا. له ساڵانی سی سه‌ده‌ی رابردوو، به‌ گۆرینی ده‌ستوری ده‌وله‌ت، هه‌ردوو زمانی هۆله‌ندی و

فهره‌نسیی، به یه‌کسان داندرا. هه‌روه‌ها سه‌رجه‌م ولاته‌که، به‌سه‌ر شاره‌وانی جوړاو جوړی تاک زمان دابه‌شکرا. هه‌ر شاره‌وانه‌یه‌ک بو‌ی هه‌بوو سنوری خو‌ی ده‌ستکاری بکات، ئە‌گه‌ر گوړان به‌سه‌ر زمانی ناوچه‌کانی ده‌ورو به‌ریدا هات. ئە‌و کات، هه‌یشتا زمانی فهره‌نسیی لای خه‌لک پایه‌ی به‌رزتر بوو. زور له فلامه‌کان، زمانی خو‌یان ده‌گوړی و به‌مه‌ش نه‌ک هه‌ر ده‌بوونه فهره‌نسیی زمان، به‌لکو به‌ گو‌یره‌ی ده‌ستوری نوی، ئە‌وان ناوچه‌که‌شیان ده‌خسته سه‌ر شاره‌وانییه فهره‌نسیی زمانه‌کانی هاوسییان. دیاره ئە‌م به‌نده‌ی ده‌ستور به‌ زیانی فلامه‌کان ته‌واو ده‌بوو. هاوکات و له گه‌رمه‌ی ئە‌م کیشمه‌کیشمه‌ی زمانان، ولاته‌که ته‌کانیکی پیشه‌سازی به‌خووه دیت. باکوری به‌لجیک، به‌ هو‌ی بوونی به‌نده‌ری ئاوی، بووه چه‌قی ئە‌م ته‌کانه ئابورییه. به‌ هو‌ی دامه‌زاندنی پیشه‌سازی قورس له‌که‌ناره‌کانی ده‌ریا، ژماره‌یه‌ک فلامی دانیش‌توانی ناوچه‌که، ده‌وله‌م‌ه‌ند بوون. چینی ناوه‌ند و ده‌وله‌م‌ه‌ندی فلام، به‌ه‌موو توانای ئابوری خو‌یانه‌وه، که‌وتنه به‌رگری کردن له‌ زمان و خاکی خو‌یان. ئە‌وه بوو که له‌ سالانی شه‌سته‌وه، دیسان ده‌ستوریان گوړی. به‌ گو‌یره‌ی ده‌ستوری تازه و له‌سه‌ر داخوازی فلامه‌کان، چیتر هه‌ر شاره‌وانییه‌ک، گه‌ر بیه‌ویت، به‌ هیچ بیانویه‌ک ناتوانیت سنوری خو‌ی فراوانتر بکات. هاوکات باری شاری بروکسلیش، به‌ یاسایه‌ک یه‌کلایی کرایه‌وه. سنوری شاره‌وانی بروکسل، به‌ شاریکی دوو زمانه‌ی یه‌کسان داندرا، سه‌ره‌پای ئە‌وه‌ش که ۸۵٪ی دانیش‌توانی شاره‌که، به‌ فهره‌نسیی ده‌وین. ئە‌م یاسایانه هه‌مووی به‌ ده‌نگی زورینه تیپه‌راندرا، بو‌یه وه‌ک چاوه‌روان ده‌کرا، فهره‌نسیی زمانه‌کان، که‌وتنه ده‌رب‌رینی نار‌ه‌زایی له‌ دژی ئە‌م یاسا تازانه‌دا. فهره‌نسا توانی تا راده‌یه‌ک فریای فهره‌نسیی زمانانی شاره‌که بکه‌ویت، کاتیک که به‌ پیداکری ئە‌و ده‌وله‌ته، بروکسل وه‌ک پایته‌خت و ناوه‌ندی ئورگانه‌کانی یه‌کیه‌تی ئە‌وروپی داندرا. ئە‌م کاره تا راده‌یه‌کی زور، پیگه‌ی شاره‌که‌ی له‌سه‌ر ئاستی ئە‌ورویا و جیهانیش به‌رز کرده‌وه، هه‌روه‌ک هه‌لیکی زوری کاریش بو‌ دانیش‌توانه‌که‌ی هاته‌ پیش.

کیشه‌ی زمان له‌و ولاته هه‌یشتا زور دووره له‌ گه‌یشتن به‌ کو‌تایی. باره‌که تا دیت، ئالوزتر ده‌بی‌ت. هه‌موو جاریکیش به‌ گو‌رینی هه‌ندیک به‌ندی ده‌ستور و ئالوزتر کردنی پرۆسه‌که، رووبه‌رووی کیشه‌که ده‌بنه‌وه. به‌ گو‌یره‌ی دوا ده‌ستکاری کردنی ده‌ستور، ده‌بی‌ت له‌ کابینه‌ی هه‌ر حکومه‌تیکدا، وه‌زیرانی فهره‌نسیی زمان، ژماره‌یان وه‌کو وه‌زیرانی هو‌له‌ندی زمان بی‌ت. تا ئیستاش له‌ شاره‌وانییه‌کانی سه‌ر سنوری نیوان

هەردوو نەتەو، کیشەى جۆراو جۆر دروست دەبیت. بى باوەرپى لە نىوان هەردوو نەتەو، وایکرد که لە سالانى حەفتاوه، هەموو پارتە سیاسییە گرنگەکان، پشت لە ئایدیۆلۆژیا بکەن و ببن بە دوو بەش: پارتى ھۆلەندیى زمانان و پارتى فەرەنسىی زمانان. هەموو دامودەزگا و دامەزراوە کۆمەلایەتیهکانى ولاتیش، دۆلێكى قولى زمان، لیکیان جیا دەکاتەو. بەرەنجامى ئەم پرۆسەیه بەو گەشتوو، که بەلجیکای بچوک، بۆتە ولاتىكى فیدرالى و دەستەلاتى ناوەندیى، تا دى کزتر دەبیت. لە بەلجیکای ئەمڕۆدا، ۵۷٪ ی دانیشتوان فلامى ھۆلەندیین. ۴۷٪ قالونی فەرەنسىین، که نزیکەى ۱۵٪یان لە برۆکسل دەژین. هەروەها ۱٪ لە ھاوولاتیانیش زمانیان ئەلمانیه.

یەکیک لە کیشە ھەرە ئالۆزەکانى ئیستای بەلجیک، پیکهینانى کابینهى حکومەتە، لە دواى ھەر ھەلبژاردنیک. بە گوێرەى دەستور، دەبى وەزیرە فەرەنسىی زمانەکان و ھۆلەندی زمانەکان، ژمارەیان وەکو یەك بیت، واتا پیکەو ھەلکردن و کارکردنى هەردوو لا، لە سەرۆکی ئایدیۆلۆژییە و وەك کارىكى ناچارى وایە. جارى وای بوو، که چەندان مانگ ولاتەكە بى حکومەت ماوەتەو، چونکە پارتەکانى براوەى هەردوو گەل، نەیانئوانیو لەسەر دانانى وەزیرەکان ریک بکەون.

کەنەدا، لە نىوان دوو زمانى ناکۆک

فەرەنسىیەکان پيش ئینگلیزهکان، چونە ئەو ولاتە و کۆلونیان لە کەنەداى ئەمڕۆ دامەزراوند. دواتر ئینگلیزهکان تیدا زال و بالادەست بوون. ئینگلیزهکان ھەر لە سالى ۱۷۷۴زایینیەو، گەرەنتیان بە فەرەنسىی زمانانى کەنەدا، که زمانیان، لە ناوچەکانى خۆیاندا، بە دیوانى و فیرمى دەمینیتەو. واتا بۆیان ھەیه لە بوارەکانى فیرکردن و راپەراندنى کارى دەولەتیدا بەکاربیتن. ئەمڕۆ لە ۶۰٪ى خەلکى کەنەدا، زمانیان ئینگلیزییە. فەرەنسىی زمانانىش ۲۷٪ ی دانیشتوانى ولاتەكە پیکدینن. فەرەنسىیەکان زۆر بە توندى دەستیان بە زمانەکەیانەو گرتوو و دەپاریزن، بەلام زمانى ئینگلیزى، بە خیرایى لە پەرەسەندن دایە و بەر لە ژیر پى فەرەنسىی دەردینیت. ئینگلیزى بى هیچ رکه بەریەك، بوو بە زمانى بازار و ئابوورى ولاتەكە. بەھوى ئەو ھى کەنەدا ھاوسى ولاتىكى بەھیزی وەك ولاتە یەگرتووکانە، دەزگا دلکیش و بە برەوکانى راگەیاندى ئەمەریکا، بە ئاسانى دەگەنە ھەموو مالیکى کەنەدى. ئەم دەزگا گەورانەى راگەیاندى (کەنالى تەلەفزیۆنى، ھیلەکانى ئینتەرنیت، رۆژنامە و گوڤار،

فيلمه‌کانی هۆليود و...، هاندهریکی گه‌وره‌ن، بۆ پالپشتی کردنی زمانی ئینگلیزی له ناو فهره‌نسیی زمانه‌کانی که‌نه‌دا. هه‌روهک ولاتی که‌نه‌دا، یه‌کیکه له وولاتانه‌ی که به ئاسانی په‌نابه‌ران وهرده‌گریت، بۆ پر کردنه‌وه‌ی که‌می ده‌ستی کار. واتا ولاته‌که، سالانه په‌نابه‌ر و کوچکردوویه‌کی زور وهرده‌گرئ. نزیکه‌ی هه‌موو ئه‌وانه‌ی دینه‌ ناو ولاته‌که، زمانی ئینگلیزی هه‌لده‌بژیرن بۆ فیروبون و به‌کاره‌ینانی. ئه‌م بره‌وه گه‌وره‌ی زمانه‌که له ناو په‌نابه‌ران، په‌ره‌سه‌ندنیکه که که‌نه‌دییه فهره‌نسییه‌کان ده‌ترسینی. ئیستا فهره‌نسیی زمانه‌کان، ته‌نیا له هه‌ریمی کیوبیک و شاری گه‌وره‌ی مۆنتریال زورینه‌ن. چه‌ند سالیکه که هه‌ولتیکی رامیاری چر هه‌یه، بۆ ئه‌وه‌ی کیوبیک له که‌نه‌دا جیا بکریته‌وه و بییت به ده‌ولتیکی سه‌ربه‌خۆ. حکومه‌تی ناوه‌ندی، به گویره‌ی ده‌ستوری ده‌وله‌ته‌که، سه‌ودای وهک یه‌ک، له‌گه‌ل هه‌ردوو زمانی ئینگلیزی و فهره‌نسیی ده‌کات. هه‌موو پراگه‌یاندنیکي دیوانی و فیرمی، به هه‌ردوو زمان بلأو ده‌کریته‌وه. ئه‌ندامانی فهره‌نسیی زمانی په‌رله‌مان، له دانیشتنه‌کانی په‌رله‌ماندا، به فهره‌نسیی ده‌دوین. دادگای ناوه‌ندی دوو زمانه‌یه و... تا دوا‌ی. که‌چی هه‌موو ئه‌مانه‌ش، دلنایای به فهره‌نسیی زمانان نابه‌خشیت. زمانی ئینگلیزی، به‌وه‌هه‌نگه‌جی هانیه‌ی که هه‌یه‌تی، هه‌موو که‌سیک بۆخوی کیش ده‌کات، بۆیه ئه‌مرو بییت یان سه‌به‌ی، زمانی فهره‌نسیی له‌وه‌گۆشه‌قه‌تیس ماوه‌ی دا، بۆر ده‌خوات.

زمانی کۆریایی و دابه‌ش بوونی سیاسییانه‌ی

نمونه‌یه‌کی دی ديارى تیوه‌گلاندنی زمان، له کیشه‌ی دروستکردنی ناسنامه و پیناسه‌ی پروکه‌ش، بۆ دوا‌ی سه‌ره‌نجامه‌کانی شه‌ری هه‌ردوو کۆریاکان له‌گه‌ل یه‌کدی ده‌گه‌رپته‌وه.

کۆریایی: زمانی دایکی و پۆژانه‌ی نزیکه‌ی ۸۰ ملیۆن که‌سه، که ۵۰ ملیۆنیان له کۆریای خوارو ده‌ژین. نیوه‌یان له سیئۆل و ده‌وروبه‌ریدا نیشته‌جین. له کۆریای باکوریش ۲۵ ملیۆن ده‌ژین. ولاته‌که هه‌ر له کۆنه‌وه که‌وتۆته نیوان دوو زله‌یزی ناوچه‌که، که چین و ژاپۆن.

تا ئیستا پوون نه‌بۆته‌وه که ئاخۆ زمانی کۆریایی، سه‌ربه‌خۆیه، یان وهک هه‌ندیک پێیان وایه سه‌ر به خیزانه‌ی زمانی ئالتاییه، واتا خزمایه‌تی له‌گه‌ل مه‌غولی و تورکی و ... هه‌یه. تا سه‌ده‌ی یازده، زمانه‌که به نیشانه‌کانی چینی ده‌نوسرا. دوا‌ی ئه‌وه شیوه

نووسینی پیکهوه نووساوی (ههنگول)، شان به شانی چینی به کارهاتووه. کاریگه‌ری فرهه‌نگی چینی له زمانه‌که‌دا زور قوله. نزیکه‌ی دوو له سی وشه‌ی کوریایی، ره‌گی وشه‌ی چینییان هه‌یه. زمانه‌که له شه‌ش زار پیکهاتووه، هه‌رچه‌ند شاره‌زایان زاری دوورگه‌ی (ژیژو)ی کوریای خوارو، به زمانیکی سه‌ربه‌خو داده‌نین.

وشیاری نه‌ته‌وایه‌تی کوریی، وه‌ک کاردانه‌وه له دژی بالاده‌ستی فرهه‌نگی و سیاسی چینییان، سه‌ره‌تاکانی ده‌رکه‌وت. ژاپونیش له سالی ۱۹۱۰ تا کوتایی جه‌نگی دووه‌می جیهانی دوورگه‌که‌ی گرت و زمانی ژاپونیی به سه‌ر خه‌لکه‌که‌ی داسه‌پاند. وه‌ک کاردانه‌وه‌یه‌کی توند له دژی قه‌ده‌غه‌ کردنی زمان، بیروکه‌ی زمانی په‌تی کوریی چه‌که‌ره‌ی کرد. ژماره‌یه‌ک زمانزانی کوریی، کاتی خویان به دوزینه‌وه‌ی ریگا چاره بو کیشه‌کانی زمان و ده‌ربازکردنی، ته‌رخان کردبوو، تا له ژیر کاریگه‌ری هه‌ردوو زمانی چینی و ژاپونیی بزگاری بکه‌ن.

دوای کوتایی هاتنی جه‌نگی ناوخو، له نیوان هه‌ردوو به‌شی باکور و باشور (۱۹۵۰-۱۹۵۳)، که بووه هوی گیان له ده‌ست دانی ۵ ملیون کوریی، زوربه‌ی ئەو زمانزانانه، به هوی شوینی ژیانیه‌وه، که وتنه به‌ری باکوری کوریاوه، که نزیکه‌ی ۵۰ سال، له لایه‌ن کیم ئیل سونگی دیکتاتور هوه فه‌رمانه‌وایی ده‌کرا و ئیستاش ده‌وله‌ته کومونیسته‌که‌ی، به میرات بو کور و کورپه‌زاکانی به‌جیه‌یشتووه.

کوریه‌کانی باشور، به هه‌موو توانایانه‌وه که وتنه دیسان بنیات نانه‌وه‌ی ولاته‌که‌یان و گواستنه‌وه‌ی له کومه‌لگایه‌کی کشتوکالی هه‌ژاره‌وه، بو کومه‌لگایه‌کی پیشه‌سازی ده‌وله‌مه‌ند و گه‌وره. ئەوان به یارمه‌تی ولاته یه‌کگرتوو هه‌کانی ئەمه‌ریکا، له‌م کاره‌یاندان سه‌رکه‌وتن. سامسونگ و هوندای، نمونه‌ی دیاری ئەو پیشکه‌وتنانه‌یانن. کوریای باکور، بووه ولاتیکی ده‌وره‌گیراو و ته‌لبه‌ند کراوی پولیسی، که تا ئیستا هه‌زاران که‌سی تیتدا له برسان مردوون. ئەوه‌ی که من ده‌مه‌ویت پیداکری له‌سه‌ر بکه‌م، ئەو پووداوانه‌ن که ده‌که‌ونه‌ی دوای ئەو پاشخانه‌وه، که بو پتر لیتینگه‌یشتن، له سه‌ره‌وه‌ی لئی دوام.

باجی ئەو سه‌رکه‌وتنانه‌ی کوریای باشور، ئەو برینانه‌ن که وا به‌سه‌ر زمانیه‌وه دیاره. زمانی ئەو به‌شه، جگه له مانه‌وه‌ی کاریگه‌رییه‌کانی پیشووی چینی و ژاپونیی، وه‌رگرتنی وشه‌گه‌لیکی زوری ئینگلیزیی هاتوته سه‌ر. لایه‌نگرانی زمانی په‌تی له باکور، سه‌ره‌پای سه‌ختیه‌کانی ژیانیش، به‌رده‌وام بوون له بانگه‌شه‌ی به په‌تی کردنی زمان. ئەم هه‌لمه‌ته‌ی زمانزانی باکور، به ریکه‌وت جووت هاته‌وه له‌گه‌ل خواستی دیکتاتورانه‌ی

کیم، که دهیوهیست زمانیش وهک چه مکیکی جیاکه رهوی ئایدیولۆژی، بکاته پیناسه‌ی جیاوازیکه رهوه‌ی (گه‌له تازه‌که‌ی) خۆی و وهک چه کیک له دژی باشور به‌کاریبینیت. یه‌که‌مین جار له وه به‌شه‌ی باکور، له ۱۹۵۰ برپار درا، که به‌کارهینانی هه‌ر نیشانه‌یه‌کی نویسنی چینی، له زمانی کورییدا ریگا پینه‌دراوه. کیم دواتر دوو په‌یامی له‌سه‌ر زمان بلاو کرده‌وه. یه‌که‌میان له سالی ۱۹۶۴ بوو، که تیدا فه‌رمان ده‌دات بنچینه و بناغه کۆنه‌کانی زمان وه‌کو خۆیان به‌یلدرینه‌وه. دیاره مه‌به‌ستی ئه‌وه بوو، تا زمان له ده‌وله‌ته‌که‌ی وی نه‌که‌ویته ژیر کاریگه‌ری ئه‌و گۆرانا‌نه‌ی، که له باشور به‌سه‌ر زماندا ده‌هاتن. په‌یامی دووهمیشی ئاماژه بوو به‌ ده‌ست کردن به‌هه‌لمه‌تی به‌په‌تی نووسین و سرپینه‌وه‌ی هه‌موو ئه‌و وشه‌ چینی و ژاپۆنیانه‌ی، که سه‌دان سال بوو که‌وتیوونه ناو زمانی کوریایی.

ئا لی‌ره بوو که ئه‌رکیک خرا سه‌ر زمان که جگه له زیان لیدانی، هیچی دی بو خودی زمانه‌که تیدا نیه، به‌لام ده‌سته‌لاتدار ویستی به‌ریگای به‌لاریدا بردنی زمان، پیناسه‌یه‌کی نوی بو مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی و خه‌لکه‌که‌ی ناوی بکات. دوا‌ی دوو سال هه‌ولی چر و خه‌ست، به‌هه‌زاران وشه‌ی تازه دروستکراو خرا‌نه ناو زمان، که زۆریان، به‌ نه‌دازه‌یه‌ک ناریک و ناقولا و نه‌گونجاون، هیشتا دوا‌ی تیپه‌رینی نیو سه‌ده‌ش، له ناو خه‌لکیدا جیگایان نه‌بوته‌وه. دیاره زۆر وشه‌ی جوانیش ده‌رکه‌وتوون.

کیمی ریبه‌ر، سالی ۱۹۶۶ رایگه‌یاند، که ولاته‌که‌ی زمانیکی ستانداردی نویی داهیناوه. ئه‌و ناوی له‌و زمانه‌ تازه‌یه نا munhwaeo، مونه‌وا‌یو. دیاره بیانوشی بو ئه‌و کاره‌ی ئه‌وه بوو که ((.. ئه‌و ژیا‌نه بو‌رژوازییه، فیودالییه رزیوه‌ی، که له سیول ره‌گی داکوتاوه، وای کردووه تا هیشتا ئه‌و زمانه کورییه‌ی، که له‌وی قسه‌ی پی ده‌کریت، ئه‌و ده‌نگه شیوه لوتیه‌ی تیدا بیت، که ژنان پینان خۆشه، بو ئیشق‌بازی له‌گه‌ل پیاواندا به‌کاری بینن.... جگه له‌وه‌ش، ئه‌و هه‌موو وشانه‌ی که له ئینگلیزی، ژاپۆنی و چینی وه‌رگیراون و بوونه‌ته پیکه‌ینه‌ری نیوه‌ی وشه‌ی زمانی له سیول به‌کارهاتوو، زمانی کوریی کردۆته زمانیکی ئاویته و تیکه‌ل. بو‌یه ده‌بیت زمانی له پیونگ یانگ به‌کارهاتوو ببیته زمانی ستانداردی کوریی، چونکه ئه‌م زمانه‌یه که له پایته‌ختی شو‌رشیگیری ئیمه‌دا قسه‌ی پی ده‌کریت.)).

زمانی تازه، جگه له‌وه‌ی که هه‌لگری په‌یامیکی سیاسی زه‌قه، به‌ ئاراسته‌یه‌کی جیاواز و سه‌ربه‌خۆش گه‌شه‌ی پیدراوه. ده‌توانین بلین، زمانه‌که له بناغه‌وه، به‌ کۆنه‌پاریزی ماوه‌ته‌وه و بنه‌چه‌کانی نه‌گۆراون.

ئەو گۆرپانكارىيە زامانىيەنى باكور، كە دوو نەوھى كۆرىي پى پەروەردە كراو، كىشەي زۆرى لىك تىگەيشتنى لە نىوان ھاو زمانى باشور و باكور دروست كىردووه. ئەو بىست ھەزار كۆريايىيەنى، كە خۆيان لە سنورەكانى مەرگ دەرباز كىردووه و توانىويانە بگەنە كۆرياي باشور، ھەموويان تووشى سەرسوپمانى گەورە ھاتوون، كە چۆن ناتوانن لە شوينى تازەياندا، بە ئاسانى لەگەل ھاو زمانىيان بدوین. ھەروەك زمان بۆ ئەوان، وەك بۆيەي فسفۆرى لى ھاتووه و بچنە ھەر شوينىك، بە ئاسانى دەناسرىنەوھ.

من خویندكارىكى ئامادەيىم ھەيە بە ناوى Lee Hoon، لى ھوون، كە ماوھەيەكى زۆر نىيە لە باكورى كوريا ھەلاتووه و لە سوید گىرساوتەوھ. بۆ زانىارى پتر لەسەر كىشەي زمان، رۆژى ۱۴ - ۰۳ - ۲۰۱۴ لەگەلى دانىشتم. يەكەم پرسىارم ئەوھ بوو، كە چۆنە نەيوستووه بچىتە كۆرياي باشور و ھاتوتە ئىرە؟ وەلامەكەي رپوون بوو. گوتى كە ئىمە بە ھۆي كىشەي زمان و نەشارەزايىمان لە زۆر بوارى دى كار و ژيان، بە بەراورد لەگەل باشورىيەكان، ھەروەھا جياوازي گەورەي ئاستى ژيان، ھەمىشە لەوئى، وەك ھاووللاتى پلە دوو سەير دەكرىن. موچەي كارمان كەمترە. ھەروەك ھەمىشە گومانى ئەوھشمان لەسەرە، كە بە سىخوپى نىردرابىنە ئەوئى و جىي متمانەي كاربەدەستان نىن. ھاوكات ناوئىرین خۆمان ئاشكرا بکەين و بە ناسنامەي راستەقىنەي خۆمان دەربكەوين، تا بتوانين بەرگرى لە مافەكانمان بکەين، نەوھەكا ئاشكرا بين كە كىين! نزيكەي ھەموو ئەوانەي چوونەتە باشور، ناوى خۆيان گۆرپوھ، تا سىخوپانى باكور نەيانناسنەوھ، دەنا ھەموو كەسوكارمان لە باكور گوللە باران دەكرىن.

بە گوتەي لى ھوون، جگە لەوھى كە ئەوان وشەگەلىكى زۆر بەكار دىنن، كە لە باشور نەناسراون، ديسان زۆر وشەي دىش ھەن كە لە باكور، بە ھۆي زالى ئايدۆلۆژيا، واتاي ديان وەرگرتووه و لە باشور ھەر بە واتا كۆنەكانيان بەكار دىن، كە بۆ ئىمە دەبىتە سەرلىشىواويەكى زۆر. جياوازييەكى دى، بە قسەي ئەو ئەوھەيە، كە لە زمانى باكور، قسەكەر بى پىشەكى و بە زمانىكى راستەوخۆ و وشك دەدوئىت، كە چى لە باشور زمان ناسك بۆتەوھ و پرە لە دەربرىنى شارستانىيەنە و ناسكى رەوانبىژى، كە ئىمە پىي رانەھاتووين. ديارە ئەو ھەموو وشە و زاراوانەش، كە لە ئىنگىلىزى و زمانى دى وەرگىراون و بوونەتە بەشىك لە زمانى ئاخاوتنى رۆژانەي باشورىيان، بۆ ئىمە نەناسراون.

زاراوه سازی له روانگه ی زمانه وانییه وه

پ. د. وریا عومهر ئەمین

وشه‌کانی زمان جیهانیکی سهر به خوڼ، وهک کومه لیکي زیندووی چالاکي ریکوپیک رفتهار ده‌کن. هر وشه‌بیک تیايدا بوونه‌ریکی گیانله‌به‌ره، له دایک ده‌بی، به تیپه‌پینی کات سیمای ده‌گورپی، له‌گه‌ل وشه‌ی تردا زاوژی ده‌کات و هی تری لی ده‌بیته‌وه، خزمایه‌تی و هاو‌پییه‌تی و دوستایه‌تی له نیوانیاندا په‌یداده‌بی (۱). هه‌ن وهک مروّف، سهره‌پای نه‌بوونی په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی له نیوانیاندا، لیکده‌کن. وشه‌هه‌یه جوانه و هه‌شه‌ناشیرین، هه‌یه دلخوش و هه‌شه‌خه‌مبار، هه‌یه گه‌وره و هه‌شه‌بچووک، هه‌یه شهرمن و هه‌شه‌بی رووی نه‌فره‌تلیکراو.

وشه‌کان له ناو خو‌یاندا ده‌که‌ونه کیشه له‌گه‌ل په‌کتردا، خو‌شه‌ویستی یا دژایه‌تی له‌گه‌ل په‌کتردا ده‌کن، شوینی په‌کتر داگیرده‌کن. یارمه‌تی په‌کتر ده‌دن. وشه‌هه‌یه بار ده‌کات و ئاواره ده‌بی و ده‌چیته‌فه‌ره‌نگی زمانانی ت، له‌وانه‌یه دوا‌ی ماوه‌بیک بگه‌رپته‌وه ناو‌کس و کاری خو‌ی و هی تریش له‌گه‌ل خو‌یدا به‌ینی. هه‌یه ناو ده‌رده‌کات و ده‌بیته‌جیهانی.

وشه وهک هر زینده‌وه‌ریکی تر ته‌مه‌نی هه‌یه، کورت یا دریژ. هه‌یه دوا‌ی مردنی هیچ ئاسه‌واریکی نامینی، هه‌شه ده‌که‌ویته میژووه‌وه یا ده‌بی به ناو بو شتی تر. له ریژمان و زمانه‌وانیدا وشه‌کانی زمان پۆلکراون و بوونه‌ته چند به‌شی به پیی ئه‌رکه‌کانیان له ناو رسته‌دا. (ناو - راناو - ئاوه‌لناو - ئاوه‌لکار - پی‌شبه‌ند - ..هتد) به‌شه ئاخاوتنه‌کان له هه‌موو زماناندا.

زاراوه سهر به پۆلی (ناو) ه. له‌م باسه‌دا هه‌ندی تیپینی له باره‌ی چه‌مکی زاراوه له روانگه‌ی زمانه‌وانییه‌وه ده‌خړینه‌پوو.

زاراوه ناویکه به گشتی له یه‌ک وشه‌دا پیکدیت، له چه‌مک و ده‌سکه‌وتیکی زانستی ده‌نری. مهرج نییه په‌یوه‌ندی له نیوان زاراوه‌که و واتاکه‌ی هه‌بی. زاراوه پی‌ناسه‌ی بواره‌که نییه. هه‌رگیزیش نا‌کری بواریک له وشه‌بیکدا کو بکریته‌وه. واتا په‌یوه‌ندی (ناو و ناولینراو) (گوتره) بیه Arbitrary، ته‌نانه‌ت زاراوه هه‌یه پی‌چه‌وانه‌ی واتاکه‌یه‌تی (۲).

له رووی زمانه‌وانییه‌وه گرنج نییه زاراوه‌که له نه‌ژاددا چوڼ په‌یدا بووه و چوڼ دانراوه. که زانایی یا بیرمه‌ندی شتی یا چه‌مکی داده‌ینی یا ده‌دو‌زیته‌وه، هر خو‌ی زاراوه‌که‌ی بو داده‌نی، هه‌رگیز پرس به زمانه‌وانان ناکات. ئیتر ئه‌وه ده‌بی به ناو بو ئه‌و دیارده و بواره. دانه‌رکه چوڼی داده‌نی وا به‌کار ده‌یتری و که‌س ده‌خلی به‌سه‌روه نابی و له ده‌زگا زانستییه‌کان به‌و جوړه تو‌مار ده‌کری و که‌س ده‌سکاری

ناکات. هیچ زاراوه‌ییکی له هیچ بواریکی زانستدا زمانه‌وانان داینانی. داهینه‌ره‌که خۆی یا بواره‌که‌ی خۆی بۆی داده‌نی.

به هه‌زاران زاراوه له فیزیا و کیمیا و گه‌ردوونناسی و ماتماتیک و بزیشکی و هه‌ر بواریکی تری زانست به ناوی زانایان دانراون (وهک ریز لینانیک بۆیان) یا به ناوی ئەو زانایانه‌ی دایانه‌یناوه وهک(قۆلت - ئەمپیئر - فه‌رده‌ای - نیوتن - و هه‌زارانی تر) .. چ په‌یوه‌ندییک هه‌یه له نیوان واتای (قۆلت) که ناوی زاناییکه و ئەووزه و دیارده‌یه‌ی ده‌یگه‌ییینی؟ سه‌دان هه‌زار زاراوه به پی‌ره‌وی ئەکرۆنۆمی Acronym دارپێژراوه . له‌م پی‌ره‌وه‌دا پیتی یه‌که‌می ریزه وشه‌یییک لیکه‌دری و زاراوه‌که‌ی پی‌ داده‌ریژری. وهک له: (لیزه‌ر Laser) له کۆی یه‌که‌م پیتی ئەم وشانه پیکهاتوووه light amplification by stimulated emission of radiation یونیسف (Unicef) له کۆی یه‌که‌م پیتی ئەم وشانه پیکهاتوووه United Nations International Children's Emergency Fund (ئۆپیک Opec) له کۆی یه‌که‌م پیتی ئەم وشانه پیکهاتوووه Organization of Petroleum Exporting

زاراوه هه‌یه به ریکه‌وت داده‌نریت.

چیرۆکی سه‌ره‌له‌دانی هه‌ندی له زاراوه جیهانییه‌کان و لای خۆمان ده‌گی‌رمه‌وه وهک نمونه بۆ سه‌لماندنی نه‌بوونی هیچ په‌یوه‌ندیییکی ره‌مه‌کی له نیوان زاراوه و ئەو واتا و چه‌مه‌کی ده‌یگه‌ییینی.

۱ - زاراوه‌ی گوگل

مندالیتیکی ۹ سالان زاراوه‌ی (گوگل) ی داناوه؟

گوگل کۆمپانیاییکی ئەمه‌ریکییه تاییه‌ته به بواری بانگه‌شه و پراگه‌یاندن و ده‌سکه‌وتنی زانیاری و ناردنی نامه‌ی ئەلیکترۆنی به جیمیل و گه‌لی خزمه‌تگوزاریی تر.. دوو خویندکاری زانکۆی ستانفۆرد - کالیفۆرنیا - ئەمه‌ریکا، (لاری پییج و سی‌رجی براین) له سالی ۱۹۹۶ له‌ژیر ناوی (باک‌راب BackRub) دایانمه‌زراند. له (۴ ی ئەیلوولی ۱۹۹۸) که‌وته کار ناوه‌که‌یان گوپی به (گوگل).

(گوگل) جیهانیترین زاراوه‌یه، که‌وتۆته ناو هه‌موو زمانانی جیهانه‌وه. هه‌موو جیهانی داگیر کردوووه، پۆژی ملیۆنه‌ها جار له زانست و قسه‌ی پۆژانه‌دا به‌کار ده‌هینری. ئەتیمۆلۆجیاییکی سه‌یر و چیژداری هه‌یه .. ئەمه‌ش چیرۆکه‌که‌ییینی:

ئیدوهرد كاسنەر (۱۸۷۸ - ۱۹۵۵). پروفیسوری بیرکاری زانکوی كۆلومبیا . له سالی ۱۹۳۲ دا بوو رۆژیکیان له گەل خوشکەزا ۹ نۆ سالانەكەى (میلتون سیرۆتا) له باغیکدا پیاسەى دەکرد .. به دەم پیاسەکردنا بیرى له زاراوہییک دەکردهوه دایبى بۆ ژمار (یەك - سەد سفر له پیشى)، هەر بۆ گالته به پیکەنینهوه رپووی له میلتون کرد ولى پرسى تو چ زاراوہییک پیشنیاز دەکەیت بۆ ژماره (یەك سەد سفر له پیشى..). میلتون دواى نەختى بیرکردنەوه وتى (گوگل) وهک وشەییکی نزیك له gigli به واتای (پیکەنین) و (دەنگى گرۆگال) ی مندالى ساوا .. کاسنەر یەكسەر پەنجەى له پەنجەدا و وتى (That is it ئەمە خۆیەتى).

له سالی ۱۹۴۰ دا کاسنەر کتیبىکی بلاوکردهوه به ناویشانى (بیرکاری و ئەندیشه Mathematics and the Imagination) تیندا زاراوہى گوگلى به کار هینا. لهوساکهوه (گوگل) له بواری ماتماتیکدا وهک زاراوہییکی زانستی چهسپى. پاشان کاسنەر هەر له (گوگل) هوه زاراوہى (گوگلپلیکس) ی دارشت بۆ ژمارهییکی گەلى له گوگل گەورەتر.

گوگل له سالی ۱۹۹۶ دا به ناوی (باکراب) هوه سەرى هەلدا. له (۴ ی ئەیلوولى ۱۹۹۸) خرایه کار، ناوهکەى گۆردرا به گوگل وهک هیمايیک بۆ فرەیی و یەكجار زۆرى و له پادەبه دەریی ئەو ئەرکه مەزنەى ئەنجامى دەدات له ریکخستنى کۆمهلیکی بى پایان له زانیاری و خستنه بەر دەستی هەموو کەسى له جیهاندا له هەموو کاتیکیدا و په یوه ندى راسته وخۆ و هاوکات له نیوان هەموو کەسیکی سەر رپووی زەمین.

۲ - کەرەنتین

زاراوہى کەرەنتین واتا دابراندنى کەسیک (یا ئاژەلیک) ی پەتاداره و دوورخستنه وهیەتى له خەلک، نەوهک پەتاکەیان بگۆیزریتەوه کەسانى تر و بلاوبیتەوه. یا شوینییک پەتا و دەردى تیدا دەردەکەوى پەرژین دەکری تا کەس توخنى نەکەوى. وشەى کەرەنتین له زمانى ئیتالییەوه وەرگیراوه quaranta giorni که واتای (چل شەو) دەگەیینیت. له شیوه زارى ناوچەى (قینیس) له سەدهى چوار دەمدا، له سەردهمى بلاوبوونەوهى پەتای تاعوون Black death (مردنى رەش) به کار دەهینرا وهک زاراوییک بۆ ئەو ماوهیەى (که ۴۰ رۆژ بوو) پاپۆرەکان دوورەپەریز له ناو دەریادا رادەگیران و نەیان دەهیشت نزیك کەنار کە ونەوه و کەسى لى دابەزى. دواى

ئەو چل پوژە گەر هيچ لە نەفەرەکان تاعوونی لی دەرەنەکەوتايە، ئنجا پريان دەدرایی بینە کەنار و دابەزن. ئەمە وەک زاراوہیئکی بواری تەندرووستی چووہ ناو فەرہەنگی زانستی جیہانی وکەوتە زمانەکانی تر بە واتای (جیاکردنەوہ و دابراندنی پەتادار). پرسیارەکە لیڤرە ئەمەیە: (چل شەو) لە کوئی و (دوورخستەوہ) لە کوئی و کۆرۋنا لە کوئی؟؟!.

۳ - ماوس

ماوس mouse وشەییکی ئینگلیزییە، واتا (مشک) .. وەک زاراوہ لە ئامیڤری جوولە پیکردنی سەر شاشەیی کۆمپیوتەر نراوہ . شیوہی و جوولەپیکردنی لە مشک دەکات. بەم لیکچوونە ناویان نا (مشک).
مشک لە کوئی و ئەم ئامیڤرە لە کوئی؟!.

۴ - ئەمەریکا

دەریاوانی ئیتالی کریستیڤەر کۆلۆمبوس (۱۴۵۱ - ۱۵۰۶)، لە (۳ - ۸ - ۱۴۹۲) بەرەو پوژئاوا کەوتە ری بەو ئاواتەیی بگاتە ولاتی هیندستان تا بیکات بە بەلگە بۆ سەلماندنی خری ئەرز. لە (۱۲ - ۱۰ - ۱۴۹۲) واتا دواي حەفتا پوژ چاوی بە وشکایی کەوت و وای بۆ چوو کە گەیشتۆتە هیند. دواي گەشتەکەي کۆلۆمبس دەریاوانیکی تری ئیتالی بە ناوی (فیسبوچی ئەمەریکو) (۱۴۵۴ - ۱۵۱۲)، ئەمیش وەک کۆلۆمبس بەو ئاواتەیی لە پوژئاواوە بچیتە هیندستان، کەوتە ری. گەیشتە ئەو شوینەي کۆلۆمبس گەیشتبووئی.. ئەمەریکو بۆی دەرکەوت کە کۆلۆمبس هەلەبوو، ئەو شوینە هیندستان نییە، بەلکو جیہان و کیشوہریکی تری پیشتر پی نەزانراوہ. ناوی نا (جیہانی نوئی). بەمە بۆچوونەکەي کۆلۆمبوسی راستکردەوہ. لە سالی ۱۵۰۷دا، جوگرافیناسی ئەلەمانی (مارتن وۆلدسیمۆلەر) خەریتەییکی نوئی جیہانی نەخشاند شوینە نوئیە دۆزراوہکەي خستە سەر و ناوی نا (ئەمەریکا). ئیتر بەم ناوہ بلاو بووہوہ.

۵ - کۆلۆمبیا

میژووی بیری جوگرافی، مافی دۆزینەوہی ئەم جیہانە نوئیە دەخاتە پال (کۆلۆمبس)، هەر چەندە تا مردنیشی لە سالی ۱۵۰۶دا هەر لەسەر ئەو بپروایەدا

بوو که ئەو شوینەى گەیشتبووئى هیندستان بوو.دوایی وهک داننان به مهزنى و ریزلینانیک بۆى، ولاتی کۆلۆمبیا و زۆر شوینی تر له ئەمهاریکادا به ناوی ئەمهوه نرا. ۶ - ئەمهزۆن و زبى ئەمهزۆن.

له ئەفسانەییکی گریکی کۆندا هاتوو، که گوايه ئەمهزۆنهکان کۆمهله ئافرهتییکی له پیاو یاخیبووی جهنگاوهری جهربهزه بوون، له چیاکانی (کهپه دۆسیا) ی ناوچهی ئاسیای بچووک، که دهکهوئته تورکیای ئیستا، دهژیان.

ئەم ژنانە خۆیان له پیاوان دا براندبوو، هەرگیز توخوونیان نەدهکهوتن. تهنیا که دهیانویست مندالیان ببی و بۆ مه بهستی زاوژیکردن په یوهندی خیرایان له گهه پیاوانی دهورو بهر دهکرد. ئەگەر کورپان ببایه یه کسه ر دهیانکوشت، کهچهکانیان دههیشتهوه، په روهردهیان دهکردن وهک خۆیان ببن به یاخی و جهنگاوهر و دژه پیاو. وشه ی (ئەمهزۆن) له زمانی گریکیدا واتای (بی مه مک) دهگه یینی. ئەم ناوهیان لی نراوه، چونکه جهنگاوهرهکان مهکی لای راستی خۆیان دهبری، تا بتوانن به ئاسانی تیروکهوان به کار بهینن. دوای دۆزینه وهی کیشوهری ئەمهاریکا له لایهن کۆلۆمبسه وه له سالی ۱۴۹۲ز دا، ئەوروپییهکان پوویان تیکرد له پیناو داگیرکردن و پشکنینه وه و دۆزینه وهی سامانه سرووشتییه زۆر و به پیتهکانی ئەم جیهانه نوییه. ههلمه تهکانیان زۆر به توندی بهرگری دهکران له لایهن دانیشتووهره سه نه کانه وه. له سالانی (۱۵۴۱ و ۱۵۴۲) دا یه کهم ههلمه تی پشکنینه وه به سه روکایه تی (فرانسیسکو دی ئوریلانیه) پووی کرده ئەو شوینەى ئیستا به (ئەمهزۆن) و (زبى ئەمهزۆن) ناوبراون. ئەوهی سه رنجی داگیرکه رهکانی راکیشا ئەوه بوو که ئەو جهنگاوهرانه ی به رهنگاریان بوون هه موو ژن بوون (وهک ئەوانه ی ئەفسانەى ئەمهزۆنى گریکی). له سه ر ئەمه ئەم شوینەیان ناونا (ئەمهزۆن).

ئەم وشه یه له پووی واتاوهره بووه و کراوته ناو و زاراوه بۆ زۆر شت و لایه نی تری کۆمه لایه تی په یوه نیدار به ئافره تانه وه.

زۆربه ی هه ره زۆری زاراوهکان به م جوهره ریکه وتانه سه ریانه ه لداوه.

هه ندی نمونه له چۆنیه تی ناوان لای خو مان.

۱ - مهزۆ

مهزۆ له شکری یه کیک بوو له وه رزشه وانه ناو دارهکانی شاری هه ولیر، له باره ی واتای ناویه وه ده لئ: کاتیکی باو کم سه رباز بووه، یه کیکی له براده رهکانی خه لکی سلیمانی

دهبیت و لهگهلی لهیهک ژووردا دهبیت.. جاریکیان لهسهردانی مالهوه له سلیمانی دهگهپیتهوه، ههندی گهزۆی سلیمانیی بۆ باوكم به دیاری هیناوه..کاتی دهیخوات زۆری بهدل دهبیت و دهلیت ئەم شیرینییه خوشه ناوی چیه؟ هاوری سلیمانیهکهی دهلیت (گهزۆ). باوكم لهو کاتهوه بریاری دا ئەگه مندالیان ببی ناوی بنیت گهزۆ.. بهلام ریکهوت که لهدایک بووم لهگهل برایهکم به دوانهیی هاتینه دونیا، ناچار ناوی برایهکهم بوو به (گهزۆ) و ناوی منیش لهسهر پیرهوی (گهزۆ و مهزۆ) بوو به (مهزۆ)(۱).

۲- حهنهفیه

مزگهوتی محمد علی شوینهواریکی بهناوبانگی شاری قاهرهیه. فهرومانرهوای میسری محمد علی پاشا (۱۷۶۹ - ۱۸۴۹ز) له سالانی (۱۸۳۰ - ۱۸۴۸) له ناو قهلاهی سهلاحهدين ئهییوبیدا لهسهر شیوهی عوسمانی وهک مزگهوتی سولتان ئهحمهد له ئستهنبول.بنیاتی نا. که (پاشا مهحهمهدهلی) مزگهوتهکهی بنیات نا بۆری و حهنهفیهی تیدا بهکار هینا بۆ دهسنوێژشوشتن له جیاتی مهسینه و جام . زانایانی مهزههبی (حهنهلی و شافعی و مالکی) دژی وهستان، گوايه ئەمه بیدعهیه پیشتر له ولاته ئیسلامیهکان شتی وا نهبینراوه. ههموو بیدعهییکی گومراپیهیه.

له لایهکی ترهوه زانایانی مهزههبی (حهنهفی) به پیچهوانهوه مهزههبهکانی تر به شتیکی ئاسایی و باشیان دانا، چونکه بهکار هینانی ئاسانکاریییکی زۆر بۆ نوێژکهران دهپهخسینی. لهسهر ئەمه به (حهنهفیه) ناوئارا.

۳ - سهموون

سهموون له سهرهتای پهناکانی سهدهی رابردوودا له شاری بهغداد پهیدا بوو. به هۆی جهنگی دووهمی جیهانهوه،گهلی ئهرمهن له (جیورجیا) وه ئاواره بوون . بهشیکیان هاتنه بهغداد. کابراییک ناوی (سایمۆن) دهبی بۆ یهکهه جار فرنیکی له بهغداد له گهههکی باب الاغا کردهوه. به زمانی جیورجی بهمجوره نانه یا کولیرهیه دهلین (شووتیس پووری - Shotis Puri). دیاره خهلهکهه زۆری پی خوش دهبی و له زۆر شوینی تر فرنی ئەم جۆره کولیرهیه کرایهوه و زوو له بهغداد و شارهکانی تر بلاو بووهوه. ههر بهناوی کابرای دامهزینهر (سایمۆن) به (نانی سایمۆن) ناوی دهکرد و پاشان کورت کراوتهوه و سواوه و بووه به (سهموون).

لهبهر ئهوهی فرنهکهی به بهرد بنیات دهنا ناوی نرا (سهمونی بهردی).

٤ - گهلی عهلی بهگ

میر عهلی بهگی گهوره میری ئیزیدیان بوو. له سالی ١٨٩٢ دا له سه‌ر دهستی سولتانی عوسمانی، ده‌ست به‌سه‌ر ده‌کری و ده‌نی‌ریته شاری مووسل . له‌ویته‌فسه‌ریکی عوسمانی به‌ناوی (عومه‌ر وه‌بی پاشا) وه‌ زۆری لی ده‌کا که‌وا له‌ ئایینی خۆی هه‌لب‌گه‌رپته‌وه‌ و بی‌ به‌ موسلمان. میر عهلی بهگ‌ واز له‌ ئایینی خۆی ناهینی و سوور ئە‌بی له‌ سه‌ری. دوا‌ی دوو مانگ‌ مانه‌وه‌ له‌ به‌ندیخانه‌دا، به‌ فه‌رمانی فه‌رمان‌ه‌وایی ئە‌سته‌نبوول، بریار ده‌دری که‌ میر و خیزانه‌که‌ی (میان خاتوون) شه‌ش سال‌ دوور بخ‌رینه‌وه‌ و په‌وانه‌ی ناوچه‌ی کاستانی باکووری ئە‌نادۆل، نزیک (سیواس) بک‌ری‌ن . بۆیه‌ له‌ ناو ئیزیدیه‌کانا به‌ ناوی عه‌لی به‌گی سیواسی ناو برا و ناسرا. دوا‌ی ته‌واو کردنی ده‌سه‌به‌سه‌رییه‌که‌ی، له‌ رپی گه‌رانه‌وه‌ی بۆ زیدی خۆی، له‌ سالی ١٩١٣ز دا، سه‌ربازانی ده‌وله‌تی عوسمانی له‌ گه‌رووی گه‌لی عه‌لی به‌گ، نزیک تاق‌گه‌که‌ که‌می‌نیکی بۆ داده‌نینه‌وه‌ و کۆتایی به‌ ژبانی ده‌هین‌ن. له‌وسا‌که‌وه‌ ناوی ئە‌م (گه‌لی) و (تاق‌گه‌)یه‌ نرا به‌ (گه‌لی عه‌لی به‌گ).

٥ - کات‌می‌ر

کات‌می‌ر ناوی ئە‌و ئامی‌ره‌یه‌ که‌ (کات) ده‌ژمی‌ری و هک (ئاوژمی‌ر) و (کاره‌باژمی‌ر) و (پۆژمی‌ر)، له‌ زمانی ئینگلیزیدا ئە‌م دوو چه‌مکه‌ جیا‌کراونه‌ته‌وه‌، (time) بۆ کاته‌ و (clock و watch) بۆ ئامی‌ره‌که‌یه‌.

هۆی ئە‌م هه‌له‌ به‌کاره‌ینانه‌ ئە‌نجامی لاسایی کردنه‌وه‌ی زمانی عه‌ره‌بییه‌ . ئە‌وان (ساعه‌) بۆ هه‌ردوو (کات و ئامی‌ره‌که‌) به‌کارده‌هین‌ن. له‌ زمانی کوردیدا ئە‌م زاراوه‌یه‌ سه‌ره‌تا و هک ناوی یا زاراوه‌یی بۆ ناوان له‌ ئامی‌ره‌که‌ (Clock یا Watch) دارپژراوه‌ .. پاشان وه‌ک زمانی عه‌ره‌بی بۆ کاتیش به‌کار هین‌راوه‌. چونکه‌ له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا (ساعه‌) بۆ کات و ئامی‌ره‌که‌یه‌ .. کوردیش لاسایی ئە‌وانی کردۆته‌وه‌ و (کات‌می‌ر) ی بۆ ئامی‌ره‌که‌ و کات به‌کاری هیناوه‌.

له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا (ساعه‌) له‌ نژاددا چه‌مکی کاتی گه‌یاندووه‌ و پاشان واتاکه‌ فره‌وان بووه‌ و بۆته‌ ناویش بۆ ئامی‌ره‌که‌ . له‌ زمانی کوردیدا به‌ پینچه‌وانه‌وه‌ یه‌که‌م جار بۆ ناوان له‌ ئامی‌ره‌که‌ دارپژراوه‌ و پاشان به‌ هه‌له‌ به‌ واتای کاتیش به‌کارهین‌راوه‌. سروشتی دارشتنی وشه‌ی (کات‌می‌ر) که‌ (ناوی بکه‌ره‌)، له‌ (ناو + ره‌گی کار)

داريژراوه، زور ئاشکرا واتاي ئاميره که دهگه ييني. به کارهيناني بو واتاي (کات) وهک ئهويه (ميشکوژ) به کار بهينري به واتاي (ميش). به کارهيناني (کاتژمير) به واتاي (کات) هه له ييکي باوه به زوري له راگه ياندا به رچاو دهکه وي. به م جوړه دهبي بوتري (کات پينجي ئيوارهيه) نهک (کاتژمير پينجي ئيوارهيه).

کورد له کونه وه وهک زماني عه ره بييدا (سهعات) ي به کار هيناوه بو (کات) و (ئامير) هکه. به تپه پيني کات سواوه و بوته (سات) و بوته هاوواتاي (کات)، وهک له (ساتيکي خوش) دا و له هه ندي دهر پيندا (ت) يه که ش تواوته وه و بوته (سا) وهک له (له و ساکه وه تو م ديوه) ، (به لي ئه وسا دلکيم بوو ..) . به م جوړه (ساعه) شيوه نژاده که ي خوي به ته واي دوړاندووه و کورد يئراوه. بو پاراستني زمانه که مان له شيواندن و شيلووبوون باشترين و راستتيرين پيره و ئهويه واز له (کاتژمير) بهينري وهک واتا بو (کات) و هه ر (سهعات و سات) به کار بهينري. (کاتژمير) هکه ش هه ر به واتاي خوي به کار بهينري واتا ئاميري کلت ژماردن. به گويره ي وشه ي (کاژير) هوه ..

گه لي ياسا هه ن بو دارشتني وشه ي ليکدراو . ييکي له مانه به Blending ناو ده بري. به پيي ئه م پيره وه دوو وشه ليکده دري دواي قرتاني به شيکي به شي دووه ممي وشه ي يه که م و به شيکي به شي يه که مي وشه ي دووه م و ئنجا ليکده درين. له (کات ژمير) دا (ت) کات و (م) ي (ژمير) قرتينراون، (کا - ژير) يان لي دروست بووه ..

وا باوه که وشه ي (کاژير) بو کات تازه داهاتووه له ميديا کانه وه بيستراوه. ئه مه راست نييه. (کاژير) وشه ييکي کونه ميژووه که ي دهگه پيته وه پيش نيو سه ده. بو نمونه سهيري فه ره نگی (ئه ستيره گه شه)، ل ۳۹۶.

۶ - (نازناو) يا (ناسناو)

زوربه ي زانکو کانمان له نووسراوه کانياندا و ئه و ماموستا و تويزه رانه ي باسي پله و ناسناوي زانستي ده که ن له جياتي زاراوه ي (ناسناو)، (نازناو) به کار ده يئن. ئه مه هه له ييکي باوي زمانيه. (ناسناو) و (نازناو) دوو وشه ي ليکدراون له زماني کورديدا دوو واتاي جيايان هيه و بو دوو مه به ست و چه مکی جيا به کار ده يئرين. وشه ي (نازناو) له (ناز و ناو) هوه پيکه اتووه. ئه و ناويه که بو نازدان و خوشه ويستي له مندال و که ساني خوشه ويست دهنري، وهک: (ژوژو يا ژيکه بو

ژيان).. (كارو بۇ كاروان) . . (ترى بۇ تارا) (بله بۇ ئىبراهيم) (خوله بۇ محمود).. هتد.
(ناسناو) له (ناس - ناو) هوه پىكها تووه. ئەو ناوهيه كه كهسى پىي دەناسریت كه
له ئەنجامى هەندى ھۆكارهوه پىي دەلكى وهك:

- ۱ - ناوى پيشه (ئاسنگر - دارتاش - بهقال ..)
- ۲ - ناوى خيل و رهچهلهك (هەركى - دزهى - خوشناو)
- ۳ - ناوى گوند و شار و ناوچه و ولات (مەخمورى - بادىنى - مىسرى ..)
- ۴ - پلهى زانستى (پروفیسور - دكتور - پروفیسورى ياریدەر - مامۆستا)..
- ۵ - ھۆى پهككەوتن و نەساغى و سىما (حەمە شەل - قاله لووتفستق - عەبه
كەرزى)..

۶ - رېكەت و ھۆى و رووداۋ.(كەچەلىف - قوراۋ)..
زور ھۆكارى تر هەن ..

له زمانى عەرەبىدا بۇ (نازناو)، (اسم الدلع) بەكار دەھىنرى . بۇ ناسناو و پلهى
زانستى (اللقب العلمى) بەكار دەھىنرى. و وشەى (كنیه)ش ھەيه بۇ ناسناو؟
زمانى ئىنگلىزى بەرانبەر (نازناو) pet name و بەرانبەر (ناسناو) ئەم وشانەى
ھەيه - - Surname _ Nickname _ Family name
بۇ پلهى زانستى Rank بەكار دەھىنرى. بەمە دەردەكەوى كه (پروفیسور و مامۆستا
و مامۆستای ياریدەر و پروفیسورى ياریدەر..) ھەموو (ناسناو) ن نەك (نازناو).

ئەنجام و چەند تېئىنىيەك:

- ۱ - زاراۋه ناوى بواریكى زانستىيە، له يەك وشە پىكدیت.. پىناسەى بواریكه نىيە،
ھەرگىز بواری له وشەيىكدا كو ناکریتەوه. واتا ھىچ مەرج نىيە پەيوەندى له نىوان
زاراۋه و ئەو واتايەى دەيگەيىنى ھەبى.
- ۲ - زمانەوانان زاراۋهكان دانانىن.. ھىچ بنەمايەكى گشتى بۇ دارشتنى زاراۋه نىيە.
زۆربەى بە رېكەوت سەرھەلدەدن يا بواری و خاۋەن داھىتانهكه داياندەرپىژن.
- ۳ - زاراۋه چاك و خراپى نىيە. كه دادەنرى دەبى وهك خوى بەكار بەھىنرى. گۆرپىنى
زاراۋه زيان بە كاروانى لىكۆلینەوهى زانستى دەگەيىنى و دەھىشيوينى. بۇ نمونە له
چل و پەنجاكانى سەدەى رابردوودا له بواری رېزمانى كوردیدا ئەم زاراۋانە بۇ ئەم
مەبەستانە بەكار دەھىنران:

پاناو - بۇ Pronoun

فرمان - بۆ Verb

داهاتوو - بۆ Present

پیت بۆ Letter

.... و هی تر.

هه موو چه سپیوون و هیچ کیشه ییک له به کار هینانیا نهبوو، له پر هه ندی زمانه وان پیشنیا زی هی تریان بۆ کردن. بۆ گونجاندنیا ن له گه ل و اتا کانیان و به م جو ره:

(جیناو) بۆ (راناو)

(کار) بۆ (فرمان)

(رانه بردوو) بۆ (داهاتوو)

(تیپ) بۆ (پیت)

ئه نجامه که هی ئه وه بوو، بواری شیکردنه وه ی ریزمانی کوردیا ن پی شیواند. ئیستاش هه ردوو زاراوه بۆ هه مان مه به ست به کار ده هینرین.

۴ - سه یر له وه دایه، زمانه وانانمان که زاراوه ده که ن به کوردی، هه ولده دن له گه ل و اتا که ی بیگونجین، که چی زاراوه که خو ی له نژاددا هیچ په یوه ندییکی به چه مک و و اتا که یه وه نییه (۳)

۵ - که زاراوه ییک بۆ یه که م جار داده نری .. ده بی هه ر ئه وه به کار به ینری (چاک بی یا خه راب بی). زاراوه که به ره و اتا و چه مکه که ی لی ده نیشی و ده بیته شتیکی ئاسایی.

۶ - که زاراوه داده نری له وانیه سه ره تا سه یر و ناقولا بیته به رچاو. به تیپه رینی کات هه ندیکیا ن نارۆن و به کار ناهینرین و هه ندیکیا ن سه ره رای ناقولا بییا ن، له زمانه که دا ده چه سپین و ده که ونه فه رهنگی زمانه که (۴)

۷ - سه به ره ت به زاراوه دانان له زمانی کوردیدا وه ک من بزانه ئیمه ی کورد هیچ داهینانیکي خو مان نییه تا زاراوه مان بۆ دانا بی. ئه وه ی له م پوو وه ئه نجام درابی وه رگرتنی زاراوه بووه له زمانانی تره وه و کردنیه تی به کوردی. ئه مه وای کردوو ه زۆر که س ئه م ئه رکه ئه نجام بدات هه ر یه که به جو ری. ئه م دیا رده یه تا را ده ییکی زۆر، گه ره لاوژی هی نا وه ته کایه وه. بۆ نموونه له بواری یاساناسیدا زیاتر له بیست فه رهنگ و ده یان فه رهنگۆک دانراون. دوانیا ن نا بییری له هه مان زاراوه دا وه ک یه ک بن.

نه بوونی چاو دیری و ده زگاییک بۆ کو تتر و لکردنی ئه م لایه نه، کیشه که ی ئالۆز کردوو ه.

پهراویزهکان:

۱ - زاراوهی زمانهوانی بۆ ئەم دیاردەیه Reduplication ه. بۆ ئەمه سهیری ئەم باسه م بکه ن:

وریا عومەر ئەمین (۲۰۰۸) جووشه . گوڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژ ۸. دووباره له کتیبی (پیتۆکهکانی زمانهوانی) دال ۴۰ - ۴۶ بلاوکراوهتهوه. ۲ - بۆ نمونه:

(کوچبه ر و کوچه ر) واتای پیچه وانهی یه کتر دهگه یینن.
(رهنجبه ر) به واتای (رهنجده ر) به کار دههینری.

له زمانی عه ره بیدا زاراوهی (تمریض - ممرضة) به رانه ر (ساریژکردن و ساریژکه ر) به کار دههینری. که چی واتای (نه خوشستن و نه خوشخه ر) دهگه یینن. که دژی ئەو واتایه یه بۆی دانراوه.

۳ - سهیری زاراوهی (که رهنتین) بکه ن.

۴ - وهک زاراوهی (هاتوچۆ). سه رهتا زۆر ناره زایی له سه ر ده ربرا و ئیستا بۆته شتیکی ئاسایی.

سه رچاوهکان

فاضل نظام الدین (۱۹۹۰) ئەستیره گه شه: فه رههنگی کوردی - عه ره بی.

نووری عه لی امین (۱۹۶۰) ریزمانی کوردی . چاپخانه ی کامه ران. سلیمانی.

وریا عمر امین (۲۰۱۱) پیتۆکهکانی زمانهوانی. ئاراس، هه ولیتر.

Crystal, D. (1987) The Cambridge Encyclopaedia of Language. . Cambridge University Press

.Hudson, R. A.(1996) Sociolinguistics. Cambridge University Press

.Palmer, F.R. (1967) Semantics: A new outline. Cambridge University Press

زمانی کوردی دوو ره گهزی بکهین

فهرهیدوون پهروازه ■

بیر و زمان دوو هاوړی و هاوډه می یه کترن، که بهر و دوا به شوین یه کتره وهن. بیرو هوش هه تا هه ر شوینیک بر بکات، زمانیش نه وهنده قسه ی بو دهر برین هه یه. زمان، هوکاریکه بو دهر برین و گواستنه وهی هزر و ویسته کان له نیو مروقه کاندایا. له سه ره تادا بیر و نه ندیشه ی مروقه کان به شیوه ی زاره کی دهر دهر بران، به لام دیارده ی سه ره له دانی خه ت و نووسین بوو به هوکاریک بو نه قش به ستنی هزره کان له سه ر په راوه کاندایا. گه شه کردنی پیکهاته و قهواره ی زمان زور دریزخایه ن بووه و تهنانه ت نیستاش هه روا به رده وامه. وایار له سه ره تادا زمانه کان زور ساکاربوونه، ریژه ی وشه کان و ئاستی دهر برینیان زور که م و بهرته سک بووه. پیشکه وتنی مروف و تیپه راندنی قوناغه کانی بهر به ریبه ت، وه حشیگه ری و به تایبه ت شارستانیه ت شوینه واری له سه ر زمان و قهواره که یدا دانا. به دهیان زمان و زار له دایکبوون و به دهیان ئیمپراتوری زمان به جوړیک له نیوچوون، که نیستاش ته نیا چهند وشه یه کیان له به رده ستدا ماوه. زوړیک له زمانه کان، که ده ستیان گه یی به خه ت و نووسین و ده سه لاتی سیاسی، توانییان هه م بوونایه تی خو یان بپاریزن و هه م دهیان زار له بن بال و سیبه ری خو یاندا په روه رده بکه ن.

زورجار زاری نیو زمانیک به هو ی هه ندیک هوکاره وه خو ی پیگه یاندووه و بووه به ده مپراست و نوینه ری گشت زاره کان. خزمایه تی و هاو خوینی له ناو زور به ی زمانه کاندایا به دی ده کری. هه لومه رچی ئاو و هه وایی و ناوچه یی رولی زور له خزمایه تی و لیکچوونی زمانه جیاوازه کاندایا هه بووه. نموونه ی نه و زمانگه له زمانه روزه لاتیه کان، هیند و نه وروپاییه کان و ... هته ده. جگه له چهند زمانی وه ک باسک، فینلانندی، مه جاری و تورکی زوړیک له زمانه کانی نه وروپا و زمانه کانی نیستا و رابردووی هیندستان و ده وروبه ری ده توانین به شاخه یه ک له زمانی دیرینی ناسراو به هیند و نه وروپایی بزانیان. ده سه ته به ندی زمانه کانی دیکه ی جیهان ده کری به م شیوه یه بیته، چینی - تیبتی (زمانی چینی و تایله ندی)، سامی، عیبری، عه ره بی، ئاکه دی، فینه قی و کارتاژی. چادی (زورترین زمانه کانی نه فریقا و نه یجریه و هائوسا). بانته (روزه لات و باشووری نه فریقا). مالایایی - پولینزی (نه ندنه نوی، جاوه یی، فیجی، هاوایی و تاهیتی).

به پی سه رچاوه کان زمانی کوردی له بنه ماله ی زمانی هیند و نه وروپاییه کانه. کاتی ریژه ی ئاخیه و رانی زمانیک زیادی کرد و باری شارستانی نه و جوگرافیا و دیالیکته گه شه ی بهرچاوی کرد، ئیتر بهر بهر زمانه که ش گه شه ی بهرچاوه دکه ت و

پوژ به پوژ له بنه ماله‌ی سهره‌کی دوور ده‌که‌وئته‌وه، ئه‌و دیارده‌یه‌ش سه‌بارت به زاره‌کانی ناو جوگرافیای زمانیک راستییه‌کی حاشا هه‌لنه‌گره. بو نمونه، زاره‌کانی ناو زمانیک به پیی زه‌مان و هه‌روه‌ها هۆکارگه‌لی وه‌ک باری ئابووری، سیاسی، فره‌ه‌نگی و مه‌زه‌بی به‌رز و نزمی به خۆیه‌وه ده‌بینی. زور جار زاره‌کان یه‌کتریان له نیو خۆیانداندا توندوته‌وه. مه‌به‌ستی سهره‌کی له نووسینی ئه‌و وتاره وروژاندنی باسیکه‌که به‌داخه‌وه هه‌تا ئیستا قه‌له‌مه‌ده‌ستانی کورد که‌متر ئاورپان له‌و بواره داوه‌ته‌وه. مژاری به‌ره‌گه‌زایه‌تی کردنی زمان و تاوتویکردنی له‌ لایه‌ن نووسه‌رانی کورده‌وه ئالوگۆرپکی به‌رفراوان له‌ زمان و فره‌ه‌نگی کوردیدا پیکبینی. ره‌گه‌زایه‌تی و نیرینه‌بوونی زمان په‌وت و دیارده‌یه‌که‌که به‌ پوو‌خساری هه‌موو زمان و زاره‌کانی سهر زه‌وییه‌وه دیاره. ژیا‌نی یه‌کجارنشینی و داپرانی دوو ره‌گه‌زی نیر و می له‌ یه‌کتر و زوربوونی به‌رپرسایه‌تییه‌کانی پیاوان و به‌رته‌سک بوونه‌وه‌ی ژیا‌نی ژنان ریگای بو دوو زمانی جیاواز به‌ دوو روانگه و هزری جیاوازه‌وه له‌ ناو مروقه‌کاندا هه‌موارکرد. هه‌موو فه‌لسه‌فه و ده‌ستکه‌وته زانستییه‌کانی پیاوان به‌دیهنه‌ر و دارپژهری بوون و ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر ژنانیش له‌و بواره‌که‌له‌دا چالاکی و تیکۆشانیان هه‌بووبی، دیسان له‌ خزمه‌تی په‌وتی پیاو ره‌هه‌ندیدا بووه. له‌ سه‌ره‌تای ژیا‌نی شارستانیدا به‌ هۆی ئاسایی بوونی باری ژیا‌ن، ژیا‌ن و گوزه‌رانی ژنان و پیاوان وه‌ک یه‌ک وا بووه و زمان و روانگه‌کانیشیا‌ن له‌ یه‌کتر نزیک بووه. کاتی‌ک ژن له‌ کاروباری وه‌رزیری، ئاژه‌لداری، کوچ و کوچبه‌ریدا هاوشانی پیاوان هه‌لسوکه‌وتی کردبی، ئیتر جیاوازییه‌کی ئه‌وتۆ له‌ نیوان هزر و ئاوه‌زی ژن و پیاودا نه‌بووه، ته‌نانه‌ت میژووناس و زمانناسه‌کان پیا‌ن وایه‌ که‌ زمانی ژنان له‌ چاخه‌ سه‌ره‌تاییه‌کاندا له‌ زمانی پیاوان پیشکه‌وتووتر بووه. بو نمونه، له‌سه‌ر ئه‌و بر‌وایه‌ن (که‌ ژنان پوژانه و به‌رده‌وام له‌ بی‌ری هونه‌ری پیشه و ده‌ستکرده‌کاندا بوون و تیده‌فکران، ده‌بوا زمانی ئه‌و هۆنه‌رگه‌له‌شیا‌ن دروست کردبا و ریکیان خستبا...) هه‌روه‌ک مه‌کسیکیه‌کان ده‌لین (هه‌ر ژنیک بو خۆی باشت‌ترین فره‌ه‌نگی وشه‌یه)، ئه‌و وته‌یه‌ نه‌تاشراوه له‌ هزری خۆرسکی خه‌لکانی ئه‌و ولاته، به‌لکو له‌ سه‌ده‌کانی پیشوودا سه‌رچاوه‌ی گرتووه. (پیاوانی وه‌حشی ئاسا له‌ کاتی راوکردن و ماسیگیری‌دا تاک و ته‌نیا بوون و ده‌بوا ئارام و خامۆش بوایه‌ن، جا که‌ وایه‌ ئیتر که‌متر ده‌لین: به‌لام ژنان پیکه‌وه‌ن و له‌ ته‌واوی پوژدا پیکه‌وه‌ قسه‌ ده‌که‌ن. ژنان به‌ بی‌ ئه‌وه‌ی له‌ ناوه‌نده‌کانی

فهره‌نگیدا بن، ئیستاشی له‌گه‌لدا بی باشتترین وشه‌دان، وتارییژ و نامه‌نووسن). لی‌ردها قسه‌یه‌ک که دیته بهر باس ئه‌ویش ئه‌وه‌یه، که ئه‌و هه‌موو وزه و توانسته‌ی ژنان له رابردوودا چلۆن که‌وته ژیر چنگی پیاوان و کۆنترۆل کرا؟

بۆ وه‌لامی ئه‌و پرسیاره ده‌توانین چه‌ندین هۆکاری وه‌ک باری فیزیۆلۆژی، ژینگه‌ناسی ژن و دواهاته‌کانی وه‌ک (سک و زا، سوری مانگانه، شیردان)، سه‌ره‌لانی مه‌حاریم و ئه‌خلاقیبوونی مرۆف، سه‌ره‌لانی دینه‌کان و... ده‌ستنیشان بکه‌ین.

ژن له پیگه‌یاندنی زماندا رۆلی سه‌ره‌کی و کارای هه‌بووه، ته‌نانه‌ت پیاوان که‌متر له‌و گه‌شه‌سەندنه‌دا رۆلیان هه‌بووه. سیمۆن باروون کۆهەن له کتیبی (ژن چییه؟ پیاو کییه؟) دا له ریگه‌ی ئه‌زموون و تاقیکارییه‌کانه‌وه راستییه‌کی ده‌رخستووه، که ده‌توانین وه‌ک بنه‌مایه‌ک بۆ سه‌لماندنی ئه‌و وتاره که‌لکی لی‌وه‌رگیرین. ناوبراو پاش لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی به‌ربلاو له بواره‌کانی ره‌فتارناسیدا په‌ی به‌وه بردوه، که می‌شکی دوو ره‌گه‌زی نیر و می پیکه‌وه جیاوازیان هه‌یه. ئه‌و جیاوازییه‌ش تا راده‌یه‌ک شوین له‌سه‌ر باری که‌سیتی و ده‌روونی و ره‌فتاری ئه‌وان داناهه. ئاکام و کۆبه‌ندی ئه‌و کتیبه له دوو کۆپله‌دا له‌سه‌ر رۆوبه‌رگی کتیبه‌که‌دا نووسراوه، که ده‌لی: (ژنان هه‌ز ده‌که‌ن سه‌باره‌ت به باس و بابته‌کان قسه بکه‌ن، هه‌روه‌ها پیاوانیش بیده‌نگ داده‌نیشن و سه‌باره‌ت به ورده‌کاری باس و بابته‌کان تیده‌فکرن)، جا که وایه ژنان گه‌شه‌پیددەری زمان بوون، ئیدی چلۆن هه‌موو به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان به لای ره‌گه‌زی نیرینه‌دا شکاوه‌ته‌وه؟ وا ده‌ر ده‌که‌وی که ژنان بلیندگۆی هه‌ز و ویست و داهینانه‌کانی پیاوان بوون. به‌و پیه‌یه‌ ده‌ر ئه‌که‌وی رازینه‌ر و گه‌شه‌پیددەری قه‌واره‌ی زمان ژنان بووبن، به‌لام هه‌موو چه‌مک و ده‌ق و ناوه‌رۆکی زمان به‌گشتی پیاو ته‌وه‌رانه‌یه. له‌م سه‌رده‌مه‌دا بی به‌شبوونی ژنان له پیکه‌اته و قه‌واره‌ی زماندا له ئاستیکدایه که ده‌کری بلین زمانی پیاوانه.

سه‌رده‌مانی زیرینی ژن و په‌راویز که‌وتنیان دوو جه‌مسەری دژ به‌یه‌کن، که به‌جۆریک جیگای توژیینه‌وه و شروقه‌کردن. هه‌ندیک له فی‌مینیسیتییه‌کان پێیان وایه که مادام ژن سک و زای کردوه، ئیتر سالاری و گه‌وره‌یی به‌خۆوه نه‌دیوه. قه‌تیسبوونی ژن له چوارچیه‌ی بنه‌ماله‌دا بۆ ماوه‌ی ده‌یان سه‌ده ئه‌وانی له کاروانی پیشکه‌وتن دواخست. زاری زمانی دایکی به‌ره‌می پیوه‌ندی چروپری نیوان دایک و منداله هه‌تا ته‌مه‌نی لاویتی. بیجگه له باری ژنیه‌تی زۆربه‌ی زۆری راهینانه‌کان له لایه‌ن دایکه‌وه بۆ مندال ده‌گۆیزریته‌وه.

هه‌ندیک له فیمینستییه‌کان وهک شانازی چه‌مکی «زمانی دایکی» هه‌له‌سه‌نگینن و پێیان وایه که ئه‌وه نیشانه‌ی توانست و زیره‌کی ژنه که هه‌موو کۆمه‌لگا به نیر و مییه‌وه له داوینی خۆی و به زمانی خۆی په‌روه‌رده ده‌کات. ده‌سته‌یه‌کی دیکه پێیان وایه که مه‌سه‌له‌ی زمانی دایکی سه‌باره‌ت به ژنان خالی نه‌رینی و لاوازه، چونکه به‌رپرسایه‌تی و دایکتیکردن بۆ ژنان وهک ئه‌رکیکی براوه وایه و به‌رده‌وام له ژیاناندا نۆژهن ده‌بیته‌وه. ژنان به مانه‌وه له چوارچێوه‌ی مالدایا به‌رپرسایه‌تییه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی وهک کاری ئابووری، سیاسی، فه‌ره‌ه‌نگی، زانستی و هتد... له ئه‌ستۆ نابی. به دابرا‌نی ژن له‌و کار و به‌رپرسایه‌تیانه ئیتر پێویست ناکات به زمانی ئه‌و بوارگه‌له قسه بکات. به‌رته‌سکبوونه‌وه‌ی پیشه‌ی ژن بۆ کاری ناوما‌ل زمانه‌که‌شیانی به‌رته‌سک کردۆته‌وه بۆ هه‌ندیک کاروباری دیاری سوکه‌له که پیاوان نه‌خۆشیان له‌و بواره دیت و نه‌خۆیانی لێ ده‌ده‌ن. زمانی ساکاری ژنان هه‌لومه‌رجیکی پیکه‌یناوه که ئه‌وان هه‌میشه به‌ستراوه‌بن به پیاوان و به ئه‌ستوگرته‌ی به‌رپرسیاره‌تی پیاوان به لایانه‌وه ته‌واو قورس و گران بیت. هه‌لبه‌ت ئه‌و وتانه به‌و مانا نییه که ژنان توانستی راپه‌راندنی کاری پیاوانیان نه‌بێ، زۆریک له ژنان که هه‌لومه‌رجیان بۆ په‌خساوه و چه‌شنی پیاوان بگه‌ زیاتریش خۆیان له گۆره‌پاندا ده‌رخستوه. هۆکاری سه‌ره‌کی ئه‌وه‌ی که بۆچی ژنان(له کۆمه‌لگای ئیسلامیدا) به شاهید وهرناگیرین یا دوو ژن وهک شاهیدیک وهرده‌گیرین، ئه‌وه‌یه که ژنان زانیاریان سه‌باره‌ت به دنیای ده‌ره‌وه‌ی ناوما‌ل که‌متره. کاتیک زانیاری سه‌باره‌ت به بابته‌یک که‌م بیت ئیتر به هۆی گرنگینه‌دان به‌و بابته‌ی زوو له بیر ده‌چیته‌وه. پیغه‌مبه‌ر(دخ) سه‌باره‌ت به شاهیدی ژنان ده‌فه‌رموی: که‌سیکی ده‌شته‌کی یا ده‌وارنشین ناتوانی له‌سه‌ر که‌سیکی شاری شاهیدی بدات، پیاوانیش ناتوانن له‌سه‌ر کاروباری پێوه‌ندیدار به ژنانه‌وه وهک سووری مانگانه، مندالبوون، شیردان و هتد... له‌سه‌ر ژنان شاهیدی بدن. له دنیای ئیمپروشدایا به هۆی پسپۆرانه‌بوونی هه‌موو چه‌مک و بابته‌کان ته‌نانه‌ت پیاوانیش ناتوانن سه‌باره‌ت به بوارگه‌لی تاییه‌ت و زانستی که هیچ زانیاری و شاره‌زاییه‌کیان تیدا نییه قسه بکه‌ن و شاهیدی بدن. هۆکاری سه‌ره‌کی ئه‌و مه‌سه‌له ئه‌وه‌یه که هه‌موو بواره‌کان زمانی تاییه‌تی خۆی هه‌یه و که‌سیکی پسپۆر له بواریکدا ناتوانی خۆی له قه‌ره‌ی بواریکی دیکه بدات. «شاو» پێی وایه که لیکدانه‌وه و شاهیدی که‌سیکی پسپۆر له کۆمه‌لیکی ناساره‌زا باور پیکراوتره. ئه‌وه‌ی تا ئیستا باسکراوه

باسیکی گشتییه و سه بارهت به زمان و جیهانبینی هه موو نه ته وه کان راستییه کی حاشا هه لئه گره. زمانی هه موو نه ته وه کان زمانی پیاوانه یه. بی به شی نیوهی کومه لگا له زمان و زانست له راستیدا بی ریژییه به رانبه ر به ژن، فیمینیسته کان ته نانهت به زانست و ته کئه لوژی ئیمرو دلخوش نین و پییان وایه که بنه مای ئه و ده سته و تانه پیاو ره ههنده و هه روه ها له خزمهت پیاو سالاریدایه. بو نمونه، فیمینیسته کان له بواری پزیشکیدا ئه و ره خنه یه ئاراسته ی چالاکانی بواری زانستی پزیشکی ده که نه وه، که زانستی کون و زانستی نوئ بو به رگری له سک و زای ژنان به دهیان ریگی به رگری کردنیان به سه ر ژناندا سه پاندوه، یا تاقیکردوته وه، له حالیکدا سه بارهت به خویمان (پیاو) ته نیا یه ک دوو ریگی به رگری هه یه، ئه وهش نیشانه ی ئه وه یه زانستی پزیشکی پیاته وه ره. بو ئاشتبوونه وه ی ئه و دوو ره گزه پیویسته ری و شوینیکی دروست و بنه رته ی بگیریته به ر که مافی هه ردوو لای (نیر و می) تیدا ره چاو کرابیت. فیمینیسته کان پییان وایه که بو چاره سه ری هه موو کیشه کان پیویسته زمانیکی نوئ بخولقی که ته عبیر له ژنانیش بکات. هه لبهت ئه و وته یه ته نیا سه رده میک دیته دی که ژنان شان به شان ی پیاوان به شداری هه موو ره وته کان بن نه ک ئه وه ی که سه ری هه موو گوریسیک به دهستی پیاوانه وه بیته و ژنان ته نیا له قسه و ئاخوتندا له مهیداندا بن.

زمانی کوردی یه کئ له و زمانه دیرین و دهوله مه ندانه ی روزه لاتی ناوینه، که پیویسته بو رزگارکردنی له فه وتان و پوشته کردنی بو روو به روو بوونه وه له گه ل دنیای نویدا ئاوریکی فره ره ههنده ی لیبدریته وه. یه کئ له و لایه نانه باسی ره گه کانی پیاو سالارییه که به روخساری ئه و زمانه وه ده بیئرئ. زمانی کوردی له بنه رته دا زمانیکی نه رم و نیان، دوو ره گزه، زمانی سروشت و ئاشتیبووه، به لام ئیستا بوچی زوربه ی ئه و ره ههنده ئاشبه تالی پیکراوه و زمانی کوردی بووه به زمانیکی توندئاژو و پیاوانه، باسیکه که مه به سته سه ره کی ئه و وتاره یه. به هیوای ئه وه که له وه به دوا ئه و باس و بابه ته بورووژینیت.

زمانی کوردی: به ر له هاتنی ماده کان ولاتی کوردستان مه کوئی شارستانیته و ده سه لاتداریتی ناوچه یی بووه. تیکه لیبون و توانه وه ی میوان و خانه خوئی له یه کتردا گه وره ده سه لاتی مادی لیکه وتوه. هه لبهت وا دیاره که کوچی ئارییه کان له دوو زه مه ندا رووی دابی و میوان و خانه خوئی خزمایه تی زمانی، فره ههنگی، دینی و خوینی کونیان

پیکه وه هه بووبی. به هه رحال کورد له دواى هاتنى ئارییه کان یه که مین دهسه لات بوون که دهسه لاتى به سهر بانه گای ئیران (فلات ایران) و دوو پرووباره که ی دیجله و فور اتدا گرتوه. زمانى کوردی له ئیراندا یه که مین زمانبوو که بوو به زمانى دهسه لات، دیوه خان، نووسین، مه زهه ب و زمانى فهرمى ته نانه ت دواتر فارسه کانیش ئه و ئه زمونگه له یان له کورده کان وهرگرت. زمانى کوردی له دواى ماده کان گورانکاری به ربلاوی به خووه دیوه. بو ریزبه ندی کردنى قوناغه کانى زمانى کوردی خویندنه وه و شروقه کردنى هه موو برگه میژوو ییه کانى کورد و زمانه که ی پیویستییه کی بهرچاوه. پۆلین کردنى زمان جوریک ئاسانکاری بو لیکۆله ران و نووسهران دروست دهکات و ههروه ها زمانه که ش کۆدبه ندی دهکات. زمانى کوردی له حالى حازردا زمانیکى زیندووه و له یه کی له ستراتیژیتیرین ناوچه کانى جیهاندا شه ر بو شوناس و دهسه لاتى خوى دهکات. ئه و زمانه خاوه ن چه ندین زارى جیاوازه، که هه ر زاره ک بو خوى به ملیونان که س ئاخاوتنى پیندهکات و ژيانى پوژانه ی پی دهگوزهرینى.

ئه و زمانه دهکری به سهر چه ند دهوره ی زمانیدا دابه شیکه یین. هه لبه ت هه رچه ند سه رچاوه و نووسراو و دهقیکی باورپیکراومان له بهر دهستدا نییه، به لام دهتوانین پیوه ری دیکه پهیدا بکه یین. بو نمونه فاکتیکى وهک جوگرافیای زمان جیی سه رنج و لیوردبوونه وهیه. به دهیان ناوچه و شار و شاروچکه هه یه که له رابردوودا مولکی کوردبووه و به پیی رهوتی زه من گورانکاری نه ته وهی به سهردا هاتوه و ئیستا نه ته وهی دیکه ی تیدا ئه ژى. هه رچه ند ئیستا ناکری وهک جوگرافیای نه ته وهی (کورد) حسابیان بو بکری، به لام به هوى مانه وهی هه ندیک ره گی نه ته وهی و کوردی له ناو فه رهنگ، داب و نه ریت، پیشه و له هه مووی گرنگتر زمانى نه ته وهی نیشه جیدا ئاوردانه وه له و بابه تگه له یارمه تیمان ئه دات بو پروونبوونه وهی زور لایه نی گوومبوی نه ته وه که مان. بو نمونه، هیشتا ناوی ئه و شار و شاروچکانه، چه م و که ژ و کیو و پینده شته کان و... هتد هه ر کوردیین وهک ئه رده بیل، ئه لبورن، هه مه دان، هورموزگان، زهنگان، فه ریبورن، ئه لوه ند، گه روس، نه هاوه ند، به غداد، سه به لان، ئه شکه وت و... هتد. سه رده می بهر له ئیسلام و ته نانه ت دواى ئیسلامیش هه تا سه ره له دانی تورکه کان، زاره کانى کوردی له چوار دهوره وه هه ر له پیشره وی و گه شه کردندا بوون. به پیشره وی تورکه کان سنوریکى زمانى له نیوان دوو نه ته وهی کورد و فارس هه ر له باکووری ئیران به دريژایی

زاگروڤس دروستبووه. به كورتى له ماوهى رابردوودا زمانى كوردى زور ئالوگور و بهرزونزىمى به خووه ديوه. له ئاكامى ئەو پرۆسهيه دا چهند زاريك دروستبوون و چهند زاريكيش بهره و لاوازي و فهوتان چوون، يا فهوتان. هه موو ناوچه كانى كوردستان خاوهن ميرى خوى بووه و هه ر ميريكيش به زارى ناوچه كهى خوى كارى نووسيارى و كيتابه تى كردوه. ئاكام و كوى ئەو پرۆسه ميژووييهى زمانى كوردى دروستبوونى چهندين زارى كوردويه، كه به و شيويه دابهش دهكرين. ئەو ريزبهنديه به جوړيكه كه ئاسانكارى بو خوينه ران دهكات. زاره كان بريتين له كرمانجى ژوروو، ناوه راست و خواروو. هه ريه ك له و زارانه چهندين زارى ديكه يان له ئاميزى خويدا په روه رده كردوه، كه دهتوانين جوړيك جياوازي له نيوان ئەو ورده زارانه و زارى دايدا به دى بكهين. بو نمونه، ورده زاره كانى وهك ئەرده لانى، گهرووس، موكرىانى، سليمانى و... هتد له جوگرافياى كرمانجى ناوه راستدا هه لكه وتوه، يان هه نديك زارى كرمانجى خواروو وهك له كى، كه له پورى، لورى (بهختيارى، مومسنى، فهيلى...) له زاره ديرين و سه ره كيبه كانى كوردستانه، به لام به هوكارگه لى فه ره ننگى، سياسى و مه زهه بى هوگريان به لاي دهوله تى ناوه نديدا په يداكردوه و به زورى له شوناسى ديرينهى خويان و دوزى كورد يان ته نانه ت دوزى تاييه ت به خويان دووركه وتونه ته وه. باسيك كه ليردا جيى ئاماژه يه ئەوه يه، كه لورپه كان له بارى زمانه وانى، فه ره ننگى، ميژوويى و... هتده وه له سه ر كورد ده بى حيسابيان بو بكرى، چونكه خزمائه تى و هاوخوينى زاگروسنشينه كان يا بازنه ي زاگروڤس ديرين و حاشا هه لنه گره و زور خالى هاوبهش و ليك چوو يان هه يه كه له نيو ئيمه و فارسه كانيشدا نيبه. هه ر بو يه ليكوله ران ده بى دابهشكاريه ئيدارى و ئوستانيه كان (پاريزگا) له بهرچاو نه گرن، به لكوو فاكته فه ره ننگى، سياسى، ميژوويى، زمانه وانى، ژينگه ناسى، ئابوورى،... هتد دهتوانن ببنه پيوهر.

زمانى كوردى به گشت زاره كانيه وه، زمانيكه كه به دريژايى ميژوو هه م ئاخيوهرانى زيادى كردوه و هه م له بارى دهستوورى و گشت په هه ند و جوانى ناسيه كانى زمانه وه گه شه ي كردوه. ئەو زمانه هه ر له سه ره تا وه هه تا ئيستا له گه ل سروشتدا ژياوه. بارى سروشتى و ئاو و هه واى كوردستان به جوړيكه كه خه لك به دريژايى ده يان سه ده ته نيا پيشه يان وه رزيورى، ئاژه لدارى، باخدارى، رستن و چنين و پيشه گه لى په يوه نديدار به سروشته وه بووه . خالى جيگاي سه رنج ئەوه يه، كه له ژيانى كوومه لايه تى كورددا ژنان

وهك پياوان به شداری کاروباره‌كان بوون. ژيانی جافایه‌تی و خوار و ژوورکردنی هۆز و خیله‌كان كه ئیستاش له هه‌ندیك ناوچه‌دا باوی ماوه، به‌لگه و سه‌لمینه‌ری ئه‌و گوفته‌یه‌ن، بیجگه له‌وه‌ش پیشه‌گه‌لی گۆزه‌گه‌ری، رستن و چنن، ده‌رمانگه‌ری و ... هتد كه کاری خه‌لكانی خۆجییی (دیهاات یا شاری) بووه به زۆری له ئه‌ستوی ژنان بووه، تیكه‌لی و ژیان له‌گه‌ل سروشت له ئاستی‌ك‌دا بووه كه كورده‌كان په‌ییان بردوه به خاسیه‌ت و باری ده‌رمانگه‌ری هه‌موو گژ و گیاکانی ناوچه‌كه. ئیبن‌سینا باوکی توب (طب) کاتی له بوخاراوه به شوین عیلم و زانستدا شاربه‌شار و گوندبه‌گوند چاکی لی هه‌لده‌مالیت و ده‌گه‌ری، کاتی ده‌گاته هه‌مه‌دان هه‌تا مردن له‌وی ده‌مینیته‌وه. هۆکاری مانه‌وه‌ی ده‌سال له ئاخری عومری ئیبن‌سینا له هه‌مه‌دان ئه‌وه‌یه كه ئه‌و شاره له و کاته‌دا یه‌کی له گه‌وره‌ترین نه‌خۆشخانه‌کانی ئیران و ته‌نانه‌ت رۆژه‌ه‌لاتی ناوینی تیدا بووه. ئیبن‌سینا بیجگه له‌وه‌كه وهك هه‌كیمیك دیته ئه‌وی ته‌نانه‌ت به‌شی زۆری ئه‌زمونه‌کانی ژيانی و نووسینه‌کانی هه‌ر له‌وی ده‌بی. ئه‌وكاته هه‌مه‌دان ناوه‌ند و تاقیگایه‌ك بووه بۆ ناسین و دروستکردنی شه‌ربه‌تی هه‌موو گژ و گیا ده‌رمانییه‌كان. زۆربه‌ی زۆری گژ و گیا ده‌رمانییه‌كان خه‌لك و دانیشتوانی بناری زاگرووس دابینیان کردوه. نه‌خۆشه‌كان، کپیاره‌كان و زۆربه‌ی ئه‌وانه‌ی ئاوه‌ن و په‌وه‌نی ئیبن‌سینایان کردوه و ته‌نانه‌ت خه‌لكی هه‌مه‌دان و ده‌وروبه‌ریشی هه‌تا هاتنی تورکه‌كان بۆ ئه‌وی هه‌ر کوردبووه. په‌نگدانه‌وه‌ی دۆخی ده‌رمانگه‌ری و گیاده‌رمانی ئه‌و سه‌رده‌می کوردستان و ئاستی رۆشنییری زانستی پزشکی به‌راستی له کتیبه‌ به‌ ناوبانگه‌که‌ی ئیبن‌سینا (ياسا له توب) دا به‌دی ئه‌کرئ. (ئیستاش مه‌سه‌له‌ی گیاده‌رمانی له کوردستان هه‌روا به‌رده‌وامه و گژ و گیا و به‌روبومی دار و دره‌خت پیشه‌ی هه‌ندیك له خه‌لكه). یه‌کی له هۆکاره سه‌ره‌کییه‌کانی مانه‌وه‌ی زمانی کوردی به‌ دريژایی میژوو ئه‌وه بووه، كه ژنان له پیکهاته‌ی زماندا زیاتر له پياوان خاوه‌ن به‌ش بوون، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر خه‌ساره‌تیکیش له زمان كه‌وتبی له ناوچه‌ی پياوانه‌وه بووه. سه‌باره‌ت به‌و بابته‌ ده‌بی بگوتری كه راسته‌ پوانگه‌ی پياوانه‌ به‌سه‌ر كه‌ش و هه‌وای كۆمه‌لدا زال بووه، به‌لام زیاتر ژنان ده‌م‌راست و ته‌بیژ و گه‌شه‌پیده‌ری زمان بوون.

ته‌وه‌ری دین و ته‌شنه‌کردنی هه‌ندیك له‌و دینانه‌ بۆ کوردستان و شوینه‌واری راسته‌وخویان له‌سه‌ر زمان باسیکه‌ كه نابی به ئاسانی خۆمانی لی ده‌ربازکه‌ین. ولاتی کوردستان هه‌روه‌ك ئوسکارمان ده‌لی: وه‌ك شانە میرووله دینی تیدا بووه، به‌ کورتی

ولاتی دین بووه، سهره‌لدانی ئایینی ئیسلام له چوارده سه‌ده له‌مه‌وپیش و ته‌شه‌نه‌کردنی به‌ره‌و رۆژه‌لات به تاییه‌ت کوردستان ئالوگۆری به‌رچاوی له زمانی کوردیدا پیکه‌ینا. دینیکی تازه به‌روانگه و جیهانبینیکی نویوه و له‌همووی گرنگتر زمانیکی جیاواز که ته‌نانه‌ت سهر به‌بنه‌ماله‌ی ئاری نییه ئاخۆ چ شوینه‌واریک له‌سهر زمانه‌کانی دیکه‌دا دابنی. ستراتیژی دین له‌سهره‌تادا سهرینه‌وه‌ی دینه‌پیشووه‌کان و نووسیا‌ری کردنی به‌رنامه و ئایدیای خۆی بووه. یه‌کی له‌کیشه‌کانی زمانی کوردی به‌دریژایی میژوو ئه‌وه بووه، که ئه‌و زمانه به‌شیوه‌ی زاره‌کی بووه و که‌متر ئاو‌ری له‌باری نووسیا‌ری داوه‌ته‌وه. له‌وه‌سه‌رده‌مه به‌دواوه‌به‌ره‌به‌ره‌خه‌تی کوفی له‌کوردستان و ته‌نانه‌ت ناوچه‌که‌دا بوو به‌خه‌تی فه‌رمی دین و دیوه‌خان. هزروران و قه‌له‌مبه‌ده‌ستانی کورد وه‌ک دیارده‌یه‌کی مودیرن پروویان کرده‌په‌وتی تازه و زمان و خه‌تی کوردی که‌وته‌په‌راویزه‌وه. ئه‌و دیارده‌یه‌ش تا راده‌یه‌ک له‌زمانی فارسیدا ده‌بینری. قه‌له‌مبه‌ده‌ستانی کورد و فارس باس و باب‌ه‌ته‌کانیان (بیجگه‌شیر) به‌عه‌ره‌بی نووسی و خزمه‌تی به‌رچاویان به‌زمانی عه‌ره‌بی کرد. خزمه‌تی کوردزمانان به‌دینی ئیسلام گه‌ییوه به‌ئاستیک که ئیمام غه‌زالی ده‌فه‌رمی: دین له‌سه‌رده‌ستی شاره‌زوورییه‌کان، ئامیدییه‌کان و سووره‌به‌ردییه‌کان ماوه‌ته‌وه. به‌بروای فمینیسته‌کان دینه‌دواییه‌کان هه‌ر هه‌موویان نیر سالارن و یارمه‌تی ده‌ریکبوون بۆ په‌راویزخستن و بچووککردنه‌وه‌ی جیهانبینی ژنانه. گه‌ر به‌و پێیه‌بی به‌په‌گه‌زایه‌تی کردنی زمان ویده‌چی له‌دوای سهره‌لدانی چوار دینی گه‌وره‌ی جیهان واته‌بودا، زه‌رده‌شت، مه‌سیح و ئیسلام به‌شیوه‌ی به‌رنامه‌دارپژاو گه‌شه‌ی کردبی. تیکرای زمانه‌کان له‌سهره‌تادا زۆر ساکار و ئاسایی بوون، به‌لام دواتر به‌ره‌به‌ره‌ئو دیارده‌یه له‌باری ده‌ستوورییه‌وه له‌زمان‌دا خۆی ده‌رخست. بۆ نمونه به‌په‌گه‌زایه‌تیوونی زمان له‌زمانگه‌لی ئینگلیزیدا «He, she» له‌عه‌ره‌بیدا «هو» و «هی» و له‌کوردیدا (هه‌ورامی) «ئاد» و «ئاده» هه‌ر ئیستاش به‌دی ئه‌کری، ته‌نانه‌ت له‌زمانیکی پیشکه‌وتووتری وه‌ک ئینگلیزیدا وشه‌ی ژن «woman» ریکۆندیکه له‌پیاو «man». وشه‌ی ژن له‌ئینگلیزیدا واتای نییه و به‌ناوی پیاوه‌وه بووه به‌خاوه‌ن شوناس، یان له‌عه‌ره‌بیدا وشه‌ی عه‌وره‌ت به‌مانای ده‌زگای زاوییه. واته‌ئوه‌نده به‌چاوی شه‌هوانی و سووکه‌وه پوانیوانه‌ته ژن که بۆ پیناسه‌ی مروفتیک ده‌زگای زاویی به‌کاردینن (ئه‌گه‌ر له‌ئافرۆدیتی یونانییه‌وه وه‌رنه‌گیرایی) ئه‌لبه‌ت له‌هه‌ندیک ناوچه و شویندا تا راده‌یه‌ک پوانگه‌کان سه‌باره‌ت به‌ژن کراوه‌تر و له‌بارتربووه.

بیجگه له دینی ئیسلام، دینهکانی دیکه‌ی وهک جوله‌که و مه‌سیح جیپه‌نجه و شوینه‌واریان له کوردستاندا دیاره. هه‌ریه‌ک له‌و دینگه‌له بیجگه له‌وه‌ی که هه‌ندیک ده‌ستور و یاسا به زمانی خۆی له‌ناو زمانی کوردیدا په‌ره‌پیداوه، سه‌باره‌ت به ژنانیش، پروانگه و بیر و ئەندیشه‌ی خۆیان هیناوه‌ته ئاراوه. له زۆر بواره‌وه بۆمان ده‌سه‌لمی که دینی ئیسلام به‌و توندوتۆلییه‌وه کاتی ده‌گاته کوردستان کوردیزه ئەبێ. هه‌رچه‌ند جه‌ماوه‌ریکی زۆر له کورده‌کان ئیسلام قه‌بوول ده‌که‌ن و باوه‌ریان پێی هه‌یه، به‌لام له بواری کۆمه‌لایه‌تییه‌وه وه‌ک ژنانی عه‌ره‌ب له ماله‌وه نیشته‌جی ناکرین و هه‌لسوکه‌وتی یه‌ک لایه‌نه‌یان له‌گه‌ل ناکرێ. ژنانی کورد وه‌ک پیشتر به‌شداری کاروباره کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کانیان کردوه و دینداریش بوون. خالیکی جی سهره‌نج لی‌رده‌دا ئەوه‌یه، که فه‌لسه‌فه و دینه‌کانی کۆنی زه‌وی به زۆری پیاوان ئاوریان لی داوه‌ته‌وه و ژن که‌متر خۆیان له‌ بابه‌ته دینی و ئەخلاق‌ی و فه‌لسه‌فه‌کان داوه، دینی ئیسلام وه‌ک دوا‌ین دین به‌ وته‌ی فیمینیسته‌کان ته‌واو پیاو سالاره، کاتی ئەو دینه به‌ هۆی پیاوانه‌وه به زه‌بری «شمشیر» و «ئامۆژگار» ییه‌وه ده‌گاته ئەو ولاته، دیسانه‌وه له لایه‌ن پیاوانه‌وه قه‌بوول ده‌کرێ و ته‌نانه‌ت پیاوانیش ده‌چن به پیشوازیه‌وه. ژنان له ژیر سی‌به‌ر و ده‌ستووری پیاواندا دینی ئیسلام قه‌بوول ده‌که‌ن. به‌ درێژایی می‌ژووی ئیسلام زانا و قه‌له‌مبه‌ده‌ستانیکی ژن به‌دی ناکرێ که وه‌ک پیاوان سه‌باره‌ت به دین نوسییتیان، ئەلبه‌ت له باری مه‌عنه‌ویاته‌وه به ده‌یان ژنی گه‌وره له ئیسلامدا هه‌لکه‌وتوه، که پله‌ی دینداری و خواپه‌رستییان بگه‌ له پیاوانی سه‌رده‌می خۆیان به‌رزتر بووه. نمونه‌ی ئەو ژنانه‌ رابیعیه‌ی عه‌ده‌وییه و رابیعیه‌ی شامی و... هته‌ده. سه‌باره‌ت به مه‌زه‌به‌ی ته‌شه‌یوع و سه‌ره‌له‌دانی له کوردستاندا، ده‌بی بگوترێ که ئەو مه‌زه‌به‌ له‌سه‌ر کارتی‌که‌ری نه‌ته‌وه و ده‌وله‌تانی زال له کوردستاندا په‌گی داکوتا و گه‌شه‌یکرد. بیجگه له‌وه‌ی له باری زمانیه‌وه بۆ شایی و دوورکه‌وتنه‌وه‌یه‌کی له نیوان کرمانجی ناوه‌راست و خواروودا درووست کرد، له بواری‌گه‌لی وه‌ک ته‌نگ و به‌رته‌سک‌کردنه‌وه‌ی پروانگه‌ی کوردی سه‌باره‌ت به ژن تا راده‌یه‌ک شوینی له‌سه‌ر کۆمه‌لگای کوردی داناوه. کورده شیعه‌کان هه‌رچه‌ند به زۆری کۆمه‌لگایه‌کی شوانکار و ناشاری بوون، به‌لام به هۆی ئاوه‌ردانه‌وه‌ی ده‌وله‌تانی ناوه‌ندی هه‌م وه‌کوو هی‌زه‌ه‌م وه‌کوو خاک (ژیئۆ مه‌زه‌به‌ی، به‌رده‌بازیکی له نیوان که‌ربه‌لا و قوم و مه‌شه‌ه‌دا) له خزمه‌ت ناوه‌نددا بوون. شیعه‌گه‌ری له کوردستاندا به زۆری

شوینه‌واری له‌سەر شارییەکان دانا. فەرھەنگی عاشوورا و ھەندیک رینگەپیدانی وەک سیغە (تا رادەییەکی کەم) لە نیوان کوردانی ئەو بەشەدا کاردانەوہی ھەبوو. گوندنشینان و دەوارنشینانی شیعیە کەمتر بۆیان لواوە ئاور لە چەمکگەلی مەزھەبی بدەنەوہ، ھەر بۆیە مۆرکی نەتەوہیی بوون ھەتا ئەو سەردەمە ی ئیمەش لە نیوان ئەواندا زەق و بەرجەستەترە. بیروکە ی چەپ و سۆسیالیستی لە کوردستاندا تا رادەییەکی ژنی کیشایە نیو گۆرەپانە ئابووری و کۆمەلایەتی و سیاسیەکان. بە ھۆی لاوازی و ھەژاری باری ھزری و ھەرەھا پەرش و بلاوی بیروکە ی چەپ ئیمە ناتوانین بەراوردکاری و ھەلسەنگاندنیکی ئەوتۆ لە نیوان چەپی کوردی و نەتەوہکانی دراوسی بکەین. چەپی ئێرانی شۆرشیکی بەربلاوی فەرھەنگی و رۆشنیری ریکخست کە میژووی ئێران سەردەمی زیڕینی وای بە خۆو نەدیوہ. چەپی ئێرانی بیجگە لە ریکخستنی جەماوەر و شکاندنی نەریتە کۆمەلایەتی و دینیەکان، مەزنترین کاریان ئەنجامدا، وەرگێران و گواستەوہی ھزر و فەلسەفە ی رۆژئاوایو بو سەر زمانی فارسی. ئەو زمانە ھەتا ئەو سەردەم لە نیو بازنەییەکی کۆنکریتی و ئێرانگەرییەکی خەستدا مابوو یوہ، بەلام ئەو شۆرشە فیکرییە زەینییەت و جیھانییە فارسیەکانی دەرھەق بە دونیای دەرەوہ گۆری و تابۆی رۆبەروو بوونەوہی لەگەل دونیای نامۆدا شکاند. (ئەلبەت چەپی ئێرانی لە زۆر بوارە و بە تاییەت لە بواری کیشە ی ژنان و کیشە ی نەتەوایەتی لە ئێران جیگای رەخنە یە). چەپی کوردی لە ھەر چواربەشی کوردستاندا لە ژیر سیبەر و ھەژموونی چەپەکانی ناوہندا دەستیان دایە خویندەوہی ئەو بیروکە یە و بە زمان و دەستووری ئەوان بیروکەیان گواستەوہ بو کوردستان. دیسانەوہ چەپی کوردی لە دوای دابران و سەربەخۆبوونەوہ لەگەل ناوہند بە جۆریک ھاتنە گۆرەپان کە جیگای رەخنە و تیبینییە. بو نمونە چەپی کوردی زمانی خۆی نەبوو، بەلکوو بە زمانەکانی فارسی، تورکی و عەرەبی ئەو بیروکەیان ئاراستە ی نەتەوہی خۆیان کردەوہ.

دووەم خالی لاواز ئەوہ بوو کە دەستیان دایە چەک و بە زمانی تووندوتیژ و رادیکال و بیروکەیان دەسەپاند.

سیبەم: نە لە بواری زمانەوانی نە لە باری گۆرینی زەینییەتی کوردی و بە تاییەت کیشە ی ژنان ھیچ ئالوگۆریکی بەرچاویان پینەکرد. راستە بە سەدان و ھەزاران ئەندامی ژنیان ھەبووہ و ھەییە، بەلام کەمتر وەک بیروکە لە گۆرەپاندا بوون. سەرەپای ئەوہ کە

سالانی سال به سهدان ژن له گۆرهپانی سیاسیدا بوون و تهنانهت ئیستاش خهریکی کاری چه کداری و شهروانین، به لام نه یانتوانی ژنیکی فیمنیست پهروهرده بکن، که به ناخی بیروکه که یاندا شور ببیته وه و شروقهی فیکری و ئایدولوژیکی بکا. ئەو پیشهکیه بو ئەوه بوو که بلیین، ئەگەر بیروکهی چهپ به زمانی دایکیه وه گریی خواردبا، ئیستا رهوتهکان له پیشتر دهبوو. هەر ئیستاش که تا رادهیهک دهرهتان بو چالاکي ههیه هیشتا کتیب و نوسراوه سهرهکیهکانی مارکسیزم وهرنهگیراونهته سهر زمانی کوردی و بۆشایی کتیبخانه کوردی به بیری چهپ بهدی ئەکری.

ئاکام و کۆی ئەو باسه دیته سهر ئەو پرسیاره، که ئایا بو ئاندرۆژنی کردنی زمانی دهبی پیکهاتهی زمان ههلوهشیته وه و سهر لهنوی زمانی دیکه دابرژیتته وه، یا ئەوهی که چاکسازییهکی بهربلاو له پیکهاتهی زمان دا پیک بیت به جوړیک که هه موو چین و تویرهکان به تایهت ژنان بهشی خویانی تیدا ببینه وه. لایهنی سهرهکی زیانکردن له زمان دور کهوتنه وه و دابرانی ژنانه له زمانی خومالی، کاتیک زمانیک به ههزاران سال له لایهن ژنانه وه پاریزراوه و چین بو چین دوپات بوته وه، لهو سهردهمهی مودیرنیتهدا نامۆ بوون و غه ریب کهوتنی ژنان له زمان نیشانهی گه شهی پیاوسالاری و نیرینه ته وه ریه. سه بارهت به زمانی کوردی دهبی بگوتری، که ئەو زمانه به هوی دابه شبوون به سهر چهند دهولهتی ناوچه که و گوپینی خهت و زمان و سه پاندنی زمانی لاوهکی به سهریاندا، ههروهها نه بوونی دهزگایهکی پشتیوان بو زمانی کوردی شروقه و ته ته لهی ئەو باسهی ئەسته م و دژوار کردوه. باسیکی گشتی که سه بارهت به هه موو زمانهکان ئەتوانی ببیته پیوه ره ئەوهیه، که دهبی زمان دیموکراتیک بکری. ره چا و کردنی ئەو پیوه ره یانی دهرهتان به هه موو دهنگه جیاوازهکان بو دهربرینی گوتاری خویان. لهو کاته دا هه موو دهنگ و لایه نهکان ئەبو ژینه وه و بهرگری ئەکری له زالبوونی تاکه و تاریک به سهر کومه لدا. ئەگەر زمان دیموکراتیک نه کری ته نانهت ئەگەر به دهیان دهزگای راهینان و بارهینان و چاپه مه نی به رفراوان له کومه لگادا چالاکي بیی زمانه که یان گه شهی بهرچا و ناکات. به کورتی بیجگه له وهی که دهبی زمان هه مه لایه نه و فره ره هه ند بکری، ئەبی ئەو دابران و بۆشاییه ی که له نیوان زمان و ژنان دا دروست بووه نه مینی و بیروکهی فیمنیستی وهک بنه مایهک سه بارهت به زمان له بهرچا و بگیری و به گشتی ژنان له پرۆسهی زماندا وهک پیاوان به شداربن.

سه‌چاوه‌گان:

- ۱ - فالک. جولیا اس - زبانشناسی و زبان-ترجمه خسرو غلامعلی زاده. چاپ اول ۱۳۷۱. آستان قدس رضوی.
- ۲ - کوهن، سیمون بارون - زن چیست مرد کیست. چاپ اول ۱۳۸۴. انتشارات پل.
- ۳ - ابن سینا، قانون در طب - ترجمه عبدالرحمان شرفکندی (هه‌ژار). با مقدمه علی اکبر ولایتی. چاپ نهم ۱۳۸۷. انتشارات سروش.
- ۴ - همه‌خورشید. فوئاد - جغرافیای دیالیتک زبان کردی.
- ۵ - رید ایولین - مادر سالاری. ترجمه افشنگ مقصودی. چاپ دوم ۱۳۹۰. نشر آزین.
- ۶ - بووار سیمون دو- جنس دوم-ترجمه قاسم صنعوی. تهران:نوس ۱۳۸۲. چاپ هشتم.
- ۷ - په‌روازه فه‌ره‌یدون - فه‌ره‌نگی بیروکه و زاره فیمنیسته‌گان.
- ۸- کریمی. یوسف- روانشناسی اجتماعی. چاپ نوزدهم ۱۳۹۲. انتشارات دانشگاه پیام نور.

كوردانى كلارده شتى مازەندەران و ئاستەنگەكانى بەردەم زمان

■ مۆزگان كاوسى

■ وەرگىرانى: ريباز مستهفا

پيشه‌کی

ئەم وتارە ھەلۆستە لەسەر ئەو کیشە و ئاستانگانەى بەردەم زمانى کوردە دوورخراوەکانى کلاردەشتى مازەندەران دەکات. بۆ خستنه‌پرووی ئەم بابەتە گرنگە، ئەگەرچی بە کورتیش بێت ئاماژە بە پرس و بابەتى دیکەى پەيوەندیدار دەکەین. بۆ باسکردن و خستنه‌پرووی مەترسییەکانى سەر زمان و پوونکردنەوہیان، ناچارین بگەڕینەوہ بۆ پرسى «زمانى دایک، زمانى نەتەوہیى»؛ کە بۆ دیارکردنى گرنگى بابەتەکە، جەختکردنەوہ و ھەلۆستە لەسەرکردنى بە پيوست دەبینین؛ بۆیە وتارەکەمان بە بنەرەتیتى چەمک و دەستەواژەى پەيوەندیدار بە باسەکە، واتە «زمان، کلتور، ناسنامە» دەست پى دەکەین.

لە دريژەى وتارەکەماندا بە کورتى باس لە کوردانى کلاردەشت و کیشە و مەترسییەکانى سەر زمانیان و ریکارەکانى دەربازکردنى ئەو شیوہزارەى زمانى کوردى، دەکەین.

پيوستە بە بیری بینینەوہ، لەوہى کە بەشى «زمان، کلتور، ناسنامە» بنەرەتیتى بەشى ئەم لیکۆلینەوہیە دەگریتە خۆى، تا بتوانین بەلگەوہبەندەکانى دیکەى خۆمان لە بەشەکانى دیکە لەسەر بنەمای ئەم بەشە بخەینە بەرباس، بۆیە سوودمان لە زانستیتى دەربەرىن و شیوازى بەلگەسازییەوہ وەرگرتووہ. دەربەرىن و شیوازىک کە لە دريژەى وتارەکەدا زیاتر لى ورد بووینەتەوہ و شیکراوہتەوہ تا ئاسانیتىر بتوانین ھەلینجانەکانى خۆمان، کە لە ئەنجامى کارى مەیدانییەوہ بەدەست ھاتوون، بە دەربەرىنىکى سادەتر بخەینەپروو.

زمان، کلتور، ناسنامە

«ويتگنشتاين»* دەلێت: «زمانى من، جیھانى منە و جیھانى من زمانى من»؛ بىرمەندانى دیکەش ئەم دەربەرىنەیان بە شیوازى دیکە خستووہتەپروو. وەک «ئیدوارد سەپیر»** باسى کردووہ، «پىرستى تەواوى وشە و زاراوہکانى زمانىک بە راستى دەشى بە تۆمارى بىروکە، خولیا و تاسەمەندى ھزرى ئەو کۆمەلگەىە بدريتە قەلەم، کە زمانى ناوبراو دەگریتە خۆى». (دیفید دابلیو، ٢: ١٣٩٥-٣)

(ج. ھىردىر)*** لە سالانى دەیەى ١٧٨٠ تیورىكى خستەپروو، کە دواتر لەلایەن (ھومبۆلت)**** گۆرانی تیدا کرا و لە سەدەى بیستەمیشدا ويتگنشتاين پەروبالى

زیاتری پیبه‌خشی؛ به پیی ئەو تیۆره، زمان دەسته‌بەندی و جیاوازیگەلیکی وا دینیتە ئارا، که مروّف به هۆیانەوه و اتا به جیهان دەبه‌خشیت. بەم پییه هەر زمانیکی تایبەت، لە چوارچیۆهی کۆمەلگەیه‌کدا سەرھەلەدات و لەگەڵ هەمان ئەو دەسته‌بەندی و جیاوازیانە ئاویتە دەبیت، که ئامانجە سەرھەکییەکی کۆمەلانی خەلکە و پەنگە بۆ کەسیکی بیانی (یان چاودیۆریکی دەرەکی) بیواتا بیت. برایانی «گرم» تا ئەو شوینە چوونە پیش، که هاوکات لەگەڵ شروّفەکردنی زمانی ئەلمانی، کەوتنە کۆکردنەوهی فۆلکلۆری «پەسەن»ی ئەلمانی و لەو هەنگاوه‌یاندا، ئەوهی ئیلهامبەخش و هاندەریان بوو ئەو باوەرپەری خویندەگەیی رۆمانتیک ۱ بوو، که بە گوێرەیه‌وه، زمان و کلتوری کۆمەلانی خەلک، پەيوەندیکی چروپەر و قوولیان لەگەڵ یەکدا هەیه. (هەمان سەرچاوه: ۶) دروستکردنی ئەفسانەگەلی کۆمەلایەتی و پەیماننامەیی هەر کلتوریک بە نیشانەکانییەوه دەناسریتەوه و بەدی دیت و «زمان یەکیک لە گرنگترین میکانیزم و دەرخەری نیشانەکانە، که هزری مروّفەکان دەخەنەروو و لەم رووه‌وه بە خەت، ئەلفوبیی کەرولالەکان، رپۆرەسمە جیگیرەکان، هیما و ئاماژەگەلی سەربازی و زۆر شتی دیکە هەلەسەنگیندرین.» (کالیر. ۱۰۵: ۱۳۹۳)

زمان، کلتور و ناسنامە وەکو هەلەقی زنجیریک وان؛ «بە قسەیی «لایونیل تریلینک»*، ئەوه فرۆید بوو که (بۆ ئیمەیی ئاشکرا کرد تا چ رادەیه‌ک دەرگیر و گریدراوی کلتورین، کلتور تا چ رادەیه‌ک رۆچوووتە دوورترین خالی هزری هەر یەکیک لە ئیمە) و بواری بەدیھینانی کۆمەلایک لە هەستونەست، رەفتار و تەنانەت چەمکی ناسنامەیی تاکی فەراھەم کردووه.» (هەمان: ۸۴).

کاتیک که باسی زمان و پەيوەندیی لەگەڵ کلتور و ناسنامە لەگۆریدایە، ناچار دەبین تیروانینەکانی سوسور* بخەینە بەر باس. «دیدگای سوسور سەبارەت بە زمان لەسەر چەند بنەمایەکدا جیگیر بوو، که خۆی لە شیوازگەلی نویی بیرکردنەوه لەبارەیی مروّف، بەتایبەت پەيوەندیی قوول و بنچینەیی نیوان زمان و هزر دەبینیەوه. ئەگەر «مروّف» بە راستی بە «گیانداریکی ئاخپۆەر» و ئافەریدەیه‌ک بژمیردریت که رپووبەرپووبوونەوهی لەگەڵ جیهان لەسەر بنەمای رەفتارگەلی پیکهاتەیی و جیاکاری دەستنیشان بکرین، واتە هەمان ئەو رەفتارانەیی که نمونە هەرە دیارەکانیان لە زمانی مروّفدا بەرجەستە دەبن، ئەوسا دەبی باوەر بەوه بینین که تیروانینەکانی سوسور ئیمەیان هیناوتە سەر ئەو جۆرە بۆچوونە.» (هەمان: ۷) ئەو زمان بە ئامرازیکی تەواو

میژوویی و هه‌میشه له گۆران دهرزانی، (هه‌مان: ٣٩) که ناسنامه دینیته‌دی؛ ناسنامه ٢ به واتای رۆلی جیاکارییه‌کان له سیسته‌مدا. (هه‌مان: ٢٩)

جۆناتان کالیر* له و باوه‌رهدایه که ئیمه له شیکردنه‌وه‌ی زمان له‌گه‌ل شیکردنه‌وه و که‌تواره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و وردتریش بلیین له‌گه‌ل توخمه‌کانی زماندا سه‌روکارمان هه‌یه... ئه‌وه‌ی له‌و میانه‌دا گرنه‌گه و له راستیدا به‌هاداره، هه‌ر ئه‌و جیاوازی و په‌یوه‌ندیانه‌یه، که کۆمه‌ل واتایان پی ده‌به‌خشیت. به‌م شیوه‌یه، ده‌کریت ئه‌وه تیگه‌ین که زمانناسی هه‌ر ته‌نیا کار له‌سه‌ر خویندنه‌وه‌ی کۆمه‌لیکی فراوانی فۆرم و دهنگ ناکات، به‌لکو سیسته‌میگ له هاوبه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان هه‌له‌سه‌نگینیت... زمان وه‌ک سیستمیک له به‌هاگه‌لی ئه‌وتۆ که له‌رووی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه دیار ده‌کرین. (هه‌مان: ٥٦-٥٧)

له پیناسه‌که‌ی سوسورددا. زمان دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی په‌یماننامه‌یی نیوان تاکه‌کانه. (هه‌مان: ٨٤) پیناسه‌یه‌ک که ئیمه ده‌گه‌یه‌نیته په‌یوه‌ندیکی مکومی زمان له‌گه‌ل کۆمه‌ل و کلتور له دیدگای ئه‌وه‌وه.

له دیدگای (پیکهاته‌گه‌راییی ٣)دا، جه‌خت ده‌کریته‌وه که ناسنامه داهینانیکی کۆمه‌لایه‌تییه و به‌ره‌می مشتومری واتایی و نۆژهنکارییه‌کان (سوودوه‌رگرتن له زمان بۆ به‌ره‌مه‌ینانی واتا)یه. دروستکردنی (ئه‌ویدی)، یه‌کیک له ریکاره سه‌ره‌کییه‌کانی ئه‌و نۆژهنکاری (سوودوه‌رگرتن له زمان)یه و (ئه‌ویدی) هه‌میشه به‌ره‌می نۆژهنکارییه. به واتایه‌کی دیکه ناسنامه له بواری گشتی و سیاسیدا له بنه‌رته‌وه پرسیکی تاکه‌که‌سی، تایبته و ده‌روونی نییه؛ به‌لکو دیارده‌یه‌کی هه‌مه‌گیره، که بنه‌ماکانی کلتوری، میژوویی و برواداری هه‌ر کۆمه‌لگه‌یه‌کیش ده‌گریته‌وه و گوتاری کلتوری، که له هه‌ر کۆمه‌لگه‌یه‌کدا ریشه‌ی خۆی هه‌یه، هه‌روه‌ها له رینگه‌ی هه‌موو توخمه‌کانه‌وه به تایبته زمان، خۆی ده‌رده‌خات و بلاو ده‌بیته‌وه. واته زمان ده‌بیته ئامرازیک بۆ به‌ره‌مه‌ینان و دروستکردنی واتا و به‌رجه‌سته‌کردنی ناسنامه‌یه‌ک و په‌تکردنه‌وه‌ی ناسنامه‌یه‌کی دیکه؛ له‌م پوهوه‌ تیگه‌یشتنیکی دیکه چوه‌ته پال چه‌مکی ناسنامه‌سازی و ئه‌و ناسنامه‌یه له میانی بالاده‌ستی و سیسته‌می نۆژهنکاری و سوودوه‌رگرتن له زمان بۆ گواستنه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌ی واتا و نیوه‌رۆکه تایبه‌تییه‌کان دروست ده‌کریت. (ئه‌کوانی، ٣١: ١٣٩١)

«په‌یوه‌ندی زمانی له‌م پوهوه‌ مه‌یسه‌ره که ئیمه سیسته‌میکی ئالۆزی کۆمه‌لایه‌تی و هاوبه‌شمان له‌نیو خۆماندا جیکردوه‌ته‌وه، که دنیای ده‌ره‌وه‌مان ده‌خاته به‌رده‌ست

و واتا به دهربرینه زمانیهکان دهدات، یان به بروای دورکهایم*، واقعیته تی ژیاریی بۆ تاک، ژینگهی فیزیکی نییه، به لکو ژینگهی کومه لایه تییه؛ سیسته میک له یاسا و ریسا، سیسته میک له سیماکانی گشتی و و هاوبهش که رهفتاره کومه لایه تییهکان مهیسه ر دهکات.» (کالیئر، ۱۳۹۳: ۸۴)

له بواری په یوه ندیی ناسنامه ی تاک و زمانه وه ده بی بلین: «کاتیک که سیک قسه دهکات، له راستیدا به شیوه یه کی زیره کانه، «په پرهوی له زمان دهکات»؛ زمان بۆ دهرخستنی مهیلداری و دروستکردنی په یوه ندیی له گه ل کومه لگه، له لایه ن ئیمه وه دهویت. ته نانه ت ویناکردنی ناسنامه ی تاکه که سیش له ریگهی گوتاری کلتوریکه وه دیته به رههم. «من» شتیکی له پیشدا هه بوو نییه و له قوناغیکدا به رجهسته ده بیت و رهنگه داته وه که له قوناغی مندالییدا سه ره له دهدات، واته له هه مان قوناغیکدا که نه و «من» هه دی ده کریت و ده بیته لایه نی به رامبه ری نه وانی دیکه.» (هه مان: ۹۰)

له بواری په یوه ندیی کلتور و زمان، وهک سیسته میک له نیشانه و ئامازه کان، ده توانین بلین: «تا کلتوریک به هیزتر بیت، به هه مان پادهش له خستنه پرووی نیشانه کانی، وهک نیشانه سروشتیه کان سه رکه و تووتره. له م سونگه یه وه، شیکردنه وه ی نیشانه ناسی پیوستی به میتودیکه که جهخت له په یماننامه بوونی نیشانه کان، واته بنه مای کلتوریان بکاته وه و دژی نه و دیدگایه ببیته وه که نیشانه کان به ئاسایی ده زانیت.» (هه مان: ۱۰۸)

له بواری په یوه ندیی کومه لگه و زمان و ناسنامه ی کومه لایه تی تاکه وه، روزالین کوارد و جان نه لیس له کتیبی «زمان و ماتریالیزم» دا ده لین: «سه رجه م نه و کار و رهفتارانهی هه مه گیری به کومه لگه ده به خشن له نیو زماندا جییانگرتوو و له و سونگه یه وه نه م دهرفته به دی دیت تا زمان به ئامراز و پیگهی فورمه له بوونی تاکی کومه لایه تی بزاین.» (هه مان: ۱۳۹).

به چاو خشاننده وه یه کی خیرای نه وه ی له سه ره وه باس کرا، ده توانین نه وه بخه ینه روو که زمان، ته نیا ئامرازیک نییه بۆ په یوه ندیی به به رامبه ره وه؛ به لکو هوکاری تیگه یشتنیشه له «بوون»، بویه ناسنامه ی تاک و کومه لگهی هه ر که سیک دیار دهکات.

زمانی دایکی، زمانی نه ته وه یی

کاتیک که سه یری ئاوینه ده که یت، نهک ته نیا هه ر سیمای خوت، به لکو مؤزه خانه یه ک له به رامبه ر خوتدا ده بینیت. ئیمه هه میسه ر ابردووی ده ورو به رمان له گه ل خوماندا

دەبەين و ئەم كارە تەنيا بە جەستە ئەنجام نادریت: بەلكو لە چوارچێوەی نەریتەكانمان، وەك چۆنیتیی ئاخوتن، درێژە بە ژيانی خۆی دەدات. رابردوو كۆمەلێك وردە گەردیلەن بە چاو نابیندرین، كە هەمیشە لەبەرچاومان و لە رینگەیانەو لە جیھانی دەورو بەرمان دەگەین و لەبەرەمبەردا جیھانیش لە ئێمە دەگات. ئێمە هەمیشە پالمان بە شانی پیشینانمانەو دەو؛ جا ئەوان بناسین، یان نا... (دیقید دابلیو، ۱: ۱۳۹۵-۲)

با واز لەو دەربەرینە شیعرییە سەرەو بەینین، با سەرنج بەدەینە ئەو چەمك و واتا قوولانەیی كە دەخرینەپوو؛ چەمكەلێك كە لە بەشی «زمان، كلتور، ناسنامە» دا باسمان كرد و لە درێژەیدا بە دەربەرینی سادەتر و لە گۆشەنیگایەکی دیکە شەنوكەویان دەكەین.

دەتوانین بڵین كە زمان گرنگترین ئامرازی ناسنامەسازی كۆمەلە؛ ئامرازیك كە لە ماوەی نەو دە ساڵی دوایی و لەگەڵ پیکهینانی حكومەتی مۆدیرن لە جوگرافیای سیاسی ئێراندا، رۆبەرپووی تەنگوچەلەمەیی گەرە بوو تەو. تەنگوچەلەمەییەك كە بوو تەو هۆی ئەو دە زۆر لەو زمانانەیی نیو ئەو چوارچێوە جوگرافیایی، بە پێی ئەو پیناسەییە كە لە هزری ئێمە دا بە زمانی دایکی جییان گرتوو؛ ئیدی زمانی دایکی نەبن. رێك لەبەر ئەو و گرنگی ئەو بابەتەش، باسەكەیی خۆمان بە خستەنەپووی پرسگەلی زانستی زامناسییەو دەست پیکردوو.

زمانی دایکی ئەو زمانەییە كە منداڵ لەگەڵ لەدایكبوونیدا سەروكاری لەگەڵدا هەییە، خۆی و جیھانی دەورو بەری بەو دەناسیت. بە درێژای هەزاران ساڵ زمانی دایك، هەمان زمانی ناسنامەیی بوو، بەلام بەداخەو ئەمرو دەتوانیت هەم زمانی ناسنامەیی بیت، هەم نەشبییت؛ واتە رەنگە دایاب هەر لەگەڵ لەدایكبوونی منداڵەكەیاندا بە زمانیکی جیا لە زمانی ناسنامەیی نەتەو هویی خۆیان قسە لەگەڵ منداڵەكانیاندا بكەن؛ بۆیە لەم نووسینەدا، دوو چەمکی «زمانی دایکی» و «زمانی ناسنامەیی» بە شیوەییەکی جیاواز و لە چوارچێوەی دوو تیگەیشتنی جیاواز بەكار هیندران.

«لە جیھانی مۆدیرندا تا دیت مەیلی ئاویتەبوونی كلتوری لەنیو موسیقا، هونەر، ئازانسەكانی راگەیاندن و تەنانەت لە پیکهاتەیی كۆمەلەكان (كۆچە بەرفراوانە میژوووییەكان) و لە زمانەكاندا (زۆربەیی خەلكی، بە دوو، یان سێ زمان قسە دەكەن). بە زیادبوونی مەیل و خواستی دیار دەیی فرەگەراییی كلتوری لە سالانی دەییە ۱۹۸۰، هەندیک لە بیرمەندان لە ئاستی زانكۆكاندا دەستیان بە چاوگیرانەو

بهو زمانان و کلتورانه کرد که سهردهمانیک وهک زمان و کلتوری تایبته و جیاواز سهیر دهکران. «(ههمان: ۱۴)

به سهرهه‌لدانی مۆدیرنیته، «ناسنامه» به ته‌واوی له قالبی هاوکیشه کلتوری و سیاسییه‌کان جی ده‌گریته. مۆدیرنیته له‌گه‌ل شو‌رشی ته‌کنه‌لوژیا، جیگۆرکی ده‌سته و کۆمه‌له‌کان و فۆرمه‌له‌بوونی ده‌وله‌تگه‌لی مۆدیرن و پرۆژه‌ی ده‌وله‌ت- نه‌ته‌وه‌سازی، بواری چاوگی‌پانه‌وه به ناسنامه‌کان و زه‌مینه‌ی مملانی نیوانیانی فه‌راهه‌م کردوه. له ئی‌رانیشدا، به دروستکردنی ده‌وله‌تی مۆدیرن و فۆرمه‌له‌بوونی پرۆژه‌ی ده‌وله‌ت نه‌ته‌وه‌سازی له سهرده‌می په‌هله‌ویی یه‌که‌مدا، گوتاری ده‌سه‌لات هه‌میشه ویستویه جیاوازییه‌کانی زمانی له‌ژیر ناوی «ئه‌ویدی» دا سه‌رکوت بکات. به‌م پییه، یان ئه‌و جیاوازییه ناسنامه‌بیانه‌ی نادیده گرتوه و نکۆلی لی کردوون، یان ئه‌وانی وهک ورده کلتور، زار، کلتور و زمانگه‌لی ناوچه‌یی و ... خستوونه‌ته‌پوو؛ ده‌ره‌نجامه‌که‌شی ناساندنی هه‌موو ئه‌و جیاوازیانه وهک به‌شیک له گوتاری «ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی، ناسنامه‌ی ئی‌رانی» یه.

هه‌لبه‌ته ده‌بی ئاماژه به‌وه بکه‌ین که ئه‌م کیشه‌یه له خۆره‌لاتی ناوه‌راستدا هه‌ر ته‌نیا تایبته به ئی‌ران نییه؛ دارمانی پیکه‌ته‌گه‌لی سیاسی، ئابووری، کلتوری و ئه‌خلاقیی کۆمه‌لگه‌کانی خۆره‌لاتی ناوه‌راست له‌گه‌ل پاراستنی جوگرافیای سیاسیان، هۆکاری ئه‌و جیاکارییه زمانی- ناسنامه‌بییه‌یه. جیاکارییک که ریشه‌ی له پیکه‌ته‌ی نادیموکراتیک و ریژییمه ده‌سه‌لاتخوازه‌کاندایه؛ پیکه‌ته‌گه‌لیک که فره‌گه‌راییی ناسنامه‌یی نادیده ده‌گرن و له‌گه‌ل که‌مینه‌دا، په‌یوه‌ندی «بالاده‌ستی- ژیرده‌ستی» پیاده ده‌که‌ن.

گوتاری «بالاده‌ستی- ژیرده‌ستی» له ئی‌راندای، ئه‌وه‌نده کاریگه‌ری کردوه‌ته سه‌ر ناسنامه‌ی زمانه جیاوازه‌کان، که زۆربه‌ی کۆمه‌له‌کانی زمانی ژیرده‌ست، نائاگا و له‌ژیر کاریگه‌ری راگه‌یاننده راسته‌خۆ و ناراسته‌خۆکانی سیسته‌می بالاده‌ست، بریاریان داوه ناسنامه‌یه‌کی تازه بۆ نه‌وه‌ی دوا‌ی خۆیان پیناسه بکه‌ن، بۆیه له‌گه‌ل له‌دایکبوونی منداله‌کانی‌اندا به زمانی فارسی قسه‌یان له‌گه‌لدا ده‌که‌ن، تا ئه‌وان بۆ کۆمه‌له‌ی بالاده‌ستی کۆمه‌لگه‌ی سه‌رتاسه‌ری ئی‌ران بگوازنه‌وه.

لی‌روه‌یه و له‌به‌ر ئه‌و هۆکاره‌یه که له زۆربه‌ی ناوچه‌کانی ئی‌راندای «زمانی دایکی» ریگای خۆی له زمانی نه‌ته‌وه‌یی جیا ده‌کاته‌وه؛ دوا‌جار، ناسنامه‌یه‌کی تازه و هه‌لبه‌ته ساخته بۆ ئه‌و نه‌وانه‌ی که ئیدی به زمانی باب و باپی‌ریان نادوین، دروست ده‌بیته.

ئەو نەوہیە، بە گۆرپینی ناسنامە بە دوای ھەلبژاردنی زمانی بیگانە، وەک زمانی دایکی - بەو پیناسەییەکی کە پیشتر بۆ زمانی دایکی کرا- خۆیان لە جەستەیی کۆمەلگەیی نەتەوہیی خۆیان جیا دەکەنەوہ.

ئەو ساختەکردنەیی ناسنامە و زمان، بە تێپەرپوونی کات کۆمەلەکانی دیکە بچوکتەر دەکاتەوہ و کۆمەلگەیی بالادەست گەورەتر دەکات؛ بەم شیوہییە ئاسیمیلاسیۆن و توانەوہیی کلتوری- ناسنامەیی- زمانی دیتە دی؛ ژمارەیی ئاخوہەرائی زمانەکانی ژێردەستە کەم دەبیتەوہ و ئاخوہەرائی زمانی بالادەست زیاد دەبیت؛ دەرەنجام و بە تێپەرپوونی کات، ناسنامەییەکی یەکدەست و گشتی بۆ سەرچەم جوگرافیاہییەکی سیاسی پیناسە دەکریت.

کورد و زمانی کوردی لە کلاردەشت

کلاردەشت شارێکە کەوتووہتە خۆرئاوای پارێزگای مازەندەران. پیکھاتەیی ئەم شارە بریتییە لە نیشتەجی رەسەنەکان، ژمارەییەکی زۆری کوردی کۆچبەر و ھەرۆھە ژمارەییەکی کەمی تورکی کۆچبەریش. کورد نزیکی ھەفتا لە سەدی دانیشتوانی کلاردەشت پیک دەھینیت.

راستیئەھەکی بە وردی ناتواندیت سەبارەت بە زیدی سەرەتایی ئەو کوردانەیی کە لە ماوہی بەردریژی قوناغە جیاچیاکانی میژوو، لە ژێر ناوی «خواجەوہند» (یان وەک خەلکی ناوچەکە بە خاجەقەند دەری دەبرن) ھاتوونەتە کلاردەشت، بۆچوونیکی ساخکراوہ بخریتەروو.

ئەو کۆچ و ئاوارەبوونانە ھەر تەنیا پرووداویکی ئاسایی و بی ئامانجی میژوویی نەبوونە؛ بە دلنایاییەوہ ئەو پرووداوانە ئامانجی دولایەنەیان لە زیدی خۆیان بۆ ئەو شوینەیی کۆچیان بۆ کردوہ، یان کۆچیان پێ کراوہ، ھەبوہ.

«یەکیک لە پرووداوە گرنگە میژووییەکان لە کلاردەشت دوای پەلامارەکانی مەغول، سەرھەلانی شەپۆلیکی کۆچکردن بوو، کە دواتر بوہ سەرچاوەی گۆرانکاری کۆمەلایەتی و سیاسی گرنگ لە ناوچەکە.» (مەلەک پور، ۱۰۳: ۱۳۹۳) ۸

ئەو پرسە پەیوہستە بە کۆچاندنی زۆرەملیی ھۆزگەلیکی کورد لە ناوچەکانی خۆرئاوای ئێران بۆ کلاردەشت و ناوچەکانی دەوروبەری. بە پێی ھەندیک سەرچاوەی میژوویی، زیدی ئەو ھۆز و خیلە کوردانە بریتییە لە (بیجاری گەرۆس و ناوچەیی

سنه) و له هه نديک سه رچاوهی دیکه شدا (لورستان و گه رۆس) نووسراوه، که لیڤه دا له سهريان دهو ههستين و باسيان ده که ين.

«سه بارهت به ميژووی ديار يکراو وردی کوچی خواجه وهنديه کان، چه ند گيړانه وه و تيرواني جيا جيا هه ن، ۴ به لام ئەوهی که وهک به لگه ی ميژووی زیاتر جيی باوه ره، ئەوهیه که کوچی زوره ملی هۆز و تیره کانی کورد بو ناوچه جيا جيا کان، له سه رده می شا ئيسماعیلی سه فهوی دهستی پيکر دبوو و له سه رده می فه رمانه وایی پادشاکانی دیکه ی وهک شا عه باس و ته نانه ت دواي پروخانی دهوله تی سه فه وييش له لایه ن نادر شای ئە فشار و که ريمخانی زه ند دريژه ی هه بووه. راستييه که ی خواجه وهنديه کان دواي ئاريايه کان دووهمين کومه ل و دهسته ی کوچه ر بوون، که به مه به سته نيشته جيپوونی به رده وام هاتوونه ته ئەم ناوچانه.» (مه ليک پور، ۱۰۴: ۱۳۹۳-۱۰۵)

به پيی قسه ی هينری فيلد*، شا عه باس له چاره که سه ده ی هه قده می زايینی، هۆزه کورده کانی خواجه وهندي له «کوجور» و پوول» ۵ و کلارده شت بو ترساندی دانيشتوانی ره سه نی ناوچه که - به هه مان هۆکاری که پيشتر باس کرا- بو ئەو ناوچانه ی کوچاندوون. ئەو ده ليیت: خواجه وهنديه کان زوربه يان له ناوچه چيايه کان ده ژين و به که سانیکي به هيز ناسراون. هينری فيلد، خواجه وهنديه کان به هۆز و تيره ی کورد ده زانيیت و باوه ری وایه له سالی ۱۹۲۰ ی زايینی له کلارده شتدا پينج تيره يان بریتی بوون له: سولتان قولیخانی، کاکه وه ند، له ک، خواجه وه ند و دلفان. ئەم هۆزانه له راستيدا له لایه ن نادر شاوه له ناوچه ی گه رۆس و سنه وه هينراون. ژماره يه کيان له کوتايی فه رمانه وایه تیی که ريمخاندان گه راونه ته وه ناوچه کانی خویان، به لام ئاغا محمه دخانی قاجار، ئەوانی گه راندووه ته وه تا دانيشتوانه سه ره ره پوکانی ئەو ناوچانه يان پی سه رکوت و ده سته مؤ بکات. (فيلد، ۱۹۹: ۱۳۳۴-۲۰۱)

«رابينو»* ش له و باوه ردايه که خواجه وهنديه کان خه لکی لورستان، ئاغا محمه د خان ئەوانی له لورستان و گه رۆسه وه هيناوه ته مازهنده رانی خورئاوا... رابينو له باره ی ژيان و بژیوی ئەوانه وه له سه رده می خويدا ده ليیت: خواجه وهنده کان ئەگه رچی ئيستا له گونده کاندان نيشته جيین، به لام له وه رزی هاویندا به ره شماله کانی خویانه وه ده چنه که ژ و کيوه کانی ده ورابه ر و خه ريکی له وه ره نادنی په زه کانی خویان ده بن. ئەوان ئەسپی تا راده يه ک ره سه ن به خيو ده که ن و کاری کشتوکالیش ده که ن و زوربه ی کشتوکاله که شيان دييميه. خواجه وهنديه کان باشترين زوزانی ئەو ناوچه يان هه يه،

که ھەلبەت خەلکی ناوچەکە پێی دڵخۆش نین و تەنانەت لە رابردوو، بەتایبەت لە قۇناغەکانی سەرەتایی کۆچکردنیان بۆ ئەو ناوچە، ئەمە کیشمەکیشی خۆیناویشی لیکەوتوووەتەو. دەستەبەک لە خواجەوھەندەکان، کە بە کوردانی رۆزەکی ناسراو بوون، دواتر بە تەواوی لەنیو چوون. (رابینۆ. ۵. ل، ۱۳۴۳؛ ۵۲)

ئەوھە کە لە سەرەوھە باسکرا، گرنگترین دیدی میژوونوسان، لیکۆلەران و خۆرھەلاتناسان بوو لە بارە کۆچی میژوویی و بەردەوامی کورد بۆ کلاردەشت. دیدگای دیکە کە زۆر باس دەکرێ و ئەو سەرچاوە و چاوانە دیکە لیکۆلینەوھە لەو بارەوھە، بریتین لە دیدگاگەلیکی کە رەنگە تەواو نەبن، یان کەموکوریان تێداییت و پشتیان پێنەبەستریت و بە شیوھەکی زانستی و شروڤەکارییەوھە پێویستیان بە چاوپێداگێرانەوھە ھەبە.

لێرەدا باسکردنی چەند حالەتیک بە پێویست دەبینین: یەكەم:

لە ھەندیک کتیب، لەنیویاندا کتیبەکانی دکتۆر «مەلەک پوور» و «تەھمورس فەقی نەسیری» دا، (ھەردووکیان بە ناوی کلاردەشت)، بە گەرانەوھە بۆ فیلد، رابینۆ و مەکەنزی ئەو ھۆز و تیرانەیان بە «ھۆزەکانی کورد و لور» ناو ھیناوە؛ بەلام لەنیو ئەو کۆچبەرانی کە لە خۆرئاوای ولات و لە قۇناغ و سەردەمی جیاگیای میژووییدا، بۆ کلاردەشت و کوجوور راکوێزاون، ھیچ تیرە و کۆمەلەبەک نییە بە زار، یان بنزاریکی لوری قسە بکات.

شایانی باسە، کە کۆچی «لور»ەکان بۆ ناوچەکانی «سیب دێ چالووس» و «خۆرەمئاباد تونکابون» لە خۆرئاوای مازەندەران و ئەلبۆرزی ناوھەرست، پروداویکی بەلگەداری میژووییە؛ بەلام گشتاندنی بە کلاردەشتەوھە لەسەر بنەمای لیکۆلینەوھە میژوویی و زاراوھەناسییەوھە رەت دەکریتەوھە.

دووھەم:

لە ھەندیک سەرچاوەی میژووییدا –وھەک پیشتر ئاماژە پێدرا– باس لەوھە کراوە کە ھەندیک لەو ھۆز و تیرانە لە بیجاری گەرۆسەوھە بۆ کلاردەشت و کوجوور کۆچیندراون.

له لايهني ليكولينه وهی ميژووی و زمانناسییه وه هندی حاله تمان بهرچاو دهكهون، كه پيويستبوونی به دوا داچوونی مهيدانيمان له ناوچهی گهړوس نیشان ددهن. پرسیکی گرنګ ههیه كه بۆ گهیشتن به راستی زيدي سهره تاي كوچبه راني كورد، به له بهرچاو گرتنی شیوه زاره كانیان، پيويسته و به داخه وه تا ئیستا ليكولينه وه و تويژينه وهیه كه له لايه ن كوردانی كلاردهشت و كوچوور، يان ليكوله راني ديكه وه، نه كراوه.

پيويستی ئەم ليكولينه وه و تويژينه وهیه له وه دايه، كه زاری كوردی كلاردهشت، جوړيكه له له كي؛ له لايه كي ديكه وه ده بينين ئیستاش هندی تيره و گروپی له كي له بيچاری گهړوسدا هه ن. تيره و گروپه ليك كه له سهردهمی (ملوك ئه لته وايف) وه بۆ دهستبه سهر داگرتن و فه رمانره وایي كردنی ناوچه كانی گهړوسی كوردستان چوونه ته ئه وئ و له ویدا ماونه ته وه.

گريمانه یه كي نووسه ری ئەم ديترانه له و باره یه وه هه یه، كه گروپيک له كوچبه راني كلاردهشت، له و دهسته له جهنگاوهراني له كي بن كه پيشتر چووبوونه بيچار؛ سه لماندنی ئەو گريمانه یه پيويستی به به دوا داچوون و ليكولينه وهیه كي ته واوی مهيدانی هه یه، كه تا ئیستا ئەو بواره نه ره خساوه.

بيگومان باس كردنی خاليكي ديكه ش له و باره یه وه به پيويست ده زاندریت؛ ئە وهی كه دلفانيه كان به له بهرچاو گرتنی ئەو جياوازييه كه له شیوه زاره كه ياندا له گه ل هه موو كوردانی ديكه ی كلاردهشتدا هه يانه و له لايه كي ديكه - جگه له پيكهاته ی ئيرگاتيف* - ته واو وه كو كوردانی له كي ناوچه ی دلفان له پاريزگای لورستان قسه دهكهن، تا چ رادهیه ك رپی تیده چیت راسته وخۆ له ناوچه ناوبراوه كانی پاريزگای لورستانی ئیستا بۆ كلاردهشت كوچيندراين؟

دهبی شتيكي ديكه ش بخهينه سهر ئەو هه مووه ی كه باس كرا؛ له باره ی كوچی كورده وه له گهړوسه وه بۆ كلاردهشت و كوچوور، له و باره وه ته واو پشت به به لگه نامه كانی هينری فيلد ده به ستریت. ئەمه له كاتيكدایه كه ژماره یه كه له تويژه ران ئەو تيروانينه ی فيلد به هه له ده زانن و پييان وايه كه بنه ماله ی (سوڤی ئەمله ش)* يان له ناوچه ی گهړوسه وه بۆ ئەم ناوچه یه هيناوه نه ك كوردانی كلاردهشت و كوچوور! ئەم به شه له ليكوله ران له و باوه رهدان كه دهبی گومان له تيروانينه كانی هينری فيلد

سینه م:

خالئکی دیکه ی مایه ی تیرامان له باره ی کوردانی کلاردهشت و تهنانهت کوجوور ئەوهیه که وێرای ههندی جیاوازی شیوه زاری، که هه یانه، هه موویان پێیان دهگوتریت «خواجه وهند».

ناونانی هه موو ئەو کۆچبه رانه به خواجه وهند، سه رباری ئەو هه موو جیاوازییه زۆره و بهرچاوه له شیوه زاری نیوان خواجه وهنده کانی کلاردهشت له گه ل خواجه وهنده کانی کوجوور، یان ئەو جیاوازییه بنزارییه زۆره ی نیوان دلفانه کانی کلاردهشت له گه ل هه موو کوردانی دیکه ی ئەم شاره، ده کریت ده رخه ری ئەوه بیته که ئەم کوردانه سه ر به یه ک هۆز و تیره نه بووبن و ئەو گریمانیه دیته پیش که هۆز و تیره ی جیا جیان و له ناوچه یه که وه نا، به لکو سه ربه ناوچه ی جیاواز بووبن و دواتر له چوارچیوه ی په یمان و فیدراسیۆنیکی سیاسی - سه ربازیدا، گشتیان خۆیان به «خواجه وهند» ناو نابیت.

جیی باسه هه ندیکی دیکه له و باره یه وه تیروانینیکی دیکه یان هه یه و پێیان وایه شۆره تی سه رجه م ئەو کۆچبه رانه به «خواجه وهند» به هۆکاری له یه کنزیکی دابونه ریتی ئەوانه وهیه.

وهک پیشتر ئاماژه مان پێدا، هینری فیلد ئەو کۆچبه رانه، به پینج دهسته دابهش دهکات:

۱- سولتانقولیخانی ۲- کاکاوهند ۳- لهک ۴- خواجه وهند ۵- دلفان.

دهبی ئەوه بلیین که ناوی «خواجه وهند، لهک و دلفان» له کلاردهشتیشدا ههیه، به لام کاکاوهند و سولتانقولیخانی نییه. ئەوه مایه ی سه رنجه که شیوه زاری هه موو ئەو خه لکانه، «لهکی» به شیوه ئاخاوتنیکی زۆر نزیک له یه ک و جیاوازی دیاری کوردانی ناوسراو به «لهک» له کلاردهشت له گه ل هه موو کوردانی دیکه ی ئەم ناوچه یه، ته نیا له شیوه ی دابونه ریتی ئایینی ئەواندایه. ئەو کوردانه ی که له کلاردهشت به «لهک» ناسراون، شیعه و کوردانی دیکه ی ناوچه کهش په یره ی ئایینی یارساان.

لیره وه دینه سه ر شیکردنه وه و میژوو و لانی کهم گه ره کمانه دوو ئامانجی سه ره کیی ئەو کۆچه زۆره ملییه و کۆچی خواجه وهنده کان بو کلاردهشت و ناوچه کانی ده ور به ری کلاردهشت باس بکهین. ئەو دوو ئامانجه برتیین له:

۱- دروستکردنی هاوسهنگی نوئی سیاسی و نیشته جیئی له ناوچهی خواجه وهندهکان، واته کلاردهشت و کوچوور و ئەو ناوچانهی دهورو بهریان، به مه بهستی که مکردنه وه و دامرکاندنه وهی سهره پۆییهکانی دانیشتوانی خوجیئی دژی دهولهتی ناوهندی ئیران.

۲- دروستکردنی ناکۆکی و کهله بهر له نیو هۆز و تیرهکانی کورد له ناوچهکانی خویان - خورائاوی ولات- و ههروهها به مه بهستی خستنه ژیر رکیفیان له لایه ن حکومهتی ناوهندییه وه.

(خواجه وهندهکان له ناوچه کهی خویاندا و به پیی دابونه ریت و خه سه له ته خیله کییهکانی خویان، کۆمه له یه کی تۆکمه و به هیژ بوون. ئەوان خاوه نی ناسنامه ی تایبته، میژوو و کلتوریکی گهش و ناسراون؛ ئەمهش بۆ حکومه ته ده سه لاتخوازهکانی ئەوکات شتیکی ئەوهنده دلخواز نه بووه، بۆیه بریاری لیکه له شهانده وه و بلاو پی کردنی ئەوانیان داوه.) (مه لیک پور، ۱۰۴: ۱۳۹۳) ۷

دوای هاتن و جیگیربوونی خواجه وهندهکان له کلاردهشت، له پرووداو و بوویه ره جورا جو رهکانی ئەو ناوچه یه دا به شدارییکی چالاکانه یان هه بووه. ئەو به شداریکردن و ئاماده ییه یان له قوناغی یه که مدا، کیشه و شه ر و شو رپی له گه ل هۆز و کۆمه له نیشته جییکانی ناوچه که لی که وتوو ته وه.

بۆ سوارانی خواجه وهنده، که له ناوچه کهی خویاندا خاوه نی میگه لی په ز و له وه رگه ی باش بوون، زۆر گرنگ بوو له و ناوچه تازه یه شدا بتوانن دریژه به ژیانی ئابووری خویان بدن. له و پرووه وه که شا و ده سه لاتداران، له ناوچه که پیویستیان به هیژیکی جهنگاوه ی سواره هه بووه، بۆیه به شیک له له وه رگه باشهکانی خه لکی ناوچه که یان داوه ته ئەو تازه هاتووانه؛ ئەمهش وهک باس کرا شه ر و شو ر و مملانیی خویناوی به دوای خۆیدا هیناوه، به لام دوا جار و هیواش هیواش هه ردوو کۆمه له که هه بوونی یه کدی و پیکه وهی ئاشتیانه یان به شیوه یه کی ریژه یی له گه ل یه کدا په ژراندوو ه.

کوردانی کلاردهشت تا ئیستا توانیویانه کلتور، ئایین، زمان و ناسنامه ی خویان بپاریژن؛ به لام له م چند ده یه ی دوا ییدا هه ره شه ی گو رانی ناسنامه یان له سه ره. ئەو مه ترسییه گه وره و خیرایه ی سه ر ئەو کۆچه رانه ی دووره زیدی خویان، ئەگه ر پیکاری خیرا و کرداری بۆ به ریگری نه گیردریته بهر، ناسنامه ی کوردی ئەو کۆچه رانهش وهکو زۆربه ی کوردانی کۆچه ری دیکه ی گه یلان و مازهنده ران له نیو ده چیته. شایانی باسه که کوردانی ناوچه ی کوچووری مازهنده رانیش ته واو

له رهوشیکی له م چهشنه دان: ئەو ناسنامەیه تا ئیستا پاریزراوه، لی ئیستا له ژیر مهترسیی له نیوچوونی خیرادایه.

بهشی هەر زۆری ئەو مهترسییانه هەر ئەو حالهتانهن که له بهشی (زمانی دایک، زمانی ناسنامه) باسمان کردوو، ئەگەرچی هۆکارگهلی دیکهش هەن که له بهشهکانی دیکه دا زیاتر له سهریان دهوهرستن.

هه ره شه کانی سه ر زمانی کوردی له کلاردهشتی مازهنده ران

کالیڕ له و بره وایه دایه که زمان دیاردهیه کی ته و او میژووییه و هه میشه له گۆراندایه؛ دهتوانین بلیین که میژووی زمانه کان پر او پر له گۆرانی بنه ره تیانه ی دهنگ و واتا. (۳۸: ۱۳۹۳-۳۹) کاتیک کۆچیش - وهک دیاردهیه کی میژووی - بو ئەو ره وته میژووییه ی گۆرانی دهنگ و واتا زیاد بکهین، راستیه که ی وهک دیقید دابلیۆ دهلی ئەوا ئاماژه مان به (کرداریکی مرۆیی زۆر گرنگ و کاریگەر له گۆرانی کاری زمانی) داوه. (۱۶: ۱۳۹۵) کۆچ له بواری جیا جیا وه ده بیته گۆران به سه ر زماندا دینیت؛ به گۆرانی کاری جیا جیا که رهنگه به شیوه یه کی هه مه لایه ن له م به شه دا ده رفه تی باسکردنی مه یسه ر نه بیت، یان مه به سستی ئیمه که تایبه ته به کلاردهشت نه گریته وه.

له ده سته پیک و به ر له چوونه نیو هه ر باسیک له و باره یه وه، به گرتنه پیشی (بنه مای نکۆلیکردن) سه باره ت به زمان و شیوه زاری کوردانی کلاردهشت، له لایه ن نووسه رانی دوو کتیب، که ناو نیشانی هه ردوو کیان «کلاردهشت» ه، ئاماژه ده که ن؛ هه لبه ت پیویسته ئەوه بلیین که هه ردوو ئەو نووسه ره به که سانی خۆجییی کلاردهشت ده ژمیردرین.

دکتۆر «عه لی مه لیک پور» و خوالیخۆشبوو «ته همورس فه قی نه سیری» نووسه رانی کتیبه کانی «کلاردهشت» به دوو شیوازی جیاواز، نکۆلی له زمان و شیوه زاری کوردانی کلاردهشت ده که ن.

فه قی نه سیری به شی کۆتایی کتیبه که ی خۆی ته رخا ن کردوو به و زمانه تایبه تیانه و له دوو سه رباسی «شیوه زاره کانی باکووری» و «شیوه زاره کانی ناوچه یی» دا باسی کردوون؛ (۱۶۰: ۱۳۸۳-۱۶۲) به م شیوه یه چاوه پروان ده کرا له به شی «شیوه زاره کانی ناوچه یی» دا ئاماژه به شیوه زاری کوردانی کلاردهشتیش بکات؛ ئەگەرچی به کاره ییانی «شیوه زاره کانی ناوچه یی» خۆی له خۆیدا ده سته واژه یه کی

به سووگرتن و نزمروانینه له شیوه‌زاری که مینه‌کانی ئیران، به‌لام له‌وه‌شدا ئاماژه به شیوه‌زاری کوردی له کلارده‌شتدا نه‌کراوه و ناسنامه‌ی زمانی ئهم به‌شه‌گرنگه‌ی کلارده‌شتیه‌کان که حه‌فتا له‌سه‌دی دانیش‌توانی‌شاره‌که پیکدینن، به‌بیده‌نگی‌کی واتادار و به‌مه‌به‌ست نکۆلی لی‌کراوه.

مه‌لیک پور لاپه‌ره‌کانی ۲۴۸ تا ۲۵۲ی کتیبه‌که‌ی خۆی تهرخان کردووه بۆ (بنزاره‌کانی کلارده‌شت) و له‌ژیر دوو سه‌رباس «بنزاری گیله‌کی» و «بنزاری خواجه‌وه‌ندی (له‌کی)» دا شیکردوونه‌ته‌وه. له‌به‌شی «بنزاری خواجه‌وه‌ندی (له‌کی)» دا، راگوزهرانه و به‌که‌م نواندن ئه‌و بنزاره‌کوردیه‌ی کلارده‌شت، به‌شیوه‌یه‌ک له‌شیوه‌کان سووکایه‌تی به‌زمانه‌که‌مان کردووه.

مه‌لیک پور ده‌نووسیت: «بنزاری سه‌ره‌کی ئهم خه‌لکانه‌ ۸ له‌کلارده‌شت، زاراوه‌یه‌کی نیوان کوردی و لوریه‌ی. بنزاری له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندی کلارده‌شت و یرای باوه‌ری به‌شیک له‌نیشته‌جیکانی ئه‌وی، نابیت به‌بنزاری‌کی کوردی ناو بندریت، چونکه خواجه‌وه‌ندی ئهم ناوچه‌یه‌ له‌گه‌ل کوردی په‌سه‌ندا زۆر جیاوازی هه‌یه، به‌شیوه‌یه‌ک دوو ئاخپوه‌ری له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندی کلارده‌شت و کوردی مه‌هاباد و سنه‌لیک تیناگه‌ن و بۆ له‌یه‌گه‌ه‌شتن سوود له‌زمانی نیوه‌نگیری فارسی وهرده‌گرن.» (۱۳۹۳: ۲۵۰-۲۵۱)

واز له‌په‌خنه‌گرتن له‌ده‌سته‌واژه‌ی (خه‌لک) که به‌مه‌به‌ستی که‌مگرتن به‌کاری هیناوه، دینین و له‌سه‌ر په‌خنه‌ی زمانناسی تیورییه‌که‌ی دکتۆر مه‌لیک پور، که هه‌لبه‌ت تیوری‌کی نامۆیش نییه‌ راده‌وه‌ستین.

له‌که‌کان هه‌میشه به‌شیک جیا‌نه‌بووه‌وه‌ی ناسنامه‌ی کوردی بوونه و واش ده‌میننه‌وه. زاری له‌کی دوا‌ی زاری هه‌ورامی کۆنتترین و په‌سه‌نتترین زاره‌کانی زمانی کوردیه‌ی. دیدگای تیکه‌لکردنی «کورد» و «لور» و چیکردنی «له‌ک» تیوری‌کی پیشنیازکراوی دوو ده‌سته و گروپی جیا‌یه.

یه‌کیک له‌و گروپانه، گروپی ئه‌و بیئاگایانه‌یه که لیکۆلینه‌وه و شیکردنه‌وه‌یه‌کی زانستیانه‌ی دروستیان نییه و ته‌نیا گوئیان داوه‌ته پروپاگه‌نده‌ی گروپه‌کانی دیکه. ئه‌و گروپه، له‌رووی نه‌زانی و بیئاگاییه‌وه که وتووه‌ته داوی ئه‌و پروپاگه‌ندانه‌وه.

به‌لام گروپه‌که‌ی دیکه، گروپیکی به‌ئاگا، به‌لام مه‌به‌ستداره، که هه‌ول ده‌دات تاکو به‌دروستکردنی به‌لگه‌ی دروستکراوی به‌رواله‌ت زانستی و شروقه‌کارانه‌وه، به‌لام

مه به سستار و چه واشه کارانه، ئەو پروپاگه‌ندانە دروست بکات، ئەو پروپاگه‌ندانە شتیک نین جگه له جیاکردنەوهی ناسنامەیی زمانی و بنزاره جیاچیاکانی زمانی کوردی له ژێر ناسنامەیه‌کی سەر به‌خۆدا.

ئیمه له وتاریکدا له ژێر ناوی «له‌کی، زمان یان زار» ۹دا به درێژی باسمان له و بابته کردوو و له‌به‌ر ئەوهی لی‌رده‌دا بواری باسکردنیکی ته‌واوی ئەو باسه‌مان نییه، بۆیه داوا له خوینەرانی هیژا، هه‌روه‌ها دکتۆر مه‌لیک پور ده‌که‌ین بگه‌رینه‌وه بۆ ئەو وتاره‌مان.

له‌م به‌شدا دێینه‌ سەر باسکردنی بابته‌تیکی دیکه‌ی باسه‌که‌ی دکتۆر مه‌لیک پور. وه‌ک پێشتر باسمان کرد، به‌رێزیان ده‌نووسن: (زاراوه‌ی له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندیی کلارده‌شت، نابێ به‌ زاریکی کوردی ناو بنیین).

له‌و باره‌یه‌وه، ئیمه - له‌ژێر ناوینشانی کوردی کلارده‌شت - پێشتر و له‌ وتاره‌کانی دیکه‌ماندا، ته‌نانه‌ت له‌ به‌شی پێشتری ئەم وتاره‌شدا، چه‌ندین جار ئاماژه‌مان به‌و بابته‌داوه، که‌ باب و باپیرانی ئەو کۆچبه‌رانه، له‌ سه‌دان سال تا ئیستا ناسنامە‌ی کوردیی خۆیان پاراستوو و نه‌وه‌ دوای نه‌وه‌ پیناسه‌یان کردوو و گواستوو یانه‌ته‌وه.

شایانی باسه، که‌ به‌ر له‌ هاموشۆی کوردانی کلارده‌شت بۆ ناوچه‌ کوردیه‌کانی خۆرئاوای ئێران، که‌ له‌م پازده‌ ساله‌ی دواییدا ئەو هاموشۆیانه‌ زۆر بوونه، هه‌روه‌ها په‌ره‌سه‌ندنی تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی سۆشیاڵمیدیا - که‌ خۆی هۆکاریکی گه‌وره‌ی گۆرانکارییه‌ له‌ بواری په‌یوه‌ندیدا - کوردانی کلارده‌شت، هیچ ئاگایان له‌و باسه‌ی که‌ به‌ ناوی «زاری له‌کی» دا هه‌یه، نه‌بووه، ئەو کۆچبه‌رانه، دوای هاموشۆکانی ئەم دواییانه‌ بۆ ناوچه‌ کوردیه‌کان و هه‌روه‌ها په‌یوه‌ندی له‌ رێی تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا، تێبینی ئەوه‌یان کرد که‌ ناوی زاری ئەوان «له‌کی» یه.

به‌ گه‌واهی ئیمه و کوردانی دیکه‌ی کلارده‌شتیش، ئەم کۆچبه‌رانه، ئیستاش وه‌کو جارن، خۆیان هه‌ر به‌ «کورد» و زمانی خۆیان به‌ زاریک له‌ زنجیره‌ زاره‌کانی زمانی کوردی ده‌زانن؛ ئەم هه‌لینجان و تیروانینه‌ هه‌مه‌گیره‌ی کوردانی ئەم ناوچه‌یه، به‌ درێژیی ئەو هه‌موو سه‌دانە‌ی که‌ له‌ کلارده‌شتدا ژیاون، هه‌بووه و هه‌یه؛ بۆیه تیروانینی دکتۆر مه‌لیک پور، له‌ ده‌ربڕینی گوزاره‌ی «وێرای تیروانینی به‌شیک له‌ دانیشتوانی ناوچه‌که‌» له‌ جێی خۆیدا نییه و مایه‌ی ره‌خنه‌ لیگرتنه. پێویست به‌ به‌یر هینانه‌وه‌یه

که به کارهینانی خودی ئەم دەربرینه به که مگرتنه‌یه، به شیکه له و نکۆلیکردنه زۆره‌ی که هه‌بووه و هه‌یه.

له‌سه‌ر ئەم پەرەگرافه‌ی جیی باس راده‌وه‌ستین؛ له‌وه‌ی که- وه‌ک پیشتر باس کرا- مه‌لیک پور دهنووسیت: «بۆیه خواجه‌وه‌ندی باو له‌م ناوچه‌یه‌دا له‌گه‌ل کوردی ر‌ه‌سه‌ندا زۆر جیاوازه، به‌ شیوه‌یه‌ک دوو ئاخپوه‌ری له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندی کلارده‌شت و کوردیکی مه‌بابدی و سنه‌یی له‌یه‌ک ناگه‌ن و ده‌بی بۆ له‌یه‌کگه‌یشتن په‌نا ببه‌نه‌وه به‌ر زمانی نیوه‌ندگیری فارسی.»

له‌ وه‌لامی به‌ریزیان ده‌بی بلین: زمانی کوردی زمانیکی تاک زاری نییه. زمانی کوردی بریتیه له‌ زنجیره‌ زاریک و به‌گویره‌ی زنجیره‌ی زاری؛ سه‌رجه‌م زاره‌کان له‌ پیکهینانی ئەو زنجیره‌یه‌دا په‌یه‌کی گرنگیان هه‌یه؛ ئەگه‌رچی وه‌ک چۆن پیشتر باس کرا، له‌کی له‌ کۆنتین و ر‌ه‌سه‌نترینی زاره‌کانی ئەم زنجیره‌ زارانیه.

لێره‌دا با ئاماژه به‌ بابته‌یکی دیکه‌ی ئەم پەرەگرافه، واته به‌ کارهینانی هاوکاتی دوو ده‌سته‌واژه‌ی «حالیکردن» و «لیکحالیبوون» بکه‌ین.

ئایا بۆ به‌ کارهینانی ئەو دوو ده‌سته‌واژه‌یه له‌ کاتی به‌راوردکردنی کوردی کلارده‌شت له‌گه‌ل مه‌باباد و سنه‌دا، مه‌به‌ستیکی تایبه‌تی هه‌بووه، که بتوانیت ر‌ه‌وایی به‌ به‌ کارهینانی ده‌سته‌واژه‌ی «لیکحالیبوون» بدات؟ چونکه وه‌ک ده‌بینین که ده‌سته‌واژه‌ی «حالیکردن» پێویسته، به‌لام ده‌سته‌واژه‌ی «لیکحالیبوون» که به‌ واتایه‌کی دیکه‌ دیت، لێره‌دا هه‌یچ له‌ جیی خۆیدا نییه.

به‌لام له‌ بواری «په‌یوه‌ندیگرتن له‌ ری‌ی زمانی نیوه‌ندگیری فارسی» به‌وه که به‌ریزیان باسی ده‌که‌ن، ئاماژه‌ی به‌ خالیک داوه و داوا له‌ خوینه‌رانی هه‌یژا ده‌که‌م بگه‌رینه‌وه بۆ خویندنه‌وه‌ی وتاریکمان به‌ ناوی «قه‌ندی فارسی» ۱۰.

ئه‌گه‌ر له‌ ئێراندا کۆمه‌لگه‌یه‌کی هه‌مه‌رهنگ که دادگه‌ریی زمانی تیدا ر‌ه‌چاو بکریت و مافه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی که‌مینه‌ زمانیه‌کان ر‌یزی لێ بگيردریت، پێویست ناکات که کوردانی کلارده‌شت له‌گه‌ل کوردی ناوچه‌کانی دیکه - که سه‌ر به‌ زاری جیا‌جیای زنجیره‌ی زمانیکن- به‌ زمانی فارسی بئاخفن؛ به‌لکو ئەوان به‌ زاریکی نیوه‌ندگیر له‌ زنجیره‌ زاره‌کانی خۆیان که له‌لایه‌ن زمانزان و بژارده‌کانی کورده‌وه له‌سه‌ری ر‌یک ده‌که‌ون و له‌ کۆمه‌لگه‌ی دادگه‌ردا ر‌اهینانی له‌سه‌ر ده‌که‌ن، پیکه‌وه قسه‌ ده‌که‌ن. ر‌ه‌نگه له‌ دیدی خوینه‌رانی به‌ریز، خسته‌ن‌پرووی ئەم ر‌ه‌خنه‌یه له‌م به‌شه‌دا، ئیمه له‌

لیکۆلینهوه له بواری مهترسییهکانی سهر زمان له کلاردهشت دوور بخاتهوه؛ بهلام له راستیدا مهبهستمان له ههلبژاردنی ئەم نمونە و شیکردنەوهیه، لهبەر ئەوه بووه تا ئەو مهترسیانە به شیوهیهکی بهرهبهست بخهینهپوو؛ بۆیه به لهبەرچاو گرتنی ئەو بابەتهی سهرهوه، دهگهینه ناسینی ئەو هۆکاره زیانمەندانە.

هەر وهک له بهشی «زمانی دایکی، زمانی ناسنامهیی» دا باسمان کردوو، گرنگترین هۆکاری مهترسی و زیانگه یاندن به زمانه نهتهوهیهکان له ئێران و له نیویاندا له کلاردهشت، هۆکاری گوتاری باوی (بالادهست و و ژێردهست) و ههروهها هۆکاری نکۆلیکردنه که دهبیته مایه ئاسیمیلایسیۆنی کلتوری - ناسنامهیی - زمانی.

ئەم هۆکاره بۆ کوردانی کۆچبهری کلاردهشت دوو ئەوهندیه؛ چونکه سهرباری کاریگه ریهکانی نهوه د ساڵه سیسته می تاکزمانی له ئێراندا، هۆکاری چهند سهدهی کۆچبهری و دیدگای دهسه لاتخوازانە کلتوری - زمانی خه لکی خۆجیی کلاردهشت، له سه ر کۆچبهرانی شی ده بی بخهینه سه ر. به م پییه ئەو زیان و مهترسیانە له دوو به شی جیاوازا دا شی ده که یینه وه.

زیانەکانی کۆچبهری

۱- دووری له زید و نه بوونی په یوهندیی چهن دین سه ده له گه ل زارهکانی دیکه ی کوردی:

کوردانی کلاردهشت تا ئەم چهند ساڵه ی دوا ی هامۆشو یه کی تایبه ت و ئەوتویان له گه ل ناوچه کوردیهکانی دیکه دا نه بووه. ئەم کۆچبهرانه له میانە ی چهند سه ده ی کۆچبهریدا، جگه له کوردانی کوجوور که ئەوانیش چهند سه ده یه که له نزیک کلاردهشت نیشته جین و به یه کی که له بنزارهکانی کوردی باشووری قسه ده که ن، له گه ل هیچ زاریکی دیکه ی کوردیدا په یوهندیی ئاخاوتنیان نه بووه. له بری ئەوه دا له گه ل زمانهکانی مازهنی و گیله کی و فارسیدا ئەو په یوهندیه یان هه بووه.

ئەمه بووه ته هۆی ئەوه ی که په یوهندیان له گه ل وشه و دهسته واژه گه لی زارهکانی دیکه و پیکهاته ی ریزمانی کوردیدا نه بیته؛ هه لبه ته ئەم سنووربهندی و زیانگه یاندن و هه رپه شانە بۆ کوردانی کلاردهشت، له لایه که وه ده توانین وهک ده رفه تیش لی بروانین؛ چونکه ئەگه ر وشه فارسی و ئەو ژماره که مه ی وشه گه لی گیله کی که هاتوونه ته نیو

زاري كورداني كلاردهشت له م زارهدا دهريان بينين و پاكسازييك بكهين، وشهكاني ديكه ي ده ميننه وه ئه وانه ن كه ره سه نايه تبي چهند سه ده ي خويان له و ئاخوران و باخورانه ي تواندنه وه ي كلتوري - زمانيدا هه بووه، به ده ست دیننه وه.

۲- نكوليكردني زماني له لايه ن دانيشتوواني خوجيبي كلاردهشته وه:

جگه له و نكوليانه ي له كتیبه كاني كلاردهشتدا باسمان كردن، باس له نكوليكردني ئاخاوتني نيوان هاوولاتياني خوجيبي و كوچبه رانيش ده كه ين؛ ئه گه رچي نكولي نووسه راني ئه و كتیبه كانه ي «كلاردهشت» خوي، هه لقولاو و رهنگدانه وه ي هه مان نكوليكاري ميژووي گشتيه.

له سه رده ماني زووه وه تا ئيستا، زاري گيله كي له كلاردهشت، زاري زالي ئاخاوتني خه لكه كه بووه؛ به و واتايه ي كه له په يوهندي ئاخاوتني نيوان خه لكي خوجيبي و كوچبه راندا، هه ميشه زماني گيله كي زال بووه و خوجيبيه كان له گه ل ئه وهيدا زاري كوردی كلاردهشتيش ده زانن و زوربه يان به هوي تيكه لاويي زمانيه وه ده توانن قسه ي پييكه ن، به لام هه ميشه هه ر ئه و كوچبه رانه له گفتوگو له گه ل خوجيبيه كاندا، ناچار بوون به گيله كي قسه يان له گه لدا بكه ن؛ ئه م ره وته بووته ياسايه كي نه نووسراو، گشتي، به رده وام و هه لبه ت بي نارزه يه تي.

شاياني باسه كه هه ر دوو لاي خوجيبي و كوچبه ر، به ته واوي له زماني يه كدي ده گه ن و هه ردوو لاش ده توانن به زماني لاکه ي ديكه قسه بكه ن، به لام ته نانه ت ريگه ي سييه ميان بو نه هيشتني ئه و بالادهستي و نكوليكردنه زمانيه نه گرتووته به ر. ئه و ريگه سييه مه ده توانيت قسه كردني هه ر لايه ك له دوو لايه كه بو گفتوگو به زاري خوي بيت.

له شيكردنه وه ي ئه و ره وته دا په ي به دوو خالي مروقناسي ده به ين:

ئەلف - خوجيبيه كان له به رامبه ر بالادهستي رواله تيانه ي سه ربازي، ئابووري كوچبه ره كان له ناوچه كه، ريگه ي بالادهستي ناسنامه يي - زمانبي خويان و نكوليكردني زماني و دواچار ناسنامه ي كوچبه ران ده گره به ر. ئه م ره وته بووته هوكاري ئه وه ي كه به ر له ده ستپيكردني هه ر ئاسيميلاسيونكي زماني له لايه ن سيسته مي تاكرماني نه وه د سالي، له هه ندئ له لاديكاني كلاردهشت، كه گيله ك و كورد پيكه وه تياياندا نيشته جيئ، كورده كان بكه ونه به ر هه ره شه يه كي توندي تواندنه وه و ئاسيميلاسيونی زماني و دواچار ناسنامه ييه وه؛ به شيوه يه ك كه ئيستا به ده گمه ن و ته نيا له نيو

بەسالاچوونی ئەو لادییانە، ئاخیوهری کورد بەدی دەکەین و ئەوانی دیکە گشتیان بە گیلەکی دەئاخفن.

لادیکانی «وہلبال» و «مۆکا» لە کلاردەشت دوو نمونەیی زەقی ئەم بابەتە نەخواراوەن.

هەلبەتە زۆر سەرنجراکێش و جیی باسە کە کۆچبەرانی ئەو جۆرە لادییانە کە لە پرووی زمانەوہ لەنیو گیلەکیداتوانەتەوہ و ئاسیمیلە بوونە، لە پرووی ئایینیەوہ ھەر لەسەر ئایینی یارسانی خۆیان ماون.

ب- کورد ھەمیشە بەرامبەر کلتور و زمان و ئایینە جیاجیاکان ھاوسۆز و پەسندکار بووہ. ئەوان قەت نەیانویستووہ بە شیواز و ریگای نادیموکراتیانە بەسەر کلتور و زمانەکانی دیکەدا زال و بالادەست بن. ئەم ریزگرتنە خۆرسکەیی کورد بەرامبەر مافە نەتەوہیی و ئایینیەکانی مرۆف کە بە شیوہیەکی خۆماکی لە کورددا ھەیە، لە کوردانی کۆچبەری کلاردەشتیشدا ھیشتا و دوای چەندین سەدە ھەر بەدی دەکریت. بە چەشنیک کە بەم نەرمونیانی و ھاوسۆزییەیی خۆیان بەرامبەر کلتور و ئایین و زمانی خۆجییەکان، توانیویانە جەنگ و خوینریژییەکانی سەرەتای ھاتنیان بۆ ئەو ناوچەییە بگۆرن بە ئاشتی و سازان و پیکەوہژیان.

٣- ئاویتەبوونی وشە و دەستەواژە لەگەڵ گیلەکی:

بەشیکی لە گوندەکانی کلاردەشت بە تەواوی کوردنشین، بەشیکی تەواو گیلەکنشین و ھەندیکی دیکەیان ھەردوو رەگەزی خۆجییی و کۆچبەریان تیدا نیشتەجین؛ رەوشی ھەر یەک لەو گوندانە لە باری زیانمەندیی زمانییەوہ لەیەک جیاوازە. گوندەکانی تەواو کوردنشین وەکو «کەلنو»، یان «ئۆجابیت» کەمترین تیکە لاوی وشەیان لەگەڵ گیلەکاندا ھەیە؛ ئەگەرچی بە تەواویش لەو کیشەییە پارێزراو نین؛ ئەو لیکوہرگرتن و جیگۆرکییەیی وشە بە پادەییەکی نییە کە ھەستی پی بکریت.

بەلام لە گوندە تیکەلەکاندا رەوشەکە بە شیوہیەکی دیکەیی؛ رەوشیک کە خۆی لە خۆیدا، گوندەکان بە دوو دەستە لەیەک جیا دەکاتەوہ. دەستەکی ئەو گوندانەن کە دانیشتوانە کوردەکە بە تەواوی ناسنامەیی زمانییان بۆ گیلەکی گۆریوہ؛ وەکو ئەوہی کە پیشتر باس کرا و دەستەیی دیکە، ئەو گوندانەن کە کورد ھیشتاش ناسنامەیی زمانی خۆیان پاراستووہ، بەلام کەوتوونەتە بەر ھەژموونی تیکەلکردنی وشە لەگەڵ گیلەکەکان؛ وەکو گوندی «تەبەرسوو».

دوو دهسته له و گوندانه‌ی ناویان هات، ئەو گوندانه‌ن که دانیشتوانی کورد و گیله‌کییان، به بی هیچ سنووربه‌ندیکی تاییهت له ته‌واوی گونده‌که‌دا به شیوه‌یه‌کی بلاو و په‌راکهنده‌ نیشته‌جین؛ به‌لام گوندیکی وه‌کو گوندی «لاهو» که دانیشتوانه کورد و گیله‌که‌که‌ی به هۆی کیشه‌ی کۆن که له چه‌ندین سه‌ده‌ی پیشتەر هه‌بووه، هیشتاش له دوو به‌ری جیاوازی گوندا به ناوی به‌ری «گیله‌کی مه‌حه‌له» و «خواجه‌وه‌ند مه‌حه‌له» دا ده‌ژین، دوو‌چاری ئەو زیانمه‌ندییه‌ زمانیه‌ نه‌بوونه‌ته‌وه. لیره‌دایه که وته‌که‌ی دیقید دابلیومان به‌بیر دیته‌وه که ده‌لیت: «جیاوازی تیروانه‌کان، له‌گه‌ل مملانی، ده‌بنه‌ مایه‌ی پیکداهه‌ل‌شاخانیس» (۱۳۹۵:۳)

زیانمه‌ندیی سیسته‌می تاکزمانی له ئیراندا

سیسته‌می تاکزمانی فارسی ته‌وری، به هه‌ول‌دانیکی نه‌وه‌د ساله‌ له ئیراندا، هه‌موو هه‌ولیکی ئەوه‌ بووه که «خۆ» به باش و «ئه‌ویدی» به نه‌باش نیشان بدات؛ به شیوه‌یه‌ک که به ناسنامه‌گه‌راییی و دروستکردنی ئەویدی، به به‌های له‌نیوچوونی ئاخیره‌رانی دیکه‌ی زمانه‌کانی ئیران، بازنه‌ی ئاخیره‌رانی خۆی زیاد کردووه. ئەو سیسته‌مه‌ بالاده‌سته به دوو شیوه‌ بووه‌ته‌ مایه‌ی له‌نیوبردنی زمانه‌ که‌مینه‌بیه‌کان، له‌نیویاندا زاری کوردانی کلارده‌شت:

ئه‌لف - «ئه‌ویدیسازی» به گۆرینی له‌ناکاو و هه‌مه‌گیری زمانی دایکی:

کلارده‌شتیش له ماوه‌ی چل سالی دوایدا زۆر که‌وتووته‌ به‌ر هه‌رپه‌شه‌ی ئەو سیسته‌مه‌ ئەویدی‌سازیه‌ هه‌میگیره‌ له ئیراندا؛ ئەم جاره‌ ته‌نیا کۆچبه‌رانی کورد نین، که له‌ژیر هه‌رپه‌شه‌ی ئەو سیسته‌مه‌ فکرییه‌ زال‌ه‌ی گۆرینی ناسنامه‌ی خیرادا بن؛ به‌لکو خۆجیه‌کان و کۆچبه‌رانی دیکه‌ی به ژماره‌ که‌می وه‌ک تورکه‌کانیش، له‌گه‌ل سۆناییکی ترسناکدا ڕوو‌به‌‌روون. سۆنایی قسه‌کردن له‌گه‌ل منداله‌کانیان به زمانی بیگانه و جیاواز له ناسنامه‌ی خۆیان، واته‌ زمانی فارسی.

جیی داخه‌ ئەوه‌ چه‌ندین ساله‌ که دایابه‌کان له کلارده‌شت هه‌ر له له‌دایکبوونی منداله‌کانیان‌وه به زمانی فارسی قسه‌یان له‌گه‌ل‌دا ده‌که‌ن و ئەمه‌ش گورزیکی گه‌وره‌ی له په‌یکه‌ری زمان و زاره‌ جیاوازه‌کانی ئەو شاره‌ داوه، که ئەمه‌ کۆچبه‌رانی کوردی کلارده‌شتیشی گرتووته‌وه.

ئەم رەوتە، رەوتیکی ئاسایی میژوویی نییە، که لیکۆلەر و بیرمەندانی زمانناسی لەبارەییەوه دەدوین. ئەم دیاردهیه دیەردەیهکی سیاسییە، که ئامانجە راستەوخۆکەهی بریتییە لە کارتیکردنی کلتوری-ناسنامەیی-زمانی. رەوتیک که نایەوێت ناسنامە جیاوازهکان پیناسە بکاتەوه.

«کاتیک گروپیک، میللەتیک و ھەر ناسنامەییەکی نەتەوہیی لەلایەن ناسنامەیی بالادەستەوه پیناسە ناگریتەوه، ئەمە خراپترین شیوازی رەتکردنەوہیە، چونکە بەم شیوہیە بوون و ناسنامەکە رەت دەکریتەوه و دەیەوێت بە خستەگەری گوتاری بەکەمگرتنەوه، لە ناخەوه و بە ھۆی میکانیزمگەلی ناوخۆییەوه بەتالی بکاتەوه. ئەم رەوشە کاتیک پروودەدات، که نەک بە پرووبەرووبوونەوہی جیاوازییەکان، بەلکو بە پیناسەکردنی «ئەویدی» وەک «ھەمان» و پیناسەیی «ئەویدی» وەک «خود» و پیناسەنەکردنەوه دیتەدی.» (حەقمواردی، ۱۳۹۵: ۳۶)

ب- کاریگەری ژینگەیی سەرچاوەگرتوو لە سیستەمی تاکزمانی:
ئەم بابەتەش تەنیا ھەر کوردانی کلاردەش ناگریتەوه و کیشەیی ھەموو ئاخیوہرانی کەمینیە لە ئێراندا.

کاتیک لەژێر سیستەمی تاکزمانیدا دەژین، لە ھەموو شوێنیکدا یەک زمان زالە؛ فەرمانگەکان، خویندنگاگان، زانکۆکان، دەزگاگان، راگەیاندن، شەقامەکان، ھەموو لە ھەمووی یەک زمان... و ئیمە تەنیا یەک زمان دەناسین و یەک زمان دەبیستین و دەخوینین و بە یەک زمان دەنووسین؛ لەم ھەلومەرجەدا داخۆ چ پروو دەدات؟ گومانی تیدا نییە وشە و دەستەواژە و ریزمانی ناوبراو کە لە ئێراندا، زمانی فارسییە لە ھزر و میثکی تاک بە تاکی کۆمەلدا زال دەبیت. ئەو تاکانەیی کۆمەل تەنانەت ئەگەر بە شیوہیەکی راستەوخۆش نەکەونە ژێر کاریگەری سیستەمی ئەویدیەییەوه، واتە ھەروا زمانی نەتەوہیی خۆیان بەکار بینن، دیسانیش دووچاری گۆرانیکی زۆری زمان دەبن؛ دواجار، بالادەستی وشە و ریزمانی زمانی زال واتە فارسی بەسەر زمانە نەتەوہییەکاندا، دوو جار زیان دەگەییەت، کە کوردانی کلاردەشتیشی زۆر خراپ دووچار بوو.

زمان لە کایەیی جیاوازی پیکدیت، وەک: وشەکان، ریزمان و دەنگەکان. کایەگەلی زمان لە بەرامبەر فاکتەرە کارتیکەرەکاندا، کاردانەوہی یەکسانیان نییە و بەرگری ھەندیک کایە لە کایەکانی دیکە زیاترە. کایەگەلی وشەکان بە ئاسانی

ده‌کهنه ژیر کارتیکردن و گورانکارییه‌وه و کایه‌ی ده‌نگه‌کانی زمان زور خوراگرتره. (زولفه‌قاری، ١٣٩٦:١٥٤)

به‌کارنه‌هینانی زمانی کوردی له کلاردهشت، به هوی کاریگه‌رییه راسته‌وخو و ناراسته‌وخوکانی سیسته‌می تاکزمانی، که له سه‌روهه باسمان له باره‌وه کرد، بووه‌ته مایه‌ی لاوازبوونی ئەم زمانه. له و پرووه‌وه که لاوانی کوردی کلاردهشتی به فارسی قسه ده‌که‌ن و به‌ته‌مه‌نتره‌کانیش به ئاسانی وشه‌گه‌لی فارسی له زاره کوردییه‌که‌ی خویاندا به‌کار دینن، بویه وشه و دهسته‌واژه‌ی پیویستی نوی دروست نابن و له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه هه‌مان وشه ره‌سه‌نه کۆنه‌کانیش که ئیستا به‌هوی جیگرته‌وه‌یان به وشه‌ی فارسییه‌وه به‌کار نایه‌ن، له‌بیر ده‌چنه‌وه.

بۆ نمونه ده‌توانین ئاماژه به‌م وشانه بکه‌ین «تال و ده‌رزن» و «ئه‌سر» که ئەم‌پروکه به ته‌واوی وشه‌ی «نه‌خ و سوزهن» و «ئه‌شک» جییان گرتوونه‌ته‌وه. خواسته‌وه‌ی زمانی ١١ بریتییه له خواسته‌وه‌ی وشه و گرته هه‌لگرتن ١٢ ی ریزمانی، ئەمه‌ش بووه‌ته مایه‌ی ئەوه‌ی که زاری کوردی کلاردهشتی لاواز بییت و خواسته‌وه‌کان و گرته هه‌لگرتنه ناپیویسته‌کان، ته‌نیا سه‌رچاوه له زالبوونی زمانی فارسییه‌وه وهرده‌گرن.

له لایه‌کی دیکه‌وه کوردانی کلاردهشت، که به ئاسووده‌یییه‌وه وشه‌ی فارسی به‌کار دینن و سوودیان لیوه‌رده‌گرن، له‌به‌رامبه‌ر خواسته‌وه‌ی وشه‌ی زاره‌کانی دیکه‌ی کوردی -له‌کاتی پیویست و به‌ناچاری- به توندی پی ده‌چه‌قینن و خوی لی ده‌بویرن؛ هه‌لبه‌ته تا ئه‌و شوینه‌ی من تی گه‌یشتبم، ئەم کیشه‌یه تایبه‌ت نه‌بووه به کوردانی کلاردهشت و له زوربه‌ی ناوچه کوردنشینه‌کانی ئیراندا به‌دی ده‌کریت.

ئەمه ره‌خنه‌یه‌که، که له جی خویه‌تی له خه‌لکی کورد بگیردیت و گومانیشی تیدا نییه ئەمه پیویستی به لیکۆلینه‌وه و شیکردنه‌وه‌ی ده‌رووناسی و کۆمه‌لناسی تایبه‌ته‌وه هه‌یه.

له‌باره‌ی گرته‌هه‌لگرتنه‌وه گوتمان که زاری کوردی له کلاردهشت له ده‌ستیدا پاریزراو نه‌بووه، هه‌لبه‌ت زیاتر مه‌به‌ستمان «گرته‌هه‌لگرتنی ریزمانی» یه.

«ئەم جووره گرته‌هه‌لگرتنه گوپینی پیکهاته‌ی رسته‌گه‌لی ئەو زمانه‌یه، که وشه‌که ده‌خوازیت؛ واته گرته‌کان ته‌واو له‌سه‌ر بنه‌مای ریزمان و پیکهاته‌ی رسته‌گه‌لی ئەو زمانه‌ی لی ده‌خوازیت داده‌رپژرین.» (هه‌مان: ١٧٣)

زاری کوردی کلاردهشت تایبەتمەندیی ریزمانی کوردی خۆی لە دەست داوه و لە سەر بنەمای ریزمانی زمانی فارسیدا رسته دادەریژیت؛ ئەگەرچی دیار نییە، که ئایا ئەم تایبەتمەندییە بەر لە قوناغی کۆچکردن بۆ کلاردهشت لە نیو چووبیت، یان دوای ئەو قوناغە، بە لام ئەو دیارە ئەوێه که ئاسیمیلایسیونی ریزمانی ئەم زارە لە لایەن فارسییەوێه.

کاتیک که لە نیوان کایە سی لایەنییەکی که باسمان کرد، دینە سەر شیکردنەوێ کایە دەنگ، دیسانیش دلتهنگ دەبین، چونکه ئەم زارە زمانی کوردی، تایبەتمەندیی دەنگی تایبەتی خۆی لە دەست داوه.

بالادەستی زمانی فارسی بە سەر زاری کوردی کلاردهشتیدا، رەنگ و بۆی فارسی بەو زارە دەبەخشیت؛ بۆیە ئاخوهر و قسەکەر، هەردوو ئەو هەستەیان دەبیت که ئەم زارە، لە زمانی کوردی دوور و لە زمانی فارسییەوێ نزیکه؛ لە کاتیکدا راستییە که شتیکی دیکە و کارتیکردنەکانی زمانی دوایی بوو ته مایه دروستبوونی ئەو کیشەیه. لێرەدایه که ئاخوهری کوردی کلاردهشتی لە پرووی ناسنامەبیشەو، خۆی بە دوور لە ئاخوهرانی زاراوکانی دیکە کوردی بە دوور دەزانیت.

لە سەر بنەمای ئەوێ باسی لێوێ کرا دەگەرپینەوێ سەر باسی ناسنامە سەرەتایی خۆمان. لەوێ که تیروانینەکانی سوسور و بیرمەندان دیکەمان لەو بارەیهوێ ئاماژە پێ دان.

زیانمەندییەکانی زمانی بۆ کوردانی کلاردهشت دواچار کارەساتیکی لەقەرەبوونەهاتووی ناسنامەیی لی دیتە ئەنجام. کارەساتیک که بە زوویی بە چاوی خۆمان دەیبینین و هەولێ چەند سەدە کورد لە کلاردهشت لە پیناوی پاراستنی ناسنامە خۆیان لە ناوچە بیگانه و دوور لە زیدی خۆیان، لە بار دەچیت.

ریکارەکان

«پشتبەستن بە رابردوو و توانای کەسانی پیشوو، هەرگیز بە دادی کلتور و نه ته وه کانی» ئەمڕۆ ناخوات. ئیمە ئیستا لە جیهانی کدا دەژین که بۆ پایەداری و لە سەر پێ هیشتنەوێ ئابووری خۆمان، پێویستمان بە «شتگەلی تازە» یه. ئیمە لە پێ دیرینەناسی، میژوو، رەچەله کناسی و تەنانەت نزا و پارانەوێش، هزر و دیدگای خۆمان بۆ سەردەمی بەرێ دەگێرینەوێ. «(دیفید دابلیو، ٢: ١٣٩٥)

بۆ پرزگارکردنی زمانی کوردی له کلاردهشت، هۆشیارکردنهوهی خه‌لک و کاری رۆشنبیری له‌پیش هه‌موو کاریکی دیکه‌وهیه. له‌وهی که ئەزموونی چوار ساله‌ی ئیمه وهک چالاکیکی بواری زمانی ناسنامه‌یی سه‌لماندوووه‌تی، به هۆی سیاسهت و خواستی سیسته‌می تاکزمانی ده‌سه‌لاتدار، ناکریت له‌و باره‌یه‌وه چاومان له‌هیچ هاوکاریکی ئورگان و ریکخواوه ده‌وله‌تییه‌کان هه‌بی و ئومیدیان له‌سه‌ر هه‌لبچنین، که‌واته؛ باری ئەم به‌رپرستییه ده‌که‌ویته سه‌ر شانی شاره‌زایان و چالاکانی خۆمان، تا ئەو زانیارییه‌وه به‌سه‌رجه‌می خه‌لکه‌که‌که‌بگه‌یه‌نن.

ئەم په‌یامه سه‌خت و تاقه‌تپرووکینه که راستییه‌که‌ی له‌ توانای چه‌ند که‌سیک به‌ده‌ره و به‌ بی‌ هاوکاری و هه‌ماهه‌نگی نایه‌ته‌دی و ئەنجامیکی ئەوتوی نابیت، به‌لام له‌گه‌ل ئەوه‌شدا چالاکانی ئەو بواره به‌ پشتبه‌ستن به‌ عه‌شق و حه‌ز و تواناکانی خۆیان، شانیان داوه‌ته به‌ر ئەو کاره و ملی ئەو ریگا دژواره‌یان گرتوووه.

گرنگترین هه‌نگاو، هۆشیارکردنهوهی کوردانی کلارده‌شته له‌سه‌ر به‌ بایه‌خی پاراستنی ناسنامه‌ی کوردبوونیان و گواستنه‌وهی ئەو په‌یامه بۆ نه‌وه‌کانی داهاتوو. ئیستا که به‌لاوه‌نانی سی تا چوار ده‌یه‌ی ئاخواتن به‌کاره‌ینانی زمانی کوردی، زنجیره‌ی گواستنه‌وهی ئەو په‌یامه‌ی کوردبوونه پچراوه، تاکه ریگا ته‌نیا پیناسه‌کردنه‌وه ١٣ و ئاشناکردنه‌وه‌ی ناسنامه‌ی کوردبوونمانه به‌ ریگای گه‌رانه‌وه بۆ زمانی نه‌ته‌وه‌یی خۆمان؛ بۆیه له‌ کلارده‌شت، کارکردن له‌نیو خه‌لک و کاریگه‌ری خسته‌سه‌ریان، شان به‌ شانی هه‌ول و تیکۆشانی زانستی و توێژینه‌وه له‌باره‌ی زمانی کوردی له‌م ناوچه‌یه‌دا، له‌پیشترین و پێویستترین هه‌نگاوه.

له‌و باره‌یه‌وه تیکۆشان له‌ پیناوی هۆشیارکردنه‌وه، ده‌بی هه‌ستی داخوازی ناسنامه و ناسنامه‌ی زمانی لای خه‌لکی کورد له‌ کلارده‌شت به‌دوای خۆیدا بینیت. دوای به‌دییه‌ینانی ئەو خواسته‌یه که ده‌تواندریت پرسى خۆپیناسه‌کردنه‌وه بێته‌پیش. ئەمه شتیکه که له‌ ناوچه‌کانی دیکه‌ی کوردنشین، له‌نیویاندا ناوچه‌ی خوراساندا هه‌یه، به‌لام له‌ کلارده‌شت به‌ هۆی دووری خه‌لکه‌که‌که له‌ زیدی دیرینی خۆی، هیشتا نه‌هاتوووه‌ته‌دی؛ به‌ واتایه‌کی دیکه، کوردانی کلارده‌شت له‌ هه‌مبه‌ر پاراستنی ناسنامه‌ی خۆیان، وردتر به‌رامبه‌ر ناسنامه‌ی زمانیان، بیناگا و که‌مه‌ترخه‌من.

ئەو هه‌نگاوانه‌ی ده‌توانن له‌و بابته‌دا کاریگه‌ر بن، ده‌توانن ئاماژه به‌ به‌ستنی کۆر و سمینار، کۆبوونه‌وه‌ی ئەده‌بیی کوردی، فی‌رکردنی نووسینی کوردی، به‌ره‌مه‌یه‌ینانی

کاری پۆشنبیری به زاری کوردانی ئەو ناوچەیه، وهک شیعر، چیرۆک، موسیقا و گۆرانی و... به تایبەت بۆ قوناغە جیا جیاکانی مندا لان و میر مندا لان بکهین؛ کار و خەباتیک که له ماوهی ئەم چەند سالە ی دوا ییدا له کلار دەشت دەستی پیکردوو، به لام به هۆی ئەو کۆسپ و بهر بەستانە ی که پیشتر باس مان کردن، به هیواشی دەچیتە پیشه وه.

گرفتیک ی دیکه له و ریگایه دا، دۆزینه وه ی خوینەر و کهسانی تاسه مه نده بۆ به دیهینانی ئەو به ره مه پۆشنبیریانه ی که ده بنه مایه ی بوو ژانده وه ی ئەم زاره. گرفتیک که تا ئیستا چاره سه ر نه کرا وه و ئەو کار و بهر نامه ی باس مان کردن، هیشتا له لایه ن سه ر جه م کوردانی کلار ده شته وه وهک پیویست پیشوازییان لی نه کرا وه.

به م وینا کردنه ی سه ره وه ده توانین بلین که پرۆسه ی هۆشیار کردنه وه بۆ به ده ستهینانه وه ی ناسنامه ی زمان ی و دوا جار ناسنامه ی کورد بوونی کۆچه ران له کلار ده شت له نیو باز نه یه کی بۆشدا گیری خوار دو وه؛ به لام هه موو هیوا و ئومیدی چالاکیوانان له و بواره دا، ئەوه یه که به هه ول و تیکۆشانی زیاتر، ئەو باز نه بۆشه بشکینن.

یه کیک له و ئومیدانه ی که له نیو کوردانی کلار ده شتدا هه یه ئایینی یارسانی خه لکه که یه. ئەم ئایینه خاوه نی توانایه کی یه کجار گه وره یه بۆ پیناسه کردنه وه و ئاشنا بوونه وه به ناسنامه ی راسته قینه ی خه لکه که. تاقیکردنه وه سه لماندوو یه تی که ئەو تاک و ته را چالاکیوان و دلسۆزانه ی له کلار ده شتدا کار له سه ر ناسنامه و زمان ی کوردی ده که ن، ئەو که سانه ن که له ری ئایینی یارسان و هاموشۆیان بۆ زیاره تگاکانی ئەو ئایینه له ناوچه کوردییه کانی خۆرئاوای ولات، زانیارییان له سه ر ناسنامه و زمان ی کوردی خۆیان ده ست که وتوو و هه ست و تاسه یان به رامبه ری جوولا وه.

جگه له سه ردانی کردنی ئەو زیاره تگایانه و دروست کردنی په یوه ندی له گه ل ناوچه کوردییه کان، ئەو ده فته رانه ی یارسانه کان گه نجینه یه کی سیمبولی ئایینی و هه روه ها ئەده بی کلاسیکی کوردین، که تا ئیستا په یوه ندی و هه ستی کوردانه ی ئەوانی له و ناوچه یه به رامبه ر ناسنامه ی کورد بوونی خۆیان زیندوو هیشتوو ته وه و پاراستوو یه تی.

«جه مخانه» *کان له کلار ده شت، مه کۆی ده نگوئاواز و موسیقای مه قامی ته نبوورن. ئەم دووانه له رابردووی دووردا، گێره ره وه ی راسته قینه ی کلتور و زمان ی کوردی و پارێزه رانی بوونه.

یه کیک له هۆکاره کانی مانه وهی زمان و ناسنامهی کوردانی کلاردهشت و کوجوور- ئیستاشی له گه لدا بیته - بوونی ئایینی یارسان بووه له نیو ئه و کۆچبه رانه دا؛ ئه گه رچی نابیت کاریگه ریی جوگرافیایی له و باریه وه نادیده بگرین؛ چونکه کویستانه کان-که هۆکاره کانی په یوه ندیکردنیان سنووردار کردوو ه هه میشه سه نگره ریک بوونه بۆ پاراستنی لایه نه کلتوری، ناسنامهی، زمانی، ئایینییه کان.

ئه گه رچی ئایینی یارسان له کلاردهشت، خوی له ژیر ئاسیمیلایسیونی ئایینیدا به و به داخه وه به هۆکاره گه لیک که له باسکردن نایه ن، به شیک له چه مک و ئه فسانه کانی له حاله تی گوهریندان، به لام هیشته اش وه کو ناسنامهی سه ره به خو و جیاوازی ئایینی، به پشتبه ستن به دهفته ره کانی خوی، به فاکته ری ناسنامه به خشی زمانی خویشی داده ندریت. به م پییه له سه ر چالاکیوانانی بواری زمانی نه ته وه یی له کلاردهشت پیویسته که بۆ زیندوو کردنه وه و بووژاندنه وهی ناسنامهی زمانی خو یان، زیاتر له جاران که لک له په تانسیلی ئه م ئایینه وه ربگرن.

به دلنیا ییه وه هه ول و خه باتی ئه و چالاکیوانانه هه ر به پیناسه کردنه وهی ناسنامهی کوردانی ئه و ناوچه یه کوتایی نایه ت. ئه گه رچی ئه و پیناسه کردنه وه یه به کاریکی مه حال ده بیندریت، به لام له دوای به دیهینانی ئه و کاره مه حاله ش، هه وه له کان هه ر به رده وام ده بن. کوردانی کلاردهشت، ته نانه ت ئه گه ر ناسنامهی زمانی خویشیان گه رانده وه، هیشته به هوی ئه و پچرانه ده یان ساله یان، هه ر دوو چاری زیان و گرفتی گه وره ده بنه وه. به دلنیا ییه وه یه کیک له و زیان و گرفته گه ورانه، له ده ستچوونی به شیکی گه وره ی ئه و کومه له یه یه به هوی سیاسه تی «ئه ویدی سازی» یه وه. واته به شیک که ناسنامهی «ئه ویدی» یان بۆ خو یان هه لبژراردوو و نه شگه راونه ته وه سه ر «خو پیناسه کردنه وه». زیانیکی دیکه، زیانه گه وره کانی زمان ده بیته، که له جاران زیاتر رهنگ و بوی فارسی به م زاره ده به خشیته.

له بهر ئه و هۆکارانه، له و بره وایه دام که هه ول و تیکۆشان و دۆزینه وهی ریکاره کان، ده بی بی پسانه وه و لیبره وانه دریزه یان هه بیته. یه کیک له و هه ولانه تو مارکردنی شیوه زاره جیا جیا کانی هاوشیوهی کوردانی کلاردهشته؛ چونکه له هه ر دوو حاله تدا، چ بۆ زیندوو کردنه وه، یان له نیو بردنی شیوه زاره کان، پیویستمان به گه رانه وه به ئارشیف و دیکۆمیتان هه یه؛ بۆیه کۆکردنه وه و ریکخستنی وشه دانیکی زانستی و فراوان ده بی له پیشه وهی ئه و هه ولانه دا بیته.

تومیده‌وارین به هه‌ول و تیکۆشانى دلسۆزان، ئەم کاره باش و سه‌خته بهیته‌دى.
 *ده‌قى پیرۆزى ئایینی «یارسان» یان «کاکه‌ی» یه‌کانه، که به سه‌بکی ئه‌ده‌بی
 و به شیوه‌زارى گۆرانى له سه‌ده‌ی نۆیه‌می زایینی به‌دواوه له ناوچه‌ی جوگرافى
 یارسانه‌کان له زاگروسی نیوه‌راست (له شاره‌زووره‌وه تا لورستانى ئیستا) له‌لایه‌ن
 دیده‌دار و زانایانى یارسانه‌وه نووسراون.

سه‌رچاواکانى ئەم وتاره:

- ۱- اکوانى، سید حمدالله، «زبان و هویت در میدان رسانه ای غرب ایران به مثابه «دیگری»»،
 مطالعات ملی، شماره ۵۱، ۱۳۹۱.
- ۲- حقمرادى، محمد «بازشناسی هویت ها و نفی خشونت»، روانگه، سال دوم، شماره ۶،
 زمستان ۱۳۹۵.
- ۳- دیوید. دابلیو، آنتونى، هندو- اروپاییان / نقش اسب و چرخ در گسترش زبانهای هندو-
 اروپایی، ترجمه خشایار بهارى، تهران: نشر فروزان روز، ۱۳۹۵.
- ۴- نولفقارى، حسن، آموزش ویراستیاری و درست نویسی، تهران: نشر علم، ۱۳۹۶.
- ۵- رابینو، ه. ل، مازندران و استرآباد، ترجمه غلامغلی وحید مازندرانی، تهران: بنگاه ترجمه
 و نشر کتاب، ۱۳۴۳.
- ۶- فقیه نصیری، طهمورث، کلاردشت: زادگاه علامه میرزا محمد طاهر تنکابنی طبرسی «فقیه
 نصیری»، تهران: شاهنامه، ۱۳۸۳.
- ۷- فیلد، هنری، مردم شناسی ایران، ترجمه عبدالله فریار، تهران: انتشارات کتابخانه ابن
 سینا، ۱۳۳۴.
- ۸- کالر، جاناتان، فردینان دوسوسور، ترجمه کورش صفوی، تهران: هرمس، ۱۳۹۳.
- ۹- ملک پور، علی، کلاردشت، تهران: کارآفرینان، ۱۳۹۳.

جینۆسایدی زمانی کوردی له سایه‌ی سەرۆکایه‌تی سه‌ددامدا

کازیوه سالح ■

له ئینگلیزییه‌وه: ئارشۆ رۆژه‌لات ■

ویژەى زانستى دەرخەرى ئەو ھەولە سىستىماتىكانەىە كە لە پۆژھەلاتى ناوھەراستى مۆدیرندا بۆ كاولکردنى زمانى كوردى دراون. لىكۆلەران بە پوانىنىكى سەرھەتايى بۆ بابەتى توركيا، ئەم پيڤاژۆيە وەك سىياسەتى پاكتاوكردنى (linguicide) زمان يان جينۆسايدى زمانى (language genocide) دەبينن، كە برىتییە لە «سرىنەوھى زمانەكان» و چەمكىكە ھاوشىوھى جينۆسايدى (فىزىكى). [١] بەپيچەوانەو، ئەو پيڤاژۆ ھاوشىوانەى كە لە باشوورى كوردستاندا (كوردستانى باكورى عىراق) لە ئارادان، وەك «سەركوتى زمانى» پىناسە دەكرين. [٢]

ئەم وتارە لەو دەكۆلىتەو، كە سەركوتى زمانى بە وردى ئەزموونى كوردەكانى باشوور دەرناخت. ھەروەھا جينۆسايدى زمانەوانى باشتر ئەو ھەنگاوانە دەنوینىت كە بۆ جينۆسايدى فەرھەنگى ئەم تاقمە گىراونەتەبەر. ئەم بابەتە لەسەر ئەو ورد دەبیتەو، كە چۆن كورد لە عىراقى ئەمپۆدا لە رىگەى سىياسەتى پەروەردە و زمانىیەو لە سالى ١٩٣٢ وە تا ١٩٩١ زمانەكەيان جينۆسايدكراو. [٣] ئەم سىياسەتە لە ماوھى دەسەلاتى پاشايەتى (١٩٢١-١٩٥٨) رەگى داکوتاو و لەسەردەمى رىژىمى سەددام حوسىندا پەرەى سەند (١٩٧٩-١٩٩١). لەكاتىكدا زۆربەى لىكۆلىنەو زانستىیەكان پيڤاژۆى جينۆسايدى زمان دەبەستتەو بە لەداىكبوونى دەولەتى نەتەو، [٤] ئەم وتارە ئەو دەخاتە روو كە جينۆسايدى زمانەوانى كوردى لە عىراقدا دەگەریتەو بۆ بەر لە دامەزراندنى دەولەت نەتەوھى عىراقى.

وشه کیلییه کان

حیزی به عس، عیراق، کورد، جینۆسایدی زمانه وانی، سه ددام حوسین، ساتیع نه لحوسری.

پیشه کی

بۆ ماوهی چهند سه دهیه، کورد له تورکیا، عیراق، سووریا و ئیرانی ئه مرۆدا له ناوچه کهدا ئامانجی تواندنه وه و پیناژۆ جینۆسایدیه کان بووه. لایه نیکی بهرده وامی ئه م پیناژۆ رووخینه رانهیه، سیاسهتی جینۆسایدی زمانه وانی بووه. به گویرهی سهردیپری میژوویه کی نوی له نووسینی میشیل گونتیری بیرمهندی سیاسی، به دلنیا ییه وه زمان له نیوان خه لکی کورددا که نه ته وه یه کی دابه شکران و بهدوای دهوله تدا دهگه پین، به هیزترین هوکاری یه کبوونه. [۵] له سهدهی هه شته م بهدواوه، ئیمپراتوره جوراوجوره کان به تواندنه وهی زمانی کوردی له ناو زمانه کانی عه ره بی و فارسیدا، زمانی کوردییان پشتگو یخست. دواتر، هه وله کان بۆ فه وتاندنی زمانی کوردی تیکه له یه ک له تاکتیکی دیپلوماتیک و سیاسهتی دهوله تیی به تورکیکردن و به عه ره بیکردنی له خوگرت، که به زوری ئامانجی پشتگو یخستنی شوناسی کوردی بوو. [۶] بۆ وینه، له تورکییه دا کورد «وهک تورکی کیوی باسیان لی ده کریت که زمانی خو یان له بیر چووه ته وه، یان وهک خه لکیک که به چه شنی فارسیکی نه وی/ بو ده له ئه دوین». [۷]

کوردی، که سه ر به بنه ماله ی هیند و ئه وروپاییه، له باری ریژه ی قسه که ره کانیه وه چله مین زمانی دونیا یه. [۸] له سهده ی حه وته مدا و له گه ل هاتنی ئایینی ئیسلام بۆ هه ریمه که، فه ره نگ و زمانی کوردی «به قوولی که وته ژیر کاریگه ری ئایینه نوییه که و زمانی عه ره بی، که ئه م دووانه کو له که ی پیکهاته ی ده سه لاتی خه لافه تیان له سه ر دانرابوو». [۹] ورده ورده، زمانی کوردی له لایه ن هیزه سیاسییه زاله کانه وه به خوارتر چاوی لیکرا (شیوه یه کی سه ره کی پشتگو یخستنی زمانی که له ناو ئیمپراتوری عوسمانیدا سه ری هه لدا).

زوریک له لیکۆله رانی زمانی کوردی بانگه شه ی ئه وه ده که ن که زمانه که له هه موو ناوچه کوردیه کاندایا له باکووری عیراق تووشی سرپینه وه بووه. [۱۰] ئه م وتاره باس له وه ده کات که خویندنه وهی وردتری میژووی زمانی کوردی له عیراقدا ئه و ئاکامه ی که بابه تی عیراقی به جیاواز ده بینی ناسه لمینیت. ئه م خویندنه وه یه پیشانی

دهدات که بیجگه له ماوهیهکی کورت لهو سالانهی که «سه‌ردهمی زیپینی» دواى گۆرینی سیسته‌می سیاسیی عیراق له پاشایه‌تی بۆ کۆمارى له سالی ١٩٥٨ له‌خۆ ده‌گریت. کورد لهو شوینه‌دا که ئیستا ده‌ولت-نه‌ته‌وهی عیراقی پی ده‌وتریت، هه‌ر له سه‌ردهمی ئیمپراتۆری عوسمانیه‌وه تا راپه‌رینی ١٩٩١، کراون به ئامانجی سیاسه‌ته‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانی جینۆساید و هه‌لا‌واردنی زمانی.

تۆوی سیاسه‌ته‌ مۆدیپنه‌کانی جینۆسایدی زمان له قۆناغی دووه‌می ئیمپراتۆری عوسمانیدا و له سالانی ١٩١٤-١٩٢٠ چیندرا، که به‌سه‌ر ئه‌و هه‌ریمانه‌شدا که له ده‌سه‌لاتی ئه‌و بوون که ئیستا به‌ ده‌ولتی عیراق ده‌ناسریته‌وه. جیا له به‌ تورکیکردنی زمانی کوردی، به‌رنامه‌ی خویندنی خویندنگه‌کان و شوناسی به‌ کۆمه‌لی کوردی، هه‌روه‌ها به‌ سنووردارکردنی ژماره‌ی خویندنگه‌ به‌رده‌سته‌کان له ناوچه‌ کوردیه‌کاندا به‌ربه‌ستیان له‌به‌رده‌م ده‌ستراگه‌یشتن به‌ خویندنیشتن دروستکرد. له سالی ١٨٦٩دا، دواى ٢٥٠ سال ده‌سه‌لاتداری عوسمانی به‌سه‌ر ئه‌وه‌ی ئیستا کوردستانی به‌شی عیراقی پی ده‌وتریت، ته‌نیا ٢ خویندنگه‌ هه‌بوون، یه‌کیکیان له شه‌هره‌بان و ئه‌ویتر له عه‌لیاوا. [١١] ئه‌مانه‌ خویندنگه‌ی دینی بوون به‌ریکار و به‌رنامه‌یه‌کی خویندنی بنه‌مایه‌وه که به‌ تورکی ده‌وترايه‌وه و ته‌نیا بۆ کورانیشت بوو. [١٢] یه‌که‌مین خویندنگه‌ی مۆدیپرنی (سیکۆلار) سه‌ره‌تایی به‌ته‌نیا بۆ کوران بوو، له خانه‌قین له سالی ١٨٨٧دا دامه‌زرا. [١٣]

سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی سه‌رده‌می عوسمانی به‌ سه‌رکوتی زمانیدا ده‌ناسرایه‌وه، به‌لام سیاسه‌تی فه‌رمیی جینۆسایدی زمان به‌ راشکاوی له پاشایه‌تی هاشمیه‌وه (١٩٢١-١٩٥٨) گیرایه‌به‌ر. رۆخساری سه‌ره‌کی جیه‌جیه‌کردنی ئه‌م سیاسه‌تانه لهو ماوه‌یه‌دا و بۆ دواتریش ئایدۆلۆژی ناسیۆنالیستی عه‌ره‌ب ساتع ئه‌لحوسری (١٨٧٩-١٩٦٨) بوو. له سالی ١٩٢١ دا، فه‌یسه‌لی یه‌که‌م پاشای نویی عیراق، که له‌لایه‌ن بریتانیاوه دانرابوو بۆ ئه‌وه‌ی بریاره‌ کۆلۆنیاڵیه‌که‌یان له مه‌له‌ندی عوسمانی پێشوو‌دا به‌رپۆه‌ ببات، ساتع ئه‌لحوسری بانگه‌یشتی به‌غداى کرد و وه‌ک به‌رپۆه‌به‌ری گشتیی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ی دیارکرد، که ئه‌رکی ئه‌و تیکه‌ه‌لکیشانی بیروکه‌کانی ناسیۆنالیزمی عه‌ره‌بی له‌ناو سیسته‌می په‌روه‌رده‌دا بوو. [١٤] به‌و جو‌ره‌ی پاشتریش باسی ده‌که‌م، له‌م سه‌رده‌مه‌دا ئه‌و سیاسه‌ته‌ زمانیه‌یه‌ی که دژ به‌ ئاخپۆه‌رانی کورد له ئیمپراتۆری عوسمانیدا دانرابوون، بناژۆیی کرانه‌وه. دوا‌به‌دواى کوده‌تای نیزامی

له سالی ۱۹۵۸ له عیراقدا، کورد سه‌رده‌میکی زی‌پینی کورتیان به‌خووه بینی که تییدا خویندنگه، رۆژنامه، ته‌له‌فزیۆن و ویستگه‌ی رادیۆی و بلاوکراوه به زمانی کوردی و به هه‌ردوو دیالیکتی سۆرانی و کرمانجی / بادینی تییدا گه‌شه‌یان کرد. [۱۵] له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا، سیاسه‌ته‌کانی [حکومه‌تی] پاشایه‌تی بۆ جینۆسایدی زمانه‌وانی له‌گه‌ل بلاوبوونه‌وه و گه‌شه‌سهندنی ئایدۆلۆژی ناسیۆنالیستی عه‌رب پێشده‌که‌وت. به‌م جۆره شیۆازه‌کانی هه‌ردوو عوسمانی و پاشایه‌تی، بوون به بنه‌مایه‌ک بۆ به‌عس، بۆ ئه‌وه‌ی ته‌کنیکه جۆراوجۆره‌کانی قه‌کردنی زمان جیبه‌جی بکات، که له کۆتاییدا به شالای ئه‌نفال له کۆتاییه‌کانی ده‌یه‌ی ۱۹۸۰ دا گه‌یشت به پاکتاوکردن و جینۆسایدی فیزیکییش.

پیناسه و ئالنگارییه‌کان

جینۆسایدی زمانی کوردی له عیراقدا به‌گویره‌ی پێویست سه‌رنجی زانستیانه‌ی نه‌خراوه‌ته‌سه‌ر. له‌م به‌شه‌دا هه‌ندی‌ک له هۆکاره‌کانی ئه‌وه‌ی که بۆچی ئه‌م بابته له بوا‌ری زانستدا پشتگۆی خراوه باس ده‌کرین و ئه‌و پیناسه‌یه‌ی که له‌م وتاره‌دا به‌کار براوه پێشکه‌ش ده‌کریت. به‌مه‌به‌ستی تیگه‌یشتن له سروشتی جینۆسایدی زمانی کوردی له‌ماوه‌ی رێژی می به‌عسدا و کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری له‌سه‌ر لایه‌نیکی پشتگۆی خراوی ئه‌م بابته، که به‌ ناوی سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌ی زمانی عیراقی ده‌ناسریت، له سالی ۲۰۱۷ دا له‌گه‌ل ۲۰ تاکی کورد له کوردستانی باشووردا کۆمه‌لیک وتووێژی نیوه-دارپێژراوم (semi-structured interviews) ریکخست. ئه‌وانه‌ی وتووێژم له‌گه‌ل کردن ئه‌و تاکانه بوون که په‌یوه‌ندیان به سیاسه‌ته‌کانی تواندنه‌وه (ئه‌سه‌میله‌یشن) ی سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی عیراقه‌وه هه‌بوو، ئاگاداری کاریگه‌رییه‌ی پووخینه‌ره‌کانی ئه‌و سیاسه‌تانه بوون. ئه‌م وتاره ریبازی تووێژینه‌وه‌ی فره‌په‌هه‌ند و چۆنی نیوان لقی (interdisciplinary qualitative) بۆ لیکدانه‌وه‌ی سروشتی سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌ی زمان له عیراقدا ده‌گریته‌به‌ر، که چه‌ند شیۆازی وه‌ک لیکدانه‌وه‌ی ویژمانی په‌خنه‌گرانه (critical discourse analysis) و هه‌له‌سه‌نگاندنی گیرانه‌وه زاره‌کییه‌کان و به‌لگه میژووویه‌کان به‌کار ده‌بات.

له لیکدانه‌وه‌ی ویژمانی په‌خنه‌گرانه‌دا، زمان وه‌ک بیچمیکی ئاکاری کۆمه‌لایه‌تی راقه ده‌کریت. لیکۆله‌رانی ئه‌م ریبازه، وه‌ک نۆرمه‌ن فی‌رکله‌و، پێیان وایه که په‌یوه‌ندییه‌کانی

دەسەلاتى كۆمەلەيەتى لە رايەلەي زمانەو دەمەزرىن و بەھيز دەكرين. بەم جۆرە، ئاكارە كۆمەلەيەتتەيە زمانى و نا زمانىيەكان، بناغەي يەكتر دادەنن. [۱۶] لىكدانەوھى ويژمان، تەكنىكىكى بەكەلكە بۆ گەران و لىكدانەوھى ماناي كۆمەلەيەتى و سىياسىي ھەردوو جۆرى نووسراو و وتراوى وشەكە. بەتايبەتى لە تىگەيشتن لە رەھەندى قەركەرانەي زمان لە سىياسەتى پەروەردە و خویندن لە عىراقدا يارمەتيدەرە، لەبەر ئەوھى رىگا دەدات جيا لە لىدوانى رىبەرانى عىراق و دەقى راشكوانەي خودى سىياسەتەكە لە رىگاي جىبەجىكدنەكەي و ئەزموونى خەلكيش لەگەلدا ئامانج و مەبەستەكانى لىكدەرىنەوھ.

قەركردنى زمان، سەرىنەوھى بە ئەنقەست و سىستىماتىكى زمانىكە. ئەم پىناسەيە لە پىناسەي رافائىل لىمكىن بۆ قەركردنى زمان وەرگىراوھ، كە بە بىچمىك لە جىنۆساید دايدەنىت و لە رەشنووسى كۆنقانسىونى رىگرتن و سزاي تاوانى جىنۆسایددا ھاتووە. بەتايبەتى ئەوھى پەيوەندىي بە باسەكەوھ ھەيە دەقى بەندى يەكە(C)، كە ھەولەكانى جىنۆسایدى فەرھەنگى كە ئامانجيان تىكدانى تايبەتمەندىيەكانى تاقمىكە بە ئەمانە ديار دەكات: «(ئا) گواستەوھى زۆرەملىي مندالان بۆ ناو تاقمىكىترى مروىي. (ب): راگواستنى زۆرەملى و سىستىماتىكى ئەو تاكانەي كە نوینەرايەتىي فەرھەنگىي تاقمىك دەكەن. (پ): رىگرتن لە بەكارھىنانى زمانى نەتەوھىي تەنانەت لە ئاخافتنە تايبەتتەيەكاندا.» ئەگەرچى بەندى يەك (C) قەركردنى زمانى لە دەقى كۆتايىي كۆنقانسىونى جىنۆسایددا دانەنا، [۱۷]، بەلام ديسان دەبىت وەك ماكىكى گرنكى پىقاژوى جىنۆساید بىيىنين.

زمانناسەكان بۆ ماوھەيەكى زۆر پىيان وابووھ كە زمان تەنيا مىكانىزمىك بۆ پەيوەندىگرتن نىيە، بەلكوو سەرچاوھى ھىزە. زمان پەيوەندىيەكى توندوتولى لەگەل گەشەي شوناس، سۆز، بىرۆكە، رىزلەخۆگرتن و لەخۆتىگەيشتنى تاقمەكاندا ھەيە. بۆيە تىكدانى زمانىك دەتوانىت رىگايەكى كارىگەر بىت بۆ تىكدانى بنەماي شوناس و ئەندامىيەتىي تاقمىك. [۱۸] پىقاژوى لەناو بردنى زمان مەرج نىيە بە ھەولى ئاشكرا بۆ سەرىنەوھى زمانىك دەست پى بكات. زنجىرەي جىنۆسایدى زمان، بىچمى جۆراو جۆر بەخۆيەوھ دەگرى، وەك قەدەغەكردنى زمان، «مردنى زمان» (بەھوى مردنى سروشتى، كۆچكردن، سەركوتى سىياسى) [۱۹] و «ھەلاواردنى زمانى (linguicism) كە ھاوچەشنە لەگەل چەمكەكانى تۆرەمەپەرسىتى (racism)، رەگەزپەرسىتى (sexism)،

هه‌لاواردنی نیوان چینه‌کان (classism)، هه‌لاواردنی نیوان ته‌مه‌ن (ageism). [۲۰]» سکوت‌تاب کانگاس، هه‌لاواردنی زمان وهک «ئایدۆلۆژی، پیکهاته و ئاکاریک پیناسه ده‌کات که بۆ ره‌واییدان، به‌رپوه‌بردن و به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی دابه‌شبوونی نایه‌کسانی ده‌سه‌لات و سه‌رچاوه‌کان (ماددی و ناماددی) له‌نیوان ئه‌و کۆمه‌له‌/گرووپانه‌دا که له‌سه‌ر بنه‌مای زمان پیناسه کراون به‌کارده‌هینیت. [۲۱] هه‌موو ئه‌م سیاسه‌تانه به‌تیپه‌رینی کات ده‌بن به‌هۆی لاوازکردنی، خیراتر یان هیورتری، یه‌گرتووی و شوناسی تاقمه‌کان.

به‌دنیاییه‌وه، قهرکردنی زمان هه‌روه‌ها پیناژۆیه‌کی توندوتیژ و سه‌رکو‌تکارانه‌یشه، که ده‌توانیت وهک دارشتنی له‌سه‌ره‌خۆی هه‌ندیک بریار و سیاسه‌ت که ته‌کنیکی جوراوجۆر بۆ تیکدانی زمان ده‌گریته‌به‌ر، یان قه‌ده‌غه‌کردن و به‌تاوانکردنیکی خیراتر و چرتری زمانیک (و به‌دنیاییه‌وه خه‌لکیکیش که به‌ئه‌و زمانه‌ ده‌په‌یفن) ده‌رکه‌ویت. سکوت‌تاب کانگاس، هاوده‌نگ له‌گه‌ل ژوان کۆبارووبایاس، دابه‌شکارییه‌ک له‌ستراتیژییه‌کانی ده‌وله‌ت بۆ قهرکردنی زمان ده‌خاته‌به‌رده‌ست:

(ئا) هه‌ول‌دان بۆ کوشتنی زمانیک (به‌بی کوشتنی ئاخیه‌رانی). (ب) رینگه‌دان به‌مردنی زمانیک؛ (پ) پیکه‌وه‌ژیانی په‌راویزه‌رانه (به‌بی پشتگیریکردن). (ت) پشتگیریکردن له‌کارکردنیکی تایبه‌تی زمان به‌شیوه‌ی هه‌لبژاردراو.

(ج) دیارکردنی زمانیکی فه‌رمیی جیاوان. [۲۲]

له‌باری میژووییه‌وه، هه‌مووی ئه‌م ته‌کنیکانه له‌باشووری کوردستاندا و به‌دژی خه‌لکی کورد په‌ره‌یان سه‌ندووه. بۆ وینه، پیکه‌وه‌ژیانی په‌راویزه‌رانه له‌سه‌ره‌تاکانی سه‌رده‌می عوسمانییه‌کاندا و له‌ماوه‌ی پاشایه‌تی هاشمییه‌کاندا گیرایه‌به‌ر، ئه‌گه‌رچی هه‌رکامه‌یان زمانیکی فه‌رمیی جیاوازیان هه‌بوو. دواتر، حیزبی به‌عس نه‌ک هه‌ر هه‌مووی ئه‌م ستراتیژیانه‌ی قهرکردنی زمانی سه‌پاند، به‌لکوو هه‌ولێ دا که هه‌موو دانیشتوانی کورد له‌عیرا‌قدا له‌ناو ببات (بۆ وینه جینۆسایدی ئه‌نفال، هه‌له‌بجه، فه‌یلی و بارزانییه‌کان).

کۆلۆنیالیزم و سیاسه‌ته‌کانی جینۆسایدی زمان له‌پیناژۆی داگیرکاریدا، به‌توندی به‌ستراونه‌ته‌وه به‌خولقاندنی گۆمه‌زی زمانیه‌وه. پیکه‌ی سه‌رتری زمانیکی تایبه‌ت له‌گۆمه‌زی ده‌سه‌لاتدا سه‌رچاوه‌یه‌که بۆ هه‌لاواردنی زمانی و بیچمه‌کانی جینۆسایدی زمان ده‌خولقیینیت که کۆبارووبایاس و سکوت‌تاب -کانگاس ئاماژه‌یان پیکرد. له‌

پېنھاژۆ كۆلۇنيالىيەكاندا، قىركردنى زمان بە زۆرى لە رېگاي ھەلبژاردنى زمانىكى ناخۇجىيى ۋەك زمانى فەرمى، پىشتگىرىكىردنى بەشەشى كاركردهكانى زمانى خەلك و ولاتى بەكۆلۇنىكراو و پىكەۋەژيانى پەراۋىزخەرانەۋە بەرەۋپىش دەچىت. بۇ وىنە، لە پەراۋىزى كۆلۇنيالىزمى برىتانىيى لە ھىنددا، زمانى ھىندى لە لايەن زمانى كۆلۇنيالىيەۋە دەگۆردىت [بە مىكانىزمىكى گۆرپانى زمان، بۇ وىنە بە بەكاربردنى وشەى زمانىتر و گۆرپانى وشەكانى خۇى]. [۲۳] زۆرىك لە وشە ەرەبىيەكانى خەلكى لوبنان و بەشە فەرانسى-ئاخىۋەكانى (francophone) ئەفرىقا لە لايەن فەرانسەۋە گۆردران. ھەر بەو جۆرەش، وشە كوردىيەكان لە عىراق و سوورىادا لە لايەن زمانى ەرەبىيەۋە، لە ئىراندا لە لايەن زمانى فارسى و لە توركىادا لە لايەن زمانى توركىيەۋە، بە ھۆى بايەخىكى زمانەۋانى كە دراۋە بە زمانى فەرمى دەۋلەت و زمانى پەروەدەۋە، گۆردران. دەكرىت مىكانىزمى گۆرپانى زمان (relexification) ۋەك جۆرىكى بەكۆلۇنىكردنى زمانى كوردى بىنرىت. بە ھۆى ئەۋەى كە ئەم زمانە كۆلۇنيالىيە ھۆكارىكى گىنگى بەكۆلۇنىكردنى خەلكى كورد و لە باربردن بوون بۇ سامانى زمانەۋانى كوردى.

لە ئىمپىراتورىي عوسمانى بەداۋە، زمانى كوردى لە بەرژەۋەندىيى زمانەكانى توركى، ەرەبى و فارسىدا پىشتگۆى خراۋە، كە ھەركام لەم زمانانە، لەكاتى جىاجىادا پىگەيەكى فەرمىيان ھەبوۋە. كاتىك دەۋلەتىك پىگەيەكى فەرمى دەدات بە زمانىك، ئەو زمانە لە گۆمەزى زمانەكاندا دەخاتە پىگەيەكى بەرزترەۋە، بەم جۆرە تىكەلى سامانى زمانەۋانى دەكات. بۇ وىنە، عوسمانىيەكان سى زمانىيان ۋەك زمانى رەسمى ھەلبژارد؛ زمانى ەرەبى ۋەك زمانى ئايىن؛ فارسى ۋەك زمانى وىژە، ھونەر و دىپلۇماسى، توركىي عوسمانىيىش كە تەنيا بۇ بەرپۆەبردنى ئىمپىراتورى بەكاردەبرا. بەم جۆرە عوسمانىيەكان گۆمەزى زمانىيان دروستكرد و لەسەر حسىابى زمانە كەمىنەكانى ۋەك كوردى، سامانى كۆمەلايەتتىيان لكاند بە ئەم سى زمانەۋە.

بەگۆيرەى ئەو پىناسە و سىياسەتانەى لە سەرەۋە ئاماژەيان پى درا، زمانى كوردى لە كاتى ھىرشى ئىسلامەۋە بۇ سەر ئەو ناۋچانەى لە ئىستادا لە لايەن ئىران، عىراق، توركىا و سوورىا داگىركراون تووشى بىچمە جۆراۋجۆرەكانى جىنۇسايىدى زمانەۋانى بوۋەتەۋە، بەلام دىسان لىكۆلەرانى جىنۇسايىد و خويىندەۋە نيوان لقىيەكان بەھۆى چەندىن ھۆكارەۋە لە باسى جىنۇسايىدى زمانى كوردىدا تووشى ئارىشە دەبن.

زۆريک له کوردهکان (له ناوياندا ليکۆله رانيش)، به تايبه تي له باشووري کوردستاندا (عيراق)، پييان وايه که جينۆسايدی زمانيان ئەزمون نه کردوو. کۆمه ليک هۆکار له پشت ئەم بۆچوونه وه ههيه. يه کهم: کهموکۆري له تيگه يشتني زانستی له ئەو باس و پيناسانهی له خویندنه وه کانی جينۆسايد و تيۆرييه فرههنگی-کۆمه لايه تيبه کانيتر له پهيوهندی له گه ل بابتهی جينۆسايددا پهريان سه ندوو. خویندنه وه کانی کورد لقيکی په رهنه سه ندوو و زۆريک له کارهکان له بواری کوردا به ههولی چالاکان بووه. بۆ وينه ئەگه ر له تاک و ليکۆله رانی کورد له عيراقدا پيرسريت که به عه ره بکردنيان ئەزمون کردوو، به ئەگه ري زۆر دانی پيداده نين، به لام له هه مان کاتدا وانازان که جينۆسايدی زمانيان به سه ردا سه پاوه. له کاتيکدا، به عه ره بکردن جۆريک جينۆسايدی زمانی به رهه م ده هينيت. دووهم: زۆريک له ليکۆله ران که وتوونه ته ژير کاريگه ري تاوانبارانی جينۆسايدی زمانی کوردي، که به هۆيه وه پييان وايه زمانی کوردي که م بايه ختره و به م جۆره زمانی تاوانباران و کۆلۆنياليسته کانيان هه لباژاردوو. [۲۴] ئەوان کاره کانی دهوله تيان ناواخن کردوو و وهک دهوله ت ده بينن و بيرده که نه وه [۲۵] و هه نديک له وان به هۆی سياسه ته زمانقکه ره کانه وه زمانی دايکی خويانيان نه ناسيوه و فيري نه بوون. هۆکاری سيهه می: داننه نان به جينۆسايدی زمانی کوردي، هه لسه نگانده پيشوه خته ئايدۆلوژيکه کانه. هه نديک له ليکۆله ران پييان باشه که ليکۆلینه وه کانيان به گویره ی ئايدۆلوژييه کانی وهک کۆمۆنيزم و ئيسلامخوازی دابريژنه وه و له هه وله زانستيه کانياندا زياتر له به به لگه کردنی ئاماژه ميژووييه کانی جينۆسايدی زمان، سه رنجيان خستوو ته سه ر پيشخستنی ئەم ئايدۆلوژييانه. له کۆتاييدا، کورد و له ناوياندا ليکۆله رانيش به هيلی خيل و حيزبی سياسی خويان جيا کردوو ته وه. ئەوان له بری ئەوه ی خه ريکی کيشه ی نه ته وه یی و پرسى دروستکردنی نه ته وه بن، زۆرتر به هۆی کيشه تاقمی و خيله کيبه کانه وه داگيرکراون. به و جۆره ی بروينسين بانگه شه ی ده کات: « ده ستتيوه ردانی ده وله تی ناوه ندی بۆ ئەوه ی ده ستی سه رتری له کيشه ی ناوچه یی و خيله کيدا ببیت بابته تیکی چه ند پاته یه له ميژووی کوردا. » [۲۶]

هه روه ها کورد زۆرتر له وه ی له سه ر پرسيار به دوای ميژوو هه کيدا داگيرکرايیت، له سه ر بابته ی مانه وه و پرسى ئازادی نه ته وه یی داگيرکراوه. کورد جيا له ئەوانه ی له سالی ۱۹۹۱ وه له عيراقدا پاريزراون، له ئازادی کۆکردنه وه، نووسين و پاراستنی

میژوویان بیبەش کراون؛ زۆریک له کتیبە میژووییهکان که بەدوای سالی ۱۹۹۱ دا نووسران، پشتیان بە سەرچاوهی باوەڕپێنهکراو و هەندیک جاریش تەنانەت بە گێڕانهوهی تاوانبارەکان بەستوو. ئەمە بۆ پشتگۆیخستنی ئەو لیکۆلەرە رانەیی باشووری کوردستان و دیاسپۆرا نییه که زۆرتر سەرقال بوون بە پەرەسەندنی دامەزراوهیی بۆ داھاتوو، بەلام ئەم ئارێشانە ئاستەنگ دەخاتە بەردەم لیکۆلەرە بیانییهکان که مەتر دەستیان بە بابەتە زانستییهکان ڕادەگات. هەرۆهە کێشەیی بۆ لیکۆلەرە نوێیه کوردەکان دروستکردوو که دەیانەویت لەسەر ئەو ئارێشانەیی که لە سەرۆهە ئاماژەیان پێدرا کاربکەن.

پاشایەتی: جینۆسایدی زمانەوانیی له ڕێگای سیاسەتی پەرۆردەوه

لەرۆوی میژووییهوه سیاسەتی جینۆسایدی زمانی کوردی و سیاسەتی پەرۆردەیی زمان له عێراقدا بە ڕوونی لەژێر چاودێری پاشای یەکهەمد، فەیسەلی یەکهەم و بەر له دامەزرانی دەولەت-نەتەوهی سەرەخۆ دامەزرا. سیاسەتی زمان بە گشتی «کۆمەڵیک بیروکە، قانون، رینوینی، ریشوین و ئاکار لهخۆدەگریت که مەبەستیان گۆڕینی بەرنامە بۆ دارێژراوی زمان له کۆمەڵگا، تاقم یان سیستەمدایە. [۲۷] سیاسەتی پەرۆردەیی زمان «میکانیزمیکە که بۆ خولقاندنی ئاکارە زمانییه دیفاکتۆکان له دامەزراوه پەرۆردەییەکاندا بەکاردهیتریت. ... [و] لهبەر ئەوهی لهلایەن کەسانی دەسەلاتدارهوه بەکاردهیتریت، بۆ ئەوهی لهڕێگای پەرۆردەیی فەرمییهوه ئایدۆلۆژی بە کردەیی بکەن، وهک بیچمیکی سەپاندن و دەستیوهردان له سیاسەتی زماندا دەبینریت. [۲۸] ئەو سیاسەتی پەرۆردەیی زمانە که له عێراقی نویدا گێرایەبەر، لەسەرەتاییهوه سیاسەتی جینۆسایدی زمانی کوردی بوو.

له ۱۱ ژووییهی ۱۹۲۱دا، بریتانیا فەیسەلی وهک پاشای عێراق ڕاگەیاندا. [۲۹] کۆنسولی دەولەتی بریتانیا ئەو بڕیارهیی پەسەند کرد «بەمەرجیک که حکومەتەکهی ئەو [فەیسەل] دەبوو خاوەن یاسا، دەستوور و نوینەرایهتی ئازاد و سەرەخۆ و لهلایەن یاساییهوه سنووردار بیت. [۳۰] «لەگەڵ ئەوهیشدا، له هەمان مانگدا، فەیسەل بە بانگهێشتکردنی ئەلحوسری بۆ بەغداد و دیارکردنی ئەو وهک بەرپۆهەری گشتیی وهزارهتی پەرۆردە، که له ۱۹۲۱ هوه تا ۱۹۲۷ له ئەو پیگەیهدا مایهوه، ئەم مەرجەیی داشکاندا. ئەلحوسری بۆ ئەو مەبەسته دیارکرا که بیروکەیی ناسیۆنالیزمی عەرەبی

له ناو سیستهمی په روه ردهی عیرا قدا رهنگ بداته وه. [۳۱] ئەلحوسری رایگه یاند «ئەگەر نەتەو هیهک زمانه کهی ون بکات، ژیانى ون دهکات» [۳۲] و بیروکه بنه ماییه کانی ناسیونالیزمی پان-عه ره بیی نوی نووسییه وه. بیروکه کانی ناسیونالیزمی عه ره بیی ئەو به سیاسه تی قه کردنی زمان دهستیپیکرد. ئەمه به ئایدۆلۆژییه assimilationist ئاسیمیلایسیونالیستییه کهیدا که لایه نگرى لی ده کرد دیار بوو.

هه موو تاکیک که به عه ره بی قسه دهکات عه ره به، هه ر تاکیک له یه کیک له و ولاتانه دا ده ژى سه ر به عه ره به، عه ره به. هه روه ها، ئەگەر ئەو به ئەمه نازانی و ئەگەر ئەو شانازی به عه ره بیوونی خو یه وه ناکات، ئەو کات ده بیته ئیمه به دواى ئەو هۆکارانه دا بگه رین که ئەم هه لویسته یان له لای دروست کردوه. رهنگه ئەمه ئاکامی خو په رهستییه کی ده ره کی بیته، له وه ها وینه یه کدا، ده بیته خو په رهستییه کهی سنووردار بکه ینه وه. [۳۳]

ئەم دهقه پیشانی ده دات که ئەلحوسری پی و بوو هه ر تاکیک که زمانی عه ره بی فیروبوو، سه ره رای سه رچاوه ئیتنیکییه کهی، ئەو که سه عه ره به. که سانیک له ولاتیکی ناسراوی عه ره بی دا ژیان به سه ره ده بن به بی له به رچا وگرته ئیتنیسیته ی راستیان، له ناویاندا ئەندامییه تی له تاقمه خو جیییه ناعه ره به کانی روژه لاتی ناوه راست (بو وینه کورد، قبتی، ئاسووری، کلدانی) که خاکه که یان له لایه ن عه ره به وه داگیرکراوه، ئەو که سانه عه ره بن. ئەگەر ئەوان به ره نگاری به عه ره بکردن بوونه وه، به مه به سته سنووردار کردنی خو په رهستییه که یان [۳۴] ده بیته به زور بتویندرینه وه. «وه ها به عه ره بکردنیکی توندوتول له سالی ۱۹۲۰ وه لایه نیکی سه ره کیی جیوسایدی فه ره نگی کورد بووه. سیاسه ته کانی به عه ره بکردنی عیراق رهنگه به بی هه لاواردنی زمانی له میژینه و دوراندنی سامانه زمانه وانیه کانی کوردی به هوی خولقاندنی گۆمەزی زمانی عوسمانیه کانه وه، جییه جی نه ده بوو.»

ئایدۆلۆژیی ئەلحوسری تا راده یه ک کیشه ی بو حوکمی بریتانیا له عیرا قدا دروست کرد (۱۹۱۴-۱۹۳۲). وا دیاره بریتانییه کان له کاریگه ریه ده رنه که وتوه کانی به رنامه کانی فه یسه ل و ئەلحوسری له سه ر ستراتیژییه کانی به رپوه به رایه تی بریتانیا تیگه یشتبوون. عه زیز یاوه ر ده ستنیشانی دهکات که له مانگی نو فیمبری سالی ۱۹۲۱ دا، که پتن فاریل، راپوژکاری وه زاره تی په روه رده له عیراق، راپورتیکی بو سکرتری کۆمسیونی بالا نارد. [۳۵] ئەم راپورته تیکه لکردنی ریبازه ناسیونالیستییه عه ره بییه کان

له‌ناو به‌رنامه‌ی خویندن له عیراquadا پیشان دەدات و رەخنە‌ی له‌وه گرتووە که چۆن به‌رنامه پیشووەکه، که رەنگدانە‌وه‌ی پیکهاته جۆراوجۆره نه‌ته‌وه‌یه‌کانی عیراق بوو، که‌وتوو‌ته په‌راویزی به‌رنامه‌ی خویندنی ناسیۆنالیستییه‌وه. به‌و جۆره‌ی که یاوهر دەنووسیت، ئەم راپۆرتە، ئەلحوسری پاشگەز نه‌کردوو‌ته‌وه له‌وه‌ی به‌رنامه‌ی خویندنی بریتانیایی کۆتایی پینینیت و به‌رنامه‌یه‌کی پان‌عه‌ره‌بی بخاته‌گەر که ئەو به‌رنامه‌یه، سه‌رده‌ستی ریزمانی عه‌ره‌بی و خویندنه‌وه‌ی میژوو‌ی عه‌ره‌بی، له‌یه‌که‌م سالی خویندنگای سه‌ره‌تاییه‌وه دابین ده‌کرد. هه‌روه‌ها، به‌و جۆره‌ی ئەلحوسری وتی، بۆ هاندانی سۆزی ناسیۆنالیستی عه‌ره‌بی، سه‌روودی تایبەت به‌ ناسیۆنالیسمی عه‌ره‌بی له‌ به‌رنامه‌ی خویندنی هه‌موو ئاسته‌کانی خویندندا زیاد کرا. [۳۶]

به‌ندی ۸ی رینوینییه‌کانی حوکمی بریتانیا بۆ عیراق له‌سالی ۱۹۲۵دا باس له‌وه ده‌کات، که نابیت هیچ تاقمیک به‌ هۆی پیشینه‌ی دینی یان ئیتنیکیه‌وه به‌سه‌ر تاقمیکی تردا زال ببیت. که‌وابوو، بریتانییه‌کان هانی ئەوه‌یان دەدا که مندان له‌ زمانی تاقمه ئیتنیکیه‌کانی ناو عیراق بخوینن. [۳۷] به‌ندی ۱۶، ئاماژە‌ی ده‌کرد که حوکمه‌که لای ئاسایی بوو ئە‌گەر پاریزگا کوردیه‌کان حکومه‌تیکی سه‌ره‌به‌خویان بۆ خۆبه‌ریوه‌به‌ری هه‌ریمه‌که‌یان دامه‌زراندایه و ده‌یوت که تاقمه ئیتنیکیه جۆراوجۆره‌کان له‌ عیراquadا مافی دامه‌زراندنی خویندنگه به‌ زمانی دایکیان هه‌یه. به‌و جۆره‌یش، ریزیمی عه‌ره‌بی، بۆ به‌ریوه‌نه‌بردنی به‌ندی ۱۶ که په‌یوه‌ندی به‌ کورده‌وه هه‌بوو، بیانوو‌ی جۆراوجۆری هینایه‌وه. [۳۸] بۆ وینه، که‌لکناوه‌ژوو وهرگرتن له‌ ده‌سه‌لاتی دینی له‌ به‌رژه‌وه‌ندی ناسیۆنالیزمی پان‌عه‌ره‌بی و به‌ دژی کورد میژوو‌یه‌کی دوورودریژی هه‌یه. لیره‌یشدا دیسان، بۆ رە‌ده‌کردنه‌وه‌ی ئە‌وه‌ی که کورد بتوانیت به‌ زمانی دایکی بخوینیت به‌کاربرا. ئە‌لحوسری له‌ بیره‌وه‌رییه‌کانیدا [۳۹] دەنووسیت، که به‌هۆی گوشاری کۆمه‌لگای نیونه‌ته‌وه‌یه‌وه، وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده خویندنگه‌ی له‌ شاره کوردیه‌کاندا کردبووه‌وه و چوار زانای به‌ناوبانگی کوردی دامه‌زراندبوو بۆ چاودی‌ری به‌سه‌ر به‌رنامه‌کانی زمانی کوردیدا. [۴۰] ئە‌لحوسری دانی پیداده‌نیت که ئە‌و دژی ئە‌و پرۆژه‌یه بوو، چونکه زمان و زاری کوردی له‌سه‌ر بنه‌مای زمانی قورئان و ئیسلام نه‌بووه. [۴۱]

جیگای سه‌رسورمان نییه، که ئە‌لحوسری شکستی پرۆژه‌که‌ی زۆرت‌ر خسته ئە‌ستۆی کۆمیتە‌ی کوردی هه‌تا‌کوو له‌ ئە‌ستۆی خۆی بگریت. [۴۲] له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل

ئەم فیله‌ی ئەلحوسریدا، جەمال نەبەز ئاماژە دەکات کە فەیسەلی یەکەم و وەزارەتی فەرەهنگی عێراق کە بەلای ناسیۆنالیزمی عەرەبیدا کیشرابوون، ئەم پاساوەیان وەک ھۆکاریک بەکاربرد بۆ ئەوەی کورد ناچار بکەن لەبری رینووسی لاتینی بە رینووسی عەرەبی بنووسن. ئامانجیان ئەوە بوو کە هیچ زمانیکی بیانی و یان پیتە کوردییەکان نەتوانن ببن بە جیگرەوێ پیتە (لای ئەوان) پیروۆزەکانی عەرەبی، کە ئەو پیتانەن قورئانیان پێ نووسراوە. [۴۳]

فەرمانرەوای پاشایەتی چەند سال دواي دامەزرانی، بە چەری سیاسەتی قەزەری زمانی بەرپۆهەبرد، بەجۆریک کە لە رەهەندیکی بەربلاوتری سیاسەتی جینۆسایدی فەرەهنگییەو وەرگیرابوو. قالاس لیۆن (۱۸۹۲-۱۹۷۷)، کە لە سالی ۱۹۱۷ لە عێراقدا لە ھیزی ۵۲ی سنوورپاریزی سیکدا (sikh) بوو و لە سالی ۱۹۱۸ تا ۱۹۴۴ وەک بەرپۆهەری کوردستان کاری دەکرد، لە بیرەوہرییەکانیدا لە پەپۆھندی لەگەڵ کۆنفرانسیکی بەرپرسیانی بریتانیا لە سالی ۱۹۳۰ لە بەغداد کە بۆ چارەسەری پرسە کورد کۆبوو بوونەو دەنووسیت: ئەو لەگەڵ چەندین ئەفسەری بریتانی لەو شوینە بوون و نوینەرایەتی شارە کوردییە جۆراوجۆرەکانی دەکرد [۴۴]، کە خوازیاری ئەوە بوون پۆستە فەرمی و تیچووہ گشتییەکان بە یەکسانی دابەش بکری و زمانی کوردیییش لە ھەردوو حکومەت و خویندندا بەکاربھینریت. لە وەلامی ئەم خواستەدا، لیۆن دەلیت:

رۆون بوو، کە جیا لە سلیمانی، ھەولی بچووک ھەبوون بۆ ئەوەی ریز لە پەیمانەکان وەک ھەلبژاردنی بەرپرسیان و بەکارھینانی زمانی کوردی بگیریت. شتەکان لە ھەولیر و کەرکووک خراپتر بوون. ناوہرۆکی بەلینەکان بەزۆری پشتگوێ خرابوون. مۆتەسەریف [وشەییەکی عەرەبییە بۆ پاریزگار]، کابرایەکی تورکمانی زۆر دژەکورد بوو و بەرچاوتەنگیی دژەکوردانە تەشەنەیی کردبوو بۆ ھەموو بەرپرسیەکان. عەرەبی بە ئاسایی لە دادگادا بەکاردەھینرا، نیردراوی پەروەردەیی بۆ مووسل و ھەولیر عەرەبیک بوو کە بەئاشکرا دژی کورد بوو. [۴۵]

رپۆرتی زۆریک لە چاودیرانی خویندنگەکان دوو ماکی حاشاھەلنەگری قەزەری زمانی کوردی لە سیاسەتەکانی پاشایەتی ئەو سەردەمدا ئاشکرا دەکەن. یەکەم کاریگەری نەرینی خویندن بە زمانی عەرەبی لەسەر فیروونی خویندکارە کوردەکان، کە نیشانەییەکی رۆونی پشتگوێخستنی بەرچاوی مافی خویندنی ئەوانە.

دووهم، راپۆرتەکان ئاماژەى رپوونى جینۆسایدی فەرھەنگى دەخەنە بەرچاوەک ئەوەى لە بەندى ٣ (C) ى یەكەم رەشنووسى كۆنقانسىۆنى جینۆسایدى ١٩٤٧دا ھاتوو: «رېگەپینەدانى بەکارھێنانى زمانى نەتەوھى تەنانەت لە پەيوەندییە تايبەتەکاندا.» ئەم بانگەشەى بە دوو وینە باشتر رپوون دەبیتەوہ. لە راپۆرتىكى ١٥ ى فېورىیەى ١٩٢٩ دا، چاودىرېك كە سەردانى خویندنگەى عەلیاوا لە خانەقینى کردوہ، نووسىویەتى: خویندکاران بە ئاستىكى نزمى زمانى عەرەبى قسە دەکەن، پېویستە رپوژانە زۆرتەر لەسەر عەرەبى کار بکەن و زمانى عەرەبى لە ئاخافتنى رپوژانەیاندا بەکار بەین. [٤٦] لەکاتىکدا ئاستەنگى زمان لەخویدا ئاماژە بۆ قەرکردنى زمان نىیە، ئەم پېشنىازە دەتوانىت وەک مەبەستى جىگرتنەوہى رپوژانەى زمانى کوردى بە زمانى عەرەبى لىى بروانىن، بەجۆرېك كە لە کۆتايىدا زمانە پېشووەکە بسپردریتەوہ.

پېش دامەزراندنى حکومەتى ھەرىمى کوردستان لە سالى ١٩٩١ دا، کورد لە عىراقدا تەنیا ١٠ سال ئازادى و پەرەسەندنى زمانىيان ھەبوو، ئىدى پاشتر دابران دروست دەبوو. ئەمە دوو سالى تەمەنى کورتى پاشايەتییەکەى شىخ مەحمود بەرنجى [٤٧]، كە لە سىپتامبرى ١٩٢٢ تا ژوویيەى ١٩٢٤ [٤٨] درېژەى ھەبوو و ھەر وەھا لە ماوہى دامەزراندنى کۆمارى عىراقدا، بەتايبەتى لە سالى ١٩٧٠ وە بۆ سالەکانى ١٩٧٥/١٩٧٧ لەخۆدەگریت [٤٩]. پېقاژۆى دواى بە کوودەتا دژى رېژىمى پاشايەتى و دامەزراندنى کۆمارىک لە سالى ١٩٥٨ دا دەستى پى کرد. لەم کاتەدا، «خواستى کورد بۆ خویندن بە زمانى دايک بە وردەکارى زۆرەوہ دارپژرا و لە بۆنەى جياجیادا لەلایەن بەرپرسانەوہ ئاراستەکرا... لە یەكەم ھەفتەى پاش رپووخانى پاشايەتى، ھەوت مامۆستای زمانى کوردى یاداشتىکىيان نووسى بۆ بەرپرسان و داوايان کرد پەرەردە بە زمانى کوردى لە ھەموو خویندنگەکاندا دەست پىکات. یاداشتەکە لەلایەن حکومەتى ناوہندییەوہ رەد کرایەوہ و رپوژنامەى ئەلبىلاد بەھۆى بلاوکردنەوہى ئەم خواستە لە پەيوەندى لەگەل زمانى کوردیدا، لە سالى ١٩٥٨ دا داخرا. [٥٠] دواى ١٠ سال و توویژ لەگەل دەولەتى عىراق، لە میانەى بەیاننامەى ١١ى ئادارى سالى ١٩٧٠ دا، حکومەت لە کۆتايىدا قبوولى کرد، كە زمانى کوردى لە ھەموو خویندنگەکاندا بخویندریت [٥١] و لە دامەزراوہ گشتىیەکانى ناوچە کوردیەکاندا بەکار بەیندریت [٥٢] و دەبوو وەک زمانى دووہم لە ناوچەکانى تری عىراقیش بخویندریت. [٥٣] ھىشتا زمانى عەرەبى لە ھەموو

دامه زراوه پهروه دهییه کاندای که ریوشوینی زمانی کوردیشیان بو ده رچووبوو ده کرا بخویندریت، [۵۴] به لام دیسان پشتگیریی فه رمی بو ریوشوینه کانی زمانی کوردی زوری نه خایاند. به هاتنه سهر دهسه لاتی سه ددام حوسین، حیزبی به عس ئایدولوژیی جیوسایدی پیشتتر دامه زراوی ئه لحو سیری زیندوو کرده وه.

سه دد امیزم و جینوسایدی زمانه وانی

زمانناسه کومه لایه تییه کان بایه خ به زور لایه نی نایه کسانیی زمانی ددهن که ده بیته هوئی له ناو بردن و جینوسایدی زمان. بو وینه، سکوتناب کانگاس، باسی ئه وه ده کات که جیا له جینوسایدی فیزیکی، که مکردنه وهی ژماره ی زمانه کان له ریگای قهرکردنی زمانه وه، ده توانیت کاربکاته سهر کوئی حه شیمه تی تا قمه به ئامانجگیراوه کان له هه موو دونیا دا. ئه و ده لیت:

(ریگایه کی تری که مکردنه وهی ژماره ی ئه وانه ی ده توانن نه ته وه بن (و بو یه ده ولت-نه ته وه یش بن) ده ستبردن بو جینوسایدی زمانیه. ئه مه (چالاکانه) ئه وه نیشان ده دات که کوشتنی زمانیک به بی ئه وه ی ئاخپوه رانی بکوژرین (وه ک جینوسایدیکی فیزیکی) یان (له ریگای په راویزخستنه وه ریگا بو مردنی زمانیک خوش ده کات. هه روه ها پیکه وه ژیان ی په راویزخه رانه (به بی پشتگیریکردن) ده بیت به هوئی مردنی زمانی که مینه کان.» [۵۵]

سه ره رای جینوسایدی فیزیکی کورد، که ریژی می به عس له کوتاییه کانی ۱۹۸۰ کاندای به ریوه ی برد، حیزبی به عس هه ولی دا ژماره ی کورد له ریگای جوراوجوری تری وه ک تواندنه وه ی پهروه ده یی و سه پاندنی عه ره بی له ژیان ی رۆژانه دا، که م بکاته وه. ئه وانه ی وتوو یژیان له گه ل کراوه له م به شه دا ده ریده خه ن که به ریوه بردنی راسته وخو یان ناراسته وخوی سیاسه ته کانی جینوسایدی زمان له ریگای له ژیرپی نانی مافه زمانیه کان و به کاربردنی توندوتیژییه وه به ره و پیش چووه. هاینس کلاس، زمانناسی کومه لایه تی، دوو دهسته مافی زمانی دیار ده کات: مافه پیکه وه هه لکردن-ته وه رانه کان (tolerance – oriented) مافه په ره پیدان-ته وه رانه کان (promotion oriented). [۵۶]

کلاس، مافه پیکه وه هه لکردن-ته وه رانه زمانیه کان وه ک مافی به کاره یانی زمانی خو له ته نیایی خۆدا و له شوینه ناحکومیه کانی وه ک له ناو مالدا پیناسه

دهکات. ههروهه مافی پهرهپیدانی زمان له ریگای خویندنگه تایبهتهکان و دامهزراوه فرههنگی، کومه لایه تی و ئابوورییهکانی ترهوه ده بیته بیته. ستیفن مای ئەمه وهک مافی فره ئیتنیکی (polyethnic) ناو ده بات، که به جوړیک، پیکهاته ی هه ژمونیکی که مینه کان تووشی ئاریشه دهکات. [۵۷] مافی فره ئیتنیکی مه بهستی یارمه تیدانی تاومه که مینه ئیتنیکییه کانه بو ئه وهی به بهردهوامی بتوانن میراته فرههنگی، زمانی یان دینییهکانیان، به تایبه تی له بواری تایبه تیدا، ده ربیرن؛ به بی ئه وهی ئه و میراته له سهر سه رکه وتنیان له ناو دامه زراوه ئابووری و سیاسییهکانی کومه لگای نه ته وهی زالدئا ئاستهنگ دروست بکات. [۵۸]

به پیچه وانه وه، به گویره ی بوچوونی کلاس، مافه پهره پیدره زمانه وانیه کان، به کارهینانی زمانیک له بواری گشتیدا له خوده گریت؛ وهک داننان به زمانه که مینه کان له هه موو بواره فره مییه کاندئا له لایهن ده وله ته وه، به کارهینانی زمانه که له حکومهت، بلاوکراره کان و خویندنگا گشتیه کاندئا. به پیچه وانه ی عه ره ب، کورد له عیراقدئا به ته واره تی ئەم مافه زمانیهانه ی وه رنه گرت. ئەگه رچی ریژی می به عس چه ندین جار دانی به هه ردوو مافه پیکه وه هه لکردن-ته وه ره کان و پهره پیدان-ته وه رهکانی کوردئا نا، به لام کاتی و ناته و او بوون و زورتر ئامرازی تاکتیکی دریژه دانی جینۆسایدی نه رمی زمان بوو، تا ئه وهی له خه مخویری بو کورد بیته، بو ئه وهی بتوانیته به زمانی خو ی قسه بکات.

مل نه دانی به عس بو زمانی کوردی له شاریکه وه بو شاریکی تر جیاواز بوو. بو وینه، شاره کوردهکانی باشووری عیراق، وهک خانهقین، کهرکووک و به شه کوردهکانی دیاله، زور زووتر له شارهکانی تری کوردستان پوو به پرووی به عه ره بکردنی زوره ملی بوونه وه. له ۱۹۸۰ کانه وه، زمانی کوردی به ره به ره گوړا له زمانی خویندندا. ئەبووجاسم له خانهقین، یه کیک له وه که سانه ی له م خویندنه وه یه دا وتووژی له گه ل کراوه، ئاماژه به وه دهکات که ئه و خه لکه ی له هه ردوو زمانی عه ره بی و کوردی تینه گن له ئه و کوردیه یه ش که له لایهن خه لکی خانهقینه وه قسه ی پی ده کریت، تیناگن. هۆکاری ئه وه یه [۵۹]، که نهک هه ر شانسی ئه وه مان نه بوو که به کوردی بخوینن، به لکوو زوریک ناچار کران نه ته وه که یان له کورده وه بو عه ره ب بگوړن. بویه، ئیمه وشه ی عه ره بیمان له ۵۰٪ ی ده ربیرنه کوردیه کان پوژانه ماندا به کار ده هینا. شارهکانی وهک سلیمانی سه لماندیان که ئاسته متر بو حیزبی به عس

کۆنترۆل ده‌کرین و سه‌ره‌رای ئاریشه‌ی زۆر له‌ویدا، خه‌لکی خۆجیئی به‌رانبه‌ر به‌عه‌ره‌بکردن خۆیان راگرت و زمانی کوردییان وه‌ک زمانی خۆیندن پاراست.

له‌ سلیمانیدا خۆیندکاره‌ کورده‌کان نه‌ک هه‌ر ناچار بوون دژی توندوتیژی له‌ناو دامه‌زراوه‌ په‌روه‌رده‌ییه‌کاندا که ئاکامی سیاسه‌تی جینۆسایدکردنی زمانی ریژیمی به‌عس بوون خۆرا‌بگرن، به‌لکوو ته‌نانه‌ت له‌سه‌ر شه‌قام و له‌ناو ماله‌کانیاندا ده‌کرانه‌ ئامانج. فرمیسک موسته‌فا، یه‌کیک له‌و که‌سانه‌ی که وتووێژی له‌گه‌ل کراوه‌، له‌ خۆپیشاندا نیک له‌ سالی ۱۹۸۰ دا له‌ سلیمانی به‌شداریی کردووه‌ که له‌لایه‌ن خۆیندکارانی دواناوه‌ندییه‌وه‌ ریک‌خرا‌بوو بو مه‌حکوم کردنی گۆرینی به‌رنامه‌ی خۆیندنیان له‌ کوردییه‌وه‌ بو عه‌ره‌بی. ئەو کاتیک سه‌رنجی دا که دوو که‌سی ئەمنی به‌دوا یه‌وه‌ن. له‌گه‌ل یه‌کیک له‌ هاو‌پۆله‌کانی رایکردووه‌ته‌وه‌ بو ماله‌وه‌.

دایکم هاو‌پۆله‌که‌می له‌ناو دۆلا‌به‌که‌دا شارده‌وه‌ و منیش راسته‌وخۆ کراسه‌که‌ی دایکم کرد به‌سه‌ر جله‌کانی خۆیندنگامدا. ئەوان ماله‌که‌مان گه‌ران بو هاو‌پۆله‌که‌م و گرتیان. دلنیا نیم چیی به‌سه‌ر هات، ئیتر هه‌یچ کات نه‌مدییه‌وه‌. ئەوان هه‌ولیان دا کراسه‌که‌م دابکه‌نن بو ئەوه‌ی بزانه‌ن له‌ژی‌ره‌وه‌ چیم له‌به‌رکردووه‌. له‌به‌ر ئەوه‌ی پالم پیوه‌نان بو دواوه‌، به‌ قۆناغه‌ی تفه‌نگه‌کانیان زۆریان لیدام. سه‌رم هه‌مووی خۆین بوو.

[دواتر] نیردرام بو مالی داپیره‌م بو ئەوه‌ی ئەگه‌ر گه‌رانه‌وه‌ پارێزراو بم. [۶۰]

به‌گۆیره‌ی قسه‌کانی فرمیسک، ریژیم زۆریک له‌ خۆیندکارانی له‌م شاره‌دا ده‌ستبه‌سه‌ر ده‌کرد و ئەشکه‌نجه‌ی ده‌دا، له‌به‌ر ئەوه‌ی به‌ره‌نگاری به‌عه‌ره‌بکردن بووبوونه‌وه‌؛ هه‌یندیک‌ی وه‌ک هاو‌پۆلییه‌که‌ی ون بوون و هه‌یچ کات نه‌بینه‌رانه‌وه‌.

ریژیم، به‌ پووبه‌رووبوونه‌وه‌ له‌گه‌ل وه‌ها به‌ره‌نگارییه‌کی کورده‌دا، تیگه‌یشت که‌ چهند ئاسته‌مه‌ زمانی کوردی بسپریته‌وه‌ و خه‌لکی سلیمانی کۆنترۆل بکات. بۆیه‌، ده‌ستی کرد به‌ کۆکردنه‌وه‌ی په‌روه‌رده‌ به‌گشتی و له‌ سالی ۱۹۸۱ دا زانستگای سلیمانی، که‌ تا‌قه‌ زانستگا (زانکۆ)ی ئەم شاره‌ گه‌وره‌یه‌ بوو، داخست. [۶۱] ئەم داخستنه‌ «به‌ ئامانجی سپینه‌وه‌ی رۆحی شو‌ر‌شگێری بوو. «ئەم زانستگایه‌ له‌ سالی ۱۹۹۲ دا و له‌لایه‌ن حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستانه‌وه‌ دووباره‌ کرایه‌وه‌. بۆیه‌، به‌گشتی، کورد له‌ عی‌راقدا مافی زمانی سنوورداری پیکه‌وه‌هه‌لکردن- ته‌وه‌ره‌بیان له‌ هه‌ندیک سه‌رده‌م و شویندا پی درا، وه‌ک ئەوه‌ی زمانی کوردییان وه‌ک ئامرازی خۆیندن بیت و له‌ ماله‌وه‌ و له‌ناو کۆمه‌لدا به‌ کوردی قسه‌ بکه‌ن. [۶۲] له‌گه‌ل ئەمه‌یشدا،

له زۆریک له ناوچهکاندا دامهزراوه فه رههنگی، کۆمه لایه تی و ئابوورییه کوردیهکان بهیه که وه قه دهغه کران.

ئهو مافه په ره پیدان - ته وه رانه ی که له 1970 دا به کورد دران، دواتر لیل بوون و له کوتاییدا گه یشت به جینۆساید کردنی زمانه که یان. سه ددام حوسین به هو ی بریاره تاوتاو و دژبه یه که کانیه وه ناوی زرا. بو ئهو ئاسایی بو بو وه وه که سیاسه تیکی دیارکراو بو چاره سه ری کیشه یه ک له عیرا قدا رابگه یه نی ت و ته نیا مه به سه تی ئه وه بو وه که دواتر بو چوون و کرده وه ی بگۆریت بو ئه وه ی هه لومه رجه که له و کاته دا رابگری ت و دوا یی خراپتری بکات. بو وینه، له سالی 1968 دا، له ژیر گوشاری سیاسی و نیزامیدا، په یوه ندیه یه کانی له گه ل کوردا باش کرد. ئه وه هه ندیک سیاسه تی دارشت که ریگای ده دا که به زمانی کوردی بخویند ری ت، هیندیک خویندنگای له شاره کورده کاندای دامه زراند، [63] کۆمه لیک مامۆستای کوردی دامه زراند و ناوی به شینک له خویندنگاکانی له عه ره بییه وه کرد به کوردی. هه روه ها، له سه ر ته له فزیۆن ده رکه وت و جلو به رگی کوردیی له بهر کرد، هه ول ی دا چه ند وشه یه ک به کوردی قسه بکات و کوردیی له پاش عه ره بی و ئینگیزی کرد به زمانی سییه م، که له خویندنگا عه ره بییه کاندای بخویند ری ت. [64] له گه ل ئه مانه یشدا، ئه وه له کوتاییه کانی 1970 کاندای، سیاسه ته پیشووه کانی له په یوه ندی له گه ل کوردا هه لوه شانده وه و ده ستیکرد به گۆرینی به رنامه ی خویندنی خویندنگه کان و ناوه کان گه رانه وه بو عه ره بی و مامۆستا عه ره بزمانه کان دامه زرانه وه. ئه وه به پیشیلکردنی به ندی 2 ی (e) کۆنقانسیۆنی جینۆساید که عیراقیش واژوی کرد بوو، [65] به زۆره ملی مامۆستا و خویندکاره کورده کانی زانستگاکانی راگواست بو به شه عه ره به کانی ولات.

سه ددام حوسین ده سه لاتی ره های به ریوه ده برد. [66] ئه و ترسی له وه نه بوو که دهستی به خوینی ئه وانه سوور بی ت، که پی و او بوو مه ترسین له سه ر حیزب به گشتی و له سه ر خویشی. توندوتیژی، پیلانگی ری، ئه شکه نجه، خسته نه به ندیخانه و کوشتن به شیوه یه کی باو، به دژی کورد به ریوه ده چوون، به بی ئه وه ی گوی به ته مه ن، ره گه ز و ئه وه ی که که سه که خویندکار بووه یان نا بدری ت. سه پاندنی ئه م توندوتیژیانه بنه ماله کورده کانی ناچار کرد زۆرتر له به کاره یان و پاراستنی زمانی دایکیان بیریان له لای پاراستنی منداله کانیان بی ت. گوشاریک که به رپر سه کان ده یان خسته سه ر، (بو وینه، خسته نه به ندیخانه ی مندالان، کوشتن، ونکردن، به سه ر بازگرتنی زۆره ملی،

لیدان و ملهوپیکردن به سهر مندالانه وه له لایهن به ریوه بهرانی خویندنگه و منداله به عسییه کانه وه) له ئەزموونی ئەو که سانه دا که وتووێژیان له گه‌ل کراوه بهرچاوه، بویه دایک و باوکیان ناچار بووبوون له بهر خویندن هه‌لیانگرن. بۆ وینه، له ۱۵ ی ژانویهی ۱۹۸۷ دا تهرمی ۷۰ مندالی کورد، له تهمه‌نی ۱۶-۱۳ سالدا، [۶۷] له لایهن ریژی می به عسه وه گه‌ریندرا یه وه بۆ دایک و باوکه کانیان. به هۆی پیوه ره کانی عیراق، له به‌لگه فهرمیه کاندایه تهمه‌نیان گۆردرا بۆ ۱۸ سال، و بنه‌ماله که یان به ۳۰ دینار بۆ تیچووی گولله یه‌ک که پیی کوژراون سزا دران. له ۱۳ ی دسامبری ۱۹۸۶ دا، ۱۴۰۰ فیرخواز له زانستگای مووسل له بهر ئەوه‌ی له راهینانی سه‌ربازی هاونیدا به‌شدارییان نه‌کردوه هه‌له‌په‌سێردران. له سێتامبری ۱۹۸۵ دا، ۹۰۰ مندالی کورد له شاری سلیمانی، له تهمه‌نی ۱۰-۱۴ سالدا له لایهن ریژی می به عسه وه ده‌ستبه‌سه‌ر کران. [۶۸] ئەم جوړه له گوشاری راسته‌وخۆ، ستراتیژییه‌کی پوون ده‌رده‌خات، بۆ ئەوه‌ی دلنیا بیته که کورد ده‌ستی له په‌روه‌ده‌دا سنووردار بیته. ده‌کریت بوتریته ریژی می سه‌ده‌دام حوسین وه‌ک به‌شیک له ستراتیژی جینۆساید کردنی زمان، به‌دژی زمانی کوردی گوشاری خسته سهر بنه‌ماله‌کان.

هه‌روه‌ها، په‌یوه‌ندی سیاسی ناسه‌قامگیری نیوان کورد و حکومه‌ته جوړاوجۆره‌کان له عیراقدای، بوو به هۆی سیاسه‌تی ناسه‌قامگیری زمانی، به‌جوړیک که زمانی خویندن به‌گویره‌ی په‌یوه‌ندییه سیاسییه‌کان له نیوان ده‌وله‌ت و بزووتنه‌وه کوردیه‌یه‌کاندا له نیوان دوو زمانی کوردی و عه‌ره‌بیدا ده‌گۆردرا. ئەم گۆرانه به‌رده‌وامه هه‌روه‌ها ئاسته‌نگی زمانی درووستکرد، زۆریک له خویندکارانی ناچار کرد که ده‌ست له خویندن هه‌لبگرن.

زۆریک له وه که سانه‌ی وتووێژیان له گه‌ل کراوه و له کۆتاییه‌کانی ۱۹۷۰ کانه وه تا ۱۹۹۰ له خویندنگه‌کانی عیراق خویندوویانه، بانگه‌شه‌ی ئەوه ده‌که‌ن که گۆرانی به‌رده‌وامی نیوان زمانه‌کانی عه‌ره‌بی و کوردی ستراتیژییه‌کی به ئەنقه‌ست بوو، بۆ ئەوه‌ی کورد له هیه‌چ کام له زمانه‌کان به‌باشی و پوونبێژی تینه‌گات. بۆ وینه، فارۆق حوسین ره‌شید به هۆی ئەو ئاسته‌نگه‌ زمانیه‌یه‌وه که له ئاکامی گۆرینی زمانه‌وه درووست بوون ناچار بوو ده‌ست له خویندن هه‌لبگریته، چونکه له خویندنگه پووبه‌پووی ترساندن، هه‌لاواردن، و لیدان ده‌بووه‌وه. ئەو له سالی ۱۹۸۶ هوه تا ۱۹۸۹ له گوندیکه‌وه هاتبوو بۆ چه‌مچه‌مال بۆ خویندنی دواناوه‌ندی:

سه‌ره‌پای هه‌موو مه‌ترسی، هه‌لاواردن، ئەشکه‌نجه و گوشاری ئابووری که له‌سه‌رمان بوو، کاتیک که به هاتوچۆی نیوان گونده‌که‌م و خویندنگه‌که‌م به‌فیرۆ ده‌چوو، ئیمه‌ هه‌ر له‌ زمانی خویندنه‌که‌یش تینه‌ده‌گه‌یشتین. بی‌ر بکه‌نه‌وه، بی ئەوه‌ی پیشتر زمانی عه‌ره‌بیت خویندبیت یان بیستبیت، له‌پر ده‌که‌و‌یته به‌رده‌م زمانی عه‌ره‌بی و خویندن به‌ ئەو زمانه‌. وه‌ک ده‌زانن، سه‌ددام حوسین، کاره‌بای بۆ گونده‌کان پانه‌کیشابوو، بۆیه ئیمه‌ ته‌له‌فزیو‌نیشمان نه‌بوو که عه‌ره‌بی بیستین یان ته‌نانه‌ت له‌ ژیانگی شار تی‌بگه‌ین. من له‌ مامۆستا‌کانم تینه‌ده‌گه‌یستم و هه‌روه‌ها ئەوانیش له‌ من تینه‌ده‌گه‌یشتن. بۆیه، زۆرجاران مامۆستا‌کان و خویندکاران به‌هۆی کیشه‌ی زمانیه‌وه که‌لکناوه‌ژوویان لی وه‌رده‌گرتم. [۶۹]

ره‌شید، دابرا‌نیکی فه‌ره‌ه‌نگی ئەزموون کردبوو که به‌ زۆری له‌ ئەو هه‌لومه‌رجانه‌دا پ‌ووده‌دات که زمانیک بالا‌ده‌ست ده‌بیت. فیربوون و زالبوون به‌سه‌ر زمانیکدا، به‌ زۆری به‌ستراوه‌ته‌وه به‌ تی‌گه‌یشتن له‌ فه‌ره‌ه‌نگیکه‌: «من‌دالانیک که له‌ زمانی خویندن تیناگه‌ن په‌نگه‌ به‌ هه‌رجۆریک بیت زمانی زال فیر ببن، به‌لام ده‌رفه‌تی فیربوونی باش له‌ده‌ست ده‌دن. [۷۰] به‌هۆی دابرا‌نی په‌یوه‌ندییه‌کان و بی‌ریزی پیکردنیک که له‌ئاکامی سیاسه‌تی زمانی عیراقه‌وه دروستبوو، زۆریک له‌ خویندکاره‌ کورده‌کان له‌ دواناوه‌ندیدا نه‌یانده‌توانی که له‌ وانه‌کانیاندا پله‌ی به‌رز به‌ده‌ست بینن بۆ ئەوه‌ی ری‌گای چوونه‌ زانستگایان بیت. له‌گه‌ل ئەمه‌یشدا، سه‌ره‌پای به‌رنامه‌ی ری‌ژی‌می عیراق بۆ بی‌یه‌شکردنی مامۆستا کورد زمانه‌کان له‌ زانستگا، یان کاریگه‌رییه‌ به‌ربلاوتره‌کانی سیاسه‌ته‌کانی ق‌رکردنی زمان (وه‌ک پاک‌کردنه‌وه‌ی زمانی کوردی له‌ ژیا‌نی گشتی و به‌کاربردنی سیستیماتیکی سیاسه‌ته‌ زمانیه‌کان بۆ بی‌ری‌زیکردن به‌ خه‌لکی کورد)، دیسانیش کورد له‌ خویندنی بالا‌دا به‌شدارییان ده‌کرد. به‌گشتی، ته‌نانه‌ت له‌ ئاستی زانستگادا نه‌یانده‌توانی سامانی زمانه‌وانی پی‌ویست ده‌ست بخه‌ن و به‌گو‌یره‌ی پی‌ویست ده‌ستیان به‌ خویندن بگات. سه‌رحه‌د قادر که‌سێکه‌ که له‌گه‌لی وتوو‌یژ کراوه، که خویندنی دواناوه‌ندی له‌شاری که‌لار ته‌واو کرد و له‌ماوه‌ی سا‌لی خویندنی ۱۹۸۹-۱۹۸۸ بۆ زانستگای به‌غداد وه‌رگیرا. ئەو ده‌یگی‌پ‌یته‌وه که: [۷۱]

به‌رنامه‌ی خویندن به‌ عه‌ره‌بی بوو و هه‌موو مامۆستا‌کان عه‌ره‌ب بوون. به‌ئاسته‌م لی‌یان تی‌ده‌گه‌یستم. پیم وایه‌ ته‌نانه‌ت ۴۰٪ی ئەوه‌ی ده‌یانوت تی‌گه‌یشتیم. ئەوانیش هیچ له‌ ئیمه‌ تینه‌ده‌گه‌یشتن. له‌و کاته‌دا، به‌عس هه‌موو مامۆستا کورد و عه‌ره‌به‌کانی

دهرکرد، که ئەندامی حیزبی کۆمۆنیست بوون یان بیروبۆچوونی کۆمۆنیستیان بوو و له میسر و ولاتانی تری عەرهبییەوه مامۆستای دامەزراند، که ئەمە کارەکەمی ئاستەمتر کرد لەبەر ئەوەی زاراوەی عەرهبییەکان بەتەواوەتی لە زاراوەی عەرهبیی عێراق جیاواز بوو. هەرۆهەا، زۆرجار خوێندکارە بەعسییەکان و هەندیک جار مامۆستاکان و تەنانەت ئەوانەیش که بەعسی نەبوون ملهوپریان بەرانبەرمان دەکرد، که هەموو هۆکارەکانی پەيوەندیی بە شوناسی کوردیمانەوه هەبوو. یه‌کیک له‌و هۆکارانه زمان بوو. ئێمه‌ به‌هۆی بیژه و ئاستی خواری عەرهبییەکانەوه هەمووکات لەبەرچاودا بووین و توانجمان لی دەدرا. [۷۲]

بە عەرهبکردنی زۆره‌ملیی خوێندنگه‌ کوردییەکان و سه‌پاندنی عەرهبی له‌ ته‌مه‌نیکی که‌مه‌وه به‌سه‌ر منداڵاندا که له‌ ماوه‌ی سالانی دواناوهندی و زانکۆدا به‌رپۆه‌ ده‌چوو، سیاسه‌تی جینۆسایدکردنی زمان بوون، که مه‌به‌ستی که‌مکردنه‌وه‌ی به‌ربلایوی جوگرافی و قوولایی فه‌ره‌نگی زمانی کوردی له‌ عێراقدا بوو. ئەوه‌ رێبازیکی ستراتیژیک بوو بۆ ئەوه‌ی: (ئا) ئاستی زمانی کوردی دابه‌زینریت. (ب) دانیایه‌بیته‌وه‌ له‌وه‌ی که‌ کورد که‌لک له‌ سیسته‌می په‌روه‌رده‌ وه‌رناگرن و له‌ئاکامدا ناتوانن خۆیان به‌هێز بکه‌ن بۆ ئەوه‌ی به‌ره‌نگاری جینۆسایدی زمان ببنه‌وه‌. (پ) دوو تا قمی ئیتنیکی سه‌ره‌کی له‌ عێراق (کورد و عەرهب) له‌یه‌ک داده‌برینیت و کیشه‌یان له‌نیواندا دروست ده‌بیته‌.

رێژی می به‌عس نه‌ک هه‌ر کیشه‌ کۆمه‌لایه‌تی و په‌روه‌رده‌ییەکانی له‌نیوان تا قمه‌ ئیتنیکیه‌کاندا په‌ره‌پیدا، به‌لکوو زۆریک تاکتیکی توندوتیژی به‌کارده‌هینا بۆ ئەوه‌ی کورد له‌ زمانی دایکی و خویندن بیبه‌ش بکات و به‌عه‌ربکردن و به‌عسیزم به‌هێز بکات. بۆ نمونه‌، رێژی می به‌عس به‌وه‌ ناسرابوو که به‌ زمانی عەرهبی دانپیدانانی ناراستی و به‌زۆری له‌و که‌سانه‌ وه‌رده‌گرت که به‌باشی عەرهبیان نه‌ده‌زانی (بۆ وینه‌ به‌ندیه‌کان ناچار ده‌کران که دان به‌ تاوانیکدا بنین که نه‌یانکردبوو و تەنانەت له‌ ورده‌کاریی دانپیدانانه‌که‌ تینه‌ده‌گه‌یشتن). پ. ل [۷۳] یه‌کیک له‌و که‌سانه‌ی وتووێژی له‌گه‌ل کراوه‌ که له‌نیوان ساله‌کانی ۱۹۸۴ تا ۱۹۸۸ له‌ دواناوهندی ده‌یخویند، یه‌کیک له‌و تاکتیکانه‌ باس ده‌کات که له‌ دواناوهندییەکه‌ی ئەو به‌کار هینراوه‌:

به‌رپۆه‌به‌ری خویندنگه‌که‌ هه‌موو کات جلی سه‌ربازیی له‌بەر ده‌کرد. به‌ جله‌کانیدا زۆر به‌سام بوو. رۆژیکیان من و دوو هاوپۆلمی بانگکرد؛ به‌ عەرهبی قسه‌ی کرد،

که ئیمه تینه ده گه یشتین، چونکه به کوردی خویندبوومان و له پر بهرنامه ی خویندن گۆرابوو بۆ عه ره بی. پارچه یه ک کاغه زی بهرانبه رمان دانا که ناوی ته واومانی له سه ر بوو و داوای کرد واژوی بکه ین. یه کیک له خویندکاره کان واژوی کرد و ئیمه ییش به بی ئه وه ی ته نانه ت یه ک وشه له وه ی ئه و وتی یان ئه وه ی له سه ر ئه و کاغه زه نووسیوو ی تیبگه ین واژومان کرد. دوا ی چه ند مانگ زانیمان که ئه وه فۆرمی ئه ندامیه تی به عسه. سه ره پای هه موو ئه وانه، نه مده توانی خویندنم درێژه پێده م، چونکه ئه وان ته نیا خویندکاری کوردیان له شاره عه ره به دووره کانه وه وه رده گرت، که تیا یاندا سه ره پای گوشاری سیاسی، ئیمه به ره و پرووی ئاستهنگی زمانی، کۆمه لایه تی و فه رهنگی ده بوینه وه. [۷۴]

ده سه لاتی سیاسی به دژی کورد به ریگای جۆراو جۆره وه دژایه تی کوردی ده کرد، وه ک بیه شکردن له مافه ئابوورییه کان، کیشه ی ئینتیکی، به ئینتیکی کردنی توندوتیژی و به سه ربازی کردنی کۆمه لگا و خویندن. هه ریه ک له م پیتاژویانه له گه ل ئۆپه راسیۆن و ماکه جینۆسایدیه کانه، وه ک سیاسه ته په روه رده یی و زمانیه کان زۆرتر په رهیان ئه سه ند. سینتییا گرۆف ده نووسیت، بریاره کان به رنامه دانان بۆ زمان که خیرترین پاشهاته کانیان بۆ که مینه زمانیه کان هه یه ئه وانن که کاریگه رییان له سه ر ده رفه ته کانی خویندن ئه وان هه یه [۷۵]. سیاسه ته زمانی و په روه رده ییه کانی ریژی می به عس نه ک هه ر ده رفه تی خویندن بۆ خویندکاره کورده کان نه هیشته وه، به لکوو مه ترسیی ژیا نی له سه ر کورد زمانه کان دروست کرد. [۷۶] ئاوات عه لی که وتووێژی له گه ل کراوه، به چاوی خۆی بینویه تی که ریژی می به عس دوا ی ئه وه ی زانیویه تی مالی دراوسییه کیان هه ندیک کتیبی کوردی له سه ر میژووی کوردی تیدا بووه، پروخاندوویانه. [۷۷] کۆمه لگای کوردی پفاندن، ده سته سه رکردن و ته نانه ت کوشتنی مندالان له سه ر گۆرانی وتن به زمانی کوردی، خویندنه وه ی شیعر ی کوردی، خاوه نداریه تی له ویژه ی کوردی ئه زموون کردووه. له م ریگایانه وه، سیاسه تی جینۆساید کردنی زمان له عیراق نه ک هه ر خه ساری زهینی، به لکوو خه ساری فیزیکی شی بۆ کورد هه بوو. [۷۸]

له م پروانگه یه وه، شایانی باسکردنه که ئه گه ر چی ریژی می به عس زانستگای سلیمانی له دیسامبری ۱۹۸۰ دا داخست، به لام ریگای دا یه که مین به رگی گۆقاری ژنانی کورد به زمانی عه ره بی له به غداد بلاو بیته وه. [۷۹] له کاتی کدا له شاره کورده کانه په رهیان به

سیاسه‌تی له‌ناوبردنی زمانی کوردی ددها، ئاکادیمی زمانی کوردی (مه‌به‌ستی کۆری زانیاری کورد) له به‌غداد هیشتا چالاک بوو. ئەم پیکدژییانه، هاوکات له‌گه‌ل ئەوه‌ی که هه‌ندی‌ک خویندن‌گایش هه‌بوون که رینگادرا بوون که به‌کوردی فیر بکه‌ن، تیگه‌یشتنیکی وای دروستکردوو، که زمانی کوردی له عیراقدرا رووبه‌پووی جینۆسایدکردنی زمان یان ته‌نانه‌ت هه‌لاواردنی زمانیش نه‌بووه‌ته‌وه. به تیگه‌یشتنی هه‌له له مانای قهرکردنی زمان زۆریک له خه‌لکی ئاسایی و چالاکانی کوردیش پێیان وا بوو که قهرکردنی زمان، سرپینه‌وه یان مردنی به‌ته‌واوه‌تی زمانیکه. مردنی زمانیک کاتیک رووده‌دات که زمانی زۆرینه له‌پریگای ده‌سه‌لات و سه‌رده‌ستی سیاسی و پرستیژی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه به‌سه‌ر زمانه‌کانی تر دا زال ده‌کریت، که زۆربه‌ی کات پیناژۆیه‌کی به‌رده‌وامه. سرپینه‌وه‌ی ته‌واو کاتیک به‌ئاکام ده‌گات «که کهس ئیتر به زمانه‌که قسه ناکات» [۸۰]. بۆ وینه، ئوبه‌هو، زمانی قافقازی رۆژئاوا، له کازیوه‌ی ۸ی ئۆکتۆبری ۱۹۹۲دا و هاوکات له‌گه‌ل تیئیک ئیسین، دوا‌یین ئاخپوهری زمانه‌که‌دا مرد. [۸۱]

به‌هه‌ر جۆریک بیته، زمانی کوردی له عیراق - و شوینه‌کانی تر - نه‌مردوو؛ زۆر که‌متر به‌ته‌واوی سپردراوه‌ته‌وه. هیشتا به‌بۆچوونیک له‌لایه‌ن ۴۰ ملیۆن که‌سه‌وه قسه‌ی پێ ده‌کریت. [۸۲] له‌گه‌ل ئەمه‌یشدا، کورد له عیراقدرا هه‌موو ما‌که سه‌ره‌کییه‌کانی جینۆسایدکردنی زمانیان ئەزموون کرد و تا راده‌یه‌ک ئیستایش ئەزموونی ده‌که‌ن، که بریتییه له هه‌ولێ به‌ئه‌نقه‌ست بۆ سرپینه‌وه‌ی زمانیک له‌پریگای قه‌ده‌غه‌کردنی زمان، هه‌لاواردنی زمانی، دیارکردنی زمانیکی تر به زمانی فه‌رمی و پیکه‌وه‌ژیانی په‌راوی‌زخه‌رانه. ئەو راستیییه‌ی که زۆریک له کورد له عیراقدرا سیاسه‌ته‌کانی قهرکردنی زمانی سه‌ددام حوسین و ریژییمی عیراقی نانسین، خۆی ئاماژه‌یه بۆ سه‌ره‌که‌وتنی ئەو سیاسه‌ته. وه‌ها تیگه‌یشتنیکی هه‌له‌ی که‌سیک له ئازاره‌کانی کۆمه‌له‌که‌ی خۆی و بیبایه‌خکردنی ئەزموونه میژوو‌ویییه‌کانی خۆی بووه به‌ریسای نه‌ته‌وه‌یه‌ک، که ئەزموونی زۆری له‌گه‌ل سه‌ره‌کوت و جینۆسایددا هه‌یه. کرده‌وه پیکدژه‌کانی ریژییمی به‌عس له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل تیکدانی زمانی کوردیدا ده‌کریت وه‌ک هه‌ولێ سیاسی که‌که‌ک له زۆریکردنی کۆمه‌لایه‌تی وه‌رده‌گریت - ئەو شته‌ی ناریش سینگ وه‌ک [۸۳] توانایی بکه‌ریک بۆ گۆرینی پیکه‌اته بزوینه‌ره بکه‌ره‌کانی تر به به‌مه‌ستی ده‌ستخستنی قازانج ناوی ده‌بات، بۆ ئەوه‌ی کاریگه‌ری خراپ له‌سه‌ر فه‌ره‌نگی کوردی دا‌بنیت.

له ئاکامی ئەم کردەوه پینکدژانەدا، خەلکی کورد بە زۆری له په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات که به‌سه‌ریدا زاله‌ تیناگات، ئەو تاکتیکه‌ نهرمه‌ سیاسییانه‌ نانسیت که هاوتای تاکتیکه‌ زبره‌کان، بیچم به‌ سروشتی راسته‌قینه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان دامه‌زراوه‌کان و تاکه‌کان، به‌رپرسان و تاقمه‌ به‌ ئامانجکراوه‌کان ده‌دن. به‌گوێهری نووسینه‌کانی ئووماروو مازادوو، «تاکتیکه‌ زبره‌کان توند، به‌زۆره‌ملی، راسته‌وخۆ و بۆ مه‌به‌ستیکی دیارکراون. تاکتیکه‌ نهرمه‌کان که‌لکی ئاوه‌ژوو له‌ په‌یوه‌ندیی نیوان که‌سیک و ئامانجه‌که‌ وه‌رده‌گرن [84]. رینگادان به‌ خویندنه‌وه‌ کوردیییه‌کان به‌ زمانی عه‌ره‌بی، بلاوبوونه‌وه‌ی گوڤاریکی ژنانی کورد به‌ عه‌ره‌بی و به‌کاره‌ییانی له‌ هه‌ندیک له‌ خویندنگاکاندا ئەو ملنانانه‌ن که‌ ده‌کریت وه‌ک تاکتیکه‌ نهرمه‌کانی قه‌رکردنی زمان چاویان لێبکریت.

تاکتیکه‌ نهرمه‌کان کۆمه‌لێک باشییان هه‌یه‌: یه‌که‌م: تیکه‌لکردنی تاکتیکه‌ نهرم و زبره‌کان، رواله‌تی داننان به‌ جیاوازییه‌کان و ته‌نانه‌ت به‌پریزبوون و په‌سه‌ندبوون ده‌به‌خشیت به‌ پیشیلکارییه‌کان و ئەو توندوتیژیانه‌ی که‌ ده‌وله‌ت به‌باوه‌رپه‌وه‌ به‌په‌یوه‌یان ده‌بات. [85] ئەم کرده‌وانه‌ی ده‌وله‌ت له‌بری زۆرلیکردنی سیاسی بۆ گه‌یشتن به‌ هه‌مان ئامانج، ده‌کریت وه‌ک شوین دانهریی کۆمه‌لایه‌تی - گوڕینی بیرکردنه‌وه‌، سۆز و ئاکاری که‌سیک - شروقه‌ بکرین.

دووه‌م: تاکتیکه‌ نهرمه‌کان ده‌توانن سیاسه‌ته‌ جینۆسایدیییه‌کان به‌ره‌وپیش ببه‌ن. بۆ وینه‌، له‌ 1960 ه‌کان، به‌ ده‌ستیکردنی پیناژۆی به‌ عه‌ره‌بکردنی ناوچه‌ کوردیییه‌کان، هه‌زاران بنه‌ماله‌ و تاکی کورد به‌ زۆره‌ملی له‌ ناوچه‌ کوردیییه‌کانه‌وه‌ گواسترانه‌وه‌ بۆ باشووری عێراق. به‌مه‌به‌ستی کۆنترۆلکردنی دانیشتوانی کورد، له‌ ماوه‌ی جینۆسایدی ئەنفال له‌ 1980 کاندا و دوا‌به‌دوای ئەویش هه‌زاران گوندی به‌زۆره‌ملی بۆ شاره‌کان گواسترانه‌وه‌. رینگادان به‌ کورد بۆ ئەوه‌ی خویندنه‌وه‌ کوردیییه‌کان به‌ زمانی عه‌ره‌بی و گوڤاریان به‌رنامه‌یه‌کی ته‌له‌فزیۆنی به‌ زمانی کوردییان له‌ به‌غداد ببیت، هاوکات له‌گه‌ل پیناژۆی قه‌رکردنی زمان له‌ خزمه‌ت ستراتیژیی دوورخستنه‌وه‌ و به‌عه‌ره‌بکردنیشدا ده‌سه‌لمینیت. به‌دریژه‌ی میژوو، زۆریک له‌ لیکۆله‌ر و هونه‌رمه‌نده‌ کورده‌کان به‌ عه‌ره‌بی و له‌ زیانی ناکوردیدا کاریان پیشکesh کردوه‌. «هه‌موو خوینده‌واره‌ کورده‌کان، خۆیان به‌ زمانی عه‌ره‌بی و فارسییه‌وه‌ سه‌رقال کردبوو، له‌کاتیگدا که‌ زمانه‌که‌ی خۆیان پشتگوێ خستبوو.» [86] به‌ ئەم کاره‌، ئەوان زمان و فه‌ره‌نگی تاوانباره‌کانیان ده‌وله‌مه‌ند ده‌کرد.

سینهم: تاکتیکه نهرمهکان له بهرژهوهندی بههعسیکردندا بوون. زمانی کوردی ته نیا کاتیک ریگاپیندراو بوو که دهبوو به ئامرازی بههعسیکردن. [۸۷] له خویندنگه یانه دا که فیرکاری کوردییان هه بوو، ناوه روکی بهرنامه ی خویندن تایبته کرابوو به میژوو، جوگرافی، ئایین و فرههنگی عه ره بی. له ماوه ی دهسه لاتی بههعسدا هیچ کات بایه خ به میژوو، کومه لگا و فرههنگی کوردی به شیوه ی دروست نه درا. له په یوهندی له گه ل په روه رده دا، ریژی می بههعس کورسیکی نویی بو هه موو ئاسته کان زیاد کرد به ناوی الثقافة العامة (فرههنگی گشتی). ئەم کورسه فرههنگ و بهرنامه ی بههعسی دهگه یانده خویندکار و کوردییژهکان. به ریژه چوونی ئەم کورسه به کوردی گرنگ بوو، چونکه پیقاژوی توانده وه و بههعسیکردنی خیرا ده کرد.

تاکتیکه نهرمهکان که له سه ره وه باسکران، به دلنیا ییه وه تاکتیکه زبره کانیان له بییری خه لکی ئاسایی کورددا که مبابه خ و چاره سه ر ده کرد. له زوریک له بابه ته کاند، ترس له په راویزخستنی کومه لایه تی، پالنه ریکی بههیزتره له ترس له سزادانی فیزیکی. هه روه ها، هه ز بو به شداری کومه لایه تی ده توانیت پال به زوریک له بکه ره به ئامانج گیراوه کانه وه بنیت که بهرانه ر ده ولته به جوړیک بن که ئانتونیو گرامشی ناوی ده نیت په زامه ندی خۆبه خو، [۸۸] که بریتیه له هاودهنگی دانیشتون، به گشتی یان به شیکیان، له گه ل ئاراسته ی گشتیدا که له لایه ن تاومه بناژوخوازه زاله کانه وه هه ژه موونی خو یان به سه ر ژیا نی کومه لایه تیدا سه پاندوه. گرامشی باس له وه ده کات، که ئەم په زامه ندیه له باری میژوو ییه وه بههوی پرستیژه وه (و په رموونی پاشهاتی ئه وه وه) دروست ده بیت، که ده بیت به بهشی تاومه زاله کان. [۸۹] بو وینه، هه ندیک له کوردهکان نه ک هه ر بوون به ئەندامی حیزی بههعس، به لکوو چاوساخیان بو جینوساید و سه رکوتی خه لکه که ی خویشیان ده کرد. به لگه ی پوون هه یه که سه ددام حوسین ئه و کوردانه ی که کاریان بو ئه و ده کردی ئازار نه ده دا و بو بههعسییه کان به ئەمه ک بوو. ئەو که سانه ده یانتوانی راگه یاندنی تایبته به خو یانیان به زمانی دایکیان (کوردی) بیت بهمه رجیک بو پشتیوانی له ریژی می بههعس و بهرنامه ی گشتی عیراق بو توانده وه که لکی لیوه ر بگرن. بو یه، ده توانین باس له قه کردنی زمانی مه ر جدار بکه یین.

له باری میژوو ییه وه، ئیمپراتورییه کان و ده ولته - نه ته وه کانی رۆژه لاتی ناوه ر پاست زمانی نه ته وه یی نو ییان راگه یاند و «بازاریکی» زمانی زالیان خولقاند بو ئالوویری زمانه وانی. له م بازاره دا، به گویره ی ئه و نرخه ی دراوه به هه رکام له زمانه کان،

براو و دؤراو بوونيان ههيه.[۹۰] له ناو وهها بازارپيكداء، سروسشتييه كه ئه و زمانانهى بوونيان ههيه دهگورپين. له گهله ئه مهيشدا، به و جورهى ستيقن مای باسى دهكات، «هيچ شتيكى ناسروشتى له پهيوه ندى له گهله پينگه و پريستيژى زمانى زورينه دا بوونى نييه، به پيچه وانه وه زمانى كه مينه كان و زاراو هكان زهق و ناسروشتين. ههر به و جوره، بى ريزيكردى دهوله تى عيراق به كوردبييژه كان، ئه شكه نجهى ئه وان و دهركردنى كورد زمانه كان له خويندنگه به ئامانجى به هيزكردنى هيرارشى زمانى و كه مكردنه وهى بايه خى زمانى كوردى له به رانبه ر زمانى عه ره بيداء، هيچ ناسروشتى نه بووه. كاريگه ريبه كانى سياسه تى په روه ردهى زمانى عيراق زور به ر بلاوتر بووه له ريگه پينه دانىكى ساكار بو به كارهيئانى زمانى كوردى له كات و شوينه تايبه ته كاندا. ئه وه سياسه تى سووك كردن، ترساندن، ئه شكه نجه، كوشتن و له كو تاييدا جينوسايدى فيزيكى دژى ئاخيوهرانى زمانى كوردى له خوده گرت. به گشتى، سياسه تى په روه ردهى زمان له عيراقدا له گهله به ندى ۲ى (b) كونفانسىونى جينوسايدى يه ك ده گريته وه، كه ديارى دهكات كه جينوسايد «بوون به هوكارى خه سارى له شى و زهينى بو ئه ندامانى تا قمه كه «له خوده گريته.» [۹۱]

ئه گه رچى پيناسه ي قانونى جينوسايد زورتر وهك مردن و خه سارى فيزيكى جهسته ي تاكه كانى ئه ندامى تا قميك زانراوه، به لام زوريك له ره شنووسه كانى كونفانسىونى جينوسايد، له ناوياندا و به تايبه تيش رافاييل لي مكين، باس له وه دهكهن كه جينوسايد هه روه ها خه سارى زهينى و فره هه نگيش له خوده گريته. قركردنى زمان ده بيت وهك يه كيك له زه قترينى ئه و خه سارانه ببينين. ته نانه ت ئه گه ر سه ركوتى زمانى ته نيا خه سارى زهينيشى هه بوايه، كه ديومانه وهها نه بووه، ديسانيش ئه مه [قركردنى زمان] ئاماژه يه بو جينوسايد، له به رئه وهى خه سارى زهينى [۹۲] زورتر له تيكدانى كاتى يان كه ميك له هيژى بيركردنه وه، وهك سه پاندنى ترسى به هيژ و توقاندن، سووك كردن و هه ره شه له خوده گريته. هيرش بو سه ر زمانى نه ته وه يه ك و فره هه نگه كه ي هيرشيكى هيماييه بو سه ر خودى ئه و نه ته وه يه، كه كاريگه ريبه نه رينيه كانى له سه ر به ره مه يتانه وهى فره هه نگى و بيولوزيكي تا قمه كه دريژخايه نن.

له کۆتاییدا

ویژهی ههولدان بۆ تیکدانی زمانی کوردی زۆربهی کات باس لهوه دهکات، که ئه و سیاسهته زمانیهی که له تورکیه دا گیراوه ته بهر، وینهی جینۆسایدکردنی زمانه. به پیچه وانه وه، پیقازۆکانی تیکدانی زمان له باشووری کوردستان (کوردستانی بهشی عیراق) ته نیا وهک ههولی سهرکوتی زمانی پیناسه کراون. ئه م وتاره باسی ئه وهی کردوو که سیاسهتهکانی قهرکردنی زمان به دژی کورد له سهردهمی ئیمپراتۆری عوسمانیه وه له شوینه دا که ئیستا خاکی عیراقه، گیراوه ته بهر. جینۆسایدی زمانه وانی له سیاسهتی پهروه دهی زمان و سیاسهته زمانه وانیهکاندا که له ماوهی دهسهلاتی پاشایهتیدا دامه زرا بیچی گرت و دواتر له لایه ن ریژی می سه ددام حوسینه وه زیاتر به ره و پیش چوو. ههردوو ریژی می پاشایهتی و به عس زمان و شوناسی ئیتنیکی کوردیان له ریگای به عه ربکردنی (و به به عسیکردن) زۆره ملیوه تیکدا و ههردوو یان تیکنیکی جۆراوجۆریان بۆ گه یشتن به م ئامانجه به کارهینا. شیوازهکانی جینۆسایدکردنی زمان و تیکدانی شوناسی ئیتنیکی تا بهر له وهی که ریژی م دهست بۆ کوشتنی به کۆمه ل ببات که متر مه تر سیدار بوون.

له بهر ئه وهی راقه کان به هۆکاری شه ره سیاسی و ئایدۆلۆژیکی به رده وامه کانه وه که له پاساوی بهرژه وهندی سیاسی یان له پیداچوونه وهی سیاسی و رۆژنامه وانیه به سه ر ئه و به لگه و سه رچاوانه وه که له ماوهی راپه رینی مارس ۱۹۹۱ دا له لایه ن بزووتنه وهی بهرگری کوردیه وه دهستیان به سه ردا گیرابوو، [۹۳] سه رچاوه یان ده گرت، خویندنه وهی جینۆسایدی کورد له عیراقدا به هۆی به رچاوته نگیهی پارتیزانیه وه تووشی کیشه بووه. مه به ستی ئه م لیکۆلینه وهیه ئه وه بوو، که قامک بخاته سه ر نه بوونی سه رنجی زانستی له سه ر جینۆسایدی کورد له بواری توێژینه وهی جینۆسایدی و گرنگی تیگه یشتنه کۆمه لایهتی و فه رهه نگیهی کان له م جۆرانهی جینۆساید زه ق بکاته وه.

ئه گه رچی ئه م وتاره به ته واوه تی هۆکار و پاشهاتهکانی جینۆسایدکردنی زمان له باشووری کوردستان و کاریگه ریه ناهاوچه شه نهکانی له سه ر دانیشتوانی کوردی دیار نه کردوو، به لام پوانگه که ی ده توانیت کاریگه ریه له سه ر تیگه یشتنی ئه و لیکۆله ره بیانیه به بیت که تا ئیستا ته نیا له گه ل شیوازی باوی لیکدانه وهی لیکۆله ره کورده کاندان ئاشنان. ههروه ها، چه ند ده رفه تیک بۆ توێژینه وهکانی داها توو له سه ر بابته تی پیقازۆکان

و تیگه‌یشتنه‌کان له هه‌لاواردنی زمانی و له‌پاشانیش جینۆسایدی فیزیکی ده‌خاته به‌رده‌ست. ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه، به‌پیداگری له‌سه‌ر کاریگه‌رییه‌کانی جینۆسایدکردنی زمان له‌سه‌ر سامانه‌ زمانه‌وانییه‌کان، پرسپاری بنه‌مایی له‌سه‌ر ئەوه‌ ده‌ورووژینیت که‌ ئایا مه‌رگی سامانه‌ زمانه‌وانییه‌کانی زمانی کوردی بوو به‌هۆی مردنی ئاخپوه‌رانی زمانی

کوردی. [۹۴] پێویسته‌ سه‌رنجی زیاتر له‌ کاریگه‌رییه‌ به‌رده‌وامه‌کانی په‌روه‌رده‌ و‌ سیاسه‌ته‌ زمانیه‌کانی عێراق بدریت، که‌ تۆویان له‌لایه‌ن ناسیۆنالیستیکی وه‌ک ئە‌لحوسرییه‌وه‌ چێندرا. [۹۵] به‌ ناچارکردنی کورد بۆ ئە‌وه‌ی به‌عه‌ره‌بی قسه‌ بکات و‌ به‌قه‌ده‌غه‌کردنی زمانی دایکیان، سیاسه‌تداریژهره‌کان به‌دوای ئە‌وه‌وه‌ بوون که‌ مه‌رگی هێمایینی خه‌لکی کورد بکه‌ن به‌راستی.

ئە‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌ له‌ جۆرنالی نیو ده‌وله‌تی دراستی جینۆسایدا بلاو بووه‌ته‌وه‌:

Kurdish Linguicide in the "Saddamist" State Genocide Studies International 13 (1), 51. <https://www.utpjournals.press/doi/abs/10.3138/gsi.13.103>

*** کازیوه‌ سالج: هه‌لگری دکتۆرا له‌ بواری جینۆساید و‌ سۆسیۆ-کولتووری توندوتیژی له‌ زانکۆی کوین، له‌ که‌نه‌دا، پۆست دکتۆرا له‌ زانکۆکانی ئۆسلۆ/یاگیلۆنیان له‌ ئە‌وروپا. نووسه‌ری زیاتر له‌ ۱۰ کتێبه‌ و‌ ۱۴ خه‌لاتی نیوده‌وله‌تی وه‌رگرتووه‌ و‌ له‌ زۆریک له‌ ریکخراوه‌ مافی مرۆقییه‌کانی وه‌ک ئە‌نجومه‌نی نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتووه‌کان له‌ که‌نه‌دا، لیبوردنی نیونه‌ته‌وه‌یی و‌ ریکخراوه‌کانیتری که‌نه‌دا، میسر و‌ سووریه‌دا کاری کردووه‌.

زمانی کوردی له سایه‌ی حکومه‌تی هه‌رێمدا

د. سه‌باحی غالب

ئەگەر جاران نەبوايە، چیمان بکردايە، سووننەتی دنیا وایە کە ئەمڕۆمان لە دوینی خۆشتر بوايە، بەلام دەلیی چی لای کورد، هەر خۆزگە بە پار و ئاواتخواستە کە چەرخێ گەردوون نەگەراییە. جاران وامان دەزانی کە زمانی کوردی زمانی خۆشخوانی و چرای دیووخانە، شەمعی خۆیندن و ئاخاوتنی دیوانی میر و پاشایانە، یا لە پرووی هزر و بیرەووە لە عەرەبەووە تا جۆرجییەکان، ئەووە کورد بوو نیشانە، سەربەرزێ ئەوان و هی دیکە، ئەو زمانە خۆکردی نەبوو، خۆ کوردی بوو، ئامرازی هەرە بەرزێ دەربڕینی ناسکی و وردەکاری بوو، شیعی کوردی کاکلە، سۆز و کەرەسە، حیکمەت بوو، نرخێ هەر حەرفییکی لە گەوهریک گرانتر بوو، کوردی پەتی نووسین و وشەسازی و وەستایی لە بەکارهیناندا، کاری پیشەرەوانی تازەکردنەوێ شیعی و ئەدەبیات بوو، پیشین وامان دەچراند کە کورد نامری و ئالاکە، نانەوی و کورد و کوردستان ئامانجە، جاران پیمانوابوو، بە کوردی وەلامی قەبر دەدریتەووە، وامان دەزانی، هەر واشبوو، لەبەر دەم دوژمنانماندا پڕ بە دەم و لە ناخەووە هاواربکەین: گەرچی تووشی رەنجەرۆی و حەسرەت و دەردم ئەمن، قەت لە دەست ئەم داگیرکەر و ئەو داگیرکەر نابەزم، هەر کوردم ئەمن، جارن وا بیرمان دەکردەووە کە زمانی کوردی مایە بە خۆنازین و بە پێوەمان و سەمبوولی یەکی کوردانە.

ئەو شاعیرانە، ئەو سروودانەیان بو نووسین، ئەو مامۆستایانە، ئەوانەیان فێرکردین، هەر لە مەلای جزیری و ئەحمەدی خانی، بو نالی، شیخ رەزا، پیرەمێرد و گۆران، تا دلدار، هەژار و هیمن، زۆر بە هەلەداچوون و سەریان دای لەبەرد، مالیان کاول بی وەک مالی ئیمەیان کاول کرد، وەک تا ئیستا ئیسراحت و ئارامیان لە ئیمە بریووە، من و تو دەزانین ئەوان چ تاوانیکیان دەرەق بە ئیمە کردووە، نە منداڵیمان وەک منداڵ، نە لاویتییمان وەک گەنج، نە کاملی و پیرییمان وەک بەنی ئادەم بەسەر برد! هەرچی ژیان و ئاواتمان بوو، سەر لەبەری ژیر و زەبەر، هەپروون بە هەپروون بوو. هەر چەند سەردینم و سەردەبەم، تیناگەم بو ئەو هەموو درۆ گەورانەیان لەگەڵ کردین؟ بو فریوانداین؟ بو لە خستەیان بردین؟ بو ژیانان لی تال کردین؟ دەبی بچینە سەر قەبرەکانیان و بە پی لەقە بیانکووتینەووە و پینان بلین: هەستن و گۆر هەلتهکین، هەستن ببین ئەمە واقعی ئیستای کورد و کوردستانە، ئیستا لە

ههولیر، له سلیمانی، له کهرکوک و له گهرمیان، له دهۆک و له ئامیدی، گالته به زمانی کوردی دهکری، وهک هه رچی سامانه هه راج کراوه، زمانه که شمان له سیداره دراوه و هه رزان فرۆشکراوه، وشهکانی یا له قهفه سدان یا راو کراون، به کورتی: فه رهه ننگمان سه ربراوه، ریزمانمان سه قهت کراوه، دهنگمان له بینماندا خنکاوه، چاره نووسیان وهک هی ئه وه موو گه نجان ه لیکراوه که له ناوچه جیا جیاکانی هه ریمه وه، سه ری خۆیان هه لده گرن، نه لی ره ئاسووده ده ژین، نه ده گه نه جی، به و شیوه، دوا پوژی زمانی کوردیش نادیاره.

ئه گه رچی من کوردیزانیکی گه وره نیم، ئه گه رچی شاره زایه کی ئه وتۆ و ده سه لاتداریکی به رزی زمانه که مان نیم، لی ره دا ئه وه زۆر گرنگ نییه، ئه وه ی بایه خداره ئه وه یه که من هه ست به کاره ساتی زمانی کوردی ده که م، ترسم هه یه له سایه ی حکومه تی هه ریمه وه، کوردی بکریته دوو زمان، ئه وه نده ده زانم که زمانه که مان له به رزترین ئاستی هه ره شه و له ناوچووندا یه، وهک چۆن به ده ورماندا، چوار ئه ژدیهای هه زار سه ر، ده وری بوونی خۆمانیان داوه و له ته قه لای له ناو بردنماندان، به ئه ندازه ی ئه وه ش، خۆیان له ناو بردنی زمانه که مان خۆش کردووه، ده رفه تی پزگار بوونی دژوار و سه خته، ئه گه ر حکومه تی خه ریم لی بگه ری، زمانی کوردی ده توانی خۆی بیاریزی.

بیمه وه سه ر مه به سستی ئه م وتاره. هه ر زمانیک، بی گومان کوردیش، له سی به شی سه ره کی په یدا بووه و دامه زراوه، فه ره هنگی وشه، ده ستووری زمان، سییه م: ده ربیرین و ئاواز. زمان په یوه ندییه کی هه ره به هیزی به بوونی ماددی و مه عنه وی نه ته وه وه هه یه، مه زنترین دیارده ی مانه وه یه، زمانت هه بی، بوونت هه یه، به پیچه وان هه ش دروسته، بۆیه دوژمنان و داگیرکه ران، بۆ له ناو بردنی هه ر نه ته وه یه ک، به ر له هه ر شتیکی، هی رش ده که نه سه ر زمان و هه ولده دن له ناوی به رن، له ئاخاوتن قه ده غه ی ده که ن، له خویندن بی به شی ده که ن، له نووسین و به کاره ینان نایه یلن، به وه ئه گه ر بتوانن، ده توانن نه ته وه له ناو به رن.

له وه ته ی کورد هه یه، شه ری کردووه، تفهنگی هاویشتووه، خۆی به کوشت داوه، زه حمه تی راگو یزان و سیداره ی گرتووه، هه موو ئه وان ه بایه خی خۆیان هه یه و جیگای پی زانین، به لام له وان ه گرنگتر، به زه برتر و کاریگه رتر، نوو سه ران و شاعیرانن که له

هه‌موو سه‌رده‌میکدا، توانیویایانه زمانی کوردی بپاریزن، توانیویایانه کورد له له‌ناوبردن ببویرن و بوونی عه‌قلی، هزری و جه‌سته‌یی و ماددی بپاریزن، به واتایه‌کی دیکه که کوردی هه‌بوو، کوردیش ده‌بی، که کوردیش هه‌بی، کوردستانیش ده‌پاریزری.

فه‌مانره‌وایه‌تی کوردی بو من، حکومه‌ت و ده‌وله‌تی کوردستانی بو من، پپووستن، پاراستن و گه‌شه‌کردن، پیشکه‌وتن و به‌خۆداهینان، بو مانه‌وه‌یان ره‌خنه‌گرتن به‌کاری جوامیرانه‌ی ده‌زانم، بو‌یه له‌گه‌ل هه‌موو کوردا و به‌قه‌ده‌ر هه‌موو کورد، مافم به‌سه‌ریه‌وه‌یه، هه‌رچی ده‌نگ به‌رزکردنه‌وه و ده‌رخستنی دیوه ناشیرینه‌کانی هه‌یه، له ئه‌ستۆی من و گشت کوردیکه، له‌و پروانگه‌یه‌وه، ئه‌گه‌ر ته‌ماشای زمانی کوردی ئیستا له‌سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمدا بکه‌یه‌ت، ده‌بی به‌عه‌قل و به‌بیر و به‌قه‌له‌م، بچینه سه‌ریان و به‌رۆکیان بگرین و رایان

دووه‌م: ریزمان یا ده‌ستووری زمانی کوردی: هه‌موو زمانیک تایبه‌تمه‌ندی‌تی دارشتنی قسه‌کردن و نووسینی خۆی هه‌یه، که له‌ زۆر شیوه و جیگادا له‌ زمانانی دیکه ناچێ و جیای ده‌کاته‌وه. ئیستا له‌ هه‌ریمی کوردستان، هیچ بایه‌خ به‌ ده‌ستووری زمانی کوردی ندرێ، به‌ شیوه‌یه‌ک شیویندراوه، نانسریته‌وه و پاراوی و جوانییه‌که‌ی لێ سه‌ندراوه‌ته‌وه، له‌ نووسینی رۆژنامه و گوڤار و له‌ ئاخاوتنی رادیو و ته‌له‌فیزیۆندا به‌ دزیوی ره‌نگی داوه‌ته‌وه. له‌ سه‌دان لادێ بو‌ نمونه له‌ هه‌لشۆ نووسراوه: هیلکه هه‌یه، په‌نیر هه‌یه، هه‌لبه‌ت ئه‌وه گومان هه‌لناگرێ که هیلکه و په‌نیر له‌ جیهاندا هه‌یه، به‌لام ده‌بی هیما بو‌ ئه‌وه بکرێ که له‌ کوی و لای کێ هیلکه یا په‌نیر هه‌یه، بو‌یه پپووسته‌ دوکانداره‌که بنوسی، هیلکه‌مان هه‌یه یا په‌نیرمان هه‌یه. نمونه‌یه‌کی دیکه، له‌ چه‌ندان شوین له‌ هه‌ولیر نووسراوه، کاغه‌زی دیواری ئه‌لمانی، ئه‌و رسته‌یه ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که کاغه‌زه‌که تایبه‌ته به‌ دیواری ئه‌لمانی، ئه‌مه له‌ کاتی‌کدا دیوار تایبه‌ت ناگرێ به‌ ئه‌لمان، بو‌یه ده‌بی بنووسری، کاغه‌زی ئه‌لمان بو‌ دیوار، نمونه‌یه‌کی دیکه هه‌ر له‌ هه‌ولیر نووسراوه، زانکۆی هه‌ولیری پزیشکی، راستییه‌که‌ی ده‌بی بنووسری زانکۆی پزیشکی هه‌ولیر. ئه‌وه‌ی ته‌قه‌ی لێ هه‌ستاندوه ئه‌وه‌یه، له‌سه‌ر تابلوی ناوی قوتابخانه‌یه‌ک له‌ هه‌ولیر نووسراوه، قوتابخانه‌ی سه‌رده‌می ناحکومی، دیاره ئه‌و رسته‌یه ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که سه‌رده‌مه‌که واتا ئیستا، سه‌رده‌می به‌ره‌للایی و بی حکومه‌تییه، هه‌له‌که هیند گه‌وره‌یه، هیچی بو‌ حکومه‌تی هه‌ریم نه‌هیشتۆته‌وه، ئه‌گه‌ر

بیانهوی به دروستی بنووسری، دهبی بنووسری، قوتابخانهی ناحکومی سهردهم یا قوتابخانهی (سهردهم)ی ناحکومی، واتا دهبی سهردهم له نیوان دوو کهوانه‌دا بی. به هر حال رهنگه بی ئاگایی حکومهت و وهزارهتی پهروه‌رده، شارهوانی و پاریزگای هه‌ولیر، له‌وه‌وه بی، پییان وایی وهک چۆن حکومهت دهستووری نییه، پیویست ناکا زمانی کوردیش دهستوور و ریزمان هه‌بی.

سییه‌م: دهنگ و ئاواز: دهنگ و ئاواز یا چۆنیتهی ده‌برینی دهنگ له دەم و مه‌لاشو، قورگ و لووت، ددان و لیو، هه‌ر دهنگه شوینی تایبهتی خوی هه‌یه. له هه‌مان کاتدا، موسیقای کوردیش چ به‌ته‌نیا بی یا له‌گه‌ل گۆرانی و سروود یا خویندنه‌وه و ئاخاوتن، جیگا و ریگای خویان هه‌یه، ئەمانیش کاریکیان به‌سه‌ردا هینراوه و کپ کراون، هه‌ر ته‌واو به‌و شیوه‌یه که چۆن ده‌بی دهنگی نارازی و موعاره‌زه کپ بکری، ده‌بی دهنگ و ئاوازی زمانی کوردیش کپ بکری.

ئه‌گه‌ر گه‌وره شاعیران و زانایانی زمانی کوردی له‌کۆندا زیندوو ببنه‌وه، به‌ دلنیا‌یی‌ه‌وه، زمانه‌که‌ی خویان نانسنه‌وه و له‌تاودا به‌ئه‌ژنۆی خویان ده‌کیشن، هه‌ر وه‌ک چۆن ئیستا ئی‌مه‌ گیرۆده‌بووین ئەوانیش دۆش داده‌مین و ئازار ده‌ژێژن. له‌م پروانگه‌وه، مه‌ترسییه‌کی یه‌کجار گه‌وره و غه‌دریکی هه‌ره مه‌زن هه‌ست پی‌ده‌کری به‌وه‌ی که حکومه‌تی هه‌ریم به‌رامبه‌ر به‌کورد و کوردستان کردویه‌تی و ده‌یکا، ئەویش ئەوه‌یه که زمانی کوردی به‌ره‌و دوو زمان و دوو نه‌ته‌وه ده‌با، هیچ مرو‌قیکی هۆشیار و دل‌سۆز و شاره‌زا و لیزان، له‌وه‌ تیناگا که بۆ حکومه‌تی هه‌ریم، به‌رنامه‌ی کوردی له‌ قوتابخانه‌کانی ئاکری و ئامیدی و شوینانی دیکه له‌ بادینان، که به‌ سۆرانی بوو، کردی به‌ کرمانجی سه‌روو؟ ئەمه‌ له‌ کاتیکدا لای قوتابیانی ئەو ناوچانه، نه‌ک گرفتیکیان نه‌بوو، به‌لکو به‌ پیچه‌وانه‌ی ویست و ئیراده‌ی خویان و که‌س و کاریشیان بوو. لی‌ره‌وه من هاوار به‌رز ده‌که‌مه‌وه و داوا له‌ حکومه‌تی هه‌ریم ده‌که‌م که له‌وه زیاتر زمانه‌که‌مان مه‌شیوینن و تکایه‌ زمانه‌که‌مان بده‌نه‌وه، بۆ ئەوه‌ش ده‌بی و پیویسته هاوشیوه‌ی کۆری زانیاری کوردی سالانی سه‌ره‌تای هه‌فتاکان، ده‌زگایه‌کی زانستی و نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانی دابمه‌زری، له‌ به‌رامبه‌ر ئەوه‌دا، با هه‌موو ده‌سه‌لاتیکی دیکه و با هه‌رچی سامانی ماددی، بی شکۆی میژوویی و مه‌عنه‌وی هه‌یه، با بۆ حکومه‌تی هه‌ریم بی. تکایه‌ ده‌ست هه‌لگرن و به‌سه‌ به‌س.

سهرنج:

سهره‌تای ئەم نووسینه، گه‌رانه‌وه‌یه بۆ تیگه‌یشتنی شاعیران، به‌ریز: مه‌لای جزیری، ئەحمەدی خانی، نالی، شیخ‌رەزا، پیره‌می‌رد و گۆران، دلدار، هه‌ژار و هیمن و هی دیکه‌ به‌رامبه‌ر به‌ زمانی کوردی.

من زۆر حیساب بۆ دوژمنه‌کانمان ده‌که‌م، هی‌نده‌ ناتیگه‌یشتووم، له‌ بیر و لی‌کدانه‌وه و له‌ترسم بچنه‌ ده‌ره‌وه، وه‌ک ئە‌وه ده‌زانم، ئە‌وه‌ش فی‌ربووم و هه‌ستده‌که‌م که‌ به‌ پێشه‌وایه‌تی مه‌زنه‌ ژنی‌ک یا مه‌زنه‌ پیاوی‌ک، به‌ یه‌ک‌ریزی و به‌ به‌رنامه، به‌ هی‌مه‌تی جوامیران و دل‌سو‌زان و شاره‌زایان، به‌ په‌یدا‌کردنی که‌ره‌سه‌ی به‌رنگار‌بوونه‌وه، به‌ کورتی: به‌ خو‌ ناسین و دوژمن ناسین، به‌ بر‌وا بو‌وون به‌ کارامه‌یی مرو‌قی کورد، به‌ به‌گه‌رخستنی تواناکان و بو‌ار دروست‌کردن بۆ ده‌رکه‌وتنی به‌هه‌رمه‌ندان، ئی‌مه‌ش ده‌گه‌ینه‌ ئاستی دوندی نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌ بۆ ئە‌وه‌ش زمانی کوردی به‌ردی بناغه‌یه.

بی‌مه‌وه سه‌ر مه‌به‌ستی ئە‌م وتاره‌ هه‌ر زمانیک، بی‌ گومان کوردیش، له‌ سی‌ به‌شی سه‌ره‌کی په‌یدا بو‌وه و دامه‌زراوه، فه‌ره‌هنگی وشه، ده‌ستووری زمان، سی‌یه‌م: ده‌ر‌برین و ئا‌واز. زمان په‌یوه‌ندییه‌کی هه‌ره‌ به‌هیزی به‌ بوونی ماددی و مه‌عنه‌وی نه‌ته‌وه‌وه‌هیه، مه‌زنت‌ترین دیارده‌ی مانه‌وه‌یه، زمانت هه‌بی، بوونت هه‌یه، به‌ پێچه‌وانه‌ش دروسته، بۆیه دوژمنان و داگیرکه‌ران، بۆ له‌ناو‌بردنی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک، به‌ر له‌ هه‌ر شتی‌ک، هه‌رشده‌که‌نه‌ سه‌ر زمان و هه‌ولده‌دن له‌ناوی به‌رن، له‌ ئاخاوتن قه‌ده‌غه‌ی ده‌که‌ن، له‌ خویندن بی‌ به‌شی ده‌که‌ن، له‌ نووسین و به‌کاره‌ینان نایه‌یلن، به‌وه ئە‌گه‌ر بتوانن، ده‌توانن نه‌ته‌وه‌ له‌ناو به‌رن.

له‌وه‌ته‌ی کورد هه‌یه، شه‌ری کردووه، تفه‌نگی هاویشتووه، خو‌ی به‌کوشت داوه، زه‌حمه‌تی راگو‌یزان و سین‌داری گرتووه، هه‌موو ئە‌وانه‌ بایه‌خی خو‌یان هه‌یه و جی‌گای پیزانین، به‌لام له‌وانه‌ گرن‌گتر، به‌ زه‌بر‌تر و کاریگه‌رت‌تر، نووسه‌ران و شاعیرانن که‌ له‌ هه‌موو سه‌رده‌می‌کدا، توانیوایانه‌ زمانی کوردی بپاریژن، توانیوایانه‌ کورد له‌ له‌ناو‌بردن ببو‌یرن و بوونی عه‌قلی، هزری و جه‌سته‌یی و ماددی بپاریژن، به‌ واتایه‌کی دیکه‌ که‌ کوردی هه‌بوو، کوردیش ده‌بی، که‌ کوردیش هه‌بی، کوردستانیش ده‌پاریژری.

فه‌رمانه‌وایه‌تی کوردی بۆ من، حکومه‌ت و ده‌وله‌تی کوردستانی بۆ من، پێ‌ویستن، پاراستن و گه‌شه‌کردن، پێشکه‌وتن و به‌خۆداه‌ینان، بۆ مانه‌وه‌یان په‌خنه‌گرتن به‌کاری

جوامیرانه‌ی ده‌زانم، بۆیه له‌گه‌ڵ هه‌موو کورددا و به‌قه‌ده‌ر هه‌موو کورد، مافم به‌سه‌ریه‌وه‌یه، هه‌رچی ده‌نگ به‌رزکردنه‌وه و ده‌رخستنی دیوه ناشیرینه‌کانی هه‌یه، له‌ئه‌ستۆی من و گشت کوردیکه، له‌و پروانگه‌یه‌وه، ئه‌گه‌ر ته‌ماشای زمانی کوردی ئیستا له‌سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمدا بکه‌یه‌ت، ده‌بێ به‌عه‌قل و به‌بیر و به‌قه‌له‌م، بچینه‌سه‌ریان و به‌رۆکیان بگرین و رایان وه‌شێنین، به‌ئاگیان بینینه‌وه، تا ئه‌و ئه‌ندازه‌ی زۆریان لیبکه‌ین و بیان وه‌ستین، بۆ ئه‌وه‌ی پیش هه‌موو شت، کورد وه‌ک زمان و وه‌ک بوون، بمینیتته‌وه.

له‌سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمدا، سێ کۆله‌که‌ی زمانی کوردی له‌گریژنه‌چوون:

یه‌که‌م: به‌رنامه‌ی قه‌لاچۆکردنی فه‌ره‌هنگی زمانی کوردی: له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا زمانی کوردی وه‌ک پێویست نه‌توانراوه خزمه‌ت بکری، ده‌زگا و دامه‌زراوه‌ی بۆ دروست بکری، جگه‌ له‌وه‌ی بۆ ماوه‌ی چوار سالیکی «کۆری زانیاری کورد» وه‌ک به‌ره‌می به‌یانی ۱۱ی ئازار دامه‌زرا و توانی خزمه‌تیکی به‌رچاوی زمانه‌که‌مان بکا، ئیدی له‌ کوردستاندا شتیکی نییه‌ گرنگی به‌ زمان بدا، ئه‌وه‌ی هه‌یه، هه‌ولێ مه‌ردانه‌ی تاکه‌ که‌سه‌ دلسۆزه‌کانه، دیاره‌ ئه‌وه‌ وایکردوه له‌ جیاتی ئه‌وه‌ی فه‌ره‌هنگی زمانی کوردی پیشبکه‌وی و گه‌شه‌ بکا و ورشه‌ بدا، هه‌زار جار به‌داخه‌وه، حکومه‌تی هه‌ریم و دزگاکانی وه‌ک وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده و ته‌له‌فزیۆن و رۆژنامه و مالپه‌ره‌کان، فه‌ره‌ه‌گه‌که‌مانیان کاول کردوه، سه‌دان و بگره‌ زیاتر وشه‌ی بیگانه‌یان تیکه‌ل کردوه، له‌ کاتیکیدا له‌ کوردیدا وشه‌ی جوانتر هه‌یه، جگه‌ له‌وه‌ی خه‌لکی گشتی له‌و وشانه‌تی ناگه‌ن. ئه‌م‌رۆ له‌ شار و ته‌نانه‌ت له‌ لادیکانی باشوور، له‌ قوتابخانه و زانکۆکان، له‌ تابلۆی دوکانی سه‌ر جاده‌کان، به‌ ده‌گمه‌ند وشه‌ی کوردی ده‌بینین، ئیستا باو باوی ئه‌م وشه‌ بیگانانه‌یه: ئیفا ئیفا هۆتیل، هۆتیلی فلاش لایت، گینگ، کوین، هۆم لاین، گۆلدن پینک هاوس، بیست پیلس فارمه‌سی، مۆدیرن کارپیت و سه‌دان و بگره‌ هه‌زاران وشه‌ی بیگانه‌ که‌ خه‌لکی گشتی کورد له‌ هیچیان تیناگا. له‌وه‌ش مه‌ترسیتر سه‌دان ناوی ولاته‌ داگیرکه‌ره‌کانی کوردستان له‌ شه‌قام و کۆلان و پیشانگاکی شاره‌کانی کوردستان نراوه‌ن، وه‌ک شه‌قامی ئییران، شه‌قامی تاران، کاسپین پیزا، هۆتیل قه‌زوین، ته‌وریز هۆتیل، کارپیتی ئه‌سفهان، کرمان، میه‌راکو کافه‌، فندق شیراز، مافوری کاشان و زۆری دیکه، له‌ تورکیاش، ئه‌م ناوانه‌مان لێ قه‌رز کردوون، چونکه‌ خۆمان له‌ ناو بێ به‌شکراوین، هیچ

ناویک هیندەى ئەستەمبول، لە ھەریم بلاو نییە، ئەوجا، ھۆتیل بۆسفۆر، چیشخانەى ئەزمیر، ھۆتیل دەردەنیل و زۆرى دیکە، لە سوریاوھش زۆر ناومان لە دوکان و نانەواخانە و چیشخانە ناون، وەك چیشخانەى الدمشقى، نانەواخانەى الشامى، ھۆتیل لازقییە، بلودان كافى، تەنانەت بۆ لەتف ڕاكیشانى برا عەرەبە عیراقییەكانشش، كفتەى بەغدادى، سەرەپای ئەوھى سەدان ناوى وەك: فرینچ، پراغ، ھۆلى ھاڤانا، ڕۆما، لوند ھۆتیل، سۆمەر، نیو یۆرك پیتزا، ئینیسىیا، ڕۆما، ئەمەستردام، فارمەسى، گوندى ئەمەرىكا، گوندى ئینگلیزى، گوندى ئىتالى، گوندى سویدی، ھۆم مەلىك، خراونەتە ناو فەرھەنگى زمانەكەمانەوہ.

ھەوالتنامەى كىتەب

چۆن به ساناترين ريگا فيري زمانى دووهم دهبيت

■ د. سيروان نه نوهر مه جيد

زمان هه‌میشه هاوتەریبی بیرە، دووانەى یەکن، بی بوونی زمان هیچ بیروکەیه‌ک و زانستیک ئەرزشی نابیت، چەندە زمانیش بزانی ئەوەندە مروڤه‌ی، ئەوەندە دیدگای، ئاسۆیی بینین و، جیهانبینیشت جوانتر و ناوازەتر دەبیت. بۆ ئەوەی فیڤری زمانی دووهم بی بەسانایی ئەمجاره له گەلمان به تا کوتایی، به‌کورتی: باشتترین ریگا بۆ فیڤربوونی زمانی دووهم یاسای مندالە بۆ فیڤربوونی زمان. به‌لئ، مندال دوو سال تەنها گوڤ دەگریت، دیقەت له دەورو به‌ری دەدات، دواتر لاسایی دەکاتەوه، له ساتی قسه‌کردنیشدا گرنگ لای گەیانندی په‌یامه، گوڤ به ریزمان نادات؛ به‌لکو نه‌ه‌جیکی پیوانه‌یی به‌کارده‌هینیت، بۆ نمونه ده‌لئیت: نان ده‌خوا...دواتر هه‌موو فه‌رمانه‌کان له سه‌ر پیوانه‌ی ده‌خوا ده‌لئیت...ده‌لئیت: ده‌نوا، پی ده‌کانا...گەر وشه‌که‌ش نه‌زانی ده‌لئیت: ئەو...ده‌خۆم، ده‌نوا، ده‌روا...له‌م سۆنگه‌یه‌وه، فیڤربوونی فه‌رمانه‌که گرنگه، ئەویتر له هەر زمانیکدا ده‌توانی به شتیک چاره‌سه‌ری بکه‌یت، بۆنمونه له زمانی کوردی بنزاری سلیمانی و که‌رکوک به هین چاره‌سه‌رکراوه...ده‌لئیت: ئەچمه هین، هین ئەکه‌م... له هینا، هین ئەخۆم، هین ئەبه‌م، خۆی کرد به‌هینا...له بنزاری ئیستای هه‌ولێردا ئەوه به‌کاردیت...ئەوه ده‌که‌م، ئەوه ده‌خۆم، ئەوه ده‌به‌م...

له عه‌ره‌بی عامی عیراقیدا ده‌لئین های: اکل های، اشرب های، ارید های، البس های،..... له زمانی عه‌ره‌بی فوسحه، هذا یان هه‌ به‌کارده‌هینیت، ده‌لئیی: اشرب هذا، ارید هذا، اکل هذا، البس هه‌هه‌...

له ئینگیزی This, That ده‌لئیی: I eat this...do this bring this, drink this

ئیتەر لێره‌دا که تو هین و، ئەوه‌و، زیس و، های و هایه‌یت لایبوو، قیڤبه‌که‌شت زانی، زۆرینه‌ی ره‌های ئەو زمانه‌ی که پیویسته بۆ قسه‌کردن جیبه‌جی ده‌که‌یت، ساتیکیش ئەو یاسایه‌ فیڤری وه‌رگر ده‌که‌یت، ئەوا متمانه‌یه‌کی زۆر به خۆی ده‌کات، پالنه‌ر و چه‌زی بۆ دروست ده‌بیت، که ئەمه‌ کۆله‌گه‌یه‌کی به‌هیزی فیڤربوونی زمانه.

هه‌لبه‌ت ئەمه‌ش به‌ گۆرینی شیوازی خویندن له فیڤرکردن بۆ راهینان دیته‌ ئاراوه. له پال ئەمانه‌دا، پیویسته مامۆستا راهینه‌ریکی هونه‌رمه‌ند بیت، زمانه‌که بۆ فیڤرخواز ئاسان بکات، چۆن؟ هه‌لبه‌ت، له هەر زمانیکدا له‌گه‌ل زمانیکی نزیک وشه‌گه‌لیک هه‌ن وه‌ک یه‌کن، یان به‌کاره‌ینراون و بیستراون، بۆ نمونه: گەر زمانی عه‌ره‌بی وه‌رگرین،

دونیایه ک وشه ی عه ره بی هه یه له کوردیدا به کار دیت، وهک: واجیب، جومعه، دیراسه، حکومهت... هتد، له ناو عه ره بی عیراقی و سوریدا زۆریک له وشه کوردییه کان به کارده هینریت، وهک: چۆل، هیدی هیدی، زگورتی، بالزۆر، فه رمان، خانه.

له تووژینه وهیه کی نووسه ری ئەم دیرانه دا له سه ر یه ک هه وāl به هه ردوو زمانی عه ره بی له په یجیکی په رله ماندا، تووژهر به زمانی داتا بۆی ده رکه وت له ۴۴٪ وشه له هه وāl که لای کورد یان به کارده هینریت، یان تییده گات، بۆ نمووونه، وشه کانی: رئیس، الوزارة، میزانیة، النفط، حکومت، اقلیم.... هاوکات ۲۴٪ وشه کوردییه کان عه ره بی عیراقی و ناوچه که تیده گات له کوردییه که ی، وهک: په رله مان، هه رییم، سه رۆک، حکومهت، بودجه،.... هتد

ئا لیره دا ساتیک تۆ له تاکی کورد ده گه یه نیت که وا له زمانی دووهدا ۴۴٪ وشه کان ده زانیت و تییده گات و به کاری ده هینیت، ئەوا ئەم زمانه ی لا ئاسان ده بییت، له هه مان کاتدا، کاتیک ده بییت ۲۲٪ وشه کانی زمانی دایک له لای عه ره ب مه فهومه، ئاوا هه ست به گرنگی زمانه که ی خۆی و نزیکي له زمانی به رامبه ر ده کات، هه ر ساتیک وشه که ی به عه ره بیش نه زانی گه ر های عه ره بیشی به کارنه هینا، ئەوا سل ناکاته وه له دانانی وشه ی کوردی؛ چونکه ۲۲٪ ئەگه ری ئەوه ی هه یه عه ره به که تییگات، هه لبه ت ئەم ریژه یه ش بۆ عه ره بی نیو کوردستان زۆر زیاتره. لیره دا فیرخوازی کورد متمانه ی بۆ دروست ده بییت، دواتر چه زو پالنه ر که دوو کۆله گه ی هه ره سه ره کی فیربوونی زمانه بۆی نه ش و نما ده کات و فۆبیای گرانی و فیرنه بوونی زمانی لا ئاوا ده بییت، به ره و سۆزبوون و هه ستسازبوونی بۆ چه که ره ده بییت.... جا ئەگه ر ئەم قسه یه بۆ فیربوونی زمانی عه ره بی راست بییت که له خیزانی سامین و، دوورن له کورد. ئەوا ئەم قسه یه بۆ زمانی فارسی و ئینگیزی و هیندوئه وروپیه کان زۆر ساناتر ده بییت. چونکه له یه کخیزانین و خالی هاوبه شمان زۆر فره تره. به بینینی ئەم کۆدانه و شه ن وکه وکردنیان ئەوا فیرخواز چه زه که ی بۆ دروست ده بییت.

له پال ئەمانه ی باسمان کردن، گرنگترین شت بۆ فیربوونی زمان گویگرته یه تی، فه ره نسیه کان ده لاین: گه ر ده ته ویت فیری زمانی دووهم بیت، ئەوا گوی بگره، گوی بگره، گوی بگره.... هاوشیوه ی مندا... دووسال سه بری ئەیوبی هه یه بۆ گویگرتن، دواتر وهک کانیاو ده ته قیته وه، دونیای سه وز ده کات به گول و گولزاری قسه...

گەر گوئگرئیکى باش بووى ههلبهت قسهکهريکى باش دهبيت، باشتريين گوئگرتنيش لهه باسانهوه دهستپيکهيت، وهک: فيلمى کارتوون فيلمى سينه مایى و نهو گورانى و بابه تانهى خوټ چهزى پيده کهيت.

ههلبهت، بو گوئگرتنى عه ره بى فوسحه قورئانى پيروژ زور گرینگه له پال تهعه بوديه کهى ميوزيک و ئاوازو توونى دهنگه کانى وشه کانت لا ئاشناتر دهکات... گهر کهسه که لايه نى ئاينيش نه بوو بو عه ره بى فوسحه گورانيه کانى کازم الساهر زور هاريکارو سانايه... دواتر، قوناغى خویندنه وه دیت، ههلبهت گهر خویندنه ريکى باش بووى نووسه ريکى باش دهبيت...

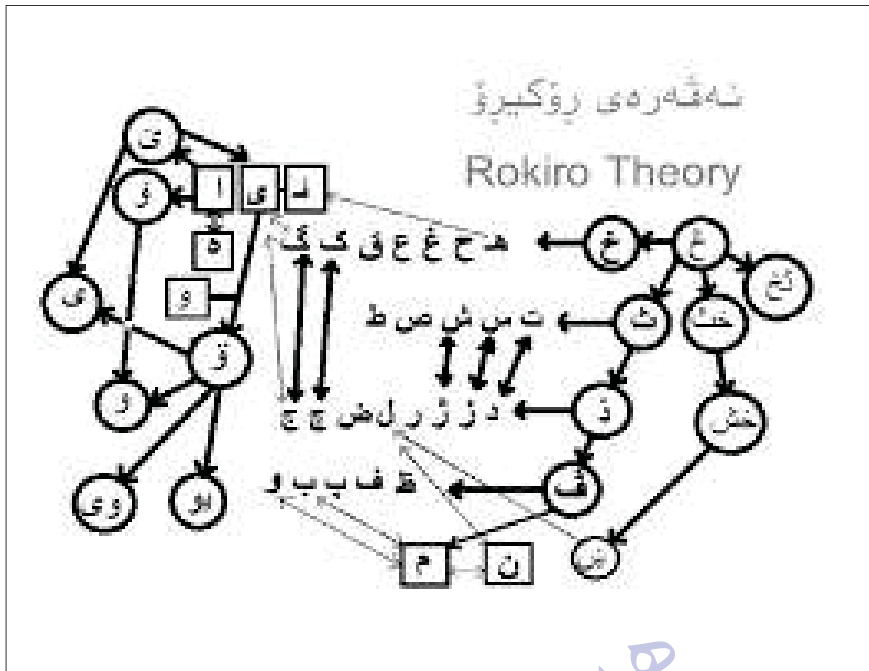
سه ره تا له زمانى دووهم چى ده خویندنه وه:

هه ولبده نهو چيروکانه بخویندنه وه که چيژى ليده بينيت، سه ره تا، گهر چيروکيکت ههلبژارد له ههر لاپه ره يه ک سى چوار وشه تينگه ی، نهوا ئاستت بهرزتره، برؤ ليفليکى بهرزتر، گهر له لاپه ره يه ک ده وشهت نه زانى، له وه بوهسته، له سه ره ههر وشه يه ک ماناکان بنووسه، شروقه ی بکه، هاوکات گوئ له کاسيتى چيروکه که بگره، له پال نه مانه شدا به زمانى دووهم خویندنه ريکى باشى پسپوريه کهت به... موبایل و ئاپه کانت هه مووى بکه به زمانى دووهم، خهون و بيرکردنه وه کانيشت بکه به زمانى دووهم، هه موو ژيانت، گوئگرتن و خویندنه وه کانت بکه بهم زمانه... گهر نه م ياسايهت بو ماوه ی شهش مانگ به کارهينا؛ نهوا بيگومان، بى بوونى ماموستا ئاستى زمانت دهگاته ه ئايلىسى زمانى دووهم... له پال نه مانه ی باسم کردن، بو فيربوونى زمانى دووهم، گرنگه قسه ی پيپکه يت و، هه ولبده يت بهم زمانه قسه بکه ی، ئاساييه با هه له بکه يت، له هه له کان فيزى راستکردنه وه ی به رده وامى دهبيت، ئينته ريټ و فهيسبووک و توره کانى سوشيال ميديا به کاربهينه بو دروستکردنى هاورپى نوئ و پراکتيزه کردنى زمانى دووهم، سهيرى فيلم بکه به سه بتايتل به ريتمى خاو، دواتر ئاسايى دواتر بى سه بتايتل....

ماوه ته وه بلييم... بو فيربوونى زمانى دووهم له پال نه وانه ی باسمان کردن، دهست به قسه کردن بکه و، بويز به، برياربه، با هه له بى، مندال تانه که ويټ ناتوانيت هه لسيته وه و بروات، هاوکات خوټ له که لتورى ناوچه ی زمانى مه بهست نوqm بکه و، سوود له پودکاست و نه پى زمانه که به خوړايى وه ربگره... ئيتر برياربه دواى خویندنه وه ی نه م وتاره شتى پياده بکه ی؛ گهر بريارت داوه فير زمانى دووهم بى و جيهان بينى له لوکالى ده رچيت.

نەقەرەى رۆكىرۆ- بېخزانى (Rokiro Theory_ Bekhzani)

تارىق ھەمەوۋەندى ■

پهرتی سیبهم

پیتی «بن»

ههروهک له پهرتهکانی پیشوودا بینیمان که پیتی (خ) پیتیکی دولفانهیه و ههردوو دهنگی (خ) و (ث) ی لیکهوتوتهوه و چهندين فورم و واتای نویی سازاندووه. پیتی(بن) یش به ههمانشیوه پیتیکی دولفانهیه و ههردوو دهنگی (ش) و (ل) ی لیدهکهویتهوه. شایانی ئاماژهیه که ههنديجار پیتی (ل) دهگوریت بو (ر)، له کاتیکدا که ئه دوو پیتتهش دهگورین بو (ل) و (ر)، به تیکرایي ئه م پیتانهمان بو دهردهچیت:

(ل، ل، ر، پ) *

نمونه:

(غهبن) ← (غهش - غهل) بنوره (غهلو غهش).

(خبنخابن) ← (خشخاش، خلخال، خرخال).

(لهبن - لا بن) ← (لهش - لار) بنوره (لهش و لار)، شایانی ئاماژهیه له زاری لورپیدا به (لهش) دهگوتریت (لار).

(به‌بکه، به‌بکو، به‌بکه‌م) ← (به‌شکه - به‌لکه)، (به‌شکو - به‌لکو)، (به‌شکه‌م - به‌لکه‌م).
 (لینس) ← (لینش - لیل) هه‌ردوو وشه‌ی (لینشاو) و (لیلاو) ی لیکه‌وتوته‌وه، که‌دواتر
 وشه‌ی لینشاو واتایه‌کی نویی له خو گرتوو و به‌مانای ئاوی به‌خوږ دیت. بیخی
 ئەم وشه‌یه‌ش پیشتر ئاماژەم پیداو، بریتییە له (ریخ)، که‌دواتریش گۆراوه‌بو
 (لیخ)، که‌ وشه‌که‌کانی (ریخ، ریث، لیخ، لیث، لیل، لینش) ی لیکه‌وتوته‌وه. که‌دواتر
 وشه‌کانی (ریخن، لیخن، لیخاو، لیلاو، لینشاو) که‌وتونه‌ته‌وه.
 (مشک) ← (مشک) و (ملک). شایانی ئاماژەیه، که‌ بیخی وشه‌ی (مشک) بریتییە له
 (موبس)، که‌ وشه‌کانی (موس) و (موش) و (مول) ی لیکه‌وتوته‌وه. له‌زاری هه‌ورامییدا
 (ملە) به‌مانای مشکی بچووک دیت، هه‌روه‌ها (ملی) یشی پیدەگوتریت، هه‌روه‌ها
 له‌سه‌ر شیوه‌ی (مشک) وشه‌ی (ملک) که‌وتوته‌وه. پیشتر وشه‌ی (موس) له‌زمانی
 ئینگلیزییدا به‌هه‌مان شیوه‌له‌قز کراوه‌(Mus)، که‌دواتر گۆراوه‌بو (ماوس)
 . (Mouse)

به‌هه‌مانشیوه‌ی (موبس)، که‌ گۆراوه‌ (موس، موش، مول)، وشه‌ی (هوس) (هوس)یش
 که‌ له‌زمانی کوردییدا به‌واتای (مال) هاتوو، گۆراوه‌ (هوس) و (هوش) و (هول)،
 که‌ وشه‌کانی (هاوس) (House) و (حه‌وش) و (هول) (Hall) ی لیکه‌وتوته‌وه، که
 پیشتر له‌ ئینگلیزییدا وشه‌ی (هوس) به‌هه‌مانشیوه‌له‌قز کراوه، که‌دواتر گۆراوه
 بو (هاوس) ئەم وشه‌یه‌ ئیستاش به‌شیوه‌ی (هوس) له‌ وشه‌ی (Hospital) دا
 ماوه‌ته‌وه. که‌ ئەم وشه‌یه‌ به‌مانای (میوانگه) (دارالضيافة) هاتوو، دواتر واتاکه‌ی
 گۆراوه‌بو (نه‌خوشخانه). هه‌روه‌ها وشه‌ی (hospitality) به‌مانای (میوانه‌وازی)
 (حسن الضیافة) دیت، هه‌روه‌ها وشه‌ی (Host) یش هه‌ر له‌ (هوس) هه‌ که‌وتوته‌وه
 که‌ به‌مانای (خانه‌خوئ) دیت، که‌ وشه‌ی خانه‌خوئ واتای (خاوه‌نمال) ی هه‌یه.
 شایانی ئاماژەیه که‌ وشه‌ی (موبس) ته‌نها وشه‌ی (مشک) ی لینه‌که‌وتوته‌وه، به‌لکو
 زۆربه‌ی ناوی ژینه‌وه‌ره‌ وردو بچوکه‌کانی لیکه‌وتوته‌وه، که‌ بریتیین له‌ (ملک) (ملخ)
 و (مولک) و (مرخ) و (مرغ) و (مور) و (مر)، که‌دواتر (ملخ) گۆراوه‌بو (مله‌خ) که
 به‌مانای کولله‌دیت، دوا‌ی گۆرانی ده‌نگی (خ) بو (ه) وشه‌ی (مله‌ه) و دوا‌ی که‌وتنی
 ده‌نگی (ه)، وشه‌ی (مله‌ه) که‌وتوته‌وه، هه‌روه‌ها وشه‌کانی (مار) و (مور) و (میرو)
 و (مورچه، موروله، میروله) و (مارمولک، مارمیلک) که‌وتونه‌ته‌وه، گه‌ر بنۆرینه

وشه‌ی (مارمولک)، هاوشیوه‌ی (مارمشک)ه، واتا مشکیک که پیکهاته‌ی له‌شی له‌مار ده‌چیت. هه‌روه‌ها وشه‌ی (مرخ) که واتای بالنده‌ی بچووک‌ی له خوگرتووه، دواتریش گوڤراوه بو (مره) و (مر) و وشه‌ی (مه‌ل) ی لیکه‌وتوته‌وه. دواتر له وشه‌ی (مرخ- مرغ) هوه وشه‌ی (سیرمخ- سیرمغ) سازینراوه، که ناوی مه‌لیکی نه‌فسانه‌ییه. هه‌روه‌ها له وشه‌ی (مه‌ل) هوه، وشه‌ی (مه‌لیچک)یان (مه‌لوچک) سازینراوه، که به واتای (چوله‌که) یان (کیشکه) دیت. به دیوی (مر) یشدا، وشه‌ی (مامر) سازینراوه که به واتای (مه‌لی میینه) (دجاجة) دیت. به هه‌مانشیوه‌ی (مه‌لیچک) یش، وشه‌ی (مریشک) سازینراوه، له گه‌ل وشه‌ی (مرئوی- مراوی) که به مانای بالنده‌ی ئاوی دیت.

وشه‌ی مریشک ناویکی نوییه، جیگره‌وه‌ی وشه‌ی (که‌و- که‌ف)ه، که پیشتر به مریشک گوتراوه (که‌و). له بهر نه‌وه‌ی که مریشک مه‌لیکی مالی بووه، ئیدی به هه‌موو ئاژه‌لیکی مالی گوتراوه (که‌وی). به‌لگه‌یش بو نه‌وه‌ی که پیشتر به مریشک گوتراوه که‌و، بنۆره وشه‌ی (کولانه) که له (که‌و + لانه) سازینراوه، که به واتای (لانه‌ی مریشک) دیت، شایانی ئاماژه‌یه که تا ئیستاش له زاری که‌له‌ورپیدا، به کولانه ده‌گوتریت که‌ولانه. دوا‌ی نه‌وه‌ی که ناوی مریشک سازینراوه و وشه‌ی (کولانه) واتای وشه‌یه‌کی ساده‌ی له خوگرتووه، ئیدی وشه‌ی کولانه دووباره له گه‌ل وشه‌ی مریشکدا به‌کار هاتووه، به شیوه‌ی (کولانه‌ی مریشک). به‌لگه‌یه‌کی دیکه‌ش نه‌وه‌یه که له‌زاره‌کانی لوری و به‌ختیاری و هه‌ورامی و که‌له‌ورپیدا به و مه‌له‌ی که له (مریشک) واتا (که‌و) بچووکتره ده‌گوتریت: (که‌وک) و (که‌وگ) و (که‌فگ). به دیوی (که‌ف) یشدا، له زاری کرمانجیدا ده‌گوتریت: (که‌فک) و (که‌فوک) (کافوک)، که به‌واتای (له‌که‌و بچووکتر) یان (له مریشک بچووکتر) دیت، که به گوڤرانی ده‌نگی (ف) بو (ب)، له زاری کرمانجیدا (کافوک) بووه به (کابوک) و نه‌م وشه‌یه به شیوه‌ی (کبک) که‌وتوته ناو زمانی فارسییه‌وه، له زمانی عه‌ره‌بیشدا (که‌فگ) بووه به (قبج). دوا‌ی نه‌وه‌ی که له وشه‌ی (که‌وگ) دا، ده‌نگی (گ) گوڤراوه بو (و)، وشه‌که بووه به (که‌وو)، ئیدی له‌وه‌ به‌دواوه (که‌و) هه‌مان واتای (که‌وگ) ی وه‌رگرتووه و واتای مریشکی گوم کردووه و به‌و واتای نه‌و مه‌له هاتووه که له (مریشک) بچووکتره.

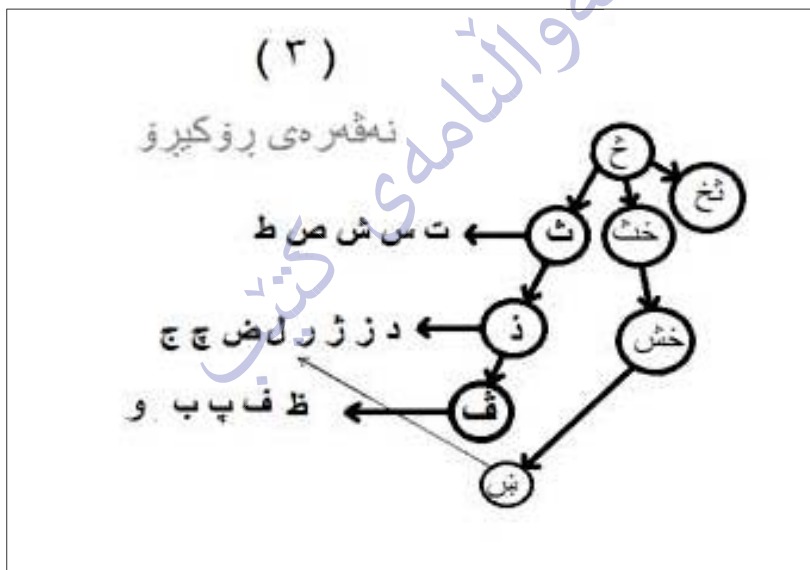
وهک پیشتر ئاماژهم پیدا که (هؤس) به مانای (مال) هاتووه دواتر ئەم وشه‌یه گۆراوه بۆ (هؤش) و (حه‌وش)، له ههر دوو وشه‌ی (که‌ف) و (هؤس) هوه، (که‌هؤس، که‌هؤس) سازینراوه. که به‌مانای (لانه‌ی که‌و) هاتووه. له گریکییدا بووه (کی‌هؤش) (κλωβός) و له فارسییدا بووه به (قفس) و له عهره‌بییدا بووه به (قفص).

(پاش) ← (پاش - پال). وشه‌ی (پال) له وشه‌ی (پشت) یشه‌وه، که وتۆته‌وه، ئەویش به گویره‌ی په‌یره‌ویکی دیکه که دواتر باسی ده‌که‌م. وشه‌ی پال واتای (ته‌نیشت) یشی له خو گرتووه، چونکه له وشه‌ی (په‌نا) یشه‌وه جاریکی دیکه وشه‌ی (پال) دروستده‌بیته، بنۆره ده‌سته‌واژه‌ی (پشت و په‌نا)، که وشه‌ی (په‌نا) ههر دوو واتای پشت و ته‌نیشتی هه‌یه. به‌لام به‌شیوه‌یه‌کی گشتی (پال) به مانای پاش و پشت دیت. کاتیک که‌سیک پال ده‌داته‌وه، و اتا پشت ده‌داته‌وه. کاتیک که پال به شتیکه‌وه ده‌نریت، ده‌ست ده‌دریته پشته‌وه‌ی، یان که‌سیک که خو‌ی له پال شتی‌کدا ده‌شاریته‌وه، و اتا له پشت ئەو شته‌وه خو‌ی شار دۆته‌وه. هه‌روه‌ها وشه‌ی (پالو) ی کۆپان یان کورتان، به مانای ئەو به‌شه‌ دیت که ده‌که‌ویته پاشی و لاخه‌وه. ئەم وشه‌یه به‌واتای (ته‌نیشت) ی کوردی، به شیوه‌ی (په‌لو) که وتۆته‌وه ناو زمانی فارسییه‌وه.

(فابن) ← (فاش - فال). ئەم وشه‌یه به مانای درکاندن و ئاشکراکردن دیت. ئەسلی ئەم وشه‌یه بریتییە له (فاث) که به مانای (قسه‌کردن) دیت، که دواتر له‌سه‌ر ئەم بابته ده‌دویم. ئەم وشه‌یه دواتر وشه‌ی (فاژ، فاش، فاش) ی لیکه‌وتۆته‌وه. ئەم وشه‌یه به شیوه‌ی (فاش) له زمانی فارسییدا، به مانای ئاشکراکردن دیت، هه‌روه‌ها وشه‌ی (فاث) به شیوه‌ی (فاد) که وتۆته‌وه ناو زمانی عهره‌بییه‌وه، بۆ نمونه، وشه‌ی (افاد) و اتاکانی (درکاندی - ده‌ریبری - ئاشکرای کرد) ی هه‌یه. وشه‌ی (فاش) واتای درکاندن نه‌ینی له خو‌گرتووه، وشه‌ی (فال) یش واتای ئاشکراکردن نه‌ینی لیکه‌وتۆته‌وه، ده‌سته‌واژه‌ی (فالگرتنه‌وه) لیره‌وه هاتووه. به داخه‌وه له بری ئەم وشه‌ جوانانه (فاژ، فاش، فاش)، وشه‌یه‌کی ئاویتیه‌ی کرچ و کال به کار دیت که بریتییە له (دان پیدا نان).

(وین) ← (وش - ول)، وشه‌ی (وش) به دیویکدا بووه به (وژ) و دواتر به‌هۆی گۆرانی ده‌نگی (و) بۆ (م)، وشه‌ی (مژ) و دواتر (مص) و (مک) ی لیکه‌وتۆته‌وه. به دیویکی دیکه‌شدا له وشه‌ی (وش) هوه، وشه‌ی (گوش) که وتۆته‌وه، ئەویش به

گۆرانی (و) ی سەرەتا بۆ (گ)، چونکە وشەکە لە ئەسڵدا (ووش) ه، بەلام بە یەک واو دەنوسریت. بنۆرە وشەیی (وشار) کە دەنگی (و) دەگۆریت بۆ (ف) دواتر یش بۆ (ف)، وشەکە دەبیت بە (وشار- قشار- فشار- گوشار). لە باری کرداردا لە وشەیی (وبن)هوه، ئەم وشانە دروست بوونە(وشین، ولین، گوشین) هەرودها لە زمانی فارسییدا لە وشەیی (مک) هوه، کرداری (مکیدن) سازینراوه، هەرودها وشەیی (مک)، لە وشەیی ئاویتهی (بزمک) ی کوردییدا دەردەکهویت کە هەمان واتای (بزمژ) ی ههیه و بە واتای (مژینی بزن) دیت، (بزمک بەن، یان بزمک بەند) ئامرازیکە لە دەمی کاریلە دەنریت، بۆ پیگرتن لە مژینی شیریی دایکەکەیی. گۆرانی (مژ) بۆ (مک)، دەگەریتەوه بۆ گۆرانی دەنگی (ث) بۆ (خ)، کە لەویوه(بن) یش کەوتۆتەوه، بەم شیوهیه (خ ← ث - نخ - خث ← خش ← بن) بنۆرە نەخشەیی ژمارە (۳).

شایانی ئاماژەیه کە هەندێجار دەنگی (ش) یش دەگۆریت بۆ دەنگە هاوپۆلهکانی، وهک (س، ژ، ز، ت، د، ج، چ ... هتد)، هەرودەک لە نەخشەیی ژمارە (۳) دا دەردەکهویت. ئیدی لێرەوه ئەو وشانەیش دەگۆرین بۆ (ل)، وه ژمارەیهکی زۆر وشەیی نوێ، بە واتای نوێ و فۆرمی نوێوه دینه کایهوه.

بۆ نموونه: (خۆزگه، خۆزیا، خولیا، خولیا).

(وت- ویژ- ویل) کە کرداری (وتم- ئەیژم، ئیژم - ئەلیم) ی لیکهوتۆتەوه.

(هيژ، هيش - هيئل) کرداری (هيشتن) و (هيئلان) ی ليکه وتوتته وه. وشه ی (هيژ) به مانای (ژيان) دیت، بيخی وشه که بريتييه له (خيخ)، که دواتر پهرش بووه بۆ (خيث) و (خيخ)، دواتریش گورپاوه بۆ (خيش) و (خيخ)، ههردوو وشه ی (عیش) و (حي) ليروهه که وتونه ته وه. دواي ئه وه ی که (خيش) گورپاوه بۆ (هيش، هيژ)، که به واتای (ژيان) دیت، به گویره ی په پره ی هانه ونا، به هو ی قهره کی (ئا) هوه، وشه ی (ئاھيژ) سازينراوه، که به مانای (ژينه وهر - زينده وهر، حيوان) دیت، ئه م وشه ی له باری کو دا بووه به (ئايزگه ل)، که به واتای (ژينه وهران - حيوانات) و دواتر وشه ی (ئاژه ل) ی ليکه وتوتته وه. وشه ی (هيشتن) واتای (مانه وه له ژيان) ی هه یه، که به عهره بی به مانای (بقاء) دیت. وشه ی (هيئل)، که له ئه سلدا (خيئل) بووه، چونکه بيخه که ی (خيث) بووه، به شيوه ی (خل) که وتوتته ناو زمانی عهره بييه وه، بۆ نمونه: (خليه - خلیها) به واتای (بيهيئه)، شایانی ئاماژه یه که وشه ی (ويئل، ول، وهل) یش به هه مان شيوه که وتوتته ناو زمانی عهره بييه وه، هه نديجار ههردوو وشه ی (خل) و (ول) پيکه وه دین، بۆ نمونه (خلیولي) واتا (بهیئه ويئل بيت يان بهیئه وهل بيت). وشه ی (بهیئه) دواي ئه وه ی گورپاوه بۆ (بيئه) و (بله)، له زاری سورانييدا بووه به (بلا)، له زاره کانی کرمانجی و که له وری و لوریدا بووه به (بلا)، بۆ نمونه، له زمانی کوردییدا ده گوتريت: (بلا برۆين)، له زمانی عهره بیی بووميیدا ده بيت به (خل نروح) که به واتای (لنذهب) دیت، شایانی ئاماژه یه که وشه ی (روح) یش، له (روه) ی لورپيه وه وهرگيراوه، که له چاوگی (رۆ) ی کرداری (رۆشتن) وه وهرگيراوه. وشه ی (بلا) له زاری کرمانجییدا و تاکه ی گورپاوه و واتای (باشه) ی له خو گرتوووه. ئه م وشه یه دواي ئه وه ی که گورپاوه به (بله)، وشه ی به ليی ليکه وتوتته وه، ئه م وشه یه له زمانی فارسیدا به (بالی) له قز ده کريت، به شيوه ی (بلا) و (بلي) یش که وتوتته ناو زمانی عهره بييه وه. ئه م وشه یه دواي ئه وه ی که و تاکه ی گورپاوه بۆ (باشه) و (به لي)، هه نديجار ههردوو وشه که پيکه وه به شيوه ی (به لي باشه) له قز ده کرين.

به گویره ی په پره ويکی ريزمانی، ئه و وشانه ی که دهنگی (ش) و هاوپوله کانی تیدايه، بۆ کرداری رابردوو به کاردين، و ئه وانه یشی که دهنگی (ل) و هاوپوله کانی تیدايه، بۆ کرداری ئايينده به کاردين. بۆ نمونه: (وتم - ئه ليم)، (هيشتم - ده هيلم)، (ماشتم - ده يمالم)، (داشتم - ديرم، ديرم)، (کاشتم - ده يکالم، ده يکيلم)، ليروه وه وشه ی

(کاشتوکال - کاشتوکار - کشتو کال) سازینراوه. ئەم پەیرهوه بۆ زمانی فارسییش به هەمانشیوهیه، بۆ نموونه: (پنداشتم - می پندارم)، (کاشتم - می کارم)، (گذاشتم - می گذارم)، (گماشتم - می گمارم)... هتد. شایانی ئاماژەیه له زمانی کوردیییدا، له هەندی ناوچه، پیتی (ل) و هاویۆلهکانی بۆ کرداری رابردووییش به کاردیت، بۆ نموونه: له بری (کاشتم، هیشتم، ماشتم) دهگوتریت: (کیلام، هیلام، مالیم)، هەرچهنده هیچ گرفتیک له م شیوه دەربرینه دا نییه، به لام له پرووی ریزمانهوه ههلهیه، چونکه له پەیرهوه ریزمانییه که دەردهچیت.

وشه‌ی (شاخ)، وشه‌کانی (شاخ، ساق، شاق، چاق، لاق، لاگ، لیگ Leg) ی لیکه‌وتوتهوه، که وشه‌کانی (ساق، لاق، لیگ) به مانای (قه‌دی پی دین. به دیویکی دیکه‌شدا وشه‌کانی (شاق) و (لاق) یش، هەردوو وشه‌ی (شەق) و (له‌قه - لاقه) ی لیکه‌وتوتهوه. له زمانی فارسییشدا (لاگ) بووه به (لگد) و به مانای (شەق) و (له‌قه) دیت. هەروه‌ها به دیویکی دیکه‌دا، وشه‌ی (ساق) واتای قه‌دی دره‌خت و پروه‌کی له خو‌گرتوو و وشه‌ی (شاخ) و (لاق) یش به شیوه‌ی (شاخه) و (لق) و (لک)، واتای (چل) یان (فرع) یان له خو‌گرتوو. وشه‌ی (لو) که به مانای (بۆری) دیت و وشه‌ی (لوله) ی لیکه‌وتوتهوه، له گه‌ل وشه‌ی (لاق) دا، وشه‌ی (لولاق) ی لیسازینراوه. هەروه‌ها به هوی جیگۆرکی پیتەکانه‌وه، له وشه‌ی (چاق) هوه، وشه‌ی (قاچ) که‌وتوتهوه. دواتریش وشه‌کانی (شاخ) و (قاچ)، له وشه‌ی (قاچ) یشه‌وه، وشه‌ی (قول) که‌وتوتهوه، که دواتر چۆنییه‌تی ئەم شیوه‌ گۆرانی وشه‌یه ده‌بیینین. هەروه‌ها وشه‌ی (شاخ) و (قۆچ) ی ئاژەل‌یش به‌هه‌مان پەیره‌وی سه‌ره‌وه دروستبوونه.

هەروه‌ک پیشتر بینیمان که ده‌نگی (ش) و (ل) به شیوه‌یه‌ی راسته‌وخۆ له پیتی (خ) هوه ده‌که‌ونه‌وه. هەروه‌ک له نه‌خشه‌که‌دا دەرده‌که‌ویت که پیتی (ش) یش له پیتی (خ) هوه دروستبووه، که‌واته ده‌کریت که هەردوو پیتی (ش) و (ل) به ناراسته‌و خو، له پیتی (خ) هوه بکه‌ونه‌وه، که به چەند قۆناغیکدا تیده‌په‌رن. بۆ نموونه:

وشه‌ی (چاخ) که به مانای (چال) دیت، په‌رش بووه بۆ (چاخ) و (چاڤ)، دوا‌ی ئەوه‌ی که ده‌نگی (خ) ده‌گۆریت بۆ (ه)، وه (ث) یش ده‌گۆریت بۆ (ل)، هەردوو وشه‌ی (چاه) و (چال) دروسته‌بن، که له کوردیی کۆندا به (چال) گوتراوه (چاه)، هەروه‌ها له‌زمانی فارسییشدا هەردوو وشه‌ی (چاه) و (چال) به کاردیت،

بنۆره وشه‌ی (یخچال)، که به‌مانای چاله به‌فر دیت. وه‌ک لی‌رده‌دا ده‌بینین که ئه‌م گۆرانکارییه قوناغیک له پیشتره، چونکه پیشتر (س) ده‌گۆرا بۆ (ش) و دواتریش بۆ (ل). به‌لام پیتی (ش) له پیتی (ث) هوه که‌وتۆته‌وه، هه‌ربۆیه لی‌رده‌دا راسته‌وخۆ پیتی (ل) راسته‌وخۆ له (ث) هوه دروستبووه.

نمونه‌یه‌کی دیکه: وشه‌ی (خاخ) که به‌مانای هیواش دیت، دوا‌ی په‌رشبوونی ده‌گۆریت بۆ (خاخ) و (خاڅ)، دواتر وشه‌کانی (خاه) و (خال) ی لیده‌که‌ویته‌وه، بنۆره (چاخ، چاه، چال)، هاوشیوه‌ی (خاخ، خاه، خال)ه. دواتر هه‌ردوو وشه‌ی (خاه) و (خال) گۆراون بۆ (گاه) و (کال)، به‌دیویکی دیکه‌دا که (خاڅ) گۆراوه بۆ (خاڅ)، که وشه‌کانی (خاو، خام، کاو، کام) ی لیکه‌وتۆته‌وه، دواتریش وشه‌کانی (خه‌و، خه‌م، که‌و، که‌م، چه‌م) که‌وتونه‌ته‌وه. به‌دیویکی دیکه‌دا له (خاو) و (خام) هوه، هه‌ردوو وشه‌ی (هاو) و (هام) و دواتریش (هیو) و (هیم) که‌وتونه‌ته‌وه.

گه‌ر بنۆرینه هه‌ردوو وشه‌ی (خاو) و (کال)، له گه‌ل ئه‌وه‌دا که هاوواتان، هاو‌ریشه‌شن و له بیخی (خاخ) هوه که‌وتونه‌ته‌وه.

وشه‌ی (هیو) له باری ناوی چاوگدا بووه به (هیوش)، له زمانی فارسییدا (گاه) بووه به (گاهش)، دواتر وشه‌ی (هیوش) به‌دیویکدا گۆراوه بۆ (هیواش). هه‌روه‌ها له وشه‌ی به‌گۆرانی ده‌نگی (ش) بۆ (ر)، وشه‌ی (هیوش) گۆراوه بۆ (هیور). له زمانی فارسییدا، وشه‌ی (گاه) له باری ناوی چاوگ (اسم‌المصدر) دا بووه به (گاهش)، له باری (مصدر‌جعلی) ییدا بووه به (گاهیدن).

وشه‌ی (هیم)یش له باری سیفهدا، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که دووه‌کی (ن) ی که‌وتۆته‌وه سهر، بووه به (هیمن)، بنۆره وشه‌کانی (چلکن، ورگن، شه‌رمن)، دواتر وشه‌ی (هیمن)، به‌شیوه‌ی (أیمن) که‌وتۆته‌وه ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه، دواتر وشه‌کانی (أمن، أمان... هتد) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که واتای ئارامی ده‌گه‌یه‌نن.

له‌وشه‌ی (کاو) یشه‌وه، وشه‌ی ئاویتته‌ی (به‌کاو‌ه‌خۆ) سازینراوه، که به‌مانای (به‌ئارامی) دیت.

وه‌ک ده‌بینین که وشه‌ی (خاو) به‌پی گۆرانی کات و دوا‌ی گه‌شه‌کردنی وشه‌که، چه‌ندین واتای نویی لیکه‌وتۆته‌وه، گه‌شه‌کردن له‌م وشه‌یه‌دا به‌رده‌وام ده‌بیته‌وه و به‌ده‌یان وشه‌ی دیکه‌ی به‌فۆرمی نویی و واتای نوییه‌ی لی سازده‌بیته‌وه. یه‌کیکی دیکه

له و واتایانه بریتیه پیچهوانه‌ی وشه‌کانی (رهق، پتهو، ریک... ه). کاتیک که گری ناگر بهرز ده‌بیته‌وه که بریتیه له (هه‌لایسان)، پیچه‌وانه‌که‌ی بریتیه له دامرکانه‌وه، یان خاوبوونه‌وه، یان که‌وتن.

مۆرفیمی (وهش) که بیخه‌که‌ی بریتیه له (وهث) له زمانی فارسی و کوردیی کوندا، که‌وتوته‌وه سهر وشه و واتایه‌کی نویی سازاندووه، بۆنموونه (سیاهوش- سیاوش) به‌مانای (رهشی) دیت. وشه‌ی (ته‌لخوش) که له غه‌زه‌لی ژماره‌(ه) ی غه‌زه‌لیاتی حافظدا هاتووه (آن تلخ وش که صوفی ام‌الخبائثش خواند...)، واتا (ئه‌و تالاییه‌ی که سۆفی به ههره پیسه‌کان ناوی هیناوه). هه‌روه‌ها بنۆره وشه‌کانی (ئالوه‌ش- ئالوش)، که له‌وشه‌ی (ئال) هوه هاتووه، که به‌واتای گیرۆده‌یی دیت، له پرویه‌کی دیکه‌شه‌وه واتای (خوران) ی له خو گرتووه. (خوروه‌ش- خوروش- خرۆش) که به مانای هیجان دیت، که له وشه‌ی (خور- ثور) هوه دروستبووه، وهک پیشتر ئاماژه‌م پیداوه، واتای هه‌لچوون ده‌گه‌یه‌نیت. وشه‌ی (جنبوش- جومبوش، جومبوش)، که به مانای (جوله‌ جول) دیت، له وشه‌ی (جنب) هوه هاتووه‌که به واتای (جوله) دیت.

دوو‌ه‌کی (وهش)، له‌گه‌ل وشه‌ی (خه‌م- خام) دا، وشه‌ی (خه‌موه‌ش- خاموش- خاموش) ی لیسازینراوه. که له زمانی عه‌ره‌بیدا بووه به (خمد) که له وشه‌ئه‌سلویه‌که‌وه واتا (خه‌موث- خموت) هوه وه‌رگیراوه. لی‌ره‌دا (خاموش) که واتای کوژاندنه‌وه و دامرکانه‌وه‌ی هه‌یه، به‌لام به‌واتای شکانه‌وه و چه‌مانه‌وه و خاوبوونه‌وه و که‌وتنی ناگره‌که هاتووه، که پیچه‌وانه‌ی هه‌ستان و به‌رزبوونه‌وه (هه‌لایسان) گر‌ه‌که‌یه.

دوای ئه‌وه‌ی که وشه‌ی (خه‌م - خام) واتای چه‌مانه‌وه له‌خۆده‌گریت، واتای (قوص) ی لیده‌که‌ویته‌وه هه‌ر بۆیه وشه‌کانی (که‌وان) و (که‌مان) و (چه‌مان- چه‌مین) که‌وتونه‌ته‌وه، هه‌روه‌ها له وشه‌ی (کام) یشه‌وه، وشه‌ی (کامه) که‌وتوته‌وه که به مانای، چه‌ماوه دیت، بنۆره (کامه‌ی گوچان).

له وشه‌ی (خام) یشه‌وه، وشه‌ی (خامه) که‌وتوته‌وه، که به‌مانای قه‌له‌م دیت، که پیشتر په‌ری بالنده به‌کاره‌ینراوه بۆ نووسین، که شیوه‌که‌ی که‌وانه‌یه.

له پرویه‌کی دیکه‌وه که وشه‌ی (کام) ده‌گوپیت بۆ (کۆم)، وشه‌ی (کۆمانه‌وه) ی لیسازده‌بیت، که هه‌مان واتای (چه‌مانه‌وه) ی هه‌یه.

وشه‌ی (خه‌و) له باری چاوگی کرداردا دووه‌کی (ش‌ی) که‌وتۆته‌سه‌ر و وشه‌ی(خه‌وش) دیت، که به مانای خوار و نارپک دیت. هه‌ر بۆیه که شتیک راست بیت، ده‌گوتریت (بیخه‌وشه)، که‌واتای (بی‌عه‌یبه) ده‌گه‌یه‌نیت.

مرۆف که تووشی گرفتیک ده‌بیت، قامه‌تی خاوده‌بیته‌وه و ده‌چه‌میته‌وه و پیچ ده‌خوات «پیش ده‌خوات»، ده‌سته‌واژه‌ی (پیشخواردنه‌وه) لی‌ره‌وه هاتووه. هه‌ربۆیه ئه‌وانه‌ی که خه‌فه‌تبارن ناتوانن به‌رپکی بوه‌ستن، یان دانیشن، بۆیه ئه‌وانه‌ی که خه‌فه‌تبارن سه‌ریان بۆ سه‌ر ئه‌ژنۆیان ده‌چه‌میته‌وه، لی‌ره‌وه ده‌سته‌واژه‌ی (خه‌مخواردن) که هاوواتای (پیچخواردن و چه‌مانه‌وه) یه که‌وتۆته‌وه، لی‌ره‌وه وشه‌ی خه‌م، واتای (خه‌فه‌ت) ی له خوگرتووه. دواتر وشه‌ی (خه‌م)، هه‌ردوو وشه‌ی (غه‌م) و (هه‌م) ی لیکه‌وتۆته‌وه و ئه‌م وشانه که‌وتونه‌ته‌ناو زمانی عه‌ره‌بی و فارس‌ییه‌وه.

له شیعریکی (هیمن) دا، وشه‌ی (غه‌م و خه‌م) و به‌دوو واتا جیوازه‌که‌یانه‌وه (خه‌فه‌ت و پیچ) ده‌رکه‌وتوونه، که له راستییدا هه‌ردوو وشه‌که له ئه‌سلدا هاو‌رپیشه‌ن و دواتر فورم و اتاکانیان گۆراوه. له به‌یتیکدا گوتوو‌یه‌تی: گه‌ر ده‌پرسی من له به‌رچی «غه‌م - خه‌فه‌ت» ده‌خۆم، له به‌یتیکی دیکه‌دا گوتوو‌یه‌تی: من وه‌ک و ماری سه‌ر ئاگر «خه‌م - پیچ» ده‌خۆم.

هه‌روه‌ها له وشه‌ی (خه‌و، خه‌ف، خاو) هوه، کرداری (خه‌وتن، خه‌فتن، خه‌فتن، خاوتن) دروست ده‌بیت، که بریتیه له کرداری خاوبوونه‌وه‌ی له‌ش (استرخاء). که له زمانی فارس‌ییدا له‌وشه‌ی (خاو) هوه وشه‌ی (خاب) دروست ده‌بیت که به (خواب) ده‌نووسریت و کرداری (خوابیدن) ی لیسازده‌بیت. له وشه‌ی (خه‌و، خه‌ف، خه‌ف) هوه، وشه‌ی (پیخه‌و- پیخه‌ف- پیخه‌ف) سازینراوه، به‌واتای ئه‌و که‌لوپه‌لانه دیت که بۆ (خه‌وتن) به‌کار دین. له زمانی فارس‌ییدا (رختخواب) سازینراوه. وشه‌ی (خه‌ف)، به‌شیوه‌ی (غف) که‌وتۆته‌ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه، وشه‌ی (غفة) به‌مانای (کورته‌خه‌و) دیت، که (که‌رویشکه‌خه‌و) یان (سه‌رخه‌وشکاندن) یشی پی‌ده‌گوتریت.

وشه‌ی (خاوش- خافش) یش، به‌هه‌مانشیوه‌ی وشه‌ی (خه‌وش) دروستبووه، که واتای کرداری خاوبوونه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت، که وشه‌ی (خافل- خافل) ی لیده‌که‌ویته‌وه

و واتای خاوبوونه‌وهی می‌شکی له خوگرتوو، که له زمانی عه‌ره‌ببیدا وشه‌ی (غفل) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

وشه‌ی (پروخواو) یش له هه‌ردوو وشه‌ی (پروو) له گه‌ل (خاو) که‌وتۆته‌وه، که بریتییه له (خه‌وتنی پروو) یان (که‌وتنتی پرووی) ی شتی‌ک بو سهر زه‌وی. مرۆف دوای ئه‌وه‌ی که کاری زۆر ده‌کات، تا کاتی ئه‌وه دیت له سایه‌ی به‌ری په‌نجه‌که‌یدا دانیشیت و پپووستیی به کارکردن نه‌بیت، واتا به (ئاکام) ده‌گات، به واتایه‌کی دیکه، ده‌گاته ئاستی خاوبوونه‌وه (رخاء)، لی‌ره‌وه وشه‌ی (کام) که به‌مانای (خاو) دیت، له گه‌ل وشه‌ی (ران) که به‌مانای پیاده‌کردن یان (سیاق) دیت، وشه‌ی (کامران - که‌مه‌ران) ی لیده‌که‌وتته‌وه، که ده‌سته‌واژه‌ی (کامه‌رانی) هاوواتای (رفاهیه) ی عه‌ره‌ببیه . گهر سه‌رنجی وشه‌کانی (ئاکام) و (کامه‌ران) بده‌ین. ده‌بینین که له‌وشه‌ی (کام) هوه سازینراوه، که هاوواتای (خام - خاو) ه. به گویره‌ی په‌یره‌وی هانه‌ونا، وشه‌ی (ئاکام)، له‌قه‌ره‌کی (ئا) و وشه‌ی (کام) سازینراوه. دوای ئه‌وه‌ی که (خاو) (رخاء)، و تاکه‌ی ده‌گوپیت بو (کام) (رفاه) ئیدی لی‌ره‌وه (کام - کامه) واتا خو‌شبه‌ختی، یان خو‌شگوزه‌رانیی له خوگرتوو. دواتر چه‌ندین وشه‌ی ئاویتته‌ی نوێ له وشه‌ی (کام) هوه که‌وتوو نه‌ته‌وه، وه‌کو (کامیار، کامیاب، کامکار...)، له باری نه‌هیبیدا له (کام) و (کاو) هوه وشه‌کانی (ناکام) و (ناکاو) سازینراون.

* (ل، ل، ر، ر)

په‌یره‌ویک هه‌یه بو‌سازاندنی وشه‌ی نوێ. ئەم په‌یره‌وه ته‌نها له زمانی کوردیبیدا هه‌یه، بۆیه ئه‌و وشه نوێیانه‌ی که دروست ده‌بن، له هه‌ر زمانیکی دیکه‌دا هه‌ن، ریشه‌که‌یان ده‌گه‌رپیتته‌وه بو سهر زمانی کوردی. زۆر جاریش پروودادات که له‌زمانیکی دیکه‌دا هه‌مان وشه، به هه‌مان واتاوه هه‌بیت و ریشه‌که‌ی کوردی نه‌بیت، واتا (هاوشیوه و هاوواتا) (متشابه - مترادف) بن، به‌لام زۆر ده‌گمه‌ن. هه‌رچه‌نده ئەم په‌یره‌وه، به‌شیوه‌یه‌کی هه‌رپه‌مه‌کی دروستبووه، به‌لام ده‌کریت له ریزماندا سوودی لی‌وه‌رگیری. چونکه ئه‌و وشانه‌ی که دروستبوونه ریسایه‌کی هاوبه‌ش له خو ده‌گرن، که بریتییه له وه‌رگرتنی یه‌که‌م پیتی وشه‌یه‌ک، له‌گه‌ل پیتیکی بزویندا و یه‌کیک له‌م پیتانه (ل، ل، ر، ر)، که وشه‌یه‌کی نوێی سی پیتیمان

بۆ دهردهچیت.

بۆ نمونه: یه کهم پیتی وشه‌ی (خاک) وهرده‌گرین، که بریتیه له (خ)، له گه‌ل پیتی بزوینی (ۆ)، له گه‌ل یه‌کیک له و چوار پیتیه سه‌ره‌وه که بریتیه له (ل)، وشه‌ی (خۆل) مان ده‌سته‌که‌ویت. دواتر هه‌ردوو وشه‌که‌وه پیکه‌وه به‌کارده‌هینرینه‌وه، که ده‌بیت به (خاک و خۆل).

نمونه‌یه‌کی دیکه: پیتی یه‌که‌می وشه‌ی (نه‌رم)، که بریتیه له (ن) هه‌مان کرداری سه‌ره‌وه دووباره ده‌که‌ینه‌وه، وشه‌ی (نۆل) مان ده‌سته‌که‌ویت و هه‌ردوو وشه‌که پیکه‌وه ده‌بیت به (نه‌رم و نۆل).

نمونه‌یه‌کی دیکه: وشه‌ی (ده‌شت)، پیتی یه‌که‌می وشه‌که بریتیه له (د)، له گه‌ل پیتی بزوینی (ۆ) و له گه‌ل پیتی (ل)، ده‌بیت به (دۆل)، هه‌ردوو وشه‌که پیکه‌وه ده‌بن به (ده‌شت و دۆل). هه‌مان وشه‌ی (ده‌شت)، پیتی یه‌که‌می که بریتیه له (د)، له گه‌ل پیتی بزوینی (ه) و پیتی (ر)، ده‌بیت به (ده‌ر)، هه‌ردوو وشه‌که پیکه‌وه ده‌بن به (ده‌شت و ده‌ر).

وه‌ک ده‌بینین که، ئه‌و وشه‌ نوویانه‌ی که دروست ده‌بن، له سێ پیت پیک دین. به‌لام هه‌ندی‌جار وشه‌یه‌کی دوو پیتی‌مان بۆ دروست ده‌بیت، چونکه کورته بزوینیک ده‌که‌وێته نیوان وشه‌ی یه‌که‌م و کۆتاییه‌وه، له زمانی کوردیدا پیتی کورته‌بزوینمان نییه، له به‌رئه‌وه پیتیه بزوینه‌که نابینریت و وشه‌که له شیوه‌ی دووپیتدا دهرده‌که‌ویت. بۆ نمونه: وشه‌ی (سڤ) که له (سارد) هه‌ که‌وتۆته‌وه و پیکه‌وه (سارد و سڤ) یان پیه‌یناوه.

هه‌ندی‌جار ئه‌و پیتیه نوویه‌ی دهره‌نجامی وشه‌یه‌که، هاوشیوه (متشابه) ی دهره‌نجامی وشه‌یه‌کی دیکه‌یه، به‌لام واتا‌کانیان جیوازن. بۆ نمونه: وشه‌کانی (خاک، خه‌ست، خڤ...)، هه‌موویان سه‌ره‌تا‌که‌یان پیتی (خ) یه. دهره‌نجامه‌کانیان بریتیه له (خۆل)، بنۆره (خاک و خۆل، خه‌ست و خۆل، خڤ و خۆل...). هه‌ر بۆیه وه‌ک پێشتر ئاماژه‌م پێدا‌بووه، که وشه‌ی (پال) به‌ دوو واتای جیوازه‌وه دروست بووه. یه‌کیکیان به‌ گوێره‌ی په‌یره‌ویکی جودا که له (پاش) هه‌ که‌وتبۆه‌وه. له‌م په‌یره‌وه‌شه‌وه جاریک له وشه‌ی (پشت) هه‌ و جاریکی دیکه‌ش له وشه‌ی (په‌نا) هه‌ دروست ده‌بیت. چونکه هه‌ردوو وشه‌ی (پشت، په‌نا) به‌ پیتی (پ) ده‌ستپێده‌کن، هه‌ر بۆیه

وشه‌ی (پالو) که به‌واتای پشته‌وه‌ی کهر و ئه‌سپ دیت، له‌زمانی فارسییدا به شیوه‌ی (پهلو) به مانای ته‌نیشته دیت.

ئهم پیتانه (ل، ل، ر، پ) له سه‌ره‌تاداوشه‌ی نویی بیواتای که له وشه‌یه‌کی دیکه‌وه وهرگیرابیت ده‌سازینن. ئه‌و وشانه به ته‌نهای واتادار نیین، ته‌نهای کاتیک واتادار ده‌بن که له گهل وشه وهرگیراوه‌که‌دا به کار بین. بۆ نمونه: « سووک و سوول ». وشه‌ی (سوول) که له وشه‌ی (سووک) هوه سازینراوه، به ته‌نهای هیچ واتایه‌کی نییه. به‌لام هندی وشه‌هه‌ن، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که زور به کاردین، ئیدی هه‌مان واتای وشه‌ئسه‌لییه‌که له خو ده‌گرن. بۆ نمونه: « خاک و خوول ». لی‌ره‌دا وشه‌ی (خوول) که له وشه‌ی (خاک) هوه سازینراوه، به ته‌نهای واتاداره و هه‌مان واتای (خاک) ی هه‌یه.

هه‌ندی وشه‌ی دیکه‌ش هه‌ن، دوا‌ی ئه‌وه‌ی واتادار ده‌بن، واتایه‌کی نوی له خو ده‌گرن، بۆ نمونه: کشت و کال. وشه‌ی (کال)، که له وشه‌ی (کشت) هوه سازینراوه، واتایه‌کی نوی له خو گرتوه، و شه‌ی (کیل) ی لیکه‌وتوته‌وه. لی‌ره‌دا وشه‌ی (کشت) یان (کاشت) به مانای چاندن دیت و (کال) یش به‌مانای (کیلان) دیت، که هه‌ردووکیان پیکه‌وه واتای (چاندن و کیلان) یان هه‌یه، شایانی ئاماژه‌یه، که وشه‌ی (چاندن) یش له دوو وشه‌ سازینراوه، که بریتین له (چاه)، وه‌ک پیشتر ئاماژه‌م پیداوه به مانای (چال) هاتوه، له گهل (نهادن). که وشه‌ی (چانهاندن) ی لیکه‌وتوته‌وه، که واتای (له چالنان - زرع) ی هه‌یه. دوا‌ی که‌وتنی ده‌نگی (د)، وشه‌ی (نهادن) (د) گوراوه بۆ (نهان) و دواتریش گوراوه بۆ (نان) بنوره وشه‌کانی (دانان، پیانان، هه‌لنان، لانان...). وشه‌ی (نان) به‌مانای (وضع) ی عه‌ره‌بی دیت.

هه‌ندی وشه‌هه‌ن، خو‌یان واتادارن، به‌لام به به‌روار، جاریکی دیکه به هه‌مان فورمه‌وه دروست ده‌بنه‌وه و هه‌مان واتاشیان هه‌یه، وه‌ک له وشه‌کانی (دهر) و (دۆل) دا بینیمان، که له گهل وشه‌ی (دهشت) دا هاتبوون.

هه‌ندی له‌و وشانه به پیچه‌وانه‌شه‌وه دروست ده‌بن، چونکه ئه‌سلی وشه‌که‌ش به یه‌کیک له‌م پیتانه (ل، ل، ر، پ) کوتایی هاتوه، بۆ نمونه (گروگال - گال و گر)، (گه‌پ و گول، گول و گه‌پ)، (مار و مور، مور و مار) ... هتد.

ئیدی بهمشپوهیه وشهکانی دیکهش دروست دهبن:

پان و پۆر .

ژیر و ژور .

به‌رگ و بار .

له‌ش و لار .

لات و له‌پ .

خزم و خیل .

خهت و خال .

خهس و خار (خار و خهس).

خهست و خۆل .

خرپ و خۆل .

خاک و خۆل .

توند و تۆل .

ته‌پ و تل .

ته‌رز و ته‌ور (طرز، طور).

شه‌وق و شور (شور و شوق) (ثور) و (ذوق).

شه‌ر و شورپ .

شل و شورپ .

شه‌ق و شرپ .

شیت و شرپ (شرپو شیت).

که‌س و کار .

کشت و کال .

ئیش و کار، بیخی وشه‌ی ئیش بریتی بووه له (خیث) که وشه‌ی (کیش) و (کیشت) ی لیکه‌وتوته‌وه، بویه وشه‌ی (کار) دروستبووه، وه‌ک ده‌بینین که یه‌که‌م پیتی هه‌موو وشه‌کان نه بزوینن. له بنه‌ره‌تدا هه‌ردوو ده‌سته‌واژه‌ی (ئیشوکار) و (کشتوکال) یه‌ک واتایان هه‌بووه، دواتر هه‌ریه‌که‌یان ریچکه‌یه‌کی جودایان گرتوووه و

واتاكانيان گۆراوه.

كور و كال.

كرچ و كال.

كهپ و كور

گهرم و گورپ

گهرد و گول

گهپ و گول

گورج و گول

گاو گول (گا و گور) (گاو گير)، دواتر له وشه‌ی (گول) هوه وشه‌ی (گولك)
سازينراوه، له وشه‌ی (گور) يشه‌وه (گورك - گوپرک - گيرک -) و (گوپره‌كه)
سازينراوه. گوراني دهنگی (و) بو (وئ) و (ی)، بریتييه له په‌پره‌ويك كه دواتر باسی
ده‌كه‌م، بنوره وشه‌كاني (خون، خوین، خین)، (كه‌ركوك، كه‌ركويك، كه‌ركيك)،
(بوك، بويك، بيك).

گر و گال

گوچ و گير

گشت و گهل (گشت و كل). وشه‌ی (گهل) به ديويكي ديكه‌شدا سازده‌بيت، كه له
(خهل) هوه هاتووه، له‌زمانی فارسی و زاره‌كاني لوري و هه‌ورامی و كه‌له‌ورپيدا
بووه به (خهیل) بنوره (گه‌ليک، خيلي). ئەم دوو وشه‌يه هاوشيوهن و به‌به‌روار
به‌مشيوه‌يه كه‌وتوونه‌ته‌وه، ئەوی يه‌كه‌ميان واتاكاني (كومه‌ل، هه‌موو، شعب)
ده‌گه‌يه‌نييت، ئەوی دووه‌ميان به‌مانای (زور، هائل) ديت.

ده‌رس و دور (ده‌رس و ده‌ور).

درک و دال.

دهشت و دول.

دهشت و ده‌ر.

نه‌رم و نول.

چيو چل (چل و چيو).

چوست و چه‌ل (چوست و چال). وشه‌ی (چه‌ل - چال)، له باری سيفه‌ی بکه‌ردا،

له ههردوو دووهکی (هک) و (هنگ) هوه، ههردوو وشه ی (چهلهک-چالهک-چالاک) و (چهلهنگ) ی لیکه وتۆته وه. بنۆره (زیرهک-زیرهنگ، زرنګ)، (ئاوهک-ئاونګ)، (کۆلهک-کۆلهنگ، قوونګ)، (فیشهک-فشهنگ)، (شهبهک-شهبهنگ). شایانی ئاماژهیه که وشه ی (شهبهک-شهبهنگ) له وشه ی (شه، شهف) هوه هاتوو که به مانای شانە دیت. که وشهکان بهرتر بریتی بوونه له (شهقهک) (شهقهنگ). که ئهوی یه که میان واتای (تۆر) ی له خو گرتوو، که له زمانی عه ره بی و فارسییدا گۆراوه بو (شبكة). ئهوی دووه میشیان به واتای شانەکان دیت، که له زمانی عه ره بییدا به مانای (خایا) دیت، بنۆره (شهبهنگه بهرۆژه) که واتایه کی دیکه ی گۆله بهرۆژهیه. شایانی ئاماژهیه، هه ر له وشه ی (شه) هوه که واتای (شانه) ی هه یه، له گه ل وشه ی (فهه-فهرو) (Fur) که به واتای موی نه رم دیت، که هاویره شهیه له گه ل وشه ی (ههور، خور، خوری)، له گه ل وشه ی (شه) دا، وشه ی (فهرشه) ی لیسازینراوه. که به واتای (شانه ی مویین) دیت. ئه م وشه یه به شیوه ی (فرشه) که وتۆته ناو زمانی عه ره بییه وه، له هه ندی زاری کوردییدا بووه به (فلچه)، له زمانی ئینگلیزییدا بووه به (Brush). ههروه ها وشه ی (فهرش) یش لیره وه که وتۆته وه، که بریتییه له (فهه-خوری) ی چنراو.

چه م و چۆل.

چه ک و چۆل.

که ف و کۆل.

کورت و کۆل.

سفت و سۆل.

سوک و سۆل.

سپی و سۆل.

سه رما و سۆل (سه رما و سۆله).

سارد و سر.

مشت و مر.

مه ست و مر (مه ست و مه ر-مه ست و مه رهنگ-مه ست و مه لهنگ)، بو چۆنییه تی

دروستبوونی وشه‌ی (مەرەنگ - مەلەنگ)، بنۆره وشه‌ی (چەلەنگ) که پیشتر ئاماژەم پێداوه. وهک بینیمان که وشه‌ی (مر)، له هەردوو وشه‌ی (مشت) و (مەست) دا، به‌هەمانشیوه دروستبووه، که وشه‌یه‌کی بیواتایه، به‌لام له‌وی دووه‌میاندا، وشه‌که گەشه‌ی کردووه و وشه‌ی (مەلەنگ) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که واتاداره.

مشت و مال (ماشت و مال).

مار و مور.

مولک و مال.

مال و میر.

نەرم و نۆل.

فرت و فیل (فرث و فیل) ← (فیل و فرث) ← (فیل و فرج) ← (فیل و فەرەج). قاچ و قول. وشه‌ی (قول) له سه‌ره‌تادا بیمانا بووه، دواتر هەمان واتای وشه‌ی (قاچ) ی وه‌رگرتووه، له هەندی زاردا به (پی) ده‌گوتریت (قول) . هەروه‌ها دواتر واتایه‌کی سه‌ربه‌خوی وه‌رگرتووه، بنۆره وشه‌ی (قوله‌پی)، بو چۆنییه‌تی دروستبوونی خودی وشه‌ی (قاچ) یش، بنۆره وشه‌ی (ساق) که پیشتر ئاماژەم پێداوه.

قەرز و قۆل (قەرز و قۆله).

قەوم و قیل (قەوم و قیله).

زولم و زۆر. لیڤه‌دا و له بنه‌ره‌تدا خودی وشه‌ی (زولم)، له (زۆر) هوه. که دووه‌کی (م) ی که‌وتۆته‌سه‌ر، بنۆره وشه‌کانی (سه‌ت - سه‌تم)، (شک - شکم). لیڤه‌دا وشه‌ی (زۆر) به‌مانای (گەلیک - هائل) نایه‌ت، به‌لکو ئەم دوو وشه‌یه‌هاوشیوه‌ن. وشه‌ی (زۆر) لیڤه‌دا به‌ واتای (هیژ) دیت، بۆیه وشه‌ی (زۆردار) به‌ واتای که‌سیک دیت، که له به‌رانبه‌ر که‌سانی لاوازا هیژ به‌کارده‌هینیت، که هاوواتای (ظالم) ه. وشه‌ی (زۆران) و ده‌سته‌واژه‌ی (زۆرانبازی) له (زۆر) وه وه‌رگیراوه. بو نمونه‌گەر دووکه‌س زۆران بگرن، که یه‌کیکیان لاواز بیت ده‌گوتریت (زۆری پی ناشکییت) به‌واتای هیژی به‌رانبه‌ر که‌ی نییه. دوا‌ی ئەوه‌ی که ده‌نگی (و) گۆراوه بو (ف)، وشه‌ی (زقر) و (زه‌قه‌ر) و (زه‌فه‌ر) که‌وتۆته‌وه، لیڤه‌وه وشه‌که واتایه‌کی نویی له

خو گرتووه، واتای هونهري جهنگ له خو دهگريت و به مانای هيژ نايهت. ئيدي بو كهسه لاوازهكه ناگوتريت (زهفهری پي ناشكيت)، بهلكو دهگوتريت (زهفهری پي نابات)، و اتا كهسهكه لاوازهكه دهتوانيت تاكتيك بهكار بهينيت و جهنگهكه بباتهوه، كه ئهوسا دهگوتريت (زهفهری پي برد). ئهه وشهيه به شيوهی (ظهفهر- ظفر) كهوتوته ناو ههردوو زمانی عهرهبي و فارسسيهوه، كه به مانای (سهركهوتن له جهنگ) ديت. ههروهها وشهی (زور) كه بهمانای هيژ ديت، بهشيوهی (زور) كهوتوته ناو زمانی عهرهبييهوه، كه دهستهواژهی (تزوير) ی ليكهوتوتهوه، كه بهواتای بهكارهينانی هيژ ديت بو گورپيني راستيی. ئيتر ليژهوه وشهی (زور) واتای ناراستيی له خو گرتووه، بنوره دهستهواژهی (زورا و بهتانا).

پاو پهل (پو و پهل) (پهل و پو)، وشهی پهل كه لهسهرهتادا بيواتا بووه، دواتر واتای وشهی (پا) ی وهرگرتووه، بو نمونه (دهست و پهل) به واتای (دهست و پا) هاتووه. دواي بهكارهينانی ئهه وشهيه بو ماوهيهكي زور، جاريكي ديكه واتای وشهی (دهست) ی له خو گرتووه، بنوره (دهستهاويشتن- پهلهواويشتن)، يان (پهلكيشكردن- دهست راکيشان) يان (پهلامار- دهست بو هينان) ديت، كه وشهی (ئامار) له (ئاوار) هوه هاتووه و كه ئهويش له (ئاوهر) هوه هاتووه، كه له كرداری (هاتن)هوه دروستبووه، بنوره وشهكاني (دلاوهر، جهنگاوهر، بهختاوهر، بهختهوهر...)، دواتر كه وشهی (دهست وپهل) گوراوه بو (دهست وپل)، وشهی (پل) كه بهمانای (دهست) هاتووه، دواي بهكارهينانی بو ماوهيهكي زور له گهل وشهی (دهم) دا، واتای وشهی (دهم) ی له خوگرتووه، بو نمونه (دهم ودهست)، له كاتي شوردي دههستتدا، كه گوتراوه (دهم وپل).

جم و جوّل (جم و جوّل)

وشهی (جم و جوّل)، له (جنب- جهنب) هوه سازينراوه، دواي ئهوهی كه (نب) گوراوه (م) وشهكه بووه به (جم- جهم). بنوره (ههنبانه- ههمانه)، (شهنبه- شهمه)، (پهنبه- پهمه، كه رهنگی پهमेی ليكهوتوتهوه).

وهك دهبينين كه (جوّل- جوّل) وشهيهكي نوپيه، دواتر وشهی جوّله و جولانهوهی

لیسازینراوه. گەر شوینیک زۆر جموجۆلی تیدا بیت، دهگوتریت (جمه ی دیت).
 دوای ئه وه ی که دهنگی (م) گۆراوه بۆ (و) و دواتریش بۆ (ف)، وشه ی (جمه)
 گۆراوه بۆ (جقه) دواتر وشه ی (جقات) ی لیکه وتۆته وه. وشه ی (جنب) یش، به
 دیوئیکا له گه ل دووکی (وهش) دا « که پیشتر ئاماژه م پیداه، وشه ی (جنبوهش -
 جنبوش - جومبوش) ی لیکه وتۆته وه، که به مانای (جوله جول) دیت. به دیوئیکی
 دیکه شدا له باری ناوی چاوگ دا که پیتی (ش) ی که وتۆته سه ر، وشه ی (جنبش)
 ی لیکه وتۆته وه. که به مانای (جولانه وه - بزوتنه وه) دیت، وه ک ده بینین که به هۆی
 گه شه ی زمانه وه، وشه ی (جنب)، به سی فۆرمی جیوان، به لام به هه مواتایی (جنبش)،
 (جقات)، (جولانه وه) ی لیکه وتۆته وه. وشه ی جوله به شیوه ی (جوله) که وتۆته
 ناو زمانی عه ره بییه وه، بنۆره وشه ی (جوال)، که به مانای (جولاو - متحرک) دیت،
 (تجول) هاوواتای وشه ی (جومبوش) ه.

دریژه ی هه یه

فهرست و نامهای کتب

هژمونی فەرھەنگی، زوانی و

سیاسەتەیل فرامووشی؛

قەكۆلینەوہ سیاسەتەیل مەحدوودسازی زوانی

■ ئانتونیا داردر

■ تەرجمان: مینا تاجدینی

ڦه ڦتان ئانتونيو ڦرامشى؛ هر ڦهخت پرسيار زوانى ڦه يى شيوه تا شيوه يىل ترهك ديارى نه كريد، ئيگل كيشه يىل جوور ڦه جوور تريش نه-كه فنه دهيشت؛ شكل گرتن و بلاو بوون دهسلاتدار، ڦه رى هاويژتن پيوه نه يىل نزيكتر و نه منتر نامنى كووه يىل دهوله تى و كووه يىل نه ته وه يى- مهردمى، سهر و تاي قسه يانى» ڦه نوو دامه رزانن هژموني فهرهنگى».

سياسه ته يىل زوانى و شيوه يىل ئاموژيارى، هه ميشه ڦه گهر د مژاره يىل كه لينتري چو دهسلاتدارى، دهسرهسى و ڦه رى بردن، دهرفهت و مهفهر داشتن، بى دادمه ندى، دووچه ڦهكى و زيانه يىل پيوه نى ديڤرى. سه دان ساله ك ميرات هژموني فهرهنگى و سياسه ته يىل نژادى زوان پيارى ديڤرى. ئى ميراتيه قه د دريژى ميژوو نام سه رانسهر جيهان ڦه نووا كولونياليزم خه باته يىل زوانى فهره يىك هاورديه سه كوو. هاليپا جياوازي و دووچه ڦهكى نژادى گهر د سنوورويلى تا ئيسكه يش نام به شه يىل فهره يىك نه ژ جيهان دهوام ديڤرى. تايبهت نه و به شه يىل ولا ته ك دهسلاتداره يىل ڦه بوونه پاريزانن ئاسايشت مى و پيشكه فتن ئابوورى شاروومه نه يىل، نه وره ڦه رى نه ڦه نى. كولونياليزم فهرهنگى بان كوومه ل نه قه ليهت زوانى يىل گرفتارى دووز كرديه ك ڦه پرؤسه ته پانن ده سمايه كيشرياسى. نه ژ بار ديروكيش ئى زوور هاوردنه سهر كوومه لگا نه قه ليهت نه را دلقورسى ڦه هيشتن كه سيكتر (Other) نام خهت سيستم توليد بيه. ئمجا ئاكام هه لگ و خه باته يىل نه ته وه يى ڦه برايه ر ئى زوور و فشاره يله ئاسيميلاسيون، تارائن، باله پشت دان و ڦه بهند هاويژتن و هه يواين و خه تا ژينوسايد بيه.

مايك وود مه زه نه داسى ك ڦه دهوران كولونىال نام قرن شانزه هم < > چه نان ده ميليان» و ژولاتى (indigenous) ڦه نيچه گو غه ربى ڦه دهس ئووروپاييه ل داگيركه ر، تووش ناخوه شى، شهر و قيه تى بيه نه. گيلبرت گونزالس كاريگه رييه ل نه مپرياليزم ئووروپاييه له < > كه لين ترين ژينوسايد ديروك مروڦ» زانستيه.

نام قهرن بيسم، مه رگه يىل ميليانى سه رانسهر دنيا پيوه نى گهر د سياسه ته يىل سيستماتيك ژينوسايد ديڤرى. سامانئا پاورز ڦچه < > قه تله يىل نژادى» نه رايان نووسرياس. كوشرىان شهس ميليان جووله كه ڦه دهس رايش سيؤوم، ژينوسايد ۱۹۷۱ به نگلادش، كووشتار دهسجه مى كورده يىل ڦه نام ئيراق و توركيه، نه سل كوژى توتسيه ل روواندا، خمري سوور ڦه كامبوج، پاكتاو كردن قه ومى بوسنى و كوزوڦو و هزاران كوشرىا ڦه مملانى دارفور سووان. ڦه ويلايه ته يه كگرتوو نه مريكا چو

باقی ناقچهیل داگیرکری، نهسل کوژی قه نام خودا و ملهت ئەکرری. هەر ئاهانه سیاسهتهیلی ک ئەژ ژینوساید زوانی پشتیوانی ئەکی هەر ئەو سیاسهتهیله سی ک ههیتاهیت، قه دیروک داگیرکاری (colonization) ئەرا بنهپر کردن سیستماتیک زوانهیل و دهلهک دان ئەرا ئۆتۆریته دهسلاتدار یا تاوانن کهمینهیل قهومی قه ناف یهکهتی نهتهوهیی پشتگری ئەکی.

ژینوساید زوانی

دلخوهشی یهسه ک ژینوساید زوانی دیر یا زوو قهک جنایهتیک قه بهشهر دیاری ئەکرری. ئەمان ئەگەر کۆت فهرهییکی قه زوانهیل و ژولاتی قه کوپرا قرییک بکهفیه نامیان دی چارییان نهو.

تأثیر فیریاکه زوانهیل دنیا نیشتیسه دهنگ. قه شەش ههزار گله زوان دنیا، چراخ فره تر قه نسیمان ئەرا یهقه ئەولا ئەکوشیرری و تهنیا ده قه سهدی ئی زوانهیله ئەتۆنن بزیهن.

ئیسکهته قه نام ئیده “ گوندی جیهانی ”، نهوهد قه سهد گلهی مهردم دنیا تهنیا قه سهد زوان قسه ئەکهن . یهکی قه پشتیوانهیل جیهانی و ناودار ژین جوورقه جووری (biodiversity) و مافهیل زوان ئووشی: نام ئی سهد سال دومایینه، فره قه کووهیل زوانی تووش ژینوساید بیینه. ههنانهت فره تر قه مردن ئایم، زوان دیرری ئەمری . ئی ژن سهرشناسه، ئاهانه ژینوساید کردنه، مهیل و نهوسی ده-سلاتداری ئەزانی ک ئەرا ویران کردن هامل ئابووری و سیاسی وژی تا ئەوره پیش ئەچی ک داوای مافه بوومیهل و ئەقهلیهتهیلش ئەسرنی.

هەر ئیسسه هیزی سیاسی ئیسپانیا دهسهکارن تا نووا کوچهرهیل مهراکشیه بگرن. فیرکارهیل دیرن ئەرا باری ک ئی ئوویلهل کوچهره ئەنهنه مل دم دهزگیان، تا زوان ئیسپانیولی فیر بوون، بهس و مناقشه ئەکهن.

هەر قه ئی شیوه، کارگهرهیل کوچکهری که ئەچنه ئالمان و سووییس و ئینگلیس، ئی گیچهله دیرن. نهتهوه کوردیش هالیپا قه تورکیه ئەرا دامهرزانی چاره نووس فهرهنگی و زوانی وژی خهبات ئەکی. کوچهرهیل کهولی که قه ناو ههرکشوری بلاو بینه و نژادی قه وژیان نیانهسهجا، ههول ئەیهن تا وژیانه دامهرزانی و پروژ نییه که ئەرا پاریزانی فهرهنگیان هول نییهن.

کومه لگایل بوومی دوو زوانه ک بان خاک و ژیان که سینکتر (other) حساو ئهون و سه ره نجام ئه قانه یش چو کومه لگایل قهومی کوچکه ره بییه. ئی کاره ساته سیاسی و ئابووری ژیان ئه ژ ری سیاسته تیل فیرکاری قه تهنگنا خستن، نامنی مادرید؛ جوور نونه ر ئه سلی و کاتالان، باسک و گالیسیاییش؛ جوور پهراویز کهفتی قه ناو ولات ئیسپانیاییش ههس. ههنی ئی دیارده گهرده رهوشته تیل توندتری ئه ژ نام کومه لگا ئه فریقا، ئسترالیا، نیوزیله ند، هند، ئه مریکای لاتین و ولاته تیل یه کگرتی ئه مریکا ههس. هالی بوومیه ل و نه ته وهی مائوری ئه را ماف زوانی فه ره ه-نگی و ژیان خه بات ئه کهن. ژئوپولیتیک نه ته وه هاوائی و بوومیه لتره ک ئه را قه کیس نه چین زوانیان هه ول فه ره بییک ئه ن. کلیل ئه گیر و گرفته قه پرۆسه هژمونی سیاسی ئابووری و کۆنترۆل سه رچه مهیل سروسشتیه هه لئه گهردی ک بایه د شی بکری.

سیاسه ته تیل قه تهنگنا خستن زوان

ئه مپریالیزم فه ره هنگی سه ده سال پیش، قه گهرده بی بهش کردن زوان داگیرکریا قه ساز و شیفتازهیل فیرکاری، قینه و زوان بهس کریا جه ماتیک، پامال کردیه . ههنی ئوول بووشکه لانه بییک قه لوس ئانجلس بیم، ئه رام قه ئیسپانیولی قسه کردن قه دهخه بی. ئاموورارهیل نام ده ممان قه گهرده کهف ساوین ئه شوشتیان یا قه نام یی مال نسرمی جیامان ئه نییان یا ئه ژ نام ریروه ده یشت کلاسه ئه یلییان. گشت ئی جه زایله، تاوان شکنان قانون نه نووسریای «ته نیا زوان ئینگلیزی» قه نام دبستان بی. ئه را ناهمید کردن باوه داهیلیمان قه پییان ئه فتن ک قه زوان دالکی قسه کردن کار پیسیکه و گهرده فیرکاری نام مه دره سه ئامیته ئه ود. ئاکامی سه رنه که فتن نام سالهیل بانتر ئاکادمیکه ئیرهنگه پرسیار زوانی ئانتونیو گرامشی (۱۹۷۱)، قهر چه ممان رووشن ئه کی، ئه ژ ئه و پووژی ک پیا بوومه، بهش فره پاسه کانی قه ژیان منه قه ک سوژه بییک داگیرکریا قه ویلاته تیل یه کگرتی ئه مریکا بییه. ئه وسا کاره ساتی سه ر من پوئرتوریکوی ئیسپانیولی زوان هاتییه، گشتی دووچه مه کی و جیاوازی زوانی بییه ک چوو دیاردهی کز کوور کردنه ئه شناسرری، هه ر ئیسکه یش تووش فه ره ئوولهیل ئه قه لیت زوانی ئه تی. هه قه ئیره تا هه ر کووره بگری ک ئیدئولوژی هژمونی فه ره هنگی زوورداره، ئوولهیل داگیرکریای هه ن ک ژیر دهس ئی هژمونی مه شق زوانییک بیجگه زوان دالکییان ئه کهن. ئه را یه کی سیستم فیرکاری ئه ژ خوهنده قانهیل

ئەخوای زوان دالکییان رەد بکەن و بی هووچ پەلپ و پرخنەگەری، زوان هژمونی سیستم فەرھەنگ بالادەست مل بنەن. نام ئی پروسە، ئۆولەیلە ئەقەلیەت زوانی، زوورەکی قە رەو فەرھەنگ فرامووشییە ئەچن.

قە فیر چین فەرھەنگی بن و بنچینە، دەسدریژیه ئارامشت و ئاسایشت ئایمەیلە وئە فیرمان و دل بەستەیی ئی خوەیندەقەنەیلە ھەلامات ئەقی و بان پیوئەنەیل فەرھەنگی ئەولەیلیە ک تازە دیڕی پا ئەگری، پا ئەکوئی. سیاسەتەیل فەرامووشی کۆلتووری پشتگەری ئەژ پزیان و تاوویان فەرھەنگی کومەلگا ئەکی و قەرە قەرە ئۆولەیل ئەژ پیوئەنەیل پیشینە و دیرووک ژیانان پووتەل و بی بەش ئەکی. بی هووچ پشتیوان و تەکاوان فەرھەنگی ک ئەژ بوار دەمارشناسی قە ژینتیکیان پیوئەنیان بی، دوور ئەخی و جیان ئەیلی. ئەمانی ئی سیاسەتە ئەتوونئی گەرد روانگە و زانست پرخنەگرانە دەس مێتییان بی و ئی ئۆولەیلە قە سوڤژە دەسلاتداری ئەرا میژوو بگورنی. تا چوزەر بییەن و سەرھەلبخەن. خوەیندەکارەیل زوانەیل بندەست گەرد سیاسەتەیلی بان دەست ئاسمیلاسیون قە رەو دووارە ئافرانن و ژایەتی تاکەکەسی چو ھام ولایەتی بەرخوەر و ژیردەس، ژە خزمەت ئابووری و سیاسی دولەت ملەت ئەچن.

قە هووچ کوورەئ ئی فۆرموولە نییەت گورانن ئی تفاق ناھامسان قە سەر ئی ئەقەلییەتە، ئەژ خوازیری ئەرا سەرکەفتن مادی یا تاکەکەسی جوور پیوئەری نرخدار بانتر نەچییە. قەئ نامە ئی خوەیندەکارەل کەمایەتی زوانە ئاشکریا یا ئاشاریا قە زوور دەلەک ئیڕرن تا دەنگ فەرھەنگ و زوان و ژیانە قە جا دەنگیک ئاسیمیلە قە یاد بوئەن و ئە نام خیال و قینە حکومەت بان دەست، نیشان بررن. ھەر ئاھانە ک دیاریش ھە. خوەیندەکارەل دووزوانە سە بارە زوان ئەوئەلیان شکە دل ئەقەن و ھەنانەت ھەول ئییەن تا وە زوان ئەژدادی و بنچینەدار و ژیان جیبا بوون. ئیمجا فرە وە لیان ئەژ وەوژایەتی و شوناس فەرھەنگ و کومەلگا زوانیان شەرم ئەکەن. ئەژ قسە کردن قە زوان و ژیان رق ھەلمالن و ملە جری ئەکەن تا گەرد باو دایان وە ئەو زووان حاکم یانی ئنگلیسی گەپ بییەن. ئرا یەکی ئنگلیسی چۆ زوانی خاون ھیز و دەسلاتدار شناسرریاس.

ھیزمونی زوان ئنگلیزی قە ئامریکا ھەم قە دەیشتی، ئەقیرە قە ھیزە ک گلەئ کردن دا باوئەیان چشت ئەلاجەویی نییە. دا باوہ ھاویی، لاتین، بوومی یا کوچەرەیل نام ئەمریکا ئەژ کیس چین پیوئەنەیل فەرھەنگی و ژیان گەرد ئۆلەیلیان زەلییان ئەچن. ئیدالەکە، سیاسەتەیل دور خستن زوان وە ناو دبستان تا زانکو و کومەلگا، قە

خزمهت جیاوازی و ژینوساید زوانی بییه . ئی سیاسته‌تیله نه ته‌نیا ئامرازی قو‌لای ئه‌را کونترول زوان بییه، به‌لکی، گرنگتر قه یه چو مکانیزم ئیدئولوژیک کوومهل قه وژ گرتی (socialization) سیاسی و هژمونی فهره‌نگی کار کرریاس.

قه نام ته‌مام میژووئ کولونیا‌لیزم، سیاسته‌تیل قه قیر بردن و دوور خستن زوان قه خزمهت دلنیایی ئابووری، داگیرکهری، که‌دخوری و مه‌حدوودسازی سیاسی، بی هامبه‌ش بوون دموکراتیک قه نام پی‌کهره سیاسی مله‌ت ده‌وله‌ت بییه. ئیسکه‌ته بایه سه‌رانسه‌ر جیهان مه‌فهر و همیه‌ت فی‌رکاری فهره‌نگ گشت مه‌ردم دامه‌رزی و زوان ئه‌قه‌لییه‌ت، نه‌ک کولتووری بیده‌سلات به‌لکی چو فهره‌نگ و زوان قه‌هیز و ده‌سه‌لاتدار بشناسری و وژی نیشان بی. نام مه‌درسه‌یش سیاست ئاسیمیلاسون ئه‌تونئ گهرده‌رفه‌ت فی‌رکاری زوان دالگی، بگورئ. ههر ئاهانه، قه نووا ری پ‌سووم ئایینی و فهره‌نگی گرتن قه‌ومیه‌تیل، هی‌ره‌ش فهره‌نگی و زوانی قه ره‌وشت کولونیا‌لیزمه‌سی. < هژمونی ئینگلیسی و چهن گله تر زوان، ئاکامی هه‌لچنین و هامالی ئازادی نام چهن گله قه‌ربزیر نه‌قییه، به‌لکی ئاکامی ناهامسانی ئیجتماعی بییه ک ئی هه‌مکه جیاوازی دوز کردیه، قه‌ئ خاتره دوواروه ئافراندن بنه‌وا رادیکال ئه‌ژ گشت مروقه‌یل دنیا شه‌رت و بایسه.

بانتر ئه‌ژ فهره‌نگ فرامووشی

ئیسه ئیمه بایه‌د ئه‌ژ ئی دیسیپلین ئامریکایی وژمانه‌سه‌ر تر بچیمن و ئه‌و قیرگه و خاترات دوروکانیه ک ئه‌رامان سازینه، برمنیمن و قه نوو ته‌ک میرژوو و فهره‌نگ وژمان پیوه‌ند بگریمنن و چو زانستقان یا شارومه‌ند ئه‌ژ بیر و هرز سیفا رخنه‌گرانه پیشوازی بکه‌یمن. گهرده‌ترسی ئی ساختاره‌یل ئابووری ئیجتماعیه بووه‌یمنه ژیر پرسیار و ده‌نگه‌یل جوورقه‌جوور دنیا ئازاد بکه‌یمن.

سه‌رچهم

ARTICLE CITATION: Darer, A. (at press). Cultural Hegemony, Language, and the Politics of Forgetting: Interrogating Restrictive Language Policies in Affirming Language Diversity in Schools and Society: Beyond Linguistic Apartheid. P. Orelus (ed.) New York: Peter Lang.

گۆرانکاری لە زماندا، زمانی ترکی بە نمونە

د. حەسەب شەجەرە ■

وەرگێڕانی: سەید ئەحمەد بەرزنجی ■

پیشہ کییہک:

زمان بووہیہکی زیندووہ، بہردہوام ناجیگیر و بزۆکہ، بہ مانا کارلیک و کاریگہرہ، بوہیہ لہ دنیاذا زمانیک نابینین کہ بہ رہہایی پاک و تہمیز بیٹ، کاریگہری ہیچ کام لہ زمانہکانی دوور و نیزیکی بہسہرہوہ نہبیٹ و ہہروا کاری نہکردبیٹہ سہر ئہوانی تریش.

بیرمہندی فیلولوژیناسی فرانساییش (ئیرنست رینان (۱۸۲۳ - ۱۸۹۲) کہ رہگ و ریشہی زمانہکان دیار دہکات، نہژادی مروّف دہباتہوہ بو ئیندو ئورۆپی و سامیہکان، ئہوہشی بو یہکلا بوٹہوہ کہ زمان بوونہوہریکی زیندووہ. کہواتہ بہ بروای ئہو: نہ زمان، خاک، بہرژہوہندی ہاوبہش و نہ ئابین نابنہ ہۆکار بو دروست بوونی نہتہوہ و مہرجیش نین بو ناسیونالیزی لہ کن ہہر نہتہوہیہک، چونکہ ئہمانہ ناجیگیرن و بہردہوام وان لہ گوراندان.

قسہمان لہسہر زمانہ، لای خوشمان مامؤستا ئالانی لہ چہمکی زمانہکہی خوٰمانہوہ دہلی: (زور دہقہ زمان و زاراوہ دینہ بہرہوہ کہ لہ کوردی و فارسیدا ہاوبہشن، گہرچی بری لہ پروناکبیرانمان یہکەن دہردوو دہلین: ئہوہ فارسیہ! ئہم بوچوونہ تہقلیدیہ لہ زہبوونیہوہ سہری ہہلداوہ، ئہگینا ہیچ کاتی کوردی نابیتہ لامیژی فارسی و ہہردووکیان دوو لقی سہرہہخوی زمانہ ئیرانیہکانن و باش باش کاریان لہ یہکتری کردووہ.) (۱)

لہ رۆژہلاتی ناڤیندا زمانہکانی فارسی، کوردی، ترکی، عیبری، عارہبی، سریانی و...

بہ دریژایی پیکہوہ بوونیان و ہۆکاری جوراوجوری ئابووری و ئابینی و سیاسی و جوگرافی، وا پەيوہ ست بہ یہکدیہوہ بوون، کہ سہدان وشہ و زاراوہی یہکتر لہملا پەریوہتہ ئہولا و ہدیانہ بہ تیپہرینی رۆژگار و کاریگہری فونہتیکی تابیہت بہ خوٰیان وشہکان شیوہی تابیہتی زمانہکہی تری و ہرگرتووہ و بوٹہ مال لہ سہر زمانہکہی بہرامبہردا .

ئہوہی مہبہستمانہ لیژہدا لیکۆلینہوہیہکی زانستیانہیہ، سہبارہت بہ زمانی ترکی کہ زیاتر لہ پینج سہدہی رہبہق زمانی رہسمی ئیمپراتوریہتی عوسمانی بووہ بہسہر گشت ئہو ولات و ئہتنیہ جیاوازانہی لہ بہشیکی ئہورویا و ئاسیادا خستبوونیہ ژیر دہسہلاتی خوٰیہوہ و زمانہکہشی ببووہ زمانی بہرپوہبردن و ئابووری و ہہتا ئابینی.

ليکۆلینهوهکه بریتیه له سی بهشی سهربهخۆ: {گۆرانکاری له زماندا، ئاویتهبوونی وشه ترکیهکان به زمانانی دراوسیوه، پستی لهو وشه و زاراه ترکیانهی که له زمانهکانی عارهبی و فارسی و کوردیدا جیی خویان کردۆتهوه}.

پروفیسۆرحهسیب شحاده که مامۆستای پسیۆری زمانه پۆژهلاییهکانه له زانکۆی (هلسنکی)، له ولاتی فینلاند، ئەم لیکۆلینهوهیهی کردوو و وهک سیمناڕیکیش بۆ قوتابیانی دیراساتی زمانه پۆژهلاییهکانی له هاوینی ۲۰۱۵ پیشکەش کردوو(بۆ زیاتر له کارهکانی بروانه مالپهپی تایبته بهم پروفیسۆره).

له سۆنگهی باسهکهیدا که بهشی (پستی له وشه و زاراه ترکیهکانم بهراورد کرد به هندی وشه و زاراوهی لای خۆمان، ئەوهم بۆ دهركهوت که زوربهی ئەو وشه و زاراوانهیی ئەو تواماری کردوون و پهريونهته ناو زمانی عارهبییهوه، به هندی شیوه یان به جیاوازییهکی کهمتر (له رووی دهبرپین و فۆنهتیکهوه) له ناو زمانهکهی ئیمهشدا بهکار هاتوون یان ئیستهش بهکار دین. بۆیه ههر ئەو وشه و زاراوانهیی ئەوم بهکارهینایهوه له بهراوردکردنیاندا لهتهک زمانهکهی خۆماندا. خوینهری هیژا دهبی ئەوه بزانی که ئەمانه گشت شتیکنین، بهلکو دهیان و سهدان وشه و زاراوهی ترکی و زمانانی دراوسیی دوورو نیژیکی تر ههن، که پۆژانه بهکاریان دههینین، بهلام به تپهپهپینی پۆژگار وا به کوردی کراون، که خاوهنه ئەسلییهکهیان نایانناسنهوه، یان هندیکیان له مانا و مهبهسته ئەسلییهکهی خویان دهچوون و ئیسته بۆ مانا و مهبهستی سهردهمهکهمان بهکار دین. مامۆستا حهسهنی قزلی لهبارهی ئەمهیی دواییان دهلی: {مانای هیندی وشه لهگهڵ تهتهوری ژیان دهگۆری و بهرفراوان دهبیته، وهکو وشهیی (هۆل) که له موکریان و ناوچهی سهقز به ئاغل یانی جیگای مهپ و بزنی دهلین، ئەم وشهیه وا دیاره وشهیهکی ئاریایی زۆر کۆنه، چونکه له زمانی ئینگلیسیشدا ههیه، که یهکیکه له زمانه ئاریاییهکان، له کوردیدا تهتهوری نهکردوو و به ماناکی خۆی ماوتهوه، بهلام لهو زمانهدا تهتهوری کردوو و ئیستا به مانای (سالۆن) یان هۆدهیهکی گهورهیه لهخانودا، بهم مانا تازهیهوه بۆ ئیمه هاتوو (۲).

بابهتهکهمان ههر له سنووری زمانهوانیدایه و زانستی زاراوهش بهشیکی گرنگه لی، خۆ ئەم زانستهش لقیکه له لقهکانی زمانهوانی پراکتیکی که زانایان کاریان لهسه کردوو و به جۆری له جۆرهکان کۆکن لهسهر ئەوهی که زاراوه به پیی

تېپەرىنى كات (زمن) ھەرھەمان زاراۋىيە كە بەپىي كات و تايىبەتمەندى بەكارھىنانى لە بوارەكاندا (يان بازدانى بۇ بوارىكى نىزىكتەر لە خۆي) لە برەودا دەبى و گەشەدەكات. كە قسەمان لەسەر بەراوردكردنى وشە و زاراۋە تركىيەكان بىت، وا چاكە تىلايىيەك با كورتىش بى بخەينە سەر سەرە تايەكى زمانەكە و خاۋەنەكانيان: مېچەر شىخ عەبدلوهىد لە كىتەبەكەيدا دەلىت: {دەمەوى ئەو پوون بەكەمەو كە ترك و مەنگول و مەگول سى پەگەزى لەيەكتەر جىاوازن، نابى تىكەل بەيەكتەر بكرىن.

لە نىو ئەم دووانەى دوايىدا لە سونگەى پەگەز و زمان و پووشنىبىرىيەو جىاوازن، ھەرچەندە جىاوازييەكەش شتىكى ئەوتو نىيە ...} (۳) زمانى تركى دەچىتەو سەر ئەو خىزانە زمانانەى لە شاخەكانى (ئالتا)ى باكوورى سىبىرياۋە، دە يان سەدە لەمەوبەر داگەپراۋنەتە خوارەو، لىزەو بە ھۆى كۆچ و كۆچبەرى و ھىرش و پەلامارەكانى تركە پەوئەندەكان ئەو زمانانە لە دەشتايى و بىابانەكانى تركمانستان و خازستان و ئۆزبەگستان و ئازەربايجان و ئاسىي گچكە و گەلى شويىنى دەوروبەرى ئەم ولاتانە بلاوبوونەو. لە راستىشدا {عوسمانىكان لە بنەچەياندا ھۆز و خىلى پەوئەندبوون، كۆچەر بەدوى سەرچاۋەى بژىويدا، كەواتە خاۋەنى شارستانىيەكى دامەزراۋ نەبوون، بەلكو بەو مىللەتانەو كارىگەر بوون كە بە ناوياندا تىدەپەرىن، يان داگىريان دەكردن، مەگەر لە توخم و جۆرى بەپىوئەبردندا، ئەگىنا شىۋازىكى دىارى شارستانىيە تىان پىك نەھىنا بوو.} (۴) خۆ لە پووى زمانەكەيانەو: {كۆنتىرىن ئاسەوارىكى زمانە تركى كە دۆزرايىتەو لەو دوو گورستانەدا بوو كە دوو برا (بلجاكاغان و كۆلتجىن) ى تىدا نىژراون، وا لە ئورخۆى ناۋەوھى مەنگوليا، لە ماۋەى سالانى ۷۳۱ و ۷۳۴ نووسراۋە و تا رادەيەكى باش لە نووسىنى ئىرانى و ئارامى دەچىت} (۵)

كۆمەلەى زمانە تركىيەكان زىاتر لە سى زمانيان لە خۆگرتوۋە، بەھۆى بەرفراوانى دەسەلاتى دەولەتى عوسمانىيەو ھەك گوتمان زمانى تركى بە ناو زور لە گەلانى دەور و پشتدا بلاوبوۋە، رۆژھەلاتى ئەوروپا و بەلكان و دورگەى عارەب و مىسر و سەرۋوى ئافرىقا. ئىدى زمانەكەش خۆى گەلى وشە و زاراۋەى زمانى ئەو گەلانى تىخزا. ديارە ئەم ئاۋىتە بوونەش كارى خۆى دەكردە سەر پووكارى رىزمانى و گۆكردن و قاول لە زمانەكەياندا.

نووسىن بە تركى دەچىتەو بۇ سەدەى ھەشتى زايىنى، لە سەردەمى عوسمانىياندا. بەوپىيەى دەولەتى خەلافەى موسولمانان بوو، پىتە عارەبىيەكان بەكار دەھات كە

قورئانی پي نووسرابوونهوه، که ئەم خه لافه تهش له ۱۹۲۴ دا بهيه کجاری لابرا کۆماری ترکیای علمانی جیی گرته وه، دهسته لاتی تازه و زمانزانی ترک که وتنه کارکردن بۆ لابردنی پیته عاره بیهکان و گۆرینیان به پیتی لاتینی {له مارتی ۱۹۲۶ له باکو کۆنگره ی تورکناسی به ستر، مهسه له ی پهسه ندردنی ئەلفبیتکه ی لاتینی بۆ زمانه ترکییهکان وهکو یهکی له مهسه له بنه په تهکان خرایه پیشچاو، له م کۆنگره یه دا بری ترکناسی به ناوبانگ له مهسه له که یان کۆلییه وه و ئەلفبیتکه ی عاره بی و ئەلفبیتکه ی لاتینیان به بالای یه کتر گرت و له گه ل یه کیان به راورد کردن و گرنگی ئەلفبیتکه ی لاتینیان به وردی روونکرده وه و له بهرچاوگرت .

له یه کی تشرینی دووهمی سالی ۱۹۲۸ دا ئەنجوومه نی میلله ت ئەلف و بیی لاتینی پهسه ند کرد و چه ندین کۆمه له ش وهکو (کۆری زمان، کۆمه لی وردکردنه وه ی زمانی تورکی) دانران بۆ کۆلینه وه و کارکردن له سه ر هه موو لایه نیکی زمانی تورکی { (۶) له روا له ته دیارهکانی زمانی ترکیدا ئەوه ده بینه ی که [زمانیکی فۆنه تیکیه، یانی چۆن گو ده کری ئاواش ده نووسری. وهک عاره بی ئامرازی شوناس (ال) ی تاریفی تیدا نییه. ره گه زی (نیرو می) ی تیدا جیانا کریته وه . ئاوه لئاویش پیش ناو ده که وی. شیوازی ئاسایی رسته بریتیه له نی هاد/بکه ر ئینجا (مفعول) و دوا یی (فعل) کار یان فرمان . له م زمانه دا ۲۱ پیتی نه بزوی و ۸ بزوی هه ن. دیارده ی پاشگری زۆر پیوه دیاره، ئەمه ش تامانایه کی نو ی یان جیاواز یان خاوه نیتی بداته وشه که] (۷) بۆ نمونه پاشگری (چی) بۆ خاوه نکار یا فرمانه که وهک: کندرچی، مکتوبچی، سفرچی، چایچی. پاشگری (سز) بۆ نه بوونی ئەو سیفه ته یان خه سه له ته له که سه که دا وهک: ئەده بسز، ئەخلاقسز، سلاحسز. هه روا (خانه) پاشگره بۆ شوینی ئەوشته ی مه به سه ته وهک: ئەده بخانه، پولیسخانه، خسته خانه . وهک سه رنجیش ده دری ئەم پاشگرانه بۆ هه مان مه به سه ت و مانا ئاویته به زمانه دراوسیکانیان بوون و به کاردین، له وانه زمانی کوردی. وهرگیر

(۱) ره ئوفی ئەحمه د ئالانی: گه شتیک به میرغوزاری خانای قوبادیدا، چ راپه رین،

سلیمانی ۱۹۷۹ ل ۸

(۲) حه سه ن قزلی: (هه وشارو هه شارگه) پاشکوی رۆژنامه ی عیراق، ژ ۲۰ تشرینی

یه که م ۱۹۷۳ ل ۳

(۳) میجەر شیخ عەبدلوهحید: کوردەکان و ولاتی کوردە واری، و: ئەحمەد سەھید
 عەلی بەرزنجی، چ سەردەم، سلیمانی ۲۰۱۷ ل ۱۴۷
 (۴) د. عایم الد سوقی: رلاستانه تحکم، ال هلال مجله، عتژ کاری، سبتمبر ۲۰۰۵ ی
 ۹۲

(۵) پەراویزی ۳، ل ۱۴۹
 (۶) بارات ئوسمانوف: لەبارە ی چاککردنی زمانی تورکییەو، گۆرینی لە ئازە ر
 باجانییەو: شوکور مستەفا، گۆقاری کۆری زانیاری عیراق / دەستە ی کوردی،
 بەرگی حەوت ۱۹۸۰ ل ۱۷
 (۷) ئەم وردە زانیاریانەم لە رەحمەتی مامۆستا محەممەدی مەلاکەریم (۱۹۳۱
 -۲۰۱۷ لە مالی خۆیاندا، لە ۲۳ / ۴ / ۲۰۱۵ وەرگرت .

گۆرانکاری لە زماندا:

گشت زمانە زیندوووەکان بەپێی هەماهەنگییان لەگەڵ سوننەتی پەیدا بوون و
 گەشەکردنیاندا دەگۆرین، ئەمە وەک (ماریۆبای) دەلی: پووکاری سروشتی زمان بە
 جوړیکە دووری دەخاتەو لە چەقی زمانەکی خۆی، چونکە زمان مایل بە گۆرانە، سا
 ئیتر ئەمە بە مرووری زەمانە بی یان شوین، هەتا ئەو ئاستە ی کە تەوژمی گۆرانەکی
 بەو ھۆکارانەش راناگیرین کە زمانەکی کیش دەکەن بۆ ناوەندەکی خۆیان ...
 ئەم تاییبەتمەندییە جی هانییە ی زمان بنچینە ی گشت گۆرانکارییەکی زمانە {ماریۆ:
 رپس علم اللغه . ت: رحمد مختار عمر، گرابلس / لیبیا ۱۹۷۳ ی ۷۱ }
 ھەروەھا ناوەرپۆکی متبوو لەگشت زماناندا یەکە، لەتەک ژياندا بەتێپەرینی کات
 دەگۆرێ، جا بەم پێیە ئەو زمانە ی تو دیققەتی دەدەیت و پێی دەدوێی وا نامینیتەو
 و دەگۆرێ، پووکارە گشتییەکی لە تاییبەتەو بۆ گشتە (لە مەحسووسەو بۆ
 موجهرە د)، لە تاکەو بۆ کو . گشت ئەمانە لە زماندا رەنگ دەدەنەو، ھەروەک چۆن
 لەلای عارەب وشە ی (عقل) بە مانای (رەگ) بوو و دوایی بوو بە (پدرک / فەم).
 زمان ئامرازیکێ بەھیزە بۆ ئاشکرا بوونی ناسنامە و پاراستنی. بەر یەککەوتنی
 زمانەکان، یەک بەوێتر، ھۆکاریکی بنەرەتییە بۆ ئەم گۆرانکارییە .

زانایان شتەکانیان دابەشکردووە بە دیار و نادیار یان شارراو، نیر و می، تاک و
 کو. ئاخافتنیش بۆ: ناو، کردار، پیت، دەبییت بگوترێ کە مەسەلە ی ئالۆزی زمان کە

سهرنجی گهلی زمانناسانی ږاکیشاوه بۆ لای خوی شتیکی ږیژه بیه و له بنچینهوه په یوهسته به ناسنامهی فیرخوازهکهوه، ههر بۆ نمونه: نارپهحتی و ئالۆزی له فیږبوونی زمانی عبیریدا به لای کهسیکی ئینگلیزهوه قورس و گرانتره وهک له کهسیکی عاره ب زمان، ئەم دوو زمانه ئاموزای یهکترن (ئهمهش دهشی بۆ ههر دوو زمانی کوردی و فارسی بگوتری - وهگرێ).

هویهکی دی بۆ گۆرپانکاری له زماندا سروشتی مروّف خویهتی، که ههمیشه عهزیه تی پیشهوهچوون و گۆران و په رهسهندنه، له ههمانکادا ئهوهی ئاشکرایه که زوربهی ئەوانه ی خه مخوری زمانهکانن وهک (ئهدامانی کۆری زانیاری زمان) مکورن له سهر ئهوهی به ههر شیوهیهک بیت، رهپرهوهی ئهوه گۆرانه ږاگرن، بهلام زمانه سروشتیهکهی مروّف، بمانهوی یان نا، ههمیشه له بزواتندایه، لهم ږوهوه زمانهکان وهک بووهیهکی زیندوون، لایهنی بینا و پیکهاتن و لایهنی داږوخانیسیان له خویان گرتووه .

زمانی مروّف بی ئوقرهیه و ئارامگرتن به خویهوه نابینی، چونکه بزواتنهکهی بهردهوامه.

ئهم بابتهانهی سهرهوه له سهدهی نۆزده و نیوهی یهکهمی سهدهی بیستدا له بهرایی لیکۆلینهوهکانی شارهزایان و زمانناسانهوه بوون . تهنیا لیکۆلینهوهکانی ده سالانی ئهم دوايهه ئهجامی پهسهندیان لهم ږووکاره به دهستهیناوه، به کورتیش بریتیه له: کئ وا له پشت گۆرانهکهوهیه ؟ ئهم گۆرانه بۆ ږوودهات ؟ گۆرانهکه چۆن دهبیت؟

جیی گوتنه ئهم گۆرپانکاریه سسته، به شیوهیهکه زۆر لهو وشانهی که به کاردین جوانی و پهونهقی خویان له دهست ددهن، جگه لهوهی هیز و تواناشیان نامینیت . له واقعیدا ئهم زمانانه مادهم قسهیان پیدهکری و بهکاردین، له ئهجامی ئهم جۆره گۆرانه بهردهوامانه، گۆرانهکان به زۆری بچووک و دهم بهدهم (تدریجی)ن، به جۆری مروّف ههستی پی ناکات، کومهلی لهم گۆرانانه و له ماوه یهکی دوور و دریژی چهند سهده یهکدا ئینجا دیار ددهن و وهدردهکهون . بۆنمونه له ئینگلیزیدا (زمانی شکسپیر) خوینهری ئهم ږو بهلایهوه قورسه و بهگران لیی حالی دهبی، بهلام زمانی (سۆشه) وهک چاوهزاری ئهوه وایه. ږوژی له ږوژان ئهم زمانی ئینگلیزیه ههروهک روسی و لاتینی و ئالمانی و عارهبی زمانیکی گهردانکراوی شیکراوه بووه،

ئەمە ۋەك زۆر لە زمانە سامىيەكان، عىبرى بۆنمونه: لە زمانى عارهيدا دەكرى ئاماژە بۆ زمانى قورئانى پىرۆز و ئەدەبى جاھىلى بکەين، لە عىبرىشدا بۆ (پەيمانى كۆن / العهد القديم)، جا ئىتر بەمجۆرە قىاس بکە لەسەر زمان و پۆشنىبىرىيەكانى ترى گەلان و نەتەۋەكانى جىھان .

ھۆكارى ئەم گۆرپانە و ئەو رېگە زۆرانەى كە دەچنەۋە سەرى زۆرن، ۋەك كارلىكى دەرەكى زمانەكانى تر. ۋەرگرتن يان خواستنى وشە، گشت زمانە سروشتىيەكانى بەشەر بەردەوام وشە لە يەكتر ۋەردەگرن يان دەيخوازن، بەلام بە پلەى جياواز و بە ھۆكارى دياركراۋە ۋە، ئەمەش بە زاراۋەى (ۋشەى غەۋارە / دخيل) ناو دەبرى كە لە گشت زمانىكا ھەيە و ژمارە و قەبارەشيان لە سەر چەند ھۆكارىكى مېژوۋىي و سىياسى و پۆشنىبىرى بەندە، بۆ نمونە ۋەك تىبىنى دەكرى زمانى ئىنگلىزى لە ئىسپانىيە ۋە ھەندى وشە و زاراۋەى عارەبى پەريوتە ناۋى، بەتايبەت لە بوارى زانستدا، ھەروا لە بوارى مۇسىقادا ئىنگلىزى و زۆر زمانىتر گەلى وشە و زاراۋە يان لە ئىتالىيە ۋە ۋەرگرتوۋە.

لە مپۆشدا سەرنج دەدرى كە ژمارە يەكى زۆرى وشەى غەۋارە لە فرانساييدا بەردەوام لە زۆر بووندايە، بە جۆرى ئەم دياردەيە ھەندى نيوەندى زمانەوانى و پۆشنىبىرى فرانسايى تووشى پەژارە و دوۋدى كىردوۋە .

لە سەدەكانى ناڤىندا ھەردوۋ زمانە لاتىنى و يونانىيە كلاسىيەكە پىگەيەكى بالايان لە لىكۆلىنەۋە زانستىيەكاندا ھەبوۋە، بە شىۋەيەك لە سەردەمى رىئىسانسەۋە لە ئەۋرۋاپادا كاريان كىردە سەر فەرھەنگى زمانەكانى دى، ئىنگلىزەكان زاراۋەگەلىكى زۆريان لەم دوو زمانەۋە خواست و لە رېى زمانى فرانسايىيەۋە ديسان گەرايەۋە، ۋەك:

ديسان كارتىكىردنى زمانى چىنى بۆ سەر كۆرى Philolog, psychology, sociology, Biology, Philosophy ى و ژاپۆنى و ڤىتەنامى، بە ژمارەيەكى ھىجگار زۆر لە وشە و زاراۋە بە درىژايى سەدەكانى پابردوۋ، كەچى چىنيەكان شتىكى ئەۋتۆيان لەۋانەۋە نەخواستوۋە .

بە كورتى دەكرىت ۋەك شتى بە (يەقىنەۋە) بگوتىرى كە زمانىك نىيە بە بى (ۋەرگرتن وخواستن) كە باس بكرىت . كارتىكىردنى فەرھەنگى / معجمى عارەبى بۆ سەر زمانى موسولمانانى ۋەك فارس و ترك و كورد و ئوردو و... گەلى زۆرە و لاي ھەموۋانىش ئاشكرايە، كارتىكىردنى لەم چەشنەش دەكرى لە عىبرى سەدەكانى ناڤىندا دەستنىشان

بکری، له و ته رجه مانه ی که له عاره بیه وه کراون، سه بارهت به بابه تگه لی فهلسه فه و زانسته کان. زمانی ئەلبانی بۆ نمونه جگه له چهند سه د وشه یه ک نه بی چیدی نه خواستوه، که چی نیزی که ی نیوه ی فرهنگی ئینگلیزی ئەسله که ی بیانی و دهره کییه. له وانه یه هندی خوینهر سه رسام بن له وه ی برپارمان وا بی که له واقیعدا دیارده ی خواستن شتیکی زهرووری نییه، بۆ زمانیک چونکه گه نجینه ی تایبه تی، ههر زمانیک له خویدا ده توانی بۆ ههر شتیکی تازه دهر برینی خو ی بی و چاره ی بکات، به لام سه ره رای ئەمه ش خواستنه فرهنگیه که له نیو زمانه کاندای و له گشت سه رده میکا ههر ده بی و به ریتمیکی ئاشکرا و به ئازادی. ئەمه سه یرنیه، زوربه ی فرهنگ وه ک لیستیکی وشه و زاراوه ی سه ربه خو یه، جا ئەم خواستنه به رامبه ری له بهر ئاسانییه که ی پرووده دات، له چاو کاری گه ران و پشکنین بۆ دۆزینه وه ی وشه ی گونجاو بۆ شت و بیر و بیرو که و مانای تازه ی وه ک: ته لیفون، رادیو، سیتیرنج، فیدیو، کامپیوتەر، ئینتەر نیت، موبایل، دیسک، سی دی، فلۆپی، فلاش و تد، خو نابیت ئەوه ش ببویرین که خواستنی وشه یه کی حازر و ئاماده کراو له زمانیکی بیانییه وه گه لی ئاسانتره له وه ی ههول بده ی تا وشه یه کی پراوپری به رامبه ری بۆ ده دۆزیته وه یان ده یتاشیت .

جیی باسه که لیکۆلینه وه یه کی بابه تیانه (خواستن و وشه ی غه واره) له زمانیک، راقه کردنی میژووی ئەو رۆشنبیرییه ی لی ده که ویته وه که وشه کانی لیوه وه رگیراون، ههروا ئەوه ش پروونه که مملانی له نیوان وشه ره سه نه کان و غه واره کاندای له ههر زمانیکی ئاده میدا شتیکی سروشتیه و کوتایی نایه، به مرووری زهمه ن ئەوانه ی خواستراو و غه واره ن وا به زمانه که وه له حیم ده بن، تا ده بنه به شیک له پیکه اته ی ئەو زمانه ی وه ریگرتوون .

ههندی زمانناس هه ن ئاماژه بۆ پینچ زمانی خاوه ن پیگه و رۆشنبیرییه کی ده وله مه ند ده که ن: چینی کلاسیک، سانسکریتی، یونانی، لاتینی و عاره بی. له دوا ی ئەمانه ش عیبری و فرانسایی به پله ی دووم دین. بروانه:

Edward Sapir, Language . An Introduction to the study of
speech . New York

۱۹۴ P , ۱۹۴۹

خواستنی فرهنگی Loan translation که به کورتی (وه رگیرانیکی حه رفی) ی زاراوه و وشه ی ئەو زمانه بیانییه که لییه وه وه رگیراوه بۆ سه ر زمانه که ی خو ی،

يان به كارهيئاني قالبیكي بياني، به لام به بهرگيكي خو مالىه وه، وهك وهرگيپراني ئەم زاراهه ئالمانيه Kindergarten كه لاي عاره ب بووه به (روچه / رياچ رلرگفال) و ههمان ئەم ناوه له زمانهكاني تريشدا (به كارىگهري عاره بيه كهش لاي كورديش بوته - رهوزه يان باخچهي منالان - وهرگيپ) له م به شه بچوو كه دا زمانى ئالماني بووه مؤديل، چونكه بو يه كه مجار ئەم دامه زراوه پهروه رده بيه يان له سالى ١٨٣١ له لايه ن (فردريك فوبلى) ئالمانيه وه داهيناوه و كهوته زمانه كه يانه وه، زمانهكاني تريش لييانه وه خواست .

ئەم گورانكاريه ي ناو زمان له ئەنجامى خواستن و وشه ي غه واره وه لايه نى تريشى ها به دمه وه و ده يگريته وه، لايه نى فونولوزي و ريزماني / نحوى، به لام ئەمه يان سنوورداره، چونكه ئالوزه و ده بيته هوى جو ره تيكدان و شيواندنئ له سيستمى زمانى (النقام اللغوى) ئەمجوره كارىگه ريه پيوستى به كو لي نه وه و پشكنينيكي زياتره . له لايه كى تره وه له زماندا گورانكاري ناوه كيشمان ههيه كه لقه جياوازه كاني زمانه كه ده گرپته وه، فونولوزيا (بونيادى دهنگى زمان) بو نمونه سه رنج بده له وه دهنگانه ي كه له زمانى نووسيندا ههيه و ئەوانه شى له ئاخاوتنى باوى ناو خه لكدان (الفيحى والعاميه)، ههروا ريزمان و فه رهنگ . جا به به راورد و قياس كردن كارىگه ريه كى ئاشكرا ده بينرئ، ساده ترين نمونه ي ئەم گورانه بريتييه له په يدابوونى وشه ي تازه و ديارنه مانى هه نديكى تر، ئەم ديارده يه ش له ماوه ي ده يان يان سه دان سالدا روو ده دات، هه لكشان و داكشانىك له زمانه كاني مرو قدا روده دات، له قوناغيك بو ئەويدى وشه و زاراهه ي نوئ له كه رهسته ي كون داده رپژرپته وه، مانا و مه به ست له وشه كان ده گورپن . بو زياتر له مه بروانه {الزعبى، رمنه يالح: فى علم رلرپويات المقارن، التغيير التريخى فى اللغة العربيه و اللغات الساميه . رلرردن - اربد . دار رلكتاب رللقافى { ٢٠٠٨

* * *

(له سه ر ئەو زانياريانه ي سه ره وه و به پيى ليكدانه وه كاني كولهر، رستى وشه و زاراهه ي تركى دناوه كه ئاوپته بوون به زمانى عاره بى و هه ندى زمانانى ده ورو بهر، تا ئيستش زورپان به كاردين يان مانا و مه به ست لييان به تيپه رپنى سه رده مه كان گوراون . ئيمه وامان به باشتر زانى ته نيا ئەو وشه و زاراوانه ي له زمانى كورديدا به كارهاتوون يان به كاردين بيانخه ينه كوتايى ليكولينه وه كه - وهرگيپ).

ئىختيار: به ساللاچوو، پير

ئەدەبسىز: بى رەوشت، بى پۆ

ئەدەبخانە: پيش ئاو، ئاودەست، تەواليت

ئەرسەلان: ريلان، شير / فارسيه

ئەرنائوت: ئەلبانى

ئەرنائوتى: سيفهيه بۆجۆره بيبهريكى سەوز .

ئەروانە: قەرەوانە، تەشتى گەرە (بۆ جلشتن و شتى تريش)

ئستمارە: نمونە بۆ پرکردنەوہى زانيارى، ئىستيمارە، فۆرم

ئوستا: وەستا، شارەزا، شوفير

ئاغا: لای فارس (ئاقا)، باوک، مامى گەرە براگەرە، گەرەيهكى خاوەن

دەستەلاتدار

ئەفەندەم: گەرە يەكى خاوەن رۆشنيريهكى ئەوروپايى پوشاكي ئەوروپايى

بپوشى / وشهيهكى يونانيه.

ئىكديش، كدش: ئەسپ

ئەلماز: ئەلماس

ئالوس، ئالوسى: پلەيهكى سەربازى، سەرکردە ي دەهزار سەربازى ئىنكيشارى

لەسەردەمى سولتان ئورخان .

ئۆدە: ھۆدە، ژوور، ديو

ئوزى، قوزى: گوشتى بەرخ

ئۆنتە، ئۆنتەچى: ئەوہنتە، فيلباز، ھەوانتە، دەسكەوتىكى ناشەرعى، بەفيل و

خەلەتاندن .

ئەفيون: شارىكى تركيايه روهكى ئەفيونى لى دەچينرى، ناوى ئەفيون لەوہوہ

ھاتوہ .

ئۆيە: شريتىك يان تيلماسكىكى چنراوى نەخشينراو .

ئەيوان: ھەيوان، بالكۆن / فارسيه .

بابوج: پاپوچ، پيلاوئى لەحەرير و نەخشينراو بە ئالتون بۆ ئافرەت / فارسيه

باپور: پاپور، كەشتى يان شەمەنەفەر ي بەھەلم بجوولئ .

باغە: ماددە يەكى رەقى شەففافە، لەنيوان شووشەو پلاستىكدايه .

باشکاتب: سەرۆکی نووسهران له فه‌رمانگه‌کاندا .
 بآلتۆ: پآلتۆ، قاپووت
 پرواز: په‌رواز، چوارچیوه‌ی تابلۆ یان وینه .
 برتیل: به‌رتیل، ره‌شوه، دهم چه‌ورکردن تا کاریکت به‌ ناهه‌ق یاناره‌ و بۆبکات .
 برغل: ساوهر
 برنجی: چاک، باش تر / فارسیه و له‌وی به‌مانای: ئەلقه‌یه‌کی ئآلتوونی پآوانه‌و
 بازنی پی ده‌پازینه‌وه .
 بسترمه: باستورمه / له‌ پاستیرمه‌ی فارسیه‌وه . گوشتی وشکراو به‌داووده‌رمانه‌وه .
 بشناق، بوشناق: بۆشناخ، که‌سیکی قۆزو جوانخاس / ئەسله‌که‌ی: به‌خه‌لکی (سلاقی
) و (بۆسنه‌) یان ده‌گوت .
 بقچه، بقچه: بوخچه / فارسیه، جل وکه‌ل وپه‌لی پوشاکی بووکی تیدا ده‌پپچرایه‌وه .
 بقشیش: به‌خشیش، پاداشت، موسافیر له‌ ئوتیلدا شتی پاره‌ی ده‌دا به‌ خزمه‌تگوزاره‌که
 / فارسیه .
 بقلاوه: پاقلاوه .
 بگ، بیگ، بیه: نازناوه‌ بۆ که‌سیکی وه‌جاخزاده / فارسیه مانای زانا، چه‌کیم
 ده‌به‌خشی .
 بلتجی، بلتجی: به‌لته‌چی، پاسه‌وانیکی ته‌ور به‌ده‌ست، به‌گشتی (پیاوخرآپ) ده‌گریته‌وه .
 بلته: مشار، ته‌ور
 بلکی: به‌لکی، به‌لکو، به‌شکم، به‌مانای (واچاوه‌ روان ده‌کری، ئەگه‌ری ئەوه‌ هه‌یه)
 بنفسج: ناوه‌ بۆ گولیک، بۆنیککی خۆش .
 به‌هارات: داووده‌رمانی چیشت (ئآله‌ت زه‌رده‌چه‌وه‌زیره‌ و...)
 به‌هلوان، به‌هلوی، فه‌لوی: پآله‌وان، قاره‌مان، ئازا / فارسیه
 بوش: بۆش، به‌تآل، بی ناوه‌پۆک
 بودرو: بۆدره، لیستی مووچه، تا سالانیک له‌مه‌وبه‌ر لای خۆمان (بۆدره) به‌کار
 ده‌هات بۆ لیستی مووچه .
 ئوباش: تیکه‌له‌یه‌ یان هه‌مه‌ چیزه‌ یه‌ له‌ پیاوخرآپ وریگرو تاوانبارو چه‌قۆکیش و
 دزو جه‌رده‌و
 پول: پوولی پۆسته .

بویاغ: بویه ی رهنگکردن

بیجاما: شهروال یان پووشاکی نوستن / فارسیه (باجاما) یه

تاوه: ده فری بۆ سوورکردنهوهی خواردن

تتن: تووتن

تخت: تهخته ی نوستن، چارپا لهتهخته .

تمبل، تنبل: تهمله و سست و لهش بهدوشاو .

چاویش، شاییش: دهرگهوان، چاوهش، پلهیهکی سهربازی بووه .

شرشف، چرچف: چهرچهف، متیل .

چلبی، شلبی، چهلهبی، نازناوه بۆ کهسیکی خاوهن چاکه و چاکه خواز .

خواجه، گهوره، مهزن، گهورهی جووهکان، بۆبیانیهکانیش بهکار دههات .

جمرک، کمرک: گومرگ، رهسم و باجی کالاو کهل وپهلی هاورده .

جوره: گهوره، چال، خهرهند

جوقه: جهوقه، تیپیکی مؤسیقا

خازندار: خهزنه دار، وهزیری ئازووقه و خوراک / وشهیهکی لیکدراوه عارهبی

وفارسیه: بهرپرسی گهنجینه

خازوق، له قازیق: تیلایه که ۷۰ سم زیاتر، ئهوهی سزای مه رگی بدرایه ده بوو

له سه ری دانیشی تا ده مرئ .

خاشوقه: خاشو و گه، که وچکی چیشخت خواردن .

خانم، هانم: خاتون / فارسییه

خریشه: خه ربه شه، شقلی و پقلی، نووسینیکی تیکه لو پیکه ل نه خوینریته وه .

خرج: خورج، جهوال، له مووی ئاژه ل دروست ده کری وشتی تی ده کری .

خورشید: خور، هه تاو / فارسییه

دادا: داده، میرد مندال . له کوردیدا به خوشکی گه وره ده گوترئ .

دایه: له له، دایه ن . له کوردیدا (دایک) ده گه یه نی .

دد، دده: گیانداریکی درنده عوسمانیان منالیان پی ده ترسان / فارسیه

دزینه: ده رزن، ده سته یه کی دووازده دانه یی .

دستور: ده ستوور، ریگه دان به کردنی کاریک

دفتەر: دهفتهر، تيانووس بۆتۆمارکردنى زانىارى .
 دندرمه، دۆلدرمه: دۆندرمه .
 دوغرى: دوغرى، راستگو، راست و بى پىچ وپهنا .
 دولاب: تايهى ئوتومبيل، دۆلاب بۆ ههنگرتنى كهل وپهلى ناومال .
 دونم: دۆنم، زهويهكى ههزار مهتر دووجا، لهئەسلدا بۆزهويهك بووه كه پانيهكهى
 پوژهجووتيك بوويه .
 رف: رهففه، تهختهيه بهديوارهوه بۆ دانانى شت لهسهرى .
 رواق، رهواق، بهشيكه له ساختمانىك بۆ دانىشتن،
 زنبرك: تهرازوو، زهملهكه، تهليكى سهختى پىچاوپىچ تواناى كشان و
 خاوبوونهوهى ههبي .
 سجق: سنجوق، باسترمه، ريخۆلهى ئازهل دهئاخنى له قيمه و داوودهرمان.
 لهكوردیدا: شيرينيهكه له كاگله گويژ و دوشاوى ترى به دهزوويهكهوه .
 سنجق، ينجق: ئالا، پهرچهم، بهيداخ . دوايى مهبهستى وشهكه (يهكهيهكى ئيدارى)
 شى دهگرتهوه .
 سرسرى: سهرسهرى، بيكاره، بى ئيش، بهتال . لهكوردى وعارهبيدا: كهسيكى
 خراب و شهپرانگيز وئاژاوهچى .
 سقاله: ئەسكهله، تهختهيهكه له بيناسازيدا بهناكان بهكارى ديئن .
 رسكله: ئەسكهله، بهندهر، مينا / ئيتالييه
 سكتر، سيكتر: دهمت داخه، بيدهنكبه .
 شربچى، شوربچى: ئەوهى خواردنى ده دايه سهربازهكان .
 شوربه: شوربا، چيشتيكى شل وروون، (سوپ) بهقهولى ئىستا !
 شيش بيش: شهش و پىنج .
 ياغ سليم: پاره يهكى وردهى ده مليمى . لاي خويمان: ساغ وسهليم بۆ (تهندروستى
 باش يان سهلامهت) ه
 ياكو، ساكو: چاكهت
 گابو: تاپو، بروانامهى فروشتن، تۆمارکردنى خانوو وبهره بهرهمى .
 گابور: تابوور، ريزى سهربازى ۸۰۰ - ۱۰۰۰ كهسى پياده .

- گاسه، تاس، جاميكي مس بۆ ئاوخواردنه وه / يۆنانيه .
 گازه، تازه: كاري، شتي دهم ودهست بووي .
 گشت: تهشت
 گقم: تاقم، تاقي ددان، دهسته ي شتي يا كه سانيكي له يه كچوو .
 گواي، تواي: تاوه، جوړي كه له قاپ و قاچاغی ناومال .
 گوز: توژ، غوبار
 عفارم: ئافرم، بۆهاندان ودهستخوشي .
 عنبر، انبر: عمار، گه نجينه ي گهنم و دانه ويلاه .
 اربه، عربه: ماشين، ئوتومبيل
 كفته: جوړه خواردنيكه
 كفكر: كه وگير، كه وچكيكي گه وره ي كون كون .
 كلبجه، كلبچه: كه له پچه، بۆ دهست به ستنه وه ي تاوانبار .
 كندره، قندره: قونه ره، پيلاوي چه رمي پاژنه دار .
 فانوس: فانوس، چراي دهستگير .
 فرمان: خواست و فرمانيكي سولتاني .
 قازان: مه نجه ليكي گه وره
 قشله، قيشلق: بيمار خانه، ههروا بۆ: قه لاي سه ربازيش .
 قورمه: قاورمه، گوشت و پياز به چه وره كه ي خوي سوورده كرته وه و هه لده گيري .
 قوزي: قوزي، گوشتي به رخ .
 كار: كارژوله، بيچووي بزني تازه له دليک بوو .
 كبوت: قاپووت، پالتو
 كرخانه: كارخانه، مالي له شفروشي تيدا بكري .
 كرخانچي: خاوهن مالي رابواردن، گه وواد، بۆ جنيوو سووكايه تيش به كاردی .
 ديسان دوا يي لاي عاره ب و كورد مه به ست ليی گوړا بۆ (كارگه، معمل، مينع)
 جمرک، گمرگ: گومرگ .
 كنافه: كه ننافه، جوړی له شيريني له ئيشي ههوير .
 مازا: مه زه، زه لاته و خواردني تر له تهك خواردنه وه كه هوليه كاندا ده خوري .

ماسوره: لوله، ماسورهی تفهنگ
 نوبتچی: نوبهچی، کهسی کاتی کارهکهی هاتبی، پاسهوان، ئیشکچی .
 هواره، گواره: غهواره، ئەو سهربازانهی کاتی شهردهنیترین بو چاووراو (استطلاع)
 ی دوژمن .

یاز: دهنوسی
 یازچی، یازهچی: نووسه ره فهرمانگه دا .
 یافگه، لافیته: ئالا، پارچه قوماشی که له سهری دهنوسری .
 یاده، یاخه: یه خه ی کراس وچاکهت وپالتوو
 یخنی، یغنی: پیازی کولاو بو چیشت، کورد به (شوربای کنگر) دهلی .
 یولاش، یولداش: هاوری، هاوجووت.

هه و النامه ی کتیب

زمان له شهري بهرگري له ناسنامه دا

قادر وريا ■

ناماژه

ئه‌م وتاره، پيشه‌کي نویترين کتيم "شهري ناسنامه و سه‌نگه‌ري زمان" ه که له مانگی مای ئه‌مسالدا چاپ و بلاو بووه. له‌م کتیبه‌دا کومه‌لیک تویژینه‌وه، وتار و بابته ههن که ته‌وه‌ري سه‌ره‌کي به‌شیکي به‌رچاویان گرنگی بایه‌خدان به زمان له خه‌باتی ناسنامه‌خوازی و ناسنامه‌پاریزی دایه. زۆربه‌ی ئه‌م وتار و بابته‌نامه له‌م چهند ساله‌ی دواییدا، نووسیون و ئاماده‌م کردوون و به‌شی زۆریشیان له‌م گوڤار و رۆژنامه و مألپه‌ره کوردیه‌کاندا بلاو بوونه‌وه. به‌لام به‌ پیوستم زانی له‌ دوو تویی کتیبیکدا کویان بکه‌مه‌وه، بو ئه‌وه‌ی که‌سانیک که‌هز به‌ خویندنه‌وه و به‌ دوا‌داچوونی ئه‌م جوړه‌ باسه‌ ده‌که‌ن، ناچار نه‌بن له‌م یا ئه‌و بلاوکراوه و مألپه‌ردا به‌ دوا‌یادا بگه‌رین. هه‌روه‌ها ده‌مه‌وی هاسانکارییه‌کم کردبئ بو که‌سانیک که‌هیشتا به‌ گه‌رانی نیو مألپه‌ره‌کان و خویندنه‌وه‌ی بابته‌ی ئه‌لکترونی رانه‌هاتوون.

له‌و بره‌وه‌ی دام دوا‌ی خاک یا نیشتمان، زمان گرنگترین فاکته‌ره که‌ نه‌ته‌وه‌یه‌ک هان ده‌دا بو مانه‌وه‌ی خو‌ی، بیپاریزی و به‌رگری لی بکا. هه‌ر وا که‌ ئه‌گه‌ر خاک و نیشتمان له‌ نه‌ته‌وه‌یه‌ک داگیر بکری و ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌ تووشی هه‌لقه‌نران و ئاواره‌یی له‌ سه‌ر زه‌ویی خو‌ی بی، زۆر زه‌حمه‌ته‌ نه‌ته‌وه‌بوونی خو‌ی بو بیپاریزی، ئه‌گه‌ر زمانیش له‌ نه‌ته‌وه‌یه‌ک بستینریته‌وه، به‌ره‌ به‌ره‌ ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی خو‌ی له‌ ده‌ست ده‌دا و له‌ زمان و نه‌ته‌وه‌یه‌کی دیکه‌دا ده‌تویته‌وه. له‌و ناوچه‌یه‌ی ئیمه‌ی کوردی لی ده‌ژین، جیاوازی ره‌گه‌زی و ره‌نگی پیست و قژی نه‌ته‌وه‌کان ئه‌وه‌نده‌ دیار و به‌رچاو نین. واته‌ له‌م پرویه‌وه‌ سنووریکی توخ و پرره‌نگ له‌ نیوانماندا نییه. هه‌روه‌ها له‌ پروی دین و ئایینیشه‌وه‌ کورد و نه‌ته‌وه‌کانی ده‌وربه‌رمان به‌ تاییه‌تی نه‌ته‌وه‌ زاله‌کان، به‌ زۆری موسولمانن. له‌ پروی کولتوریشه‌وه، به‌ هو‌ی سه‌دان سال پیکه‌وه‌ژیان و لیکه‌وه‌رگرتنی کاریگه‌ری، ویکچوون له‌ نیوانماندا زۆره. نیشتمانه‌ دابه‌شکراو و پارچه‌پارچه‌ کراوه‌که‌شمان، راسته‌ له‌ سه‌ر به‌شیکي زۆری، خاوه‌نه‌ راسته‌قینه‌که‌ی واته‌ نه‌ته‌وه‌ی کورد ده‌ژی، به‌لام ژینیکی بنده‌ستانه‌ی هه‌یه. ژینیکی بیبه‌ش له‌ کیان و ده‌سه‌لاتی نه‌ته‌وه‌یی و تیکه‌ل به‌ هه‌ولیکی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی داگیرکه‌ران بو سهرینه‌وه‌ و تواندنه‌وه‌مان. ئه‌و نه‌ته‌وه‌ و ده‌وله‌تانه‌ی کوردستانیان به‌ سه‌ر خو‌یادا دابه‌ش کرده، له‌ ریگه‌ی به‌ فه‌رمی‌کردن و زالکردن و پشتیوانیی هه‌مه‌لایه‌نه‌ له‌ زمانه‌که‌ی خو‌یان و ته‌نگه‌ه‌لچنین به‌ زمانی کوردی له‌ ریگه‌ی سیسته‌می په‌روه‌رده‌ و فی‌کردن، راگه‌یه‌نه‌کانیان و هتد، زۆرتین مه‌ترسییان بو سه‌ر زمانی کوردی دروست کرده.

ئیمه‌ی کورد وهک نه‌ته‌وهیه‌ک به خاکه‌که‌مان و زمانه‌که‌مان له "ئه‌وانی تر" جیا ده‌کرئینه‌وه. له سهر خاکیکی داگیرکراو و لکینراو به ده‌ولت-نه‌ته‌وهیه‌ک که هی ئیمه نییه، ئە‌گهر نه‌توانین زمانه‌که‌شمان بپاریزین، به کام فاکتەر و به کامه ناسنامه، ده‌توانین خۆمان له وانی دیکه به جیاواز بزانیین؟ چۆن ده‌توانین به‌رگه‌ی هرووژمی هه‌مه لایه‌نه‌یان بگرین؟ له‌م پوانگه‌یه‌وه، زمان ده‌بی وهک چه‌کێک بۆ به‌رگری له ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و وهک سه‌نگه‌ریک بۆ پاره‌ستان به‌رامبه‌ر سه‌رکوت و سه‌رپه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و زمانی به‌کار به‌یئری. به‌خۆشیه‌وه ئە‌م تیگه‌یشتنه له باره‌ی گرنگیدان به زمان له پوژه‌ه‌لاتی کوردستان جیگای خۆی کردۆته‌وه و ئە‌وه بۆ چه‌ندین سال ده‌چی بزووتنه‌وه‌یه‌کی پوو له‌گه‌شه‌ی کولتووری که داوای به‌فهرمی ناسینی زمانی کوردی و خویندن به‌و زمانه له‌ریزی پیشه‌وه‌ی داواکانیه‌تی، له‌هه‌موو پارێزگه‌کانی کوردستان سه‌ری هه‌لداوه. ئە‌و بزووتنه‌وه‌یه‌ی فێرکردنی خۆبه‌خشانه‌ی خویندنه‌وه و نووسین به‌ زمانی کوردی به‌هۆگرانی ئە‌و زمانه، هاندانی بنه‌ماله‌کان بۆ دانانی ناوی کوردی له‌سهر مندالانیان و قسه‌کردن به‌ زمانی دایکیان له‌نیو بنه‌ماله و ده‌ره‌وه‌ی بنه‌ماله، ناره‌زایه‌تی ده‌ربهرین به‌رامبه‌ر داسه‌پانی ناوی ناکوردی له‌سهر شوینی ژیان و کاری دانیشتوانی کوردستان، کو‌کردنه‌وه‌ی ئە‌ده‌بیاتی زاره‌کی، ئاماده‌کردنی فه‌ره‌نگی وشه‌ی زمانی کوردی له‌بواری جیا‌ازدا، بواری په‌خساندن بۆ بلا‌وبوونه‌وه‌ی ده‌قی شی‌عری و ئە‌ده‌بیاتی کوردی له‌تۆره‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، هاندانی زمانه‌وانان و توێژه‌ران بۆ توێژینه‌وه‌ی زانستی له‌باره‌ی دیالیکت و بن‌زاره‌کانی زمانی کوردی، بایه‌خدان به‌هه‌بوونی چاپه‌مه‌نی به‌ زمانی کوردی و ده‌یان جو‌ر به‌رنامه و چالاکی دیکه‌ی له‌خو‌گرتوه.

زۆر له‌پیشه‌نگان و به‌شدارانی چالاک و کاریگه‌ری ئە‌و بزووتنه‌وه‌یه، سه‌باره‌ت به‌هه‌وله‌به‌نرخه‌کانیان و پیداگری و به‌رده‌وامی له‌سهر ئامانجه‌پیرۆزه‌کانیان، له‌لایه‌ن داموده‌زگا ئە‌منیه‌تی و سه‌رکوتکه‌ره‌کانی رێژی می ئێران به‌ره‌وووی رێگری، کیشه و گرتن و چوونه‌به‌ندیخانه‌بوونه‌وه. ئە‌و بزووتنه‌وه‌ی کولتوورییه له‌گه‌ل ئە‌وه‌ی هیشتا به‌ئامانجه‌سه‌ره‌کی و بنه‌ره‌تییه‌کانی نه‌گه‌یشتوه، به‌لام تا ئێره‌ توانیویتی پۆلی به‌رچاوی هه‌بی له‌په‌ره‌پیدانی وشیا‌ری زمانی و وشیا‌ری نه‌ته‌وه‌یی و، به‌رزپاگرتنی گیانی ناسنامه‌خوازی و ناسنامه‌پاریزی له‌نیو تاکه‌کانی پوژه‌ه‌لاتی کوردستاندا.

بزووتنه‌وه‌ی کولتووری ناسنامه‌خواز و ناسنامه‌پاریزی پوژه‌ه‌لاتی کوردستان و بزووتنه‌وه‌ی سیاسی و شو‌رشیگری پوژه‌ه‌لاتی کوردستان که‌حیزب و ریکخراوه

سیاسییه‌کان نوینه‌رایه‌تی و ریبهری ده‌کن، لیک نامۆ و بیگانه نین. بزووتنه‌وه سیاسی و شورش‌گیریه‌که، به تایبه‌تی حیزبی دیموکراتی کوردستان له رۆژی هه‌وه‌لی دامه‌زانییه‌وه، هه‌لگری داخوازه نه‌ته‌وه‌یه‌کانی خه‌لکی کوردستان بووه، داوای مافی دیارکردنی چاره‌نووس بۆ نه‌ته‌وه‌ی کورد له ئیرانی کردووه و به رەسمی ناسینی زمانی کوردی و قبوولکردنی وه‌ک زمانی ئیداری و خویندن له کوردستان، یه‌ک له داوا هه‌میشه‌یه‌کانی بووه. ئەم بزووتنه‌وه‌یه، به درێژایی چه‌ندین ده‌یه‌ی رابردوو، له رۆوی گرنگیدانی خه‌لکی رۆژه‌لات به زمان وه‌ک یه‌ک له گرنگترین فاکته‌ره‌کانی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌ییان، کاریگه‌ریی خۆی داناوه. ئەوه‌نده‌ی بۆشی گونجاو بی‌ت، پشتیوانی له جموجۆل و تیکۆشان به ئامانجی داواکردنی مافه‌ زمانیه‌کان کردوه.

بزووتنه‌وه‌ی کولتووری ناسنامه‌خواز و ناسنامه‌پارێز له نیوخۆی رۆژه‌لاتی کوردستانیش، له سهر بزووتنه‌وه‌ی سیاسی و شورش‌گیریه‌که شوین دانهر بووه. به‌لگه‌یه‌کی به‌هیز بووه له‌سهر ره‌ه‌واییه‌تی (شه‌رعییه‌ت)ی داوا سیاسی و نه‌ته‌وه‌یه‌کانیان و قوولبوونی ره‌گ و ریشه‌ی ویسته‌کانیان له‌نیو خه‌لکی خویاندا. برۆای هیزه‌ سیاسییه‌کان و مرۆقه‌کانی به‌شدار له‌و بزووتنه‌وه‌ی سیاسی و شورش‌گیریه‌ی به‌دروستی ئامانجه‌کانیان و به‌حه‌قبوونی خه‌باته‌که‌یان پته‌وتر کردوه.

له‌میژ ساڵه‌ له‌سهر ئەو برۆایه‌م، تاکی کورد له رۆژه‌لاتی کوردستاندا چ ئەوه‌ی ریزی حیزب و ریکخواه‌ سیاسی و شورش‌گیره‌کانی بۆ تیکۆشان هه‌لبژاردووه، چ ئەو که‌سه‌ی له نیوخۆی رۆژه‌لاتدا به‌ شیوه‌یه‌کی هه‌مانه‌ و سه‌ره‌رای نه‌گونجاو بوونی بارودۆخی سیاسی نیوخۆی ولات، بۆ مافه‌ زمانیه‌کان و به‌رگری له ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی خۆی هه‌ول دهدا، هه‌ر دوویان هه‌لگری یه‌ک ئامانجی سه‌ره‌کین. ئەو ئامانجه‌ش رزگاربوونی نه‌ته‌وه‌ی کورد له ئیران له بنده‌ستی و بی‌مافی و، گه‌یشتنی به مافی زالبوون به‌سه‌ر چاره‌نووسی خۆیه‌تی. له‌م پروانگه‌وه‌یه‌که له ژماره‌یه‌ک له نووسین و بابته‌کانی ئەم کتیه‌مدا، هه‌ول و تیکۆشانی به‌شدارانی بزووتنه‌وه‌ی کولتووری ناسنامه‌خواز و ناسنامه‌پارێزی رۆژه‌لاتی کوردستان، به‌جۆریک له‌جۆره‌کان هاتوونه‌وه به‌رباس و به‌پیزانینه‌وه ئاوریان لێ دراوه‌ته‌وه. هه‌ر ئەم تیگه‌یشتنه‌شم له‌نرخ و گرنگی هه‌وله‌کانیان به‌وام لێ ده‌کا چاپی ئەم کتیه‌م پیشکەش به‌وان، به‌پیشمه‌رگه‌کانی نیو سه‌نگه‌ری زمان له نیوخۆی رۆژه‌لاتی کوردستان، بکه‌م.

*قاده‌ریا / خۆیندکاری دکتورای زمان. له زانکۆی کۆیه.

زمانی یہ کگرتووی کوردی به کوی گہیشیت؟

■ جمہہ کہریم ہہ ورامی

پرسه ئەدەبى و ھونەرى و زمانەوانىيەكان لە كوردستاندا، گەلى جار دووبارە دەبنەو و لە گوڤار و رۆژنامەكاندا لەسەريان دەنوسریت. بۆ قسەکردن لەسەريان كۆر و كۆبوونەو وەيان بۆ سازدەكری. گەلى جار بابەتەكانيان لەو كۆراندەدا لە سنوورى خۆياندا دەچنە دەرەو و لە مەبەستەكانى خۆيان دوور دەكەونەو، كەسانىكى خاوەن برۆنامەى بالاش ھەن، خويان بە دووبارەكردنەو وەى بابەتە سەرەكییەكانى زمانەوانىيەو و گرتوو. گەلى جار ئەو پرسە دەھیننەو و پيش لە پەنايدا خۆيان لەچاو خويندەواراندا نوێ دەكەنەو و وا پيشان دەدەن ئەو بابەتەنە لە ئاست ئەواندان و ئەوان خاوەن بافتى ئەو وەن بریاریان لەسەر بدن. ھەگبەى ئەوان لەو زۆرتى تىايە و پرە لە نەھىيەكانى زمان و زانست و زانیارى، بە خۆيان نەبى بە كەس ناكریتەو. قوتابىيەكانيان دەزانن ئەو وەى ئەوان لە كۆرەكاندا بە گوئیگرانى دەفرۆشن ھەر ئەو وانانەن كە لە پۆلەكانى زانكودا وەك خورىيەكەى پوور خەجى چەند جار ريساويانە و شىيان كرددوو و تەو. خەلكە نيمچە خويندەوار و نەخويندەوارەكەش وا دەزانن ئەو وەى ئەوان دەيلین تازە بابەتە و دەق نەشكاو.

یەكێك لەو بابەتەنە كە وەك بنیشتە خوشەى بن ددانى لى ھاتوو پرسى زمانى یەكگرتووى كوردى بوو. بابەتەكە ئەو وەندە و ترا بوو، دەوترايەو، كەس نەما بوو نەبىستى. واى لى ھاتبوو بەھەر یەكێك بووتايە ئەو بۆ بە زمانى كوردى نانوسى، یان ئەو بۆ كتیبى كوردى ناخوینتەو؟ یەكسەر پى دەوتى: جا ئیمە زمانى یەكگرتوو مان ھەیه تا پى بنوسم یان بخوینمەو؟

لە پال ئەم پرسەدا گەلى كەس خۆيان لە خویندن و نوسینی زمانى كوردى دەدزیو، نموونەى ئەوانە پشتیان لە زمانى داىك و نەتەو وەكەیان دەكرد و پشتینی خۆيان بۆ بىباكى دەكردەو. ئەو كەسانە رەنگە لایان و ابى دەسەلاتىك یان دەزگایەكى تاییەت ھەبن، لای ئەوان زمانى یەكگرتوو دروست دەبى كە چى نایكەن.

زمانى یەكگرتووى كوردى یانى چى؟ چۆن پیناسە دەكری؟

ئەگەر بەوانە كە چاوەروانى زمانى یەكگرتووى كوردى دەكەن، یان داواى دەكەن بلى كوا پیناسە یەكیم بۆ بكەن، یان شوینی ھینانەدیيەكەى بۆم دیارى بكەن، رەنگە ھەر ئەو وەندە بلىن: واتە یەك زمان ھەبى! یانى چى یەك زمان ھەبى؟ بۆ كورد چەند زمانى ھەیه؟ یان دەلین دەشى بە یەك شیوہزار ئاخوتن بكرى، بەم پىيە بى دەبى

شیوه زاره کان له نیو یه ک شیوه زاردا بتوینه وه، یان یه کیکیان هه لژییرین و ئه وانى دیکه وه لا بنین؟ ئایا ئه مه ده بی؟ خو زمان خه زمان لۆخه نییه به ئاسانى تیکه ل به یه کیان بکهیت! یان چ عه قلیک ره وای ده بینى شیوه زاریک چه ندان ملیون کهس ئاخاوتنى پی بکهن و هه زاران سال له ناخى میژوودا جیگه ی خو ی گرتبی و رهگ و ریشه ی له ناخدا داکوتابی، تو بیی - با به خه یالیش بی - له مهیدانى فیکر و فه رهنگ دووری بخه یته وه! شتى وا پرووی نه داوه و نه بووه، ئه مه شتیکه له نیو خه یالیشدا جیى نابیتته وه.

گریمان هیئانه دی ئه م کاره ئه سته م نه بوو، ئه ی کام شیوه زار ده کری به بنکه بو شیوه کانیترا؟ ئه ی کی ئه م کاره ده کات؟

رهنگه یه کیک لی ره دا خو ی ههلقوتینی و بلئ: به و جوره نا، به لکو به وه ی زمانیکی یه کگرتووی مو تر به کراو له هه موو شیوه کان دروستبکری و بیی به زمانى فه رمى گشت فه رمانگا کان و پرۆگرامه کانی قوتابخانه و خویندنگا کانیشى پی دارپژیری. به و جوره زمانه ستاندارد که زمانى یه کگرتوو دروست ده بی.

رهنگه ئه وانى که چه زیان لینیه باسى ئه و پرسه بکهن، به جوریک له و جورانه وینای هیئانه دی زمانى یه کگرتووی کوردییان کرد بی.

هه ر جور بی هیئانه دی زمانى یه کگرتووی کوردی به وه ی خه لکی بیرى لی ده که نه وه نه ک له واقیعی ئه مپرووی کورددا له زهینیشدا ئاسان نییه.

پرسه که گه لی لایه نی هه یه، هه ر لایه نیکی لی وردبوونه وه ی تایبته به خو ی هه یه، هه ر لایه نیکی پیویستی به زیده بیرکردنه وه و به دوا داچوونه.

له بیرکردنه وه له زمانى یه کگرتووی کوردیدا یه کسه ر رینووسه که ی ده که ویتته به ر زهین، هیللی به رچاوی ئه و پرۆسه یه لایه نی رینووسه که یه تی، خو ده بی له یه کگرتوو ده که دا رینووسى زمانه که ش یه ک بگری، من هه نووکه له م دوو دیره ی به ر ده ستمدا چه ند وشه یه کم نووسیون وه ک: وشه ی (نووسین، یه کبگرن) که سانى تر هه ن (نووسین) به یه ک (واو) ده نووسن، یان وشه ی: (یه کبگرن) به: (یه ک بگرن) ده نووسن، هه ر دوو رینووسه که راستن، وه لی دیمه نیان جیا یه، وشه ی (پیلینان) وا بنووسری باشه، یان به م جوره: (پی لینان)، یان: (پی لی نان).

چه ندان وشه ی دیکه ی له و چه شنه، به فورمیکیان بنووسری هه له یه یان به ویتریین هه له نییه، به لام خو ده بی له پی شه وه رینووسه کان ریکبخرین ئه و جا ده ست بو لایه نه کانی دیکه ی زمان به یین.

ئەمە ئەگەر مەبەستمان لە یەكگرتنى زمانى كوردى تەنيا ئەو شىوہزارە كوردىيە بىي كە لە كوردستانى باشووردا لەمىژە بەكاردىت، ئەى ئەگەر زمانە يەكگرتووہكە بۆ سەرانسەرى كوردستانى گەورە بىي، ئەمەيان وەك ئەوہى لى دى (ئەمپۆ) باوہش بکەين بە شاخى سەفیندا لەسەر قەلاى ھەولير دايينين.

لەكاتى بىرکردنەوہمان بۆ ھىنانە دى زمانى يەكگرتووى كوردى وەھا كە سەرانسەرى كوردستان بگريتەوہ، ئەو كات دەبى بىر لە جۆرى نووسينەكەش بکەينەوہ نەك رينووسەكەى.

ئايا ئەو زمانە يەكگرتووہ نووسينەكەى بەم پىتانە دەبىت كە لە راستەوہ بۆ چەپ دەنووسرين؟ يان بەو نووسينە دەبى كە لە چەپەوہ بۆ راستە؟ واتە بە پىتى عەرەبى بىي يان بە پىتى لاتىنى؟ وەك لەم دەمەدا لە كوردستانى رۆژئاوا و لە وارىكى تەسكدا لە كوردستانى باكوردا بەكارين دىين.

پىت ھىمايە بۆ ئەو دەنگانەى كە وشە پىك دىين، دەنگەكانىش ھىمان بۆ ئەو مانايانە كە مەبەستن، نووسينى كوردى لە چەپەوہ بىي بۆ راست يان بە پىچەوانەوہ كار ناكاتە سەر حەقىقەتى زمانەكە، وشەكان لە ھەر فۆرمىكدا بن ھەمان دەنگيان ھەيە، كە تۆ ناوى (ئازاد) دەبەى چى بەم جۆرە بىنووسى (ئازاد) يان بە پىتى لاتىنى بىنووسى وەك (Azad) لە ھەردوو نووسيندا دەنگى وشەى ئازاد ھەر ھەمان دەنگە. باشە؛ لە پرۆسەى ھىنانەدى زمانى ستاندارى كوردىدا كام نووسين لەو دوو جۆرە نووسينانە وەربگرين؟

ئەمە لە كاتىكدا كە وا بىرمان لەو پرۆسەيە كردووہ؛ دەبى ئەوہش لەبەر چاو بگرين، كە نووسينى كوردى لە كوردستانى باشووردا لەمىژە بەكاردەھىنرى و قوناغىكى دوورودريژى برپوہ، گەلى كەلتور و فەرھەنگ و رۆشنىبرى كوردى لە ئامىز گرتووہ و سامانىكى فرەى پاشكەوتكردووہ. لە ئەزمونگەرى خۆيدا خۆى سازداوہ. كەچى نووسين بە پىتى لاتىنى لە كوردستانى باكور و رۆژاوادا لە سەرەتاي خۆ تاقىكردنەوہى يەكەم ھەنگاودايە.

ئەبى ئەوہش لەبىر نەكەين، كە بەكارھىنانى نووسين و خويندەنەوہ بە پىتى عەرەبى ليرە و لاتىنى لەوئى بۆتە كەم لە يەكترى حالى بوون و تەگەرەى ئالوگوركردى رپووناكبرى بۆ ھەردوو لا.

گریمان ئەو پرۆسه یه مان هینا بواری جیبه جیکردنه وه، کام له م دوو زاره وهر بگرین و بیکهین به ستاندارد و شیوه کانی تری لی موتر به بکهین؟
شیوه کرمانجییه که ی خواروو؟ واته شیوه سۆرانییه باوه که ی، که چهندان شیوه ی دیکه له په نایدا ههن، یان شیوه کرمانجییه که ی ژوو رو که ئەویش له چهندان ورده دیالیکتیکی دیکه له په نایدا ههن و له پرو به ریکی فراوانی کوردستاندا دهیان ملیۆن ئاخاوتنی پیده که ن.

ههر کام له و دووانه بکهین به ستاندارد و ئەوانی تری لی موتر به بکهین، له و کاته دا ئەم پرسیاره مان لی قیت ده بیته وه، ئەوانه کین ئەو کاره ده که ن؟ تا چ رادده یه که ئەو دهسه لاتیه یان ههیه؟ کی ئەو دهسه لاتیه ی دانا؟
با دابنن ده زگایه که وهک ده زگای ئەه کادیمیای کوردی ئەو پرۆسه ی گه لاله کرد، ئە ی چۆن ده بیاته بواری جیبه جیکردنه وه؟
ئایا له کوردستاندا، ته نانه ت له و به شهیدا که خاوه ن فیدرالیزمه ئەو دهسه لاتیه ی ههیه تا ئەو کاره بکات؟

بۆ کوردستانی گه وره رزگار بووه و له بهر ده ستدایه و به سنووری مه حکمه ته یمان به ندکراوه و هه موو شتیکی ته واوه، داگیرکه رانی لی دوور خراوه ته وه، ماوه ته سه ر ئەوه زمانه که ی بۆ بکرئ زمانی یه کگرتوو؟
ئهو ی ده یه وی ده ست به کاریکی وه ها بکات، ده بی له پیشه وه بی ت کورده که له به ندیه تی رزگار بکات و ئازادی ئاخاوتن کردنیان به زمانی کوردی بۆ دابین بکات، ده وه لته یکی سه ره به خوی بۆ بنیات بنی و دوژمنه کانی لی دوور بخاته وه و ماوه یه که له زیدی خۆیاندا به وهینه وه و دهسه لاتیکی دلسۆزانه یان بۆ دابمه زرینی. هه موو خه لکه که ش ئاماده بکات بۆ پیشوازیکردنی ئەو پرۆسه یه، ئەوجا با قسه له هینانه دی کاری وه ها بکات.

تۆ سه ر به گه ل و نه ته وه یه کی تا ئەمڕۆ له سه دا هه شتا و پینجی قه دهغه یه مندال به زمانی دایکی قسه بکات، یان بخوینی. تۆ هه ول بده له درنده یی داگیرکه ر خۆت رزگار بکه، دوژمنان و داگیرکه رانی تۆ له کرم و مار پیسترن. ئایا کرم و میروو، ئەگه ر جوړه زمانیکیان هه بوایه له یه کتریان قه دهغه ده کرد؟

ده بی بهر له هه موو شتی خۆمان رزگار بکهین، دوژمن له خۆمان دوور بخه یه وه، با واز بینن ههر یه که له و دوو لایه نه ی زمانه که مان کرمانجی

ژورو و خواروو له شوین خویاندا گهشه بکهن و به خویاندا بیتهوه، کهی دهرهت رهخسا ههموو شتی له تهک ئازادیدا ئاسانه. وا مهزانن فرهبوونی زاری کوردی بارگرانییه بۆ زمانهکه؛ به پیچهوانهوه، به لکو ههر یهک لهو شیوهزارانه فرهکردنی سهراوهی پوو باره گهوره کهی زمانن، ئەو دیالیکتیه به گهوره و بچوکیانهوه دهرژینه نیوی و دهوله مهندتری دهکن. زمانه کهمان ههمیشه تین و تهوژمی لهوانهوه وهردهگری.

بروا ناکه م زمان ههبی شیوهزاری ههمه جووری نه بی، ئەگه ر زمانیک هه بوو یهک دیالیکتی هه بوو ئەوه بزانه ئەو زمانه شیوهیه که له زمانیکتر.

ئهوانه ی به پاساوی نه بوونی زمانی یه کگرتووی کوردی پالیان داوه تهوه و به که مته رخمی دانیشتون به درو چاوه پروانی ئەو پوژه دهکن، که زمانی ستاندارد بیته ئاراهه. ئەوانه لهوه بی ئاگان که مامه له کردن به زمانی کوردی له ههر ئاست و بواریکدا بیت گوشرکردن و لاوانده وهی ئەو کورپه یه که دهیه وی به سه ر پی بکه وی، وا ئیستا خه ریکه سه رپی که وتوو و نیوی زمانی یه کگرتووی کوردیه.

له م به شهی کوردستاندا، که له بواری زمانناسیدا پیی دهوتری کرمانجی خواروو، ههر له سالی چلهکانی سه دهی رابردوو وه ئەو کورپه یه لانکی بۆ دهرپازیه وه و گورانی خوشئاواز به بالایدا دهوتری، وا ئیستا له نیو جوگرافیای دهسه لاتی حکومه تی ههریمی کوردستاندا و پانتاییه کی به رینی کوردستانی پوژهدلاتدا وازی دهکات و خه ریکی گروگاله.

ئەو ههموو نووسراو و کتیب و گوڤار و پوژنامه و ئورگانانه که دهرده چن و ده خوینرینه وه، یان ئەو ههموو نووسینانه لهو پانتایه فراوانه دا، ئەگه ر ئەوانه دانانی به ردی بناغه نه بن بۆ بنیات نانی زمانیکی یه کگرتووی کوردی، ئەی ده بی چی بن؟ له نیو پانتایی و ئەو پوو به ره جوگرافییه به رینه دا، که زمانه فرههنگیه که ی تیدا بلاوده بیته وه، که به ئامیرهکانی خویندنه وه و نووسین و بیستن و بینین په خش ده بن، خوینه ران و بیسه ران بی ماندوو بوون لییان حالی ده بن. له کاتیکدا لهو پانتایه جوگرافییه دا چه ندان دیالیکتی تر ههن و قسه یان پی ده کری، وه لی که خویندن و نووسینه که هاتنه پیشه وه ئەوان که نار ده گرن. خو زمانی یه کگرتووی ئەو میلله تانه که هندی پوژشیری لای خومان ده یانه وی زمانی کوردی چاو له وان بکات، هه روا پیکه اتوو.

ئهوانه که زمانی ستانداردی عه‌ره‌بیان کردوو به نمونه بی ئه‌وه‌ی بزانی ئه‌و شیوه‌زاره که کراوه به زمانی یه‌کگرتوو‌یان، هه‌ر ئه‌و شیوه‌زاره. له‌م سه‌رده‌مه‌دا له‌ گه‌لیک پرووه‌وه زمانه‌که‌یان به‌ستوو‌ه‌ته‌وه و ناهیللی پهل بو ئالوگور باوی و له‌ قالبه‌ کۆنه‌که‌ بیته‌ ده‌روه، گیریان به‌ ده‌ستییه‌وه خواردوو.

ئه‌وانه که هه‌رده‌م له‌ خه‌می نه‌بوونی زمانی یه‌کگرتوو‌ی کوردیدا دان، چاویان له‌سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی کلا ناکه‌ن، گوئیان له‌وه‌ نییه‌ هه‌ر زمانیک میژوو‌ی خوی هه‌یه و زاده‌ی زیدی تاییه‌تی خویه‌تی.

زمانی یه‌کگرتوو‌ی عه‌ره‌بی ته‌نیا له‌ بواری نووسین و خویندنه‌وه و جییه‌جیکردنی کاروباری رۆشنبیریدا به‌کاردیت، که‌چی له‌ واقعی ده‌روه‌ی ژیاندا هه‌ر ناوچه و شیوه‌زاری خوی هه‌یه، به‌و ئاخاوتنی رۆژانه‌ ده‌که‌ن.

ئه‌گه‌ر عه‌ره‌بییک له‌ ژیانی رۆژانه‌یدا به‌ شیوه‌ فه‌رمییه‌ یه‌کگرتوو‌ه‌که‌ قسه‌ بکات گالته‌ی پی ده‌کری، که‌چی ئه‌گه‌ر یه‌کیکی کورد له‌ بازار و شوینه‌ گشتییه‌کاندا به‌ شیوه‌ فه‌رمییه‌ کوردییه‌که‌ قسه‌ بکات ریژی لیده‌گیری و به‌ پرووناکبیر ده‌دریته‌ قه‌له‌م.

من له‌وه‌ دلنایام که‌ ئه‌گه‌ر له‌ سه‌رانسه‌ری کوردستانی باشووردا به‌رنامه و پرۆگرامی خویندنگاکان به‌ کوردییه‌که‌ وه‌ها داریژران و به‌ شیوه‌کانی دی موتربه‌ بکری، چه‌ند سال جاریکیش پیاچوونه‌وه به‌و پرۆگرامانه‌دا بکری، ئه‌وکات ده‌زگاکانی په‌روه‌رده و خویندنگاکان ده‌بنه‌ زامنی به‌دی هیانی زمانی یه‌کگرتوو‌ی کوردی.

له‌ هه‌مان کاتیشدا کوردییه‌ یه‌خسیر کراوه‌که‌ی به‌شه‌کانی تری کوردستان که‌ ئازاد ده‌بی و ده‌که‌ویته‌ به‌ر ده‌ستی خاوه‌نه‌که‌ی ئه‌وکات ئه‌زمونه‌کانی به‌شه‌ زمانه‌که‌ی باشوور ده‌کات به‌ پیشه‌وه‌ی خوی، وه‌ک ئه‌م‌رۆ هه‌ست ده‌که‌ین زاراوه‌گه‌لیک که‌ له‌ زۆر بووردا له‌ کوردستانی باشووردا جی خویان گرتوو له‌ویش به‌ تاسه‌وه به‌کار ده‌هینری. به‌و به‌کاره‌ینانه‌ی ئه‌و زاراوانه‌ ره‌چه و به‌سته‌له‌کی له‌ یه‌کدی داب‌ران ده‌توینه‌وه و فره‌تر له‌ یه‌کدی نزیک ده‌بینه‌وه.

من داوا له‌و رۆشنبیره‌ به‌ریزانه‌ ده‌که‌م که‌ خه‌می نه‌بوونی زمانی یه‌کگرتوو‌ی کوردیان هه‌یه، با هه‌ول بدن برا ئیزیدییه‌کانیان له‌و زمانه‌ کوردییه‌ که‌ نویژی پی ده‌که‌ن و کتیبه‌ پیروژه‌کانیان پیا‌ن ده‌لین زمانی کوردی زمانیکی یه‌زدانییه‌ دوور نه‌خرینه‌وه، کتیبه‌کانیان وا ده‌گه‌یه‌نن که‌ خوا له‌گه‌ل (ئاده‌م) و (نوح) دا به‌ کوردی قسه‌ی کردوو، با رۆشنبیرانی کورد بزانی بیروکه‌ی ئاخاوتنی یه‌زدان

له گەل ئافەرىدەى خۇيدا بىرۆكەيەكى كۆنە لە ئايىنە كۆنەكانى كوردەوہ سەرچاوەى گرتووە، ئايىنەكانى تىرش ئەو بىرۆكەيان لەو بىرورا كۆنانەى كوردەوہ وەرگرتووە و ھاوردەى نىو كىتیبەكان كردووە، داوا لە كاربەدەستانى كوردستان و سەرجهەم نووسەر و پووناكىيران و ئەكادىمىيەكان دەكەم فرىاكەون پڕۆگرامى خویندن بە كوردى بۆ پىراگەياندى نەوہى ئىزىدىيەكان دابنرى، تا بەو زمانەى كە برۆيان وایە پىرۆزە و يەزدان بۆ يەكەم جار بەو زمانە قسەى كردووە دابرىژرى.

هه و النامهى كىتیب

كورتەيەك

لە ھەمبەر رەوانبېژيەو

■ ئەنومەر ئەلمان

فيگوره رهوانبئژييه كان ۱:

ئاماژە رهوانبئژييه كان نهك هەر گرنگى خويان بو ريتى ههلبهستىك ههيه، بهلكو بو تيگهيشتن له ناواخنيش. له سهردهمى ئەنتيكهوه رهچاوى فيربوونى شيوه جياوازهكانى رهوانبئژى كراوه.

ئەمرۆكهيش به بى زانيارى لهو بارهيهوه، تيگهيشتن له ههلبهست هونينهوه، جيى پشتگوئخستن نيهه. تايبهتمهندى ئاماژهكانى دهقه هونينهوهكان، دهربرينى ناچونيهتى، نابهرامبهريى زمانى دهربرينهكانه. هوزانقان، ههلبهستهوان به جورىكى تر ههستى خوى دهردهبريت وهك له زمانى گشتى رۆژانهى خهلك كه ئيمه خوومان پيوهگرتوه. دهرفتهيك بووونكردنهوهيهكى پيوست، له ههمبر هزر و پهيف و رهوانبئژييهوه* (زمان و دهربرينى هونراوهى دهقيكى ويژهيى، بى لهبهرچاوگرتنى وهزن و قافيهى باو، زمان و دهربرينىكى جياوازترة له قسه و ههقهپهيفينىكى ئاسايى كه دهشيت زوربهى زورى خهلك لى بهرخوردار بن و بيزانن. سهرنج بدهينه

پهندى پيشينانى گهلانى دنيا. يانيش لهمه ر خومان، بهتايبهتى پهنهكانى پيرهميرد، ههمان پهيفى باون، بهلام كورت و پوخت وچرو ريكخراو پرمانان له رهوانبئژى و كاريگهريدا لهسهر هزرى باو. جياوازى كهسيك لهگهل ئهويتر ئا لهويكانهوه سهرچاوه ههلهدگرىت. ههروهك فهلسهفه خوى. پامان و رۆچوون و بيرکردنهوه، مۆنۆپۆل نيهه و مولك و مافى گشتييه و دهشيت ههر مرۆفئيك به پيى هز و ئارهزوو و تواناو دهرفتهى رهخساو خوى لى بهرخوردارىت.

بيشك مرۆفهكان بير دهكهنهوه و ههمان پهيف و دهستهواژهيش دهزانن و بهكار دينن، بهلام زوربه ناتوانن يان ناخوازن رهوانبئژبن و به ههمان پهيف و دهستهواژه، پامان و بيرهكان وهها چر و مانادار بكهنهوه كه بگهنه ئاستى كاريگهريى هزرى و فهيلهسوف بوون. مرۆفئيش ههيه كه له ئاستىكى بهرزى رۆشنبيري ههملهلاينهدا بهرخورداره، بهلام هيشتاكه بهو مانايه نيهه كه بانگهشهى فهيلهسوف بوون ههلبدات! ئيدى يان هيشتاكه ناكامله يانيش خوى به شايستهى فهيلهسوف بوون نازانيت. دهنا ساختمانى كهسيكى هزرهوان، فهيلهسوف، خاوهن هزرىكى قول، به ههمان كه رهستهكانى كه باون و ههن دروستكراون و يان دروست دهكرين. بو

پونترکردنه وهی رهوانبیژی ناچارین پشت به دوو نمونهی ساده ببهستین : وهک دروستکردنی چهندين ساختمانی زور لیک جیاوازتر به که رهسته کانی وهک، خشت و بهرد و چیمهنتو، گهچ و قسل و خاک و خول و ئاو له ساختمانیکیدا...هتد.

بهلام به قهباره و شیوه و ناوهپوک و جوریتی - کوالیتی جیاواز له باو! ئارد و ئاو، خومره و خوی ته نیا نان به رهه م ناهینن، به لکو له کاری هه ویردا پیکهینه ری شتگی لیک زور جیاوازترن له یه کتر. هه مان که رهسته و به لام شتیکی جیاوازتر له گشت.

چه مکی خودی فهلسه فه، بیرکردنه وه و پامان ، که دهسته واژیه کی یونانیه، فیلو + سوفی، واتا دوستی فیربوون*، ئه وانیه کی که دوستی فیربوون و دهخوازن شتگی لیک جیاوازتر له باو بخولقینن. هزرهوانی ئاله ویکانه وه سه رچاوه هه لده گریت و بو تیگه یشتنی زورتر له وه چه مکه نیزیکمان ده کاته وه. که سیک خواست و ئه و جا توانای بیرکردنه وهی هه یه وه ده توانیت، جیاواز له وانیت، پامانه کانی به هه مان په یقی باو بکاته ده قیقی چر و پری ده ولند و کاریگه ر. ماوه ته وه بگوتریت، مه رج نییه که سیک هزرهوان، فیلوسوف، تاکیکی ته وا خه ملاو و بیخه ل و خه شی ناو جفاک بیت! ئه زموونی ژیان فیری کردوین، ئه گه رمروف زورتر له تایبه تمه ندیدا قوولبیته وه، سه رکه وتووتر و دیارتر ده بیت، چونکه تواناکی چرتر ده بیته وه! ده نا تاکی فره جه مسه ری له زانسته کانا گه لیک ده گمه نه. به لکوم ئه و پسپوره له لکیکی زانسته کان! ئه م دیارده ی ، له هه موو کاسه یه کدا که وچک بوونه! هه موو شتیک زانینه، له هه موو شتیکدا خوتیه ه لقورتانده، له کومه لگای پاشکه وتووه کانا به رقه راره! مروف هه ن که به کوتایی ژیانان هزر و پامانه کانیشیان، یان هیدی هیدی کال ده بنه وه، یانیش ئیدی کوتایی پیدیت، چونکه زر، ناکامل و نه خه ملیوو نه ره خسیو و پچر پچره بووه! هه یشن که به رهه می هزریان تا چهندين سه ده یش نرخ و کاریگه ری خویان له کومه لگادا جیدیلن. بیرتولت بریشتی شانوکار و روشنیری ئه لمان گوتوویه : مروقه کان ساتیک به ته واوی مردون که پاش خویان که سیک ناویان لینه هینیت! به کوردی خومان، واته ناویان کویر بیته وه. حاجی قادری کویشه له مباره یه فه رموویه تی:

مەرگ و ژین میسلی سیبەر و تاوه ئەهوەی باقی بەینیت، هەر ناوه

بە کورتی، دەشییت که بە لاغەت که سیک بکاتە نەمر. بە لام ناشییت که هزرهوانی و فەلسەفە و فەیلەسوف بوون دیار دەیه کی ئەپستراکت / وەستاوی جیگیر و سەر بە چینیکی دیارکراو بیت! هزرهکانیش وەک بژیوی پاتەبۆوه له ژیاندا، پیخوری سەر دەمهکانی خویان بوون و دەبن! (هۆزنقان، هەلبەستوان، شاعیر!)، بۆ فەرھامکردن و خولقاندنی زمانی هۆنینهوەی هەلبەستوانیەکی شیوہیەکی تایبەتتر بە کار دینیت، دوور لە قسە ی باوی گشتی.

بەو هۆکارە، فیگورە رەوانیژییەکان کلیلی تیگەیشتن له " زمانیکی هۆنینهوەی هەلبەستەوانی " .

لێرەکانە چەند هەلبژاردە ی که م و بە لام گرنگ له هەمبەر ئامرازی رەوانیژییەوه دەخەینە روو.

وینە (وینا) ۲ : بەو مانایە ی تیگەیشتن له دەربرینی هەموو جەمسەرە لیئالاوه ویناکراوه ناچۆنیتیەکان له گەل یه کتر له هەلبەستەگەدا، له پیناو تیگەیشتن له وینا سەرەکییەکی که له هەموو فیگورە رەوانیژییەکان پیکهاتوو، بۆ نموونه : مەجازی، کینایە و دووفاقی (له دەربرین و ویناکردنەکاندا / وەرگیر).

بەراووردکاری ۳ : بە هۆکاری بەکارهینانی " چۆن" و " هەر وەک" ، پیوهندی له نیوان دوو لایەندا چێدەکریت که هاوشیوہیەکیان پیکهوه هەبیت، وەک " نان وەک خوین".

خوازه، کینایە (ئیستیعارە!) ۴ : ئەمڕۆکه خوازه وەک دەستەواژەیهکی گرنگی رەوانیژیی بە کار دەبریت. بەو پێیە ی وشەیهک له ماناخوازییەکی وەر دەگیریت و دەخریتە جییهکی تری هاوپه یوهندییەوه که ئیدی مانایەکی نویتتر دەبەخشییت، وەک: " خۆرئاوا بوونی ژیان".

دژەیهک، ناتەبا/ ۵ : لێرەدا دەستەواژەگەلیک پیکرا ئاوێزان دەکرین، باکار دەبرین، که له راستیدا ناتەبا ی یه کترن، وەک: " شیرینی تال".

تهوس، تهشهر، مهزاق، گالتهئاميز ۶: ئهوهی که بيژهر به وشه دهريدهبريت، ههر تهواو مانايهکی پيچهوانههی ههيه . وهک " دهی سا ئهوه دياريهکی ههر زور جوانه. هاوتهريبی ۷: رستهی بهدواي يهکدا و بهلام مانا جياواز له دهبريندا. وهک " وهک بهفر سپی و وهک درهختی ئابهنووسيش رهش".

زيادهرپویی، زيادهپيوهنان ۸: زيادهپيوهنان، زيادهرپوييه، دهبرينهکه وهک وشهکان وهرناگیرين.

وهک " خو من ههزار جارم پيگوتيت "

به کهسیتی کردن، (تشخيصکردن!) ۹: دهستهواژه ديارهکان، (نهک وهک ئاژهل، گژوگياو..هتد) شيرۆقه و راقههی وایان دهخریته پال که بهس بو مروّف دهگونجین و شياون. وهک " دارستانهکه بيدهنگه ".

جواني دهبرين / ۱۰: شتيکی نهرينی به هوکاري ئاماژهی ئهرينيهوه جوان دهکريت. وهک " خه وليکهوتن"، له بریتی " مردن".

کرتاندن، هيما / ۱۱: هيما بهو مانايههی که مروّف له رووی گوتنی له شتيکه، وهک " ئای بههار، ئهوه خوئی!"

(* نووسینی ناو کهوانهکه، وهرگيردراو نييه، بهلکو پامان و بوچوونی وهرگير و نووسه ره.

philosophie (*)

بو نمونه، شيوه نووسين و دهبريني دهستهواژهکانی وهک (ميتامورفوزه/ شيوهگورين، يان، ديسفيميسموس، کاکوفيسموس/ نرخدابه زاندنی پهيف بو به سوککردن و زوريتريش، له زمانهکانی ئينگليزی و ئهوروپی و ئينجا ئهلمانيدا زور ليک جياوازن. وهرگير.

Peyvekan be akmanî;

RHETORISCHE FIGUREN, BILD, VERGLEICH, METAPHER, OXY-MORON, IRONIE, PARALLELISMUS, HYPERBEL, PERSONIFIKATION, EUPHEMISMUS, APOSTROPHE

سه‌چاوه‌ی ده‌سته‌واژه و هرگیز در او ده‌کان: (به‌داخه‌وه دیرۆکی له‌سه‌ر نییه).
ده‌سته‌واژه هه‌لبه‌سته‌وانییه‌کان (شیعریییه‌کان!)

Fachbegriffe der Lyrik.

Arbeitsblätter Literatur. Verlag an der Ruhr.

هه‌و‌النامه‌ی کتیب

باخفه دا ته بیینم

عبدالره حمان نه قشبه ندی ■

بئاخفه دا ته ببينم. واته ژبوکو ته بنیاسم، بیژه. ئەف گوتنا پر واتا وکورهزری، بزهلالی رولئ ئاخفتنی و فهراتیا ئەزمانی وهکو ئالافی نیاسین و ناساندنی، و دیارکهتن و بهلیکرنا کهسایهتیا مروقی، چ تاک ئان گروپ، دیاردکهت.

واته، بریكا ئاخفتنی، مروف ژگیانبهرین دی دهیتهنیاسین. بهروفاژیا فی گوتنی ژی، گهر مروقی شیانا ئاخفتنی نهبا، وهکو ههر گیانبهرهکی بیی ئەزمان، دا هیتهدیتن و ژئ جودانهدبوو.

لئ رول و فهراتیا ئەزمانی بو مروقی، نهک تهنی دهنیدیایه، کو مروقی ژگیانبهرین دی قهدهر و جودابکهت، ئان کهسایهتیا گروپین مروقان، ژههقدو قافیتریت و ههلبکهت، بهلکو پروسی ههبوون و زان و دارپژتتا ئەزمانی، لنک مروقی برهنگی پیشچاف و دیتی، گهله مهزنتر و کاریگهرتره ژهندي کو تهنی ببیته ناسنامه و کارتا نیاسینی. بهلکو وهکو دهیتهدیتن و نیاسین، ئەزمان ئەگهرهکی سههرهکی هاریکاربوویه ژبو خوراگرتن و بهردهوامپیدانا مانا رفشتین وی. واته ههکه مروقی شیانا ئاخفتنی برهنگی دهیتهنیاسین، نهبا، پهی یاسایین سروشتی بین ژيانا گیانبهران، نها مروف لسهر گلپانیا ئەردی نهما. ژبهرکو یاسا سروشتیا ژيانا تهفایا گیانبهران و ژوان مروف، لبن کوتهکیا (مان بو وی بوویه، یی پتر شیان ههین). ئان (مان بو ویه یی چیتر). لقیتری پسپارا لوگیک کو بهیتهکرن، ئەوه کو گهلو. قهدهر ژشیانا سروشتیا مروقی بو ئاخفتنی، مروقی ههمبهر گیانبهرین دی، چ شیان و چیتری ههیه، کو بشیت ژگیانبهرین دی چیتریت ئان بشیانتریت!؟

پیشچاف، قهدهر ژئهزمانی ههقهیهیینی، مروقی ههمبهر گیانبهرین دی یین دگهل ژیان و دژین، چ تایبهتمهندیین دی نین و چ چهک و ئالافین بهرگریی نین کو گیانبهرین دی نهبن.

ژبهرکو وهکو دهیتهدیتن، مروقی نهشیانا بهزا ئاژلهکی وهکو (پلنگی) ههیه و نه دشییت وهکو (بالنده و تهوالا) بفریت. نهکیلب و ددانین سهفاکری ههنه، وهکو ئاژهلین در بهرگریی ژخو بکهت. نهوهکو (ماری) ژههرهیه و نهوهکو (هرچی) دشییت تهفایا زفستانی دشکهفتهکیدا خو ئاسیبکهت و قهشیریت و تهنی کهفا دهستی خو بخوت. نهوهکو (ژوژی) دکاریت پیستی خو بکهته مهتال کو خو پیداپوشیت و بپاریزیت. نهزهقهریا راکرنا بیهنی وهکو (سهی) ههیه کو زوی کاودانین ترپسدار و گهفین گیانبهرین دی ببینیت و نههژمارا مروقان ژیا (گورگان) پتربوویه کو بکاریت ههمبهر

هه و پيكدادانا وان راوستيت. بكورتی دباژنی شیانی بهرگرییدا، فهدهر ژهه بوونا ئالافین ئاخفتنی ددهقی مروقیدا و لهیستنا وان ئالافان، پهی ئاستی هزری، و کارکرنا واتا وان دهنگان، دسه ری خودا، ژبو جارهکا دی گوتههفه، مروف لاوازترین گیانبه ری (مه مکی - شیرخور) بوویه، لسه ر گلپانیا ئه ردی.

لی دیسان، دسه ری لاوازییرا، مروقی شیای هه مبه ر ته قایا وان گه فان و گه له کاودانین ترپسارین دی وهکو سه رما و گه رما و توفان و لهیین ئه ردی و نه خوشیان و برساروژانه، راوستیت و خو پیاریزیت و بهرگریی ژخو بکه ت، ئان بیژین ته قایا وان کاودان و گه ف و مه ترسیان، بنده ست بکه ت، ئان ژی دباژنه کیدا گیربکه ت و گریده ت، ئان گه له ک ژوان گه فان ژناقهبه ت و نه هیلیت. لپیشی گه ف و ترسا دویروکیا نه بوونا خارنی.

ئه گه ری قی شیان و زه فه ریا کت و تاکا مروقی، کو بوویه ده سه لاتدار لسه ر ته قایا (گوکگلا) لسه ر دژیت، ئیکبوون و هه قالبه ندیا هزر و ئه زمانیه. واته رولی ئه زمانی دترازیا هه مبه رکرنیدا دگه ل هزری، هه ف شیانه و ئیک بیی یی دی گروجدییت. ژبه رکو مه زنی و شایانا هزری و هوشمه ندیا مروقی، چه ند یامه زن و بزه فه ربیت، بیی وه رگه راندن و گه هاندنا وی هزری، ئه ف زه فه ریه سیوی و دجه دا دمینییت. ئان بیژین، ئه و هزر دسه ریدا ئاسی و گیردییت و پیشداچوون تییدا چینابیت و بهایی وی هزری هندک دییت.

واته راسته شیانا هزری لنک مروقی، روله کی مه زن و بنه رته یی هه ی، نه ک ته نی، ژبو پیشه و ابوونا مروقی هه مبه ر گیانبه ری دی، به لکو بگشتی بو پیشقه چوونا رهنگی ژایانا روژانه یا مروقی. لی بیی شیانا گه هاندنا گوته نی وی هزری، ژکه سه کی بو یی دی، ئان دیارکرنا هزرا که سه کی بو جقات و کوما دنا قدا دژیت، کاریگه ری و زه فه ریا وی هزری هه که نه بیژین (نه ل) دییت و نامینییت، گه له لاواز و بیشیاندییت. ژبه رکو بیی ئه زمان، ده نگ و رهنگی وی هزری، فه شارتی و نخافتی. دمینییت و که سی گوه لیئابیت.

وهه هیه هزرا مروقی بو هندی بچیت، کو گه له رهنگین دی یین ده ربینی به رده ستن، ده رقه یی راهاقیژتتا دهنگان، کو مروف بو گه هاندنا هزرا خو بکارینییت و مهانه نینه بلیخستنا قان دهنگان وهکو ئاخفتن، ئه ف کاودانه بهیته ئه نجامدان. بونمونه، وهکو ئه زمانی لقینا له شی و ژوی ئه زمانی تبلان، کو سه ده م بو که رولالان دهیته بکارئینان.

لی بکارئینانا هر رهنگه کی لقاندنا له شی ژبو گه هاندنا پیدقیاتیان، ژبازنی چهند واتایه کین گیرکری و سنوردار و یقه تر چینابیت. ژبه رکو ژریقه و اتا وی لقاندنی کوپیئ نه زمانه کیه کو مروقی شه هر زایی دخه بتینا ویدا هیه و لبن سیبه ر و کاریگه ریا نه زمانه کی بهرناس دهیته تیگه هشتن. دیسان نه زمانی له شی، ته قایا پیدقیاتیان هزرئ و زه قه ریا وی هزرئ، تژی ناکه ن و نه شین برهنگه کی پیدقی کویئ هزارا که سه کی بگه هیته گو هیئ که سه کی دی. ئان بیژین گوتن، دریکا لقینا له شیدا، بئارمانجا گه هاندنا پیدقیاتیان مروقی، وهکو کریارا هر ناژله کی لیدهیته، ده می پیدقیاتیان واتایه کی بگه هیته، کو ئارمانجا پرانیا وان پیدقیاتیان، دبازئ بهرگریی و خارنی و زاو زیئا دهینه گوتن. نمونه بو قئ گوتنی، ده سپیکا خه بتینا دهنگان لنک مروقی، دگهل خه بتینا وان دهنگان لنک ناژهلین (مه مکی) جودا نه بوویه. کو چهند ئاوازه کین سروشتیبوون، بیولوگی - خودایی، لنک ته قایا گینا بهران برهنگین جودا، هیه و دهیته دیتن. لی چ گینا بهرکی قه دهر ژمروقی شیانا بهر فره کرنا گوتنا وان دهنگان و واتا وان نینه.

واته بیی لیخستنا ئاوازی دهنگان بریکا دهقی مروقی، دهر برینا مروقی وهکو دهر برینا هر ناژله کی بیئه زمان لیدهیته. کو ژ(هه و، عه و، ئو، فر فر، حر حر، ویچ ویچ، ته و ته و... هتد) پتر نینه و نابیت.

ژقی چهندی، بیی زه قه ریا بکارئینانا ئالاقین ئاخفتنی دده قیدا، راستیا شیان و زه قه ریا هزرئ دهر ناکه قیت. بیی دودلی ژئ، مروق دکاریت بیژیت، قه دهر ژراهاقیژتئا دهنگان دده قیدا، هر بزاقه کا دی و رهنگه کی دی بیی دهر برینی، نفیسین نه بیت، وه دکهت، کو هزر، ژبازنی هزارا مروقی دیرین دهر نه که قیت و دجهی خودا بمینیت و شیانین مه زن بو چینه بن. واته کلیلا کاریگه ر بو وهر گه راندنا شیانین هزرئ، ته نی بلیخستنا دهنگان دده قیدا دهیته نه جامدان و شیانا قئ کریاری، ته نی لنک وی مروقی یا هاتیه نه جامدان بیی کو ئالاقین لیخستنا دهنگان دده قیدا هه ی و بیی کو بناقی مروقی ب(هوش - زاپیان) هاتیه بناقن.

له و مروق دکاریت بیژیت، ئاخفتنا مروقی، وهکو کاودان و کریار، تاکه ده لیقه و ریکه، ژبو وهر گه راندنا شیانا بیده نگا هزرئ و بدهنگ گه هاندنا وی هزرئ، بو گو هلیکه ری. وهکو لیخستنا (نوتین) ئاوازان، تانه هیته لیخستن، دهنگی وان ئاوازان ناهیته گو هلیبوون و خوشیا وان ناهیته زانین و وهر گرتن و مفایی وان ناهیته دیتن. واته نه زمانی مروقی، تاکه ئالاقه، شیان و پیدقیاتیان هزرئ بگه هیته و بدهته نیاسین.

ژځي چهندي وهسان دهيته تيگه هشتن، كو بيي هه بوونا ئالافين دهنك راهافيژتني لنك مروفي، شيانين مروفي دهرناكه فن و كه سين دهوروبه ر تيناگه هن، كاني هزرا مروفي چ دقيت بيژيت و بكه ت. بشباندن هزر وهكو بارويتا فيشه كييه، شيان و كاريگه ريا وي باروتا بيسنور و گهله كه، لي بيي كريسكا هه لبووني، نهو باروت گرناگريت و ناته قيت و بها ژي ناهيته وهرگرتن. چي دبيت ژي بيژين، بشباندن، نه زمان وهكو كوله ره كيه، چ دهرزا مروفي دا دهيته زان و ژه نين، بوهرگه پراندن دگه هينته هزرا كه سه كي نان ياچهند كه سين دي. چ نيژيكن نان دور. ژځي چهندي، راسته شيانا مروفي و جودا هيا وي دگه له ته قايا گينابه رين دي، بو زه قه ري و شيانا هزري قه دگه ريت، لي نه ف هزرا بگور و تايه ت، بيي نه زمان، رولي خو ژده ستده ت. واته هه كه مروفي، وهكو ته قايا گينابه رين دي، ئالافين دهنك دهر يخنسني دده قيدا نه بان، دا مروف ته ني وهكو نازه له كي زيره ك هيته نياسين و ديتن و چيدبوو، نه شيابا ژي خو لبه ر شيانين گهله گينابه رين دي بگريت. بځي ديتني، نه زمان دبته كيلا هزري و بيي قئ كيلى دهرگه هي شيانين (كاركري) دهرزي دا ناهيته قه كرن. نان چنه بيت، به رفره بوون و پيشداچوون دوي هزري دا چينا بيت. لده مه كي به رهر ژي پيشداچوونا ژيانا مروفي، بيي هاريگاريا ئاخفتني، سه رده مه كي گهله پتر دقيا، ژسه رده مي مروفي بوراندي، تاگه هشتيه قئ پيشكه فتنا دهيته ديتن و لوگيك، مروف چ جارن نه دگه هشته قئ ژيانا پيشكه فتيا دهيته ديتن.

واته هزر بيي نه زمان، دبته ته ني كرياره كا گهله ك تانكري و سنوردار، وهكو هه ر نازه له كي دي كو ژچهند و اتايين گيركري پيځه تر نه شيت بگه هينيت.

لقيري پسيارا چيدبيت و دهيته كرن، كو گه لو هزر بوويه نه گه ري تايه تمه نديا مروفي، نان شيانا ئاخفتني لنك مروفي بوويه نه گه ري وي تايه تمه نديي. نه ف پسياره وهكو وي پسيارى ليده يت كاني (مريشك ژه يكي چيبووويه نان هيك ژمريشكي چيبووويه)! ژبه ركو نه زمان و هزر پيځه گريداينه، ژنيك ناهينه جودا كرن و ديسان نيك دبته نه گه ري پيشكه فتنا يي دي. هه ردو ژي تايه تمه نديين خوداينه، ژنه نجامي كاودانه كا (گاقرانانكي) بيولوگي، بين لنك مروفي په يدا بووين و بهه بوونا وان، مروف ژته قايا گينابه رين دي، يي جودا و كتبووي.

باشه گه ر وهسان ژي بيت و باوه ري بهندي بهيته كرن، كو (نه زمان و هوش)، نه گه رن بو تايه تمه ندييون و پيشكه تنه مروفي، و ژيك ناهينه قه دهر كرن، لي كاريگه ريا كيژان ژوان بو يي دي شوينه يلتره؟!

به رسقا ئی پسیاری، دمینته هه لایوستی، لی پیشچاف، ته قایا گیانبه رین (مه مکی - شیرخور)، بیولوگی رهنگه کی زیره کی و زه قه ریا هزری، یالنگ هه ی. هه که ئەف زه قه ریه وهک هه ف ژی نه بیت و نه ناستی زه قه ریا هزرا مرو قیدا ژی بیت. لی دیسان ئەف زه قه ری، په ی ناستی شیانا خو، نه شیایه وه سان یاشوینهیل و کاریگه ربیت، کو وه بکته، ئەو گیانبه رهندهک پیدقیاتیین خو قه دهر ژخوارنی و ترسی و زاوژی، بدهنگ بیژن. ئان بیژن سهره رای ژیریا هندهک ئاژهلان، ئەو ئاژهل نه شیایه کو بی زیره کاتیا هزرا خو بدهنگ بیژن. خو رستیر بیژن، ژکو بی پیدقیاتیین گیانبه رین بی ئە زمان، ته نی چه ند پیدقیاتیه کین سهره کی و کن، وه کو شیانه کا بیولوگی، بدهنگ دهینه دیارکن. لی مروقی دیرین، لده سپیکا هه بوونا خو، هه رچه نده په یسکا هزرکرنا وی نه گه له یاجودابوویه ژهزرا ئاژهلین شیرخورین دی، لی بی شیای پرا نیا پیدقیاتیین خو بدهنگ بیژیت و به رده وام دگه ل به رفره بوونا فان پیدقیاتیان، لی خستنا دهنگان و واتا وان ژی پترلیبکته و ئەف ته فنه تائه فرو بی به رده وامه.

هه که بیژن شیان و پیشکته نا مروقی ده نیدایه کو شیانا هزری، خودایی و سروشتی، جودا و بزده رتره ژشیانا هزریا ئاژهلین دی، له و مروقی شیای باخقیت! لی ئاژهل هه نه بناستی هزرا مروقی دیرین، هزرا وان یاتیژه، لی وه کو مروقی نه شیایه و نه شین باخقن و بیژن. هه که بونمونه وه کو (به به غای) گه له دهنگان ژی راهاقیژن، ئەو دهنگ زه هریقه کرنا ئاوازی دهنگین مروقیه، (به به غا) دبیزیته قه، بیی ئارمانج ژوی گوتنی هه بیت، به لکو ته نی زه هریقه کرنا وان دهنگان بین گولیدبیت ئان بو دهینه گوتن و ئارمانج نه گه هاندنا واتا وان دهنگانه. له و هه رچه نده ئاژهل هه نه هزرتیژیا وان پیشچاف و دیاره، لی نه شیایه تیژیا هزرا خو پیشدابهن. لی مروقی بهاریکاریا ئاخفتنی، بی شیای هزرا خو، وه کو دهینه دیتن، مه زن و به رفره بکته. ئان بیژن، ته قایا گیانبه رین گوشتخور، بپه یسکین جودا، سروشتی زیره کاتیه کا هزرتیژی یالنگ هه ی، لی قه دهر ژمروقی چ گینانبه ره کی شیانا لیکدانا دو دهنگان و پتر دده قیدا نینه. بونمونه (سه ی)، ئان ئان قه له ره شه کی، زیره کاتیه کا هزری یاتایه تی لنک دهینه دیتن، بلا گه له یاجودا و هندک ژی بیت، ژزیره کاتیا هزرا مروقی سهرده م، لی په ی ناستی هزرا خو، دقیا شیانا لیکدانا چه ند دهنگان هه با. لده مه کی، کیش و گرانی مه ژبی مروقی دیرین (زاییان) ، چ جودایی دگه ل کیش و گرانی مه ژبی مروقی سهرده م نینه. لی رهنگی هزرکرنا مروقی سهرده م دگه ل هزرکرنا مروقی دیرین، گه له جودایه. ژقی گوتنی وه سان دیاردبیت،

کو پتريا شيانا هزارا مروقي ديرين، بهري پهيدا بونا پروسى ئاخفتنى، يابهنجرى و نفستيبوييه. ژبهركو ئالاقى هشاركرنا وى شيانى دهستپينه كربوو، ئان بگورنه كه تبو. پيشچاقه ژى، هندی مروف باخفیت و گوھ لواتا ئاخفتنى بگريت، هزار پتر و باشتر بزهقهر و شيان دبیت. لدهمهكى، شيانين هزارا مروقى چ سنور و توخيپ و راوستيان نين، تهك قى زهقهرى، ئەزمانى مروقى ژى راوستيان و گریدان نينه. چ لسهر ئاستى ليخستنا دهنگان ئان گوتنا واتا وان دهنگان، وهكو دليكولينين دويروكيدا ژى هاتيه پشتر استكرن، كو چه ندين رهنگين مروقان هه بووينه. لى قهدهر ژمروقى (زاپيان) چ گروپه كى دى، نه شيايه هه مبهر گه فين پيشهاتى بهرگريى ژخو بكه ن و رفشتين وان يى ژناقچووين و نه ماینه. ئەگه رى سه رهكى يى قى لاوازيى و نه شيانى، ئەوه كو بناستى مروقى (زاپيان) نه شيايه پيدقياتين خو و هزارين دسه ريدا چيدبن، بدهنگ بيژين و بگه هيننه هه قهو كو مفا ژوى هزارى بهيته وهرگرتن.

بهر حال، قى گوتنى، بنارمانجا هندى نابيژم، كو (ئەزمان) فهرتره ژ (هزارى)، بهلكو بهيقيا هندى دبيژم، كو فهراتيا ئەزمانى، تهك فهراتيا هزاريه و ژيك ناهيته جوداكرن و ئيك هاريكاره بو يى دى. لهو، بهر هزار مروف دسيت بيژيت، هه كه (مهيمونى) شيانا ئاخفتنى هه با چيدبو باشتر ژيانا خو پيشدابربا. نه دويره ژى، هه كه (سهى)، ئان (گورگى) ئالاقين ئاخفتنى ددهقيدا هه بان، داگه لهك ژمروقى زيره كتر بن. لى هه كه مروقى ئالاقين ئاخفتنى ددهقيدا نه بان، چيدبو نه شيابا هقركيى بونمونه دگه ل رويقيه كى بكه ت.

ئەزمان شوينواره كى دويروكيى بى هه قركه

بهايى شوينواران وهكو زانستى شونوارناسى شروقه دكه ت، ئەوه كو گه له زانيارين نخافتى و بهرزه بووى، لسهر هه بوون و ژيانا مروقى، بهاريكاريا قان شوينواران وهكو بهرمايى هه بوون و كرياتين مروقى دهينه ديتن و دياركه تن. لهو شوينوار بين بووينه ئالاقه كى كاريگه ر و ريخوشكه ر، بو زه لالبوونا گه له كوژيين داپوشتى و زانيارين نهى، لسهر ژيانا مروقى. واته، پهيداكرنا بهرمايى، سه رده مين جودا ژيانا مروقى، بگره ژته فشه بهرين تيزكرى و تير وكقانان و ئاوايى جهى ئاكنجيبوونى و رهنكى خوارنان و چاوانيا قه شارتن مريين خو و ... هتد. دهستكه فته كى فهره بو دهركه تن زانياريان و ندابووى و نه نياس و نه نقيسى، لسهر ژيانا مروقى ديرين.

ژڦي چهندي، بگشتي شوينوار چ وهكو بهرمایي ژيانا روژانه و كریارین مروڦي، ئان بهرمایي ههبوونا وی پشتی نه‌مای - مری، وهكو ههستی و كهلكه لانکین له‌شی وی، چهنه كوژیه‌کین به‌رزه و وندابووی ژژيانا مروڦي ددهنه زانین و خویاکرن. ههلبهت بهه‌بوونا فان شوینواران، لیکولینین دویروکی بزفه‌رتلیدهین و به‌ره‌زری پتر به‌ره‌و راستی دهن، کانی مروڦ كهنگی هه‌بوویه و چاوان ژیايه و دیسان بهاریکاریا وان شوینواران، پتر (تیورین) باوه‌ریپیکری چیدبن.

دڦي بازنیدا، زانستی لیکولینین (جینی) بره‌نگی هه‌مبه‌رکنا (DNA) یامروڦي دیرین و سه‌رده‌م، یاپه‌یدابووی، كو‌ئه‌و ژي دبیته هاریکار بو خرڦه‌کنا گه‌له زانیارین فهر و نه‌پیشبینگری، كو شوینوار نه‌شیاینه وان زانیاریان په‌یدابکه‌ن. ئان بیژین، ژبه‌رکو بهاریکاریا لیکولینین (جینی) هنده‌ك زانیاری دهرده‌كفن كو بڦه‌بر مروڦ یی ژي بیه‌یفیبوو كو ببینیت و په‌یداكه‌ت. بتایه‌تی سه‌رده‌می به‌ری په‌یدابوونا نفیسینی.

لی دیسان، نه‌شوینوار و نه‌لیکولینین (جینی)، به‌رسقا چاوانیا هزارا مروڦي نه‌شین بیژن و راسته‌وخو نه‌شین بیژنه مه‌ کانی مروڦي، بونمونه به‌ری (۲۰۰) هزار سالان چ دسه‌ریدابوویه. دیتنا وی بو کاودان و رودانین پیشچاڦ و به‌رسقنه‌ی چاوانبوویه. ئان بیژین، ستران و پیگوتن، كه‌نی و گری، لایلی، ته‌وته‌و، پته‌پت، نیزین، قرقر، حرڦ، كفكف، بگشتی ناخینک و كه‌نیی مروڦي، ژبه‌رچ و ژبو چ بوویه.

ژڦي چهندي، پتر ژسی چاریکین راستیا ژيانا مروڦي دسه‌رده‌مین دیریندا و به‌ری په‌یدابوونا نفیسینی یامایه‌فه‌شارتی و نه‌هاتیه زانین و چ هیڦی ژي نینن كو روژه‌کی ئالاقه‌ك هه‌بیت ڦي راستی و ره‌نگی هزرکنا مروڦي، یابه‌ری هزاره‌ها سالان دیارکه‌ت. هه‌لبه‌ت بهه‌مبه‌رکرن و ترازیکرنا كه‌نی و گری مروڦي دیرین دگه‌ل ئه‌گه‌ری وی كه‌نی و گری لنک مروڦي سه‌رده‌م، ئه‌ڦ راستیه دیارنابیت، ژبه‌رکو خوشی و نه‌خوشیین مروڦي سه‌رده‌م هه‌ڦ ئه‌گه‌ر نینن دگه‌ل خوشی و نه‌خوشیین مروڦي دیرین. كه‌سه‌کی وی سه‌رده‌می دیرین ژي نه‌مایه كو بو مه‌ ئه‌گه‌ری ڦي كه‌نی و گری بیژیت. دیسان ده‌نگی مروڦي دیرین ژي نه‌هاتیه‌تومارکرن كو مروڦي سه‌رده‌م چیروکا دیرینا وی گری و كه‌نی گوه‌لیبیت.

ژڦي چهندي، سیناهی و ده‌راڦي راستیا چاوانیا ژيانا مروڦي و ره‌نگی هزرکنا وی، به‌ری په‌یدابوونا نفیسینی، ته‌نی دئه‌زمانی سه‌رده‌می مروڦیدا چیدبیت. ئان بیژین، تاكه ئالاف، كو ئاوايي هزرکنا مروڦي دیرین بو مه‌ دیارکه‌ت، ئه‌زمانی سه‌رده‌می مروڦي

بخويه. ژبهړكو وهكو بهري نها هاتيه گوتن و دليكو لينين نه زمانناسيدا ديار دبیت، ئاخفتن، كوپيې هزرا مروقيه. چ دهرزيډا دهپته ژه نين، دهقي مروقي بدهنگ وي هزرا بيدهنگ دبيژته شه. واته تاكه ريك و چارا فه كرنا دهرگه هي زانياريان لسهر ژيانا بهرزهيا مروقي ديړين، نه زماني سهردهمي مروقي بخويه.

سهرنجر اكيش نه وه كو شوينواري وي هزرا ديړين يادناف نه زماني سهردهمدا هاتيه كاركن و هه لگرتن. واته نه زماني سهردهم هه لگري هزرا ديړينا مروقيه و چ زانسته كي دي - تانها - نه شيابه وهكو زانستې نه زماني مروقي بقی نه رگي رابيت. واته دبازني په يداكرنا زانيارين باوه رپيكريدا و بي هه كه و بهلكي، لسهر ژيانا روژانه يا مروقي ديړين و چاوانيا خه بتينا هزرا وي، ژبلي ئاخفتنا سهردهم و نه زماني نفيسي، كو كوپيې ئاخفتنا مروقيه، چ ئالاف و ئامراز و ريك نين، قي راستي بو مه بيژن. بارگراني ته ني دهندا دمينيت، كاني كيژان نه زماني سهردهم، پتر هزر و دهنگي مروقي ديړين دناخودا فه شارتيه و باستر سه خبير و چاقليري. ئان بيژن كيش نه زماني بهرنياس هه يه، پتر هه لگري هه فپه يينا مروقي ديړين ماتي ژي كربت، ئان هه لگرتيبت، ئان تيدا ديارببیت.

راسته، نه شه كاره كي نه بسانا هيه. ژبهړكو واتا دهنگان وهكو كاودانا زه فه ريا هزري، بيړاوستيانه و بهردهوام يي دگري گوهړانكار ييدا. برهنگه كي واتا دهنگان نه زماني سهردهمدا پيانتايه كا گه له مه زن يي ژواتا دهنگين ديړين جودا و بدووركه تي. لي نه ف جودايي و بهر فره بوونه، دواتا گوتنين سهردهمدا، نه بوويه نه گهر كو دهنگ و واتا دهنگين ديړين ژناقېچن. بهلكو هه ر دهنگه كي نو هاتبيته ژه نين يي چوويه تهك دهنگين هه بووي و واتا وان دهنگين نوژن، ياچوويه تهك واتا دهنگين ديړين. بقی رهنگي دهنگ و واتا دهنگان بهردهوام يين پتر و بهر فره ترليها تين. ئان بيژن ئارمانجا گوتنين سهردهم گه له جودانه ژئارمانجا گوتنين ديړين، لي واتا گوتنين سهردهم، مروقي يين هه لاقيرتينه سهر واتا گوتنين ديړين. بقی رهنگي سينونيم بو گوتني چيدبن و هه ر گوتنهك نيړين و ديتنا هزرا سهردهم كيا مروقي دياردكه ت. نموني پيشچا ف ژي نه وه، كو په يف هه نه بئارمانجا چه ندين واتا دهپته خه بتين. كو هه ر واتي هك بهرزه كا جودا ياچي بووي. لي كويي فان واتان، دناف ئاخفتنا مروقي سهردهمدا دهپته خه بتين، ئان بيژن، ئاخفتنا سهردهم فه رهنكا واتا دهنگين ديړين و نويه. لي خه بتاندانا وان واتان نه زماني سهردهمدا مهانه نينه بوئ ئارمانجي بهپته گوتن ياكو لسهردهمي ديړين مروقي قياي بيژيت. بونمونه،

په‌یقا (دهپ). لسهردهمی سومه‌ریان بو وی دهپی ئاخی یابکارهاتی یی نقیسین لسهر
 ئەنجامدا. لی دئه‌زمانی کوردیی سهرده‌مدا، دیسان (دهپ) دهیته‌بکارئینان، لی نه‌ک بو
 دهپی ئاخی، به‌لکو بو داره‌کی راست و لوس کو چه‌ندین کریار پی‌دهیته‌ئەنجامدان. ئان
 په‌یقا (می - مو)، دئه‌زمانی سهرده‌می کوردیدا بو (داقا پرچی) دهیته‌خه‌بتین واته (دهپ)
 ژئاخی دیرین، یی بوویه (دهپ) ژداری سهرده‌م. دیسان نمونه، لسهردهمی زاروکینیا
 ئەزمانی مروقی. فونیم (می - مو) بواتا خودان (پرچ) یاها‌تیه‌گوتن بواتا (دژمن، نه‌ژمه،
 نه‌وه‌کو مه، درونده، ترسدار، نه‌مروقی، ئاژهل...هتد). لده‌مه‌کی هه‌رچه‌نده واتا سهرده‌م
 دبازنی واتا دیریندا یامای، لی ئارمانج ژگوتنی (داقا پرچی) نه‌رهنگ و گروپی گیانه‌ران.
 بقی چه‌ندی دهیته‌دیتن، کو زانا هزرین نوژهن، ناچنه‌ته‌ک هزرین دیرین. به‌لکو هه‌ر
 هزره‌کا نوژهن، یابوویه ئەگه‌ر هزرا دیرین بنبره‌که‌ت. له‌و دبیزین، هزرا مروقی سهرده‌م
 نونه‌راتیا هزرا مروقی دیرین ناکه‌ت. لی واتا ده‌نگین سهرده‌م وه‌کو کت ئان لیکدای،
 شوینوار و هه‌لگری واتا ده‌نگین دیرینه. هه‌رچه‌نده واتا وان یاژیک دوور ژی بیت.

وه‌کو ماتماتیک بیژین، واتا دیرینا ده‌نگان + به‌رهره‌بوونا واتا وان ده‌نگان = واتا
 ئاخفتنا سهرده‌م. لی هزرین سهرده‌م = پیشداچوونا هزران - هزرین دیرین. ژقی
 کیینی، وه‌سان ده‌رکه‌قیت، کو واتا دیرینا ده‌نگان بنبره‌بوویه، لی ره‌نگی هزرکرنی
 و ئاواینی دیتنی وه‌کو دیرین یاژنا‌چووی. بونمونه، ئاواز و واتا ده‌نگین بنه‌ره‌تی،
 وه‌کو (ئا/ه/و/ر/س)ئ...هتد، یی کو مروقی دیرین ژده‌قی خو راه‌اقیژتین، بوگوتنا
 واتایه‌کا گیرکری، هه‌ر ئەو ئاواز و واتیه‌ و پتر یامروقی سهرده‌م دبیزیت.

ژبوکو ئەف ته‌قنه‌ پتر زه‌لال ببیت، نمونه‌ ده‌نگی (سینی/س). دئاخفتنا دیرینا
 مروقی‌دا، بواتا (به‌ره‌م) یاها‌تیه‌بکارئینان. لی دئه‌زمانی سهرده‌مدا، ژلایه‌کی بازنی
 واتا (به‌ره‌م) یابه‌رهره‌ترلیه‌اتی و ژلایه‌کی دیقه، ده‌نگین نو بو واتاین نو بین
 ژده‌نگی (س)ینی، هاتینه‌چه‌رخکرن. وه‌کو (س < ز < ژ - ش)ئ. واته‌ لئاله‌کی هندی
 مروقی شیابیت واتا راه‌اقیژتتا (سین)ئ یابه‌رهره‌کری، لی بقی کریاری، برس و
 پی‌دقیاتی هزری تژینه‌کریه. له‌و مروقی ژده‌نگی (سین)ئ، ده‌نگین نو بین ژه‌نین و بو
 هه‌ر ده‌نگه‌کی نو، واتایه‌کا نو یاها‌تیه‌دا‌ریژتن. ژبو کو ده‌راقی گوتنا واتان پترلیه‌هیت
 و ئارمانجا گوتنی ته‌قلیه‌ه‌ف نه‌بیت و گوتن زه‌لالتر لیبه‌هیت. ژقی چه‌ندی، وه‌سان
 دیاردبیت، کو ((ئاستی هزری یی چاوانیا گوتنا واتا ده‌نگان لنک مروقی دیرین، ژواتا
 ده‌نگین بنه‌ره‌تی یی ئەزمانی سهرده‌م دیاردکه‌قیت)).

واته ئە زمان وهکو ئالاقهکی تاک و بیههفرک بو دیتنا کوپیی هزرا مروقی دیرین و شوینواری چاوانیا ژيانا وی و ئەگه ری که نی و گری وی، خوددهته نیاسین. له و بیی دودلی، دکارین بیژین، کو چ کاودان و هه لکه فته ک دبازنی په یادکرنا دویروکا دیرینا بهرزها مروقیدا و رهنگی هزرا وی مروقی دیرین یاکو نه هاتیه تومارکرن، نه شین جهی ئە زمانی مروقی بخو بگرن.

ئەف گوته وهسان نیشانددهت، کو ((په یسکا جوداهیا هزرا مروقی دیرین دگه ل هزرا مروقی سهردهم، وهکو جوداهیا دناقههرا ئە زمانی دیرین و ئە زمانی سهردهمدایه. لی هزرا مروقی دیرین نه هاتیه و ناهیهته دیتن، لی شوینواری ئە زمانی دیرین، دناق ئە زمانی سهردهمدا دهیهته دیتن. ژقی چه ندی مروق دشیت بیژیت. ئەو هزرا فهشارتی و نه دیار و بنبربووی، یا مروقی دیرین، چیدبیت ژواتا دهنگین ئە زمانی سهردهم بهیهته دیتن، ئان په یادکرن)).

ئە زمان ناسناما که سی و گه لانه

په ی هه مو پیوه و تیورین ئە زمانناسی، ته قنی ئاخفتنا مروقی، ناسناما مروقیه، چ وهکو تاک ئان گروپ، و دریکا قی ئاخفتنی را رگ و رهین هه ر گروپه کی، دیاردبیت و دهیهته پولینکرن.

واته ئە زمان نه ک ته نی ئالاف و ئامرازه، بو دیارکه تنه هزرا دویروکیا مروقی و زه لالبوونا چاوانیا ژيانا روژانیا وی. به لکو ئە زمان ئالاقی نیاسینا که سایه تیا مروقیه، چ تاک ئان گروپ.

ژقی چه ندی، فه راتی و گرنگیا ئە زمانی وهکو کارتا نیاسینی ئان ئالاقی ناساندنی، بو دیارکه تنه جوداهیا رگا خیزانیا هه ر که سه کی ئان هه ر گروپه کی مروقان ژیی دی، باشتترین و کارترین ده راف و به لگه و دیکومیتته. بو ئە نجامدانا قی نیاسینی. بونمونه، گه ر مروقی بقیت بزانیته، دبیزنه چ گروپه کی مروقان کورد، ئان کینه کورد!

به رسف بدیارکرنا جهی جیوگرافی کوردان، بدروستی ناهیهته دان، کو کورد، ئەو که سن بین لناقبههرا دهوله تا عیراقی و تورکی و ئیران و سورینی دا دژین. ئان کورد ئەون بین کو دگلپانیا کوردستانیدا دژین، ژبه رکو گه له گروپین دی بین جودا ژکوردان هه ر دوی گلپانینیدا دژین و نابیژنی کورد. ئان بیژین کورد ئەو گروپه یی ژيانا خو

دناف چياندا بووراندی و دبوورینن، دیسان بهرسفهکا نهزهلاله، ژبه رکو گهله گروپین مروقان هه نه بی چیا ناژین و نابیژنه وان کورد. هه ر بقی رهنگی، گه ر بیژین کورد ئەو گروپی مروقانه بین بووینه بوسلمان، دیسان بهرسفهکا شاشه، ژبه رکو کورد هه نه زرادهشتی و جوھی و مهسیحی و ئیزدی و بوسولمان ژی. واته دین و ئایه ن، ناسناقئ کهس و گه لان خویاناکهت. ئان هه که بیژین، کورد ئەو گروپی مروقانه بین کو ژچایی زاکروس به ربه لاقبووین. دیسان مژ دکه فته سه ر قئ به رسقئ، ژبه رکو گه له گه لئ دی هه نه ناسناما نه ته وهیا وان بو ده قه را چیا بین زاکروس قه دگه ریت و سه رده م نابیژنی (کورد).

دقی بازنیدا، نه رهنگی پیست و پرچی و نه به ژن و بالا، نه جل و به رگ و نه رهنگین خا رن و لینانی و... هتد. رگ و ریشه یا گروپین مروقان به لی و دیارناکه ن. له و تاکه ئالاقئ پولینکرنا بنه کوکیا هه ر گروپه کی مروقان، ئان رگناسیا وان، ته نی به زمان و ئاخفتنا وان دهیته دیتن و جهگیرکرن. واته مروف برهنگی بئاخفتنا وی دهیته نیاسین. ئە زمانئ تایبه تی گروپین مروقان ژی، ئە زمانئ دایکیه، کو بکیماتی هه ر گروپه ک (چار) بابان ئان بیژین (چار) گه نه ره سیونا واته (نه قئ، کور، باب، پاپیر) بوی ئە زمانئ دایکی باخفن. که سایه تیا وان لسه ر وی ئە زمانئ دهیته جهگیرکرن و نیاسین. بونمونه کورد ئان عه ره ب ئان هه ر گروپه کی مروقان، پتر ژ (۲۰۰) سالان، بونمونه به زمانئ (ئنگلیزی) وه کو ئە زمانئ دایکی باخفن، ناسناما وان (کوردان) ئان یاوان (عه ره بان) دبیته (ئینگلیز). بلا رگا بابکالکیا وان ئنگلیز نه بیت. ژبه رهندي هه ر که سه ک ئان هه ر گروپه ک بچ ئە زمان باخفیت و وی ئە زمانئ وه کو ئە زمانئ دایکی بنیاسیتن، و (چار) بابان ئە ف کاودانه به رده وامیبت، رگا نه ته وهیا وی که سی ئان یا وی گروپی لسه ر وی ئە زمانئ پیدئاخفیت جهگیردبیت.

ژقی چه ندئ، هه که بابکالکین که سه کی، به ری (چار) گه نه ره سیونا بونمونه بکوردی ئاخفتبیت، لی رگ و رقتا وان بهاریکاریا لیکولینین (جینی) (DNA) ده رکه فیت (گریکیه)، ئەو کهس هه ر دمینیت کورد، بلا دیرین ژباب و دایکه کا گریکی چیببیت. هه ر بقی سه لیقی، هه که خوجهین (عیراقا) که فن، بیژین بونمونه به ری هزار سالان، ته قایا وان کوردبووبن و جارن بکوری ئاخفتبیت، لی (۲۰۰) ساله و پتر ده ف ژئ زمانئ خوی دایکی به ردای و بونمونه به زمانئ (ئارامی) وه کو ئە زمانئ دایکی دئاخفن، ناسناما وان دبیته (ئارامی). دقی بازنیدا، ئەوا چیدبیت بهیته گوتن، ته نی ئەوه کو،

دیرین خوجهین (عیراقی) کوردبوون. ههکه هاتو سهردهم ئەو بخو ژى بیژن ئەم کوردین، کو بیخس نابیژن، دبازنی رگناسیدا لسه رگروپی کوردان ناهینه هژمارتن. بهرچاڤ وهکو نمونه، گهلی سومه ری. رقتین سومه ریان بنبرنه بووینه، و بهرهر هه ر لوی گلپانیا جاران یا بابکالکین وان تیدا ژیاين، دژین. لی ژبه رکو ئەزمانی سومه ری وهکو ئەزمانه کی تایبهت یی ژناچووی و چ گروپه ک وهکو ئەزمانی دایکی فی ئەزمانی بکارنائینیت، سومه ری وهکو کروپه کی جودا و تایبهت یی ژناچووی و که سین کو بابکالکین وان سومه ری بوون، سهردهم بئەزمانین جودا دئاخفن و ناسناما وان یابوویه ئان یاچوویه سه ر وی ئەزمانی پیدئاخفن.

چیدبیت بوچوون و دیتنین جودا بو پولینکرنا رگناسیا کهس و گروپان هه بیت و گهله ک وهسان ببینن، کو رگا خیزانی یا هر که سه کی، ئان گروپه کی، ناسناما وی که سی و وی گروپیه. ددهمه کیدا بلا ئەزمانی خویی تایبهتی ژدهستدایت و ئەزمانی بابکالکین خو نه زانیت. واته رگا نیاسینا وی که سی ئان یاوی گروپی، برگا بابکالکین وی دهیته نیاسین. لی ئەڤ بوچوونه دبازنی رگناسییدا ناهيته ئەریکرن.

ژبه رکو وهکو دهیته دیتن و دیاردبیت، ناسناما که سه کی ئان یا گروپه کی ئان یا هر رقتیه کی، برگا خیزانی ده رناکه قیت. بونمونه، عه ره بین (مسته عه رب). کو دبنه ره تدا نه عه ره ب بووینه، لی ژئه نجامی دهستدانا ئەزمانی خو یی دایکی، بین بووینه عه ره ب. دیسان دلیکولینین دویروکیدا بهرچاقدبیت، کو چه ندین گروپین مروقان، بناستی ملهت و گه لین بناقودهنگ ناسناما وان یا هاتیه گوهرین و وهکو گروپه کی جودا ژرگا خیزانیا خو دهیته نیاسین. بقی ئەگه ری، چه ندین گروپین دی، کو گه له ک ژوان رگا دیرینا خو دبیزن، لی که سه ک په ی دهنگی وان ناچیت و وهکو دیرین نانیاسن و گازی ناکه نی. ژبه رکو ئەزمانی خو یی تایبهت، یی ژدهستدای. پیشچاڤ ژى، وهکو نمونه عه شیره تا (چلمیران) لباژیری (موسل - نهینه وا)، کو تا نها مروقین وان لجزیری - باکوری کوردستانی - هه نه و ماینه و ئەو بخو ژى دبیزن، دبنه ره تدا، وهکو رگا خیزانی ئەم کوردین. لی نه ئەو خو دبازنی کوردینییدا دبینن و نه که سه ک وان وهکو کورد دنیا سیت. ژبه رکو بکوردی نئاخفن. بهر و قارژى ژى چیدبیت، کو گه له خیزانین عه ره ب، بهر ئەگه ره کیبیت، دیرین یی لکوردستانی جینشینبووین و پشتی چار بابان و پتر، ئەزمانی خو یی ژدهستدای و بکوردی دئاخفن، له و ناسناما وان یا بوویه کورد و ئەبخو ژى، خو بکورد دزانن.

بلا گله دور نه چين، ئەز ئان تو، كى دىيژيت، بەرى ۵۰۰ سالان و پتر، بونمونه، ئەم ژدايك و بابەكى كورد چىبووينه!. چىدبىت رگا خىزانىا مه (گريكى، روم، مه غول، فارس، عەرەب، تورك...هتد) بين، ئان ژرگا هەر گروپه كى دى چىبىين. لى چار بابە و پتر ئەزمانى مه يى دايكى يى بوويه كوردى و بكوردى دئاخفين، واته ئەم كوردىن. په لىكولينين (جىنى)، ۴۰٪ ژخوجھين (عەرەبستانا سعودىي)، رگا دىرنا وان ژوان كه سان بوويه يين ژدهقەرا چىايين (زاگروس) هاتين. واته رگا خىزانى نه عەرەبن. لى ژبەركو ئەزمانى عەرەبى دئاخفن و ئەزمانى دىرينى خو يى ژدهستداى، ناسناما وان يين بوويه عەرەب. بدروستى ژى عەرەبن، بلا ئەنجامى لىكولينين (DNA) بيژن نه عەرەبن. ژبەركو ئەزمانى وان يى بوويه عەرەبى و ئەو بخو ژى، وهكو عەرەب خو دنياسن.

ژفى چەندى، تاكه (رەشمال و كونى) گروپين مروقان دگه هينته هەف و كارتا ناسنامى دكه ته ستويى وان و تاييه تمەندى بو چىدكهت و جودا ژگروپين دى دهينه نياسين، تەنى ئەزمانه. وهكو دن ته قايما مروقان وهك هەفن و ژيك ناهينه جودا و قاقيركن تا نه ئاخفن. پيشچاف ژى، ههكه كوردهك باخفيت، كه سين گوھ لئاخفتنا وى دبىت، بەرى پسيار ژى بهيته كرن كانى ژچ رفته كييه، ئيكسه ر دهقەرا خوجها وى و عەشيرا وى دهيته زانين. بونمونه ههكه كه سهك (ببه دىنى) باخفيت، گله بساناھى دهيته زانين، كانى (سنديه، سليقانه يه، دوسكيه، مزوريه، ئان دهقەرا بەرى گاره يه ئان بارزانیه، سورچيه، زىباريه، شنگاريه و...هتد). ژبەركو هەر گروپه كى ژقان هندەك تاييه تمەندى يى دزاراڤى واندا هەين، جودانه ژتاييه تمەندى زاراڤين دى.

لهو وهكو هاتيه زانين و ديتن، ههكه دهسه لاتەكى بڤيت ئان ئارمانجىت، كه سايه تيا گروپه كى، ئان گله كى، ژناقبەت، سه ركه فتيترين پينگاف، ئەوه كو ئەزمانى وان يى تاييه تى ژناقبەت. واته ژناقچوونا (گله كى) ئان (ملا ته كى)، ئان (گروپه كى) نه بقر كرنى و برسىكرنى و نه بڤه گوهاستنا جهى خوجهيى و نه بئە نفال و كيميا بارانكرنى دهيته كرن. بهلكو ژناقچوونا گه لان بئە گهرا ژناقچوونا ئەزمانى وان يى تاييه تى دهيته ئەنجامدان.

پينگاف و ئەگەرين ئاقابوونا ئەزمانان

ئەگرين دبنه هاريكار ژبو پيشكهتن ئان لاوازبوونا هەر ئەزمانه كى، گله كى. لى دپه يسكا ئىكىدا، ئاستى چاڤدڤرى و حەزا خويين وى ئەزمانى، روله كى پتر و سه ره كى دبىين.

ژفی گوتنی، پشتتینگرتن دئه زمانی نه ته ویدیا، فهدهر ژگهف و کوته کین دی، گورزه کی شوینه یله بو بریندار کرنا ئه زمانی نه ته وهی، کو لداوی دبیته سه ره تا و دهس تپیکه ک به ره و نه مانا وی ئه زمانی بین خویین وی پشتا خو دایی. به روفاژی ژی، چاقدیریا خویین هر ئه زمانه کی و به رده و امییدانا خه بتینا ئه زمانی دایکی و نفیسین پی، ئه گهر و پینگافین سه ره کی و بنه ره تینه ژبو مان و پیشکه تنا هر ئه زمانه کی. ده ره دو کاوداناندا، راسته وخو ریژداریا که سایه تیا خویین ئه زمانی، دکه فته بن پیلین فی کاودانی. جاره کی ئه نجام لاواز بوون و پاشی ژناقچوونا وی که ساتی، جاره کی ژی بلند راگرتنا وی تایبه تمه ندیی و جهگیر کرنا وی که سایه تی.

چیدبیت رول و شوینه یلیا فی پشتدانی، لنک گهله که سان نه هیته دیتن و یاباوه ریپکری ژی نه بیت. ژبه رکو دژیا نا رفشته کیدا - گه نه ره سیونه کی - پیشچاف نابیت و ناهیه ته دیتن. لی بیی دودی، کاودانا لاواز بوونا که سایه تیا گروهه کی و پاشی و ندادبوونا وی که سایه تی، راسته خو تیکه لی دگه ل ئه زمانی دایکی هیه و دفی باز نیدا شوینه یلترین ره فتار پشتدانا خویین ئه زمانی بخویه. ئه ف گوتنه، نه هزره کا فانتازی و پیشبینیه، به لکو کاودان و روده ره که، ددویره کا ئه زمانی گهله گروهین مروقاندا یاچی بووی و یاها تیه ئه نجامدان و بوئی ئه گهری که سایه تی و تایبه تمه ندیا گهله گروهان یاژناقچووی.

هه لبه ت ژبلی فی پشتدانا خوبخوی، گهله ئه گهرین دی هه نه، کو بینه هاریکار بو لاواز بوونا هر ئه زمانه کی، وهکو، پینه نفیسین، بنده سترن و داگیر کرن، کوته کیا پیدقیاتیا ئابوری، کاریگه ریا هزرین میتولوگی، وهکو باوه ریین ئولی و ئایینی و دیسان تیکه لیین چفاکی و گلپانیا جیوگرافی و بارئ سیاسی و... هتد. لی پشتدانا خوبخویی یاخویین ئه زمانی و نه به رگری کرن ژئه زمانی دایکی، دمینیت کاریگه رترین ئه گهر ژبو لاواز بوونا ئه زمانی نه ته وهی هر گروهه کی و داکه فتنه شکومه ندیا که سایه تیا وی گروهی بی ئه زمانی وی لاواز بووی.

فقی باز نیدا، پشتدان بگهله کاودانان دهیه ته دیتن، لپیشیی وهکو رینمایین (-UNES CO) شروهه دکهن، ((بیخه میا خیزانی ژبو په روه ردا زارویان کو بزمانی دایکی باخفن)).

هه لبه ت ئه ف بیخه می و پشتدانه، بو ئاستی شه هره زایی و ره وشه نبیریا خیزانی فه دگه ریت و لپیشیی (باب و دای). کانئ چاوان فی پروسه ی دبین و سه ره ده ری

دگهل دکهن. لهو ههکه هاتو فی پروسهی چاقدیری نهکهن و ببهربهرداری و بیخه می پروسهی فیروبونا ئەزمانی دایکی وهرگرن و رینمایین بهرگریی بجهنه ئینن. ئەف گهف و مهترسیه لسهر ئەزمانی دایکی نهک هر پترلیدهیت، بهلکو کارا دبیت. بتایبه تی ئەف ترسداریه و مهترسیه پتر بهرفره دبیت و بگوردکه قییت، ههکه هاتو ئەزمانهک ژبه ر هر ئەگه رهکی، دگهل ئەزمانهکی ژخو مهزنتر تیکههلبیت. مهزنتر بواتا پتر خزمهت و چاقدیر لیهاتیه کرن و هژمارا ئاخفتنکه را پتربیت و سنور و رینمای بو فی تیکههلبوونی نههینه دانان. ئەنجام وی بیخه میی و کاودانا وی تیکههلبوونی، بزیا نا ئەزمانی بچوک بداویدهیت.

ژفی چهندی، حز و شههره زایی و پهیسکا چاقدیریا خویین هر ئەزمانهکی، ئەگه رین سهره کینه ژبو ئاقابوونا هر ئەزمانهکی. چ ئاقابوون بواتا چوون و داکهفتن و مرن بهیته گوتن، ئان ئاقابوون، بواتا مان و بهردهوامیا پیشکهفتنی. ههلبهت کاودانا ژناقوونا ئەزمانان، دهملدهست و دنشکیدا چینابیت، بهلکو پینگاف - پینگاف و پشتی چه ند رقت و گهنه رهسیونا وهکو هاتیه گوتن، پشتی (چار) بابان و پتر پیشچاقدبیت.

بگشتی، پروسهی تیکههلبوونا ئەزمانان، دو ئەنجام ژئ دهردهکن، ئیک وهکو رهوشت، هر ئەزمانهک بهردهوام یی دگرئ خو گوهرینیدا، بئارمانجا بهرفره کرنی و باشتر دارپژنتنی و خوشترگوتنی و زهلال دهربرینی. واته بهردهوام دزهقه ریا ئاقا کرنیدا. ژبه ر هندی ئاسایه و رهوشته کا ئەزمانناسیه کو ئەزمانهک بهای ژشیا نا ژئه زمانهکی دی وهرگریت. وهکو بونمونه، ئەزمانی (گیرمانی)، دهوله تمهندی و شیا نا ئەزمانی (گریکی و لاتینی) یابوخو بری، بیی تایبه تمهندیین ئەزمانی گیرمانی ژناقچن. لئالی دن ئەف تیکههلبوونه کاودانه کا ترسداره، ههکه هاتو خویین ئەزمانی ببهربهرداری، وی تیکههلبوونی ئەنجامدهن. دحاله تی ئیکیدا، کاودانه که بهره و پیشکهتن، لی دحاله تی دویدا، راکیشان و کریاره که بهره و نشیقیبوون و ژناقچوون و نه مان.

واته تیکههلبوونا ئەزمانان، ئان مفا ژئیکه دووهرگرتن، لسهر داقه کا زراف دله یزیت، کانی بیته ئاقا کرن ئان ئاقابوون. ئان بیژین، کاودانا تیکههلبوونی و گوهرانکاریی دته قنی ئەزمانیدا، چیدبیت باشی و چاکبیت، ئان بهدی و ویرانکاریبیت. بونمونه وهکو ژههرا ماری، بزانی و بشههره زایی سهردهری دگهل وی ژههری بهیته کرن و شههره زایا چاوانیا بکارئینانا وی ژههری بهیته زانین، ئەو ژههر، دبیته دهرمان و مفا

ژئ دهیته‌وه‌رگرتن. لی گهر نه‌هیته‌زانین و بی‌خه‌می و سه‌به‌ردای بهیته‌کرن، ئەو ژه‌هر دبیتە ئالاقی بنبرکرنی و ژناقچوونی.

دقی بازنیدا، وه‌کو ژدویروکا ده‌قەرا کوردستانی دیاردبیت، ئەزمانی کوردی، ژوان ئەزمانانه یی کو لئاله‌کی گه‌له‌هه‌مبه‌ر فی تیکه‌لبوونی بووی و وه‌کو ئەزمانه‌کی دیرین دگیلانیا خودا، گه‌له‌کا دای. لی دیسان، وه‌کو ئەزمانی گروپه‌کی، کو به‌رده‌وام هه‌مبه‌ر کاودانا فی تیکه‌ه‌لبوونی یی هاتی، گه‌له‌ک یاوه‌رگرتی.

ئەگه‌ری فی گه‌له‌کیا تیکه‌لبوونی، سه‌ره‌کی بو جهی جیوگرافیا کوردستانی قه‌دگه‌ریت، کو لدیریژاهیا دویروکا فی ده‌قەری، بئەگه‌رین ژیک جودا، یا بوویه جهی خوجهیا گروپین ژیک جودا. ئان بیژین، به‌رده‌وام ئەف ده‌قەره‌یاکه‌تیه‌ به‌ر پیل و باروئی داگیرکرنی و هه‌ر گروپه‌کی ژقان گروپین بیانی، ئەزمانی خویی جودا هه‌بوویه و بره‌نگین جودا، یی تیکه‌لی ئەزمانی کوردی بووی.

بفی ئەگه‌ری وه‌کو دهیته‌دیتن، ده‌قی مروقی کورد شیانه‌کا تاییه‌تی یاپه‌یداگری بو لیخستا ئاوازی ده‌نگان. ئان بیژین پتیریا ده‌نگین دناف ئەزماناندا هه‌ین، کورد دشین ژده‌قی خو راهافیزن. بونمونه، گه‌لین بگروپی سامی دهیته‌بناقکرن نه‌شین (پ، ف، ژ، گ، ئوی) بیژن. لی کورد ته‌قایا قان ده‌نگان دناف ئەزمانی خودا بکاردئینن. دیسان گروپی بناقی هندوئه‌وروپی هاتینه‌بناقکرن، نه‌شین ئاوازی ده‌نگی (ح، ص، ض) بیژن. لی ده‌قی مروقی کورد، قان ده‌نگان دبیزیت و یین که‌تینه‌ ناف ته‌قنی ئاخفتنا کوردان.

لی بفی تیکه‌لبوون و ته‌قلیه‌ه‌قبوونا گه‌له‌کا ئەزمانی کوردی، دگه‌ل ئەزمانین دی یین بیانی، ئەزمانی کوردی ژناقنه‌چوویه و یی شیای خو راگریت و به‌رده‌وامی بخوبده‌ت. واته‌ ئەف تیکه‌ه‌لبوونه‌ دیسان یا بوویه تاییه‌تمه‌ندیه‌ک بو ئەزمانی کوردی. ئەگه‌ری سه‌ره‌کی یی په‌یدا بوونا فی شیانی، کو ئەزمانی کوردی خوراگریت سه‌ره‌پای کوته‌کینن لسه‌ر چیبووین، نه‌ک ژبه‌رکو ئەزمانی کوردی، ئەزمانی باژیرقانیه‌کا مه‌زن و به‌رفره‌ه‌بوویه و گه‌له‌ پیهاتیه‌نقیسین، ئان ژبه‌رکو کوردان بهایی ئەزمانی خو یی نیاسی و نه‌هیلایه‌ چ ئەزمانه‌کی دی جهی وی بگریت، به‌لکو مانا ئەزمانی کوردی و به‌رده‌وامیا خه‌بتینا وی، ژکاودانه‌کا نه‌پراسته‌وخو یاچیبووی و به‌له‌که‌فت، یی ژگه‌فا بنبربوونی رزگاربووی. ژبه‌رکو ژبلی ترسا تیکه‌لیا بیانیان وه‌کو کاودانه‌کا پیکری دناف جقاتا پترین گروپین مروقاندان و ژوان کورد، دسه‌رده‌مین

دیریندا، گهلهکا بزه‌ه‌ربوویه، ئالاقی هاریکار و کاریگر بو پاراستنی و به‌رده‌وامی پیدانا ئە زمانێ دایکی، جوگرافیا جهی کوردانبوویه، کو جهه‌کی چیاپی و ئاسیبوویه و گوند و جهی خوجهی، لگیانین ئاسی و سهخت هاتبوونه چیکرن. له‌و لیمشتا داگیرکرنی، ئان ته‌قلیه‌ه‌قبوونا ئە زمانین بیانی دگه‌ل ئە زمانێ کوردی دپه‌یسکین گیرکریدا یاها‌تیه ئە‌نجامدان. دده‌مه‌کیدان نه‌خاندنگه‌ه و نه‌مزگه‌فت هه‌بوینه و وه‌کو سه‌رده‌م نه‌تیه‌فون و رادیو و تیه‌فزیون ژێ نه‌بوینه، کو ئە زمانه‌کی دی به‌یته‌گوه‌لیبوون و زه‌هریقه‌که‌ن. هه‌ر دقێ بازنیدا، دیسان کورد پیدقی به‌ره‌م و قه‌ریژین کشاوه‌ریزین بیانیان نه‌بوینه کو نه‌چاربین بو راپه‌راندنا پیدقیاتین خو، بوان ئە زمانین بیانی باخفن. بگشتی تیکه‌لیا خوجهین کوردستانی نه‌ک ته‌نی دگه‌ل گروپین بیانیان گه‌له‌کا کیم و سنورداربوویه. به‌لکو دئاستی ناخویدا ژێ، گه‌له‌کا گیرکریبوویه، بره‌نگه‌کی خوجهین گونده‌کی، ئاگه‌هداری کاودانین گونده‌کی بره‌خ خو‌قه نه‌بوینه و تیکه‌لیا ده‌قه‌ره‌کی دگه‌ل ده‌قه‌ره‌کا دی، بسالان چینه‌دبوو و نه‌ده‌هاته ئە‌نجامدان.

ژقی چه‌ندی، په‌یسکا کاریگر یا ئە زمانین بیانی لسه‌ر ئە زمانێ کوردی، هندا بزه‌ه‌ر نه‌بوویه کو وه‌کو بونمونه، کاریگر یا ئە زمانێ عه‌ره‌بی لسه‌ر ئە زمانێ (ئه‌مازیغی) کو ژناقبچیت.

کوردان ژگوتنا (ستران) و (لاوک) و (حه‌یرانوکان) و (چیروک) و (سه‌ره‌اتیان) پیقه‌تر گوه‌لینه‌بوویه، ئە‌قه‌ ژێ وه‌کو ره‌نگه‌کی ئاخفتنی و نقیسنی، هاریکار و پشتگیرن ژبو خوراگرتن و پیشقه‌چوونا ئە زمانێ هه‌قه‌یه‌ینی.

ژقی گوتنی وه‌سان ده‌یته‌تیگه‌هشتن، کو بئه‌گه‌را ئاسیبوونا لگیانیا کوردستانی و چیا و دول و نه‌الین وئ و ترسا به‌رده‌واما هه‌و و پیکدادانی، پروسی هاتن و چوونی و تیکه‌لیی نه‌ک هه‌ر دگه‌ل بیانیان، به‌لکو دگه‌له‌ه‌قدو ژێ یاگیرکریبوویه. هه‌لبه‌ت ئە‌قه‌ وئ ناگه‌هینیت، کو بیژین ئە زمانێ کوردی یی قه‌ده‌ربوویه ژکاریگر یا ئە زمانین بیانی. بتایبه‌تی وه‌کو ئە زمانێ (سومه‌ری، ئە‌که‌دی، ئاشوری، گریکی، ئارامی، فارسی، عه‌ره‌بی، تورکی). کو بسه‌دان سالان لکوردستانی، ئە زمانێ ده‌سه‌لاتی بوینه و شوینواری وان دناف ئە زمانێ کوردی سهرده‌مدا، باش و خوشک ده‌یته‌دیتن. به‌روفاژی ژێ، په‌ی یاساین ئە زمانناسی لسه‌ر ئە زمان و به‌اوهرگرتن ژه‌ه‌ف، دقێ شوینواری ئە زمانێ کوردی ژێ دناف قان ئە زمانین ناقریدا، به‌یته‌دیتن و هه‌بیت. لی مخابن چ لیکولین و توژیینین زانستی و به‌رفه‌هه‌ بو قی چه‌ندی نه‌هاتینه‌کرن.

یادهیته دیتن، ئەو کو بهه لکهفت چهند په یقه کین ئە زمانێ کوردی دناڤ ڤان ئە زماناندا دهینه دیتن و ئەو ژێ کورد بخو دودلن ژ کوردییوونا وان، ژ بهرکو دهستین وان ژ بهلگه و دیکومیتین باوه رپیکری و لیکولینین ئە زمانناسی دڤالانه.

ڤه گه رینه ڤه سهر تی کهه لیبوونا ئە زمانان. گیربوونا ئە زمانێ کوردی، هه مبه ر ئە زمانین بیانی، باشی و نه باشی هه بوویه و ئە نجامدایه. باشی ئەوه کو ئە زمانێ کوردی لسه ر پیکی کین خویین بنه رته تی بی مای و تایبه تمه ندیا خو یاپاراستی و ژ دهستنه دایه. بونمونه وه کو ئە زمانێ فارسی، بئه گه را کو ته کیا ئە زمانێ عه ره بی، شیلی و ئالوزنه بوویه. نمونه ژێ، بسه دان په یڤ دناڤ ئە زمانێ کوردیدا دهینه بکارئینان، کو بسه لیکا ئە زمانێ دیرینی مروقی دهینه راهاڤیژتن و گوتن. بونمونه وه کو (پر/ بر/ سپ/ زپ/ شر/ فر/ ڤر/ کر/ گر/ چر/ تر/ در/ هر/ خر/ تی/ می/ ما/ دا/ کا... هتد). کو ته ڤ وه کو (فونیم) ئان بیژین دهنگین واته دار دهینه خه بتین و تیگه هشتن، بی لکاندا دهنگه کی دی دگه ل. واته رهنگی خه بتینی و بواته کرنا تشتان دناڤ ئە زمانێ کوردیدا، هیشتا ژ بازنی ئە زمانێ دیرین دهرنه که تیه. هه له بهت ئە ڤ کاودانه، بو ئە زمانێ کوردی، لئاله کی پوزتیڤه و لئالی دن ژێ گه له نیگیتیڤه. پوزتیڤیا ڤی کاودانی دهنی دایه کو ئە زمانێ کوردی سهرده م وه کو باشترین دیکومه نت بو دیتنا چاوانیا هه ڤه یڤینا مروقی دیرین، چیدبیت بهیته بکارئینان. کو گه له کیم شوینواری وی ئە زمانێ دیرین، دناڤ ئە زمانین دندا بهیته دیتن. ئان بیژین، بقی چهندي ئە زمانێ کوردی بی بوویه کارا واتا دهنگین دیرین کو گه له ک ژوان واتان لسه رده می زاروکینیا ئە زمانێ مروقی بی هاتینه گوتن. لی نه باشیا وی ڤه دهر بوونی ژ ئە زمانین دی، ئەوه کو ئە زمانێ کوردی بناستی ئە زمانین هه ڤده م به رفره هه بوون تیدا نه چیبووویه. نمونی پیشچاڤ ژێ بو ڤی گوتنی، تانها ئە زمانێ کوردی، (ئاب) یه کا ئیکگرتی و یاسایه ک بو رینڤیسه کا دروست بو نه هاتیه بریاردان.

دهراقی زیړین و ترسدار

کورد دبیزن، هه ر گرفتاریه ک، چهندا زیانبه خشبیت، لداوی چیدبیت مفا و قازانج ژێ بهیته وه رگرتن. ژڤی چهندي گرفتاریا رهڤا مه زنا سالا (۱۹۹۱) ی، و دهر به دهر بوون و کوچکرنا پترین خوجهین کوردستانا باشور، بو روژهلالات و باکواری کوردستانی و هاتنا رهڤین بوش و گه له ک یاکوردین روژئاڤا بو کوردستانا باشور، هه رچه نده ئەڤه کاودانین سه پانیدیوون، لی بو ئە زمانێ کوردی دهراقه کی زیړینبوو، کو زاراقین

كوردی مفایی ژههف وهرگرن و ژنیزیکفه ئیکودو بنیاسن و کوردان گول دهنگی ههقدوبییت، ژبوکو بیته هاریکار بو زانا ئەزمانهکی ئیکگرتی.

دقی بازنیدا، پینگاقین باش هاتنهراهاقیژتن و زاراقین کوردی هندهک تیکهلی و نیاسین دگهلئیک چیکرن و تیداقییبوون. لی مهترسیهکا دی یانهپیشبینگری، نهک تهنی بو لاوازرنا ئیکگرتنا ئەزمانی کوردی سهرههلا، بهلکو وهکو گهفهکا مهزن و کاریگهر ژبو لاوازبوونا ئەزمانی کوردی بگشتی، دهرکهفت. ئەو ژی نهمانا گوندان و رولی دیرینا وان چیان ژبو بهرگریکرنی ژئهزمانی نهتهویی پهیداوو.

ژقی چهندی باروقی خوجھیا باژیران دهستیپکر و باژیر مهزنبوون و گوند بچوک و کیمبوون. شهقهروک و زبارین هاریکاریا ههقدو نهمان. چهیرانوک و لاوک و لایی لایی وهکو ئالاقی بزهفرکرنا ئەزمانی کپیوون. بجارهکی رهوشتین تایبهتی و سرتا هزری ژبو پاراستنا شکومهندیا نهتهویی کو هاریکارن بو بهردهوامیا ئەزمانی دایکی و تایبهتمهندیا کهسایهتی، داکهفت و لاوازبوو. چهزا خو گوهرینا بهربهردای و یایی پلان بهلاقبوو. برهنگهکی لخورنا جلین کوردی، بوویه دروشمی پاشکهفتنی و کهقناریا هزری. بهزا فیروبوون و هویبوونا ئەزمانهکی بیانی وهکو بهلگه بو پیشکهفتنا هزری، لسهر لالبوونا دهقی کو بکوردی باخقییت، بوویه کاودان و دیاردهکا چهزکری و روژانه، برهنگهکی سهیدا و ماموستایین قوتابخانا کو بهرپسیارن ژپیشقهچوونا ئەزمانی دایکی، دلخوشیا خو دیاردکهن، ههکه زارویهک، نهقیهکی وی، بهئزمانهکی بیانی باخقییت و کوردی ژبیربکهت. ئان نهزانیت باخقییت. تاپلویین جهی فروشتنا کهلوپهلان و هوتیل و تیشخانان، دنشکیدا بیی ئەزمانی کوردی هاتنهنقیسین و کوردیا وان هاتهرهنین. بتیکوشانا چهندین سالان و گهله دهردهسهری تاکو بونمونه پهیقا (ئوستازا) عهرهبی، بوویه (ماموستا). لی دنشکیدا (ماموستا) بوویه (حاجی). دهراقی ههقهیئینی و گوهرگرتنا سهدان ئەزمانان بهاریکاریا تیکهلیین ئەلکترونی وهکو ئینتهرنییت و تیلهفونی بوویه کاودانهکا روژانه. واته گهفا سیسبوونا ئەزمانی کوردی ژسهردهمی (هولاکو)ی و شیرین (ابن القاعقاع)ی، پتر و تپسدارتر لیهات. ژبهرکو کوردا بخو پشتا ئەزمانی خویی نهتهوهیی یابهردای.

ژقی چهندی، بیی کوتهکی و پلان و شهروپیکدادان، ئەزمانی کوردی یی کهتیه نشیقیا بهزینا لاوازبوونی. برهنگهکی فیروبوونا ئەزمانی کوردی، لخاندنگههان، ژسهرهتایی تا زانکویی، وهکو جارن دهرسا (وهرزش و کهقالکیشیی) یالیهاتی، قوتابی نهزانیت ژی،

نه خه مه. ژفی چهندي دهزگه هين رهوشه نبيري و ئە زمانناسی، بين كه تينه پيفكه كي نه خاستی و نه پيدفی. هەر وهزاره تهك نفيسينين خو بين كارگيري بزرافهك و رينفيسهكا جودا ژوهزاره تهكا دی ئەجامدهت. هەر دهقەر و گوندهك بهزا دلئ خو ئە زمانئ دهقهركي دنفيسيت، و نفيسه رين كورد، لشونا ئە زمانه كي بنفيسين كو پتر خوجهين كوردستاني تيگه هن، بهزا بكارئينا پهيقين ئاسئ و كويري يا دهستيكرى و ئارمانچ ژئ نهك دهوله ته مندكرنا ئە زمانئ كورديه، بهلكو، ئاسيكرن و سنورداركرنا زانا ئە زمانئ ئيگرتيه، كو بيئ وي ئە زمانئ، نه هه فگرتن چيدبيت و نه پيگفه ژيان روددهت.

به رگريكرن فه رتره ژچاره كرنئ

هه له بهت ژبوكو بشاشي شاشيهك نه هيته راستكرن، و (كونا رژياني ژئ)، پتر لينه هيت ژدهفئ تيكرنئ)، پيدفیه پروسئ به رگريكرنئ و پيشدابرنه ئە زمانئ كوردی ژهر ئاله كي و لهه دهقهره كي بهز و قيان بهيته برياردان. هەر چ نه بيت ژبوكو ئە زمانئ كوردی نه كه فيته ليستا ئە زمانين پيشبيني دهيته كرن كو ژناقچن. فئ به رگريكرنئ چه ند پينگافهك دفين و ژوان: ئيك: په ي ياسا بنگه هيا عيراقئ، هەر دهقهرهكا خوجهين وي پتر كوردبن، ئە زمانئ سه ره كي دقيت كوردبييت. ژفی چهندي، هەر نفيسينهك، ديكومينتهك، تاپلويهك، ناساندنهك، شروقه و شيكردنهك، بئارمانجا تيگه هشتنا گشتي، بهيته نفيسين و پيشچا فكرن، بهه ر ئە زمانه كيبيت، بيئ ئە زمانئ كوردی رينه هيته پيدان. وهكو ته قايا تاپلويين هوتيل و تيشخانه و كوگان و لگوين كومپانيان و فورمين فه رمی و رينمايا ده زمانان و شروقه كرنا خارنان... هتد.

دو: وانه و ده رسين ئە زمانئ كوردی، لخاندنگه هين سه ره تاي تا زانگوئي، وهكو ده رسهكا بنه رته تي، ماتماتيک، و فيزيک و کيمی، بهيته ديتن. ژفی چهندي، دتهف خاندنگه ه و زانگوين فه رمی و نه فه رميدا، ئە زمانئ كوردی وهكو ده رسهكا بنه رته تي، دقي بکه فه پروگرامئ ده رسگوتنئ و چاقديريا تاقيرنئ لب نئاگه هداريا دهزگه هين په يوه نديدار و فه رميدا بهيته سه ره رشتيكرن و بنچا فكرن.

سه ربورئ گه لان ژبو به رگريكرنا ئە زمانئ نه ته وي

ژبو بها وه رگرتن ژسه ربور و رينماين گه لين دي، لسه ر به رگريكرنا ئە زمانئ خوي نه ته وه يئ، چه ند پينگافهك وهكو نمونه، درينماين فه رميدا لوه لاتي ئە لمانيا.

• کوچبر و ره‌فهندين دهينه ناف و هلاتي ئەلمانيا، لدهسپيكي هه‌كه كوچبهر يا وان بهيته‌ئه‌ريكرن ئان نا، چ كاره‌ك ناهيته‌پيدان، هه‌كه بزاقا فيربوونا ئەزمانى ئەلمانى لنك وى كوچبهرى نه‌هيته‌ديتن. دقئى بازنيذا وه‌كو مافه‌كئى مروفايه‌تى، ههر كوچبهره‌ك مئى بيت ئان نير، هاريكاريا وى دهيته‌كرن كو هه‌قزيني خو ئان هه‌قزينا خو بقيزه‌كا فهرمى راكيشيته نك خو، بمه‌رجه‌كئى تيس‌ت و تاقيكرنا ئەزمانى ئەلمانى بو بهيته‌كرن. • ههر كوچبهره‌ك ژچ وه‌لاته‌كى هاتبيت، كوردبيت، عه‌ره‌بيت، ئەفغانى، ئوكرائينبيت، كه‌سه‌ك بزاقا هندئى ناكه‌ت كو بئەزمانى وى دگه‌ل باخقيت. واته‌ نه‌چار دكه‌ن بئەلمانى باخقيت. • چ فورم ژبو ئيمزاکرنئى، بو ئەزمانه‌كئى بيانى ناهيته‌وه‌رگيژان. ته‌قاييا فورمين فهرمى ئان كه‌سى، بئەزمانى ئەلمانية. دقئى ته‌قنيذا، كه‌نيسه و دي‌ر و فه‌رمانگين ناحكومى و خيرخوازى، هه‌مو بزاقئى دكه‌ن و زه‌فه‌ريا خو دده‌نه‌ گر، كو ئەو مروفيين بيانى، ئەويين دقئين لئه‌لمانيا ئاكنجى ببن، فيري ئەزمانى ئەلمانى بكه‌ن.

• دئاستئى ناخويذا و سيسته‌ما خاندنيذا، لته‌قاييا خاندنگه‌هين فهرمى و نه‌فهرمى، ئەزمانى ئەلمانى وه‌كو ده‌رسه‌كا تايبه‌ت، دگه‌ل ده‌رسا / ماتماتيك / فيزيا / كيمي هه‌قگوره. واته‌ فه‌راتيا ئەزمانى وه‌كو فه‌راتيا ته‌قاييا بابه‌تتين ديين زانستينه، دي‌روگرامئى قوتابخاناندا بده‌رسه‌كا بنه‌ره‌تى ده‌يته‌زانين و نياسين. ئەفه‌ هه‌مو ده‌يته‌كرن، لده‌مه‌كى ئەزمانى ئەلمانى وه‌كو ئەزمانى فه‌لسه‌فئى و داهيئان و ته‌كنولوجيئى، رگا خو وه‌سان يا داكوتاي، ترس لسه‌ر لاوازى و ژناقچوونا وى نه‌مايه و جه‌گير و بيئى دودلى ئەلمان ژناقچوونا ئەزمانى خويئى نه‌ته‌ويئى ناترسن. لئى ديسان بقئى ره‌نگئى هاتيه‌گوتن و گه‌له‌ پتر، چاقئى خو لئه‌زمانى خويئى ئيكرتئى دكه‌ن. ژبه‌ركو دزانن، سيسبوونا ئەزمانى نه‌ته‌ويئى، سيسبوونا گه‌لى وى نه‌ته‌وه‌يه.

• دقئى گي‌را ناخوييدا، پشتگيريا ده‌زگه‌هين ئەزمانناسى و ديسان ليكوله‌ر و بسپورين ئەزمانى ده‌يته‌كرن كو به‌رده‌واميئى ددويژاندنا ئەزمانى نه‌ته‌ويذا بكه‌ن، ژقئى چه‌ندئى به‌رده‌وام فه‌ره‌نگ بو ليكوله‌ر و ره‌وشه‌نبيران و گه‌نجان و زاپويان ده‌ينه‌ئه‌نجامدان و سالى سهرژمي‌رى ده‌يته‌كرن، كانئى چه‌ند په‌يقيين نو هاتينه‌ژه‌نين، و ئەو په‌يقي ژچ ئەزمانه‌كى هاتينه‌وه‌رگرتن. ديسان چه‌ندين ريئيمائى بو ريئيقيسا موديرن و دروست ده‌ينه‌برياردان و ئەف برياره دكه‌قنه‌ ناف سيسته‌ما خاندنى لخاندنگه‌هان. ئەفه‌ هه‌مو ده‌يته‌ئه‌نجامدان، ژبه‌ركو دلنيان، پيشدابرنا ئەزمانى نه‌ته‌وي، له‌هر وه‌لاته‌كى، به‌رزكرنا شكومه‌نديا وى وه‌لاتيه.

• دقې بازنیدا، دو کاودانین سهرنجراکیش، وهکو نمونه پیشچاقبکهین. ئیک: دئه‌زمانی ئەلمانیدا دهنگی (س)ینا بزەقەر یی هە، و تپیا وی هوسان دهیتەنقیسین. (f) و دبیزنی (scharfes s - ئیسا توژ) بواتا دەبل (س). ئەف تپیه دچ ئەزمانه‌کی دیدا بکارناهیت، ژئه‌زمانی ئەلمانی پیقه‌تر. لهو بو نقیسینی بتایبه‌تی دکومپیوته‌ریدا، گرانی و ئاسیبوون چیدبیت. ئەقه سه‌ری چەند سالانه ئەف بابەتە که‌تیه به‌ر دانوستاندنی، کانێ هه‌لگرتنا وی تپیی بهیتە‌ئەریکرن ئان نه. هندهک دبیزن دقې ژ(ئابییا) ئەزمانی ئەلمانی بهیتە‌هه‌لانیدن، ژبه‌رکو ئاسیبوون و گرانی بو نقیسینی دروستدکەت و دده‌پی کلیلا گه‌له کومپیوته‌راندا نینه. هندهک ژی دبیزن، ئەقه تاییه‌تمه‌ندیا ئەزمانی ئەلمانیه دقیت نه‌هیتە ژده‌ستدان. دو: کارخانا به‌ره‌میئانا ئوتوموبیلا (فولکس فاگن - VW)، هه‌رسال هاریکاریه‌کا درافی دده‌ته بنکی لیکولین و تویزینین زانستی (max-planck-Anstitut) وهکو هاریکاری و پشتگیری، ژبو بزەقەرکرن و پیشدابرنا په‌یچوونین زانستی، کو لیکولینین ئەزماناسی ئیک ژوانه. لده‌مکی کارخانا ناڤبری چ تیکه‌لی نیزیک ئان دوور دگه‌ل پاراستنا ئەزمانی نینه. ژهندي پیقه‌تر، کو ئەزمانی نه‌ته‌وه‌یی سه‌رمایه و ناسناما نه‌ته‌ویه. ئەقه ژبلی هاریکاری و پشتگیریا زانکو و په‌یمانگه‌هین په‌یوه‌ندیار، وهکو بونمونه (Goethe-Institute)، بو په‌ی چوونین ئەزماناسی.

ئەف هه‌ردو نمونین بچوک، وی چهندي دیاردکهن، کو فه‌راتیا پیشدابرنا ئەزمانی نه‌ته‌ویی، خه‌ما ته‌ف ده‌زگا و ناڤه‌ند و بنکین هه‌بوویه، چ ئەو ده‌زگا فه‌رمیبین ئان خیرخوازی و که‌سی و بیاسا ئەف پیئگه‌هه‌ بین هاتینه ریکخستن.

کویی فان گوتنان، وه‌سان دیاردکهن، کو ئەزمان ئامرازه‌کی هه‌ره شوینه‌یل و کاریگه‌ره ژبو نه‌ک ته‌نی بو پیشکه‌تنا ژيانا مروقی، به‌لکو ئاخفتن ئەگه‌ره‌کی سه‌ره‌کیبوویه وهکو چه‌که‌کی به‌رگریکرنی و هاریکار کو نه‌هیلای مروف وهکو گه‌له گیانبه‌رین دی ژناقبچیت و ئالاقه‌کی بنگه‌هی و سه‌ره‌کیه ژبو نیاسین و پیشکه‌تنا گه‌لان و ئالاف ئامرازه‌کی بزەقەر ژبو پیشکه‌فتن و به‌رفره‌بوونا هزری لنک مروقی. به‌روه ژی، نه‌هاتیه‌گوتن، باخقه‌ دا ته‌ ببینم، ئان دا دته بگه‌م).

یونسکو زهنگا ژناقچوونا هنده ئەزمانان لیددەت

په‌ی سه‌رژمیریه‌کا ئەزماناسیا (یونسکو - UNESCO). سالا (۲۰۱۰)ی،

(ئه‌تله‌سا) ژناقچوونا ئەزمانان یانه‌نجامدای، کو پیشبینی دهیتەکرن،

(۲۵۰۰) ئەزماڭ بىيى دودلى بىيىڭ دىن گەفا نەمان و وندابوونىدا و ژوان
(۲۳۰) ئەزماڭ ژساللا (۱۹۵۰) تانها، بىرنگەكى قەبىرىيى ژناقچووين و نەماينە.
پەيسكا پىشبينيا گەفا ژناقچوونى، بچەند كاودان و پىنگاڭان دەيتەدیتن.
وہكو:

- برينداربوونا ئەزماڭى: ھەكە زارو گىپرکرى و ھندە جاران، بونمونه دمالدا
بئەزماڭى دايكى باخقن.
- بەرەو ژناقچوون: ھەكە زارو دمالدا وەكو ئەزماڭى دايكى دگەل ھەقدو نەئاخقن.
- پىشبينيا ژناقچوونى: ھەكە دايك - باب، داپير - باپير، دگەل زارو و
نەقپىن خو بئەزماڭى دايكى نەئاخقن.
- بىيى دودلى ژناقچوون: ھەكە گەنجترىن ئاخقتنكەر دايك - باب، داپير - باپير،
جارجار و نەبەردەوام بئەزماڭى دايكى باخقن.
- ژناقچوونى ھەكە بقەبىرى كەسەك ھەقپەيقىنى پىنەكەت.

• پىشبينى و مفا ژى وەرگرتن، بڭان ژىدەران:

- <https://de.wikipedia.org>
- <http://www.unesco.org>
- <https://www.almaany.com>
- <https://www.youtube.com> / رحله فى الذاكره، خالد الراشد، نظريه التطور.
من منظور علم الانساب الجينى.
- <https://www.aljazeera.net> / د. حمد بن عبد العزيز الكواري.
- <https://www.forschung-und-lehre.de>
- Bodo Mrozek- LEXIKON DER BEDROHTEN WORTER
- DIETER WUNDERLICH – SPRAACHEN DER WELT

سايكۆلۆجىيە و اتا و ھيما لە زمان و ويژەي كورديدا

■ كەمال فارووق

هېماگەرى يان سېمبولېزم لە پرووى زمانەووە هېما و نېشانە و ئاماژەيە وەك گوزارشتکردن لە شتېك و دۆزىنەووەى واتا لە دووتوييدا. لە پرووى واتاشەووە هەلگەرى پاستىيە حاشا لىكراووەكانى ژيانە يان نەهينەكانى ژيانە، كە نېشانەدانى وەك خۆى ئەستەمە، يان رېنگەرى زۆرى هەيە كە پەيوەندن بە بارى دەروونى تاكەكەووە، كە ناچار دەبى بە شىووەيەكى تر گوزارشتى لى بكات وەك ئەفسانە يان شىعر يان پۆمان و چىرۆك، يان فىلى دەروونى.

هېما گوزارشتى ناراستەوخۆيە لە بارىكى دەروونى شاراوە يان واتايەكى شاراوە، كە هەندىجار هۆكارەكەى زانراوە و بۆ پاراستنى نەهينى هېمايەك يان واتايەكى تر بەكار دەهينرېت، كە بە ئاشكرا و پەر بە پېستى خۆى ناتوانرې گوزارشتى لى بكرىت چ بەمەبەست يان بى مەبەست، هېماگەرى ناوەرپۆكى هزرى و كۆمەلایەتېش دەگرېتەووە مەرج نېيە تەنيا شتېكى فېزيائى بى وەك هېمايەك بۆ شتېكى، لە روانگەى ساىكۆلۆجى بە تايبەتى تىپروانينى شىكارى دەروونى سىگمۇند فرۆيد مەرۆف لە دوو دۆخى دەروونيدا گوزارشت لە خۆى دەكات، ئەوانىش هەستى ئاشكرا و نەستى شاراوایە وەك ئاماژەم پېدا، كە شاعىر يان ئەدىب بە شىووەيەكى نەستيانە گوزارشت لە خۆى بكات، لەوانەيە بە وشەيەك بېت يان شوينىك بېت يان ئاژەلېك بېت يان پەندىك بېت يان بەدېرە شىعەرېك بېت يان بە پۆمانىك بېت... تد ئەو نايەوئى يان ناتوانى بە ئاشكرا مەبەستەكەى بدرکينى. رەنگە پەيوەندىشى بە نەستى كۆمەلایەتەووە بى و گوزارشت لە كەسيتى سېبەر بى هەر وەك كارل گۆستاف يۆنگ ئاماژەى پېداووە.

هېما لە زانستى بەياندا برىتېيە لە واتاي شاراوە. ئەمەش زمانى شاراوەيە، لە پرووى زاراوەشەووە رېسا و بنەمايە بۆ دۆزىنەووەى واتايەك بە چەند رېنگەيەك، كەواتە دەشى وشەيەكى دياركراو هېما بى بۆ شتېكى تر بۆ ئەووەى واتايەك بەرجەستە بكات، كە رەنگە پەيوەست بى بە بارى دەروونى و نەستى يان بارى كۆمەلایەتى يان سياسى يان كلتورى تاكەووە، چونكە هەر وشەيەك واتاي ساىكۆلۆجى خۆى هەيە و دەكرى لە شىووەى هېما بەكار بېت، بۆ نمونە: كابرا دەلېى رېويىيە واتە فىلېبازە و خۆى لە هەلوېستىكى مەترسیدار رزگار دەكات، دەلېى گورگە واتە لە ناکاو پەيدا دەبى و بەشى خۆى چنگ دەكەوئىت، يان دەلېى پشیلەيە، واتە سېلەيە چەند چاكەى لەگەل بکەيت پى نازانى و لە بىرى دەكات، دەلېى مېروولەيە لە كوئى شىرینى هەبى

ئو له وئییه، ئەمانه و ههزاران وشه‌ی تر به پیی زانستی به‌یان بوونه‌ته هیما به‌کار دین بۆ زووتر پوونکردنه‌وه و به‌خشینی واتایه‌ک بۆ به‌رجه‌سته‌کردنی مه‌به‌ستیک که شاراوویه یان ده‌مانه‌وئ به‌رجه‌سته‌ی بکه‌ین بۆ به‌رانبه‌ر. به‌لام له هه‌مان هه‌لوئستی تاک له په‌بیردنی بۆ واتاکان و هه‌لچوون و باری ده‌روونی کاریگه‌ری خۆی هه‌یه بۆ هه‌لئینجانی مانا بۆ بابته‌که.

په‌وتی هیماگه‌ری له ئەده‌ب وه‌ک وه‌لامدانه‌وه‌یه‌ک بوو بۆ په‌وتی واقیعی له ئەوروپا له نیوه‌ی دووهمی سه‌ده‌ی نۆزده، په‌وتیکی هونه‌ری و ئەده‌بیه و په‌گورپیشه‌ی ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ ئایدیالیزمی ئەفلاتۆنی، که پییوایه‌ راستیه‌کانی جی‌هانی که‌ره‌سه‌یی ته‌نیا هیما گه‌لیکن بۆ راستی ئایدیالی دوور، قوتابخانه‌ی هیماگه‌ری یه‌کیکه له په‌وته‌کانی ئەده‌بی جی‌هانی، له‌به‌ر ئەوه‌ی هیماگه‌ری بۆ گوزارشتکردن له لایه‌نه‌کانی ده‌روونی له زمان به‌هیزتره، بۆیه له سالی ۱۸۸۶ز به‌ فه‌رمی ئەم قوتابخانه‌یه له فه‌ره‌نسا راگه‌یه‌ندرا و پاشان به‌ جی‌هاندایا بوووه.

دامه‌زراندنی هه‌ر په‌وتیکی ئەده‌بی به‌ هه‌موو لقه‌کانیه‌وه خودکارانه نایه‌ته بوون، به‌لکو په‌گورپیشه‌ی داکوتراوی له زمانی هه‌رگه‌لیکدا هه‌یه و له گفتوگۆی نیوان تاکه‌کان و له میانه‌ی په‌یوه‌ندی و کارلیککردنی کۆمه‌لایه‌تیدا په‌نگ ده‌داته‌وه، له زمان و ئەده‌بی کوردیشدا به‌ شیعر و په‌خشان و پۆمان و په‌ندی پیشینان و به‌یت و بالۆره و ئەفسانه‌ی کوردی ته‌واو به‌رجه‌سته‌یه و هه‌ستی پیده‌که‌ین، مه‌به‌ست له هیماگه‌ری له ئەده‌بی کوردی ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ لایه‌نی دیار یه‌کیکیان شوب‌هاندن و گه‌وره‌کردنی بابته‌یکه که خاوه‌نه‌که‌ی به‌و شیوه‌یه گوزارشتی لیده‌کات که ده‌ربری لایه‌نی ده‌روونی خۆیه‌تی و لایه‌نه‌که‌ی تری نایه‌وئ بابته‌که ئاشکرا بی ئەمه‌شیان بۆ هۆکاری به‌های کۆمه‌لایه‌تی و تایبه‌تمه‌ندی ئەو تاکه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه، که له شیعرێ کلاسیکی شاعیران و ئەفسانه‌ی کوردی و پۆمانی کوردیدا ده‌رده‌که‌وئیت و هه‌ندی‌کجاریش هه‌موو ئەو بابته‌انه گوزارشتن له نه‌ستی تاکی و کۆمه‌لایه‌تی تاکه‌کان، که به‌ بی ئەوه‌ی هه‌ستی پی بکه‌ن ده‌ریده‌بپن، ده‌ربرین له هه‌ست و نه‌ست کاریکی ئاسان نیه له‌به‌ر چه‌ند هۆیه‌ک هه‌ندیکیان په‌یوه‌ندن به‌ نه‌ینی که‌سه‌که‌وه و هه‌ندیکیان بۆ خۆ پاراستن و پاراستنی که‌سانی به‌رانبه‌ر، ئەمه هۆکاریکی سایکۆلۆجی بوو بۆ سه‌ره‌لدانی ده‌ربرین به‌ هیما بۆ ئەوه‌ی واتاکه‌ی له ناخی خاوه‌نه‌که‌یدا بمینیته‌وه و ده‌توانین پی بلیین شیعر.

به پیتی زانیانی دهروونی لهوانهش ئیریك فرۆم دهپرسیت تۆچون گوزارشت له ئەزموونیکي ههستی دهکهیت؟ زمانی هێما ئەو زمانهیه که به هۆیهوه گوزارشت له ههستهکانمان دهکەین، یهکێک ئازاریکی زۆری دهبی دهلی (مردم مرد)، یان دهلی ئازار کوشتمی، ئەم کهسه نهمردوو و نهکوژراوه، بهلام ئەو وشانه (مردم، یان کوشتمی) وهک هێمايهک بهکارهینا بو دۆخه دهرونيهکهی، کاتيک کهسيک باسی له پهیوندی خوشهويستیهکهی دهکات دهلی سوتاووم بۆت، ئاگرم گرتووه، ژيان بي تو هيچ واتايهکی نيه، کهواته هياما بریتيه له شتیک شوینی شتيکی تر دهگریتوه، کاتيک دهليين بۆنی زور ناخۆش بوو، بۆنی سیری دههات، یان بۆنی شتی تۆپيوي دههات، یان بۆنی بخوری دههات، یان دهليين کوردیکی پاکه، مهبهست لی خيانهتی نهکردوو، یان گندهلی نهکردوو، بۆیه دهليين زمانی هياماکاری ئەو زمانهیه که به هۆیهوه گوزارشت له ئەزموونه دهورنيهکانمان دهکەین وهک ئەوهی پرسهکه پرسي ههستهکان بووه یان شتيک دهیکهين یان پهيوهندی به شتيکهوه هديه که له دهرهوهمان پروي داوه، بۆیه زمانی هياماکهري زمانیکه جي هانی دهرهکی دهبيتته هيامايهک بۆ جي هانی ناوهکی، هيامايهک بۆ پۆحمان و بۆ عهقلمان، کهواته ههر وهک فرۆم دهلی پهيوهندی نيوان هياما و هياما بوکراو چييه؟ بۆ ئەم مهبهسته پيويسته جياوازی بکهين له نيوان ئەم سه هياما: هيامای ئاسایی وهک ناوی شتيک بۆ شتيک بۆ نمونه وشه ی درهخت بۆ درهخت، وشه ی گاليسکه بۆ گاليسکه..تد، ریکهوته هياما (الرمز العرچی) وهک ئەوهی به ریکهوت توشی شتيک دهبی یان توشی رووداويک دهبی وهکو پرسه که نيشانهی خهमे یان هيامايه بۆ خهه، هيامای گشتگير یان ئالوز بېرۆکهيهکی بنهپهتی و پههايه و ميحوهري سهرهکيه که ههموو هزر و هياماکان له ويتهیکی ئەدهبی موتهکامل به دهوريدا دهخولينهوه بۆیه ههرچهنده ويته بچوکهکان بلاو ببهوه هيزیکی کاریگه هديه ويتهکان پیکهوه دههستتیهوه. ههردوو هياماکه ی دوایی گوزارشت له ئەزموونی دهروونی دهکەن وهک بلیی بابهتهکه که پهيوهسته به ههستهکان و ههست پیکراوهکان تهنیا ئەوه نيشانهی زمانی هياماگهريه.

زمان له کۆمهليک هيامای جياواز پیکدیت، ئامرازیکه بۆ پهيوهندی کۆمهلايهتی و عهقلى و پوالهتیکي بههيزه له پوالهتهکانی گهشه ی عهقلى و ههستی و جولهيی ، زمان پهيوهندی به دهروونزانيهوه هديه کاتيک زمان پوالهتیک بيت لهپوالهتهکانی پهفتاری مرویی بۆیه ههموو زمانهوانهکان و زانایانی سايکولۆجی بايهخی پيددهن،

دهروونزانی بایهخ بهزۆر لایهنی زمان دهدات لهپرووی شیکردنهوهی دهروونی کهدهبینین شیکاری دهروونی دیراسهی بیژهی کهسهکه و گوزارشت و خهونهکانی دهکات، دهروونزانی بایهخ بهپیکهاتهی و بنهمای زمان دهدات، بهلام دهروونزانی تهركیز دهکاته سهر چۆنیتی وهرگرتنی زمان و قسهکردن لهبهر ئهوهی زمان کرداریکی ئاوهزیی دهروونیه، کهواته دهروونزانی کهوتوته نیوان زمان و ئاوهزهوه، نیوان زمان و بیرکردنهوه و زمان و کهسیتی و دیرساکردنی کهموکورتیهکانی زمان، زمان ئامرازیکی یهکلاکه رهوهیه بۆ جووری بیرکردنهوه و ههورهها ریچکهیهکه بۆ کهشهی مهعریفی و فیروونی زامنیکی تر .

له زمانی کوردیدا وهک ههر زمانیکی تر و وهکو سروشتی تاکی کوردی ژیانی پر هیما و هیماگه رییه، ههر له پهنی پیشینانهوه بیگره تا ئهفسانه و چیرۆک و پۆمان و هۆنراوه و شیعی سیاسی و دلداری و نیشتمانی و ئاینیهوه، ههر یهکه لهمانه بهجیا باس دهکین و ئاماژه به هیماگه رییهکانی ئه م بوارانه دهدهین، مهتهل یان لهغز گوزارشتیکی شیعی هیماگه رییه که ههقیقه تیکی گه وههری لهخوی دهگریت که مروّف خوی مهتهله و نهینی تیدا شاره وهتهوه، ئه م نهینیه ههر مایه وه تا سیگموند فروید توانی پهنجهی بۆ رابکیشی و ئاماژه به نهست بدات بۆ شوپوونهوه بهناخ، که سه رجه م هیما ناروونهکانی مروّف که خوی له شیعر ده دۆزیتوه بگه پینیتتهوه بۆ نهست که به شیعر گوزارشتی لی دهگریت. له پهنیکی پیشیناندا که دهلیت:

چاوی ئاگر کاتیک کویر بوو که ئاگردان

داری تهپی له دهروونی خۆیدا سوتان

واتای نهینی ئه م پهنه بریتیه له گازهنده و گله یکردنی کهسیک که هۆکاری شکستیکی یان نه هامة تیهک دهگه پینیتتهوه بۆ سه رچاوه کهی، که رهنگه خوی بی که بۆچی وایکرد؟ دهیهوی بلیت ((ئه گه ر ئه وه م نه کردایه ئه مه نه ده بوو))، داری ته پ لیره دا هیمایه که بۆ هۆکاریکی ههله و له جیی خۆیدا نه بوو، چاوی ئاگر هیمایه که بۆ سه رچاوهی ئیشه کهیه یان مه به سه ته کهیه یان ئامانجه که که نه ده بوایا ئاوی به سه ر بی، کوی دیره که گوزارشته یان هیمایه که بۆ کاریک یان ئه نجامیک که له وانیه به راسته رییه ک

برویشتایه، ئەمەش خۆی لەخۆیدا یە بەشیکە لەبیرکردنەوهی لۆجیکی خاوەنەکهی که به و شیوهیه گوزارشتی لی دهکات، یان دهلین: ئەگەر گول نیت درکیش مەبه، مروّف هەرگیز نابیتە گول، بەلام لیڕەدا گول هیمایه که بو مروّفیک که هەردەم ناسک و بەسۆز و پاک و بیگەرە و زیانی بوکەس نیه و به گول شوب هیئراوه، له بهرانبهردا درک که سهراوهیه ک بو ئازاردانی مروّف و هەرگیز درک نابیتە مروّف بەلام گوزارشته له ههستی ئەو مروّفانهی که ئازار به خەلک دهگهیهنن یان ئازاریان پیگهیشتوو، گول هیمایه بو تاکیکی زیان بهخش، درک هیمایه بو خراپهکاری، ئەمه ههستیکی ئاکاری لهخۆی دهگریت ههروهک ئەدگار ئەلهن پو ئاماژهی پێداوه.

له پهنیدیکی تردا که گوزارشته بو ناخی تاک بو نمونه ریوی له کونی خۆی ههلبگه ریتهوه گه ر ئەبی، ئەم پهنده گوزارشته بو ههستی راستهقینهی مروّف که نابی تاک پشت له زید و نیشتمان و نهتهوهی خۆی بکات، چونکه تاک به بی په یوهندی لهگه ل بههای کومه لایهتی دووره له خوگونجاندنی دهروونی ئەمەش هیما و نیشانهی ناساغلهمی دهرونیه و ئاکامه کهی گه ربوونه وهکو ریوی، له شوینیکی تر وتراوه: دار پوازی لهخۆی نه بی ناقلیشی، مەبهست لیڕەدا ناپاکی و خو په رستی تاکه و دهردیکی ناوخوییه که کورد زوو ههستی پیکردوو، که له ناو کومه لگه ی کوردی بوونی ههبووه و واتای سایکولۆجی خۆی ههیه که تاک پیویستی به سهقامگیری و ئینتیما ههیه بو نیشتمانی خۆی و ههستکردن به ئینتیما دل سووزی و پالپشتیه بو نیشتمان نه ک ناپاکی، ههروهها سهگ هیمایه بو وهفاداری، مندال بو پاکی، پاییز بو خه م، مانگ بو ئەبروی یار و ... هتد. ههروهها له ئەفسانهی کوردی و چیرۆکی بهرئاگردان هیماگه ری ریگه ی تیگه یشتنی کورت کردۆتهوه بو نمونه:

له شیعیری کوردی هیماگه ری شوینیکی زور گه وره ی داگیر کردوووه و بهقولایی ههست و نهستی خۆی شاعیر گوزارشتی لیکردوووه که شیکارکردنی ئاسان نه بی مهگه رشاعیر خۆی به تهواوی بتوانیت شی بکاتهوه و ههندیجاریش خویشی ناتوانیت ئەگەر په یوهندی به نهستهوه بی ، بو نمونه شیعیری هیمن موکریانی وهک نمونه که چون گوزارشت له پاکی و قوربانیدانی تاک دهکات و دهلیت:

ئاگری سینهم بلێسهی دی و ولات روّشن دهکا

ئهو دهمه ی خوّم وهک دلۆپیک دهچمه نیو دهریای عهدهم

ئاگری سینه، ته نیا هیمایه که بو گوروتینی و پهروشی شاعیر بو نیشتمانکهی ئه گینا سینه هەرگیز ئاگری تیدانیه و بلیسه بکات و بتوانی ولات روشن بکات. مروّف هەرگیز نابیته دلۆپ ، دلۆپ وهک هیمایه که بو نه مان و چوونه ناو ده ریای عه ده م، که ده ریای عه ده م شتیکی خوازه ییه و وهک هیما به کار هاتوو و له پشت ئه م دیره وه ههستیکی نه ته وهیی و نیشتمانی گه وره خوئی مه لاس داوه و شاعیر به و شیوه یه ده ریده بری، بویه زمانی کوردی له هیما زور به هیزه و به کارهاتوو و تاک ده توانی بو گوزارشتکردن له باری سایکولۆجی خوئی که زور زه حمه ته ده توانی گوزارشت له و باره بکات و په یامی خوئی بگه یه نیت به و شوینه ی خوئی مه به سستی چ دوست چ دوژمن.

له شیعریکی تر دا حاجی ده لی:

ئه گه ر کوردیک قسه ی بابی نه زانی
موهه قه ق دایکی حیزه و بابی زانی

لایه نی شاراو و هیماگه ری له م شیعره ی حاجیدا بو ئه وانیه که نابی زمانی خویان له بیربکه ن ، ئه وانیه که زمانی دایکی خویان نازانن هیچ به ها و ئاکاریکیان نییه و بی ههستن، شاعیر وهک به ره په رچدانه وه یه ک به توندی وه لامی ئه و که سانه ی داوه ته وه و چووته باریکی هه لچوونی بیده نگه وه، هوکاری ده رکه وتنی ئه م شیعره ئه و که سانه ن که له خه بات و ههستی نه ته وایه تیه وه دوورن و ههستی ئاکاریان نییه، بویه پالنه ری په ره پیدانی زمانی دایکیان لاوازه. هه ر زمانیشه کاریگه ری له سه ر بیرکردنه وه هه بیت و مروّف هه موو کات پیویستی پییه تی.

له شوینیکی تر هیمن توانیوتی به هیمای شاراو و باری سایکولۆجی تاکی کوردی گوزارشت له خوئی و نیشتمان بکات به م شیوه یه:

که ند و کو سپ هه نگاوم پی نا کا شل
بیته سه ر پیم هه زاران گا به ردی زل
به هیزی شان و باهو پیی ده ده م تل
ده رۆم ده رۆم تا ترۆپکی رزگار بوون

سەرنج بدە ترۆپكى رزگار بوونى، كە مەبەستى رزگار بوونى نەتەوھىي و نىشتمانە، ترۆپك تەنيا ھىمايەكە بۇ ئەوپەرى سەركەوتن و سەربارى ئەوھش ئەو وەك تاكىك و بارى سايكۆلۆجى پەيوەست بە سىياسەت و خەباتى نىشتمانى گوزارشت لە خەباتى نەتەوھىي دەكا و ئامادەيە خۆ نەويستانە ئەو ھەموو كۆسپ و تەگەرانە بېھزىنى و نەوھستى تا ئەوپەرى سەركەوتن بى ئەوھى چاوەرانی پاداشت بكات، يان باس لە بژيوى ژيانى خۆى بكات، ھەزاران گا بەردى زل ھىمايە قورسى و گەرھىي كۆسپ و تەگەرەكانى بەردەمى رپى خەبات كە ھەندىكىان پەيوەندن بە ژيانى رۆژانەى خۆيەوھ ئەمەش ھىمايە بۇ پاكى و خۆنەويستى و گوزارشتكردن لە ژيانى دەروونى بە چەند وشەيەك.

پاكيزهئى تاكى كوردى لە خەبات و تىكۆشان و رزگارىي نەتەوھىي لە ھۆنراوھى ترى ھىمندا دەردەكەويت كە دەليت:

دەردى دوورى ... دەردى دوورى كوشتمى

دەردى وشيارى و سەبورى كوشتمى

يادى ياران و ولام رۆژ و شەو

ليى ھەرام كردم قەرار و خورد و خەو

خەمپەويئىك ليرە من ناكەم بەدى

چۆن پەنا بۇ مەى نەبەم ساقى ئەدى

سەرنج بدە دوور كەوتنەوھ كە وەك كوشتن وايە بە لاي ھىمنەوھ و يادكردى كەسوكار و يارانى خەو خواردنى لى ھەرامكردووه و كەس نەبووه خەمى لى برەويئىتەوھ و گوئ لە ئاھو نالەى دەروونى بكات و پەيامەكەى بگەيەنيت، بۇيە خۆى بەرگەى ئەو ستەمەى كردووه ئەمەش نىشانەو ھىمايەى پاكيزهئى تاكى كوردە كە شاعير بەو شيوەيە و ھەر وشەيەك ھىمايەكە بۇ ژيانىكى تايبەت كە گوزارشتى لىكردووه، ئەوھش گوزارشتە لە تاكى كوردى و ژيانى ناسورى، ھەستى ئىنتىما لاي تاكى كوردى بۇ زىد و رەگورپىشەى خۆى ئەمەش وەك ئەرىك فرۆم دەلى پيوستىەكى نەتەوھىيە بۇ ھەستكردى تاك بۇ بوونى خۆى و پىگەى ميژوويى.

لە شوئىكى تر دەلى:

ئەو کەسەى هەستى بە زۆردارى نەکرد تيخى زۆردارى بريندارى نەکرد

تيخى زۆردارى نيبه، بەلام تىخ هيمايه که بۆ کارىگهري خراپى زۆردارى لەسەر بارى دەروونى و جهستهيى تاک. مرۆقى ساغ و خاوهند دەروون دروستى هەست بە ئازار و مهينه تي دهکات مهگەر کهسيک گرفتییكى دەروونى يان نهخوشيهكى دەروونى ههبيت ههستى له دست دابيت، يان تووشى زهايمەر بووبى و هيچى له بير نه مابى. ههستکردنى شاعير به دەردى خهلك ههستییكى دروسته و واتای خۆى ههيه دهيهوئى بهرجهسته ببى بۆيه شيعر ليڤه دا دهبيتته دەربرى ئەو ههسته و نامرئ. ئەدگار ئەلان پۆ له بارهى جوانناسى دهلى كه عهقل دابهش دهكەين بۆ عهقلی پەتى و زهوق و ههستى ئاكارى، زۆربهى شاعيرانى كورد به تاييه تي شيعرى سياسى دووپاتيان كردۆته وه لهسەر ههستى ئاكارى و پابه ندبوونيان به بههائى نه ته وه يى و ته نانه ت له دوو تووى شيعرى دلداريش ههستى نه ته وه يى و خهباتى نه ته وه يى و خوشه ويستى نيشتمان پهنگى داوه ته وه، ههروهك هيمن دهلى:

گەرچى تووشى په نجه پۆيى و ههسره ت و دهردم ئەمن
 قه د له دهست ئەم چهرخه سپله يه نابه زم مه رد م ئەمن
 ئاشقى چاوى كه ژال و گهردنى پرخال نيم
 ئاشقى كي و ته لان و به ندهن و به رد م ئەمن
 گه ر له برسان و له بهر بى به رگى ئيمپۆ ره ق هه ليم
 نوکەرى بيگانه ناکه م تا له سه ر هه رد م ئەمن
 من له زنجير و ته ناف و دار و به ند باکم نيه
 له ت له تم که ن بمکوژن هيشا ده ليم كوردم ئەمن.

سه رنج بدهى له سه ره تا وه شاعير ئاماژه ي به خراپى چه رخی خۆى دهکات به لام، هه رده چيته وه سه ر نيشتمان په روه رى وه ک ئەرکيک که ئەرک په يوه سته به هه ستي ئەخلاقى و ئەو وشانه ي له و شيعره دا به کاره يتا وه هيماو ئاماژه ن بۆ هه ستي ئاكارى و زهوق و عهقلی پەتى، که دهلى له ت له تم که ن بمکوژن هيشتا ده ليم كوردم ئەمه ن،

ئەمە ھېممايە بۇ ئەوپەرى قوربانيدان و بەرەنگار بوونەوہى ئەو ستەمەى لەنەتەوہکەى دەکرئ .

ھەرودھا ھېمماگەرى لە شىعەرى شاعىرانى تەرى نىشتماندا بە پروونى دەردەکەوئەت و بە وشەى ھېمماگەرى گوزارشت لە بارى ناوخۆ و سايکۆلوجىاي کورد و گوزەرانى دەکات، لەوانەش شىرکۆ بىکەس کە دەلى:

سەرسام مەبە ئەگەر بلیم

لای ئیمە رپوی شیره

چەقەل بەسەر شىرا نیره

لیرهدا کەشوھەوای سىياسى وکۆمەلايەتى وای کردووہ رپوی بە شىر بشوبھىنرى وەک واتايەک بۇ رەتکردنەوہى واقىعى رۆژگار و ھېممايەک بۇ ناخى تاک و رەتکردنەوہى فىل و چوونە کلېشەى کەسیتىەکی ترەوہ ئەم چوونە کلېشەى وەک فرۆيد ئاماژەى پىداوہ فىلېکی دەروونىيە بۇ خۆ رزگارکردن لەو واقىعەى خاوەنەکەى نايەوئ و دەیەوئ رۆلېکی تر بىنى، ھەر وەک چۆن پياوى فىلباز و ترسنۆک بە ھۆى رۆژگارېک کە بۆى لواوہ خراوہتە شوينیک و پىگەيەکی پىدراوہ شايانى ئەو نىە، ھەر وەک دەلى:

مشک، پشیلە راو ئەنى

دال بە ھەلۆ پىئەکەنى

واتە مشک رۆلى پشیلە دەبىنى، کە ئەمەش لە شوينى خۆيدا نىە و ھېممايەکە بۇ لادانى دەروونى (الازاحە) ئەمەش فىلېکی تەرى دەروونىە بۇ سەرلەنوئ ئاراستەکردنەوہى پالئەرەکان بۇ ئامانجىکی تر، کە لە واقىعدا ئەوہ ناکرى بۆیە شاعىر تەواو گوزارشتى لەو واقىعە کردووہ و ھەستى شاعىرىش رەنگدانەوہى بارى دەروونى خۆیەتى لەو کۆمەلگايە تىیدا دەژى و ئەوہ رەت دەکاتەوہ کە رۆلى کەسىک بەدریت بە کەسىکی تر. لە ھەر کۆپلەيەک و لەھەر وشەيەک ھېممايەک ھەيە بۇ مەبەستىک ئەگىنا وشە خۆى لە خۆيدا بە روالەت شتىکی ترە و واتای خۆى ھەيە بەلام شاعىر وەک ھېممايەک بۇ

گوزارشتکردن له شتيکي تر ئەگەر به نووسين بنووسی رهنگه دهیان لاپه‌ره‌ی بویت تا پروون بکریته‌وه، رپوی چون ده‌بیته شیر ئەگەر لیکچواندن و هیما نه‌بی بۆ شتيکي تر، که پیاوی فیلباز و ترسنۆک زال ده‌بی به‌سه‌ر پیاوی ئازا که به‌شیر شوب‌هینراوه، یان چه‌قه‌ل چون زال ده‌بیته به‌سه‌ر شیردا که ئەمه‌ش وه‌سفکردنی سه‌رده‌میکه، که تییدا چه‌قه‌لی ترسنۆک و گهنده‌خۆر شیر به‌رپوه ده‌بات و دونیا پیچه‌وانه ده‌کاته‌وه، که کویر بووته‌ه چاو ساغ و چاوساغیش به‌ کویر، هر وشه‌یه‌ک و هر دیریک هیمايه بۆ واتایه‌کی تر، ئەو واتایه دیاره یان نادیاره به‌پیی زهوق و سه‌لیقه‌ی شاعیر و مه‌به‌ستی له‌و شیعره.

بۆیه شیعری کوردی هه‌میشه پرپووه له هیماگه‌ری له هه‌موو بواره‌کانیدا وه‌کو سیکس و ئافره‌ت و نیشتمان و زید و ناوه‌وه‌ی تاک و ئازادی و خۆشه‌ویستی و مرۆف دوستی. که زۆرجار وه‌ک زمانی زبر تاکی کوردی جوینیکی به‌کارهیناوه که ئاراسته‌ی ره‌گه‌زی می کراوه، ئەم ئاراسته‌یه ده‌ره‌نجامی ئەو چه‌پاندنه‌یه که تاک تووشی بووه له ژیانیدا و به‌م شیوه‌ی زبرییه گوزارشتی لیده‌کات. له پهن‌دی پیشینان به‌ هه‌مان شیوه‌ی شاعر و هۆنراوه و چیرۆک و لقه‌کانی تری ئەده‌ب هیماگه‌ری نه‌ته‌وه‌یی له‌ خۆ ده‌گریت:

رپوی له‌ کونی خۆی هه‌لبه‌گه‌رپه‌ته‌وه گه‌ر ده‌بیته

پشتکردنه نه‌ته‌وه‌ی خۆت ئاقیبه‌تی خراپ و بی ئەنجامه، هه‌لبه‌گه‌رانه‌وه هیمايه که بۆ خیانه‌ت و پشتکردنه له نیشتمان و نه‌ته‌وه‌ی خۆت

رپوی هیمايه بۆ تاک

کون هیمايه بۆ نیشتمان یان زید

هه‌لبه‌گه‌رانه‌وه هیمايه بۆ ناپاکی

گه‌ر هیمايه بۆ ئاقیبه‌ت خراپی

دار پوازی له‌ خۆی نه‌بی ناقلیشی

ئەم ته‌ن‌ها شتيکي خوازه‌یه و بووته هیما بۆ خیانه‌ت و ناپاکی ناوخۆیی واته ئەگەر که‌سیک له ناوخۆ‌وه‌وه ده‌ستی له‌ گه‌ل دوژمن تیکه‌ل نه‌کردبێ زیان به‌ خیزان و گه‌ل و نیشتمان ناگه‌یه‌نریت.

دار هیمايه بۆ تاک

پواز ھېمايە بۇ
 نەقلىشان ھېمايە بۇ نەرووخان
 پەندى پېشىنان دەلى :
 دەستى ماندوو لەسەر سكى تىرە

مەبەست لە دەستى ماندوو ئەو كەسەيە كە ئىش و كار دەكات و تەمبەل نىە،
 سكى تىر ھەموو پېويستىەكانى تىر دەكات، سكى تىر ھېمايە بۇ خوشگوزەرانى و
 تىرۆتەسەلى مندال.

كى باسى خەلكى كرد بەلاتەوہ
 بۇ ئەوان قسەى تۆش ئەباتەوہ

لە پشت ئەم دوو رستەيەوہ واتايەكى دەروونى كە سايكۆلۆجىيەتى تاك وايە ئەو
 كەسەى قسەى خەلك بۇ تۆ دىنيت قسەى تۆش دەبات بۇ خەلك، ئەمەش جورىكە
 لە دوو پرووى تاك بۇ قەرەبوكردەوہى شكست ولاوازى خوى پەناى بۇ دەبات و
 ھەندىجار دەكرى بەھۆنراوہو چىرۆك و خاوەنەكەى دەيەوئ وەك ھېمايەك بەكارى
 بىنى بۇ گوزارشتكردن لەبارى دەروونى .

لە شىعەرىكى شاعىر فەرىدون سامان بە ناونىشانى (نۆستالىژى) دا سەرنج بەدەيت
 پرە لە ھېماگەرى سايكۆلۆجى كە نىشانەن بۇ راستى شىعەر و ھەلقوولانى لەقولای
 دەروونەوہ:

بۇ مندالىم دەگەرپىمەوہ
 مندالىكى ون بووم
 بە راست بلىمەتى
 بە مەبەست گەرانەوہيە بۇ مندالى
 يان درۆيەكى شاخدارە..
 ھەرچەند بىرت لىدەكەمەوہ

بۆ منداليم دهگه پيمه وه
 دهسه لاتم به سه ر خه يالدا ناشكيت
 بيرم ده چيته وه كه رۆژي له رۆژان
 تۆ هاوړيي من بوويت...

ئەو كۆپله يه گه پانه وه يه بۆ مندالی له بنه پهدا خۆزگه خواستنه بۆ رهفتار و ههلسوكه وتی
 مندالی و تامکردنه وه ی ئەو سۆز و خوشه ويستیه ی كه بووه رابردوو، ئەمهش فيليكي
 دهرونيه بۆ خو تيركردنيك كه تيرنابي و ليڤه و ئيستا دهست ناكه ويت، بۆيه خۆزگه
 به رابردوو دهخوازيت، ئەم خۆزگه خواستنه هيمايه بۆ ونبووني خوشه ويستی و
 خۆزگه بۆ گه پانه وه ی.

شاعير دهلی مندالی ون بووم، كه نه توانی ليڤه و ئيستا بژيت كه واته دهبی بگه پيڤته وه
 سه ردهمی مندالی به لام ناشتوانی بۆيه ون دهبی ديسان ئەمهش هيمايه كه بۆ
 كيشمه كيڤشي دهروونی شاعير، گه پانه وه بۆ مندالی به باكردي كای كۆن نيه و
 شوينه واری ههسته راسته كانه.

شاعير كوتومت ئەو هيمما دهرونيه ی پيكاوه، كه گه پانه وه يان بليمه تيه يان شتی
 وا مه حاله و درۆيه ئەمهش هيمايه بۆ ئاخ ههلكيشان بۆ سه ردهميك كه ته نيا خو
 گه وزاندنه له ناو ته پوتۆزی بۆنی خوشه ويستيه کی ون، ئەمهش به خه يال و ههنديچار
 به شيويه کی نه ستiane و بی ئاگايانه، كه خویشی دهزانی درۆيه کی شاخداره، به
 ئاشكراش دهلی دهسه لاتم به سه ر خه يالدا ناشكيت ئەمه هيمايه بۆ ويڤه زهينه يکانی
 ئەو ته مه نه كه بووته گيژه لوكه و تيايدا دهخوليته وه و ناتوانی دهروازيه ك بدۆزيتيه وه
 بۆ ده ربا زبوون ليی..

ئەمانهش نموونه گه ليكي ترن له و هيمما يانه ی شاعير به كاری هيناون: بالنده ی په روبال
 شكاوی بهخت، گه واله ههور، باخی ئەفسانه ی ئەوين، بياباتی قات و قری رۆح،
 ههگبه ی كچی دوايی، كۆلانه كانی ياده وه ری، كه شتی خه يال...تد.

شيعر ههستيکه بۆ ده ربړيني ههلويسيک، ئەم ههلويسيته به پروونی و ئاشكرایي
 ناوتری، ههنديچاريش شوينه واری ههستی راسته قينه و پرووداوه كانی رۆژگاره و
 بوونه ته ويڤه زهيني و خويان له ناو نه ستدا مه لاس داوه و به هيمما گوزارشت

له خوځيان كړدووه، ئەم گوزارشتكردنه يان بۆ چه قبه ستنى شاعيره له سهر خودى پهرشوبلاوى خوځى يان گوزارشتكردنى راسته قينه ي رەفتاره كانيتى يان گه رانه بۆ خوځ دوزينه وهى كه ناچاره ده بى به هئما دهرى بېرى بى ئه وهى ههست بكات ئه مه هئمايه. بپروانه ئه م ديره شيعرانه ي شاعير غازى قهره لوسى ناسراو به حاكم:

دهستى قه دهره ئازيز گيان يان چه رخی ده ورانه

بالنده كان كوچ ده كه ن.....تد

شاعير بى ئه وهى ههست به ناخى تاك بكات سه نه چ بده چو ن تاوان ده خاته ئه ستوى قه دهر كه ئه مه ش هئمايه كه بۆ راکردن له واقيعى خوځى كه بالنده كان وهك هئمايه ك بۆ ئاشتى هه لده فېن و ديار نامينن ، لكاندن هه له به كه سيكى تره وه وهكو شيكارى دهر ونى ئماژهى پيداوه فيل و به رگريه كى دهر ونى نه ستيه لای شاعير كه ئه مئيش دهر بېرى تاكى كو مه لگا كه يه تى و پيى خو ش نيه و پيى راست نيه و ابئت به لام كه ده سه لات نه ما ئيتر مرؤف هو كاره كانى بارى دهر ونى خوځى ده خاته ئه ستى كه سانيتره وه. ئه مه ش واتا و هئمايه نه ستى ئه و تاكه يه به م شپوه يه گوزارشتى لي كړدووه، هه روه ها ده لئيت:

كو يله يه كى فير عون نيم

مه حاله بۆ من بتوانم مانگ له ئاسمان به په نجه دوو له ت كه م

شاعير وهك بلى داواى ليكراوه كه ئاسمان دوو له ت بكات يان ده يه وى ئه وئيتر پازى بكات به له تكردنى ئاسمان ئه مه ش و اتاى وه هم ده گه يه نى يان هه ستى كى نه رگسيانه يه ده يه وئ پيشانى به رانه بى بدات كه ئه م به هئزه، له پشتى ئه م ديرانه وه هه ستى كى تاكى و هه ستى كى كو مه لايه تى هه يه كه له ناو كو مه لگا دا ره گى داكو تاوه و بو ته شيعر و ئه فسانه كه ئه فسانه ش په نگدانه وهى بارى دهر ونى تاكه، كه وهك ئه فسانه گوزارشت ده كات له ههسته كانى، پو سته مى زال نمونه يه كى به رجه سته كراوه له ئه فسانه ي كوردى و ئه م ئه فسانه يه له شيعرى كوريديشدا رهنگى داوه ته وه، ته ماشاى ئه م خه ياله ي شاعير بكه ي چو ن ده يه وى وهك مندال سو ز و خو شه و ستنى ده ست بكه وئته وه به گه رانه وى بۆ مندالئى بۆ قه ره بو كړدنه وهى ئه و هه ست و سو زه ي له ده ستى چو وه

ئەمەش تەنیا هیمایە که یان واتایە که بۆ گوزارشتکردن لەوەی له واقیعدا ناتوانی به دەستی بینی که دەلیت:

ئەوا چاوه‌پوان دەبم لیڤه

هەتا کۆچی بالندەکان ئەگەر پیتەوه پۆژە خوشەکانی سەر دەمی منالیم

ئەگەر سەرنج بەدەیتە کۆچکردنی بالندەکان بەلگەن بۆ ئەوەی شاعیر یان هەستی تاک هەردەم ناشتی کۆچ بکات، هیمای بەهیز و واتای بەهیز له هەر کۆپله شیعریکدا نیشانەیی بەهیزی خاوەنەکە یەتی که توانیویتی بی هۆنیتەوه بەپیی باری دەروونی تاکی کۆمەلگەکەیی، چونکه شاعر سایکۆلۆجیای نەتەوهییە و تەنیا گوزارشت نیه له باری دەرونی شاعیر، چونکه شاعیر تاکیکی کۆمەلگەییە، بەلام دەستپیشخەری کردووه که هەستی تاکەکانی کۆمەلگەکەیی یان نەتەوهکەیی بەهۆنیتەوه و بیانکاتە شاعر و پیشکەشی بکات. ناسینی میژووی گەلیک لە شیعرو ئەدەبەکە یەوه روون دەبیتەوه، چونکه شیعرو ئەدەب تۆمارکردنی هەستەکان مروڤه بەلام به هیمای و واتای شاراو، بۆیه شیکاری شیعری شاعیران و دیراسەکردنیان ئەرکیکی پێویستە.

هەر وهها له رۆمان و چیرۆکیشدا به هەمان شیوهی زمانی شاعر هیمایگەری بەرجەستە بووه و گوزارشتی له میژووی دوورودریژی نەتەوهیی یان کۆمەلایەتی کردووه، هەر له ناو نیشانی رۆمانی (بنووسە خوین) ی جەبار جەلال غەریب دا هیمایگەری و واتای نەستی تاک و کۆمەلایەتی دەردەکەویت، که خوین نانوسیت، بەلام هیمایە بۆ سەدان وینەیی واقیعی و پشت واقیعی سەردیواری رۆژگار و هەلگری واتای توندوتیژی و دلرەقی میژوو و سەدان وینەیی زهینی جۆراوجۆر، وێرایی مەبەستی تری نووسەر که له ناخی خۆیدا یە و هاوشیوهی ناخی ئەویش وینە و واتاگەلیکی جۆراوجۆر له میشکی مروڤدا درووست دەبن دەترشین و دەبنه میژووی نەستی تاک و له گویی میژووی توندوتیژی و گپی خەباتی مروڤایەتی دەزرنگینەوه له پیناو کیشەییەکی رەوای کۆمەلایەتی و نەتەوهیی و نیشتمانی دا، که هەر وینەییەک دەربری ناخی هزریک و میژوویەک و جوگرافیایەک و سایکۆلۆجیایەک و پێویست دەکات خویندنه وهیەکی سایکۆلۆجی سەربەخۆی بۆ ئەم رۆمانە و تەواوی ئەدەبی کوردی بکریت له پیناو ناسینی تاکی نەتەوهیی و پەروەردەکردنی.

سه چاوه كان:

له ژيانه وه، اريك فروم، وهرگيراني نازاد به رزنجي

[com.https://mawdoo۳](https://mawdoo۳.com)

بروانه: الحكايات والاساطير والاحلام، اريك فروم،

بروانه: دور اللغة في تنمية السمات الشخصية للفرد - د. سالم المهدي الكوني

بروانه: الفسيفساء النفسي للادب، دكتور عزالدين اسماعيل، دار العودة بيروت ۱۹۸۱ الطبعة الرابعة ل ۱۲۹ و ۱۳۰

بروانه: ديواني هيمن

بروانه: التفسير النفسي للادب، دكتور عزالدين اسماعيل، دار العودة بيروت، الطبعة الرابعة ل ۱۹۸۱ ل ۵۱

بروانه: علم النفس الفرويدي، ج كالفن، مطبعة النهضة ۱۹۸۲

بروانه: كوشيعري (شار بوني توي لى ديت) شاعير ل ۱۳

م. كمال فاروق له چيند ديڤيڤا:

* سالي ۱۹۶۵ له خانه قين / باشوري نيشتمان له دايبووه.

* به كالوريوس له دهر وونزاني - زانكوي موسته نسريه سالي ۱۹۸۹.

* ماموستاي راهينه له به پيوه به راهيه تي مه شق و راهينان / په روه رده ي هوليير

* وتاري بواري سايكولوجي و كومه لايه تي له گوڤارو روژنامه كاني كوردستاندا

چاپكراوه كان:

* له په راويزي كه سينيديا، خويندنه وه يه كي سايكوسوسيولوژي په فتار، خانه ي موكرياني ۲۰۱۳

* سايكولوجياي منداال بو دايك و باوك، خانه ي فيربوون، ۲۰۱۰

* په ره پيداني توانا ژيرييه كان، وه زار هتي په روه رده ۲۰۲۲

* دهر وونزاني ميديايي له گه ل محمد عبدالله كه لاري ناماده كراوه، خانه ي موكرياني ۲۰۱۳

* فرويدو سروشتي مروڤ، وهرگيران، خانه ي وهرگيران هوليير ۲۰۰۹

* خه موكي، ولبرت ولسن، وهرگيران، خانه ي فيربوون ۲۰۱۱ *

* هانداني توندوتيژي ميديايي، عدنان حسين، وهرگيران، خانه ي موكرياني ۲۰۱۹.

* منداال و نالوده بوون به ته له قزيون، وهرگيران، خانه ي وهرگيران سلیماني ۲۰۰۹ *

* جله وكرني فشاري دهر وني، كيت كينان، وهرگيران

* گه مه له ژياني منداالان، وهرگيران، خانه ي وهرگيران هوليير.

* ۱۸ ياساكي سروشتي مروڤ، روبه رت گرین، وهرگيران ۲۰۲۲

ئه و كتيبانه ي ناماده ن بو چاپ:

* سايكولوجياي جل و به رگ، وهرگيران.

* ژن و پياو يه كسانن يان جياواز؟.

* پينماييكردي دهر ووني، د. موحه مه د ته ها حسين.

بیرمهند و زمانناسی کورد مامؤستا مهسعود محهمهد

■ نأ/ فاتح یاسین موده پریس

هه‌لدا نه‌وه‌ی لاپه‌ره‌ی میژووی که سایه‌تییه‌کان به‌شیکه له میژووی هه‌ر میلیه‌تیک، پوناکبیری گه‌وره‌ی کورد مامۆستا مه‌سعود محه‌مه‌د، یه‌کیکه له‌وه‌که سه‌ ده‌گمه‌نانه‌ی باشووری کوردستان، که بیرمه‌ندیکی گه‌وره و پۆشنبیریکی ناسراو و زمانناسیکی دیاربوو. مرۆفیکی حه‌قه‌رست و مرۆف دۆست و کوردپه‌روه‌ر بوو. خاوه‌نی چه‌ندان شاکار بووه له‌ بواری هه‌مه‌جۆری (زمان، ئه‌ده‌ب، میژوو، کۆمه‌لایه‌تی و فیکر)، هه‌لبه‌ته به‌ زمانه‌کانی کوردی و عه‌ره‌بی. له‌ به‌ره‌مه‌کانیدا داکۆکی له‌ ئازادی بیر ده‌کرد، فیکر و بۆچوونی باو ده‌کرده‌ بابته‌تی لیکۆلینه‌وه و په‌خنه.

سه‌ره‌تای ژیا‌نی:

مه‌سعود کۆری مه‌لا محه‌مه‌دی کۆری مه‌لا عه‌بدوللای جه‌لیزاده‌یه، له‌ سالی ۱۹۱۹ له‌ بنه‌ماله‌یه‌کی پۆشنبیر و ئاینپه‌روه‌ر له‌ شاری کۆیه له‌ دایکبووه، ده‌ستپیککی خویندنی سه‌ره‌تایی هه‌ر له‌ کۆیه بووه. هه‌ردوو قۆناغی خویندنی ناوه‌ندی و دواناوه‌ندی له‌ شاری هه‌ولێر ته‌واو‌کردوو. له‌ سالی ۱۹۴۵ کۆلیژی مافی له‌ به‌غدا ته‌واو‌کردوو و ب‌روانامه‌ی به‌کالۆریۆسی وه‌ده‌ست هه‌یناوه، پاشان بۆوه‌ته‌ پارێزه‌ر. ئه‌و ماوه‌یه‌ی له‌ کۆلیژ له‌ به‌غدا خویندوو‌یه‌تی، له‌گه‌ل دلداری شاعیر هاو‌پۆل و دۆستی دلسۆزی یه‌کتر بوونه، زۆربه‌ی ئیواران به‌ یه‌که‌وه سه‌ردانی سالۆنی وێژه‌ی خاتوو (به‌هیه‌ فه‌ره‌جوللا) کچه‌ کوردی میسریمان کردوو، که له‌ گه‌ره‌کی ئه‌عه‌زه‌مییه‌ی به‌غدا بووه. ئه‌وسا خاتوو به‌هیه له‌ به‌غدا مامۆستای کۆلیژی کچان بووه و زانایه‌کی کورد بووه. له‌م سالۆنه‌دا به‌رده‌وام کۆری فه‌لسه‌فی و هزری سازدراوه. ئه‌و زاته له‌وساوه‌ بیرری که‌وته سه‌ر فه‌لسه‌فه و شیکردنه‌وه‌ی دیارده‌ی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری سیاسی له‌ کۆمه‌لگاکه‌ی و ده‌ورو به‌ریدا.

بیر و بۆچوونه‌کانی:

مامۆستا مه‌سعود محه‌مه‌د، جگه له‌وه‌ی بیرمه‌ندیکی گه‌وره‌ی کورد بوو، پوناکبیریکی مه‌زنی کوردستانیش بوو، سه‌رچاوه‌کانی فه‌لسه‌فه‌ی هه‌یگل و مارکسی به‌ وردی خویندبووه و له‌گه‌ل باری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی کوردستان به‌راوردی

دهکردن، به نووسین دههاته گۆرهپانی دهمهتهقی و وتووێژ؛ راستی باوهری خۆی بویرانه دهردهبری. شیوازیکی تایبهتی ههبوو له نووسینهکانیدا، که لهگهڵ بهرنامهی لیکۆلینهوهی زانستیدا نهدهگونجا، وهک ئهوهی ئهوهنده گوئی به پۆلینکردنی بابتهی نووسینهکانی نهدهدا، ناونیشانی سههرهکی و سهردیبری لاوهکی بهسهر یهکهوه پیشکهشدهکرد و باکی نهبوو گهر پتر له ۱۰۰ لاپهره له نووسینهکانی لهژیر یهک ناونیشان، یاخود بی ناونیشان بخاته بهردهم خوینهری بابتهکانی.

کارهکانی:

پاش تهواوکردنی کۆلیژی یاسا، گهراوهتهوه کۆیه و خۆی پالوتوووه بۆ ئەندامیهتی پهڕلهمان و له ۱۹۵۳/۱/۱۹ دا ههلبژاردن کراو و به زۆرینهی دهنگ له ههلبژاردنهکه دهرچوووه و بوو به ئەندامی پهڕلهمان. لهو دهزگا تهشریعیه گهلیک داواکاری به نرخي پیشکهشکردوووه، وهک: گهراندنهوهی دوورخراوهکانی کورد بۆ زیدی خۆیان که مهبهستی له بارزانییهکان بووه، له ئەنجامدا ههندیکیان گهڕیندرانهوه شوین و زیدی خۆیان.

دوای سالیک دووباره ههلبژاردن کرایهوه و له ناوهراستی بههاری ۱۹۵۴ دا دیسان مامۆستا مهسعود محهمهه خۆی پالوتهوه و بۆ ئهوه خولهی پهڕلهمانهش دهرچوووه به ناوی (بهههی نیشتمانی).

* پیشهه پاریزههري.. زۆری نهبرد نوری سهعید وهزارهتیکی نویی دامهزراند و ئهوه پهڕلهمانهه ههلوهشاندهوه. ئینجا ئهوه گهرايهوه کۆیه و دهستی دایه پیشهه پاریزههري؛ تاكو كۆدهتای ۱۴ ی تهمووزی ۱۹۵۸.

* له دوای ۱۴ ی تهمووزی ۱۹۵۸ ئهوه پرووداوه سیاسیههه عیراق، ههلوئیستی سیاسی وای خواست بچیتته بهغدا و دوای ماوهیهکی کهم کراوه به ئەندامی لیژنهه چاکسازی کشتوکال له عیراقدا.

لهگهڵ ژمارهههک پسیپۆرانی یاسای کشتوکال و زهویوزار و ئاودیبری عیراقی و میسری توانییان یاسای چاکسازی کشتوکال له کۆماری عیراق دابنن. ئهوه یاسایه له ۳۰ ی ئهیلوولی ۱۹۵۸ به ناوی (یاسای چاککردنی کشتوکال له کۆماری عیراقدا) راگهیندرا.

* له سالی ۱۹۶۴-۱۹۶۵ به ناوی بزووتنهوهی پزگاربخوازی کوردستان کراوه به وهزیری دهولت له کابینهی سهروک وهزیر(یهحیا تاهیر)دا.
* له کوتایی شهستهکانی سهدهی رابردوو کراوه به ئەندامی سهرهکی له ئەنجومەنی خزمەتی فهرمانبه‌ران.

* له ۲۹ ی ئابی ۱۹۷۰ له‌گه‌ل دامه‌زراندنی (کۆپی زانیاریی کورد) له شاری به‌غدا، کراوه به ئەندامی کارای کۆپی زانیاریی کورد و، هاوکات به جیگری سهروکی کۆپ هه‌لبژێردراوه.

له به‌پێوه‌بردنی کاروباری دیوانی کۆپ ده‌وریکی بالای هه‌بووه، هه‌روه‌ها بابه‌ت و لیکۆلینه‌وه‌ی به‌ نرخي له گوڤاری کۆپی زانیاریی کورد دا بلاوده‌کرده‌وه.
مه‌سعود محهمەد زمانه‌وانی:

مامۆستا مه‌سعود محهمەد، ده‌ستیکی بالای هه‌بووه له نووسین له بواره‌کانی (زمانه‌وانی، ئەدهب و فه‌لسه‌فه و ئایدیا).

له کۆپی زانیاریی کورد سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی کرابوووه ئەندامی کارای کۆپ، له هه‌مانکاتیشدا کرابوووه ده‌مپراست و قسه‌که‌ری کۆپی زانیاری. له هه‌موو لیژنه‌کانی زمانه‌وانی، زاراو، ئەدهب به‌شداری کردوووه و هه‌ر له هه‌مووشیان ده‌مپراست بووه. به‌م به‌ره‌مانه‌ خزمه‌تی زمان و زاره کوردیه‌کانی کردوووه.

* وردبوونه‌وه له چه‌ند باسیکی ریزمانی کوردی - کۆپی زانیاریی کورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۴.

* چه‌ند هه‌شارگه‌یه‌کی ریزمانی کوردی - کۆپی زانیاریی کورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶.

ناوه‌روک .. شیکردنه‌وه‌یه‌کی سه‌ره‌تایی، هه‌شارگه‌ی راناو، هه‌شارگه‌ی کار، هه‌شارگه‌ی فیلی ئینتیقالی و ئینتیقالی پێچه‌وانه.

* هه‌لدانه‌وه‌ی چه‌ند رووپه‌ره‌ییکی زمانی کوردی - کۆپی زانیاریی کورد - به‌غدا به‌رگی ۵/ وه‌رگیراوه.

ناوه‌روک.. هه‌لدانه‌وه‌ی چه‌ند رووپه‌ره‌ییکی زمانی کوردی:

۱- دیارده‌یه‌کی فۆنه‌تیکی.

۲- ئاخافتنی عاده‌تی و شیوازی ئەده‌بی.

۳- دهنگه کانی ئاخاوتن (یهک راستی بزرکراو)، کورتهی باسه که به زمانی عه ره بییه.
* نووسهر .. نووسین ئازادی.
* زمانی کورد.
ناوه روک.. له م کتیبه دا خیزانی زمانه ئیرانییه کان، زمانی ماده کان، زمانی فارسی،
زمانی په هله وی، خستوته پروو.

* زمان:

وتاره کانی له سهه زمان و ریزمانی کوردی:

- لیکۆلینه وه کانی له گوڤاری کوڤی زانیاری کورد - عیراق - دهستهی کورد.
* به کارهینانی "ی" له ریزمانی کوردیدا، گ. کوڤ، بهرگی / ۱ سالی ۱۹۷۳ ل ۳۹-
۱۱۴.
- * سووڤرکی خامه به دهوری "راناو" دا، گ. کوڤ، بهرگی / ۲ بهشی / ۱ سالی ۱۹۷۴
ل ۹-۱۴۷.
- * چه پکیک له گولزاری "نالی"، گ. کوڤ، بهشی / ۱ له بهرگی / ۳ له بهشی / ۱ سالی
۱۹۷۵ ل ۱۰-۸۸.
- * فۆنه تیک چیمان بو بکا، گ. کوڤ، بهرگی / ۳ بهشی / ۱ سالی ۱۹۷۵ ل ۵۶۸-۶۲۲.
* چه پکیک له گولزاری "نالی"، گ. کوڤ، بهشی / ۳ له بهرگی / ۳ سالی ۱۹۷۵ ل ۸-
۷۴.
- * رینووسی کوڤ، گ. کوڤ، بهرگی / ۴ سالی ۱۹۷۶ ل ۲۳۲-۲۸۸.
* به سهه رداچوونه وه، گ. کوڤ، بهرگی / ۵ سالی ۱۹۷۷ ل ۱۳۵-۱۷۶.
* هه لدانه وهی چند پروو بهریکی زمانی کوردی، گ. کوڤ، بهرگی / ۵ سالی ۱۹۷۷
ل ۲۶۴-۳۱۱.
- * چاره سهه رکردنی گیروگرفته کانی رینووس و ئه لف و بیی کوردی، گ. کوڤ،
بهرگی / ۹ سالی ۱۹۷۷ ل ۲۶۲-۳۵۹.
- * زاراوه سازی پیوانه، بهشی / ۱، گ. روڤشنبیری نوی. ژ / ۱۱۱-۱۹۸۶ ل ۲۰۵-۲۷۳.
- * زاراوه سازی پیوانه، بهشی / ۲، گ. روڤشنبیری نوی. ژ / ۱۱۲-۱۹۸۶ ل ۱۶۲-۲۱۱.

ناوهرۆك.. زاراوه‌سازی پيوانه، به گشتی باس له زاراوه و وهرگيرانی زاراوه‌كان و زمان و زمانی كوردی .. دهكریت. لیستی زاراوه‌كان، ناوی دارپژراو، پاشگره‌كانی سهر به ناو.

بهره‌مه‌كانی به زمانی كوردی:

* به‌رهو راسته شه‌قامی ئاخاوتنی كوردی - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۸ل ۶۳.

* چه‌ند چه‌شارگه‌یه‌کی ریزمانی كوردی - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶ل ۹۸.

* وردبونه‌وه له چه‌ند باسیکی ریزمانی كوردی - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۴ل ۱۸.

* زاراوه‌سازی پيوانه - وه‌شانی یه‌كه‌م (گۆفاری رۆشنییری نوی) ژ / ۱۱۱ - ۱۱۲ سالی ۱۹۸۶.

* زاراوه‌سازی پيوانه - وه‌شانی دووهم ژماره‌ی سپاردنی به کتیبخانه‌ی میلی ۳۸۰ به‌غدا سالی ۱۹۸۸.

* چه‌پکیك له گۆلزاری نالی - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶.

* حاجی قادری كۆیی:

- حاجی قادری كۆیی به‌شی یه‌كه‌م - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۳ل ۴۱۴.

- حاجی قادری كۆیی به‌شی دووهم - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۴ل ۳۳۵.

- حاجی قادری كۆیی به‌شی سییه‌م - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶ل ۴۲.

* چه‌ماغای گه‌وره - ده‌زگای رۆشنییری كوردی - به‌غدا سالی ۱۹۸۶ل ۱۳۲.

* بۆ ئه‌میری چه‌سه‌نپوور له ههر كۆییه‌ك بیت، ده‌زگای رۆشنییری و بلاوكردنه‌وه‌ی كوردی، وه‌زاره‌تی رۆشنییری و راگه‌یاندن - كۆماری عیراق - به‌غدا سالی ۱۹۸۴ل ۱۰۲.

- * مرؤف و دهوروبهر- کۆري زانياري عيراق - دهستهي کورد - بهغدا - بهرگي ١/ سالي ١٩٧٧ل١٧٦.
- * مرؤف و دهوروبهر- کۆري زانياري عيراق - دهستهي کورد - بهغدا - بهرگي ٢/ سالي ٢٠١٠ل١٥١.
- * مرؤف و دهوروبهر- کۆري زانياري عيراق - دهستهي کورد - بهغدا - بهرگي ٣/ سالي ١٩٨٤ل١٩٧.
- * دهسته و داماني نالي - سويد - ستۆكهۆلم چ/١ سالي ١٩٩٧ل١٠٣.
- * ههجيكي تر بو بهردهرگاي (خهتي) ي زانا.
- * كهوچكيك شهكر بو قاوهي تال.
- * له پهروشهكاني ژيان.
- * ژيان و جيهانبيني.

کتیبه‌کانی به زمانی عه‌ره‌بی:

- * الانسان و محاولة - دار الثقافة و النشر الكردية /ج١ بغداد سنة ١٩٩٩.
- * الانسان و محاولة - دار الثقافة و النشر الكردية /ج٢ بغداد سنة ١٩٩٩.
- * لسان الكرد - مطبعة الحوادث - بغداد سنة ١٩٨٧.
- * من هموم الحياة - الامانة العامة للثقافة و الشباب - مطبعة حسام - بغداد سنة ١٩٩٨.
- * اعادة التوازن الى الميزان مختل - المجمع العلمي الكردي - بغداد سنة ١٩٧٧ص ١١٢.
- * المجتمع البشري لماذا يشبه مستشفى المجانين - هولير - مؤسسة اراس سنة ١٩٩٩.
- * الى غورباتشوف .. تحية و رجاء.
- * التفسير البشري للتاريخ.
- * رسالة مسعود محمد الى سعدون حمادي- الامانة العامة للثقافة و الشباب - بغداد سنة ٢٠١٠ل٩٧.

وتاره‌کانی به گشتی..

- * ره‌واندنه‌وهی دوو ره‌خنه، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۸۰ مایسی ۱۹۸۰ ل ۲ - ۱۴.
- * تیرو پشکی له ده‌نگسازی، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۱ ئاداری ۱۹۸۴ ل ۲۸ - ۵۲.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۳ - ۱۰۴ - ۱۹۸۴ ل ۷۰ - ۹۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۲، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۵ - ۱۹۸۵ ل ۱۴۵ - ۱۶۸.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۳، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۶ - ۱۹۸۵.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۴، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۸ - ۱۹۸۵ ل ۲۹۵ - ۳۱۴.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۵، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۹ - ۱۹۸۶ ل ۲۷۷ - ۳۱۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۶، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۳ - ۱۹۸۷ ل ۱۲۱ - ۱۸۹.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۷، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۴ - ۱۹۸۷ ل ۱۶۳ - ۱۸۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۸، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۵ - ۱۹۸۷ ل ۲۳۵ - ۲۵۲.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۹، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۶ - ۱۹۸۶ ل ۱۸۳ - ۲۰۶.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۱، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۱ - ۱۹۸۹ ل ۱۳۳ - ۱۵۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۲، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۲ - ۱۹۸۹.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۳، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۳ - ۱۹۸۹ ل ۹۵ - ۱۱۶.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۴، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۴ - ۱۹۸۹ ل ۸۴ - ۹۵.
- * ده‌ستبژیریکی له کتییی ئەنجوومه‌نی ئەدیبان، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۳۱ - ۱۹۹۳ ل ۳۴ - ۵۶.
- * بژار و گولبژیریکی له هه‌ندی نووسراوی کوردی، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۳۴ - ۱۹۹۴ ل ۲۹ - ۴۶.
- * ره‌مزی نافع قوربانیه‌ی زله‌که‌ی هه‌ولیر، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۳۳ - ۱۹۸۵ ل ۰ - ۱۱.

* هه‌ولیر تاریکستانه و دهۆک چراخانه، هه‌فته‌نامه‌ی هاوالاتی. ژ/ ۱۳۳ - ۲۰۰۰.

هه‌قپه‌یئین:

ده‌یه‌ها هه‌قپه‌یئینی له‌گه‌ل ئەنجام‌دراوه که هه‌ندیکیان دواتر له دوو توئی کتیب
خرانه به‌رده‌ست له‌وانه:

* نامه‌کانی مه‌سعود محهمه‌د - ئا/حه‌کیم کاکه وه‌یس، که به چه‌ند به‌شیک له گوٚقاری رمان بلاقرايه‌وه، دواتر له کتیبی رمان به ناوی نامه‌کانی مه‌سعود محهمه‌د بلاقرايه‌وه.

* ژیان و جیهانبینی گفتوگو له‌گه‌ل مه‌سعود محهمه‌د دا - ئا/هه‌لو به‌رزنجی. ئەمه دواتر له سالی ۲۰۰۱ ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌ردهم له دوو توئی کتیبی به‌نرخ که‌وته به‌رده‌ست.

* دیداری رمان له‌گه‌ل مه‌سعود محهمه‌د، به‌غه‌یری ئیمان به‌حه‌ق که له منداڵییه‌وه بۆم ماوه‌ته‌وه، که‌س نییه له ژیر ته‌ئسیریدا بم - هه‌قه‌یینی ئازاد عه‌بدولواحید ، گ، رمان هه‌ولیر ۱۹۹۹.

کوچی دوايي:

له دواي راپه‌پینی خه‌لکی باشووری کوردستان له به‌هاری سالی ۱۹۹۱ و کشانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی عیراق له کوردستان، ماموستا مه‌سعود محهمه‌د گه‌رايه‌وه کوردستان.

له رۆژی ۱ ی نیسانی سالی ۲۰۰۲ له نه‌خوشخانه‌ی رزگاری له هه‌ولیری به نه‌خوشی کوچی دوايي کردووه.

له رۆژی ۲ ی نیسانی سالی ۲۰۰۲ له گوٚرستانی ده‌رویش خدر له کوٚیه له ته‌نیشته گوٚری مه‌لای گه‌وره‌ی باوکی به‌خاک سپی‌ردراوه.

ژیدەر:

ئینکسلۆپیدیای هه‌ولیر- که‌سایه‌تییه ناوداره‌کان - له بلاقراوه‌کانی ده‌زگای چاپ و بلاقردنه‌وه‌ی به‌درخان - نه‌ریمان عه‌بدوللا خو‌شناو - به‌رگی /۱۰ سالی ۲۰۰۹ - ل ۴۵۹۷ - ۴۵۹۵

مه‌سعود محهمه‌د - بیبلوگرافیا و پی‌رستی له کتیبی کوردیدا - ئا/بوار نوره‌دین هه‌ولیر سالی ۲۰۱۷.

هونه‌ری ژیاننامه‌ی کوردی له ئەده‌بی کوردیدا (مه‌سعود محهمه‌د - پاکیزه ره‌فیع حیلمی) وه‌ک نمونه/ نیعمه قه‌ره‌نی - یه‌کیتی نووسه‌رانی کورد، مه‌ل‌به‌ندی گشتی ۱۱ - چاپخانه‌ی رۆژه‌ه‌لات - هه‌ولیر - چ /۱ سالی ۲۰۱۲ ل ۹۷

هه و النامهه كئيب

رووتکردنهوی زمانی کوردی، مهترسییه کی گه ورهیه

په سوول سوئتانی ■

رووتکردنه وه و هه ژارخستنه وهی زمان له سه رده می ته کنولۆژیا و شوپرسی زانیارییه کاندای مه ترسییه کی گه ورهیه بو سه ر زمانی نه و گهل و نه ته وانهی هیشتا کیانیکی سیاسیان نییه و سیسته م و دامه زراوهیه کی نه وتویان نییه زانستیانه پشتی زمانه که یان بگری و دهوله مه ندتری بکات.

ئیهستا نه م مه ترسییه له سه ر زمانی کوردی به زهقی و خهستی، ههستی پی ده کریت. راسته شه پۆلی نووسین و وه رگی پانی کتیب له زمانه جیا جیا کانه وه و روژ به روژ پتر بوونی کتیبخانه ی کوردی له کتیبی جو راو جو ر جیی دلخوشییه. به لام له گهل نه وه شدا هیندی ئامازه ی مه ترسیدار ههست پی ده کرین، که پیویسته زهنگی مه ترسییه که یان بو لی بدریت و نووسه ر و وه رگی ره زمانخوشه ویسته کان و مشوورخوران و دلسوزانی زمانی کوردی وه ئاگا بینه وه.

مه ترسییه کان

پۆل ریکور ده لی: گه وره ترین مه ترسیی رو شنیری و کولتووری نه م سه رده مه دا، رووتکردنه وه ی زمانه و دابه زانندیی تا نزمترین ئاست هه تا نه وه ی ده یکه نه ئامرازیکی چاودیری شاره زایانه به سه ر شته کان و بنیاده مه کاندای. پۆل ریکور پیی وایه زمان که نزم کرایه وه و کرا به ئامراز ئیتر پیش ناکه وی و گه شه ناکات و ده لی: نه و به ئامراز کردنه ی زمان مه ترسیدارترین مه یل و ویستی رو شنیرییه، که تییدا ته نیا چاوه روانیمان له زمان نه وه ندهیه په یامه که مان بو بگوازیته وه و هیچی تر.

ئیهستا زمانی کوردی ته واو خراوته نه م دوخی به ئامراز کردنه وه و نه گه ر میدیای کوردی به بی نه وه ی گوئ بدنه تاییه تمه ندی و توانا و دهره تانه کانی زمانی کوردی و یه کسه ر کردوویانه ته ئامرازیک بو گه یاندنی په یامه کانی روژانه یان و له و سو نکه یه شه وه زمانه که مانیان ته واو دارنیوه و رووتیان کردووه ته وه، مخابن نووسه ر و وه رگی ره کانیشمان له بری نه وه ی راسته ره وه ی زمانی خواری خچی میدیا بن، هه ر کامه و به بیانوویه ک خه ریکی رووتکردنه وه ی زمانی کوردین و به شیکیان هه ر گوپراهی لی زمانی میدیاکانن و ده قاوده ق وه ک میدیاکان ده نووسن.

راسته زمانی میدیا ده بی زمانیکی بی پیچوپه نا و بی گریوگول و ساده و ره وان بی، به لام تیکدانی رسته و دارشتنه وه ی رسته کان به پیی ری زمانی دهرودراوسی به

بیانوی دروستکردنی زمانی میدیایی نهک پاساوهه لگر نییه بگره تاوانیکی گه وره شه. ئیمه ده توانین زمانیکی میدیایی رهوان و ساده شمان هه بی به بی ئه وهی زمانه که ی خویمان شیواندبی، که له دهر فته تیکی له باردا به وردی باسی ئه م مه سه له یه ده که مه وه. ترس له وشه ی خو مالی و به که مگر تنی خوینهر

یه کیک له بیانوه کان بو روو تکر دنه وهی زمان ئه وه یه که خوینهر نابج له ههر لاپه ره یه کدا سهر به هه بنانه بو رینه دا بکا و بزانی ئاخو مانای فلانه وشه چیه. ئه مه پاساویکی خراپه. دابه زاندنی قه له م و نزمکردنه وه یه تی تا ئاستی خوارخواره وهی کو مه لگا. تو که بخوازی یه کیک به په یژه یه کدا سهر بخهیت، باشتترین حاله ت ئه وه یه پله یه ک له سه رووی ئه وه وه راوهستی و دهستی بگریت. وشه ی کوردی ئه گهر ناموش بی، خوینهری زیرهک له دوو تویی رسته دا ده سه بجی لی تی ده گا و ئه گهر توزیکیش دردو نگ بی له تیگه یشتنه که ی، ئینجا سهر به قامووسی کوردیدا ده کات. ئه وکات تو به و کارهت هه م ده قه که ی خو ت ده وه له مه ند کردو وه، هه م خوینهره که ت پله یه ک هه لکیشا وه ته سه ره وه.

به ناوچه ییکردنی زمان

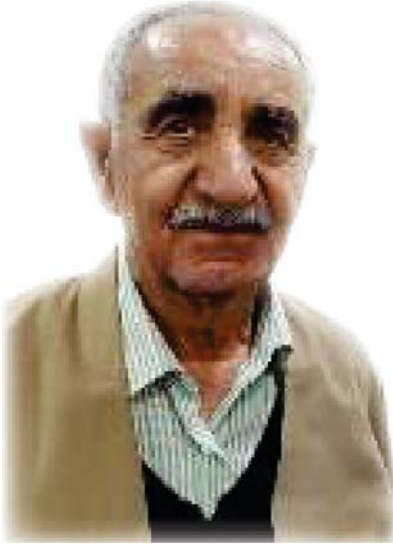
ده مارگرژی شارچیتی، نه خو شیه کی دیکه یه، که له سیاسه ته وه بازی دا وه ته نیو گو ره پانی زمانه که مانه وه و خه ریکه زمانی کوردی وه ک دا وه لیک لی ده کات، که ته نیا په رووپالی ئه و شارهی پیوه مابی که له وی چه قینراوه. ترس له وشه و دهسته واژهی ناوچه کانی دیکه ی کوردستان به هیچ شیوه یه ک خزمه تی زمانی شار و ناوچه که ی خو ت ناکا. شار هه یه له م کوردستانه دا، که رووناکبیر و خوینده وار هکانی و به شیک له ده زگا رووناکبیری و چاپه مه نییه کانیشی، به بی هیچ به لگه یه کی ئه قلانی و قه ناعه تکه ر پیداگرانه ده لین: "خه لکی شاره که ی ئیمه کتیب و نووسینی نووسه ر و وه رگی رانی فلان شار ناخویننه وه". وه ک بلی فلانه شاره که، به زمانی دیوودرنج بنووسن. یان: "ئه م وشه و دهسته واژانه ئیمه به کاریان ناهینین و پیوستیشمان نین، زمانه که ی ئیمه ستانده ره و لیمان مه شیوینن".

له حالیکدا روژانه ده یان شه پۆلی رسته تیکدان و زالکردنی تایبه تمه ندیه ری زمانیه کانی عه ره بی و تورکی و فارسی به سه ر زمانی کوردیدا خه ریکه زمانه که مان

دهخنکینی و ئەو بەرپزانه میثیکیشیان میوان نییه، بەلام بە بیستنی دەستهواژه و ئیدیۆم و وشە خۆمالییهکانی خۆمان دەماری لاملیان هەلدهستی، بۆچی؟ چونکه ئی شارەکهی ئەوان نین.

زمان بە ئیدیۆم و دەستهواژهی جۆراوجۆرهوه جوانه، که تو دەرگای شارەکهتت لهسەر وشە و دەستهواژه و ئیدیۆمی شار و لادی و ناوچه جیاجیاکانی ولاتهکهت داخست و قهناعهتت بهو حهوسهد ههشتسهده وشهیه کرد که له نیو شارەکهی خۆتا پیی دهنووسی، زۆر ناخایهنی ههموو شاعیر و وهرگیڕ و نووسەر و روژنامه نووس و لیکۆله رانی شارەکه، زمانی نووسینیان یه کدهست و وهک یهک دهبی. ئیتر هیچ جیاوازییهک له نووسین و زمانی نووسه راندا بهدی ناکهیت. ئەوهیش واته کوشتنی زمان. وهک ئەوهیه بالندهکانی نیو باخیک ناچار بکهیت ههموویان به یه کدهنگ بخوینن. ئاخر وهک چۆن مرووف له گۆرانی گوتندا، ههر کهسه و تون و رهنگی دهنگی دیاره، ئاوا له نووسینیشدا جیاوازییهکان بهرچاون بهو مه رجهی یه کدهست نه کرابن و زمانه که به هه موو تاییه تمه ندییه کانییه وه.

ههروێشدهی کتێب

سى ۋتار لہ چلہى نووسەرو زمانناس
د. عەزىز گەردىيەوہ

عەزىز گەردى
.. شانازى نەتەوہيىك

■ وريا عومەر ئەمىن*

عەزیز گەردی ھاوڕێ و قوتابی و ھاوپیشتەیی زیاتر لە نیوسەدەم، لە شەستەکانی سەدەیی رابردوو و ھاوڕێی گیانی بە گیانی یەکتەر بووین، بەردەوام زوو زوو یەکتەرمان لە کتیبخانەیی گشتیی ھەولێر دەدیت. گەتوگۆکانمان لە بارەیی زمان و ئەدەبی کوردی و بیانی کۆتایی نەدەھات. کتیب و بیر و بۆچوونمان ئالوگۆر دەکردەو. پاشان وا رێککەوت لە نەو دەھەکاندا بێم بە مامۆستای و ئەندام لیژنەیی گەتوگۆی نامەکانی.. نامەکانی دوایی ھەک کتیب بۆلاوکرانەو، شوپشیک بوون لە بواری کیش و سەرۆای کلاسیکی کوردی. رۆلێکی بالایان گێرا لە پیشخستنی لیکۆلینەو ھەیی کیشناسیی کوردی و خستنەرووی لایەنە شاراوھەکانی. بوون بە سەرچاوەیی سەرھەکی بۆ لیکۆلەو ھەران. وەلامی پرسیارە دژوارەکانیان دایەو. ھەر لە کاتی گەتوگۆی ماجستیرەکەیدا من ناسناوی (فەراھیدی کوردم) پێ بەخشی.

شایانی باسە لە ژمارە ۱۲۶ ی سالی ۱۹۹۰ ی گۆقاری رۆشنییری کوردیدا باسیکم بە ناوینیشانی (شەپۆلەکانی شیعی کوردی) یەو بۆلابۆتەو، تیبدا کیشی شیعی کوردی و ھەرۆزی ھەرھەیی بەراورد دەکەم. بۆ یەکەم جار ھەموو زەحافات و عیلەکان بە یەک خستە دەخەمە روو. لە گەتوگۆکانماندا لەگەڵ عەزیز گەردی لە بارەیی ئەم باسەو، لە کاتی کۆرسەکانیدا، عەزیز گەردی وتی لەم باسەتدا زۆر کەم باسی شیعی ھەرۆزی کوردی دەکەیت، وتم ئەمە سنووری باسەکەمە تۆ دەتوانی ئەم سنوورە بشکینیت و ئەم ئەرکە ئەنجام بدەیت. پیشنیاز دەکەم بیکەیت بە ناوینیشانی نامەکەت. وا بوو پەسندی کرد و کردی بە بابەتی نامەیی ماجستیرەکەیی بە ناوینیشانی (کیشی شیعی کلاسیکی کوردی و بەراورد کردنی لەگەڵ ھەرۆزی ھەرھەیی).

لە سالی ۱۹۹۹ دا وەزارەتی رۆشنییری حکومەتی کوردستان نامەکەیی ھەک کتیب بۆلاوکرەو، تیبدا لە ل (۴۲ - ۴۳) ناوی ئەم باسەم دەھینیی و بۆچوونی خۆی لە بارەییو دەردەخات.

جگە لە لیکۆلینەو ھەکانی لەبارەیی کیش و سەرۆادا، دکتۆر عەزیز گەردی بیکیکە لە باشترین وەرگێرەکانمان. دەیان رۆمانی جیھانی کردۆتە کوردی، گەلی لیکۆلینەو ھەیی رەخنەیی لەبارەیی ئەدەبی کوردی و جیھانی پیشکەش کردوو. زمانزان و فەرھەنگناسیی لێھاتوو بوو. نووسینەکانی بە کوردییەکی رەوانی پتەو پیشکەش

دهکات. گهلی وشه و دهربرینی کوردیی رهسهنی به بواری نووسینی کوردی ناساندوو.

عهزیز گهردی زۆر خوینیکی رهسهن بوو. لهو پۆمانانهی وهریگێراونهته سهر زمانی کوردی دهردهکهوی که عهزیز گهردی نیشتمانپهروهریکی بیرمهند بوو. به پلان پۆمانهکانی بۆ وهرگێران ههلهبژیرا. بارودۆخی کۆمهلایهتی و مرویی و کیشهکانی سیاسی و ههستی نهتهوایهتی ناوهروکی زۆربهی ئهو پۆمانانهی وهریگێراون زۆر له هی کورد دهکهن.. ئهوهی بیانخوینیتهوه و نهزانی که له زمانانی ترهوه وهرگێردراون وا دهزانی کورد نووسیوونی.

هاورپیهتی و پهيوهندیی خوشهویستیمان تا سالی ۲۰۰۹ بهردهوام بوو ، تا له پر لیم رهنجا، به هۆی بارودۆخه دهروونییهکهی که ئهنجامی بیرکردنهوهی قوول و ههسته فره ناسکهکهی بوو. ئهمه وای لیکرد گومان له ههموو کهس بکات، متمانهی به کهس نهمینئ، له ههموو هاورپییانی نزیک و دووری دابریئ. بهلای منهوه ئهم خهسلهتهی عهزیز گهردی بهخیر گهراپهوه بۆمان، وای لیکرد گۆشهگیر بی، ههموو کاتی خۆی بۆ خویندنهوه و نووسین تهرخان بکات، که ئهنجامهکهی ئهوه بوو ئهوه ههموو بهرهمه نایابه پیشکesh به بواری و میژووی ئهدهب و پۆشنبیری کوردی بکات و کتیبخانهی کوردی دهولهمهند بکات.. من به فان کۆخ و فۆکۆ و بیرمهنده زاهیده سوؤفییهکانی دهشوبهینم..

لهکۆتاییدا دهلیم عهزیز گهردی زاناییکی کهموینهی لیها تووی کورده ، قۆناغیکه له میژووی ئهدهب و پۆشنبیری کوردیدا ، کورد ههتا ههتایی شانازی پیوه دهکات. لهسهه ئهم مینهره، بهناوی ههموو ئامادهبووانی ئهم ماتهمینهی عهزیز گهردی داوا له شارهوانیی ههولیر دهکهم پهیکهریکی بۆ بکهن له یهکی له پارکهکانی شاری ههولیر و هۆلیکی شایانی به ناو بکهن لهو زانکۆیهی شیهی ژیا نی خۆی تیدا بهسهربرد له پیناو پۆشنبیری و زمان و ئهدهبی کوردی. رهحمهتی خوای لی بی... ههر خوش بن...

* ئهندامی کارای ئهکادیمیای کوردی

هه و النامهه كئيب

عەزیز گەردی

رەزئیکی بەبەرەم لە داوینی قەلادا

یوسف محەمەد بەرزنجی ■

تیۆەردان:

نەتەوہ چۆن خاوەنی زمان و کەلتووڕو خاک و سەرۆه‌رییەکانی دیکەییە، نیۆەندی پۆشنبیری و پوناکبیریش بەهەمان شیۆە خاوەنی سامان و بەهاو و گەنجینەیی مەزنی عەقڵی و داھینانی تاییەت بەخۆیەتی، ئەدیب و شاعیران و نووسەرەکان ھونەر مەندەکان بە ھەموو بواری نیۆەند و پێچکەکانیەو، سامانی نیشتمانی و سەرۆھری و گەنجینەیی لە بن نەھاتووی گەلەکانیان، پارێزگاریکردن لە دەستکەوت و سامان و گەنجینەیی ولات و نەتەوہ، بەستراوہتە بە پلەییەکی بەرز بە کەسایەتییە دەست ڕەنگین و داھینەر و بە بەرھەم و ماندووہکانی ئەم نیۆەندەو، پێشکەوتن تەنیا لە بواری تەکنەلۆژی و بالەخانە و پرد و تونیل و ڕیگاوبان و ئابووری و پیشەسازییە، بەلکو بەشیکی گەورە و گرنگی بەر نیۆەندی پوناکبیری و داھینانی عەقڵی و ھزری مەرۆف و کەسایەتییەکانی دەکەوێت، ئەوہی لەم دونیا جەنجال و پڕ کێشەمەکیش و خۆخواردنەو و داروخانەیی مەرۆف و وێران بوونی نیشتمان و کاوولبوونی شارستانییەکاندا دیتەدی و مەرۆقایەتی بۆنی پێوہناوہ و مەرۆقایەتی لە دامینی شەرپیکی خۆکوژیدا چاورییەتی و چەکە کۆکوژ و ناوکییەکان لە ئامادەباشیدان لە بەران بەر یەکتەردا و لە پۆژ و سال و چرکە و کاتی نزیک بونەوہیدایە بۆ وێران بوون و کاوولبوونی گۆی زەویی و مەرۆقایەتی، ڕەنگە لە ئان و ساتدا بیٔ، بۆ تیکوپییکدانی مەرۆقایەتی و شارستانیەتی ھەزاران سالە و بۆ بە خۆلەمیش بوونی گەردون بە ھەموو زیندەورانی زیندوو مردووییەو، بە خاکیشەو، بەلام ئەوہی ئەمەرۆ بۆ پێشکەوتن و بەرەو پیشەوہ چوونی کۆمەلگە و مەرۆقایەتی تیدەکوژی، ھزرمەند و نووسەر و پوناکبیر و ھونەر مەندەکان، کە لە سەر دەستی بەرھەمی ھزری ئەواندا گەلان و میللەتان ھەنگاوی گەورەیی پێشکەوتنیا بە سەخاوەتەوہ بریوہ و لە مەنزلگەیی سەرۆھری و وچانی بەرزدا بۆدونیا پێشکەوتن دەروان و لە خەونی گەوردا دەژین.

عەزیز گەردی وەک نەمۆنە:

عەزیز گەردی، پیاویکی دەگمەن، ماندوو و بیدەنگ و سادە و ساکار و ھیمن دوورەپەریز و خۆدەرنەخەر، عەقڵیکی ناوازە و بە خزمەت بۆ گەلەکەیی، بەرھەمەکانی بەقەد بالای مەرۆقیکی کوردە، زانا و زمانزانە، لە ئینگلیزی و فەرەنسی، فارسی، عەرەبی، کوردی... ڕەنگە کەم گوتبیت دەزانیت، تا ئیستا لە شاشەییەکی تیقیەکەوہ

نه بئيراوه، له كورپكدا دهرنه كه وتوو، به لام دهيان كتيبي بو كتيبخانه ي كوردي نووسيوه و وهرگيراوه، هه موو چاپكراوه كاني خويي به هه ول و ماندوو بوون و شهونخوني و پر ئازار و خهوني مهزنه وه چاپكردوو، نه و دكتوراي هه يه، به لام قهت له ههچ كتيبيكيديا، له سه ر پوو بهرگي چاپكراويكيديا داليك بو پيشخاني ناوه كه ي دانه نراوه، عه زيز گه ردي كورپي لادئ و شاره، به لام خه مي نه و كتيب و خوينده واري و پيشكه وتنه بو گه له كه ي، نه و به ماموستايه تي دهيان نه وه ي شار و گوندي تا زانكو پيگه ياندوو، نه وه نده ي به خه مي خوينده وارييه وه بووه، نيو نه وه نده به خه مي خوويه وه نه بووه، نه و پياويكي مهزنه ساماني گه و ره و گه نجينه ي نه براوه ي نه م گه له يه، چون ئاسايش و ئارامي بو پيشكه وتن به نرخ و به كه لكه، نووسه ران و روناكبيرانيش بو گل به كه لك و به سودن، نابيت نه م گه نجينه و سامانه نه ته وييا نه فه راموش و په راوييز بخرين، تكيه عه زيز گه ردي كه وهك ره زيكي به ردار و گوليكي بو نخوشه فه راموش مه كه ن و به هاناييه وه بچن، چونكه نه م سامانه گه و ره و مه زنانه تا سه ده يه كي تر رهنگه دروست نه بنه وه، تا له ژياندان ريزيان بگرن و به ساماني گل و خاكي خوتاني بزنان و با له بيرنه چنه وه.

عه زيز گه ردي و ياده وري:

له سه ره تايي سالي هه شتاوه ماموستا عه زيز گه ردي ده ناسم، چه ند جاريك له ناحيه ي به حركه مه نزلگه و زيدي خوي سه ردانم كردوو و به خزمه تي گه يشتووم، له گه ل ماموستاي پاريزه ر و خه مخوري ميژوو كه له پوو رو دل سو ز ماموستا (عه بدولر قيب يوسف) سه ردانم كردوو و به سه رمان كردوته وه، كاتيک ماموستا له زانكوي موسل قوتابي بوو له به شي زماني فه ره نسي، له يه كه م سالدا كتيبيكي له فه ره نسييه وه كرده عه ره بي و له زانكو به هوي ليها تووي و تواناي نه م كه سايه تيه له قوناغي يه كه م به رزكرايه وه بو قوناغي سييه م و ريزي له زانكو ليگيراوه و به به هاي به رزه وه سه يري كرا، نه و كاتانه ش ده هاته سلیماني چه ند جار له گازينوي گل و ميوانخانه كه ي ميرزا حسين، ئوتيلي گل يه كترمان بينيوه، نه و كاته ي سه ره تاي سالاني هه شتاكان، (نه ده بي بيگانان) ي چاپكرد و به چه ند بهرگيک و (داغستاني من) ي ره سول هه مزه توقي له ئينگليزييه وه وهرگيرا و چاپ و بلاو كرده وه، زياتر ناسراو ناوي له نيوهندي نه ده بيدا له دره وشانه وه دا بوو، ماموستا عه زيزم كاتيک

ناسی گهنجیکی ۱۴ سالان بووم، زور سهرسام بووم به زمان پاراوی و سادهیی و له سهرخویی و دهوله مه‌ند و کامل له مه‌عریفه‌دا، ئەوکاته‌ی (کتیبخانه‌ی خاکی) مان له گازینۆی گهل هه‌بوو له‌گه‌ل شه‌هید مه‌حمود خاکی، له شه‌قامی مه‌وله‌وی ته‌نیشته‌ی پۆسته‌ی سلیمانی، سهردانی ده‌کردین و ده‌مانبینی و به‌خزمه‌تی ده‌گه‌یشته‌ین، ههر کاتیک هاتیبته‌ی سلیمانی سهردانی مامۆستای شوینه‌وارناس و میژووپه‌روه‌ر مامۆستا عه‌بدولپه‌قیب یوسفی کردوو، ئەوه‌نده‌ی بزانه‌م ئەم دوو که‌سایه‌تییه‌ زور پڕیز و خۆشه‌ویستی له‌ نیوانیاندا هه‌یه.

عه‌زیز گهردی کتیه:

عه‌زیز گهردی، پیاویکی بیگه‌رده‌ پاکه‌ دلسۆزه‌ ناوی (عه‌زیز ئەحمه‌د عه‌بدوللا) یه‌ سالی ۱۹۴۷ له‌ ناحیه‌ی به‌حرکه‌ له‌دایک بووه، سالی ۱۹۶۸ هاتونه‌ته‌ شاری هه‌ولیر، به‌لام زۆری بنه‌ماله‌که‌یان ههر له‌ناحیه‌ی به‌حرکه‌ ماونه‌ته‌وه‌ و به‌کاری ئازهلداری و جوتیاریه‌وه‌ سهرقالبوون، قوئاغه‌کانی خویندنی تا ئامادی له‌ (به‌حرکه‌) ته‌واوکردوو، سالی ۱۹۷۰ بوته‌ ئەندامی یه‌کیتی نووسه‌رانی کورد، سالی ۱۹۷۶ بوته‌ ئەندامی رۆژنامه‌نوسانی عێراق، سالی ۱۹۸۴ بوته‌ ئەندامی کۆمه‌له‌ی وه‌رگیژان، سهرپه‌رشتی ده‌یان قوتابی کردوو به‌ نامه‌ی ماسته‌ر و دکتورا، به‌کالۆریۆسی له‌ به‌شی فه‌ره‌نسی زانکۆی موسل به‌ ده‌سته‌یناوه‌. سالی ۱۹۹۴ ماسته‌ری له‌ ئەده‌بی کوردی به‌ ده‌سته‌یناوه‌، ۱۹۹۹ دکتورای به‌ ده‌ست هه‌یناوه‌ له‌ سه‌ر (سه‌روا)، سالی ۲۰۰۹ بو‌ جاری دووه‌م دکتورای له‌ زانکۆی کۆیه‌ له‌ سه‌ر (رۆمیۆ و جوه‌ولیه‌ت و مه‌م و زین): لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی به‌راوردکارییه‌ به‌ ده‌سته‌یناوه‌، له‌ زۆریک له‌ قوتابخانه‌کان مامۆستایه‌تی کردوو و وانه‌ی وتۆته‌وه‌، دوا‌ی ئەوه‌ی زانکۆی ته‌واوکردوو بوته‌ مامۆستای کۆلیژی ئەده‌بیاتی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، یه‌کیکه‌ له‌ نووسه‌ره‌ جدی و پڕ به‌ره‌مه‌کان له‌ نووسین و وه‌رگیژاندا، دوا‌پلی زانستی پروفیسۆر بووه، به‌داخه‌وه‌ به‌هۆیی نه‌خۆشی رۆژی دووشمه‌مه‌ ۶-۶-۲۰۲۲. مالاوی کرد و به‌جیه‌یشته‌ین، زۆریک له‌ که‌س و لایه‌ن و ده‌زگا‌کان ویستویانه‌ ریزلینان و بۆنه‌ی بۆ سازکه‌ن، به‌لام ئەو په‌تی کردۆته‌وه‌و رازی نه‌بووه، ئەو هه‌میشه‌ ده‌لیت: به‌ره‌مه‌کانم ماندوو بوونم چه‌زی خۆمه‌ و منه‌ت به‌ سه‌ر که‌سدا ناکه‌م.

داغستاني من و نامه يهك:

كاتيك (داغستاني من) ي رهسول همزه توف، له لايهن ماموستا عهزیز گهردييه وه چاپ و بلاوكرایه وه، له مانگی (۹) ی سالی ۱۹۸۵، بو هینانی کتیبه که ی سهردانی شاری سلیمانی کرد، به خزمه تی گه یستم و داوام لی کرد ژماره یه کی زور له کتیبه که یم بو بنیریت بو ئه وه ی بوی بفروشم و بوی ساخ بکه مه وه، ئه و په یمانی دا بوم بنیریت ئه وه بوو که پویشته وه بو شاری هه ولیر، گه رایه وه، به ژماره (۱۷۰) دانه ی بو هینام منیش هه موویم بو فروشت و به بهرپز هیمداد حسین که ئه و کاته قوتابی زانکوی سه لاهه دین بوو، له کولیزی ئاداب به شی زمانی فارسی و هاورپی قوتابیان خوالیخوشبوو سابیر شیخ حسینی حاجی مامه ندی و دکتور عه تا ره شید حسین بوو، له هه مان کولیز و جار جار ده هاته سلیمانی، پاره ی کتیبه کانم به شیکی فروشراوی بو نارد و پاشتر ئه ویشم بو نارد، ئه ویش پاشتر داغستاني من، بهرگی دووه می به کاغزه ی بور چاپ کرد بوو، به لام به په رهی سپی و جیاواز له چاپه که ی دانه یه کی بو ناردم، ئه م نامه ییبه ی که ده یخویننه وه باسی هیمداد حسین و (۱۷۰) ژماره داغستاني من و کتیبه فروشراوه کان ده کات، میژووی نامه که وه ک به لگه و دیکومینت بو بهرواری ۱۴/۹/۱۹۸۵ ده گه پیتته وه، کتیبی (داغستاني من) ی ۲۵/۹/۱۹۸۵ به دیاری و پیشکesh بو ناردم تا ئیستا له لام پاریزراون.

هه ولیر

۹۸۵/۹/۱۴

بو کاک یوسف محمدهد، کتیبخانه ی خاکی

سلاو...

- کاک یوسف که داغستانه که م

هینا سلیمانی (۱۷۰) دانه م لات

به جی هیشته. نازانم چیت لی کردون؟

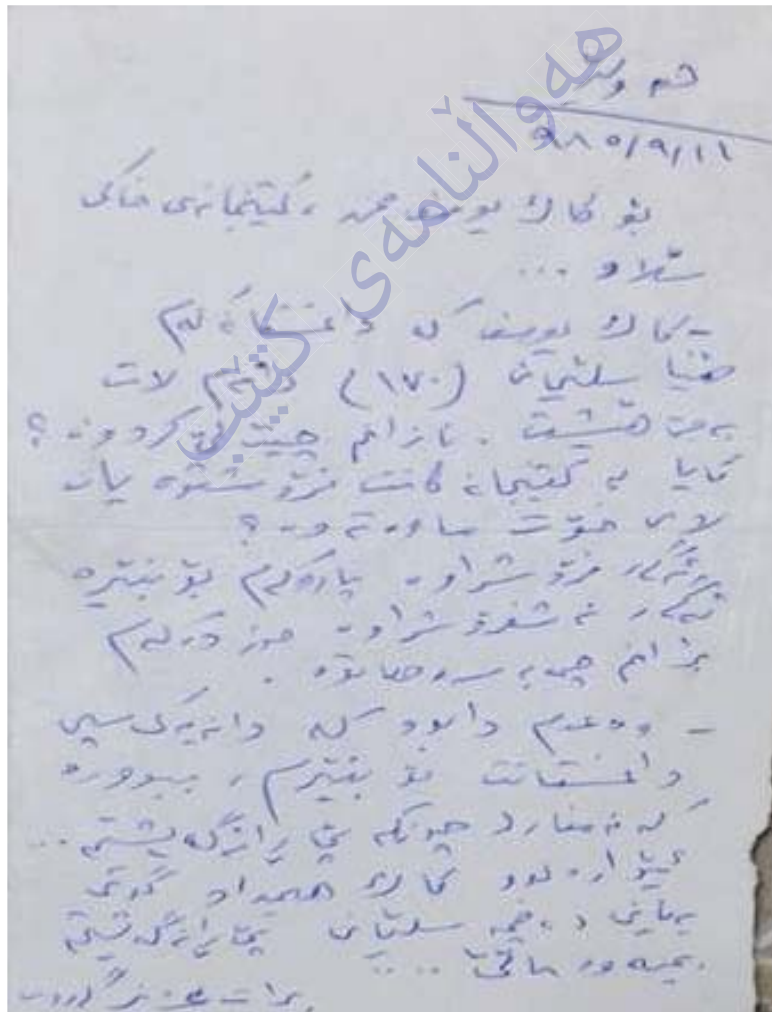
ئایا به کتیبخانه کانت فروشته یان

لای خوت ماوه ته وه؟

ئه گه ر فروشراوه پاره که م بو بنیره

ئەگەر نەفرۆشراوە ھەزەدە کەم
 بزنام چى بەسەرھاتوھ.
 - وەعدم دابوو کە دانەھەکی سپی
 داغستانت بۆ بنیۆرم، ببورە
 کە نەمنارد، چونکە پێرانیگە یشتەم...
 ئیوارە بوو، کاک ھیمداد گوتی:
 بەیانی دەچمە سلیمانی پێ رانەگە یشتەم
 بچمە وە مائی ...

برات عزیزگەر دی

کۆپی دەستخەتی نامەکەى دکتۆر عزیز گەر دی

نامه يهک له سلیمانیه وه:

۲۰۲۲/۶/۶

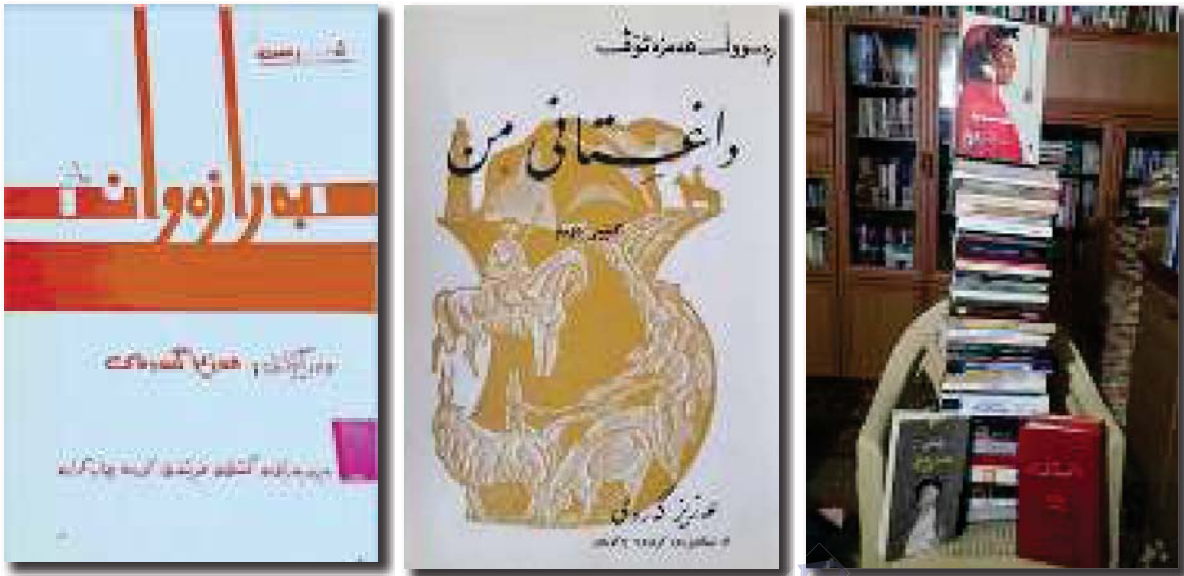
بۆ دکتۆر عه زیز گه ردى ئازيزم
پاش سلاو و ريز....

دکتۆرگيان من گه نجیک بوو تووم ناسی، سه رهتا به ره مه کانتم بينی و خویندمه وه و پاشان خوتم بينی و تووم خوشويست، کاتیکيش بوويت به هاوړيم و به ره مه کانتم له ئاميزی خوشه ويستی و خویندنه وه دا له ئاميزگرت، زياتر به تو و به ره مه بيوینه و نایابه کانت و به زمانه بيگرئ و گوله کانت سه رسام بووم، زياتر تو وهک گه نجينه و سامانیکی ئه م گه له لام گه وره تر و گه ورتر بوويت و بوويته يه کیک له مه زنه کانی نیو کتیبخانه ی کوردي که مه لويه کی گه وره ت به ويته ره شکه يه ک گه نمی قه نده هاری به گوله وه ت خسته نیو خه رماني پر به ره که تی کتیبخانه ی کورديیه وه و ئه و خه رمانه مه عريفی و رۆشن بيرييه ت دهوله ومه ند و دهوله مه ندر کرد، که ئيمه شانازی به بووتنه وه ده که ين، ئیستا که تو له نیوجيدا به دم ئازاره وه ده تلئیتته وه و له به رگری دای، ئيمه خه ميکی قولمان له ناخدا هه لگرتووه و چاوهری سهر فزازی و چاکبوونه وه ی تو ده که ين، تا ده ست بده یته وه ژیربالی خه رماني پر به ره که تی مه عريفه و زانستت، دووباره وهک ره زه به به ره مه که ی دامینی قه لای سه ره به رزی هه ولیره که مان بتبينين. دکتۆرگيان، ئيمه ی خوینه رو قوتابيه کانت، تو مان خوشده ويیت و تو مان له ياده و قه ت بيرمان ناچيته وه و فه راموشت ناکه ين، خوازيار بووين به زووترين کات به ته ندروستييه کی باشه وه، بتبينين و به دیدارت شادبين، به لام به داخه وه زو به جيده يشتين و ئيمه ت له بينازی کتیب و وه رگيراندا به جيده يشت. يادت به خير و پوحت ئارام.

يوسف محمده دبه رزنجی

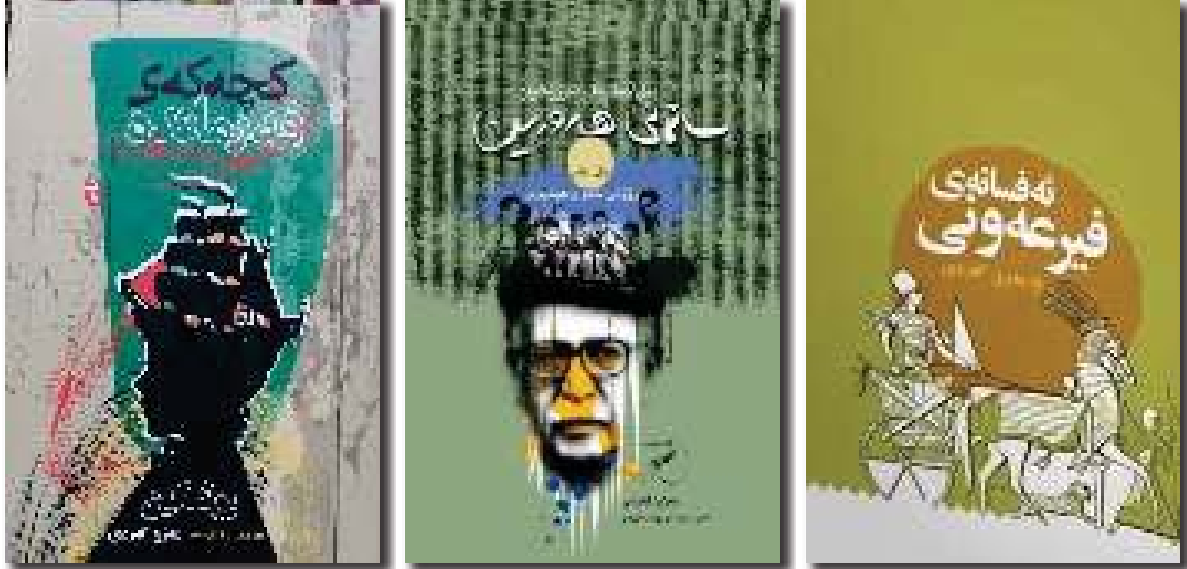
سلیمانیه ۲۰۲۲/۶/۶

***بەشىك له بەرھەمەكانى مامۇستا عەزىز گەردى :**

نوسىن وليكۆلىنەوه

- ئەدەب و پرخەنە سالى ۱۹۷۴
- پەخشانى كوردى سالى ۱۹۸۷
- پەوانبىژى ۳ بەرگ ۱۹۷۲-۱۹۷۹
- ئەدەبى بەراودكارى، سالى ۱۹۷۸
- سەروا سالى ۱۹۹۸
- خىشتەكانى شىمشارە، سالى ۱۹۹۹
- كىشى شىعەرى كلاسكى كوردى بەراودكردنى لەگەل عەروزی عەرەبى سالى ۱۹۹۹
- تاكىشى ناكائوو ناوۆشى كورىياما، سالى ۱۹۹۹
- رابەرى كىشى شىعەرى كلاسكى كوردى ۲۰۰۳
- ديوانى عاصى، سالى ۲۰۰۸
- كىشناسى كوردى، سالى ۲۰۱۳
- شىخ رەزاي تالەبانى، ليكۆلىنەوه.
- ھەندى بەستەى كوردى، سالى، ۲۰۱۵
- چراى دلان، سالى ۲۰۱۵
- فەرھەنگى كىشناسى، سالى ۲۰۱۶
- فەرھەنگى مەم وزىنى خانى، سالى ۲۰۱۶

وهرگيران:

- سي نىگار، چيروكى بهلهكاييف، سالي ۱۹۷۶
- بهشيك لهديوانى ميهرى سالي ۱۹۷۷
- چهشهى ئهدهبى، ئارنولد بينيت، سالي ۱۹۷۸
- بهرازهوان، ئهندرسن ۱۹۷۹
- چيروكى بهرئانگردان، براياني گريم، دوو بهرگ سالي ۱۹۷۹ - ۱۹۸۶
- قورينگ، هانز ئهندرسن، سالي ۱۹۷۹
- جوتيارىكى زيرهك، ۱۹۷۹
- ئهدهبى بينگانان بهرگ ۱۹۸۲ - ۱۸۳
- ئافرهتى كورد لهتوركىيان، لويىسى گرانيت ۱۹۸۳
- سي تراژيديا، لورك سالي ۱۹۸۴
- كچانى كورد، هيئى ههرولدههسن، سالي ۱۹۸۴
- داغستانى من، رهسول هه مزهتوڤ، دوو بهرگ ۱۹۷۹ - ۱۹۸۵
- چيروكهكانى ئيزوپ، براياني ئيزوپ سالي ۱۹۸۴
- ژياني ئافرهتى كورد، هيئى هارولد هانسن، سالي ۱۹۸۴
- شازادهى هه لوافروش، سهمهدى بهرهنگى، بهروزدهقانى، سالي ۱۹۸۸

- یه ک چیاى گه وهه ر، ئەفسانه، سالی ۱۹۹۹
- کۆمەڵی لادیی کوردستانی هاوچهرخى عیراق به رامبه ر نووینو نه وه، لیژه ک ژیکیل سالی ۱۹۹۹
- چیرۆکه کانی کريلوۆف، سالی ۲۰۰۰
- گوندوشاروچکه کوردییه کان، سالی ۲۰۰۰
- ئەفسانه ی کوردی، م.ب رۆدینکو، سالی ۲۰۰۰
- ئەفسانه و رازی کوردی، عه لی ئەشرف ده رویشیان، سالی ۲۰۰۰
- گالته به چه ک، جیمس ئۆلج، سالی ۲۰۰۰
- لۆرکا، زهما وهندی خوین، شانۆ، سالی ۲۰۰۲
- کوردو زمانی کوردی، توفیق وهه بی، سالی ۲۰۰۲
- ئەفسانه ی رازی، عه لی ئەشرف ده رویشیان، سالی ۲۰۰۳
- هونه ری شیعر، ئەرستۆ، سالی ۲۰۰۴
- ئەفسانه ی لوپی، داریوشی ره حمانیان، سالی ۲۰۰۴
- کاریگه ری گۆرانی له سه ر کوردی ناوه راست، میشیل لیزنبیرگ سالی ۲۰۰۴
- خا که که ماچ بکه، ئەلیزا لاریاد، سالی ۲۰۰۴
- چه ند لایه ره یه ک له سه ربرده ی خۆم، سدره ددین عینی، سالی ۲۰۰۴
- که ویتی دایکۆمیتاری، سالی ۲۰۰۴
- کوردو زمانی کوردی، توفیق وهه بی، سالی ۲۰۰۵

- پهوشی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی کوردی ره‌واندن، ئی. ئار لیچ سالی ۲۰۰۵
- ئەفسانە‌ی ئەرمەنی (چارلز دونیتگ) سالی ۲۰۰۶
- زارا عەشقی شوان، (محەمەد قازی) سالی ۲۰۰۷
- درەختی چل داستان، سالی ۲۰۰۷
- قەڵەم وقامیش، عەلی ئەشرف دەرویشیان، سالی ۲۰۰۷
- ئەفسانە‌ی هەنگاری، فال بیرو، سالی ۲۰۰۸
- ژیان و جهنگ و هیچی تر (ئۆریانا فالاجی) سالی ۲۰۰۸
- دەنگە هەنار، کۆمه‌لیک ئەفسانە‌ی ئازەر بایجانیه، سالی ۲۰۰۸
- داستان‌ی حسین کورد و چەند هەقایەتیکی تر، ئەحمەد ئازەر ئەفشار، سالی ۲۰۰۸
- ئەفسانە‌ی کوردی، ئۆدیخانی جەلیل، سالی ۲۰۱۰
- شیخی سەعدی، ملا مستەفا قازی، فەرەه‌نگۆک، عەزیز گەردی، سالی ۲۰۱۱
- ئاشورا، عەلی ئەشرف دەرویشیان، سالی ۲۰۱۱
- وەرزی نان، عەلی ئەشرف دەرویشیان، سالی ۲۰۱۱
- ئەفسانە‌ی چینی، سالی ۲۰۱۱
- تەلخون، سەمەدبەرنگی، سالی ۲۰۱۱
- ئەفسانە‌ی پیست سورەکانی ئەمریکا، ویلیام ترۆیچ لارند، سالی ۲۰۱۱
- ئەو پیاویدی بە تەنیا سەفەری کرد (کۆنستاتین گریگۆ) (رۆمان) سالی ۲۰۱۱

- پیاویک (ئوریانا فالاجی) (رۆمان)، سالی ۲۰۱۱
- ئەفسانەى لادینشینانی کورد، مەنسوری یاقووتی، سالی ۲۰۱۱
- توشای بالندەى سەيرو سەمەرەى زاگرۆس، مەنسور یاقووتی، سالی ۲۰۱۱
- چرایەک لەسەر هادیان کۆ، مەنسوری یاقووتی، سالی ۲۰۱۲
- ڕەگەزى بێکەلک، ئوریانا فالاجی، سالی ۲۰۱۲
- ھەقایەتى کوردی، جۆیس بلۆ، سالی ۲۰۱۲
- ئیشک سوکان، ئەفسانەى ئەستەنبولی، سالی ۲۰۱۲
- ئەفسانەى تورکی، سالی ۲۰۱۲
- ئەفریقی، سالی ۲۰۱۲
- ئەفسانەى ئەلمانی، بەربارە لیۆنى پیکارد، سالی ۲۰۱۲
- پەنەلۆپە لە جەنگدا (ئویانا فالاجی)، سالی ۲۰۱۲
- ھەقایەتى بەغدايي، نب نستاس ماری کەرمۆ، سالی ۲۰۱۲
- بەرکویتیکی ژیانم، یەفتۆشینکو، سالی ۲۰۱۳
- ئەگەر خۆر بمری (ئوریانا فالاجی) (رۆمان) سالی ۲۰۱۳
- ئەفسانەى ژاپۆنى، فیلیسیان شالی، سالی ۲۰۱۲
- بوکۆکەى قسەکەر، ئەلکسەندەر ئاقاناسییف، سالی ۲۰۱۳
- نامەیهک لە پەکینەوہ پیرل س بک (رۆمان) سالی ۲۰۱۳
- ھەقایەتى کوردەواری سى دەتەمام سالی
- ھەقایەتەکانی مەشدی گەلین خانم، ل.ب، ستن، سالی ۲۰۱۳
- حاجی موراد، تۆلستۆی (رۆمان) سالی ۲۰۱۴
- ھەقایەت و ئەفسانەى کەنەدایی، سالی ۲۰۱۴
- قوتیل (ئەلفۆس دۆدی) سالی ۲۰۱۴
- قۆلبر (عەزیز نەسین) سالی ۲۰۱۴
- گیلەکانی سینگەر، گیلەکانی چیلیم و میژوویان، سالی ۲۰۱۴
- نامەیهک بوکۆرپە نیرینەیهى ھەرگیز لەدایک نەبوو، ئوریان فالاجی، سالی ۲۰۱۴
- ئەفسانەى سلاقی، پاڤۆل دۆبشسکی، سالی ۲۰۱۴
- لاوہچ، مەنسوری یاقووتی، سالی ۲۰۱۴
- کرمانج، مەنسوری یاقووتی، سالی ۲۰۱۴

- کچه‌ی فه‌مانده (پۆشکین) سالی ۲۰۱۵
- کۆمیدیا دوو به‌رگ (دانتي ئەلیگیری) سالی ۲۰۱۵
- ئەفسانه‌ی فیرعه‌ون، جورج کنقال، سالی ۲۰۱۵
- ئەفسانه‌ی هیندی، سالی ۲۰۱۵
- پیاوانی به‌یانی، مه‌نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۵
- ئەفسانه‌ی مازنده‌رانی، تورکمه‌ن سحرایی، سالی ۲۰۱۵
- ئەفسانه‌ی ئیرانی، ئارته‌ر مانویب کریستن سه‌ن، سالی ۲۰۱۵
- جۆلای ئازا، کۆمه‌لی نوسه‌ر، سالی ۲۰۱۵
- چه‌فت گفتوگۆ، ئۆریانا فالاجی، سالی ۲۰۱۵)
- شا‌عه‌باسی گه‌وره، د.به‌دیع محمه‌د جومه‌ه، سالی ۲۰۱۵
- پیاوانی به‌یانی، مه‌نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۶
- ماینی چل جوانوو، مه‌نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۶
- له‌گه‌ل مندالانی گونده‌که‌ماندا، مه‌نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۶
- سالانی هه‌ورین دوو به‌رگ (عه‌لی ئەشره‌ف ده‌رویشیان) سالی ۲۰۱۷
- سولی ۱۸ (عه‌لی ئەشره‌ف ده‌رویشیان)، سالی ۲۰۱۷
- خواو شه‌یتان، تۆلستۆی، سالی ۲۰۱۷
- هه‌ندی خه‌لک به‌چی ده‌ژین، تۆلستۆی، سالی ۲۰۱۷
- گفتوگۆ له‌گه‌ل میژوودا (ئۆیانا فالاجی) سالی
- بیره‌وه‌رییه‌کانی مامۆستایه‌ک، سالی
- به‌رنامه‌ی خویندن، تۆلستۆی، سالی ۲۰۱۸
- پلنگ له‌ پۆژی ده‌یه‌مدا (کۆمه‌له‌ چیرۆک) زکریا تامر، سالی ۲۰۱۸
- چیرۆکین ناو به‌ندیخانه، سالی
- رۆمیوو جولیت، ولیم شکسپیر، سالی ۲۰۱۸
- قه‌ننه، قلادمیره‌ه‌لپاچ، سالی ۲۰۱۸
- گه‌شته‌کانی گه‌لیقه‌ر، جوناتان سویفت، سالی ۲۰۱۹
- له‌شکری روسی له‌ جه‌نگی عیراقد، سالی
- هه‌ندی چیرۆکی ئیزۆپ، سالی ۲۰۱۷
- مه‌سه‌له‌که‌، هینری ئەلیک، سالی ۲۰۱۷

- یه زدانوخت، سلیمان سایغ، سالی ۲۰۱۸
 - ئەو پیاوہی بہ تہنیا سہ فہری کرد، کونستانتین گیورگیو، سالی ۲۰۱۹
 - بہر سیلہ، زہکریا تامر، سالی ۲۰۱۹
 - ئای لہ ئیمہی کہر، عہزیز نہ سین، سالی ۲۰۲۱
- ***

سەرئەنج:

ئەم وتارہ بہرلہ مہرگی ناوادہی مامۆستا دکتۆر عہزیز گہردی نوسراوہ، بہ داخوہ رۆژی دووشەممہ ۶-۶-۲۰۲۲ کۆچی کردوو بہ جیہتین... بۆیہ کاتی وەفاتی و لەدوونیا دەرچونم بۆ زیادکرد.

۲۰۲۲-۵-۵

له عهزیزی مه لای ره شه وه

بو گیانی پاک و پایه بهرزو قه در گران

دکتور عهزیز گهردییه وه

له خورجەى قاوغى چەپى دلە زامدار و مشتى خەم و كەسەرەو، له ژيەر شەقەى ئاسمانى قەيقەپۆكى تەعريب و تەبعيس و ھەمبانە دراوى رەوشتە پەسەندەكانى باب و باپيرانەو، له ژيەر عەباى جىر بە جىر كراوى ھەستى نىشتىمانى و خوشگوزەرانىيەو، له بن كەوشى گۆردە و لىبانلىس و مەدەلايىيانەو .

سلاويكى تەژى ئاخ و دردەنگو كەسەرەو. ئاراستەى ئەو گۆرپچكە تەنگەبەرە دەكەين. كە جەستەى ئەو نووسەرە زانا و مەزن و رەوشت بەرزەى بە خۆو گرتوو ئەو زاتە پاىبەرزەى كە بە شەكەتى شان و شەپىلكى خۆيەو، بى ئاو خواردەو لە كوۆتى ئەملا و ئەو لاو قەدبرانە شارپى ئەدەبى راستەقىنەى گرتەبەر و بۆ سونەتیش ھەنگاوى لەم پووەو نەنايە سەر بزەنرەى و عارەبەپو .

بۆ ئاو خواردەو دلى دوودلان لەم پووەو فەرموون سەيرى بكەن . ھەر كە لە پۆلى سىيى ناوھەندى سەركەوت لە (دارالمعلمين) كە مەسرفەكەى لە سەر حكومەت بوو وەرگىرا. باوكىشى پىي خوشبوو كە زوو مووچە وەردەگرىت و يارمەتى برا گچكەكانى بدات لە خویندندا . شەھىدى پاىبەرز مامۆستا (موحەمەد سەرسىپى) ئەوسا بەرپرسى داخلىيەى (دارالمعلمين) بوو ، فەرمووى :

زۆر شەوان بەتريكى دەچوو نەبادا قوتابىيەكانى كىشەيان ببىت من دەچووم دىدەنيم دەكردن، شەويك كە چووم تۆزىك درەنگ بوو ھەموويان نووستبوون، تەنيا لە ژوورى ناندىنەكە دەنگىك دەھات. كە دەرگای ژوورەكەم كردهو دىتم عەزىز گەردىيە و وا بە تەنيا لە شەوى ساردى چلەى زستان بە بى ئاگر سەعى دەكات .

دواى ويكەوتن زانيم ھەموو شەوان ئەو سوخەتيتى، بۆيە منيش پىمگۆت، لە مەودوا دەبى سوپاى ژوورەكە پى بكەيت، كە خویندەكەى تەواو كرد بە مامۆستا دامەزرا و دووسى سال لە ديھاتەكان دەوامى كرد.

كە ھاتەو نىو شار داواى لە كوۆليژى ئادابى كوردى كرد وەرى بگرن، كەچى ئاواتەكەيان نەھىنا دى . ئەمە واى ليكرد بۆ ھەمان مەرام خۆى نەقلى شارى بەغدا بكات ، ئى... ھە بەلكى لەوى وەرى دەگرن .

له بهغداش نیاز بر بوو، ناچار به رهو ههولیر گهراوه، وای کرد له قوتابخانهی شهوان دامه زرا، دووباره ههولیدا له کۆلیژی ئادابی ههولیر وهربگیریت ئەم کهرتهش بهرپه چي مراره کهی دراوه .

ئهوجا ناچار چوو ه شارى موسل و له کۆلیژی ئادابی بهشی زمانى فه ره نسی وهرگیرا .

عهنتیکه لیڕه دایه گهنجیکی ئاوا عهبدالی خویندن بوو له شاره کهی خوی وهریان نهگرت، کهچی له شارى عاره بان وهرگیرا.

هه موو به یانیان زوو دهچوو موسل و دهوامی دهکرد و پاش نیوه رۆ دهگهراوه و دهوامی له قوتابخانه که دهکرد. بۆی گیرامه وه فه رمووی:

مامۆستاکانی کۆلیژه کهم ههولیاندا قوتابیه کی موسلی یه کهم بکه ن. نه ک من. به لام له بهر ئه وهی نمره کانی پیشتری من له هی ئه و زۆرتربوون نه یانتوانی من یه کهم بووم. مزۆری هه ولدا بۆ وهرگرتنی دکتۆرا له زمانى فه ره نسی بچیته فه ره نسا ئه لیڕه شدا په رچی دراوه. هه تا راپه رین به رپا بوو به هوی خوا لیخۆشبوو: مامۆستا (شیرکو بیکه س) هه ولیدا له کۆلیژی ئاداب. بهشی زمانى کوردی له خویندنی دکتۆرا وهربگیریت.

ناوبراو هه ر زوو ئه مره کهی بۆ رپواند. کهچی له یادم نه ماوه له لایه ن کپوه ره فز کراوه و ئه ویش چۆوه لای مامۆستای تایه ن و عه ریزه کهی به دهم و چاوی دادا و پینده لیت:

- که چیت پیناکریت بۆ له سه ر کورسی دانیشتیویت؟

ئه ویش هه ر ئه و رۆژه کاره کهی بۆ ته واو ده کات.

هه ر که شه هاده ی دکتۆرا کهی وهرگرت. له جامیعه ی شارى کۆیه ش جه وابیان بۆ نارد. وهره دکتۆرا له زمانى ئینگلیزی وهرگره. ئه و شه هاده شی به ده ست هیتا.

خوینهرانی ئازیز و قه درگران ئه وانیه ی لیڕه نووسراون به هه موو سویندیکی گه وره به ئه ندازه ی جگیکی پووزه هه لبه سترایان تخوون نه که وتوو.

له دواى نسکۆی شووم و کت و پره کهی سالی (۱۹۷۵) هه زار و نۆسه دوو حه فتا و پینچدا حسیام عه ره ب غه دری له میله ته که می کردوو و ده شکات . ئه مه هانیدام له ته مه نی (۴۰) سالییه وه دژی مه لایانی سه رده م پشت به یه کجاری له

زمانی عه‌ره‌بی بکه‌م و ئاو‌یزانی خو‌یندنه‌وه‌ی زمانی دایکم بم. ئە‌وکات زمانی خۆم نه‌ده‌زانی کتییی کوردیشم نه‌بوو. ئە‌مه‌ ناچاری کردم بۆ خو‌یندنه‌وه‌ پ‌ووم له کتییخانه‌ی گشتی بکه‌م.

دوای خو‌یندنه‌وه‌یه‌کی زۆر ناوه‌ ناوه‌ مه‌نه‌لۆج و شیعرى میلی و مندالانم ده‌نووسی. خو‌یندنه‌وه‌ و نووسین گاریاندام په‌یوه‌ندی به‌ نووسه‌رانی شاره‌که‌م بکه‌م. یه‌که‌م نووسه‌ر ئاوقای بووم دکتۆر عه‌زیز گه‌ردی بوو، پاشدان نووسه‌ره‌کانی تر. هه‌ر زوو به‌ هۆی ره‌وشته‌ به‌رزه‌که‌یه‌وه‌ خۆم لێی نزیک خسته‌وه‌، دوای خو‌یندنه‌وه‌ی داغستانی من و پاشدان په‌وانیژییه‌کانی هه‌تا ئە‌و ساته‌ش من به‌لاغه‌تی عه‌ره‌بیم باش له‌ بیر مابوو، حسیام که‌ زۆر زانا و به‌هره‌داره‌، بۆیه‌ له‌و پ‌وژه‌وه‌ بو‌وینه‌ کاکی یه‌کتري موومان به‌ نیوانه‌وه‌ نه‌ده‌چوو.

له‌گه‌ل چه‌ند نووسه‌ریکی تر به‌ یه‌که‌وه‌ پ‌وژانه‌ کاتمان له‌ گازی‌نوی (مه‌چکۆ) به‌ سه‌ر ده‌برد و پ‌وژ به‌ پ‌وژیش نووسه‌رمان زیده‌ ده‌بوو. که‌چی له‌ به‌ر ته‌قه‌ی دۆمینه‌ و تاو‌له‌ی نیو گازی‌نۆکه‌دا هه‌راسان ده‌بووین و پ‌وژ به‌ پ‌وژ له‌ گه‌وزی گه‌توگۆی ئە‌ده‌بیدا یاغر یاغر سست ده‌بو‌وینه‌وه‌. ئە‌مه‌ هانی‌داین شو‌ینیکی تر بدۆزینه‌وه‌ ئە‌ویش گازی‌نۆی شه‌وانی هه‌ولێر بوو. پینج و دوو پ‌وژه‌کی نه‌برد گازی‌نۆکه‌ بووه‌ مه‌له‌بندی راسته‌قینه‌ی ئە‌دیب و ئە‌ده‌ب دۆستان.

خاوه‌نه‌که‌ی پاش ده‌ پازده‌ پ‌وژ حسیا ئی‌مه‌ مه‌به‌ستمان به‌س خو‌یندنه‌وه‌ی کتیب و گه‌توگۆمان له‌ پ‌وانگه‌ی ئە‌ده‌به‌وه‌یه‌، بۆیه‌ زۆر پ‌یزی ده‌گرتین و هه‌رجاری شو‌ینیکی تاییه‌تی بۆمان ته‌رخان ده‌کرد.

پ‌وژ به‌ پ‌وژ ژماره‌مان زیده‌ ده‌بوو، زۆر جار خۆی له‌ قه‌ره‌ی بیست که‌س ده‌دا، هه‌تا سه‌عات و نیویک پ‌وژ ده‌ما به‌ره‌و دوکانی کاک مومتاز حه‌یده‌ری ده‌خشین. پ‌وژیک فایلکی ئە‌وراقم له‌ ده‌ست بوو عه‌زیز گه‌ردی داوای کرد و دامه‌ ده‌ستی، دوو سی شیعرى مندالانی تیدا‌بوو فه‌رمووی.

- شیعرى ئاوا بنووسه‌.

ئیتیر به ماوهیهکی کهم، بیست شیعری دیکه‌ی مندالانم نووسی، ئیجازهم به ناوی (پشیلۆکه) وه‌رگرت، ئەوسا چاپخانه له شاری هه‌ولێر نه‌بوو، عه‌زیز گه‌ردی له‌ سه‌ر حسابی خۆی له‌ گه‌لم هات و چووینه سلیمانی و له‌ چاپخانه‌ی (کاکه‌ فلاح) م به‌ چاپ گه‌یاند .

ئهمه‌ش سالی (۱۹۷۹) بوو، هه‌ر که هیندیک له‌ شیعه‌کانمی خوینده‌وه‌ گوتی

- تو زمانت زۆر به‌ هیزه، بۆ چیڕۆکی مندالان نانوسیت ؟

له‌ و ساکه‌وه‌ ده‌ستم به‌ چیڕۆک نووسین کرد و کردمه‌ نامیلکه‌یه‌ک و به‌ ناوی (قوله‌مه‌یتەر) هوه‌ سالی ۱۹۸۰ له‌ چاپخانه‌ی (راپه‌رین) م به‌ چاپ گه‌یاند ئیتیر له‌ نووسینی چیڕۆکی مندالان به‌ره‌و نووسینی رۆمان بئ ئاندانی عه‌زیز گه‌ردیه‌وه‌ شوڤر بوومه‌وه‌ .

هه‌موو رۆژی ئاوا کۆ ده‌بووینه‌وه‌ ئەوجا هه‌ر یه‌کمان مانگی به‌ لای که‌میه‌وه‌ دووجار سه‌ردانی مالی یه‌کترمان ده‌کرد .

ئهو هات و چوه‌ی مالان به‌س له‌ نیوان من و ئەو دابوو نه‌ده‌چووینه‌ هه‌یچ مالیکی تر . هه‌ریه‌ک له‌ هاوڕیکانمان کتیییکی بۆ چاپ ببردبوايه، ئیمه‌ پيشه‌کی پارهمان ده‌دايه که‌ ده‌رچوو دانه‌یه‌کمان بۆ به‌ینیت .

ئیتیر ئەو چه‌ند نووسه‌ره‌ بوو له‌ ئاخر و ئۆخری هه‌فتاکان و هه‌تا نه‌وه‌ته‌کان به‌ سه‌رکردایه‌تی دکتۆر عه‌زیز گه‌ردی په‌ره‌یان به‌ خوینده‌نه‌وه‌ی کتییی کوردی و دانانی شیعر و چیڕۆک و رۆماندا، له‌ نیو شاری هه‌ولێردا .

رۆژی‌ک عه‌زیز گه‌ردی دانه‌یه‌ک له‌ رۆمانی ((ئینجه‌ مه‌مه‌د)) هه‌مه‌دۆک هه‌شتا نه‌کرا بووه‌ کوردی په‌یدا کرد و ده‌یدا گه‌نجه‌کان به‌ (۵) رۆژ بخوینیته‌وه‌، که‌ دایه‌ من گوتی:

- له‌به‌ر ئه‌وه‌ی تو به‌ته‌مه‌نی با هه‌فته‌یه‌ک لات بیت. به‌ هه‌فته‌یه‌ک دووجارم له‌ سه‌ر یه‌ک خوینده‌وه‌. زۆربه‌ی ناوه‌رۆکه‌که‌یم هاته‌ به‌رو هه‌ر ئه‌مه‌ش بوو هانیدا له‌ نووسینی چیڕۆکی مندالان به‌ره‌و دانانی رۆمان بخزیم بئ ئاندانی د. عه‌زیز گه‌ردیه‌وه‌.

داویان لیکرد بیته‌ ئه‌ندامی ئەکادیمیای کوردیه‌وه‌ به‌ منی گوت،

- ئەگه‌ر ئەمه‌یان به‌ گوئی بکه‌م سه‌به‌ی شتی تریشم پیده‌که‌ن.

ئىتر رەفزی كردهوه. لهو رۆژەوه به هەموو شیوەیەك موحارەبەیان كرد. ئەویش ناچار بوو واز لەو هەموو جم و جۆلییە زۆر و بە گۆرەى هیناو لە مالهوه گۆشه‌گیری دەخویندەوه دەینووسی. هەتا وای لیهاات واز لەسەردانی مالى منیش بهینیت. ژمارەى ئەو كتیبانەى كه چاپی كردوون (١٥٧) سەدوو پەنچاو حەوت كتیبه. ئەو جا كیشەى رابەرى عەروزی كوردی كه (٦) شەش بەرگه.

هه‌و‌الن‌امه‌ی ك‌تیب

کتیبي ئەم ژمارهیه:

■ رانانی: زمان و زار

رێزمانی کاری کوردی

له بلاوکراوهی ئەکادیمیای کوردی، ژماره (۳۱۶) سالی (۲۰۱۶). له بهرپوه بهرایهتی گشتی کتیبخانه گشتیهکان ژماره ی سپاردنی (۶۲۵) ی سالی (۲۰۱۶) ی دراوهتی. کتیبي رێزمانی کاری کوردی، نووسهری پرۆفیسۆر دکتۆر. وریا عومه ر ئەمینه. کار زاراوهیهکه له زمانهوانیدا بوو ئەو بهشه ئاخاوتنه بهکار دیت، که وشهکانی چه مکی کردهوهی دهگهیین، کات و کەس و ژماره و ئەسپیکتی دهچیتی کار و یاساکانی دارشتنی و دهست نیشان کردنی په یوهندییهکانی له ئالۆزترین و کیشه دارترین پوههکانی رێزمان، له م کتیبه دا یاساکانی دارشتنی کار له زمانی کوردیدا (خواروو)، به پێی ریبازی گشتی ئەنجام دراوه، ته نیا لایه نه چه سپیوهکانی رێزمانی کار دهخرینه پوو، هەرگیز تخون لایه نه کیشه دارهکان ناکه ویت، که دهچنه بواری شیکردنه وهی زمانهوانی. یه که م جاره کتیبیک له باره ی کار له زمانی کوردیدا دهردهچی، زۆربه ی زۆری بابه تهکانی بگریته خو، که ئەمانه ن:

به‌شي يه‌که م – گهرداني کار
 شويني کار له رسته‌ي زماني کورديدا
 ره‌گي کار و ياساکاني وهرگرنتي
 کار و راناوي لکاو
 شويني راناوي لکاو له ناو دارشته‌ي کاردا
 کاته‌کاني کار و چه‌مک و واتايان
 ياساکاني دارشتني کاته‌کان
 نيشانه‌کاني کات و ئه‌سپيکت
 نيشانه‌کاني کاتي رابردوو
 نيشانه‌کاني کاتي داهاتوو
 ئامرازه‌کاني ئه‌سپيکت
 به‌رده‌وامي ته‌واو
 ئه‌سپيکتی تیکه‌وته‌يي
 کاري داخوazi
 تپه‌ر و تينه‌په‌ر
 به‌ تپه‌رکردني کاره ليکدراوه‌کان
 کاري بکه‌ر ناديار
 گوراني راناو له بکه‌ر نادياردا
 کاري هه‌وه‌س
 کار له رسته‌ي مه‌رجيدا
 کار و پاشبه‌ند
 نه‌ريي کار
 مورفيمه گهردانيه‌کاني کار
 به‌شي دووهم – مورفولوجيای کار
 پيکه‌هاته‌کاني کار له رووي وشه‌سازييه‌وه
 له مورفيمه مورفولوجييه باوه‌کان
 ئه‌نجام
 سه‌رچاوه‌کان.

پوختهی رینووس

Kurdish Orthography A Short Introduction

■ ئاماده کردن: دیاکو هاشمی

رینوینی زمان له وەرگیپان، لهسەر بنه‌مای بریاره‌کانی ئەکادیمیای
 کوردی، کوردئایتیگرووپ، زانستپه‌روه‌رانی کورد، چاوگ و فه‌رمانگه‌ی
 ئایتیی کوردستان و به‌راورد له‌گه‌ل زمانه‌کانی تر، وه‌شانی یه‌که‌م ۲۵
 ۲۰۲۱/۰۹/

دوایین نوێکردنه‌وه: ۲۰۲۲/۰۷/۰۱

پێشکەشه به مامۆستایان، خوێندکاران، فێرخوازان و پازده‌کارانی
 زمانی کوردی.

پێشەکی؛

رینووس واته یاسا و ریسای چۆنیه‌تی نووسینی وشه و کار له دۆخی
 جۆربه‌جۆری وه‌ک تاک، لیکدراو، دارپێژراو، چاوگ و گه‌ردان. رینووس هه‌روه‌ها له
 شیوه‌ی به‌کارهینانی ئامراز و گیره‌ک ده‌دوێت. زمان به‌رده‌وام له گۆراندایه و ئەم
 گۆراندانه‌ش زیاتر له‌پرووی ته‌کنۆلۆژیا و ئایتیه‌وه‌ پوو ده‌ده‌ن. زمان ده‌بیت له‌گه‌ل
 ئایتیدا بگونجینریت و ده‌بیت بۆ کاری بنکه‌دراوه‌یی و دیجیتاڵ ئاماده‌ بکریت.

رینووس بابه‌تیکی زمانه‌وانی یان ریزمانیی ره‌به‌ق نییه، تا خاڵ به‌ خاڵ به‌و
 پێوه‌رانه‌ ریک بخریت، به‌لکوو به‌شیکی هه‌ره‌ زۆری، ریکه‌وتنه. به‌شیکی له‌ کۆنه‌وه
 سه‌رچاوه‌ی گرتوووه و به‌شیکیشی نوییه. زمان به‌رده‌وام گۆرانکاری به‌سه‌ردا دیت،
 هه‌ربۆیه ده‌بیت هه‌ول به‌هین رینووسه‌که‌مان له‌گه‌ل ئەو گۆرانکاریانه‌دا بگونجین.

جاران به‌ ده‌ست ده‌نووسرا، گ‌رنگ نه‌بوو بۆشایی نیوان پیته‌کان و نیشانه‌کان
 که‌م یان زۆر بن، که‌سیش بیرى لى نه‌ده‌کرده‌وه، به‌لام ئیستا دانان یان دانانه‌ی
 بۆشاییه‌ک کار ده‌کاته سه‌ر زۆر شت.

مالپه‌ره‌کانی دنیا به‌ کرته‌یه‌ک له‌ زمانیکه‌وه وه‌رده‌گیردرینه‌وه سه‌ر زمانیکى تر.
 به‌ کرته‌یه‌ک ده‌ق و ده‌نگ بۆ یه‌کتر ده‌گۆردرین. به‌ کرته‌یه‌ک ده‌قیکی دوورودرێژت
 به‌ ده‌نگ بۆ ده‌خوینریته‌وه. هه‌موو ئەمانه‌ پێویستیان به‌ رینووسیکی یه‌کده‌ست و
 بنه‌مایه‌که‌ که‌ به‌وردی بیرى لى کرابیته‌وه. ده‌بیت بیر له‌وه بکریته‌وه که‌ زمانه‌که‌ له
 داهاتوودا بتوانیت بۆ زۆر پرۆژه‌ی ئایتی به‌کار به‌ینریت. زمان به‌ خۆگونجاندن له‌گه‌ل
 ئایتی زیاتر ده‌توانیت گه‌شه‌ بستینیت. ده‌بیت پرس به‌ شاره‌زایانی بواری ئایتی بکریت
 و رای ئەوان له‌به‌رچاو بگیریت.

رینووس له هه موو زمانیکدا کیشهی هه یه و هیچ زمانیکی دنیا نییه که رینووسه که ی مشتومړی له سهر نه بیت. ئه وهی زیاتر کومپیوتر به کار بهینیت باشت د زمانیت که رینووس چهنده وردبینی دهویت. گرنګ ئه وهیه بو یه کلاییکردنه وهی رینووس ئاگاداری ئایتی و کوردی بین و هه میشه ئه وه له بهرچاو بگرین.

سپاس:

زور سوپاس بو پرؤفیسور وریا عومر ئه مین و ماموستا فه می کاکه یی، بو راویژکارییه به سووده کانیاں. زور سوپاس بو پرؤفیسور جه عفر شیخولئیسلامی بو پیداچونه وهی دهقه که.

۱

ئه لفبې

د - ا - ب - پ - ت - ج - چ - ح - خ - د - ر - ر - ز - ژ - س - ش - ع - غ - ف - ف - ق - ک - گ - ل - ل - م - ن - ه - ه - و - و - و - ی - ی - ئ.

روونکردنه وه:

پيته كان: ۳۴ بيت.

بزوينه كان: ۸ دهنګ، ۷ پیت + ۱ بزروکه (i) که پیتی بو دانه نراوه. دوو پیتی (و، ی) هه م ئه رکی بزوين و هه میش ئه رکی نه بزوين ده گیرن. له زمانی کوردیدا، وشه ی لیکدراو، له پله ی یه که مدا، به بی هیچ ناوبه ندیک پیکه وه ده لکینریت. ئه گهر نه کرا، ئه و کاته ناوبه ند به کار دهینین. هه روه ها، له هه موو زمانه کانی دنیا دا، چونکه وشه ی (Alphabet) پیکه وه لکینراوه، ئیمه ش هه ر دنووسین: (ئه لفبې)، نه ک "ئه لفو بی" یان "ئه لف بی".

۲

هه مزه (ئ):

له م دوخانه دا هه مزه ده سپینه وه:

خوراوا، روروا، مالاوایی

(نه ک: خورئاوا، رورئاوا، مالئاوایی)

روونکردنه‌وه:

همزه (ئ) له سهره‌تای وشه‌ی بزوینداردا دنووسریت، وهک (ئاو). له ناوه‌راستی دوو بزویندا دنووسریت، وهک: (ده‌زیئاژن)، به‌لام له وشه‌ی لیک‌دراوی وهک ئەمانه‌دا ده‌یقرتینین چونکه هیچ له واتاکه ناگوریت:

گول + ئاو = گولاو (نهک: گولئاو)

خور + ئاو = خوراوا (نهک: خورئاوا)

گوستاو، گولاو، ماستاو، روژاوا، مالاوایی.

نهک: گوستئاو، گولئاو، ماستئاو، روژئاوا، مالاوایی.

ئاوارته (ریزپه‌ر، له‌یاسابه‌ده‌ر):

۱. نیوئال

ناکریت همزه له وشه‌ی (لیوئال) دا بقرتینین چونکه قورساییی بزوینه‌که ده‌که‌ویته سهر "ئ" و "ا" و به‌بی همزه واتاکه تیک ده‌چیت، وهک ئەوه‌یه بلیی (لی وال)، که ئەویش هه‌له‌یه.

۲. قورئان:

هه‌روه‌ها ناکریت همزه له وشه‌ی (قورئان) دا بس‌رینه‌وه، چونکه واتاکه‌ی تیک ده‌چیت.

همزه له کوتاییدا (ئ/ء)

زوربه‌ی پیته‌کان شیوازی ده‌ستپیک و کوتایییان جیاوازن وهک: (ی/ئ: یاری). هه‌مزه‌ش به هه‌مان شیوه ده‌ستپیک و کوتاییی هه‌یه: (ئ/ء). هه‌مزه له راستیدا نیشانه‌یه‌که تایبته به زمانی عه‌ره‌بی. له کاتی پئویستدا به‌کاری ده‌هینین، هه‌ر وهک له سهره‌وه باس کرا، هه‌تا بکریت ده‌یقرتینین. جاری وایه کوتایییه‌که‌شی له شیعریکی کلاسیکی کوردیدا به‌کار هینراوه، ناچارین هه‌ر به‌و شیوه‌یه به‌کاری به‌هینین:

ئوه‌ل و ئاخری دونیا وه‌کوو دهن‌دان و له‌بت

تاجیری پوویی جیهان لوئو و مه‌رجانی نییه

سالم

که ئەمەری فەرموو ئەو شاهه به (إقرأ)
 ئەگەر فەرمانی قەتڵە کی دەلی (نهء)!
 قسە می مایه ی خرۆشی (نشأتین)ه
 دوو عالم نەشئە جوّشا، له بیه (منشاء)
 مه حوی

۳

پیتی (ر):

(ر) له سه ره تا، ناوه راست و کو تایی وشه دا وهک خوی دهنووسریت:
 ران، گرکان، گر

روونکردنه وه:

۱. (ر) و (ر) دوو فونیمی جیاوازن و له سیسته می یونیکۆدا دوو کو دی جیاوازیان
 هه یه.
 ۲. له ته خته کلیلی کوردیدا دوگمه ی جیاوازیان هه یه. سه یر ده بیته به دوگمه ی (ر) ی
 ساده بینووسین به لام به (ر) ی گر بیخوینینه وه. هه ر بویه دهنگی گری (ر) له سه ره تا
 و ناوه راست و کو تاییشدا دهنووسین.

۴

پیتی (ک):

(ک) به بی نیشانه دهنووسریت:
 خاک، چهک، پاک
 (نهک: خاک، چهک، پاک)

روونکردنه وه:

هه بوونی دوو شیوه پیت (ک و ک) بو یهک دهنگ (K)، باش نییه. هه ر بویه باشتره
 یهک بزاره بمینیتته وه.

كورد هەر له كۆنهوه له سه‌ره‌تای وشه و ناوه‌پراستی وشه‌دا (ك)ی به‌بی نیشانه به‌كار هیناوه. وه‌ك:

سه‌ره‌تا: كار

ناوه‌پراست: لی‌كۆله‌ر.

له كۆتاییدا هەر دوو جووره‌كه‌ی به‌كار هیناوه: چاك، چاك.

كه‌وا بی‌ت باشت‌ر وا بوو بۆ یه‌كده‌ست‌كردن، بریار بدری‌ت كه (ك) هه‌رگیز به‌كار نه‌هینری‌ت.

هەر له‌به‌ر ئه‌وه، (كوردئای‌تی‌گرووپ) كه ته‌خته‌كلیل و فونتی یونیکۆدی كوردییان دروست كرد، بریاریان دا ته‌نها (ك) له ته‌خته‌كلیلدا به‌ی‌لنه‌وه.

دواتر ئه‌م بریاره، له‌لایه‌ن ئه‌كادیمیای كوردی و فه‌رمانگه‌ی ئای‌تی كوردستانیشه‌وه پال‌پشتی لی‌ كرا.

هه‌لبه‌ت نووسینی ئه‌مه به‌ كۆمپیوتەر و به‌ شیوه‌ی دیجیتالی زیاتر پیوه‌ندی به‌ جووری فونتی و دوگمه‌ی ته‌خته‌كلیله‌وه هه‌یه.

گرنگیشه‌ كاتیك به‌ ده‌ست ده‌نووسین هه‌رگیز (ك) به‌كار نه‌هینین و پاساویشی بۆ نه‌هینینه‌وه كه گوايه ئه‌مه‌یان كوردییه و ئه‌وی تر ناكوردییه، ئه‌مه‌یان جوانی تیدايه بۆ نووسین و ئه‌وی دیکه تیدا نییه، هه‌مووی راهاتنیکی ساده‌یه، پاش ماوه‌یه‌ك نووسینی (ك) له كۆتاییدا پی‌ی رادین: (پاك)

په‌یامیك بۆ مامۆستایانی ناو پۆل كه جاروبار به‌ ده‌ست ده‌نووسن:

تكایه له جیاتی (ك)ی نیشانه‌دار، (ك)ی ساده‌ی بینیشانه، فیری خویندكاره‌كان بكه‌ن.

٥

نه‌بزوینی (وا)، بزوینی كورتی (وا) و بزوینی دریژی (وو):

سه‌ره‌تا ناوه‌پراست كۆتایی

(و W) نه‌بزوین: ون شه‌وبۆ راو

(و U) بزوینی كورت: ئومید كورد -

(وو Ū) بزوینی دریژ: ئووبا كه‌ركووك توو

پوونگردنه‌وه:

۱. (و W) نه‌بزوين:
۲. (و U) بزوينی کورت:
۳. (وو Ū) بزوينی دريژ:

۱. (و W) نه‌بزوينه.

هميشه له سهره‌تای وشه يان له‌گه‌ل بزوينيک له ناوه‌پراست و کۆتايي وشه‌دا ديئت:

ون ، شه‌وبۆ ، ڤاو

۲. (و U) بزوينی کورته.

له سهره‌تادا، له‌گه‌ل همزه، به شيوهی (ئ + و) دهرده‌که‌ويئت:

• ئوستاد ustad

له ناوه‌پراستدا:

• خول xul

له کۆتاييدا، دهرناکه‌ويئت: -

۳. (وو Ū) بزوينی دريژه.

له سهره‌تادا، له‌گه‌ل همزه، به شيوهی (ئ + وو) دهرده‌که‌ويئت:

• ئوون، ئوونگ (ايراد).

له ناوه‌پراستدا:

• نووسين، مه‌حمود، سوور

(نه‌ک: نووسين، مه‌حمود، سوور)

(وو) هميشه له کۆتايي وشه‌دا پاش نه‌بزوين دريژه (وو):

• وه‌کوو، چوو، موو

(نه‌ک: وه‌کو، چو، مو)

تیبینی:

دهنگی دريژى (وو) هر له كونه وه بريارى له سهر دراوه كه بنوسرييت. ئيستاكه ش زمانه وانانى گه وره و پرؤفيسؤرانى خاوه نرا و ههروه ها ئه كاديمياش هر سوورن له سهر به كار هينانى.

۶

دهنگى دريژى (ى آ):

له سه ره تا

نانووسرييت، مه گهر

هه مزه (ئى) له گه لدا بيت: ئينجا، ئيبراهيم، ئيسلام

له ناوه راسه فرين، په رينه وه، ماسيگر

له كوتايى، ۱ په تى كوردى قهيسه رى

له كوتايى، ۲ ئاسايى په مه يى لادىيى

روونكر د نه وه:

به پيى بريارى ئه كاديميا له وشه ي وهك "په تى، سويدى، چؤپى" دا، كه پيش له (ى)، دهنگى نه بزوين هاتووه، پيويست ناكات بو دريژ كردنه وه ي دهنگه كه، بنوسين "په تى، سويدى، چؤپى"، چونكه دهنگى دريژى "ى"، له ناوه راستيشدا هر به يهك "ى" دهنوسرييت، وهك: مير. كورت و دريژيهكى له رسته دا دهر دهكه وييت:

بژى ئازادى! دهنگى "ى" دريژه، به لام هر به يهك "ى" دهنوسرييت.

تو ئازادى. جيناوى لكاوى "ى" دهنگى كورته، به يهك "ى" دهنوسرييت.

به ي. دهنگى "ى" پاش بزوين، كورت ده بيته وه، دهنگى نه بزوينه، به يهك

"ى" دهنوسرييت.

پاش نه بزوين، دهنگه كه دريژه: (مه ستى).

وهك جيناوى لكاوى، دهنگه كه كورته: (تو مه ستى).

پاش بزوين، دهنگه كه كورته: (به ي).

هه موويان به يهك (ى) دهنوسرين.

۷

(ه) له کۆتایی وشه دا:

نابیت (ه) له گهڵ بزوینی (ه) دا تیکهڵ بکریت، به تایبەت له کۆتایی وشه دا:
 ماه (نهک: ماه)، مه ه (نهک: مه ه) به ه به ه (نهک: به به).
 شهوقی مه ه و رووی دل بهر که وتوونه ته جه ده ل دیسان
 "سالم"

پوونکردنه وه:

بۆ نووسینی (ه) یان درێژکردنه وه ی پیته لکاوێک، ئەو ههنگاوانه ی خواره وه
 جیبه جی ده که یین:
 ه (H) + SHIFT + (M): ه

چۆن پیتیکی کوردی به م شیوه یه درێژ بکه ینه وه:
 کوردستان
 له پیشدا ئەو پیته ی که ده ته ویت درێژی بکه یته وه بنووسه، پاشان:
 (M) + SHIFT): کوردستان

۸

ئامرازی دانه پال (ی):

وشه ئامرازی دانه پال وشه گری ناوی/هاوه لئاوی
 کورد ی سنه کوردی سنه
 کوردی ی سنه کوردی سنه
 سنه یی ی کوردپهروه ر سنه یی کوردپهروه ر

پوونکردنه وه:

ئامرازی دانه پالی (ی)، ئه رکیکی مۆرفۆلۆژیانه ی هه یه. وهک پیتیک یان وشه یهک
 هه ژماری بوونی بۆ ده کریت. فۆنیمیکه بوونی پیویسته. بۆ نمونه گری ناوی یان
 هاوه لئاوی دروست ده کات. هه ر بۆیه، هه رگیز نابیت بقرتینریت.

(ی) ناوبه‌ند به‌کار ده‌هینریت، بو ئه‌وه‌ی دوو بزوین پیکه‌وه نه‌نوسین:

بزوین	ناوبه‌ند بزوین
نی ی	ه نییه
چی ی	ه چیه
کوردی	ه کوردیه
شنوویی	ه‌کان شنوویییه‌کان
خوجیئی	ه‌کان خوجیئییه‌کان

روونکردنه‌وه:

نابیته دوو بزوین به‌دوای یه‌کتردا بنووسرین. ئه‌گه‌ر که‌وتنه پال یه‌کتره‌وه، ئه‌و کاته ناوبه‌ندی "ی" ده‌خه‌ینه نیوانیان:

بزوین + ناوبه‌ندی ی + بزوین
کوردیه‌کان

٩

(ی) نیسبه‌ت:

(ی) نیسبه‌ت، له کاتی (درانه‌پال) دا، به یه‌ک (ی) ده‌نوسریت. سی دۆخی هه‌یه:

١. ئه‌گه‌ر وشه‌که به نه‌بزوین کۆتایی هاتیته:

هه‌ولیر + ی = هه‌ولیری

هه‌روه‌ها:

کرماشانی، چه‌مچه‌مالی، که‌رکووکی، مه‌هابادی

٢. ئه‌گه‌ر وشه‌که به بزوین کۆتایی هاتیته، ناوبه‌ندی "ی" ده‌خه‌ینه نیوانیان‌ه‌وه:

شنوویی، پاوه‌یی، سه‌رگه‌لوویی، میراواپی

٣. ئه‌گه‌ر وشه‌که به (ی) کۆتایی پی هاتیته، هه‌چی پی زیاد ناکه‌ین:

سلیمانی: ئاسۆ سلیمانی له‌وئ دانیشتووه.

ئامیدی: ئاسۆ ئامیدی له‌وئ دانیشتووه.

۳. ناوی نیسبهت یان درانه پال، له کوردیدا وا دروست دهییت:

(ناوی شوین + ی)، وهک:

که رکوک + ی = که رکوکی.

له ژیر کاریگه ریی زمانی عه ره بیدا، زور ناو به شیوازی عه ره بی هاتوونه ته ناو زمانی کوردییه وه و به کار دهیترین و وا جی که وتوون که لابر دنیسیان نه لواوه:

ئه مریکی: کوردییه که ی: (ئه مریکا + یی = ئه مریکایی).

ئه فریقی: کوردییه که ی: (ئه فریقا + یی = ئه فریقایی، ئا فریقایی، ئا فریکایی).

فه ره نسی: کوردییه که ی: (فه ره نسا + یی = فه ره نسایی).

ناوی هه ندیک نه ته وه هه ن که فونیمی "ی" وه رناگرن:

کورد، ئه فغان، فارس، عه ره ب، تورک، تاجیک.

هه ندیک نه ته وه ش هه ن، هه ر به ناوی ولاته که یان نیسبهت ده درین:

سویدی، چینی، ژاپونی.

بو دیارکردنی دوخی (هاوولاتی، ئه وه ئاماژه به (ولات) ده کریت و (ی) زیاد ده کریت:

عه ره بستانی، عیراقی، چینی، سویدی، ئیرانی، ئه فغانستانی.

۱۰

دووهنگه (دیفتونگ):

دووهنگه ی وهک (وی، وی)، چ له کوردی ناوه راسه و چ له کوردی خواروودا،

پیویست به پیتی جیاواز ناکات. هه ر به دوو پیت ده نووسریت:

له کوردی ناوه راسه:

شوین، خوین، جوین، نوین، گوئ، توئ.

له کوردی خواروو (که لهوپی، له کی، فه یلی) دا:

خوین (خوین)، بیستوین (بیستوون)، چوی (چون)، دویت (کچ).

۱۱

پیتی "ت"

له هه نديک وشه دا که پیتی (ت) به شیک له وشه که یه، نابیت "ت" بقرتینریت:
 ماست، دهست (نهک: ماس، دهس). ههروهها:
 دهستهسر، دهستاودهست، ماستاوچی
 (نهک: دهسهسر، دهساودهس، ماساوچی)

به پیتی کومه له ی (۳) ی جیناوی لکاو:

م / یت / ات، یت / ین / ن / ن / رانه بردووی تییه ر و تینه په ر

بو نمونه له م دوخانه دا نابیت "ت" له بیر بکریت:

دهنوسیت (نهک: دهنوسی)، دهنوسیت (نهک: دهنوسی).

دهکریت (نهک: دهکری)، دهکریت (نهک: دهکری).

دهخویت (نهک: دهخوی)، دهخوات (نهک: دهخوا).

۱۲

جیناوی نیشانه ی وهک (ئه م، نه و، نه ف)

ئه گهر جیناوی نیشانه، ئاماژه به کات (رۆژ، شهو، سال) بکات، پیکه وه دهنوسرین،

وهک:

ئه مرۆ، ئه مشه و، ئه مسال، ئه مجار

ئه مجار سهخت ته رهن زامم جه جارن

چل مدو دایم چوون گهسته ی مارن

مهوله وی

ئیمشه و هه م دیسان دهروون پرخه مه ن

ئه ساسه ی ماته م جه لامان جه مه ن

مهوله وی

به لام ئەگەر پاش کاته که پاشبهندی (ه، ی) بنووسریت ئەوه جیئاوه که جیا ده بیتهوه:
ئەم جارە (نەک ئەمجاره)

دروست:

نەمردم من ئەگەر ئەم جارە بی تۆ
نەچم شەرت بی هەتا ئەم خوارە بی تۆ
نالی

هەلە:

نەمردم من ئەگەر ئەمجاره بی تۆ
نەچم شەرت بی هەتا ئەمخوارە بی تۆ

دروست:

ئەم پوژی سالی تازهیه نهورۆزه هاتهوه
جەژنیکی کۆنی کورده بهخۆشی و بههاتهوه
پیره میرد

هەلە:

ئەمپوژی سالی تازهیه نهورۆزه هاتهوه
جەژنیکی کۆنی کورده بهخۆشی و بههاتهوه

۱۳

وشه‌ی لیكدراو

وشه‌ی لیكدراو یان به یارمه‌تی (ناوبه‌ند) یان بی هیچ ناوبه‌ندیك پیکه‌وه ده‌لکین:

۱. به‌بی ناوبه‌ند:

رەشمال: (نەک: رەشمال، رەش مال)

سەهۆلفروش: (نەک: سەهۆلفروش، سەهۆل فروش)

۲. به یارمه‌تی یه‌کیک له‌م ناوبه‌ندانه (ه، به، و، هو، او):
 گوله‌گه‌نم (نه‌ک: گوله‌گه‌نم)
 جیبه‌جی (نه‌ک: جی به جی، جی به جی)
 هاتوچۆ (نه‌ک: هات وچۆ، هات و چۆ)
 شاره‌وشار (نه‌ک: شاره و شار، شاره و شار)
 پشتاوپشت (نه‌ک: پشتا و پشت)

بۆ نمونه‌ی زۆرتر له وشه‌ی لیکدراو پروانه:

خشته‌ی وشه لیکدراوه‌کان

۱۴

ژماره‌ی لیکدراو (ژماره + ژماره):

ژماره‌ی لیکدراو که پیک هاتوو له (ژماره + ژماره) به‌جیا دهنوسین چونکه کاتیک دوورودریژ بن ده‌توانن ئالۆزی دروست بکه‌ن، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه جگه له ژماره‌ی ئاویتته نه‌بیته هیچ ژماره‌یه‌کی لیکدراو واته (ژماره + ژماره) پیکه‌وه نهنوسین:

(۱۹-۱۱)، ژماره‌ی ئاویتته:

یازده، دوازده، سی‌زده، چوارده، پازده، شانزده، چه‌قده، هه‌ژده، نۆزده

(۲۱-۹۹)، ئەم ژماره لیکدراوانه‌ش به‌جیا دهنوسین:

(بیست و یه‌ک = ۲۱)، (سی و چوار = ۳۴)، (چل و پینج = ۴۵)

(۱۰۰-۹۰۰)، ئەم ژماره لیکدراوانه‌ش به‌جیا دهنوسین:

(یه‌ک سه‌د = ۱۰۰)، (دوو سه‌د = ۲۰۰)، (سی سه‌د = ۳۰۰)

هه‌ر ژماره‌یه‌کیش له‌گه‌ل (سه‌د، هه‌زار، میلیۆن، میلیارد و هتد) بین هه‌ر به‌جیا

ده‌نوسرین:

(یه‌ک هه‌زار = ۱۰۰۰)، (دوو هه‌زار = ۲۰۰۰)،

(سی میلیۆن = ۳۰۰ ۰۰۰ ۰۰۰)، (چوار میلیارد = ۴ ۰۰۰ ۰۰۰ ۰۰۰)

نمونه‌ی نووسینی ژماره‌یه‌کی گه‌وره (۱ ۸۵۲ ۳۴۴):

یه‌ک میلیون و هه‌شت سهد و په‌نجا و دوو‌هزار و سی سهد و چل و چوار

(ژماره + وشه):

به‌لام ژماره له‌گه‌ل وشه‌یه‌کی تر که وشه‌ی لی‌کدراو دروست بکات پی‌که‌وه

ده‌نوسریت:

دووشه‌ممه، پینج‌شه‌ممه، مندالیکی یه‌کساله. دوودل، چوارچرا، هه‌زارپی، چوارتا.

شیوازی

شیوازی ژماره‌کان:

له باری ئاساییدا، شیوازی سی ژماره‌ی چوار، پینج و شه‌ش له فارسی و عه‌ره‌بیدا

پی‌که‌وه جیاوازییان هه‌یه. هه‌ندیک جار، فونته‌که خوی وا دارپژراوه که به‌کاره‌ینه‌ر

ناتوانیت کاریگه‌ری له‌سه‌ر چونیه‌تی شیوازی ژماره‌کان بیت. زور ته‌خته‌کلیل و

فونتی کوردی له‌سه‌ر شیوازی عه‌ره‌بیه‌که دارپژراوه. جیاوازییه‌کان به‌گشتی له‌م

خشته‌یه‌دا ده‌بینن:

۰	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	عه‌ره‌بی
۰	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	فارسی

۱. ژماره‌ی بنجی:

یه‌ک، دوو، سی، یازده، دوازده، سیزده، بیست و یه‌ک، بیست و چوار

۲. ژماره‌ی پله‌یی (ژماره + هم، همین):

یه‌ک + هم = یه‌که‌م، دووهم،

یه‌ک: یه‌که‌م، یه‌که‌مین

چوار: چواره‌م، چواره‌مین

ئه‌گه‌ر ژماره کۆتاییه‌که‌ی بزوین بیت، ناوبه‌ندی یه‌ ده‌خه‌ینه نیوانیان:

ژماره + یه + هم = نۆیه‌م، ده‌یه‌م، په‌نجایه‌م.

سی: سی‌یه‌م، سی‌یه‌مین.

تۆ: تۆیه م، تۆیه مین.
په نجا: په نجا یه م، په نجا یه مین.

۳. ژماره ی دابه ش:

دوو دوو، سی سی، پینج پینج، ده ده.
له گه ل ئامرازی (به):
یهک به یهک، دوو به دوو، سی به سی، پینج به پینج.

۴. ژماره ی که رتی:

(۱/۱۰): ده یهک = یهک له سه ر ده.
(۳/۷): سی له سه ر هوت = له هه وتدا سی.
(۰۷): له ده دا هوت. (۰۱۴): له سه ددا چوارده.
(۰۱۴۰): له هه زاردا سه د و چل.

۱۵

چاوگ و کاری لیکدراو:

ئهو چاوگانه ی که کاری لیکدراویان لی دروست ده کریت چ تیپه ر بن وهک (فریدان)،
چ تیپه په ر بن وهک (تیکچوون)، یان چاوگی (گه رمبوون) که کاری ناته واوی لی
دروست ده کریت، له کاتی گه ردانکردندا به شی دوو هه که ی به جیا ده نووسریت:

رانه بردوو:

فریدان: فری ده دم، فری ده هیت، فری ده هین.
تیکچوون: تیک ده چیت، تیک ناچیت، تیک ده چن.
گه رمبوون: گه رم ده بیت، گه رم نابیت.

نموونه ی تر:

شیتبوون: شیت ده بم، شیت ده بیت، شیت ده بن.
له دایکبوون: له دایک ده بم، له دایک ده بیت، له دایک ده بن.
جیبه جیکردن: جیبه جی ده کم، جیبه جی ده کهیت.
(نهک: جیبه جیده کات، جی به جی ده کات، جی به جی ده کات)

نهمر:

فری بده، فری مه ده، فری بدهن، فری مه دهن.
تیک بچو، تیک مه چو، تیک بچن، تیک مه چن.
گهرم ببه، گهرم مه به، گهرم ببین، گهرم مه بن.

رابدوو:

فریم دا، فریت دا، فریی دا، فریمان داوه، فرییان داوه.
تیک چووم، تیک چوویت، تیک چوون.
گهرم بووم، گهرم نه بووم، گهرم بوون، گهرم نه بوون.
رابدووی دوور: دوو وشه ی کۆتایی پیکه وه ده لکین:
تیک چووبووم، تیک چووبوویت، تیک چووبوون.
گهرم بووبووم، گهرم بووبوویت، گهرم نه بووبوون.

گهردانکردنی کاری ساده:

کاری ساده به هاتنی جیناو کهرت نابیت:
خواردن: دهمخوارد، دهیانخوارد، دهتانخوارد
(نهک: دهم خوارد، دهیان خوارد، دهتان خوارد)

۱۶

وشه ی دارپژراو:

وشه ی دارپژراو ئه و وشانه ن که به یارمه تیی (پیشگر prefix)، (پاشگر suffix)

یان

ههردووکیان (کۆنفيکس = confix) وشه ی نوی پیک دههینن، وهک:

بههیز، ورده له، بیبهشی

پیشگر دوو جوهر:

۱. ساده: (دا، را، وهر، هه ل، رو، ری، پی، تی، لی، فی، قه و هتد).

۲. ناساده: (پیدا، تیدا، پیرا، تیوه، تیرا، لیرا، پیوه، پیک، تیک، ریک، ویک و هتد).

- با پیشه‌کی ئەم سی چه‌مکانه جیا بکه‌ینه‌وه:
۱. وشه‌ی داریژراو (به‌هیز، مشکۆله، نه‌خۆشی)
 ۲. چاوگی داریژراو (داگرتن، هه‌لگرتن، دابپین)
 ۳. کاری داریژراو (داده‌گرم، هه‌لده‌گرین، راده‌که‌م)

۱. گه‌ردانکردن، به‌پیشگری ساده:

(دا، را، وه‌ر، هه‌ل، رۆ، ری، پی، تی، لی، ئی، قه‌ و هتد).

۱.۱. رانه‌بردوو، تیپه‌ر، تینه‌په‌ر به‌پیشگری ساده پیکه‌وه ده‌نووسریت:

تیپه‌ر:

داکردن: داده‌که‌م، داناکه‌م، داده‌که‌ین، داناکه‌ین.

تینه‌په‌ر:

هه‌لبوون: هه‌لده‌بم، هه‌لنا‌بم، هه‌لده‌بیت، هه‌لنا‌بیت، هه‌لده‌بیت.

۱.۲. نهم، تیپه‌ر، تینه‌په‌ر، پیکه‌وه ده‌نووسریت:

داکردن: دابکه، دامه‌که، رابکه، رامه‌که.

رابوون: رابه، رامه‌به، رابین، رامه‌بن.

۱.۳. رابردوو:

تیپه‌ر: به‌هاتنی جیناوی لکاو جیا ده‌بیته‌وه:

دام کرد، دام نه‌کرد، دامان بری، دامان نه‌بری.

تینه‌په‌ر: پیکه‌وه:

هه‌لبوون: هه‌لبووم، هه‌لبوویت، هه‌لبووین.

هه‌لنه‌بووم، هه‌لنه‌بوویت، هه‌لنه‌بووین.

۳. رابردووی دوور:

تینه‌په‌ر، هه‌مووی پیکه‌وه:

هه‌لبوون: هه‌لبووبووم، هه‌لنه‌بووبووم، هه‌لبووبوون، هه‌لنه‌بووبوون.

تیپه‌ر: به هاتنی جیناو جیا ده‌بیته‌وه:

داکردن: دام کردبوو، دام نه‌کردبوو، دامان کردبوو، داتان نه‌کردبوو.

تیبینی: ئە‌کادیمیا له‌م دواییان‌ده‌دا پیکه‌وه‌نووسینیشی ریپیدراو کرد:

(هه‌لمکرد، هه‌لتکرد، هه‌لیکرد)، به‌لام ئیمه هه‌ر به‌جیا ده‌ینووسین، چونکه هه‌ر له

کۆنه‌وه باو بووه و بو ریئووسیکی یه‌کده‌ست یه‌ک بژاره باشته‌ره تا دوو بژاره.

۲. گه‌ردانکردن، به پیشگری ناساده:

(پیدا، تیدا، پیرا، تیوه، تیرا، لیرا، پیوه، پیک، تیک، ریک، ویک و هتد).

یاسا: له گه‌ردانکردندا به‌شی دووهم جیا ده‌بیته‌وه.

۲.۱. رانه‌بردوو: به‌شی دووهمی جیا ده‌بیته‌وه:

تیپه‌ر:

پیکه‌ینان: پیک ده‌هینم، پیک ناهینم، پیک ده‌هینن، پیک ناهینن.

ریککه‌وتن: ریک ده‌که‌وم، ریک ناکه‌وم، ریک ده‌که‌ویت، ریک ناکه‌ویت.

تینه‌په‌ر:

تیکچوون: تیک ده‌چم، تیک ناچم، تیک ده‌چن، تیک ناچن.

ریکبوون: ریک ده‌بم، ریک نابم، ریک ده‌بیت، ریک نابیت.

۲.۲. رابردوو: به‌شی دووهمی جیا ده‌بیته‌وه:

تینه‌په‌ر:

ریکبوون: ریک بووم، ریک نه‌بووم، ریک بوویت، ریک نه‌بوویت.

تیپه:

ریککردن: ریکم کرد، ریکم نه کرد، ریکت کرد، ریکیان کرد

۲.۳. نهمر:

ریک بکه، ریک مه که، پیک بهینن، پیک مه هینن.

۲.۴. رابردوی دور:

ریکم کردبوو، ریکم نه کردبوو، ریکتان کردبوو، ریکیان نه کردبوو.

تیبینی: ده بیت وریا بین که کاتیک وشه ئه رکی ناو ده بینیت پیکه وه دنووسریت به لام کاتیک ئه رکی کاری گهردانکراو ده بینیت به شی دووه مه که ی جیا ده بیته وه: ئه وان له سهر ریکه وتن زور قسه یان کرد و ئاخری پیکه وه ریک که وتن. "ریکه وتن" ناوه، به لام ریک که وتن، کاری گهردانکراوه، رینووسیان ده بیت جیاواز بیت.

ئه وان گروو پیکیان پیک هینا. (نه ک: پیکهینا).

۱۷

سی پیشگر + چاوگ:

کاتیک سی پیشگر (که له باری ئاساییدا تیکه لیکن له پیشگری بیواتا و وشه ی واتادار) له گه ل چاوگیکا دین، بو ئه وه ی وشه کان زور دریز نه بنه وه، دوو پیشگره که ی به جیا دنووسین و سییه م پیشگر ده لکینین به چاوگه که وه (چ پیشگره که بیواتا بیت، چ وشه یه ک بیت):

چاوگ: پی لی هه لبرین، ده ست لی هه لگرتن، خو تی هه لقورتانندن.

گهردان: پیم لی هه لبری، پی لی هه لمه بره، پی لی هه لده برن.

ده ستی لی هه لگره، ده ستی لی هه لمه گره.

۱۸

ئامرازی (پي، تي، لي) به جيا دهنوسرين:

ئامرازی (پي، تي، لي) ئاماژهن به كهس يان شتي سييه م:

(به ئه و) بلي = (به و) بلي = (پيي) بلي.

(به ئه و) كورت بووه ته وه و بووه به (به و)، ئه و يش كورت بووه ته وه و بووه به

(پيي).

(به ئه و) = (به و) = (پيي)

كه وا بيت (پيي) له راستيدا سه ربه خويه و كورتكراويه.

(تي) و (لي) ش هه ر به هه مان شيوه، هه ر بويه به شيوه ي سه ربه خو ده يان نووسين:

پاره م پي نه ما. (پاره به من نه ما.)

(نه ك: پاره م پينه ما.)

دهستي تي خست. (دهستي خسته ناو ئه وه). دهستي خسته ناوي.)

(نه ك: دهستي تي خست.)

دهستي لي دا. (دهستي له ئه و دا. دهستي له و دا.)

(نه ك: دهستي لي دا.)

ئه مانه كه ئامرازی (پي، تي، لي) يان تيدايه، وا گهردان ده كرين:

(دهستتيوهردان): دهستي تي وهرده، دهستي تي وهردا.

(دانپيدانان): داني پيدا ده نيت، داني پيدا نا.

(سه رليشيوانندن): سه ري لي ده شيوينيت. سه ري لي شيواند.

كاتي جيناوي لكاو دي، جيا ده بنه وه:

پيم گوت، پيم وت. (نه ك: پيم گوت، پيم وت.)

ليمان سه ند. (نه ك: ليمان سه ند.)

۱۹

وشه‌ی نافه‌ره‌نگی:

تیکرا، وشه‌ی لیکدراو و دارپژراو، که بوون به وشه‌ی فاره‌ه‌نگی، هم‌موو که‌رت‌ه‌کانیان پیکه‌وه بنوسرین، دست‌ه‌واژه‌ی هاوه‌لکاری و هاوه‌لناوی که هیشتا نه‌بوونه‌ته وشه‌ی فاره‌ه‌نگی، که‌رت‌ه‌کانیان به‌جیا و لیک نزیک بنوسرین، وهک چنگ له‌سه‌رشان.

۲۰

نیشان‌ه‌کانی به‌رده‌وامبوون و ئه‌مر و نه‌ریکردن

ئهم فونیم و نیشان‌ه‌ده‌لکین به وشه‌کانه‌وه:
ده‌پویشت، نه‌ده‌پویشت.
ده‌مبرد، نه‌مده‌برد.
هه‌لبگره. هه‌لمه‌گره. هه‌لنه‌گری، هه‌لنه‌فری،
دابخه، دامه‌خه.

۲۱

(نه‌ی ره‌تکردنه‌وه)

(نه‌ی ره‌تکردنه‌وه به‌جیا ده‌نوسریت:
نه‌دیم نه‌ده‌پوم.
نه‌ئیه‌وه نه‌ئیمه‌هیچمان پی‌ناکریت.

۲۲

کیش‌ه‌ی (د):

(د)‌ی سه‌ره‌کیی ئه‌و وشانه‌ی به (د) کۆتاییان هاتووه، له‌کاتی هاتنی "دا" که پاشگره‌نابیت بقرتینریت:
له‌بن به‌رددا (نه‌ک: به‌ردا)،
له‌ناو هه‌رددا (نه‌ک: هه‌ردا)

له ههنديک ناوچه دا دهنگی (د) به شيويهه کی نزيک له (و) بيژه دهکرييت، ئەوه تهنيا بيژه کردنيکی ناوچه بييه و له زمانی ئەدهبيدا بيگومان دهنگی (د) ریک وهک خوی دهبيت بيژه بکرييت.

ئهمه د (نهک: ئەهمه و)

قادر (نهک: قاير)

۲۳

(پيشبهند preposition):

پيشبهند دوو جوړه: (ساده و ليکدراو)، نالکيترين به وشه ی پيش و پاش خويانه وه: پيشبهندی ساده:

ئهو به فرۆکه سهفه ر دهکات بو کوردستان.

تو له کوي ئەوت بينی؟

پيشبهندی ليکدراو:

پينووسه که له سهه ر ميژه که يه.

کتیبه که له ژير رۆژنامه که يه.

منداله که له تهنيشت داره که وهستاوه.

تارا له پال ديواره که چاوه رى دهکات.

کورپه که له ناو بيشکه که يه.

قيان له گه ل ئەوين چوو بو خويندنگه.

روونکردنه وه:

پيشبهندی ليکدراو له دوو بهش پیک هاتوو، هيچ کاميان به تهنيايی ناتوانن له و دوخه دا ئەرکی پيشبهنده که تهواو بکن، بويه پيوستيان به يه کتره، بو تهواوکردنی ئەرکی پيشبهنده که.

۲۴

(پاشبه‌ند):

پاشبه‌ند که جاروبار (پاشگر) یشیان پی و تراوه، هەر ئامرازن وهک (ه، هوه، دا، ی، پ) و ده‌لکێترین به‌دوای وشه‌وه، هەر بۆیه (پاشبه‌ندی لکاو) یشیان پی ده‌وتریت، وهک: لیره‌دا.

ده‌چمه سلیمانی.

له که‌رکووکه‌وه هاتووم.

ئه‌و له خو‌شیدا نازانیت چی بکات.

له مالدا ئه‌وم بینى. (نه‌ک: له مال دا ئه‌وم بینى.)

ئه‌و له مالدايه. (نه‌ک: ئه‌و له مال دايه.)

له ئامیدیرا به پینان هات.

له چوارچراوه هاتوون.

به ماله‌وه رۆیشتووین.

(ده‌وربه‌ند، لابه‌ند circumposition):

ئه‌گەر تییینی ئه‌و پاشبه‌ندانى سه‌ره‌وه‌تان کردبیت ده‌بینن له پیش ناوه‌کانه‌وه پیشبه‌ندی (له) نووسراوه. وهک:

له مالدا

له که‌رکووکه‌وه

هەر کاتیک پیشبه‌ندیک و پاشبه‌ندیک پیکه‌وه بکه‌ونه ئه‌ملا و ئه‌ولای وشه‌یه‌که‌وه،

ئه‌وه پیی ده‌وتریت: (ده‌وربه‌ند، لابه‌ند circumposition).

له‌م دۆخانه‌دا پیشبه‌نده‌کان به سه‌ربه‌خۆ ده‌نوسرین و پاشبه‌نده‌کان ده‌لکین به

وشه‌کانی پیشیان‌ه‌وه، وه‌کوو:

له کوردستاندا

له کرماشانه‌وه

له کوپوه

له تارانى

له کوپرا

به ئاسمانه‌وه

تیبینی: جاران بهم پاشبه‌ندانه دهوترا "پاشگر" ئیستا پییان دهوتریت "پاشبه‌ند".
 ئەگەر له شوینیکدا وشه‌ی پاشگرتان بینی، پیتان سه‌یر نه‌بیئت.

۲۵

(نامرازی لیکده‌ر) به‌جیا ده‌نوسرین:

من و تو (نه‌ک: من‌وتو، منوتو)
 تیکۆشه تا خوینت گهرمه. (نه‌ک: تیکۆشه تاخوینت گهرمه).
 یا برو یا دانیشه. (نه‌ک: یابرو یادانیشه).

۲۶

کیشه‌ی "بی"، "بن" و "به‌بن":

هر کاتیک خاوه‌نداریتی له وشه‌که بسینریتته‌وه پیکه‌وه ده‌نوسریت:
 کورپکی بیکه‌س (نه‌ک: کورپکی بی که‌س)
 بیخانوو، بیباوک، بیپاره (نه‌ک: بی خانوو، بی باوک، بی پاره).
 بیتویی ده‌مکوژیت.
 به‌بن تو ناچم. = بی تو ناچم.
 به‌بی ئازادی ژیان ئەسته‌مه. = بی ئازادی ژیان ئەسته‌مه.

۲۷

هاوه‌لکاری چۆنیه‌تی:

(هاوه‌لکاری چۆنیه‌تی) پیکه‌وه ده‌نوسریت:
 به‌هیواشی، به‌ئه‌سپایی، به‌په‌له (نه‌ک: به‌هیواشی، به‌ئه‌سپایی)
 ئەو به‌جوانی ده‌دویت.
 "به" پیشگره، "به‌جوانی" هاوه‌لکاری چۆنیه‌تییه. پیشگر و وشه‌که پیکه‌وه ده‌نوسرین:
 به‌جوانی.

سارا به‌هیواشی ده‌نوسیت.

چۆن ده‌نوسیت؟ - به‌هیواشی (هیواش).

(به‌نه‌رمی softly)

۲۸

ئامرازی (تر ترین) و وشەى (تر = دیکه):

ئامرازی پلەى بەراورد و پلەى بالا (تر، ترین) دەلکین بە وشەى پیش خویانه‌وه:
جوان، جوانتر، جوانترین

بەلام وشەى (تر = دیکه) ئامراز نییە و وشەیه‌که، بەجیا دەنوسریت:
رۆژیکی تر (رۆژیکی دیکه)
که‌سیکی تر (که‌سیکی دیکه)

۲۹

ئامرازی (ش) وشە کەرت ناکات:

بشته‌وی ناتدهمی، نه‌شخۆی.
نه‌شهات، نه‌شمانگرت، بشمانبه‌ن.

۳۰

وشەى بیگانه:

وشەى بیگانه ئەگەر زۆر تایبەتی بوو بە رینووسی زمانه‌که‌ی خۆیه‌وه ده‌خریتە
ناو که‌وانه‌وه، نموونه:

له‌ زمانى کوردیدا به (فتحه، ضمه و کسره) ده‌وتریت: سه‌ره، بۆره و ژیره.
ئەگینا له‌ بارى ئاساییدا هەر وشەیه‌کی بیگانه به‌ رینووسی کوردی دەنوسین:
ئەللا، قەلەم، سورەیا، فیکتۆر، به‌غداد.

سوان

هەر له‌ کۆنه‌وه هەندیک دەنگ له‌ زمانى کوردیدا سوان، وه‌ک: (ئ):
گولئاو، بووه به‌ گولاو،
ئینشائەللا، بووه به‌ ئینشاللا.

گولئەندام بووه به‌ گولەندام:

گولهندام ئه‌ی ته‌نافی گه‌رده‌نم زولفی په‌ریشانته
عیلاجی! چاره‌یی! روحمی! ئه‌مان ده‌ستم به‌ دامانت
"وه‌فایی"

نیشانه‌ی (تشدید)ی عه‌ره‌بی
(تشدید)ی عه‌ره‌بی به‌ دووپاتبوونه‌وه‌ ده‌نوسریت:
(موحه‌مه‌د، نه‌ججار، به‌ننا).
جاری وایه‌ یه‌کیک له‌ پیته‌کان ده‌سوین:
موحه‌مه‌د، محمه‌د، نه‌جار.

۳۱

کیشه‌ی (ده، ئه):

هه‌م له‌ کرمانجی و هه‌م له‌ ئه‌ده‌بیات و وێژه‌ی کۆنی کوردیی ناوه‌راستدا هه‌میشه
"ده" به‌کار هینراوه:

گه‌ر ده‌پرسی من له‌به‌ر چی که‌م ده‌خۆم
من به‌ برسی قه‌ت مه‌زانه‌ غه‌م ده‌خۆم
"نالی"

باشتره‌ له‌ زمانی ئه‌ده‌بیدا شیوه‌ی کۆنی "ده" بپاریزین.

۳۲

(نیومه‌ودا semi_space):

زمانی کوردی زمانیکی لیک‌دراوییه، پره‌ له‌ وشه‌ی ساده (باران)، دارپێژراو به‌
پیشگر (داهینان، به‌هیز)، به‌ پاشگر (خواردنه‌وه)، به‌ پیشبه‌ند (له‌ کوردستان) و به‌
پاشبه‌ند (لیره‌دا)، یان گه‌ردان ده‌کرین (هه‌لم گرت، ده‌ستم لی دا). رینووسی هه‌موو
ئه‌مانه‌ هه‌ر له‌ کۆنه‌وه‌ دیاری کراون، یاسای خۆیان هه‌یه، یان ده‌لکینرین به‌ یه‌کتره‌وه
یان به‌جیا ده‌نوسرین.

له بهر ئه وهی که یاسا و ریئسای رینووسی زمانی کوردی تیک نه چیت بو نووسینی ئەمانه ههتا بکریت که لک له نیومه ودا وهرناگرین.

۳۳

کیشهی گۆرانی (وو) بو (ق):

نمونهی وهک (خانۆکه م کړی، جوانۆکه م ئاو دا.) لادانیکي گه ورهیه له رینووس و تیکدانی وشه ی پیکهاته ی وشه ی سه ره کییه، هه ر ده بیته بنووسریت: خانووکه م کړی. جوانووکه م ئاو دا.

۳۴

(یهک، ییک):

بو نووسینی "ییک" پاش بزوین باشته که لک له "یهک" وهر بگرین، چونکه ئاسانتره له دوو پیتی (ی، یه) ههروه ها که متر (ی) دوویات ده بیته وه: گرمه یهک (نهک: گرمه ییک). شنۆیییهک (نهک: شنۆیییک). مه هابادییهک (نهک: مه هابادییک)

۳۵

کیشهی جیناوی لکاوی تاک و کۆ:

له کاتی نووسینی جیناوی لکاودا نابیت پیتی (ی) له بیر بکریت. بو ئه وه گرنگه مروّف ئاگاداری خشته ی جیناوه لکاوه کان بیت:

کۆمه له تاک کۆ

کۆمه له ی ۱ قه د + م / ت / ی مان / تان / یان رابردووی تیپه ر

کۆمه له ی ۲ قه د + م / یت / - ین / ن / ن رابردووی تیپه په ر

کۆمه له ی ۳ ده + رهگ + م / یت / ات، یت ین / ن / ن

رانه بردووی

تیپه ر و تیپه په ر

کۆمه له ی ۴ ب + رهگ + - / ه / - - / ن / - داخوازی

نمونه:

کاری تیپهړ: کومه له یی که م: (م، ت، ی - مان، تان، یان)
 کرین: قهه (کری) + جیناو
 تاک: کریم، کریت، کری (نه ک: کری)
 کو: کریمان، کریتان، کرییان (نه ک: کریان)

کاری تیپه پهر: کومه له یی دووهم: (م، یت، X - ین، ن، ن)
 فرین: قهه (فری) + جیناو
 تاک: فریم، فریت، فری
 کو: فرین، فرین، فرین

که واییت، کاتیک وشه ی پیش له جیناو، به "ی" کوتایی هاتیت، ناییت "ی" جیناو
 له بیر بکریت، نمونه ی تر:

چیم وت؟ چیت وت؟ چیی وت؟
 چیمان وت؟ چیتان وت؟ چییان وت؟
 کوتاییم هات. کوتاییت هات. کوتایی هات.
 کوتاییمان هات. کوتاییتان هات. کوتایییان هات.
 هه نایی چی؟ هه موو خو خوینه قوربان.

۳۶

کیشهی تیکه لکردنی (ف)، (ف)، (و):

له زمانی کوردیدا پیتی (ف = V) مان هه یه، ده بییت نه و ناوانه ی له زمانه
 پوژاوااییه کاندا (V) یان تیدایه وهک خو ی به (ف) بیاننوسین:
 فیکتور هوگو (نه ک: فیکتور هوگو، ویکتور هوگو)
 فیدیو (نه ک: ویدیو)
 قولفو (نه ک: ولو)
 ئرشیف، ئرشیف (نه ک: ئرشیف، ئرشیفو)
 ئیفا (نه ک: ئیفا).

۳۷

رۆژانی ههفته:

شه‌ممه، یه‌کشه‌ممه (نه‌ک: یه‌ک شه‌ممه)، دووشه‌ممه (نه‌ک: دوو شه‌ممه).

به‌لام ئه‌گهر مه‌به‌ستمان یه‌کیک له رۆژه‌کانی ههفته بیته ئه‌وه به‌جیا ده‌ینوو سین:
 من ته‌نیا یه‌ک هه‌ینی تر دیم بۆ مالتان. (ته‌نیا هه‌ینییه‌کی تر)
 من ته‌نیا یه‌ک شه‌ممه‌ی تر دیم بۆ مالتان. (ته‌نیا شه‌ممه‌یه‌کی تر)
 من ته‌نیا یه‌ک دووشه‌ممه‌ی تر دیم بۆ مالتان. (ته‌نیا دووشه‌ممه‌یه‌کی تر)

دارمیوه‌کان:

داره‌نار (نه‌ک: دار هه‌نار)، دارمۆز (نه‌ک: دار مۆز)، دارگوویز (نه‌ک: دار گوویز)،
 دارمیو (نه‌ک: دار میو)

(به‌پی) و (به‌پی):

به‌جیا: به‌پی خۆی چوو بۆ لای دوکتۆر.
 پیکه‌وه: به‌پی بریاره‌که جیبه‌جیی بکه.

۳۸

ناوبه‌ندی (و):

هه‌مووان: هه‌مووان: هه‌مووان.

له وشه‌ی (هه‌مووان) دا بزوینی (ا) کار ده‌کاته سه‌ر بزوینی دریژی (وو Û) و کورتی ده‌کاته‌وه و ده‌یکاته بزوینی کورتی (و u) و ده‌بیته (هه‌مووان)، چونکه دوو ززوین پیکه‌وه نانووسرین، ناوبه‌ندی (و) ده‌خه‌ینه نیوانیان و ده‌بیته: هه‌مووان (he-muwan). که چی خه‌لک پینان وایه ئه‌مه‌یه (هه‌مووان hemûan).
 که‌وا بیته له وشه‌ی (هه‌مووان) دا دوو بزوین به‌دوای یه‌کترا نه‌هاتوون.

هه‌روه‌ها وشه‌کانی تری وه‌ک هاتووان، رۆیشتووان، که‌وتوو، به‌ستوو به‌هه‌مان شیوه‌ن، واته پیک هاتوون له (ووا uwa).

ناوبه‌ندی دريژ (وو) يان کورت (و)؟

هه‌نديک وشه‌ی ليکدراو به ناوبه‌ندی وهک (و) پيکه‌وه ده‌لکيترين، وهک:
(هیلکه‌ورون، مشتومر، هاتوچۆ، دستوبرد). کاتيک که ناوبه‌نده‌که پاش بزوين
دين ده‌نگه‌که‌ی کورته و کاتيکيش پاش نه‌بزوين بين ده‌نگه‌که‌ی دريژه، به‌لام له‌به‌ر
ئه‌وه‌ی که ناوبه‌ندمان هه‌ر به‌یه‌ک (و) ديارى کردووه، هه‌ر به‌یه‌ک (و) ده‌ياننووسين:
(هاتوچۆ) پيوست ناکات له‌دۆخى ليکدراودا بنووسين (هاتوچۆ) هه‌رچه‌نده‌که
نووسينيشی به‌هيچ شيوه‌یه‌ک هه‌له‌نييه.

(وا) مامه‌له‌ی وشه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆی له‌گه‌لدا ده‌کریت:

پيم وا نييه، پيم وا بوو، وا نه‌بوو، وا دياره.

له‌دۆخى رانه‌بردوودا، چونکه "ه" به‌ته‌نيا نانوسريت، به‌ناوبه‌ندی (يا) دينه
ته‌نيشت يه‌کتره‌وه: وايه

۳۹

کيشه‌ی نووسيني ناوه به‌هاوه‌لناوه‌وه

وهک پيشتريش له‌به‌شى ناوی ليکدراودا روون کراوه‌ته‌وه وشه‌ی ليکدراو که به
ناوبه‌ندی "ه" پيکه‌وه ليک ده‌درين، پيکه‌وه ده‌نووسرين، وهک:
گوله‌گه‌نم، مانگه‌شه‌وه
به‌لام نابيت ئه‌و بزوينی (ه) يه‌له‌گه‌ل بزوينی (ه) ی نووسيني ناو به‌هاوه‌لناوه‌وه
تيکه‌ل بکريت.

(ه) ی نووسيني ناو به‌هاوه‌لناوه‌وه

ئه‌م بزوينه‌ ده‌لکيت به‌کو‌تايی وشه‌یه‌ی يه‌که‌م، به‌لام بو‌شايی ده‌بيت له‌گه‌ل
وشه‌ی دووه‌مه‌وه، نمونه:

شهوه گهرمه که (نهک: شهوه گهرمه که).
 بهفره زوره که، (نهک: بهفره زوره که)
 کچه جوانه که، (نهک: کچه جوانه که)
 منداله بزیه جوانه چاوشینه که
 (نهک: منداله بزیه جوانه چاوشینه که).

چونکه هاوه لئاوه کان له گه ل وشه که دا وهک وشه ی لیکدراو هه ژمار ناکرین، به لکوو پیناسه ی وشه که ده که ن و ئه گهر پیکه وه بنووسرین ده توانیت زور دووردریژ ببیته وه.

۴۰

چهند بریاریکی نوویی نایتی له په یوهندی له گه ل زمانی کوردیدا

تیبینی:

له کۆبوونه وه یه کی سه رهیللی نایتیدا له ریکه وتی ۲۰۲۲/۰۶/۲۲ بریار درا که ههر نیومه ودا به کار نه هینریت، چونکه له کاتی نووسینیدا سیسته مه نایتیه کان تیک ده دات. لیره دا به شیک له و بریارانه ده خریته به رده ست:

رێسا و چه سپاندنی رینووسی زمانی کوردی

بۆ دروستکردنی هه له چن (spell checker) یك بۆ زمانی کوردی، وشه دانیک له وشه راست و دروسته کان و گهردانکردنی وشه کان و کرداره کان پپووستن. کلیلی سه رکه وتنی کاری هه له چنه که ئه وه یه که ئه رکه کانی له سه ر رینووسیکی یه کگرتوو جیبه جی بکرین.

له سه ر ئه و بنه مایانه ی که ئه کادیمیای کورد له نامیلکه ی راسپارده کانی زمانی کوردیدا دای رشتوو و به ریز دیاکو هاشمی به نمونه و شیکاری لیک داونه ته وه و باسی کردوون کاری هه له چنه که ساز ده کریت.

له و گرفتانه ی که پپووستن چار بکرین و نه مینن، چ له نووسراوه ئه لیکترۆنییه کان و چ له سه ر هه ندیک ته خته کلیل بریتین له:

١. به کارنه هینانی جیاکه رهوه (U+C٢٠٠).

لابردنی جیاکه رهوه (به Zero Width Non-Joiner ناسراوه)، که له نیوان وشه و هه ندیک له پیته کاندای بۆ جوانکاری به کار هینراوه.

٢. به کارنه هینانی ته قه لّ یان داش له نیوان دوو وشه دا.

پیویسته که وشه لیکدراوه کان وه کوو خویان بنوسرینه وه، ئەگەر وشه که درێژ بوو، ئەوا به بۆشایی بچووک بکریته وه.

٣. پیتی کورتکراوه لاتینییه کان/کوردیییه کان به خالّ جیا بکریته وه

زۆریک له کورتکراوه کان وه کوو (پدف PDF) یان (پدک: پارتی دیموکراتی کوردستان) پیویسته یه ک شیوه ی یه کگرتوو بۆ نووسینه وه یان به کار ببریته، ئەویش دانانی خاله له نیوانی پیته کاندای.

پ.د.ف

پ.د.ک

٥. هه ندیک تیبینی گشتی

١. هه ولّ بدریته ئەو ته خته کلیلانه ی که کراونه ته بنه رته برهویان پی بدریته و ئەو بریاره ی حکومه ت زیندوو بکریته وه له فه مانگه و به رپوه به رایه تیبیه کانی حکومه تدا.
٢. هه موو ئەوانه ی که کاری وه رگیژان ده کهن، پیویسته پابه ند بن به به کارهینانی یه ک ته خته کلیل.

٣. هه موو کۆده کان و پیته کوردیییه کان، ته خته کلیلی کوردی و شیوه کانی له سه ر عه ره بی و ئینگلیزی نیرراوه بۆ گووگل، سامسونگ، ئەپل، هواوی و مایکروسۆفت. ئەگەر هه ر شوینیکی تر که ئەو کۆدانه به کار ناهینیت ئاگادار بکریته وه و نه خشه ی پیت و کۆده کانی پی بدریته.

۴. وشيارکردنه‌وهی خه‌لکی بۆ به‌کارهینانی ته‌خته‌کللیکی یه‌گرتوو، بۆ نووسین به‌راست و دروستی و له‌پیناو نه‌هیشتنی هه‌له‌ی رینووس.

۴۱

وه‌لامی پرسپاری فیرخوازان:

ژماره به‌م جوړه نه‌ک به‌م جوړه:

۱. خوراوا خورئاوا
۲. ده‌ست خوش! ده‌ستخوش!
۳. مه‌حوی مه‌حویی
۴. هه‌ردووکمان هه‌ر دووکمان
۵. به‌سه‌ر چاو به‌سه‌ر چاو
۶. پیم وایه
- پیم وایه، پیم وایه. پیموایه
۷. به‌رانبه‌ر به‌رامبه‌ر
۸. واده‌زانم، وام‌زانی
۹. شه‌و شادا! شه‌وشادا!
۱۰. کشتوکال کشت و کال
۱۱. چوونه‌ژووره‌وه (ورود) چوونه‌ژووره‌وه (ورود)
۱۲. ئەوان چوونه‌ژووره‌وه. ئەوان چوونه‌ژووره‌وه.
۱۳. له‌مالدايه له‌مال دايه
۱۴. لانی که‌م، لانی زور لانیکه‌م، لانیزور
۱۵. مشتومر‌مشت و مر
۱۶. دام نا، هه‌لم‌گرت دامنا، هه‌لم‌گرت
۱۷. ده‌خویندریت ده‌خویندریت
۱۸. جوانتر (پله‌ی به‌راورد) جوان تر (پله‌ی به‌راورد)
۱۹. پیاویکی تر (پیاویکی دیکه) پیاویکیتر (پیاویکی دیکه)

۲۰. له دايكبوونت پيروژ له دايكبوونت يروژ
۲۱. ته مه ندریژ بیت. ته مه ن دریژ بیت.
۲۲. روژی جیهانی کریکاران روژی جیهانی کریکاران
۲۳. به خیر هاتی. به خیر هاتی.
۲۴. به پیی خوی چوو. به پیی خوی چوو.
۲۵. به پیی بهرنامه. (طبق) به پیی بهرنامه. (طبق)
۲۶. دلناسک دل ناسک
۲۷. نییه نیه، نیه نیه
۲۸. ناوبه ندی "و" که وشه ی لیکدراو دروست دهکن ته نیا به شیوه ی "و" دهنوسین نهک "وو":
- هاتوچو، دهستوبرد، مشتومر هات و چو، هاتوچو
۲۹. پیشبه ندی لیکدراو پیکه وه دهنوسرین، چونکه به ته نیا واتاکه ناگه یه نن: له گه ل، له سهر، له ژیر، له لای، له ته نیشته، له کن، له پال. له سهر میزه که. له پال داره که.
۳۰. رویشته بیت، کرد بیت، هات بیت رویشته بیت، کرد بیت، هات بیت
۳۱. ههروهک ههروهک
۳۲. هه موو جارای هه موو جارای

پاشه کی:

له م دنیای پیشکه وتوو هی دیجیتالییه دا، هه موو نووسینیک له سهر بنه مای (۰) و (۱) و به کوودکردنه، رینووسی یه کدهست بو تومارکردن و به دوا داگه رانیان زور پیویسته. ده توانن بکرینه بنه مای کاری گه وره تر بو داها توودا. ئەم رینووسه هه ولیکه بو لیکنزی ککردنه وهی هه موو دهقه کان، زمان به ردهوام دهگوریت، با ئیمهش به ردهوام خومان نووژهن بکهینه وه.

هه و النامهه كئيب

زوان کوردی و شیکاری جهشت فرههنگی کوردی خوارگ

کامران ره حیمی ■

مقدمه

این مقاله از نخستین کوششها در جهت نگارش مطالب ژورنالیستی اجتماعی - انتقادی به کردی جنوبی محسوب میشود که ۲۲ سال پیش در نشریه پیک ایلام مابین سالهای ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۰ منتشر شد. نظر به این مهم، نویسنده کوشیده است ضمن معیارسازی گویش میانجی و ارتباطی، از قابلیتها و توانیهای سایر گویشها، جهت انتقال معانی ومفاهیم جدید به واژه سازی و واژه گزینی بپردازد که به ترتیب با علامت یک ستاره(*) و دو ستاره (***) مشخص شده‌اند. لازم به ذکر است این مجموعه مقالات که برای اولین بار به صورت گسترده و با مطالب متنوع منتشر شد توسط دکتر علی حیات نیا تحت عنوان «زوان ئیمه» در سال ۱۳۹۴ از سوی انتشارات زاگروس به زیور طبع آراسته شد. دیگر آن که مطابق نظرات دکتر جلادت بدرخان و پروفسور توفیق وهبی در یک قرن پیش و مصوبه فرهنگستان کوردی(کوری زانیاری کوردی) در سال ۱۹۴۵ در بغداد و مجمع علمی زبان کوردی (کوری زانستی زمانی کوردی) در سال ۱۳۸۱ در تهران، واجها و حروف خاص کوردی صرفاً با نوک فلش یعنی ۷ مشخص شوند و برای یکدستی و اتحاد از سایر علایم استفاده نشود. از سوی دیگر، قاطبه نویسندگان پر کار در ایلام، جهت یکدستی رسمالخط کوردی و پیروی از مصوبات فرهنگستان و پرهیز از هرج و مرج به نیت و انگیزه‌ی همگرایی وممانعت از ایل و گویش زدگی و عدم افزایش حروف کوردی با توجه به ظرفیت کیبورد در این مقاله و دهها کتاب دیگر از حرف « و » به جای حرف « و » استفاده کرده‌اند. در اتخاذ این تصمیم پیشرو، دلایل عقلانی و علمی بدین شرح مدنظر بوده‌است: نخست، این واج امروزه به دلیل عدم وجود کاراکتر عمومی در کلیه محیطها یا نقض فنی به شکلهای « یو، وی، و، و » نوشته میشود؛ دوم، ماهیت خط قراردادی است و ارتباطی به علم ندارد. از منظر سخت افزاری، شرکت مایکروسافت واو دو نقطه را در صفحه کلید تعبیه نکرده است و از لحاظ نرم افزاری، از جمله مشکلات فنی گاه و بی گاه این حرف در سایر نرم افزارها نظیر ایندیزان، اکسل، صفحات اینترنتی و اندورید و... این است که یا با کلیه فونتها همخوانی ندارد یا توانش و مانور اجرایی در کلیه آپشنها مانند سورت و... ندارد. محدودیت دکمه های صفحه کلید برای تعریف آواها و واجهای متعدد گویشهای کوردی به شکل حرف که بالغ بر ۵۰ مورد است، از دیگر نمونه

های این دشواری اشد. به طور نمونه در کردی سورانی دو نوع آوای «گ» و «ج» آغازین وجود دارد و واج «ا» خمیده تلفظ میشود و به عبارت دیگر این واج تلفظ نمیشود اما مبدعان این خط برای همگرایی با سایر گویشها و کلیت زبان کردی از این خصایص گویشی خود چشم پوشی کرده‌اند. همچنین در کرمانجی خراسان دو نوع «ت» وجود دارد و در کردی جنوبی علاوه بر واج مستقل «نگ» [n] دو نوع آوای «گ» پایانی وجود دارد؛ یکی از ضرورت‌های اجرای مقوله اساسی و مهم آموزش و تدریس زبان و ادبیات در مدارس و مراکز آموزش عالی معرفی الفبای متحد و یکدست برای کلیه گویشهای هم سو است زیرا ترویج تعدد حروف گویشها در کتابهای درسی برای دانش آموزان چه از دیدگاه اقتصادی و چه از نگاه عملی و عقلانی قابل قبول نمیباشد، اینکه برای هر شهر و شبه گویش کتاب مستقل تدوین شود و از سوی دیگر آموزگار نمیتواند به تدریس و املاي واحد بپردازد. واوهفتدار به صورت پیشفرض در ویندوزهای ۸ و ۹ و ۱۰ تعبیه شده و مورد حمایت مایکروسافت است. از همه مهمتر این حرف نماینده دو واج صامت و مصوت در جنوب است که دو تلفظ کاملاً متفاوت دارند و در آوانگار بین المللی (IPA) اولی را به صورت «t̪» و دومی را به صورت «t̪̃» نشان میدهند. بنابراین، درواقع یک شکل یکسان نیز ندارند؛ در ضمن این واج برخلاف نظر زبانشناسان محلی، مختص کردی جنوبی نیست بلکه واجی عمومی و بومی زاگرسنشینان است و درکلیه روستاها و برخی محلات سنندج به عنوان مرکز کوردستان ایران، شاهیندژ، منطقه عمومی لیلخی و دهگلان و بارزان و گویش زازایی و در بخش عمدهای از گویشوران کرمانجی متداول و ملفوظ است؛ بدیهی است آواشناسی و واجشناسی و حرفشناسی سه مقوله جدا از هم هستند در دو مورد اول مبنا بر تمایز و طبقه‌بندی استوار است زیرا واج مقولهای انتزاعی و ممیز معنی و ذهنی است در حالی که خط، سایه زبان و ملموس برای همگرایی و اشتراکات ابداع میشود. دیگر اینکه، در ایلام گویشوران کورده‌لی (پهل‌های) به عنوان جمعیت اول استان ایلام و لکها به عنوان جمعیت اول کوردان جنوب واج «ö» نیز وجود دارد که با توجه به محدودیت صفحه کلید و اصل مهم آموزش همگانی، پیشنهاد میشود این واج نیز با حرف «ۆ» نوشته‌شود. اما با این گفته منتقدان موافقم که حرف «ۆ» معادل واو معدوله در کردی میانی و شمالی است و ممکن است به خطای تلفظی منجر شود. با این

حال، با تمام مزایای که در باب خط متحد گفته شد ایراد اساسی محسوب نمیشود از سوی دیگر میتوان با یک تذکر یا یک جمله در پاورقی متون کوردی جنوبی، خواننده را با تلفظ خاص این واج آشنا کرد که هم خطای تلفظی مرتفع شود و هم اتحاد خط سرتاسری رعایت شود. در ضمن در تمام ملل، کارکرد الفبا برای اتحاد و افزایش اشتراکات و گسترش حوزه نفوذی زبان است اما متأسفانه در میان ما الفبا، سنگری برای هویت ایلی و لهجهگرایی شده‌است. به عنوان نمونه در زبان فارسی حرف «و» نماینده سه واج «O,U,V» است و به ندرت در خوانش دچار مشکل میشوند و در سایر زبانها برای آموزش همگانی مانند انگلیسی و فرانسوی به خصوص چینی، وضعیت بر همین منوال است. کوتاه سخن این که موضوع مذکور یک نظر پیشنهادی، قابل نقد یا پذیرش است و نزدیک به یک دهه علاوه بر تست و آموزش کلاسی، کارایی فنی خود را اثبات کرده‌است..

دۆشن روژی روژگاری ده دهوران وهرین، ههر دهی ئیلام خوهمانه چل ئەڤدال ئازا و عاقل و قسه‌خوهش بۆنه، که کاریان فه‌قهت گرده‌نشینی و باس خودا و په‌یغامبه‌ر و قسه‌یل خاس بۆه.

تا روژی، تیخ سه‌رده‌وا، ته‌خت و به‌ختیان شیونی؛ زقوم ده یه‌ی لا، بی مالی ده لای تره‌و، زوور پیان دیاری. تا جی که ده ناچاری په‌لام به‌نه ئشکه‌فتی. ئمجا ژه وه‌یشت ورسگی و رۆتیه‌لی که‌فنه چه‌بکه‌م، چه‌بکه‌م. زه‌مین یه‌خ و ئاسمان ره‌ق، پیر ئەڤداله‌یل ناچار که‌ی، گشت هاو‌رپه‌یل وموریده‌یل ده ده‌ور خوه‌ی کووه‌و بکه‌ی. ئەڤداله‌یل چۆ جار جارن، دۆمای که‌می قسه‌ و باس و زکر و هوو هوو، چۆ چه‌مه‌ری ده ده‌ور یه‌ک جه‌مه‌ دون. پیر رۆ خه‌ی وه یه‌کی له یارانی ئۆشی: «یه‌سه‌ دۆنی زقوم و ورسگی ده‌په‌سا به‌ن به‌ن گیانمان برن، تو که له گشت بۆچگتری ئەلس باوشی هیزم و چیلگ گرده‌و بکه، تا ئاگره‌و بکه‌یم». پیان دوگه‌زی نام قه‌ی جه‌ریاگ، که‌می ده خویه‌و دوی که ئەرا چه ده ناوه‌میان وه وی وت. ئەرا یه له ژیر کار دهر بچوو وه نه‌وه‌دلی و ناراحه‌تی ده‌س ئەل شان ره‌فییقی دنه‌ی و دۆشی: «وه شه‌رتی دچم که ئەوه‌ل ئی ره‌فییق لا راسمه‌ بچوو». ره‌فیه‌یش واقی به‌ی وه ناراحه‌تی ئۆشی: «منیش وه شه‌رتی دچم که ئەوه‌ل ئی ره‌فییق که‌شمه‌ بچوو». خولاسه‌ ئی شه‌رت و مه‌رج باتله‌ ده نامیان خر خوه‌ی تا دۆمای چه‌نی، زقوم سقان سووز، چۆ سان بان سه‌ریان، ره‌قیان که‌ی و گشت بی سه‌ر شوون دون...

یه خوو تا ئیره ده ویرتان بمینی، تا بچیمه سهر باستر. گشتمان زانیم خاسیش زانیم، زوانی که پی قسه‌که‌یم و وه‌گه‌ردی ئیوهت بۆمه و هاوژین و هاوړیمان، کوردیه. ئی زوانه هر چهن ده دريژائی عمری، ده‌قیقه پی نه‌خوه‌نریاگه و نه‌نوسریاگه، وه‌لی ده بین هزاران زوان ده دنیا مه‌قام چلم دیری. له‌ی باوه‌ته زوانمان خاس توه‌نستگه ژه زه‌خم زه‌مان و زیان زوانه‌یل تر ده ئەمان بوو.

وه‌لی یه، که زوان کوردی ده عمر دۆر و دريژ دو سی هزار ساله‌ی خوه‌ی، چۆن حفز بۆه یا حفز کردنه باس تره. ئیمه باس ئەسلیمان یه‌سه که زوان کوردی ئیلام - که ده دهر و ده‌یشت وه کوردی فه‌یلی ناسریاگه- چ بخوازیم (?) چ نه‌خوازیم دیری ده به‌ین چوو، ئەوه‌یش ده قهرن بیس و یه‌کم، که ده ولاتمان، سداوسیمای مه‌رکه‌زی و هه‌فت هه‌فته نامه و هزاران بنۆس و بنۆش و روژنامه نۆس دیری. ئمرووژه ئەگه‌ر ده ولات ئاخو وه شه‌رمان خاس هۆردهو بویمن دۆنیم، زورم مه‌ردم وهرد زارووه‌یلیان فارسی ئۆشن و ده عه‌راقیش عه‌راوی. ئەوه‌یش چ فارسی؛ فارسی قه‌رقاتی که سه‌د به‌رابه‌ر ده فارسی چه‌پی چه‌واشه‌ی کرماشان ناشیرین تره.

تازه وه‌ختی ده کۆچه و خیاوان جومله‌یل نه کوردی نه فارسی جوور: «خاسم قوربان شما»، «وه ایشان وتم»، «خسته نباشن» و... له دهم سه‌واددار و بی سه‌واد، گه‌پ و بۆچگ، منال و مه‌زن، ئژنه‌وی، ده وه‌یشت خه‌نگ، ده یادت چوو، جوور هه‌میشان خوسه بخوه‌ی و مق بوه‌ی وه دل. ئمجا وه‌ختی وهرد دانشجوو یا ئوستادی که رساله‌تیان روشنگه‌ریه، قسه دکه‌ی، قه‌ژمه‌رییان وه زوان و فه‌ره‌ه‌نگ خوه‌مانی دیا. یانه مودرنیته و پیشکه‌فتن گه‌ن هالی بۆنه، فکر کهن فه‌ره‌ه‌نگ خوه‌مانی، یانی وه دۆما که‌فتن؛ وه ژیرپا ناین فه‌ره‌ه‌نگ ئەژدادی و چه‌سپین وه یا و ئەو، به‌رابه‌ره وهرد پیشکه‌فتن و تکنولوژی! ده حالی که مودرنیته هن قهرن بیسمه. ئیسه ده قهرن بیس و یه‌کم، پوست مودرن وه فکرنوو چهن فه‌ره‌ه‌نگی و فره‌ده‌نگی، گشت فکره‌یل شوونیستی و ئستعمارگه‌ره‌یل فره‌خواز، پیشت سهر ناگه.

ئه‌لبه‌ت ئیمه به‌دمان ده فارسی نیای. ئە‌را یه که فارسی و کوردی له یه‌ی بنه‌ماله‌ن وه‌لی هر کامیان بایه‌د ده جی خوه‌یان وه کار بچن. ئە‌گه‌ر ئیمه ته‌قه‌لا بکه‌یم زوان کوردی و فارسی وه شیوه‌ی علمی وزانستی دورس یاد بگریم، ده ئە‌سل، وه دلنیا‌یی توانیم بۆشیم نه ته‌نیا خزمه‌ت گه‌هورای وه هه‌ردگ زوانه؛ به‌لکم وه ته‌مام

به شهريت كرديمنه چون زوان هەر و لاتى، به شى ده ميرات فه رهنگى گشت جه هانه. وه ئى هه مه وته زوان باوگ و باپيرانمان وه بووت نه زانكارى مهردم و په لپ كلاس و پرستيژ ئجتماعى، ديړى ده وهر چاومان گيان كنى، گشتمانيش كزو كوور و ته سلیم، فه قهت ئيسفاى گرتيمنه. ئايا رسالهت روشنفكرهیل و جامعه ناسهیل وژدان وريا فه قهت ئيسفاگه ريه ! كه هەر چشتى ده بهين بچوو ئامار و ئه رقامى بگرن. ده قيق خه وهري بنوسن؟... ده راسى ئى دوزه مه ئى بى هويه تى و رهوان شيويياگيه ده كو وهات؟ چو توشمان هاورده؟ ئمرووژه ئهرا حفز كوچگ نوسياگى يا چوارگله كاسه كوچله شكياگ، هزاران كهس مه ئموور نه و بودجه خه رج كه ن. ئوشن: يه ميرات باستانيه ده رو يانه توانيم ئه و بپرهميم ئيمه كى بو منه و چ فه رهنگ و ته مه دونى داشتيمنه. يانه گشتى دورس و وه جى . وه لى ئهرا چه زوان كوردى كه ريشگ ده ئه وستا و په هله وى ديړى هي مان زينگه و هه ناس كيشى هوچ حمايه تى لى نيه و. زوانى كه ئه ژد امان وه خو ن دل و نان بهرو ده هلامات ترك و عه ره و و موغول و... حفزى كردنه، تا وه دهس ئيمه ره سيه. جار جارى ئوشم نه كه ئى ئيمه چو ئاكد، ئاشوور، بابل و... ته رف تو ن بوويم و ده تاريخ فه قهت نامى لي مان بمينى . هه لبهت ئايم نه بايه ده، دم له نه ات و نامه ي به ئى . هه ر له ئى و لات خوه مانه فره كه سه يل هه سن كه دووسدار و لاينگر زوان و فه رهنگ خوه مانين وه لى وه داخه و ده قسه و تئوورى بانتر نيه چن (?) يانه فه قهت چوار قسه ئى بازگ ياد گرتنه و ده ئيلا و ئوولا ئوشنى. وه ختى واده ئى كار و عه مه ل ديايگه و وه ر، يا خوه يان شارن يا هزار شه رت و مه رج داتراشن.

خوه زه و چاره نو س ئه و چل ئه قذاله نه وه توشمان . چون ئيمه يش جوور ئه وان چاوه رييم كهس تر يا كه سان تر كارى بكهن، ئه و كه سانيش چاوه ريين ئيمه كارى بكه يم ده ئى ده ور باتله، گير كه فيتيمنه مه گه رخودا خوه ئى...

وه هه ر حال هه ر چشتى وه ئه لكه فته ، خاسه ئه و چل ئه قذاله مردن و ئيمه ده لان و چين ئه وان نيم (?) وه گه رنه ئى جگله ئى جم و جولىش لي مان نه و.

۱- بنوس (نووسه ر) : نويسنده

۲- وه ري ن (رابردو و) : گذشته، قديم.

۳- گرده نشينى (دوره په ريزى) : گوشه گيرى، در اين جا در معنای اعتكاف به كار

رفته است **.

- ۴- پ.ه.لام: پناه .
- ۵- وه‌یشت: فرط، شدت.
- ۶- ورسگی و روّتیله‌لی (برسیه‌تی و روتالی): فقر و برهنگی .
- ۷- ده‌په‌سا (خه‌ریکه) دارد.
- ۸- دوگه‌زی(بالابه‌رز): کنایه از بلندقامت.
۹. نام قه‌ئی جه‌ریاگ (بریتیه له ئاماده بوون): شال محکم بر کمر بسته کنایه از آماده بودن .
- ۱۰- واقی به‌ئی (سه‌ری سوپ ده‌ییت): تعجب می کند.
- ۱۱- خر خوه‌ئی (هه‌لده‌سووری): می چرخد.
- ۱۲- چه‌ئی (ده‌میک): مدتی.
- ۱۳- هاوژین: هم زیست
- ۱۴- دریژای: طول*
- ۱۵- بئوش (بیژه‌ر): شاعرمراسم چمر. در این جا در معنای گوینده وشاعر**
- ۱۶- روژنامه نؤس: روزنامه نگار*
- ۱۷- هورده‌و بویمن (ورد ببینه‌وه): به دقت بنگریم.
- ۱۸- زورم(زوربه): اکثریت .
- ۱۹- قه‌ژمه‌رییان(گالته‌یان): مسخرشان
- ۲۰- پیشکه‌فتن (پیشکه‌وتن): پیشرفت*
- ۲۱- فره‌ده‌نگی:چند صدایی، تکثر*
- ۲۲- فره‌خواز: زیاده طلب*
- ۲۳- بنه‌ماله: به چند خانوار درطایفه گفته می شود. در این جا به معنای خانواده**
- ۲۴- وه دلنیایی: با اطمینان**
- ۲۵- وته: گفته**
- ۲۶- وه بووت (به‌م بونه‌وه): سبب
- ۲۷- په‌لپ: بهانه
- ۲۸- وژدان وریا: وجدان هوشیار، بیدار،منصف*
- ۲۹- ئیسفاگه‌ری(چاودی‌ری):نظاره‌گری*
- ۳۰- دۆزه‌مه(دۆز، کیشه): مسئله، مشکل، مصیبت**

- ۳۱- رهوان شیویاگی : روان آشفتگی *
- ۳۲- کوچگِ نوسیاگی (بهرد نووسراوه): سنگ نبشته *
- ۳۳- وهجی (شیاو): مناسب
- ۳۴- هلامات(ههلمهت): یورش
- ۳۵- تهرهف تون (تهفره توون): پراکنده و متلاشی
- ۳۶- نامه‌ی (نهامهت): یاس و بد بختی
- ۳۷- لاینگر : طرفدار، حامی ** *
- ۳۸- وه داخه‌و (به داخه‌وه): متاسفانه *
- ۳۹- قسه‌ی بازگ (قسه‌ی قور): حرفهای سیاه و سفید در این جا مهملات، چرند و پرند ** *
- ۴۰- خوهزه‌و (خوزگه): ای کاش
- ۴۱- چاره‌نوس: سرنوشت
- ۴۲- نه‌لکه‌فت (هه‌لکه‌وت، هات) : شانس و اقبال
- ۴۳- لان و چین : نسل
- ۴۴- جم و جؤل: فعالیت

همه‌ی نامه‌ی کتیب

خه سار ناسی کوردی خوارین ده چه مسار زوان ناسی

ک. پالیزبان

پیشہ کی

یہ کی دہ پہلہ یل زوان کوردی ک دہ شارہ یل فریہ ی دہ ولاتہ یل کورد زوان وہ کار چوگ «کوردی خوارین» ہ۔ مینورسکی ئیران ناس و رووژئہ لات ناس رووسی ئہ پرا ئہ و ہل جار دہ سال ۱۹۴۳ نام ئی پہلہ دہ زوان کوردی «کوردی جنوبی» نا۔ کوردی خوارین زورم دہ ئیلام، کرماشان و خانہ قین وہ کار چوو۔ دہ ئی چہن سال دو ماگہ پہ یجووریہ یل زوان ناسی فریہ و وہر چیہم گری دہ بان کوردی خوارگ ئہ نجام گرتگہ وہ لام گیچہ لہ یلیگیش دہ ی نامہ ہس ک با یہد چارہ بوون تا دہ بانان فیشتہر و خاستہر دہ بان ئی لق گہ پہ دہ زوان کوردی کار بکری۔

دہ ئی مہ قالہ گیچہ لہ یلیگ شییہ و بونہ ک زورم پہ یجووریہ یل زوان ناسی و کوردی خوارین تو شیان ہاتنہ و ہالیم دہ و ہرہسی کارناسہ یل فکری ئہ پرایان نہ کریاگہ۔

وشہ کلیل: کوردی خوارین، خسار ناسی

۱. نام

ہالیمان دہ نام نوسہ رہ یل، پہ یجوورہ یل و لاینیدارہ یل زوان کوردی ئہ پرا ئی پہلہ دہ زوان کوردی نام یہ کہہ و گیریگ وہ کار نیہ چوگ۔

برپئ ئوشن کوردی خوارگ، بر ترہ کیش ئہ لخوسوس دہ عراق، ئوشن فہیلی یان لورپی۔ برپیگیش دہ کہ لہری ئستفادہ کہن۔ ہہ ئہ و چنہ ک دہ یہ و و ہریش و تریا، کوردی خوارین ہام لفیگہ ئہ پرا Southern Kurdish انگلیسی ک یہ کم جار مینورسکی بردہ ی کار۔ مینورسکی وہ ئی بووتہ و دہ ئی کہ لیمہ ئستفادہ کرد ک نیشان بیگ ئی کوردیہ دہ خوار (جنوب) ولاتہ یل کورد زوان چوگہ کار۔ وانہ ک دہ فہیلی یان لورپی ئستفادہ کہن ہانہ عراق و فریہ دہ بارہ ی ئی کوردیہ دہ ئیران نیہ زانن۔ لورپی ک دہ زوان ناسی وہ یہ ی زوان جنوب غہربی ناسنہ ی و فریہ و ہر د کوردی فاسلہ دیری، ئہ مانئ تو ہنیم دہ فہیلی ئہ پرا ئوو کوردیہ ئستفادہ بکہیم

ک ده عهراق ئۆشری ئوو هامیته وهرده رهوی بۆه. ده بارهئ که لههري بایهته بۆشیم ک که لههري ته نیا یه کی ده په له یل کوردی خوارینه و نیه و ئهرا گیشتیان بچووگه کار. بری ده په یجووریهیل و نۆسه ره یلیش ئۆشن «خوارین» یانی که مایه و که م ئه رزش و ئیمه نه بایه د خوارین به ریمه کار. ده جواو ئی که سه یله بایه د بۆشیم ک ئی لفه هۆچ لقووزی باری نییه و ته نیا ده قورشنگ جوغرافیاییه و نوورپگه زوان. مه سه له ن ئالمانی سفلا (سفلی) شکلی ده ئالمانیه ک ده به شی ده ئالمان و هولهند وهی قسیه که ن ئوو هالیم که سی نه وتگه ئهرا چه وه زوان ئیمه ئۆشن سفلی (Low German).

۲. ولاته یل کوردی خوارین

هه نزای ک نام کوردی خوارین بریهی، زورم ئیلام و کرماشان و خانه قین که فیکه و هۆر؛ وه لام بایهت بۆشیم ک ده پاسی کوردی خوارین یه کی ده په له یل قورس زوان کوردیه ک ده ئۆستانه یل فریهی چووگه کار ک ئه یانه ن: ئازهر بایجان خوه رئاوا (کوردی چاردوولی ده شاهین دژ و تکاب)، کوردسان (قوروه و بیجار)، هه مه دان (نه هاوه ند، ره زه ن، ئه سه دئاباد، تۆسرکان و که بو ده رئا هه نگ)، کرماشان، ئیلام، لورستان و جیه یلیگیش ده خووزستان جوړ سه ره بندهر و خوړه مشه هر و ده عراقیش ده خانه قین، کووت، منه لی، زرباتیه و جه سان.

۳. له کی

یه ک تر ده گیچه له یلیگ ک ده په یجووریهیل زوان ناسی فریه دیایگه وهر چیه م یه سه ک هالیمان دیاری نه وه ک له کی به شی ده زوان کوردیه یان نه. ده نام په یجووریهیل و مه لوه نه یل جورواجوور، سی وه زیهت ئهرا له کی دۆنیم؛ بری ئۆشن له کی خوهی زوان جیایگه، بریگیش ئۆشن له کی ژیرپه لی ده کوردیه ک که فیکه نام کوردی خوارگ، ئوو بریگیش وه ژیرپه لی ده لوری زاننه ی. چه ن سالیگه زورم له که یل خوه یانیش هانه و شوون یه ک له کی وه یه ی زوان جیای بناسریگ.

۴. نۆسمان

یهک تر ده گیچه له یلی ک کوردی خوارین گیرووده یی بۆه یهسه ک نۆسمان یان پینۆس زوان کوردی ئەو جۆره ک بایه، ده نام مهردم جی نه که فتگه و تا جیی ک بری ده نۆسه ره یلش کتاوه یل کوردییان وه نۆسمان فارسی نۆسن و ئەپرا یه ک وه خه یال خوه یان کومه ک کتاو خوه نه یل بکه ن په لام به ن وه ئیعرابه یلی ک ده بان که لیمه نۆسن و فریه ییش ده باسه واده یل هم هه ده ئی خه ت فارسیه ئەپرا کوردی نۆسانن ده فهزای مه جازی ئستفاده کهن. ده جی تره کیشه و، ده نام ئەوانه ییش ک کوردی خوه نن و کوردی نۆسن، هالیم ئختلاف هه س؛ مه سه له ن، ئەپرا نیشانه یی "ۆ" که دهنگ دیاری کوردی خوارینه، بری "ۆ" نۆسن و بر تره کیش ک زوورم وهره و سورانی کیشن، ده نیشانه یی "ۆ" ئستفاده کهن و خوه یان ده یی واقعیته خه نه لا ک ئەگهر "رۆن" (روغن) وه "رۆن" (آشکار) بنۆسری مانای که لیمه گوهری.

۵. زوان دالگی کوردی

زوان ناسه یل ئۆشن ئەگهر که سی بخوازی ریشگ زوانیگ دراری، وه کارته رین شیوه یهسه ک وهرد چین نوو وه زوان دالگیان نه و شیم. وه داخه و ده جیه یلی ک کوردی خوارگ قسیه کری فریه ده باوگ و دالگه یل وهرد زاپوه یلیان کوردی نیه و شن و فارسی وتن نیشانه یی ئەپرا قووز بۆنه و ئەگهر هه وه یی چنه پیش بچوو، ئەپرا سی سال تر، ده یی ولاته یله ده زوان کوردی هه نامی مینیگ.

۶. په خشان

ئەگهر بخوازیم ده قورشنگ زوان ناسی جهسته (Corpus Linguistics) وه کوردی خوارین بنووریم، گاهه س بۆشیم دیاری ته رین گیچه لی یهسه ک زوورم جهسته و سه رچاوه یل زوانی شیعرن نه په خشان و هه وه یی بووته ییشه و ئەپرا لف سازین که لیمه یل بغه یران و مه فهوومه یل نوو ده س نۆسه ره یل و په یجووره یل به سیاگه سه و. په س ئەگهر بخوازیم ده بانان ئەپرا که لیمه سازین ده کوردی خوارگ هه وه جه مان ئەو زوانه یل تره ک نه که فی، بایه د فیشتتر چیه ممان وه په خشان بوو.

واژه‌نامه:

زورم: زوربه
په‌يجوور: ليكولينه ر
په‌يجووري: ليكولينه وه
گيچهل: كيشه
بانان: داهاتوو
وه‌ره‌سى: لايه ن
هاليم: هيشتا
ئهمانى: به لام
قورشنگ: قوژبن
هه‌نزا: كات
مه‌لوه‌ن: سه‌رچاوه
نوسمان: ريئووس
گوهرپى: ئه‌گوپى
قووز: قوز
بووت: بوئه
حه‌وه‌جه: پيداويستى
چه‌مسار: روانگه

هه و النامه‌ی کتیب

بابا تاهیری عوریان؛
سامانیکی به پیژ بو رَسه نایه تی ئە دەبیاتی
نەتەوهیی و بەراوردکارییه کی شیواز ناسانهی ئە دەبی

■ عادل محەمه دپوور*

پوخته

بابا تاهير شاعير و زانای ناسراوی سەدەى يازدەى زايینی و پينجى كوچى مانگييه و له سەردەمى «توغرۆل بەگى سەلجوقى» دا ژياوه. پيشگرى (بابا) و پاشگرى (عوريان) له پيكهاتهى ناوهكەيهوه (بابا تاهيرى عوريان); دەربىنى دوو واتاى هيماييه؛ بابا هاوسەنگى وشەى شىخ، مورشىد و پيره و نيشانەى وارەستەى ئوسلووبى ئايینی يارسانىي ئەم شاعيرهيه و عوريانىش يانى (پووتەلە) كه پووت و بى پەردە و راشكاوانە، وتەكانى راگەياندوه. پانتايى كەسايەتتى زمانى، هزرى و ئەدەبى بابا بەرفراونە، بۆيه نازناوى جوړاوجۆر بە سەريدا بپاوه و هەر لايەن و ئەتنيككىش بە جوړىك ويستويە هەلیدووريت بە پيكهاتهى پووناكبيرى خۆيهوه و رادەى هەست و سۆزى شوناسى ئەدەبى بۆ خۆى بەرز بکاتەو: بابا تاهيرى فارس، بابا تاهيرى هەمەدانى، بابا تاهيرى راجى و رازى، بابا تاهيرى لۆر، لەك، كورد و... ئەمانە گوزارەگەليكن كه باس لەم بۆچوونەى ئيمە دەكەن. سەرهپاى ئەم سۆز و دلۆقانييه؛ هيشتاكوو ئەم زاتە بە تەواوى نەناسراوه هەم ژيان، بەسەرھات و هەميش فۆرم و ناوەرۆكى دەقەكەى تا ئەمىستاكەش شياوى تيرامان و سەرنجى شروڤە و شىكارى بەنرخترن و ھۆكارى خولقاندنى ئەم وتارەش لەم زەمىنە زمانى- ئەدەبى و بەدواچوونەوهدا، خۆى دەبينتەوه.

وشەگەلى سەرەكى

بابا تاهير، ئوورامەن، شىوازى ئەدەبى، سامانى كوردى، يارسان و...

۱ - پيشەكى

بە ھۆى ناشارەزايى ليتۆژەرانى ئيرانى و تەنانەت خودى كوردەوه بە تەسەل بەراوردكارى ئاكادىمى لە سەر شىوازى ئاوازى «ھورامى و ھورامى بيژى»، بە تىكرا تايبەتمەنديەكانى كيشى شيعرى كوردى لە گەل ئوورامەنەكانى بابادا نەكراوه و ئەوھى ھەيه تەنيا ميژووى سال، مانگ و رۆژى ژيانى ئەم شاعيره دەگریتەوه و يان بە جوړىك كه دوايى باسى لە سەر دەكەين، ھەولداراوه كه كاگلەى شىوازه ئەدەبىيەكەى بە لاپيدا ببەن. لەم راستادا هيشتا شىوازى راستەكى چەشنە ئەدەبىيەكەى و رى و رىچكەى ئەم شاعيره، بە لىلى ماوہتەوہوہ. سووچەكانى ژيان و چۆنيتى فيربوونى زانست، ماريەت و رىچكەى

عیرفانی، ته‌ماوی و نادیارن؛ تا ئەو شوینە که «ئیدوارد هیرۆن ئالین» بابا تاهیر به که‌سایه‌تیه‌کی لیل و ته‌ماوی ده‌زانیت و ده‌لایت: له باره‌ی باباوه هیچ نازانین (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱۰/۷۵۱)، ئەم گوزاره ئەمه ده‌گه‌یه‌نیت که ئەو زانیارییه‌ی که له تیکسته‌کاندا هه‌ن سه‌قه‌تن و نه‌یان‌توانیوه سیمای راسته‌کی ئەم زاته بناسین. له‌م شیکارییه‌دا و له لایه‌ن نووسه‌ری ئەم دیرانه‌وه بۆ یه‌که‌م جار کۆشش کراوه به‌ پی‌ودانگی تیرمه‌کانی زانستی شیوازناسی، له شیوه‌ی ئەده‌بی و پروکردی هونه‌ری ئەم شاعیره مه‌زنه ئاوریک بداته‌وه و بیسه‌لمینیت که بابا سه‌ره‌پای ئەوه میراتبه‌ریکی هاوبه‌شی ئەده‌بی گه‌لانه و که‌سایه‌تیه‌که‌ی دابه‌شکراوه؛ به‌لام ژیرخانی شیوازه‌که‌ی و فورمه‌ شیعرییه‌که‌ی له‌ سه‌ر «ئوورامه‌ن» یان له‌ حن و کیشی «هورامی» دانراوه و ده‌کریت وه‌ک گه‌نجینه‌یه‌کی به‌ پی‌زی بزانی بۆ سه‌رجه‌م زمان و ئەده‌بیاتی کوردی و سووژیه‌کی به‌رچاویش بیت بۆ باقی لیکۆله‌رانی دونگه‌ی شיעر و ئەده‌ب که درێژه‌ده‌ری ئەم بابته‌ زانستیه‌ بن.

۱-۱- پیشینه‌ی لیکۆلینه‌وه

بابا تاهیر شاعیریکی ناسراوه و بۆ ناسین و ناساندنی ئەم زاته، هه‌ولی توژینه‌وه‌ی جو‌راوجۆر و به‌رفراوانی بۆ دراوه و له‌م به‌ستینه‌دا پروانگه‌ی جیاواز و فرده‌نگه‌ی لیکه‌وتوه‌ته‌وه. هه‌ندیک له‌ نووسه‌ران و لیکۆله‌رانی سه‌رده‌م، بابا به «راژی»، «راجی»، «رازی»، ناوده‌به‌ن. له‌ راژی، راجی و رازی مه‌به‌ستیان شیوه‌زاری خه‌لکی «په‌ی» له‌ جوغرافیای ناوه‌ندی ئیرانه. هه‌ندیکیش زمانی شیعره‌کانی به «لوپی» ده‌زانن. "ریپکا" زمانی شیعره‌کانی بابا به «مه‌حله‌ی، ناوچه‌یی» و ئەده‌بی سه‌رزاره‌کی جه‌ماوه‌ر ده‌زانیت (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱، ۷۵۴-۷۵۳). ئەبراهامیان پی‌یوايه نیوان زمانی بابا و که‌لیمییه‌کان نزیکایه‌تی هه‌یه (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱۰، ۷۵۴) و ناتل خانله‌ری ئەم بۆچوونه‌ی په‌فزکردۆته‌وه (خانله‌ری، ۱۳۵۴: ۳۸-۳۹). ئیدوارد براون ئاماژه ده‌کات به‌ پروانگه‌ی هه‌ندیک له‌ رۆژه‌لاتناسان و له‌ زمان کلمان هواره‌وه ده‌لایت زاری هۆنراوه‌کانی بابا زاری شیوه‌کانی رۆژاوا‌ی ئیرانه (مادی نوی، پاله‌وی موسلمان) که له‌ گه‌ل زمانی ئاو‌یستادا پیوه‌ندی ره‌چه‌له‌کیان هه‌یه. (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱۰، ۷۵۴). یان ده‌نووسن بابا تاهیر چه‌ند شیعری به‌ زمانی کوردیی

هورامی بۆ پروونکردنهوهی ئایینی یارسان، هۆنیوتهوه و ناردوونی بۆ یارانی ئەهلی حهقیقهت/اهل حق(عهباسی، ۱۳۷۷: زریبار، ژ ۲، ل ۶۰). به تیکرا له تیکسته ئایینهکانی برائینی ئەهل حهق بابا تاهیر یهکیکه له رابه رانی کۆنی یارسان (زرین کوب، ۱۳۶۳: ۱۸۹) و هاویر و را و هاویرازی شاخۆشین لورستانی، ۴۶۷-۴۰۶.ک.م (صفی زاده صدیق، ۱۳۷۶: دانشنامه نام آوران یارسان). نووسه ریکتیر ده لیت بابا تاهیری کورد، رهسه نترین و مه زنتترین دووبهیتی بیژی ئیرانه و نازناوی بابای شاعیرانی بۆ هیناوه و نمونه یهک له دووبهیتییه کوردیه لورییهکانی چاپکرده له گه له ئه و تیکستانه دا که له م دواییدا چاپکراون و فارسیزه کراون جیاوازی ئه و توویان هیه (یاسمی، ۱۳۴۵: مجله ارمغان/۷۰-۶۶). له راستیدا زمانی رهسه نی دهقه که ی بابا هه مان کوردی لوری، فهیلی و گۆرانییه (خه زنده دار، ۲۰۰۱: ۱۹۱) که له گه له فارسی ده ریدا جیاوازیان هیه و شه مس قه یسیش به هه له ی زهق و لادان له عه رووز ناویان لیده بات (کریمیان سردشتی، ۱۳۸۶: ۷۶۲) و به رای توژکاران هه ر ئه م جیاوازییه (هه له کان) له ئاستی کیش و زماندا ده بیته پیشانده ری سیمای راسته کی دهقهکانی بابا که له و ده مه دا ژیاوه (زرین کوب، ۱۳۶۳: ۴۰۱).

۱-۲- سووچه روانینیکی جیاواز بۆ شیوازه ئه ده بیه که ی بابا

ئه و ته رزه روانینه ی که ئاماژه یان پیدرا ئه م راستیه ده رده خات که که سایه تی "بابا" هه مه لایه نه و زایه له ی شیعرهکانی فره دهنگه ن و هه لگری هه ندیک رهوشی مؤسیقای و مه نه جی ئه ده بیی تایبه ت به خویانن که له رهوتی میژوودا به هوی هه ندی پارامیتری سیاسی، فره ههنگی و کۆمه لایه تییه وه، گۆرانکاری به سه ر دهقه که یدا هاتوه و هه ر لایه نیک به ویست و خواست و به رژه وهندی خوی ئاوری لیداوه ته وه و به ره و ئاقاری ئیراده ی خوی بردوونی و "بابا" ی به مولکی خوی له قه لمداو. خودی باباش برۆای پتهوی به خوی هه بووه. له دووبهیتییه کدا خوی به ده ریا و ئه لیف^۱ شۆبه اندوه و پپی وایه گه وره زانا و شاعیریکی به رجه سته و جیاوازی سه رده مه که له و هه زاره دا به ده گمه ن هه لکه وتوه و سه ریه له داوه. ئه گه رچی ئه م دووبهیتییه واتا و ده لاله تی عیرفانی و هیرمنۆتیکی زۆرتیش هه لده گریت:

۱ - ئه لیفی یه که م هه زاره و ئه لیفی دووه م یانی مرۆقی خه دهنگ و به رجه سته

مو آن بحر م که در ظرف آمدستم
 مو آن نقطه که در حرف آمدستم
 به هر الفی، الف قدی برآیو
 الف قدم که در الف آمدستم

(دیوان شعر بابا طاهر عریان همدانی، ۱۳۶۱: ۱۷)

ئه‌گه‌رچی له سه‌رخانی هونه‌ره‌که‌ی بابادا هه‌ندی‌ک خالی جیاواز - به ده‌ست تیوه‌ردان، ده‌بیریت به‌لام به لیتۆژینه‌وه‌ی زانستی زمانه‌وانی و شیوازناسیی ئه‌ده‌بی، راستیی‌ه‌کان ویناتر و شه‌فافتر دینه‌ ریچکه‌ی راستیی‌ه‌وه و ده‌رده‌که‌ویت که ژیرخانی زمانه‌که‌ی بابا «ئوورامه‌ن یا هورامی» یه و که له‌رپبازه میژوویی - ئایینی‌ه‌که‌یدا، لیکۆله‌ران و رۆژه‌لاتناسان به‌گوران ناساندوویانه و هاوبه‌ندی فۆرم و ناوه‌رۆکی له‌گه‌ل ته‌واو شیوه‌کانی تری کوردیدا هه‌یه و بیگومان ده‌بیت به «سامانی ئه‌ده‌بی کوردی» بژمیردیت (محهمه‌دپوور، ۲۰۱۲: ۸۲). هه‌ن راقه‌کاران و ره‌خنه‌کارانیک که بی‌ده‌مارگرژی له‌سه‌ر ئه‌م راستیی‌ه‌؛ بابه‌تیانه هاتوونه‌وه گو و به‌پیوانه‌ی لۆژیکی ره‌خنه و لیتۆژینه‌وه‌ی زانستی له‌باره‌ی ئه‌م شاعیره‌وه هه‌ندی‌ک له‌و غه‌دره‌ی که لئی کراوه، سه‌راوه‌ته‌وه و تۆزی زه‌مه‌نی لی پامال‌راوه. له‌م پیوه‌ندی‌ه‌دا گوتراوه: به‌هۆی دلۆقانی هۆنراوه‌فه‌له‌ویاتی ئه‌م شاعیره‌ له‌نیو دلی جه‌ماوه‌ردا جیی گرتبوو و سه‌رزاری ده‌گوترانه‌وه، بۆیه‌ ورده‌ ورده‌ پیکهاته ره‌سه‌نه‌که‌یان گۆری و یان به‌ زمانی ره‌سمی فارسی (ده‌ری) نزیک کرایه‌وه (صفا، ب ۲ / ل ۳۸۵: ۱۳۶۶).

۱-۳- نیوازی ئوورامه‌ن/ هورامی چه‌جۆره‌ شیعریکه‌ و

قابیلیه‌ته‌ هونه‌ری و ئه‌ده‌بییه‌کانی چین؟

زمانه‌وانه‌کان پێیان وایه‌ که نه‌غمه‌ یان «له‌حن، تون، Ton» ی هورامی (اورامن) جۆریکه‌ له‌ سه‌روود و (ملحونات فه‌له‌وی)، مه‌لحون یانی خویندراوه. دیره‌کانی له‌ سه‌ر پیوانه‌ی (یازده‌ بره‌گی) کیشانه‌ کراون. له‌م پروانگه‌وه «ئورامه‌ن»، کۆنتر له‌ زانستی (عه‌رووزی) عه‌ره‌ب ده‌نوینریت. عه‌رووزوانه‌کان بۆ ئه‌وه‌ی فۆرماسیۆن (تان و پۆ) ئه‌م کیشه‌ ره‌سه‌نه‌ له‌ گه‌ل پایه‌کانی (افاعیل) ی زانستی عه‌رووزدا بیگۆنجین و عه‌رووزی بده‌نه‌ قه‌له‌م، به‌ پیوه‌ری ریساکانی عه‌رووز خویندراوه‌ته‌وه و

فۆرمی (مفاعیلن، مفاعیلن، فعولن)، ده‌ریای هه‌زه‌جی شه‌شی قرتاو (مه‌حزوف) یان کورتکراویان (مقصور) بۆ کیشانه کردوه (شمیسا، ۱۳۶۳: ۲۹۰-۲۸۹).

ئهم چه‌شنه و تنه‌وه له فهره‌نگی زاره‌کیی ناوچه‌که‌وه وهرگیراوه (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۰/۷۵۴)، بۆیه گوتراوه: «ملحون»، مه‌لحوونیش یانی سهرزازی و گوتاری، تا له زاری ئه‌و خه‌لکانه‌وه که دایانناوه، نه‌خویندرینه‌وه، کیشه‌راسته‌کییه‌که‌ی دهرناکه‌ویت. هه‌ندیک له راقه‌کاران ئهم شیوه سروودانه‌یان به «شیوازی هورامی، اورامن» له ئاوازی کوردیدا (سبک هورامی در آواز کردی) ناو بردووه (ابوترابیان، ۱۳۸۵: ۱۰). له روانگه‌ی ئه‌وانه‌وه له‌حنی «هورامی» له زمانی کوردیدا، به شیوازیکی تایبه‌تی گۆرانی و تنه‌وه «آوازه‌خوانی» ده‌وتریت که ریخ و بنچکه‌که‌ی، ئه‌ده‌بی جه‌ماوهر و سهرزازه‌کییه که بۆ رابردوو‌یه‌کی زۆر دوور له لایهن گۆسانه‌کان و ده‌نگچرانه‌وه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه (موزن جامی، ۱۳۷۹: ۹۰) و (خالقی مطلق، ۱۳۷۲: ۲۲-۲۷-۴۴). ئه‌میستا که ته‌نیا له لایهن هونه‌رمه‌ندانیکی که مه‌وه که سینه به سینه و به‌ره به‌ره له پیشینیانه‌وه وهریانگرتوو؛ ده‌خویندرینه‌وه، به‌م جوهره که سیکیتر ناتوانیت ئهم شیوازه دابه‌زینیتته نیو جه‌رگه‌ی زمانی خو‌یه‌وه، واته ناتوانیت ئاوازی پی‌بلیتته‌وه (ابوترابیان، ۱۳۸۵: ۹). وه‌ک «سیاوچه‌مانه بیژان» ی ئیستای هورامی^۲، که به هۆی هه‌وینی زمانه‌که‌وه و توانستی بینخواردنه‌وه‌ی گه‌رووی سیاوچه‌مانه‌بیژه‌وه؛ ته‌نیا ئه‌وانن که ده‌توانن ئهم «له‌حن» و جوهره ئاوازه بلینه‌وه و ره‌گه‌زه زمانیه‌کان دابه‌زیننه نیو بازنه‌ی ده‌قه‌که‌وه.

بنچکی ده‌سته‌واژه‌ی «هورامی» له «اورامن» یا «ئورامه‌ن» ی «ئاویستا» وه وهرگیراوه و له زمانی «پاله‌وی» دا به هه‌مان شیوه‌ی «هورامی» هاتوه. هورامی له زمانی پاله‌وی له دوو توخمی «هو» یانی خو‌ش و «رامی» به مانای «جوانی، شه‌نگی

۲- مه‌به‌ست له «سیاوچه‌مانه» ی هورامی تیکرا هه‌موو گۆرانی هورامیه به «چه‌پلی، Čepelê و شیخانی، sêxanê و ورده‌به‌زمی، Wirdebezimê و خاوی، Xawê، گیلای، Gelay و...». ژیرخانی شیعیری برکه‌یی هورامی (فۆلکلۆریک و شاعیران) له سهر ژانیری لیریکی عاشقانه و به‌یانی سۆزبزوینی رۆشنییری هه‌ورامانه‌وه چیکراوه و شیوه‌ی دهربرینی ئهم گۆرانیانه‌ش زۆرتتر ئه‌وینی تاکی هونه‌رمه‌نده بۆ وه‌سفی جوانیه‌کانی سروشت و دیارده‌کانی ژیان له‌م جوغرافیا رازاوه‌دا. که وابوو ده‌سته واژه‌ی «سیاوچه‌مانه» ش یانی وه‌سفی جوانخاسان و چاوپه‌شان. چه‌پکه وشه‌ی سیاوچه‌مانه به هه‌ورامی یانی چاوپه‌شان و خوازه‌یه‌که بۆ هه‌موو دیارده زه‌ریف و جوانه‌کان. دابه‌شکردنی ئهم شیوازه هونه‌رییه ته‌نیا به دوو گوزاره‌ی: «چه‌پله و شیخانه و...» له روانگه‌ی «ره‌وشناسی» باری جوانی و شادی خولقینی گۆرانی هه‌ورامیه‌وه، لۆژیکی نییه، ره‌وتی زه‌مانی و ناوه‌روکی ئهم شیوازه‌ش له ره‌وره‌وه‌ی میژوودا ئه‌مه ناسه‌لمینیت ئه‌گه‌رچی شیخانه‌ش به‌شیک له پیکهاته‌ی ئهم سۆزه ده‌روونی و دهره‌کیه و رووکردی عیرفانی تاکه‌کانیش ده‌گرپه‌ته‌وه.

و رامش" ه که له فارسی «دهری» دا گۆرپراوه به «خورمی» یا «خورمی» (ابوترا بیان، ۱۳۸۵: ۱۷). ئەمییستاکه له کوردستان و باقی ناوچهکانیتری ئێراندا هه‌ندی‌ک واژه و ده‌سته‌واژه وەرگیراو له‌م توخمه‌ره‌سه‌نه‌هه‌ن، وه‌ک: «هورامان، هه‌ورامان» یا اورامان و «ورمی، ئوورمی یا ئوورمی» له‌ روژه‌ه‌لاتی کوردستان و «ئوورامین، ورامین» له‌ ناوه‌پراستی ئێران. سه‌رچاوه‌کانیتر له‌ سه‌ر ئەم توخمه‌ره‌سه‌نه‌ شروقه‌یان کردوه و نووسیویانه: «ئوورامه‌ن چه‌شنيک گۆرانی و وتنه‌وه‌ی تایبه‌ته به «پارس» ه‌کانه! و شيعره‌که‌شی به‌ زمانی «پاله‌وی» بووه. و یان ناوی گونديک و ناسراوه به «ئوورامه» و چونکه ئەم شیوه «گۆرانی» یه له لایه‌ن که‌سیک له گۆرانیبیژان (خنياگران، هونيواککار) ی گونده‌که‌وه دانراوه به «ئوورامه‌ن، اورامن» ناوی ده‌رکردوه (برهان قاطع، ۱۳۶۱: ۱۸۲). «اورامان ملحونات فه‌لویات» له‌ ده‌ریای عه‌رووزی شه‌شی قرتاو پیکهاتووه (هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، وشه‌ی اورامان). وه‌ک به‌لگه‌ی نویساری سه‌یدی هورامی شاعیری گه‌وره‌ی سه‌ده‌ی (۱۲-۱۳ ک.م)، ده‌سته‌واژه‌ی کۆنی «ئوورۆمۆن، ئوورامه‌ن، اورامن» ی وه‌ک نشینگه و ولاتی خۆی یانی هورامانی ئیستای به‌کار هیناوه:

ئەز (ئوورۆمۆن) مه‌کۆنم بی و ولاتم

سه‌ر و پیری خودای دابی نه‌جاتم ...

(حه‌بیبی، دیوانوو سه‌یدی هه‌ورامی، ۱۳۹۸: ۲۰۴)

۱- ۴- روانگه‌ی شه‌مسی قه‌یسی رازی و فه‌له‌ویاتی ئوورامه‌ن

کۆنتین سه‌رچاوه‌ که له‌ باره‌ی توخمی «ئوورامه‌ن و مه‌لحوناتی فه‌له‌وی» هاتۆته‌ شروقه‌اندن، نووسراوه‌یه‌کی چروپ و وتاریکی «زانستی- فه‌نی» یه له‌ لایه‌ن عه‌رووزوانی ناوداری سه‌ده‌ی حه‌وته‌می کۆچی مانگی، «شمس قیس رازی، کۆچ ۶۴۰ ک.م». له‌ به‌شیکی ئەم سه‌رچاوه‌دا نووسراوه: «خۆشترین کیشه‌کانی فه‌له‌ویات ده‌ریای هه‌زه‌جی شه‌شی قرتاوه (ه‌زج مسدس محذوف) و ئەمه‌هه‌ر ئەو کیشه‌یه‌ که «خه‌سه‌رو و شیرینی نیزامی و وه‌یسی و پامینی فخرالدین ئەسه‌دی گورگانی» پی هۆنراوه‌ته‌وه... که به‌ له‌حنی ئەم کیشه‌ ده‌لین «اورامان». و ده‌ریایه‌کیتری تازه (مستحدث) هه‌یه‌ کیشه‌که‌ی (فاعلاتن مفاعیلن فعولن) ه که پی ده‌لین ده‌ریای

(مشاکل) که له سهر پاژیکي (محذوف) ی ئەم دەریا، ئورامەن (فەهله‌ویات) و تراوێته‌وه وهک ئەم ئورامەنە‌هی خوارە‌وه که بیگومان هی بابا تاهیرە و دوایی پیکهاته‌که‌ی گۆرپراوه و خراوێته‌نیو بازنە‌هی هەناسه‌چنراوی دەریای هەزەجه‌وه:

ار کریمون خواری اج که ترسی
ور کشیمون به زاری اج که ترسی
ازی نیمه دلی، نترسم اج که
ئی کهان دل ته داری اج که ترسی^۳

ئەم دووبەیتیە به‌شیوێ‌هی خوارە‌وه، گونجاو له گە‌ل یاسای عەرووز و له سهر کیشی هەزەجی شە‌شی قرتاو وەرگێ‌رپراوێ‌ته‌وه فارسی نوێ و پاش و پیش کراوه و نسبتە دراوه به بابا تاهیرە‌وه:

کشیمان گر به زاری از که ترسی؟
برونی گر به خواری از که ترسی؟
به این نیمه دل از کس مو نترسم
دو عالم دل ته داری از که ته‌سی؟

(ناتل خانلری، ۶۷: ۱۳۵۴) و (ابوترابیان، ۱۳۸۵: ۱۱)

نوسەر له به‌شیکی‌تری راقه‌که‌یدا ده‌لیت: جه‌ماوهری هه‌مه‌دان^۴ و زه‌نجان^۵ کاتیک ئە‌یانه‌ویت شیعی (پاله‌وی) به‌هۆننه‌وه، ناخۆئاگا دووچاری هه‌له‌ی زه‌قی خویندنه‌وه ده‌بن. له‌م ئوسلووبه‌دا، دێ‌رێک به‌م پێیه (مفاعیلن، مفاعیلن، فعولن) کیشانه‌ئه‌که‌ن و پاشان ئە‌و دێ‌ره‌که‌یتر به‌ پێوه‌ری (فاعلاتن، مفاعیلن، فعولن) داده‌نێن. و هەر وه‌ها زۆربه‌ی پێوانه‌ی (فاعیلاتن، ----) له‌ جیی (فاعلاتن) و (مفعولاتن، ----) له‌ جیی (مفاعیلن) چی ده‌که‌ن (شمس قیس، ۱۳۶۰: ۱۰۵-۱۰۴).

۳ زۆربه‌ی واژه‌گه‌لی ئە‌م دووبەیتییه وهک: کریمون (چاوگی که‌رده‌ی هه‌ورامی)، ئە‌ج(جه)، کشیمون (چاوگی کوشیما)، از(ئە‌ز، من)، ای(ئی، ئە‌مه)، ته(تۆ) هه‌ورامی رووتن و ئە‌میستاکه‌ش گو ده‌کرێن.

۴ - مه‌به‌ست کورده‌کانه، جه‌خت له‌ نوسه‌ری ئە‌م دێ‌رانه‌یه

۵ - مه‌به‌ست ئازهرییه‌کانه که زمانه‌که‌یان سهر به‌ بنه‌ماله‌ی کورده، نهک تورکه‌کان که دوایی هاتوون و له ناوچه‌که‌دا جینیشته بووگن

دان پینان و برپاڤیکردنی ئەو و ته چەندان ئاسان نییه. پرسى سەرەکی ئەمەیه: ئایا بە راستی لەو کاتانەدا یانی سەدهی (۷ و ۶)ی کۆچی هەمەدانی و زەنجانی (کوردەکان و ئازەرییەکان)، لە ھۆنراوەکانیاندا دووچاری دوو ھەلە ی زەق بوون؟ ئەگەرچی بە بۆچوونی "شەمس قەیس" کە ھەندێ ھۆنراوەی پالەوی (فەهلەوی) لە ریسای عەرۆزی عەرەبیدا لایان داو، بیگومان بۆچوونیکى زانستی و لۆژیکییە، بەلام پرسى سەرەکی ئەو ھەمە کامە زانستە کە بە خۆیدا بپەرمویت کە لە پیکھاتەى ھۆنینه‌وہى نەتەوہکانیتر کە خاوەنى ھەندى دیاردەى تاییه‌تیی زمانى و خویندنه‌وہن، دەست تیۆھردان بکات و درووست یان نادرووستیان لە قەلەم بدات و جەخت بکات و بلیت مادام ھۆنراوەگەلیک کە لە ریسای عەرۆزدا نەگونجین ئیتر ھەلە ی زەق بە ئەژمار دین؟! (ابوترا بیان، ۱۳۸۵: ۱۳). شەمس قیس خوی لە شوینیکیترا لە لەحنی اورامن (موسیقی ھورامی) بە باشی یاد دەکات و جەخت دەکات و دەلیت: «بە گشتی جەماوہری ئیران لە زانا و نەزان، و بلند پایە و نەوی پایە، خوشحالن بە ھۆنینه‌وہ و خویندنه‌وہى شیعری فەهلەوی، و تیدەکووشن بە دل گوئی بۆ راگرن، چما هیچ دەنگیک و نەوايەک لە شیۆھکانی عەرەبی و دەری و گۆرانییە سیحراوییەکانی تر دلایان و ھەستیان نابزوینیت جگە لە ئەم نەغمە شیعەرە:

لحن اورامن و بیت پەلەوی

زخمەى رود و سماع خسروى...

(ابوترا بیان، ۱۳۸۵: ۹ و شمس قیس، المعجم: ۱۷۳)

لێرەدا ناخۆئاگا مەبەستی شەمس قەیس لە ھەلە زەقەکانی ھەمەدانیان و زەنجانیان (کوردەکان و ئازەرییەکان) بە ھەمان توخمى خیرایی دەنگ (شدت صوت)ە و توخمى (تەکیە) لە پیکھاتەى شیعری ھورامیدایە کە ئیستاش جگ لە کەسانیکى زمانزان، شارەزا و ھونەرمنەند کە ئەبێ شارەزاییان لەم بارەوہ ببیت و ئەم ھیشوہدەنگانە درووست وەک خویان بخویننەوہ (ملحون)، تا پەى ببەن بە ئوسلووبى رەسەنایەتى مۆسیقا یان کیش و ئاوازەکیان، بۆیە عەرۆزانیکى توکمە وەکوو (شەمس) بە دیدى پیوانەى بەرامبەریی برگە کورت و درێژەکان (قید تساوی) و ریسای عەرۆز لەم دیاردە دەکوڵریتەوہ و ئەم رۆوکرده زمانیهى (ھمدانى)یەکان و (زنجانى)یەکان بە لادان لە ریساکان و پیوانەکانی عەرۆز و ھەلە ی زەق وەسف دەکات.

نووسه‌ری ئەم دێرانه پێنوايه ئەم چەشنە شیعراوە بۆیە پێیان دەوتریت «مەلحون»،
 کە خویندەنەوێ درووستیان مەرگی سەرەکییە بۆ دەرخیستی کێشەکەیان. هەرودەها
 کە لە شیعری زاراوەگەلی جۆراوجۆری ئەمڕۆی ئێران وەک (زمانە کوردیەکان،
 لۆری، تەبەری و...) تا درووست وەک زارەکەیی خۆیان نەخویندەرینەو، کێشە
 درووستەکەیان دەرناکەوێت. دەقە بڕگەیی کۆنەکانی «گاساکان» و «دەرختی
 ئاسووریک»، «ماتیگان گجستک ابالیش» و هەندی بەلگەیی تر... پیش ئیسلام و
 پەوتی چوار دەسەدە شیعری هورامی پاش ئیسلام لە هورمزگان، یارسەکان،
 ئورامەنەکانی دەقەکانی دایە تەوریزی هەورامی (٤ ک.م)، جەلالە خانمی لۆرستانی (٤
 ک.م)، دایە خەزانی سەرگەتی (٥ ک.م) (صفی زاده، ١٣٧٠: ١٣٠-٩٧-٧٦)، بابا تاهیری
 لۆر (٤ ک.م)، شیخ سەفی هەردەوێلی (٨-٧ ک.م) (کسروی، ٢٥٣٦: ٣٤٩) و سەیدی
 هەورامی (١٣ ک.م) بەلگەیی توکمەن بۆ سەلمانندی ئەم بۆچوونە.

١-٥- ئورامەن؛ وینای راستیەکانی نیوان دەقی شیوازه ئەدەبیەکەیی بابا

لە نیشانە بەرجه‌سته‌کانی زمانی و ئەدەبی دووبەیتیەکانی بابا کە ناسراون
 بە فەهلەویات. هۆنراوەگەلیکی سادە و ساکاری جەماوەری و دەمیژەیی (عامیانه)
 کە دەقەکانی بابایان رازاندووەتەو و دوو مەنەجی ئەدەبی تیپەراندووە: یەکەم بەلگە
 نقیساریەکان (اسناد کتبی)؛ ئەو تیکست و دەقەکانی دەگریتەو کە پەنگە هەلگری
 هەندیک لەو دەقە شیعراوە بن کە بەم شیوازه و تراوونەتەو. دووهم کۆکردنەو و
 کار لە سەر ئەو سروود و تەسنیفگەلەیی کە ئەو پۆکە لە نیوان جەماوەری شەقام
 و بە شیوہگەلی جۆراوجۆر بیژەیان پێدەکریت. مەنەجی یەکەم ئاکامی ئەرینی لی
 ئاوەگۆز ناکریت؛ چونکای لەم ریگادا ناتوانین شیوہی درووستی دێرەکان لە پەوی
 دەقی نقیسارە تۆمارکراوەکان بخوینینەو، ئەو بنووسانەیی (کاتب) دەستنووسەکان
 کە ئەم دەقەگەلە کەوتۆتە دەستیان بە هۆی ناشارەزایی ئەدەبی و بەراوردکاریان
 لە گەل ئەو شیوہ زمانە کە پێی هۆنراوەتەو، توخمگەلیکی ناپاست و هەلگەلیکی
 زەقیان خستۆتە نیو ئەم تیکستانەو کە لەم پوانگەو ناتوانریت مانای درووستیان
 لی دەرک بکریت. خالیکی تر لەم باسەدا ئەو یە کە شیعریان سروودیک کەوتبیتە
 دەست ئەدیبیک یان بە روالەت عەرووزوانیک، خیرا لە گەل پیوهرەکانی عەرووزدا

هه‌لیسه‌نگاندون و به ده‌ست تیوه‌ردانی ئیختیاراتی شاعیری؛ دیارده‌کانی ئەم ئوسلووبه‌یان بۆ پێوانه‌کردون و عه‌رووزییان کردون. وه‌ک ئاماژه‌مان پێدا، نمونه‌ی راشکاوی ئەم ده‌ستیوه‌ردانه‌ له‌ نووسراوه‌کانی شه‌مسی قه‌یسی رازی، عه‌رووزوانی سه‌ده‌ی چه‌وته‌م ده‌بینه‌یت. به‌لام هه‌ر چۆنیک بیت ره‌وشه‌که‌ی شمس قیس له‌ گه‌ل ئەوانیتردا جیاوازییه‌ک هه‌یه و بیگومان زانستی‌تر دێته‌ به‌رچاو، به‌لام ئەدیبه‌کان و عه‌رووزوانه‌کان له‌ سه‌ده‌ی (۷)ی کۆچی به‌ملاوه‌ زه‌حمه‌تیان به‌ خۆیان نه‌داوه‌ که‌ لانیکه‌م وه‌ک "شه‌مس قه‌یس" خاله‌ جیاوازییه‌کان له‌ هۆنراوه‌ فه‌هله‌ویه‌کاندا بدۆزنه‌وه‌ و به‌ شیوه‌ی زانستی به‌راوردکارییان بکه‌ن، له‌ جیای ئەم ره‌وشه‌ خێرا شیوه‌ دروسته‌که‌یان به‌ زه‌وقی خۆیان کیش و زاراوه‌ی ده‌قه‌که‌یان ئاوه‌ژوو کردوه‌ (زرین کوب، ۱۳۶۳: ۱۸۸-۱۸۷)، واته‌ راستیان کردونه‌ته‌وه‌ تا بۆ فارس زمانه‌کان شیایوی تیگه‌یشتن بیت (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۷). ئەوه‌ش بلێین که‌ خه‌لکی ئاسایی به‌ پێچه‌وانه‌ی عه‌رووزوانه‌کان شاره‌زایی ئەوتۆیان له‌ باره‌ی ریساه‌گه‌لی ئەدیبه‌یه‌وه‌ نه‌بووه‌ که‌ بتوانن له‌ سه‌ر و سیمای دروستی هونه‌ره‌که‌ی خۆیان پارێزگاری بکه‌ن، که‌ که‌وتونه‌ ده‌ست ئەدیبه‌کان ئاوا سیمای راسته‌کییان شه‌مزاندون. سه‌ره‌پای ئەمه‌ له‌ دووتۆی به‌لگه‌لیکی به‌ جیماو له‌ مه‌ودا زه‌مه‌نییه‌دا، هه‌ن هۆنراوه‌گه‌لیکیش که‌ هیشتاکوو دیمه‌نه‌ راسته‌کییه‌که‌یان وه‌کوو خۆی ماوه‌ته‌وه‌، وه‌ک ئەم دوو به‌یتیه‌ که‌ به‌ ناوی "بابا تاهیر" وه‌ تۆمارکراوه‌ و دێری سیه‌هم له‌ سه‌ر (فاعلاتن مفاعیلان فعولن) کیشراوه‌ یانی هه‌مان کیشیک که‌ شمس قیس رازی به‌ نادرووست، ناروا، هه‌له‌ی زه‌ق و لادان له‌ ریسای عه‌رووز ناوی لیده‌بات. ئەمه‌ش دوو به‌یتیه‌که‌:

همه‌ عالم پر از گرده چه‌ واچم
 چو مو دلها پر از درده چه‌ واچم
 سنبل‌ی کشته‌ بیم دامان الوند
 اونم از تالعم زرده چه‌ واچم

«هفت سه‌د ترانه» که‌ سالی ۱۳۴۷ له‌ لایه «حسین کوهی کرمانی» یه‌وه‌ کۆکراوه‌ته‌وه‌ و پۆلیک دووبه‌یتی ده‌گریته‌ خۆی. زۆربه‌ی ئەم دووبه‌یتیانه‌ له‌م کتێبه‌دا به‌ ساقی نه‌ماوه‌ته‌وه‌، دیاره‌ که‌ ئەم ده‌قانه‌ له‌ لایه‌ن "کۆکار" یان پێش له‌ ئەو له‌

لایهن کهسانی ترهوه سیمای درووستی ریتمه کهیان گۆرپراوه و به قهولی ئهوان به بهراوردکاری زانستی عهرووز، راستکراونه تهوه (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۷). سه رهپای ئه مه دووبه تیریش هه ن که پیکهاته یان به ساقی ماوه ته وه. پروفیسور "مار" له باره ی ساقی پیکهاته ی کیشی ئه م دوو به یتییه فه له و بیانه وه، پیوایه که کیشی فه له و یات له چاو کیشی (هه زه جی شه شی قرتاو) که متر گۆرپراوه و له م پروانگه وه زۆر له فۆرمی عهرووزی عه ره بی کۆنتره (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۸). ته نیا ریچاره ش بو به رگری له فه وتاندنیان و په ی به ده رکی راسته کی کیشه که یان، ده بیته ده قه ره سه نه کان وه ک خویان بخوینرینه وه تا پیکهاته ی درووستیان دیاری بکریته. به م ریبازه ده رده که ویت که ئه م شیعرانه له نه فسدا خاوه نی جه وه ره یکن که له گه ل پیوه ری ریسی عهرووزدا ناگونجین و نا کۆک و ناته با دینه ریچکه ی وینا کردنه وه. ته نیا و ته نیا ده بیته له چوارچیوه ی یاسای فۆنیتیکی ئه و زمانگه له دا که هۆنراونه ته وه و داهینانیان بو کراوه، باسیان له سه ر بکریته (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۹).

بو وینه هه ر له م پیناوه دا ئاماژه ده ده یان به بوچوون و به لگه زانستییه که ی د. میهرادی به هار، زمانه وان و ئوستووره ناسی توکمه ی ئیرانی له کتییی "جستاری چند در فرهنگ ایران" دا. به هار ده لیت: خودا لیخوشبوو "مجتبی مینوی" له ژماره ی دووه می سالی چواره می گوڤاری ئه ده بیاتی زانکو تاراندا (۲۵) به یته له شیعره کانی بابا تاهیری چاپ کردبوو که بریتی بوون له دوو پارچه سی به یتی و شه ش به یتی و هه شت دووبه یتی^۶. له ئه م چه ند شیعره دا، جگ له دوو دووبه یتی ئه ویش به جیاوازیه کی ئه وتووه، له ناو دیوانه که ی بابا تاهیردا بوونیان نیه. ئه م شیعرانه به ژماره ی (۲۵۶۶) له موزه خانه ی قونیه دا به بهرواری (۸۴۸) تۆمارکراون.

بهراوردکاری ئه م شیعرانه و ئه وانیه ی له دیوانه که ی بابادا هه ن ده رده که ویت، جیاوازیان زه مین تا عاسمانه. هه ر چه ند له م ده قه ره سه نه انه نمونه یان به رچاو ناکه ون، به لام به توژیینه ویه کی ته نانه ت مامناوه ندیی زمانه وانیه، ده رده که ویت که سه رجه م دیوانه که ی بابا تاهیر که گواهی هی ئه وه! ئالۆز و گومانای دیته به رچاو.

۶- له باره ی هه له کاری و شیوه ی خویندنه وه ی درووستی ئه م تیکستانه وه کاک جه لیلی عه باسی وتاریکی به پیزی به ناو و نیشانی «حه قیقه تی عوریان» نووسیوه. بو زانیاری زۆرتر برۆاننه: (زریبار، ژ ۲، ل ۵۷، وتاری حقیقت عریان، سالی ئه وه ل، ۱۳۷۷ ک.ه)

به‌دهسته‌وه بوونی ئەم دهقه رەسه‌نانه، ئیمه‌ی تووژکاران یارمه‌تی ده‌دات که دیوانه‌که‌ی بابا له سهر پیوه‌ره زمانیه ئیرانیه‌کانی روژاوا‌ی ئیران (که زمانی کوردی یه‌ک له‌وانه‌یه. جه‌خت له نووسه‌ری ئەم وتاره‌یه)، به‌تایبه‌ت زمانی "پال‌ه‌وی" و یاسای گو‌رانکاری له‌م زمانانه‌دا و به‌چاو‌کردن له دهقه نووسراوه‌کانی سه‌رده‌می ئیسلامی روژاوا - باکووری روژاوا‌ی ئیران، به‌راوردکاری بکه‌ین، تا ئەم دیوانه‌ شیعره له کو‌ت و به‌ندی ده‌ست تیوه‌ردانی به‌ئه‌نقه‌ست و ئاشکرای هه‌ندی که‌ ته‌نیا مه‌به‌ستیان به "فارسی کردن"ی ئەم دیوانه‌ بووه، رزگار بکریت، که ئەم گو‌ره‌پانه‌ش سواره‌ی چاکی ئەو‌یت (بهار، ۱۳۷۳: ۲۹۷). ئەمه به‌لگه‌یه‌کی حاشاه‌لنه‌گره بو‌ چه‌سپاندنی شیوازی (هورامی) بوونی دیوانه‌که‌ی بابا تاهیز وه‌ک پیکه‌اته‌یه‌ک له مؤسیقا، کیش و ئاوازی کوردی. ئەمه‌ش شه‌ش به‌یت و دوازه‌ دی‌ر له‌و (۲۵) به‌یته که د. م. به‌هار له کتیبی «جستاری چند فرهنگ ایران» هیناویه‌تی. ئەم شیعرا‌نه له فۆرم و ناوه‌پۆکدا زۆر نزیکن به‌ له‌حن و شیوازی شیعی کوردی هورامی (ئورامه‌ن). ده‌قه‌که به‌ رینووسی کوردی نووسراوه‌ته‌وه:

زارج)ه‌م دی وه‌رای (مورج) ئەدخورد

(مورج)انی دو ده‌ستی وه (خودا) ده‌رد

ناگه‌هان بامد ئان بازوداری

زارج)ه‌ش کوشت و موران (زارج) ئەدخورد

(دال)ئ (جه) ئە‌لوه‌ند (کو‌هان) که‌رد په‌رواز

(باز)ش بکوشت و خونس پاک واخوهرد

بامه‌د (نه‌چیره‌وان) (ده‌رد)ین وه‌دایین

به‌ وه‌کده‌ش تیر و (دال) ئە‌ژکار با ده‌رد

بشه (نه‌چیره‌وان) ده‌ستت (وه‌چا)ده‌ست

چ (ئینه‌ت) (وه‌دکاره) ئە‌ژکار با ده‌رد

فه‌نا می (نه‌شیی) (ئینه) وه‌دکه من (که‌رد)

به‌ من هه‌ر (ئان)ه (که‌ران) هه‌ر وه‌د که من (که‌رد)

(بهار، ۱۳۷۳: ۲۶۸-۲۶۹)

واته:

«كه ويكم ديت ، خوراكي ميلوره كاني ده خوارد
 ميلووره كانيش ، دستي نزاين بو خوا بهرزكرده وه
 ناكاو بازيكي راوچي به دهسه لات هات و
 كه وه كه ي كوشت و ئەم جار ميلووره كان ، كه وه كه يان ده خوارد
 هه لو يه ك له بهرزايي كيوي ئە لو هنده وه هاته پهروان
 بازه كه ي كوشت و خوينه كه ي هه موو هه لمژي
 راوچي بي پهحم و قين له دلپيش ، پياگه يي
 تيريكي هاويشت و هه لو كه ي خست.
 برؤ راوچي ، دستت خوش بي
 ئەم به دكارهت له كار خست
 ئەم ئيشه دزيوه كه من كردم نابيته هوي ناوداريم
 هه ر كاريكم كرد ئەوانيش به مني ئەكه ن.»

له دهقه سه ره كيه كه دا ئەو واژه گه له وان له نيو كه واندا نووسراون، هه ورامى پروتن
 و ئيستاش بيژه رانى هه ورامى گوي پيده كه ن. وهك: زارج (ژه ره ژ، كه و)، مورج (مروچه،
 ميلووره)، دال، نه چيروان، ئينهت، نه شپي، ئينه، كه رد، ئانه، و...

۲- ئەنجام:

ليكو له ران و راقه كارانى ئەده بي پييان وايه هو كاري ناسراو بووني بابا تاهير
 په يوه سته به دهقه هه مه كي په سه نده كانيبه وه كه هونراوه گه ليكي-لانى كه م-
 چوار ديپري و له فورمي دوو بهيتي كه زوربه يان به زاراوه گه لي روژاواي ئيران^۷
 هونراونه ته وه و هه لگري هه نديك هيما و موركي ئەده بي تايبهت به خويانن. ئەم

۷- مه بهست كوي زمانه كورديه كانه (لورپي، هورامى، كه لورپي، لهك، سوراني و كرمانجى و...) كه له روژاواي
 ئيرزند ده ژين.

هۆنراوهگهله که دیمه‌نیان هیشتا ساق، ره‌سه‌ن و خاوین ماوه‌ته‌وه له سه‌ده‌کانی دوا‌ییدا ناوی دووبه‌یتی یان(ته‌رانه) بر‌اوه به سه‌ریاندا، ئە‌گینا پیشینیان به‌م جو‌ره هۆنراوانه ده‌یانگوت "فه‌له‌وی یان فه‌له‌ویات"، که له هر له دیر زه‌مانه‌وه دانیش‌توانی "رۆژا‌وی ئیران" هۆگری ئە‌م چه‌شنه هۆنراوه بووگن (شمیسا، ۱۳۷۳: ۱۶۲-۱۱۳-۱۱۲) و جگه له رۆژا‌وی ئیران، «له بریک له ناوچه‌کانی تری ئیران فه‌له‌وییه‌کان، ناعه‌رووزی بوون و له سه‌ر ریتی برگه هۆنراونه‌ته‌وه، وه‌ک دووبه‌یتییه‌کانی "شه‌ره‌فشا‌ه" شاعیری "گیله‌کی زمان" له سه‌ده‌ی(۸)ی کوچیدا ژیاوه (شمیسا، ۱۳۷۴: ۱۵). وتنه‌وه‌ی شیعی برگه‌یی (هجایی) ته‌نیا پیوه‌ندی به‌م ناوچانه‌وه نه‌بووه، شوینه‌کانی تری ئیرانی، وه‌ک "ته‌به‌ری، گیله‌کی، کازرونی، سمنا‌ی، همدانی" و... باقی له‌هجه‌کانی تر هر به‌م ئوسلووبه شیعیان هۆنیوه‌ته‌وه (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۸) و (صفا، ۱۳۶۳: ج ۱).

له برگه‌ی کو‌تاییدا؛ وه‌ک له ناو‌خنی وتاره‌که‌دا ئاماژه‌ی پیدرا و لی‌کو‌له‌ران جه‌ختیان له‌سه‌ر کردوه؛ ده‌لین: پیکه‌ته‌ی مؤسیقای ده‌ره‌کی(کیش)ی فه‌له‌ویات و دووبه‌یتییه‌کانی بابا تاهیر و ته‌نانه‌ت ئاخیزگه‌ی ته‌مه‌نی دریزه‌ناسه‌یی شیعی هه‌ورامی له سه‌ر ئا‌واز، کیش و شی‌وازی ره‌سه‌نی کوردی به‌ ناو «ئوورامه‌ن و هورامی» دانراوه و عه‌رووزوانه‌کان به‌ تاییه‌ت "شه‌مسی قه‌یسی رازی، سه‌ده‌ی چه‌وتی کوچی مانگی" ویستوو‌یانه به‌ زوره ملی پیکه‌ته‌ی کیشه‌که‌یان بگو‌رن و جیا‌وازییه‌کان به‌ پیوه‌ری دیارده‌ی عه‌رووز لی‌کبه‌نه‌وه. به‌ راقه‌کاری و لی‌کدانه‌وه‌ی ژیرخانی ئە‌م جو‌ره شیعرانه ده‌رده‌که‌ویت که هیشوه ده‌نگه‌کانی وشه و چه‌پکه وشه‌ی هونه‌ری شیعی برگه‌یی کوردی هه‌ورامی له پیکه‌ته‌ی دیره‌کاندا له گه‌ل ریسا‌کانی عه‌رووز و دیارده‌ی یه‌کسانی کورتی و دریزی عه‌رووزی عه‌ره‌بی(قید تساوی)، یه‌ک ناگرنه‌وه و ئە‌مه ئیقاع و مؤسیقای ناوه‌کی ئە‌م جو‌ره شیعرانه‌یه که "ریتم" و "هارمۆنیا" ساز ده‌کات و مؤرکی تاییه‌ت و شمه‌کی ره‌سه‌نایه‌تی ده‌دات به ئا‌واز و مؤسیقای سه‌رجه‌م شیعی کوردی.

.....

سه‌رچاوه‌کان:

- خه‌زنه‌دار، مارف. (۲۰۰۱). میژووی ئه‌ده‌بی کوردی. ب. ۱. هه‌ولیر: بلاوکراوه‌ی ئاراس
 موذن جامی، محمد مهدی. (۱۳۷۹). ادب پهلوانی. تهران: نشر قطره
- کوهی کرمانی، حسین. (۱۳۴۷). هفتصد ترانه از ترانه‌های روستایی ایران. تهران: کتابخانه ابن سینا
- هورامی، سه‌یدی. (۱۹۷۱). دیوان شعر. لیکولینه‌وه محمد امین کاردوخی. سلیمانی: چاپخانه‌ی کامه‌ران
- ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۵۴). وزن شعر فارسی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران
- محمه‌دپوور، عادل. (۲۰۰۸). شه‌به‌نگی زمانی کوردی هه‌ورامی له گاساکان تا... سلیمانی: چاپخانه‌ی بابان
- بهار، محمد تقی. (۱۳۴۷). سبک شناسی شعر، ج ۱. تهران: موسسه مطبوعاتی علمی
- محمه‌دپوور، عادل. (۱۳۸۸). سۆزی لیریکا له ئەزموونی شیعیری کوردیدا. تهران: په‌خشکاری ئیحسان
- گوڤاری رامان. (۲۰۰۸) سالی دوازدهم، ژ ۱۲۸
- بهار، مه‌رداد. (۱۳۷۳). جستاری چند در فرهنگ ایران. تهران: نشر فکر روز
- بابا طاهر عریان همدانی. (۱۳۶۱). دیوان شعر. تهران: سازمان چاپ و انتشارات اقبال
- ابوترابیان، محمد رضا. (۱۳۸۵.ه.ش). از هورامی تا ارومیه، تهران: نشر دلارنگ
- کسروی، احمد. (۲۵۳۶). به کوشش یحیی زه‌کا. تهران: انتشارات فرانکلین
- کریمیان، نادر سردشتی. (۱۳۸۶). تاریخ هورامان. تهران: نشر احسان
- فره‌وشی، بهرام. (۱۳۴۶). فرهنگ پهلوی. چاپ اول. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران
- عه‌باسی، جه‌لیل. (۱۳۷۷). حقیقت عریان، زریبار، ژ ۲، سالی یه‌که‌م
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۶). تاریخ ادبیات در ایران. ج ۲. تهران: انتشارات فردوس
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۳). گنج سخن، ج ۱. تهران: انتشارات ققنوس
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۴). سبک شناسی شعر. تهران: انتشارات فردوس
- شمیسا، سیروس. (۱۳۶۳). سیر رباعی در شعر فارسی. تهران:
- شفیعی، کدکنی محمد رضا. (۱۳۶۵). گزیده غزلیات شمس. تهران: چاپخانه سپهر
- سه‌فیزاده، سدیق. (۱۳۷۰). میژووی ویژه‌ی کوردی. ب ۱ و ۲. بانه: انتشارات ناجی
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۳). جستجو در تصوف ایران، تهران: انتشارات امیر کبیر
- رازی، شمس قیس. (۱۳۷۳). به کوشش سیروس شمیسا. تهران:
- رازی، شمس قیس. (۱۳۶۰). المعجم فی معاییر اشعارالعجم. تهران: انتشارات زوار
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۳) مقدمه لغت نامه. مقاله دکتر احسان یار شاطر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- یاسمی، رشید. (۱۳۴۵) مجله ارمان، سال دهم، ژ ۳، ل ۷۰-۶۶
- دوستخواه، جلیل. (۱۳۷۰). اوستا. ج ۲. تهران: نشر مروارید
- دایره‌المعارف بزرگ اسلامی. (۱۳۸۰). ج ۱۰. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی
- خلف تبریزی. (۱۳۶۱). برهان قاطع. محمد معین، ج ۱، تهران: امیر کبیر
- خالقی مطلق جلال. (۱۳۷۲). گل رنج های کهن. تهران: نشر مرکز
- تاوه‌گۆزی مه‌وله‌وی. دیوانی شیعی. لیکدانه‌وه‌ی عه‌بدوکه‌ریم موده‌رپیس. مه‌هاباد: چاپ سه‌یدیانی
- محمه‌دپوور، عادل. (۲۰۱۲). ره‌نگاله. مه‌لبه‌ندی رۆشنییری هه‌ورامان. سلیمانی: چاپخانه‌ی ئاکام

تویژی خویندهواری کورد و بهکارهینانی
زمانه‌که‌یان و هه‌ردوو زمانی عه‌ره‌بی و فارسیدا

د. زرار صدیق توفیق ■

۱- خوشویستنی عه‌ره‌ب و زمانه‌که‌یان:

پاش فه‌تحرکردن و ده‌ستبه‌سه‌راگرتنی ناوچه کوردنشینه‌کان له لایه‌ن عه‌ره‌به موسلمان‌ه‌کانه‌وه و بوونی کوردستان به پارچه‌یه‌ک له ده‌وله‌تی ئیسلامی، کورد هی‌دی هی‌دی ده‌ستبه‌رداری بیروباوه‌ر و ئایینی دێرینی خۆیان بوون و بر‌وایان به ئایینی نوێ هینا و بوونه موسلمان و ئەم پرۆسه‌ی گۆرانکارییه‌ش نه‌ک هه‌ر له‌ناکاو و کوتوپر نه‌بوو، بگره‌ درێژخایه‌ن بوو دوو سی سده‌یه‌کی خایاند و چه‌ند خالیکی وه‌رچه‌رخانی لی که‌وته‌وه و ئەوه‌ی لی‌ره مه‌به‌ستمانه، له ناوه‌راستی سده‌ی سی‌هه‌می کۆچی/نۆه‌می زایینی‌ه‌وه، به‌ره‌به‌ره زمان و چاند و فره‌ه‌نگی عه‌ره‌بی- ئیسلامی له کوردستان بلا‌وبوو و ته‌شه‌نه‌ی کرد و چه‌سپا و عه‌ره‌بی بووه زمانی حکومه‌ت و کارگێری و خویندن و فی‌رکردن و نووسین که‌هاوکات زمان قورئان و پی‌غه‌مبه‌ر و زمانی به‌هه‌شتیان بوو چ له لای جه‌ماوه‌ری گه‌لی کوردی ساکاری موسلمان و چ له‌کن تو‌یژی رۆشنی‌ران و پیاوانی ئایینی، هه‌تا بلی پی‌رۆز و خۆشه‌ویست بوو.

له سه‌رده‌می عوسمانیدا (۱۵۱۴- ۱۹۲۲) و به ئەگه‌ری هه‌ژموونی ره‌های پیاوانی ئایینی به‌سه‌ر کۆمه‌لگای دواکه‌وتووی کوردیدا و ئەو پایه‌به‌رزی و ریزدارییه‌ی پیکه‌وه‌یان نابوو، له‌پال چه‌ند هۆیه‌کی دی ئەوه باو بوو که نووسین به‌غیری زمانی عه‌ره‌بی جو‌ریکه له سه‌ره‌رپۆیی و له رێده‌رچوون و نکۆلی کردنی سه‌روه‌ری و فه‌زلی ئەو زمانه‌یه و له‌م باره‌یه‌وه چه‌ند گوته و فه‌رمووده‌یه‌ک ده‌هینرانه‌وه و کوردان بر‌وا و قه‌ناعه‌تیا‌ن پی ده‌هینا، به‌ده‌ر له‌وه‌ی ئەری ئەو فه‌رموودانه راسته‌قینه‌ن یان قه‌لپ و چیکراون و له‌میژه فه‌رمووده‌ناسان گومانیا‌ن له راستیا‌ن ده‌ربرپوه، به‌لام ئەمه له‌و حه‌قیقه‌ته ناگۆریت که له‌کن زانا‌یا‌ن و خوینده‌وارانی کورد ئامانجی خۆیان پیکا و کاریگه‌رییا‌ن به جیه‌یشت. ته‌نانه‌ت زانی کورد زین الدینی رازانی عی‌راقی (م: ۸۰۶/ک ۱۴۰۳)، که باب و باپیری له گوندی رازان- رازانی ولاتی هه‌ولیره‌وه ئاواره‌ی قاهیره بووبوون، کتیییکی قه‌به‌ی به ناو‌نیشانی (محبة القرب الی محبة العرب) داناوه و به هینانه‌وه‌ی ده‌یا‌ن فه‌رمووده‌ی راست و هه‌لبه‌ستراو، جه‌خت له پی‌رۆزی و شکۆمهن‌دی و پایه‌به‌رزی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب و زمانه‌که‌ی ده‌کات و گوا‌یا ریزلی‌گرتن و خوشویستنیان و داننا‌ن به پیشه‌نگی و سه‌روه‌ری و سه‌رده‌سته‌یا‌ن، ئیماندارییه و

پنچه وانه که ی کفر و نیفاقه، دوو بهشی کۆتاییشی تهرخان کردووو بۆ مژاری ئه وهی ئه گهر که سیک عه ره بی بزانیته و به فارسی بدویت، ئه وا دوو پرووی و نامه ردییه (في أن كلام من يحسن العربية بالفارسية نفاق... وإن ذلك نقص في المروءة)^(۱)، ئیمه یش ده پرسین بۆ زمانیکی وهک فارسی ئاوه ها بیته، ئه دی بۆ زمانی گه لی کوردی خیله کی و ده شته کی چۆن بیته؟. زمانی عه ره بیی گران بوو

له سه رگوزشته و ژياننامه ی هه ر زانایه کی کورد بروانیته، زوو ئه م راستییه به دی ده که یته و ده زانیته تا چ راده یه ک شهیدا و ئالوده ی عه ره بی بوون، ئه وه تا زانا و فه قیه ی ناودار ئیبراهیمی کورپی حه سه نی گۆرانی (م: ۱۱۰۱/ک ۱۶۸۹ز) به ر له وه ی روو بکاته به غدا عه ره بی و فارسی و تورکی نه ده زانی و پاش ماوه یه ک فیتری هه رسیکیان بوو و ئاواتی ده خواسته خودا کورپکی پی ببه خشیت تا ئه ویش فیتری زمانی عه ره بیی بکاته، به هۆی هه ژموون و زالبوونی زمانی عه جه می له کوردستان^(۲)، زیاده له مه ش پیده چیت بنه ماله دیندار و شیخزاده و مه لازاده کانی کورد، هه ر له فامکردنه وه وه، منداله کانیان له سه ر خو شو یستن و پیرو زکردنی عه ره ب گۆش کردیته و ئه مه یان وهک پیوستییه ک و پایه یه کی ئیمان له لا چه سپاندیته، شیعیکی مه لا عه بدولای بیتوشی سه لمینه ری ئه م راستییه:

إنا نحن هنا في موطن	قد جرت أنهاره بالذهب
نادت النخل به باسقة	شجر الجوز الضليل الطيب
أنا كردي من أم وأب	غذيانی حب قومی بلبان الأدب
علماني حب قومي مثلما	علماني حب قوم العرب

هه روه ها شیخ مه عروفی ئودی به رزنجی (۱۷۵۲-۱۸۳۸ز) که پتر له چل مه نظومه و نامیلکه ی به عه ره بی هه یه^(۳)، حه مد و سوپاسی خودا ده کاته که رینوینی کردووو فیتری زمانی عه ره بی بیته:

۱ محجة القرب الى محبة العرب، تحقيق عبدالعزيز آل حمد، دار العاصمة(الرياض: بلا)، ص ۴۳۷-۴۴۴.
 ۲ عبدالله بن محمد العياشي، الرحلة العياشية، دار السويدي(أبو ظبي: ۲۰۰۶)، ۱/ ۴۸۰- ۴۹۱.
 ۳ سه بارهت به ژياننامه و به ره مه کانی بگه ریره وه بۆ: الشيخ محمد الخال، الشيخ معروف النودهی البرزنجی، مركز الزهاوي (السليمانية: ۲۰۲۰).

الحمد لله على ما وهب هداانا الى لسان العرب

وده‌میک ئەحمەدی کوری (کاک ئەحمەدی شیخ: ۱۷۹۳-۱۸۸۷ز) دەبیتە دوو ساله،
 فەرهنه‌نگۆکی عەرهبی- کوردیی ئەحمەدییە (الأحمدية) ی بو دادەنیت تا به سانایی
 فییری عەرهبی بییت:

در این رساله به کردی زبان کتم زبان عرب را بیان
 تاکه فرزندم أحمد بی تعب شود دانای لغات عرب^(۴).

کهچی ئەحمەدی خانی (۱۶۵۰-۱۷۰۷ز) سەده‌یه‌ک پیشتر به هه‌مان کار رابوو و
 فەرهنه‌نگۆکی نۆبه‌هاری بچووکانی داناوه، به‌لام بو سەرپاکی «زاروکیین کرمانج» ی
 هه‌ژار و دەستکورت، نه‌ک بو چینی دەسترویشتوو و دەسه‌لاتداران:

نه ژ بو صاحب ره‌واجان
 به‌لکی ژ بو بچوکیین کرمانجان^(۵).

شاعیر ئیسماعیلی بایه‌زیدی (سەده‌ی ۱۲ک/۱۸ز)، له‌پال عەرهبی، درکی به‌بایه‌خ و
 گرنگی فارسییش کردوو و فەرهنه‌نگۆکی (گولزار) ی داناوه تا «زارویی کرمانجان»
 فییری ئەو دوو زمانه‌ ببن وجیی داخه ئەم به‌ره‌مه‌ فه‌وتاو و چ هه‌وال و شوینه‌واریکی
 نییه^(۶)، هه‌ر له‌م سەده‌یه‌دا و بو هه‌مان مه‌به‌ست، هه‌ر یه‌ک له‌ مه‌لا یونس‌ی حه‌لقه‌تینی
 و مه‌لا عه‌لیی ته‌ره‌ماخی^(۷) و مه‌لا حوسینی شیقکی، به‌مه‌به‌ستی ئاشناکردنی مندالانی
 کورد به‌زمانی خویندن و فیربوون، نامیلکه‌یان له‌باره‌ی صه‌رف و نه‌حو و ریزمانی
 عەرهبی و دانا و له‌ قوتابخانه‌کانی کوردستانی باکور ده‌خوینران^(۸).

۴ فەرهنه‌نگۆکی ئەحمەدی، هه‌له‌گری و له‌سه‌ر نوسینی موحه‌مه‌د موحه‌مه‌دی، إنتشارت کردستان (سنندج: ۱۳۹۳ش)، ل ۲۰.

۵ نوبهارا بچووکان (بغداد: ۱۹۹۰)، ل ۱۱.

۶ چل حیکایه‌تید مه‌لا مه‌مودی بایه‌زیدی، ده‌زگای ئاراس (هه‌ولیر: ۲۰۰۴)، ل ۱۱۱.

۷ ته‌صریفه‌که‌ی مه‌لا عه‌لیی ته‌ره‌ماخی تا ئیستا بیسه‌روشوینه و ئەوه‌ی وا د. مارف خه‌زنه‌دار سالی ۱۹۷۱ به
 ناوی (ده‌ستووری زمانی کوردی عەرهبی) بلاوی کرده‌وه، باوه‌ر ناکه‌م هه‌مان ته‌صریفه‌که‌ی ئەو بیته، به‌لکو
 مه‌لا مه‌مودی بایه‌زیدی پیکه‌وه‌ی ناوه. له‌م باره‌یه‌وه لیکۆلینه‌وه‌یه‌کم نووسیوه و به‌م زووانه له‌ گوڤاری
 ئەکادیمیای کوردی بلاو ده‌بیته‌وه.

۸ ضیاء الدین باشا الخالدي، الهدية الحميدية في اللغة الكردية، تحقيق جان دوست (استانبول: ۲۰۱۸). ص ۳۲۵.

۲- به کارهینانی زمانی فارسی:

هاوکات خویندهواران و روناکیرانی کورد زمانی خویمان پشتگوئ خستبوو و تهنها بۆ ئاخافتنی روژانه به کاریان دههینا و بایهخی زوریان به شیعر و ئهدهبیاتی فارسی هدا و دیوانی کهله شاعیرانی فارسیان دهخویندهوه و بهگ و میرانیش په یام و نامهکانیان به فارسی دادهپرشت، که جگه له خویمان کهسی دی لئی تینهدهگههیشته^(۹)، ههر بۆ نمونه عهبدولا بهگی جاف ههردهم گوڵستانی شیخی سهعدیی بهدهستهوه بوو^(۱۰). ههر لهم بارهیهوه کوردناس ئهلیکساندهر خودزگو(۱۸۰۴ - ۱۸۹۱)، دهلیت: خویندهوارانی کورد، لهوانهیی به رهوانی زمانی زگماکی خویمان نازانن، لهنیو خویمان و لهگهله دهسهلاتدارانی کورددا نامه و نووسراویان به فارسی یان به تورکی یان به عهرهبی دهنووسن^(۱۱).

ئهمه سهرباری ئهوهی زوربهی مالباته دهسهلاتدار و فهرمانرهواکانی کورد خویمان دهگهپراندهوه بۆ ئومهوییهکان و عهلهوییهکان و عهباسییهکان و هۆز و خیل و بنهماله ناودارهکانی عهرهب و ههر کهسیک دهستی قهلهمی بگرتایه، یهکسهر خوئی دهکرده سهیید و عهلیزاده و شهجهرهیهکی قهلهپی نهسهبی ههلهدهبهستا، به ئاخفتنیکی دی دلبهندیی کورد به گهلی عهرهبهوه گشت سنوریکی بهزاند و تهواو رادهستی ئهوه ئهفسانه و چیرۆکه داتاشراوانه بوون، که زادهی خهیاالدانی حیکایهتخوانان بوو و کوردیان دهکرده نهوهی کهسانی وههمیی وهک (کرد بن مرد بن صعصعة) و(کرد بن عمرو مزقیاء بن ماء السماء)، ههروهها میرانی روژهکی خودانی بهدلیس به شهرفخانی بهدلیسی میژوونووسهوه و خانهکانی ئهردهلان خویمان دهگهپراندهوه بۆ شاهانی ساسانی و پیشتریش ئیین خهلهکانی کوردی زهرزاری- زاری(م):

۹ رحلة الشيخ طه البالیسانی، تحقیق د. علي نجم عیسی، دار الکتب العلمیه(بیروت: ۲۰۰۷)، ص ۳۳، ۱۰۳، ماوریتسو گارزونی، ریزمان و وشهنامهی کوردی، دهزگای بهدرخان (ههولیر: ۲۰۱۵)، ل ۳۶، شمس الدین سامی، قاموس الاعلام، ص ۳۸۴۲.

۱۰ مهلا عهبدولای زیور، گهنجینهی مهردان و یاداشتی روژانی دهربهدهری، پیشهکی و پهراویز محهمهدی مهلا کهریم، مطبعة الادیب البغدادیة(بهغدا: ۱۹۸۵)، ل ۷۷.

۱۱ چهند لیکولینهوهیهکی فیلولوژی دهربارهی زمانی کوردی، وهرگیرانی د. نهجاتی عهبدولا، بنکهی ژین (سلیمانی: ۲۰۰۵)، ل ۶۷.

٦٨١/ك١٢٨٢ز)، بنهچهي بنه ماله كه يي دهبرده وه سهر بهرمه كييه فارسه كان (البرامكة)،
 ئەم پرسه دريژ و ئالۆزه و من له كتيبه كانم و كه ساني دي به دريژي له باره يه وه
 دواوين^(١٢) و ليژه ته نها سي نمونه دههينمه وه: شيخ طه هاي كورپي يه حياي باليسانى (م):
 ١٢٠٥/ك١٧٩٠ز)، هه رچه ند نكولى له خوشناوى و كوردبوونى خوئى ناكرد، به لام
 هاوشيوه ي سه ره له بهرى كورد، ئەو ئەفسانه يه ي له كن گه يشتبووه راده ي يه قين كه
 خوئى و هه موو كورد ده چنه وه سهر عه ره بى يه مانى^(١٣)، هه رچى مه لا عه بدولاي
 بيتوشيه (م: ١٢١١/ك١٧٩٦ - ١٧٩٧ز)، به پيچه وانه ي زوربه ي مه لا و زانا ياي
 كورده وه بنه چه ي خوئى نه گه راندوته وه بو عه ره ب و لافى سه ييدبوونى ليئه ده دا
 و شانازي به كوردبوونى خوئيه وه ده كرد و خو شه ويستى و قيانى بو نيشتمانى
 دايكزاي له شيعره كانيدا رهنگى داوه ته وه، ته نانته له ولاتى ئيحه سائى عه ره بستان
 به كورد (الكردى) ناسرابوو^(١٤)، به لام ئەميش ئەوه ي له كن يه كلا بووبوو كه كورد
 ده چنه وه سهر عه ره ب و له ستايشى سليمان به گى شاوى حوميرى له به صرا
 سالى ١١٩٠/ك١٧٧٦ز (?) ده ليئت:

وإذا فخرت فخرت إذ لي نسبة فيكم فحق أن أقول أنا أنا
 كرد بن عمرو ينتمي لمزيقيا ماء السماء جدي الذي سمك البنا

 خذها إليك خريدة كردية ما قابلت بان النقا إلا إنحنى^(١٥).

هۆزى زه رزا له شنۆ خوئان له كوردى هۆزه كانى دي به پايه بلنדר و شكودارتر
 ده زانى و ده بوو خوئنبايان له وان زياتر بيت و شانازيان به م هه لاويدنه ده كرد،

١٢ بگه رپوه بو: بي. ي. فاسيليقا، بيروكه ي ره چه له كى (<بيگانه> ي خانه واده نه جييزاده كورديه كان وه كو
 ديارده يه كى كومه لايه تى، وه رگيترانى د. ره شاد ميران، گوڤارى ئەكاديمياى كوردى، ژماره (٣٠) (هه وليژ: ٢٠١٤)،
 ٢١٩-٢٢٦.

١٣ رحلة الشيخ طه الباليساني، ص ٢٢٠.

١٤ بو پتر زانيارى سه باره ت به ژيان و گه شت و گه رانه كانى، بگه رپوه بو: محمد الخال، البيتوشى، مطبعة
 المعارف (بغداد: ١٩٥٨)، د. خالد بن قاسم الجربان، سلسلة حلقات (حروف المعاني) من كتاب (صرف العناية في
 كشف الكفاية)، الحلقة الأولى، رۆژى ٩-٢-٢٠١٥ له سايتى (مجمع اللغة العربية) بلاوكراوه ته وه.

١٥ محمد الخال، البيتوشى، ص ١٤٣-١٤٤، ١٨٤-١٨٥.

له‌بەر ئه‌وه‌ی گویا باوانیان له عه‌ره‌بی هۆزی کیلابن (بنو کلاب)^(۱۶) و پێیان وابوو
شاره‌که‌یان شنۆ، هه‌مان شاری سه‌به‌ئه (سبأ) ی باره‌گای به‌لقیسه^(۱۷).

۳- به‌که‌مزانیی زمانی زگه‌اک:

کوردی زمانیکی ره‌سه‌ن و دێرینی دانیشتوانی کۆنی کێوه‌کانی زاگرۆسه و
هه‌زاران ساله ره‌سه‌نایه‌تی و پاراوی خۆی پاراستوو و لقیکی سه‌ره‌کییه له زمانه
ئێرانییه‌کان و له گروپی زمانه‌کانی باکوری رۆژئاوای ئێرانه و زمانه ئێرانییه‌کانیش
به‌شیکن له دایکمانی هیندو ئێرانی، ده‌کریت بلین میلیه‌تانی کۆنی کوردستان له
سه‌رده‌مانی به‌ر زاین به‌چهند زاریکی نزیک له‌یه‌که‌وه ئاخفتون و له ئه‌نجامی
تیکه‌لی و ده‌رهاوسیتیه‌وه به‌ره‌به‌ره زمانی کوردی له‌دایک بووه.

کوردی په‌یوه‌ندییه‌کی پته‌و و راسته‌وخۆی هه‌یه به‌ زمانه ئافیس‌تا که کتیبی
پیرۆزی زه‌راده‌شتی پێ نوسراوه و لیکۆله‌ران و زمانه‌وانان گه‌لیک لایه‌نی نزیکی و
هاوواتایی وشه‌یان له هه‌ردوو زمانه‌که دۆزیوه‌ته‌وه، هه‌روه‌ها کوردی په‌یونیدی هه‌یه
به‌ زمانه‌ی په‌له‌وییه‌وه که زمانه‌ی فه‌رمی و رۆشنیری و نووسین بوو له سه‌رده‌می
ساسانی، به‌تایبه‌تی زاره‌کانی گۆران و هه‌ررامی و که‌له‌وری و ده‌یان وشه و واژه‌ی
په‌له‌وی تا ئیستا به‌هه‌مان واتاوه له کوردی ماون و ده‌توانین بلین په‌له‌وی هه‌ر
قۆناغیکی پێشکه‌وتن و گۆرانکاری زمانه‌که‌مانه و به‌ پێچه‌وانه‌ی ده‌یان زمان و زار
و بنزاری دی، به‌ درێژایی میژوو به‌رگه‌ی ده‌یان فشار و شالاوی هیزگه‌لیکی بیانی
گرت و نه‌توايه‌وه و سه‌ربه‌خۆیی و خاویینی خۆی پاراست و تا ئیستا یه‌کیکه له زمانه
زیندوو‌ه‌کانی جیهان.

له‌گه‌ڵ ئه‌م راستیه‌شدا، فشار و چه‌واشه‌کاری چ‌ری داگیرکه‌رانی کوردستان
له‌لایه‌ک و هه‌ژموونی که‌لتوری نه‌یارانه و درێژخایه‌نی عه‌ره‌ب و فارس و تورک

۱۶ گه‌شتنامه‌ی عه‌بدولرهب‌زاقی ئه‌سفه‌هانی بۆ شنۆ و ورمی و ره‌واندۆز، وه‌رگێرانی له فارسیه‌وه زاهیر محه‌مه‌د
ره‌شید، ده‌زگای چاپ و په‌خشی هه‌مدی (سلیمانی: ۲۰۰۹)، ل ۲۲، ده‌قه فارسیه‌که، ل ۹۲. ئه‌مه راستی پرسه‌که‌یه
نه‌ک به‌و پاساوه‌ی که‌ میلنگن هیناویه‌تیه‌وه.

۱۷ هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۶. هینری راولنسۆن (۱۸۱۰-۱۸۹۵) هه‌مان شتی لی بیستبوون.

له لایه‌کی دیکه‌وه^(۱۸)، ههنده بههیز و قوول و کاریگهر بوون له‌سه‌ر مروّقی کورد و زمانه‌که‌ی، وای له توویژی خوینده‌وار و روّشنییرانی کرد، به‌خوینیش ههمان هه‌لوئیست و هربگرن و کوتوموت و هک ئەوان له نه‌ژادی خوین و زمانه‌که‌یان تی بگهن و ئەوان چییان ده‌گوت، و هک تووتی بیلینه‌وه، زانای دنیا‌دیده و شاره‌زا مه‌لا مه‌حمودی بایه‌زیدی (۱۷۹۷- ۱۸۷۰)، بوچوون و لیكدانه‌وه‌ی کوردمان بو پوخت ده‌کاته‌وه ده‌ره‌ق بنه‌چه‌ی زمانه‌که‌یان:

“ له‌فظا کورد و ئەکراد ئەصلی وی (گرده)، یانی به‌ره‌ه‌ف و جه‌مع‌کرن، بوئی مونا‌سه‌به‌تی کو ئەو ئە‌عراب بووینه، جیرانی ئیران و فارس و خوراسانی، ئیدی ژ لیسانید وان طایفان یه‌کو یه‌کو به‌ره‌ه‌ف و جه‌مع و ئە‌خذ کرینه و هیدی هیدی زمانید خو قه‌دیم که عه‌ره‌بییه ته‌رکاندینه... ئەف ناڤی وان کو مایه کورد و ئەکراد، ئەف سه‌به‌به کو زمانی به‌ره‌ه‌ف یانی مه‌خلوطیه یانی گرد کرده‌یه ژ فارس و ئیرانیان”^(۱۹).

دیاره له جفاکی دیندار و پیگیر و بیئاگای کورده‌واریدا، سه‌یر نییه و بگره‌ تا بلئی ئاسایی و چاوهر‌پیکراوه زانایان و شیخان و مه‌لایان داخ‌بار و دل‌به‌ندی زمانی عه‌ره‌بی بن و چه‌ز بکه‌ن به ره‌وانی فی‌ری بین و ده‌بووش هه‌ر وه‌هابیت، بگره ئە‌مه مه‌رجیکی گرنگ و بنه‌ره‌تی تیگه‌ه‌یشتن و شاره‌زابوونه له روکن و زانسته‌کانی ئایین و هونه‌ره‌کانی عه‌ره‌بیی زمانی قورئان و فه‌رمووده، ئاره‌زووکردن و بایه‌خ‌دان به فارسییش و کردنی به زمانی نووسین، هه‌ر حاله‌تیکی نورمال و سروشتی بوو، به‌و پنییه‌ی گه‌لی فارس خاوه‌ند پاشخانیکی ئە‌ده‌بی و هونه‌ری و فه‌ره‌نگی گه‌لیک ده‌وله‌مه‌نده و ده‌یان شاعیر پایه‌به‌ریان هه‌یه له وینه‌ی فی‌رده‌وسی و مه‌نوچه‌هری و چه‌کیم سه‌نایی و نیظامی گه‌نجه‌وی و مه‌ولانه‌ی رومی و سه‌عدیی شیرازی و حافظی شیرازی و جامی... هتد که کارتی‌کردن و باندووریان به‌سه‌ر شاعیرانی کورده‌وه و هک روژی روناکه و راستییه‌کی به‌لگه‌نه‌ویسته.

به‌لام هه‌رگیز ئاسایی نییه، ده‌می‌ک خو‌شو‌یستن و داخ‌باربوون به زمانی‌ک یان دوانی بیانی، بیته‌ مایه‌ی به هه‌ند وه‌رنه‌گرتن و بی‌زیبوونه‌وه له زمانی زگماک و

۱۸ پروانه: ره‌سول ناجی، زمانی خومان له‌بیر نه‌چی، روژنامه‌ی (پیشکه‌وتن)، ژماره (۸۷)، روژی ۲۲- ۱۲- ۱۹۲۱، ل ۱-۲، کمال رووف، باقه‌ دراسات کردیه، دار آراس (أربیل: ۲۰۰۶)، ص ۱۱-۱۴.
 ۱۹ عادات و رسوماتنامه‌ی ئە‌کرادیه، ده‌زگه‌ها سپیری‌ژ (ده‌وک: ۲۰۰۶)، ل ۱۲..

به سووک سهیرکردنی تا ئه و رادهیهی قهناعهت بهینیت که هاوشانی زمانی گه لانی سهردهسته نییه و به که لکی ئه وه ناهیت له سهرزاریهه وه بهینریتته سهر کاخه ز و بکریتته زمانی هونینه وهی شیعر و دانانی کتیب، مخابن زوربهی ههره زوری خوینده واران و خامه به دهستانی دینداری کورد ئاوه هایان لیها ت و گیرودهی ئه م روانینه هه له و تیگه یشتنه نادرسته بوون و پییان وابوو زمانی زگماکیان- کوردی له ئاستی عهره بی و فارسی- پاشتر تورکی- یشی نییه و شییان و توانای ئه وهی نییه بهینریتته ریزی ئه وانه وه و له خویان ناگرت پیی بنووسن:

یه کسه ر^(۲۰) عوله ما درشت و وردی

ناخویننه وه دوو حهرفی کوردی

ئوستادی خه تن له ئه م سیانه

وهک دی له زوبانی خوی نه زانه^(۲۱).

ههرچه ند نه بوون یان که میی خوینهری دانراوی کوردی جوره بیانوو یهک بوو بویان، به هوی ئه وهی زوربهی روله کانی گه له که یان ره وهندی و نیوچه ره وهندی و لادینشین بوون و دهلیقهی خویندن و فیروبوونیان بو هه لئه که وتبوو و خوینده واریه کی وه هایان پهیدا نه کردبوو بشین بخویننه وه، کتیبیش بو خویننه ران داده نریت و شاعیران شیعر ده هوننه وه تا بخوینریتته وه و سوود و چیژی لی وه ربگیریت. به لام پیم وانیه ئه مه ههرگیز پاساوی بنه ره تی پشت ئه م رهفتاره یان بیت و ئه و کورده کوچه رییهی نه توانیت به زمانه کهی خوی شتیک بخوینیتته وه، ئه دی چون به زمانانی دی ده توانیت، به لکو هوکاره سهره کیی و پالنه ره راسته قینه کهی ئه وه یه که گه لی کورد له دهره نجامی میژوو یه کی دریژی تهژی له ژیردهستی و رادهستبوون و دهسته موبوون، به یه کجاری گیروده و هوگری گه لیک خو و نه ریت و فهره ننگ و ئه فسانه ی <عهره بی به پیرو زکراو>> و <خاوه ند و هه لگری دوا په یامی پیرو ز>> بووبوو و ئه م بوچوونه ی (ابن خلدون: ۱۳۳۲-۱۴۰۶ز) ته واو به سهریدا ده چه سپیت: << گه لی دوپراو و ژیرکه توو ههرده م په روشی چاولیکردن و لاساییکردنه وهی براوه و سهرکه تووه کانه به سهریدا،

۲۰ پیموایه ئه کته ر- ئه کسه ری راستره له (یه کسه ر).

۲۱ دیوانی حاجی قادری کوئی، انتشارات کردستان (سنندج: ۱۳۹۱ش)، ل ۲۵۷.

چونکه دهروونی مرؤف هەرگاف پیی وایه که مال له وه دایه که به سه ریذا زالبووه» (۲۲).
 ئەوه تانی مه لا عه بدولای بیتوشی زانای ناودار و پایه بلند، له ولاتی غه رییدا،
 پاساوی کوردیون دهه نیتیه وه بو که موکوری و ناته واوی له مه نظومه ی (الکافی فی
 علمی العروض والقوافی) و ده لیت ئەگەر شتیکی به دەر له ئە ده بت لی دیت، لیم مه گره،
 مؤرک و سروشتم کوردانه یه و ئە ده بیش هی عه ره بانه:
 إن تجد شيئاً خلاف الأدب فالطبع كردي وهذا عربي (۲۳).

مه لا محه مه دی مه حوییش (م: ۱۹۰۶) له پیشه کی دیوانه که یدا، خو ی به «گه دا»
 و کوردی به «قه له دهر» و فارسی به «پادشا» و «صاحب دیوان» داناوه:
 بنوسه، پیری دل ئە مری کرد، ئیتاعه م کرد
 له ئیبتیداوه که به یتی مونسبی دیوان
 گه دایه کی وه کو «مه حوی»، قه له دهر یکی کورد
 میثالی پادشه هی فورسه صاحبی دیوان (۲۴).

میرزا عه بدولر هیمی وه فاییش (۱۸۳۰-۱۹۰۲) کوردیکی دلشکاوه و دل به ره که شی
 شوخیکی عه ره بزاده یه و ئاواته خوازه به خت یاری بیت و بچیت به هه شته وه تا ببیته
 هاو زمانی و پیکه وه به عه ره بی بدوین که تاکه زمانی ئاخافتنی به هه شتیانه:
 ئە من کورد و دل ئوفتاده، ئە تو شاهی عه ره ب زاده
 مه گهر بمرم به به ختی خو م، ده میکی هاو زبانت بم (۲۵).

پیده چیت له ئاست هونینه وه ی شیعر به کوردی، جو ره سازش و نه رمیه ک
 له ئارادا بوو بیت و هه لای زوری نه نابینه وه، وه لی بو په خشان و کتیب ته واو بقه و
 لاساری بووه و هه ر زانایه ک زاتی بگردایه و کاریکی وه های له ده ست دهر به اتایه،

۲۲ المقدمة، الفصل (۲۳)، ص ۱۸۴.

۲۳ محمد الخال، البیتوشی، ص ۹۶، الجربان، سلسلة حلقات (حروف المعانی)، ص ۴.

۲۴ دیوانی مه حوی، په خشی ئانا- موساسیر (ته هران: ۱۳۹۰ ش)، ل ۴۳۱.

۲۵ دیوانی وه فایی، کرد و کو و به راوردکاری سه ید عوبه بدولای ئە یوبیان، ئە کادیمیای کوردی (هه ولیر: ۲۰۱۲)، ل ۱۸۶.

ئەوا دەمودەست دووچاری گازندە ی توند دەبوو و دەدرایە بەر تانە و تەشەرە،
 وەک بلی کاریکی ناپەسند یان تاوانیکی کردبیت، مەلا محەمەدی کۆری ئادەمی
 بالەکی (م: ۱۲۰۵/ک/۱۷۹۱) زانایەکی دی کاریزمایە و دەیان کتیب و نامیلکە ی بە
 عەرەبی داناو، کۆششی کردوو چ نەبیت بریک لە دانراوەکانی بە کوردی بیت وا
 دیارە لە دیباجە ی یەکیک لە کتیبەکانی وەهای کروو، بەم کارەشی بۆتە ئامانجی
 توانج و سەرکۆنەکردنی لە لایەن هاو دەمانیەووە کە چۆن کاری بقیە ی وەها دەکات
 ﴿ومن العجب إني سمعت انه شنع على بأن الديباجة كردية وبذلك صدق فيه المثل
 الكردي السائر هم كالبيضة خرجت من قشرتها﴾^(۲۶). ئەم هەلۆیستە توند و نارەوایە
 تا سەدەییەک پاشتریش هەر بەردەوام بوو و حاجی قادری کۆیی (م: ۱۸۹۷) ی
 رەنجاندوو و هیناوەیەتیە دەنگ:

کاکە ئیمە موئمینین، نە رووسین

بۆچ کفرە زوبانمان بنووسین؟^(۲۷).

پیم وایە ئەم کاردانەووە توندە ی دەرەق مەلای بالەکی بەرپا بوو و رووبەرووی
 حاجی قادر بۆتەو، بەسە بۆ تیگەهیشتن لە ئالودەیی بریک لە خویندەواران و دیندارانی
 کورد بە زمانانی غەیرە کوردییەووە و هەلۆیستی تەواو نەرینیان لە ئاست زمانی
 زگماکیان. روونە ئەمەش پەیوەندییەکی راستەوخۆی هەیه بە نەشونماکردنی بزاقی
 نووسین بە کوردی- کرمانجی خواروو لە مەملەکەتی بابان و وەک کاردانەووەیەک
 وا بوو بۆ سەرکۆنەکردن و سەرکوتکردنی.

بیریزی و سوکایەتیکردن بە کوردی گەیشتە ئەوپەری و تا پاش لەناوچوونی
 دەولەتی عوسمانی و نەشونماکردنی هزری کوردایەتی بەردەوامبوو، هەرچەند
 کە فوکولی دامرکابوو و ئەم روانین و هەلۆیستە نەرینی و نەیارانەیش لەم
 گوتەییە کدا چر کرایەووە (أصل عربي أست، تورکی هنر أست، فارسی شکر أست،
 کردی کوزی خر أست) کە لە ژمارە (۲۷) ی روژنامە ی (پیشکەوتن) کە روژی ۲۸-

۲۶ مسعود محمد، لسان الكرد مطبعة الحوادث (بغداد: ۱۹۸۷)، ص ۴۸-۴۹.

۲۷ دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل ۲۵۸.

۱۰- ۱۹۲۱ له سلیمانی دەرچووہ باسکراوہ و کاتی دەرکەوتنی گەرینراوہ تەوہ بۆ سەردەمانی محەمەد عەلی میرزای (؟) کورپی فەتەح عەلی شاھی قاجار (۱۷۹۷- ۱۸۳۴ز) ^(۲۸) و بە دووری نازانم بە دنمەک و حەرامزادە یەکی کورد نەک کە سیکی بیانی هەلی بەستبیت کە هیچ بۆی گرنگ نییە کوردی وەها بیت یان نا و ئەوئەندە من ئاگادار بوم بۆ یەکەم جار لە گەشتنامە کە ی دکتۆری ئەلمانی جۆزیف فۆلف (۱۷۹۵- ۱۸۶۲) کە سالی ۱۸۶۶ لە لایپزیگ چاپ کراوہ، هاتووہ:

عربی واضح أست

فرسی (فارسی) شریں أست

ترکی هنر أست

کردی خار أست ^(۲۹).

و بە پشتبەستن بە گوتهی میچەر ئیلی بانستەر سۆن (۱۸۸۱- ۱۹۲۳)، دەرکریت بیژین لە میژە لە ناو کوردی زۆربە ی کوردستاندا تەشەنە ی کردووہ و کاریگەریی خۆی بە جی هیشتووہ و رۆلی خۆی گێراوہ لە بێبەهاکردنی زمانە کە یاندا و ئەویش بە کەمیک جیاوازییە وە گویبستی بووہ و دەلیت خەلکی لە کوردستان دەلینە وە:

لاوزە لاوزە عەرەبییە

تورکی هونەرە

فارسی شەکرە

کوردی گوزی کەرە ^(۳۰).

۲۸ فەتەح عەلی شاھی قاجار کورپی بەم ناوہ نەبوو، محەمەد تەقی میرزا و محەمەد فالی میرزای هەبوو.

۲۹ هاوڕیم کاکە رزگار طەیب جەباری بە سوپاسەوہ ئەم سەرچاوەیە ی بۆ ناردم.

۳۰ چاپی ئینگیزی وەشانخانە یا ئازاد (لەندەن: ۲۰۱۳)، ل ۱۶۰، گەشتیک بۆ میسۆپۆتامیا و کوردستان، وەرگێرانی مینە، کتیبخانە ی یادگار (سلیمانی: ۲۰۱۸)، ل ۱۳۰. لە چاپی عەرەبییدا ئەوا وەرگێردراوہ: «العربية رنانة والتركية منجزة والفارسية سكرة والکردية كريهة.» «رحلة متنكر الى مابين النهرين وكردستان، ترجمة فؤاد جميل، دار الوراق (بيروت: ۲۰۱۸)، ص ۱۴۷.

۴- هه‌لوئیسټ له شیعی کوردی:

هه‌رچه‌ند به‌ر له رۆژگاری ئەحمەدی خانی (۱۶۵۰- ۱۷۰۷ز) به زیاتر له سه‌ده‌یه‌ک، به‌کاره‌یتانی کوردی له شیعیرا دانان سه‌ری هه‌لدا و دیوه‌زمه‌ی مه‌ترسیی ده‌ست‌بردن بۆی ره‌وابوووه‌ و شاعیرانی وه‌ک عه‌لی حه‌ریری و فه‌قی ته‌یران(م: ۱۶۳۱ز) و مه‌لای جزیری(م: ۱۶۴۱ز) هه‌ل که‌وتن و کوردییان کرده‌ زمانی یه‌که‌می شیعیر دانان، هه‌یشتا به‌کاره‌یتانی کوردی ته‌واو ئاسایی نه‌بوو و جووره‌ لاساری و سه‌رکیشییه‌ک بوو و به‌ کاریکی دزیو و نانپه‌سه‌ند داده‌نرا و به‌ بیدعه‌ و «خیلافی موعتاد» هه‌ژمار ده‌کرا و روونه‌ چاره‌نووسی بیدعه‌کارانیش ئاگری دۆزه‌خه‌، وه‌لێ له‌ ئاکامی ئەو ناهه‌قی و سه‌تمه‌ی له‌ کورد و زمانه‌که‌ی ده‌کرا، ئەو پێی به‌ جه‌رگی خووه‌ ناوه‌ و مکور بووه‌ ئەم بیدعه‌یه‌ به‌هینیته‌ ئاراوه‌:

حاصل ژ عناد ئەگەر ژ بیداد

ئەف بدعه‌ته‌ خلافی موعتاد

صافی شه‌مراند فه‌خوار دوردی

مانه‌ندی ده‌ری لیسانی کوردی^(۳۱).

سه‌رباری ئەوه‌ی ئەم زمانی دایکه‌ له‌چاو فارسی و عه‌ره‌بی، وه‌ک میوه‌ی وشکه‌ه‌لاتوو، هه‌ند پاراو و ئاودار نه‌بووه‌، بگه‌ر ئەم پاساوه‌ش نه‌بووه‌ته‌ له‌مپه‌ر و به‌ربه‌ست له‌ به‌رده‌می و تا چیدی که‌سه‌یش نه‌لێت کورد بی‌ئه‌صل و بنیادن و خودان کتیب و مه‌عریفه‌ت نین:

کرمانجییه‌ صرفه‌ بی‌گومانه‌

زێر نینه‌ ببین، سپید مانه‌

.....

ئەف میوه‌ ئەگەر نه‌ئابداره‌

کرمانجییه‌، ئەو قه‌ده‌ر ل کاره‌^(۳۲).

۳۱ مه‌م و زین، به‌ره‌ه‌فکرن ته‌حسین ئیبراهیم دۆسکی، ده‌زگای سپیریژ (ده‌وک: ۲۰۰۸)، ل ۴۹.

۳۲ مه‌م و زین، ل ۵۳، ۶۵.

مه‌لا محهمه‌دی حاجی حه‌سه‌نی ناسراو به‌(ابن الحاج)، هه‌رچه‌ند ده‌یزانی له‌به‌ر پشتگو‌یخستن و خه‌مساردی، کوردی زمانیکی هه‌نده‌ خاوین و ره‌وان نییه‌ به‌که‌لکی نووسین به‌یت، به‌لام تا په‌یامی و روکنه‌کانی ئیسلام بگه‌ینیتته‌ خه‌لکانی ره‌شوکی و عه‌ووام ده‌بیت به‌و زمانه‌ «نافه‌صیحه» بنوسیته‌(سالی ۱۱۷۶ک / ۱۷۶۲ز) و تییان بگه‌هینیت:

نه‌ظلم کرد به‌ قه‌ولی صه‌حیح
به‌ له‌فضی کوردیی نا‌فه‌صیح
بو‌ مونصیفان (لا للشحیح)
بو‌ ئینتیفاعی عامه‌تی^(۳۳).

روونه‌ ده‌میک مه‌لا خدری نالی(م: ۱۸۷۷ز) به‌ زمانی «شه‌کربار» ی کوردی شیعی‌ری ناسک و بالای هۆنده‌وه، هه‌ق‌رک و ناحه‌زانی هاتنه‌ ده‌نگ و توانجیان لینی دا گویا ئه‌و شیعرانه‌ی خو‌کرده‌یه و له‌خۆوه‌ دایناون و ئاستنزم و بی‌ به‌هان چونکه‌ به‌ کوردین، ئه‌ویش به‌ریه‌چی داونه‌ته‌وه و پییان ده‌لیت، کوردی هیچی له‌ عه‌ره‌بی و فارسی که‌متر نییه‌ و ئه‌گه‌ر ئیوه‌ دانان و نه‌دان نین، پرۆن به‌ دوا‌ی واتاکه‌ی بگه‌رین: طه‌بعی شه‌کرباری من، کوردی ئه‌گه‌ر ئینشا ده‌کا ئیمتیحانی خو‌یه‌ مه‌قصودی، (عمدا) وا ده‌کا که‌س به‌ ئه‌لفاظم نه‌لی خو‌ کوردییه‌ خو‌ کردییه هه‌رکه‌سی نادان نه‌بی خو‌ی طالیبی مه‌عنا ده‌کا^(۳۴).

سالمی صاحیبقرانیش(م: ۱۸۶۹) ده‌یزانی شیعی‌ری کوردی نموودی نییه‌ و له‌ بازاری ئه‌ده‌بدا کالایه‌که‌ خوازیار و کرپاری ده‌گمه‌نه‌ و هاونرخ و هاوبه‌های (زیر)ه‌ له‌ بازاری کرمان، دیاره‌ کرمان به‌ به‌ره‌مه‌هیتان و هه‌نارده‌کردنی خواردنی زیر به‌ناوبانگه‌ وه‌ک چۆن له‌ کورده‌واری ده‌لین (خورماش له‌ خالص زۆره‌) و مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه، که‌ چۆن زیر له‌ بازاره‌کانی کرمان به‌هیچ ناچیت و بازاری شیعی‌ری کوردیش ئاوه‌ایه، به‌لام

۳۳ مه‌دی نامه، لیکۆلینه‌وه و پیشه‌کی محهمه‌د عه‌لی قه‌رده‌اغی، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد(به‌غدا: ۱۹۷۵)، ل ۷۰.
۳۴ دیوانی نالی، کۆری زانیاری کورد(به‌غدا: ۱۹۷۶)، ل ۱۰۶-۱۰۷.

ئەو سووره لەسەر دانانی و دەینیریّت بۆ شیخی مەزن کە رەنگە مەبەستی سەعدیی شیرازی بیّت:

زیرە، سەرمایهیە بۆ سالم و کرمانی دەبا
شیعری کوردی کە بدا جیلوه لە لای شیخی کەبیر^(۳۵).

شایەنی ئاماژەییە مەلا عەبدولکەریمی مودەرپیس و کورپەکانی، لە دەمی ساخکردنەو دەی دیوانی سالمدا و دواتریش کەسانی دی، (زیر)یان بە (زیر) خویندۆتەو و واتاکەیان بۆ لیک نەدراووتەو و محەمەدی حەمە باقی لە مەبەستی دروستی سالم تیگەهیشتوو^(۳۶)، ئەمەو سەرەپای لیکدانەو هێی دیی جیاواز^(۳۷).

کاک ئەحمەدی شیخ (۱۷۹۳-۱۸۸۷)، یەکیکە لەو زانا پیشەنگانەی کە لە خوتبە و وەعظ و کۆر و جفاکەکانیدا، بە کوردی دەدا و ئامۆژگاری و پەيامەکانی دەگەیانده جەماوەرەکە، لێرەش چەشنە کەسانیک هەبوونە بەم رەفتارە رازی نەبوونە و گازندەیان لێ کردوو، لەوانەش کابرایەکی کۆیی کە لەکن حاجی قادری هاوشاری، پەسنی کارەکانی کاک ئەحمەد دەکات و بەلام داخی ئەو هێ، خوتبە و گوتارەکانی بە کوردییە، ئەم توانجەش بە کاک ئەحمەد دەبیته مایە توپەبوون و هەلچوونی حاجی قادر:

کەس نەماوە بە غەیری کاک ئەحمەد
شەخی مەرئوف و عالیمی ئەرشەد
چاکە ئیستا دەکا لە بۆ کوردان
تەرجمەمی شەرع و ئایەتی قورئان
واقیعەن خزمەتی لەبۆ خودایە
چ دەبوو گەر بە کوردی نەبواوە
هەر کە وای گوت: وەها موکەدەر بوو
وام دەزانی کە وا لە دین دەرچووم

۳۵ دیوانی سالم، بنکە ی ژین (سلیمانی: ۲۰۱۵)، ل ۳۵۹.

۳۶ ئەدەب و میژوو، چەپکی لیکۆلینەو لە ئەدەب و بەلگەنامە میژوویی کورد، خانەمی موکریان (هەولێر: ۲۰۱۳)، ل ۱۳.

۳۷ حەمە نوری عومەر کاک، شیواز لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، چاپخانەمی کارۆ (سلیمانی: ۲۰۲۰)، ل ۵۷-۵۸.

گوتم: ئیستاش لهسهه کهری ماوی؟

چابوو مستم نه‌دا له‌نیو چاوی^(۳۸).

که‌چی خودی کاک ئەحمەدی شیخ له نامەیکیدا بۆ مەلا عومەری کۆری مەلا ئەبوبەکرێ هەولێری (۱۸۹۲-۱۸۴۲) باوکی مەلای گچکە، سوپاسی دەکات که بایه‌خ به‌کتیبه‌کانی عه‌قیده ده‌تات- مەبه‌ستی عه‌قیده‌نامه‌یه- و تکای لی ده‌کات به‌ عه‌ره‌بی و فارسی بیته تا پتر سوودبه‌خش و به‌که‌ک بیته^(۳۹).

ئەم به‌که‌مزانیه‌ی زمانی کوردی تا سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌میش درێژه‌ی هه‌بوو و پۆشنبیران و خوینده‌وارانی کورد به‌ دوودلی و گومانه‌وه‌ لییان ده‌روانی، به‌ بروای مه‌حوی، ته‌رککردنی زمانی ئەصلی مروف و به‌کارهینانی فارسی له‌بری، ئەوپه‌ری بی وه‌فاییه و ده‌ستبه‌رداربوون له‌ زمانی دایک جوړیکه‌ له‌ نامه‌ردی، وه‌لی هاوکات شیعردانان به‌ کوردی چه‌شنیکه‌ له‌ تاوان و تاوانیش لیپرسینه‌وه و سزای خودایی به‌دواوه‌ دیت. خودای که‌ریمیش به‌ دلوقانی و به‌زه‌یی خوویی و له‌به‌ر خاتری (أبو الوفا)^(۴۰) له‌ سه‌رپاکی کوردان خو‌شبیته و به‌وانه‌شه‌وه، که‌وا شیعری کوردی ده‌هۆننه‌وه:

کوردی زوبانی ئەصلمه‌ گهر ته‌رکی که‌م

بۆ فارسی، به‌ کولی ئەمن ده‌بمه‌ بی وه‌فا

دووری مه‌بینه‌ تو له‌ که‌ریمی به‌ها نه‌جو

هه‌رچی که‌ کورده‌ پاکی ببه‌خشی به‌ (بو الوفا)^(۴۱).

له‌ شیعریکی فارسیشیدا، دان ده‌نیته به‌وه‌دا که‌ شانازی هه‌ر که‌سیک زمانه‌که‌یه‌تی،

که‌چی مخابن خوئی له‌بری کوردی، فارسی هه‌لبژاردوو:

۳۸ دیوانی حاجی قادری کوئی، ل ۲۳۶-۲۳۷.

۳۹ إحسان رشاد المفتي، رسائل کاک أحمد شیخ الی الحاج ملا عمر ابن بکر ملا الأربلي، مجلة کاروان- القسم العربي، العدد (۲۴)، (أربيل: أيلول ۱۹۸۴)، ص ۱۵۰-۱۵۲.

۴۰ محمەدی کۆری محمەدی کورد (۱۷-۴۱۷/ک/ ۱۰۲۶-۱۱۰۷ز) له‌ خێلی نه‌رگسی (النرجسية) ی ده‌قه‌ری حلوان و سه‌رپولی زه‌هاو و گه‌یلانه و به‌ (تاج العارفین ابو الوفا الکردي الحلواني) ناسراوه و له‌ کورده‌واریدا به‌ (پیر شه‌ه‌ریار- پیر شالیاری هه‌ورامان) به‌ناووبانگه‌، مه‌زنترین و ناسراوترین صوفیی کورده‌. مه‌لا عه‌بدولکه‌ریمی موده‌رپیس، مه‌به‌ستی مه‌حویی له‌ (ئه‌بولوه‌فا) به‌ پیغه‌مبه‌ر لیكداه‌ته‌وه و ده‌لیته‌ دووریش نییه‌ ئاماژه‌یه‌ک بیته بۆ شیخ ئەبولوه‌فا عه‌بدولرەحمانی کۆری شیخ عوسمانی سیراجه‌دینی ته‌ویلله، وه‌لی من دلنیام مه‌به‌ستی تاج العارفین ئەبولوه‌فایه‌.

۴۱ دیوانی مه‌حوی، ل ۴۳.

فخر هر کس به زبان خودش أست ای محوی
پارسی را تو که بگزیده‌ی بر کردی حیف^(۴۲).

به‌لام له قه‌صیده‌ی (به‌حری نوور) که سالی ۱۳۲۲ک / ۱۹۰۴ز و له کۆتا ساله‌کانی
ته‌مه‌نی هۆنیویه‌تیه‌وه، وه‌ک بلیی هه‌ستی به‌و سته‌م و ناهه‌قییه کردوووه که له
زمانی گه‌له‌که‌ی کراوه و به شیعره کوردییه‌کانی ئه‌و بوختانانه‌ی ره‌تکردۆته‌وه وا
خه‌وشداری ده‌که‌ن و دانیایا و پشت‌راست بووه که کوردی چیی له زمانانی دی که‌متر
نییه و هه‌ژی و شایسته‌یه بکریته زمانی پیه‌ه‌ل‌دان و گوزاشت له خۆشویستنی
په‌غه‌مبه‌ر و چ جیاوازییه‌کی له‌گه‌ل زمانی تازی-عه‌ره‌بی نییه و ده‌شیت شیعری وای
پیی به‌هۆنریته‌وه هاوشانی هه‌ردوو قه‌صیده‌ی «همزیه» و «برده»^(۴۳) بیت:

له «همزیه» و له «برده» چونکه که‌م دی ئیستیفاده‌ی کورد
منیش ئه‌م کوردییه‌م دانا له ریزی ئه‌و قه‌صیدانه
زوبانی عیش‌قبازی خۆشه‌گه‌ر کوردی و گه‌ر تازی
قسه‌ی بی سۆزی عیشق ئه‌ر گه‌وه‌ه‌ره، مه‌حبووبی بی ئانه
ئه‌لا ئه‌ی فه‌خری عالم، «رحمة للعالمین» ی تۆ
له ده‌رحه‌ق ناکه‌س وکه‌س، ره‌حم ولوتفی ئیوه یه‌کسانه
به‌ ئیزن ئه‌م قه‌صیده‌ی کوردییه‌ش بیته مه‌قامی عه‌رض
ئه‌گه‌رچی وه‌ک شعورم، شیعره‌کانیشم په‌ریشانه
موکه‌په‌ر بوو قه‌صیده‌ی بورده، نه‌شه‌ی عالمی پر کرد
بفه‌رموو به‌م قه‌صیده‌ی کورده نۆبه‌ی نه‌شه‌په‌وانه
ئه‌گه‌ر بورده، ئه‌گه‌ر کورده، ئه‌گه‌ر صافه، ئه‌گه‌ر دورده
قبوولی تۆ که بوو له‌بریزی نه‌شه‌ی ره‌وح و ره‌یحانه
قبوولی تۆ نه‌بوو، سه‌د با عه‌ره‌ب بی، هه‌ر ئه‌بوجه‌له
قبوولی تۆ ئه‌گه‌ر بوو، فورسی دووسه‌د ساله سه‌لمانه^(۴۴).

۴۲ دیوانی مه‌حوی، ل ۶۰۹.

۴۳ هه‌ردوو قه‌صیده‌ی هه‌مزییه (أم القرى) و بورده (الكواكب الدرية في مدح خير البرية) ی شاعیر شهاب الدینی
بوصیری (البوصيري: ۱۲۱۱-۱۲۹۵ز) له به‌ناوبانگترین قه‌صیده‌ن له په‌سن و ستایشی په‌غه‌مبه‌ر.

۴۴ دیوانی مه‌حوی، ل ۵۳۶-۵۳۸.

شاعیر شیخ محهمەدی خاکی (۱۸۳۹-۱۹۰۸) یش به خوئی دهلیت تو چیت و دیاریت که شیعی کوردیه چیه، نه که ی ستایشی پیغه مبه (شاهی عه رب) پی بکهیت، مه گه ر ئه و به گه وره یی و به خشنده یی خوئی به گه ندی بکات:

ئەبێ (خاکی) ئەتۆ خۆت چی و دیاریی تو ئەبێ چی بێ
 له بو شاه ی عه رب هه رگیز نه لئی ئەم شیعه کوردانه
 مه گه ر شاه ی روسول، هادیی سوبل، سه رخیلی جومله و کول
 به ئیحسانی بکا ته حسین بلێ وه ک شیعی حه سسانه^(۴۵).

له کوتاییدا ئاخافتنی محهمەد ئەمین زه کی (۱۸۸۰-۱۹۴۸) ده هینمه وه، که دوای برانه وه ی جهنگی جیهانی به که م و هه لوه شان وه و هه رپفتنی ده وله تی عوسمانی، به نیاز بووه کتیبیک له سه ر میژووی کورد و کوردستان دابنیت، که چی که سانیک ی دوستی پینان گوتووه، به عه ره بی یان به تورکی دای بنیت و لایان په سه نده به کوردی نه بیت، ئه ویش گوتویه تی: «به لام به راستی لام مناسیب نه بوو، که تاریخی کورد و کوردستان له طه ره ف کوردیکه وه و له هه مووی زیاتر بو کورد به زمانیکی غهیره کورد بنوسری... خولاصه به م قه ناعه ته به کوردی نووسیم»^(۴۶).

به هه رحال له گه ل ئەم هه موو ته حه ددا و دژایه تیکردنه، شاعیرانی کورد له سه ده ی ده یه مه ی کوچی / شازده هه می زاینه وه، به ره به ره کوردییان کورده زمانی بنه ره تی شیعر و ده هان قه صیده و شیعیان پی هونیه وه، پاش دوو سه ده یه ک کوردی هه نگاویکی گرنگی دیکه شی نا و بووه زمانی په خشانیش و ئەم مژاره ش قه کولینیکی سه ره خو هه ل ده گریت^(۴۷).

۴۵ شیخ محهمەدی خال، مه لا محهمەدی خاکی، کوپی زانیاری کورد (به غدا: ۱۹۷۸)، ل ۳۴.

۴۶ خولاصه یه کی تاریخی کورد و کوردستان، بنکه ی ژین (سلیمانی: ۲۰۲۱)، ل ۲۱.

۴۷ ئەم گوتاره به شیکه له پرۆژه ی کتیبیک به ناوونیشانی: له باره ی میژووی زمان و ئەده بی کوردیه وه.

**زبانی که ادبیات هزارساله را
پشتوانه خود دارد، باید حفظ شود**

■ محمدولی کاکایی

حرکت بزرگ، ارزشمند و قابل ارجی که در راستای شناساندن ارزشهای مادی و معنوی هورامان شروع شده، زاده پتانسل های ارزشگرا، هویت ساز و برجستگی های زندگی ساز و انسانمدارانه ای است که هورامان و هورامانیان باتلاش، جسارت، سختی و اخلاقمندی به آن رسیده اند. در همین مسیر آنچه بیشتر درخشندگی این سرزمین را نشان داده، در مقولات فولکلور، انسان اخلاقمند، طبیعت بکر، معماری ویژه، عرفان، آیین، ادبیات، اقتصاد و دفاع از هویت در مقابل رنجهای هزارساله و... انسانی تربیت نموده صبور، مستقل، اخلاقمند، عارف و دارای جهان بینی کاروتلاش در این جهان و ایمان و افریه جهان آخرت که تا آخرین نفس کار کرده، تلاش نموده؛ درخت کاشته و... که برای نسل های بعد خود زندگی و امید را تقدیم کرده باشد. این ویژگیهای منحصر و غیرقابل انکار بود که بزرگان را واداشت برای حفظ این ثروت گرانبه گام بردارند که در نهایت باتلاش و دلسوزیهای زیاد منظر هورامان از طرف سازمان یونسکو ثبت جهانی گردید و امید می رود با بابتاسیل ها و سرمایه های دیگری که در مباحث فرهنگی، اجتماعی، ادبیات، زبان، معماری، صنایع دستی و... در هورامان موجود است مقولات بیشتر و گسترده تری به ثبت جهانی هورامان اضافه گردد. یکی از این سرمایه های ارزشمند که بزرگی هورامان را بیشتر برجسته کرده و توانسته اثرات و انعکاس خود را به مناطق و استانهای دیگر تسری دهد ادبیات است که بیش از هزار سال زبان این منطقه دارای آثار مکتوب بوده است. از سده دوم هجری به بعد در کنار شعر هرمزگان، پیرشالیار هورامی و بخشی از اشعار باباطاهر عریان حرکتی دیگر از نشو و نماي این ادب شروع که آیین و روشهای زندگی، عقاید صوفی گرانه و عارفانه آن عصر که بازتاب آیین یاری و فرهنگ گوران بوده را در قالب اشعار شاعران مختلف بیش از ۷ قرن تداوم داشته و توانسته با این حرکت جدای از حفظ فرهنگ گوران و آیین یاری زبان هورامی را حفظ و از اضمحلال برهاند و هم اینکه در مناطق کرمانشاه، ایلام، اردلان، شهرزور، کرکوک، لرستان و... این فرهنگ و زبان سیطره داشته و برای سالیان متمادی زبان شعروادب بوده است.

خیلی از آثار مکتوب در دفاتر و کتاب آیینی یاری به نام سرانجام محفوظ شده و امروزه گنجینه ای است که جدای از آداب و رسوم فرهنگ گوران حافظ زبان هورامی شده که مقوله بسیار مهمی است که ما را به سمت توجه بیشتر به این زبان سوق می دهد. در این عصر آثار و اشعار بزرگانی مانند بهلول ماهی، باباسرهنگ دودانی، سلطان سهاک، شاخوشین و... در دفاتر متعددی به نام های پردیور، شنروی، دیوانه گوره و... ثبت

گردیده اند. ارزش و گستردگی شاعران و دیوان و دفاتر مکتوب این دوره نیاز به تحقیق و مقالات جداگانه ای دارد.

درباره این دوره باید گفت؛ ادبی که آیین گوران و آداب و رسوم آن را تعریف و حفظ کرده است در ۳ مرحله خود را برجسته نموده است. مرحله اول از سالهای ۹۰۰ تا ۱۱۰۰ میلادی که اشعار و آثار ادبی، فکری در دفاتر مختلف از بزرگان چون بهلول ماهی، باباسرهنگ، شاخوشین، باباناوس و.. ثبت گردیده و به جای مانده است.

مرحله دوم از سالهای ۱۱۰۰ تا ۱۵۰۰ میلادی است که مرحله مهم درنوگرایی و تجدید آیین و فرهنگ یاری و گوران بوده است که سلطان سهاک در آن نقش موثری داشته است که اشعارش در این مرحله اوج ادب گوران است و دیگر اشعار شاعران هم عصرش در دفاتر پردیور، شنروی و دیوانه گوره و.. ثبت و ماندگار هستند.

مرحله سوم از سالهای ۱۵۰۰ تا ۱۹۰۰ میلادی است که آثار مهم این دوره در دفاتر آتش بیگی، باباجلیل، چل تن، سیدبراکه، هفتوانه، الماس خان و نوروز و.. ثبت گردیده که در مجموع و در طول این اعصار نقش مهم در حفظ این فرهنگ و ماندگاری گویش هورامی داشته است. سرایش شاهنامه در مناطقی از کرمانشاه، لرستان و هورامان از دیگر خلاقیت‌های ادبی این گویش بوده که از ۲ قرن پیش بزرگانی چون الماس خان کندوله ای شاهنامه هورامی خلق کرده اند. یکی دیگر از بخش‌های همین ادبیات که از ۲ قرن پیش باهمان رخسار اما با محتوای متغییر این گویش را به پیش برده، به دست بزرگانی چون شیخ مصطفی تخته رقم خورد که با آموختن دانش عصر خود دارای دیوان اشعار است که باتلاش محمدرشیدامینی هورامان پژوه گردآوری و منتشر گردید. علوم دینی، صناعات ادبی، فلسفه و کلام در محتوای دیوان وی دیده می شود. بزرگ دیگری که بعد از وی نشوونما یافت و اصالتی دیگر و رنگی نوبه ادبیات هورامان بخشید ملامصطفی بیسارانی بود که با سبکی که در اصالت و اثر هورامی در عشق و عرفان، طبیعت دوستی و محتوای رمانتیک اشعار خلق کرد خود راهنمای زیادی از شاعران دیگر شد و تاجایی که مولوی کورد با آنهمه اثر، بیسارانی را استاد خود نامیده است.

مولوی کورد از دیگر شاعران و ادیبان ادبیات هورامان است؛ با آنکه زبان مادری خود کوردی جافی بوده است اما اثر و خلاقیت‌هایی که در شعر هورامان از خود نشان داد چون نگینی بر بلندای شاهو خودنمایی میکند و در میان ادبیات دیگر منطقه جایگاه و پایگاه بزرگی دارد.

صیدی هورامی از دیگر شاعران خلاق دویست سال پیش ادب هورامی است که با نوآوری که در محتوای شعر هورامی در تعریف عشق وزمینی کردن آن ایجاد نمود پنجره ای دیگر و محتوای نوتر به این ادب بخشید .

در مجموع ادب هورامان با دهها نام و نشان دیگر با خلق اثرات کلاسیک تاجایی پیش رفت که در مناطق مختلف از لرستان، ایلام، کرمانشاه، سنندج تا سقز، شهرزور، کرکوک و موصل و دهها شاعر با این زبان شعر آفریدند و برگسترده‌گی آن مهر تایید زدند. گویش هورامی و رای تنگناهای تاریخی و شریطی که در گذر زمان ایجاد شده باز دارای آثار ماندگار، ارزشمند و درخور توجه برای شناسایی این فرهنگ و رسومات است و خود عامل موثری برای حفظ گویش هورامی بوده که نمونه های شعر کلاسیک آن قابل توجه و برجسته هستند.

ادبیات هورامان در شعر نو در این سالها هم قابل توجه بوده که اولین اثر آن به وسیله عثمان محمد هورامی در سال ۱۹۷۲ میلادی خلق شده است و بعدها در کردستان ایران کسانی چون رئوف محمودپور، داود غفاری، جلیل عباسی، احسن رشیدی، مهدی ابری، پرویز بابایی و... به این وادی ورود کردند و لباسی نو به تن شعر تاریخی هورامان پوشاندند که پیشرفت قابل توجهی داشته و از لحاظ مفاهیم امروزی، ایماژ، تصویر و دیگر موارد رونقی دیگر به این ادبیات و زبان بخشیده است. مبحث داستان نویسی و نثر هم در این دو دهه پیش رو به صورت پراکنده دارای آثاری است که در کتب، مجلات و روزنامه ها خودی نمایانده است. با این شرح مختصری که درباره ادبیات و زبان هورامی رفت و با توجه به سیر تاریخی بیش از یک هزار ساله ادبیات هورامان امید می رود دلسوزان فرهنگ و اصالت ایران و این دیار در حفظ، رونق و ثبت این زبان که پشتوانه اش ادبیات تاریخی است، جدیت بیشتری داشته باشند. این مورد هم لازم به دقت است؛ با توجه به اینکه چند سال پیش یونسکو در معرفی زبانهای در حال تضعیف و انقراض به زبان هورامی اشاره نموده بود؛ می طلبد دلسوزان و عالمان فرایند ثبت جهانی هورامان این زبان را با تعریف و ثبت جهانی چون میراث گرانبهای انسانی از تضعیف و انقراض برهانند .

مراجع:

تاریخ ادبیات کردی استاد بوره که بی

تاریخ ادب کردی: معروف خزنه دار

میژووی هورامان پرفسور محمدمین هورامانی

قدمت زبان کردی از نظر زبان شناسان کرد

پرور یاش

خبر ANF با عنوان "زبان کردی ۱۵۰۰ سال قدمت دارد" که اخیراً منتشر شده بود، مباحثه و گفتگوهای زیادی را بدنبال داشت. زبان شناسان کرد در رابطه با تحقیقات گروهی از زبان شناسان بین‌المللی که گفته‌اند زبان‌های هندواروپایی از منطقه مزوپوتامیا و آناتولی سرچشمه گرفته‌اند، نظرات جداگانه‌ای را ابراز داشتند. زانا فارقینی رئیس انستیتوی کردی در شهر استانبول بیان داشت که ۱۰۰ کلمه‌ای که از زبان کردی به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند، بیشتر از لهجه کرمانجی گرفته شده است و این را مورد انتقاد قرار داد.

در ماه آگوست زبان شناسان درمورد خانواده زبان‌های هندواروپایی که کردی هم یکی از آنهاست، یک تئوری نوین را مطرح ساختند. پیشتر گفته می‌شد که زبان‌های هندواروپایی از استپ‌های روسیه به نقاط دیگر جهان پراکنده شده، اما در نتیجه تحقیقات گروه محقق بین‌المللی آشکار شد که زبان‌های هندواروپایی از منطقه مزوپوتامیا و آناتولی نشأت گرفته و در جهان پراکنده شده‌اند.

در تحقیقاتی که در دانشگاه اوکلند زلاندنو انجام گرفته اظهار شده بود که زبان کردی دست‌کم ۱۵۰۰ سال پیش از دیگر زبان‌ها جدا شده است. محققان برای این مهم نیز از زبان کردی ۱۰۰ کلمه انتخاب کرده و با دیگر زبان‌ها تطبیق داده بودند. بر این اساس زانا فارقینی، ابراهیم سیدو، دکتر کامران برواری و سامی تان زبان شناسان نامی کرد، نظرات خود را در اینباره به خبرگزاری ANF بیان داشتند.

زانا فارقینی رئیس انستیتوی کردی در شهر استانبول نظرات خود راجع به این تحقیقات را چنین بیان داشت: "در ابتدا می‌خواهم بیان دارم که متد تشخیص سن و قدمت زبان‌ها در عرصه زبان شناسی با فعالیت‌های محقق آمریکایی M. Swadesh شناخته شده است. این تحقیقات بر کلمات بنیادین زبانی انجام گرفت که احتمال بیشتری داده می‌شود که زبان مادری باشد. یکی از نتایج این تحقیقات نیز این است که به احتمال زیاد زبان کردی ۱۵۰۰ سال قبل از زبان هندواروپایی جدا شده است و زبان‌هایی از قبیل انگلیسی و فارسی نیز ۸۰۰ سال بعد از این زبان‌ها جدا شده‌اند. این یک تئوری قابل توجهی است که بایستی به شیوه‌ای جدی در رابطه با آن تحقیقاتی صورت گیرد"

زانا فارقینی اظهار داشت که به خاطر اینکه جزئیات این تحقیق در دسترس آنها نمی‌باشد نمی‌توان به شیوه‌ای کاملتر در رابطه با آن اظهار نظر کرده و یا انتقادهای را در اینباره بیان داشت. زانا فارقینی در ادامه در رابطه با لیست کلماتی که در رابطه با آنها تحقیقاتی انجام گرفته است نیز اظهار نظر کرده و گفت:

کلمات از دیگر لهجه‌های کردی انتخاب نشده‌اند

"برخی موارد توجه مرا جلب کرد. مثلاً: تمامی کلمات از لهجه کرمانجی انتخاب شده است. اما زبان مرجع را زبان کردی اعلام کرده‌اند. این امر نوعی نقصان در تحقیقات است. دوم اینکه انتخاب کلمات به شیوه‌ای مناسب نبوده است. بایستی مترادف کلمات کردی انتخاب می‌شد.

به عنوان مثال: در این لیست کلمات کردی çivîk (پرنده) وجود دارد اما çûk وجود ندارد؛ kûçik و seg (سگ) انتخاب شده‌اند اما kutik انتخاب نشده است. یا اینکه çerm (پوست) را انتخاب کرده‌اند اما کلمات هم معنی post و kevil را انتخاب نکرده‌اند. کلمه terî و boçê (دم) را انتخاب کرده‌اند اما کلمات هم معنی آن به مانند qemç و dûvê را برنگزیده‌اند. یا اینکه agir (آتش) وجود دارد اما ar و adir وجود ندارد. نمونه‌های بیشتری از این دست را می‌توان مثال زد.

نمونه‌های صحیح نتایج صحیحتری را در بر خواهد داشت. به نظر من اگر لیست کلمات زبان کردی به گونه‌ای صحیح و کاملتر انتخاب می‌شد، احتمال داشت که تأثیرات بیشتری بر انجام تحقیقات داشته باشد. همچنین برای زبان کردی و قدمت آن نتایج جالب توجهی نیز درج می‌شد.

بنا به تحقیقاتی که زبان‌شناسان بر کلمات بنیادین زبان‌ها انجام داده‌اند، در هر هزار سال ۱۹ درصد کلمات یک زبان تغییر می‌کنند ۸۱ درصد دیگر نیز بدون تغییر باقی می‌ماند. به همین خاطر تحقیقاتی که در رابطه با ریشه زبان‌ها انجام می‌گیرد بایستی با دقت و حساسیت بیشتری انجام گیرد. زانا فارقینی در ادامه بیان داشت که کردها هر اندازه جایگاه کسب کنند، به همان اندازه نیز توجه دیگر زبان‌های جهان را جلب می‌کنند. وی خاطر نشان ساخت که زبان و فرهنگ کردی پلی است برای شناخت زبان و فرهنگ دیگر تمدن‌ها و ملت‌هایی که در این جغرافیا زندگی کرده و دیگر از میان رفته‌اند. او در ادامه گفت:

"جغرافیای کردها، سرزمینی تاریخی است، در نتیجه تحقیقات و فعالیت‌های باستان‌شناسی که در سال‌های اخیر در این سرزمین انجام می‌گیرد، اثبات می‌کند که بسیاری از تئوری‌ها در رابطه با تاریخ انسانی بی‌پایه و اساس می‌باشند. اگر در واقع تحقیقات و بررسی‌های علمی در مورد فرهنگ و اساطیر کردی صورت گیرد و در رابطه با تحقیقات زبان‌شناسی نیز، فعالیت‌ها، تحقیق و جستجوهای در سطح بهتری صورت گیرند، می‌توانم بگویم که بخش‌های نامکشوف و غیرمشخص تاریخ انسان نیز کشف شده و قدمت فرهنگ و زبان کردی نیز معلوم خواهد شد." اما ابراهیم سیدو آیدوغان مسئول بخش کرمانجی در دانشگاه سوربن فرانسه در اینباره نظر جداگانه‌ای دارد. وی در این رابطه بیان داشت: "به نظر من اگر زبان کردی دارای قدمتی ۵۰۰۰ ساله و یا ۵۰ ساله باشد نیز اطلاعاتی حائز اهمیت و موثقی را در بر ندارد و بایستی از این اطلاعات شک داشت. به همین خاطر تحقیقات در مورد ریشه زبانها و زمان جدانشان حتی تصنیف آنها تنها یک فرضیه است و آنچنان که مشخص است چنین فرضیه‌هایی نیز توجه بسیاری را به خود جلب کرده است. اما به نظر من این موضوع بسیار مهمی نیست و نمی‌توان به نتیجه‌ای مطلق رسید. به همین خاطر نیز در دست ما اطلاعاتی که این حقیقت را مشخص کنیم وجود ندارد.

کلمات مقلوب زبان کردی در مقایسه با انگلیسی، فارسی و عربی

■ کمال مولودپوری*

چکیده

کلمات مقلوب یا anagram یکی از زیر شاخه های صنعت ادبی جناس و جزو آرایه های ادبی لفظی است که در آن حروف کلمه جابجا می شوند مثلاً کلمه فارسی « باد » در حالت مقلوب به « ادب » تبدیل می شود؛ کلمه کردی « سپی » به « پیس » مقلوب شده؛ کلمه عربی « حمد » به « مدح » تبدیل می شود و کلمه انگلیسی « cat » به « act » مقلوب می گردد. این صنعت ادبی خود شامل سه نوع ناقص (مانند نیما و مینا)، کامل (مانند ریش و شیر) و مستوی (مانند کمک) می باشد. در این مقاله کلمات مقلوب زبان های کردی، انگلیسی، فارسی و عربی در مقایسه با هم بررسی شده اند.

کلید واژه: مقلوب، جناس، مقلوب ناقص، مقلوب کامل، مقلوب مستوی

مقدمه

کلمات بخش بزرگی از زندگی ما را تشکیل می دهند. باید بیشتر به آنها دقت کرد و درست بکار برد. به قول سهراب سپهری، « چشمها را باید شست جور دیگر باید دید ». در دهه شصت که تلویزیون فقط سه کانال داشت، بازی های محلی در اکثر خانواده ها در جریان بود. یکی از این بازی ها، بازی با کلمات بود که از طرف بزرگترها برای کودکان مطرح می شد و معمولاً هوش و میزان سواد را با آن محک می زدند. مثلاً عبارت « وزارت تخت ترازو » را می پرسیدند که از آخر به اول بخوانند. من خودم وقتی برای بار اول این سوال را حل کردم و وارو خوانی کردم، از تعجب خشکم زده بود. بچه که بودم، به کلاس قرآن مسجد محله می رفتم. در بعضی از سوره ها، کلمه « یعلمون » را که می دیدم، همیشه دقت می کردم آن را به غلط، « یعملون » خوانم. آن زمان از مفهوم کلمات و اضافات مقلوب بی خبر بودیم.

روش تحقيق

اين مقاله يک موضوع زبان شناسی کاربردی applied linguistics بوده که با شاخه زبان شناسی تطبیقی comparative linguistics و پیکره زبانی corpus linguistics در ارتباط می باشد. روش کار مقاله، کیفی qualitative بوده و در حیطه مورفولوژی morphology انجام شده است.

تعريف کلمات مقلوب

« قلب » در لغت به معنی « واژگونه کردن » است و مقلوب به معنی « واژگونه » می باشد. رشیدالدین وطواط (متوفی ۵۷۳ هجری)، زبان شناس بلخی ایرانی در کتاب « حدائق السحر فی دقائق الشعر » به نقل از لغت نامه دهخدا نوشته است که مقلوب یکی از صنایع ادبی و فنون بدیع در نظم و نثر است که در آن ترتیب حروف کلمه ثابت نبوده و جابجایی در حروف کلمه رخ می دهد. ۱. مثلاً کلمه فارسی « باد » در حالت مقلوب به « ادب » تبدیل می شود؛ کلمه کردی « سپی » به « پیس » مقلوب شده؛ کلمه عربی « حمد » به « مدح » تبدیل می شود و کلمه انگلیسی « cat » به « act » مقلوب می گردد. کلمات مقلوب جزو آرایه های ادبی لفظی بوده و زیر مجموعه جناس ناقص می باشد.

بنا به تعریف دیوید کریستال ۲، کلمه مقلوب (Anagram) واژه یا عبارتی است که از جابجا کردن حروف واژه یا عبارتی دیگر درست می شود مانند کلمه « was saw ». بنا به تعریف کریستال، وارو واژه یا وارو خوانه (Palindrome) واژه، عبارت یا جمله ای است که می توان آن را هم از عقب و هم از جلو خواند بطوریکه اگر از آخر نیز بخوانیم باز همان واژه می شود مانند « madam ». پس کلمات مقلوب با جابجایی حروف آن کلمه درست می شوند.

انواع کلمات مقلوب

مطابق با « حدائق السحر فی دقائق الشعر » چهار نوع مقلوب وجود دارد که عبارتند از مقلوب بعض (ناقص)، مقلوب کل (کامل)، مقلوب مجنح (معطف) و مقلوب مستوی (صحیح). نوع سوم (مجنح) چون مخصوص شعر است، در این بحث نمی گنجد.

۱ دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷) لغت نامه دهخدا. انتشارات دانشگاه تهران، جلد میم، مدخل «مقلوب»
2 Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed). Oxford: Blackwell.

الف) مقلوب ناقص

کلماتی که بعضی از حروف آنها جابجا شده و میانشان تاخیر و تقدیم رخ می دهد و یا به اصطلاح حروف کلمه، پس و پیش می شوند.

مثال انگلیسی:

English, shingle. rea, ear. bro, rob. car, arc. cat, act. won , now. adder , dread. triangle, integral. peach , cheap. teach, cheat. how ,who. tea , eat. name , mean , mane. last , salt. friend , finder. sure, user. please , asleep , elapse. aunt , tuna. shoe , hose. green , genre. where , hewer. kitchen , thick-en. wash , shaw. veil , levi. bread, debar , bared, beard. ruler , lurer. marker , remark. Monday , dynamo. march , charm. two , tow. three, there , ether. dentist , distent. tower, wrote. baker, brake ,break. table ,bleat. street , setter, retest. Sit not at ale bars , total abstainers.

مثال فارسی:

وزارت تخت ترازو. آبی ، بیا . اسب ، سبا. اگر ، ارگ . امین ، مینا. باد ، ادب . بار ، ابر . بال ، بلا. برکت ، تبرک . برنا ، انبر . پسر، سپر . تحریم، ترحیم . ترتیب ، تربیت. تکان ، تانک . تمام ، ماتم . جاری ، رایج . خالد ، داخل. خبری، خیبر . دارو ، داور ، اردو ، وارد . دعا، عاد . رایانه ، یارانه . زیبا ، بازی . سبحان ، سبحان. سخن ، نسخ ، سنخ . سلام ، سالم. شادی ، شیدا. شاعر، شارع . شکر، رشک. شکور، کشور . شیپور ، پیشرو . فارسی ، سیراف . قالب ، قلاب. قبل ، قلب. قبول ، قلوب. قفس ، فسق . کتاب، کاتب . کمال ، مالک ، کامل ، کلام . کندو ، کودن. کویر ، کوری. مادر ، مدار . مکر ، کرم ، کمر . مهر ، هرم . مین ، نیم ، یمن. میهن ، مهین ، همین. نهر ، هنر . نوشا ، آنوش. وکیل ، کیلو .

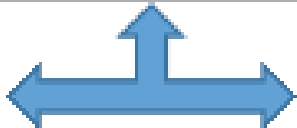
مثال عربی :

عوراتنا ، روعاتنا (در دعای پیامبر (ص) اللهم استر عوراتنا و آمن روعاتنا). ابد ، بدأ. اکبر ، ارکب، راکب . باطل ، طالب. بحر، حرب، حبر، ریح . بدیع ، بعید . برج ، رجب، جبر . بشر ، شرب . بقل ، قلب ، لقب ، قبل . بکر ، کرب ، رکب. بلد ، لبد ، بدل.

تتبير ، ترتيب. تجرى ، ترجى. تحويل ، تلويح . تكبير ، تركيب . جاعل ، عاجل، علاج. جبار ، جابر ، بارج. جحيم ، حجيم . جدل ، جلد. جرن، رجز. جسر ، جرس. حجر ، حرج . حسد ، حدس . حشر ، شرح . حطب ، حبط. حمد ، مدح . حمل ، لحم ، ملح . خالق ، خلاق. رجم ، جمر . رحيم ، حريم. رطب ، ربط. رعب ، عرب. رفض ، فرض. رقيب ، قريب. رزق ، رزق. سبأ ، بأس. سبع ، عبس. سحر، سرح . سقط ، قسط. سماء ، مساء . سماوات ، مساوات . صاحب ، حاصب. صبر ، برص. صدق ، قصد. صمد، صدم. عبد ، بعد. عجل ، جعل . عدس ، سعد. عدوان ، عادون . عسر ، سعر. عقد ، قعد . عقل ، علق. علم ، عمل . غضب ، بغض. غفار ، فارغ. غفور ، فروغ . غيب ، بغى . فارض ، رافض . فجر ، فرج . فريق ، رفیق . فلق، قفل . قادر ، راقد . قاع ، عاق. قال ، الق ، اقل. قدر ، قرد . قرب ، قير ، بقر ، برق . قيوم ، مقوى. كبر ، بكر . كبير ، رقيب . كرما ، مكرنا . لکم، ملك . ماجد ، جامد. مانع ، ناعم . متكبر ، مرتكب. مجمع ، معجم . مغضوب ، مبغوض. مقابر ، مراقب . مميت ، تيمم. منع ، نعم. موعد ، مدعو. ناس، انس. نسف ، نفس. نوح ، نحو. واجد ، جواد . والى ، ويلا . وزر ، زور . وضع ، عوض . وعد ، عدو . ولى ، ويل. وهن، هون. همس، سهم . يعملون ، يعلمون

مثال کردی:

وشه، شهو. درهنگ، گهردن. شوین، نشیو. بهرز ، زهرب. رنو، پوون. خوا ، خاو. کووت، تووک. هوّده ، دهوؤ. زوره ، زهرو. نزا، زان. گالّه ، گهلا. سپی ، پیس.

	
مقلوب ناقص	
بعضی از حروف جابجا شده و تاخیر و تقدیم رخ می دهد.	
tea , eat	انگلیسی
بال ، بلا	فارسی
حمد ، مدح	عربی
وشه ، شهو	کردی

ب) مقلوب کامل

کلماتی که جابجایی در همه حروف آنها از اول تا آخر وجود دارد و از آخر به اول خوانده شده و کلمه معنادار دیگری را تشکیل می دهند.

مثال انگلیسی:

are, era. bin , nib. God , dog. was , saw. no , on. meet , teem.
.Live, evil. may, yam

مثال فارسی:

سیل ، لیس . تاریخ ، خیرات . ریش ، شیر. زار ، راز . گنج ، جنگ. تاریخ ، خیرات.
خاک ، کاخ. امین ، نیما. خر ، رخ. راه ، هار. سرخ ، خرس. سوت ، توس. شوق ، قوش
. طول ، لوط. فرش ، شرف . فیل ، لیف. گرم ، مرگ. لوح ، حول.

مثال عربی:

اجر ، رجا . بر ، رب . مد ، دم . بلغ ، غلب . تین ، نیت . دیک ، کید . روح ، حور
. زمر ، رمز. عوج ، جوع . قمر ، رمق. نار ، ران.

مثال کردی:

تووک، کووت. شهر، پهش. کون، نوک. کهژ، ژهک. ناخ، خان. گهپ، پهگ. نیگا،
گیان. ههول، ههلو. چنی، چین. بونه، توبه. خوش، شوخ. مردوو، دوورم. نیو، نئی.
مه‌رگ، گه‌رم. راشکاو، راکشاو.

مقلوب کامل

جابجایی در همه حروف. از آخر به اول نیز خوانده می شود.

was , saw	انگلیسی
گنج ، جنگ	فارسی
نار ، ران	عربی
شهر ، پهش	کردی

ج) مقلوب مستوی

کلمات و عباراتی که اگر از چپ به راست و یا اینکه از آخر به اول نیز بخوانیم، باز همان کلمه می شود.

مثال انگلیسی:

یک مثال خوب برای واژه های مقلوب مستوی جمله معروف تئودور روزولت، بیست و ششمین رئیس جمهور ایالات متحده امریکا است: « A man , a plan , a canal , Panama » (یعنی یک مرد ، یک نقشه، یک کانال ، پاناما). این عبارت به این مطلب اشاره می کند که ایالات متحده تنگه استراتژیک پاناما را در آمریکای مرکزی به مدت یک قرن در اختیار داشت. مثال دیگر به ناپلئون بناپارت نسبت داده می شود که زمانی که برای اولین بار چشمش به جزیره ای که بدانجا تبعید شده بود گفته است: « Able was I ere I saw Elba » (یعنی قبل از اینکه البا را ببینم توانا بودم). مثال دیگر جمله ای است که شخصی به نام آدم خود را به یک خانم معرفی می کند، می گوید: « Madam I'm Adam » (یعنی خانم من آدم هستم).

مثال های دیگر:

kayak, rotator, ada , aka, bob, boob, level, rotor, civic, sagas, dad, mom, sees, deified, Madam , Pop, poop, eve, pup, stats, eye, .tit, gag, gig, refer, TNT, wow, reviver, Nun, Bib. race car

مثال فارسی:

داد ، دید ، درد ، دود، کک، کتک، کپک ، کرک، کشک، کمک ، کوک، کیک، لال، نادان، مادام، گرگ ، توت ، نان، داماد ، شش ، شاباش، سس، سگ مگس. دارم همه مراد. زیت را نان آر تیز. امید آشنایان شادی ما. شو همره بلبل بلب هر مهوش / شکر بترازوی وزارت برکش. ز نطنز آمد رخت خرد ما ز نطنز / ز نطنزم ز نطنزم ز نطنزم ز نطنز.

مثال عربی:

کل فی فلک (سوره یس آیه ۴۰) . ربک فکبر (سوره مدثر آیه ۳) . نحن ، تبت ، لیل ، باب ، تحت ،

مثال کردی :

باب ، نون ، کاک ، کوک ، ژاژ ، موم ، نان ، مام ، مرم ، کلک ، وهک کهو

مقلوب مستوی

از اول به آخر یا از آخر به اول، قابل خواندن است.

eye	انگلیسی
گرگ	فارسی
نحن	عربی
مام	کردی

کاربرد کلمات مقلوب

آیا تا بحال بازی کامپیوتری « قرقیزخان » را انجام داده اید؟ آیا با اپلیکشین های کلمه سازی گوشی های اندرویدی مانند « باقلوا ، آمیرزا ، فندق ، سماور ، هشتگ خان ، بابا کلمه ، کلمات پلاس ، قند و پند ، کلمچین ، عمو میرزا ، کافه کلمه و... » بازی کرده اید؟ این بازی ها برای کلمه سازی طراحی شده اند. یکی از اصول کاربردی زبان شناسی برای ساخت چنین بازی هایی ، کلمات مقلوب است.

این صنعت ادبی بر قوت طبع و خاطر شاعر و نویسنده دلالت می کند. درک و یافتن این نوع کلمات باعث ایجاد علاقه در مخاطب برای بهتر گوش دادن و بیشتر دقت کردن به متن و کلام و حضور فعالانه برای درک متن می باشد. همچنین پیدا کردن چنین کلماتی در متون باعث تقویت و یادگیری بهتر کلمات می شود به طوری که کلمات قبلی نیز یادآوری شده و در این فرایند ذهن بیشتر درگیر می شود.

کشف کلمات مقلوب در یادگیری لغات، نقش مهمی دارد. در کتاب روش تدریس لارسن-فریمن^۳ ، جزو بازی های آموزشی language games محسوب شده و

3 Larsen-Freeman, D. (2000) Techniques and Principles in Language Teaching (2nd ed). New York: Oxford University Press.

ککی از تکنیک های متداول بوده که در چندین روش تدریس مثل grammar-trans- lation و communicative language teaching بکار رفته است.

منابع

- Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed). Oxford: Blackwell.
- Larsen-Freeman, D. (2000) Techniques and Principles in Language Teaching (2nd ed). New York: Oxford University Press.
- دهخدا ، علی اکبر (۱۳۷۷) لغتنامه دهخدا. انتشارات دانشگاه تهران، جلد میم ، مدخل «مقلوب»

* کارشناس ارشد آموزش زبان انگلیسی - مهاباد آذر ۱۴۰۰

هه و النامهه كئيب

معجم ثنائي اللغة: بين النظرية والتطبيق

(دراسة تطبيقية لمعجم «سه رگول» عربي- كردي نموذجاً)

■ برزو محمود

١. أهمية المعاجم:

تكمن أهمية المعاجم في الأهداف التربوية والنفسية والاجتماعية والثقافية التي ترمي إلى تحقيقها كليا أو جزئيا، وذلك وفق ما يرسم لها من اتجاهات وأهداف، ويبقى الهدف العام من وجود المعاجم هو إشاعة التربية بالثقيف والتوجيه بما يحتويه من معلومات أساسية في لغة القارئ خاصة، كمثل الحديث عن نطق الكلمات وإملائها وأنواعها النحوية والصرفية وتعريفها واستعمالها ومرادفاتها، ثم الحديث عن تأصيلها وتطورها، المولد منها والتلديد (ابن الحويلي ميدني، المعجمية العربية). كما تكمن أهمية المعاجم أيضا في أنها تحمل العديد من ألفاظ اللغة ومعانيها وهذا ما لا يمكن أن يحيد به أي شخص مهما كان واسع الاطلاع، كما أن مفردات اللغة تختلف بين أبنائها بحسب ثقافتهم، فهناك الكلمات العامة واليومية وهناك الكلمات الأدبية والكلمات المخصصة، كما أن الاحتكاك والتداخل بين اللغات الأخرى تحت أي ظرف يولد مفردات جديدة لم تكن في أصل اللغة، ومن المؤكد بأنه لا توجد لغة حية إلا وقد استعارت مفردات من لغات أخرى. فكان لا بد من وجود المعاجم لأجل ترتيب وتصنيف مفردات اللغة وتبين معانيها في أسلوب سهل ومسير على أبناء اللغة نفسها. ومن هنا تتضح أهمية المعاجم في الحفاظ على الهوية القومية للغة والتواصل مع ألفاظها، قديمها وحديثها وعدم وضع حواجز بين مستعملي اللغة ولغتهم بالإضافة إلى إكسابها عنصر الحياة حتى لا تهمل وتهجر وهذا ما يؤدي إلى جعل اللغة مواكبة للعلوم والفنون ومتداولة بين جميع فئات الشعب.

تعتبر القواميس بمثابة حاويات للمعرفة وبشكل أكثر تحديداً كمصادر شاملة للمعلومات اللغوية. هذا له عواقب محددة لبنية المادة المعجمية العامة لقواميس أحادية اللغة أو ثنائية اللغة، ويستلزم تضمين مجموعة متنوعة تمثيلية من أنواع المعلومات كمدخلات هيكلية دقيقة في معالجة المداخل. على الرغم من جميع الفئات اللغوية المختلفة التي تم استيعابها في كل مادة في القاموس، لا يزال المستخدم العادي ينظر إلى القواميس في المقام الأول على أنها أعمال مرجعية تهدف إلى نقل المعلومات حول معنى الكلمات. غالبا ما يؤثر موقف المستخدم هذا على مؤلف المعاجم عند اتخاذ قرارات بشأن إدراج المعلومات وعرضها. (gema mármol ٢٠١٣)

غالبا ما يتم إعاقة النقل الشامل للمعلومات اللغوية في القواميس أحادية اللغة وثنائية اللغة العامة بسبب وجود تحيز دلالي واضح يسيطر على العرض التقديمي الجزئي. ففي القواميس أحادية اللغة، يتم التركيز على التعريف وعدم وجود معالجة مكثفة للمداخل، وغالبا ما توضح الفئات الأخرى كالمعلومات النحوية والصوتية والصرفية على نحو لا نجد ذلك الإجراء في قواميس ثنائية اللغة والتي غالبا ما تتأثر بالإنحياز الدلالي، باعتبار أن المستخدمون يركزون استفساراتهم المعجمية على

الجوانب الدلالية في بحثهم عن «معنى اللغة الهدف لعنصر لغة المصدر». وبعد العثور على عنصر اللغة الهدف، لا يتم إيلاء مزيد من الاهتمام للمعلومات الإضافية التي قد تكون ذات أهمية قصوى للفهم الصحيح أو استخدام عنصر معين. (2013 gemA mármol)

إن اللغة ليست وسيلة للتواصل بين البشر فحسب، بل تعد كذلك واسطة ثقافية بمعنى أن الأفراد والمجتمعات التي تتحدث بلغات مختلفة، وهي تعيش في نفس البيئة الاجتماعية يفترض أن تتنوع ثقافتها وتختلف». لقد أصبحت الحاجة إلى المعجم ثنائي اللغة كبيرة، وذلك بسبب اتساع مجالات الاتصال بين الشعوب وضرورة اطلاع كل أمة على ما جد لدى الأمم الأخرى من علوم وفنون وآداب، وانتشار التجارة والأعمال المصرفية، وتعقد السياسات الدولية، مما جعل الدقة المتناهية في الترجمة أمراً أساسياً في التعاون وتوطيد العلاقات لأن الاختلاف حول معنى كلمة ما في اتفاق أو معاهدة أو إعلان وثيقة قد يكون سبباً في حدوث عواقب وخيمة جداً. ومنه فإن الحاجة إلى المعجم ثنائي اللغة ليست فقط في الحياة العامة، بل تكون في الحياة السياسية والمعرفية للمجتمعات وهي التي تساعد على تحقيق التوافق والتفاهم بين المجتمعات. من هنا ظهرت معاجم وقواميس لضبط المعلومات المعجمية وترجمتها على نحو صحيح.

٢. التصنيف المعجمي

هنالك أنواع عديدة من المعجمات مثل المسرد، والفهرست الأبجدي، والمعجم، وكتاب المفردات، والمعجم الجغرافي، والقاموس المرتب حسب المعاني، والمعجم الموسوعي، والأطلس اللغوي. ويمكن ذكر التصنيف السابقة والتي طرحها كل من العالم اللغوي الروسي ششربا Shcherba في عام ١٩٤٠، ويأتي بعده اللغوي الأمريكي سيبوك، Sebeok ومالكيل الذي نشر مؤلفه في عام ١٩٥٩، واللغوي الفرنسي آلان راي Alain Rey في عام ١٩٧٠ وتصانيف أخرى. «ويميل لغويون آخرون إلى تصنيف المعجمات على أساس مقدار المعلومات التي يشتمل عليها المعجم ونوعها».

ثمّة اعتراضات عديدة وجهت للتصانيف السابقة بسبب محدودية فاعليتها ونتاجها «ولا تساعد اللغوي على توسيع ادراكه للمشكلات العملية التي تجابه المعجمي في عمله، ولا تساعد المعجمي على تفهم الحلول النظرية التي يقدمها اللغويين، ولا تساعد القارئ على اختيار المعجم الذي يسد حاجته الخاصة ٢٨ ... أما التصنيف الجديد فيهدف من حيث الأساس إلى إعانة المعجمي على هضم النظريات اللغوية لإنتاج معجمات أفضل. كما يرمي إلى أن يكون دليلاً للقارئ على اختيار المعجم المناسب له، ويركز على الهدف أو الأهداف التي يتوخى المعجمي بلوغها. وقراءة سريعة للأبحاث

اللغوية ينصح اللغويون بإنتاج أنواع من المعجمات الثنائية اللغة، ويقترحون حلولاً متباينة للمشكلة وذلك تبعاً لهدف المعجم أو أهدافه» ٢٩.

أن تصنيف المعجمات طبقاً للتصنيف الجديد يميز علي القاسمي في كتابه ((علم اللغة وصناعة المعجم)) بين سبعة أنواع المعجمات:

١. معجمات للناطقين بلغة المتن (أو لغة الأصل أو لغة المدخل) مقابل معجمات للناطقين بلغة الشرح (أو لغة الترجمات)

٢. معجمات للغة المكتوبة مقابل معجمات للغة المنطوقة أو اللغة العامية.

٣. معجمات للتعبير باللغة الأجنبية، مقابل معجمات لفهمها.

٤. معجمات لاستعمال الناس، مقابل معجمات للترجمة الآلية.

٥. معجمات تاريخية، مقابل معجمات وصفية.

٦. معجمات لغوية مقابل معجمات موسوعية.

٧. معجمات عامة مقابل معجمات متخصصة.

الأنواع الأربعة الأولى هي أكثر التصاقاً بالمعجمات الثنائية اللغة بينما تعم الأنواع الثلاثة الأخيرة المعجمات الأحادية والثنائية اللغة على السواء. إن التمييز بين هذه الأنواع ضروري لمعالجة المشكلات المعجمية، وثمة فروق بين كل نوعين متقابلين فيه. ٣٢ وعلى المعجمي أن يقرر منذ البداية ما إذا كان معجمه سيخدم الناطقين بلغة المتن أو الناطقين بلغة الشرح لأن كل حالة تفرض طريقة تختلف عن الأخرى. فانتقاء المفردات (أي المواد التي ستدخل المعجم) تعتمد الحد المفروض على حجم المعجم، يضطر المحرر إلى اختيار المداخل طبقاً للغرض من المعجم. ص ٣٤

٣. مادة المعجم lexical item

نقصد بمادة المعجم الكلمات أو الوحدات المعجمية التي يجمعها المعجمي ثم يرتبها ويشرح معناها يضاف إلى ذلك طريقة النطق والمشتقات وهذه المادة تختلف من معجم إلى آخر، تبعاً للهدف الذي سعى إليه واضع المعجم أو الذين يستعملون المعجم أو الوظيفة التي يرى أن المعجم ينبغي أن يحققها، ومن هنا اختلفت المعاجم وتعددت تبعاً لما يسعى إليه المعجمي من وضع معجمه فهناك المعاجم الأحادية اللغة والثنائية اللغة والتاريخية والوصفية، والموسوعية إلى غير ذلك، كما تختلف المادة المعجمية أيضاً، لا من حيث طبيعتها بل من حيث الكم، فالمعجم الذي يوجه إلى طلاب المدارس

غير المعجم الذي يوجه لطلاب الجامعة، والمعجم الذي يستخدمه باحث في الفنون والآداب إلى غير ذلك الذي يستخدمه باحث في الفنون والآداب إلى غير ذلك الذي يستخدمه الباحث في العلوم مثل الكيمياء والطب أي ما يسمى بالمعجم المتخصصة special dictionary

٤. المتن والرصيد

إن مفهوم (المخزون أو المجموع المفرداتي المفترض للغة) هو ما عُبر عنه بلفظ (متن اللغة) أو (المتن). ولهذا فإن عددا من أصحاب المعاجم اختاروا عناوين تدل على أن مداخل معاجمهم هي مختارات من المخزون اللفظي للغة العربية ولا يدعون الإحاطة بجميع مفرداتها. أما مفهوم الثروة اللفظية للفرد أو « المخزون المفرداتي الذي يمثل جزءا من قدرة المتكلم / المستمع اللغوية » فيُطلق عليه عادة مصطلح (الرصيد). (د. علي القاسمي (*)) المعجم والقاموس

٥. معجم ثنائية اللغة في الإطار النظري

يعتبر هذا النوع من أدق المعاجم إذ استخدمه السومريين في العراق منذ زمن بعيد، ويعرف المعجم الثنائي اللغة في شكله العام بكونه «يضع مقابلات بين مفردات لغتين، يستطيع بواسطتهما مستعمله أن يتعرف انطلاقا مما يعرفه في إحدى اللغتين على ما يجهله في اللغة الأخرى، وهو يختلف عن أنواع المعاجم الأخرى بكونه يضم بالضرورة لغتين مختلفتين وبكونه يضع مقابل الكلمة المادة كلمة أخرى مرادفة لها في اللغة الثانية»، وبهذا تجمع المعاجم الثنائية اللغة ألفاظ لغة أجنبية لشرحها واحدا واحدا وذلك بوضع أمام كل لفظ أجنبي ما يعادله في المعنى من ألفاظ اللغة القومية وتعبيرها على نحو دقيق. وتعرف كذلك على أنها: المرجع الذي يشمل على مداخل بلغة معينة يشار إليها عادة باسم لغة المصدر، مع ترجمة أو شرح لها بلغة الهدف . وحسب هذا التعريف يلعب الترجمة دورا كبيرا في معاجم ثنائي اللغة. (عرموش مليكة وبرارة حكيمة: ٢٠١٣)

إن وضع القاموس ثنائي اللغة كمصدر للمعلومات الدلالية واضح بشكل خاص في مجتمع متعدد اللغات، أما في مجتمع أحادي اللغة، لا تُستخدم القواميس ثنائية اللغة كأعمال مرجعية في الاحتياجات اللغوية اليومية للعضو العادي في مجتمع الكلام، بل تستخدم قواميس وصفية أحادية اللغة لهذه الوظيفة. في مجتمع متعدد اللغات، يشكل استخدام القواميس ثنائية اللغة جزءا لا يتجزأ من عملية الاتصال اليومية، ويستخدمون قواميسهم ثنائية اللغة ليس فقط كمساعدات ترميز أو فك تشفير أثناء الترجمة، ولكن القاموس يعمل كمصدر وحيد للمعلومات الدلالية لكل من اللغة الأصلية واللغة

الأجنبية التي يتم التعامل معها في القاموس. إذا كنت بحاجة إلى معرفة معنى كلمة ما من قاموس لغتك الأم ، يمكنك الرجوع إلى قاموس ثنائي اللغة وتفسير المعنى من معادلات الترجمة المحددة. غالبًا ما يستخدم المتحدث ثنائي اللغة قاموسًا ثنائي اللغة بنجاح للحصول على معلومات دلالية تتعلق بلغته الأم. قد لا يعتمد المصممون المعجميون على الحدس المفترض لمستخدميهم ولكن يجب أن يكونوا صريحين قدر الإمكان لضمان النقل الأمثل للمعلومات. وهذا يعني ضمناً إدراج مداخل إضافية تهدف مباشرة إلى نقل معنى المدخل ودعم واستكمال معادلات الترجمة المعينة.

على الرغم من استخدام القواميس ثنائية اللغة كمصادر متعددة الوظائف للمعلومات الدلالية ، فإن وظيفتها الرئيسية ليست نقل المعنى فحسب أنها تساعد في الترجمات بين اللغات ويجب أن تركز على المعالجة التي تمكن المستخدم من تقديم ترجمة جيدة وسليمة. لا ينبغي أن يكون الهدف الرئيسي من القاموس هو فقط إنشاء علاقة تكافؤ دلالي بين لغة المصدر ولغة الهدف. بدلاً من ذلك ، يجب على مؤلف المعاجم أن يسعى للوصول إلى التكافؤ التواصلي.

ولا شك في أن المعجم الثنائي اللغة هو الأداة الرئيسية التي يستعملها المترجم في أداء مهامه على أكمل وجه فهو يهدف إلى ترقية اللغة والثقافة وعلى هذا النحو يتحول إلى وسيط بين ثقافتين لتجسيد الصلات والعلاقات فيما بين مختلف الثقافات لمختلف البلدان فمن خلال المعاجم ثنائية اللغة نعرف مدى مساهمتها في معرفة وفهم الصعوبات التي تواجه الفرد في حياته اليومية أو المهنية كما تساعد على التطلع إلى ثقافة الأخر.

يعد المعجم المرجع الذي لا غنى عنه، ويعد ضالة كل إنسان استغلقت على فهمه لفظة أو كلمة معينة، فيكون بذلك الزاد والذخيرة والثروة التي تحتفظ بها كل أمة لمعرفة تراثها من المفردات. وتجدر الإشارة إلى أن تنوع المعاجم لدى الأمة وانتشارها بين الأفراد لدليل على حيويتها وحيوية لغتها. ويعد تدوين المعجم ضرورة لغوية لكل مجتمع، حتى يتمكن من الاطلاع على مفردات اللغة لذلك المجتمع ومعرفة معانيه. (عرموش مليكة وبرارة حكيمة: ٢٠١٣)

في مجتمع متعدد اللغات، تلعب القواميس دوراً مهماً في المساعدة على نجاح الإنجاز التواصلي بين المتحدثين باللغات المختلفة. المتحدثين بلغات متعددة غالباً ما يستخدم المجتمع قاموساً ثنائي اللغة باعتباره الأداة الوحيدة لتلبية حاجتهم المعجمية. هذا يعني أن القاموس ثنائي اللغة يصبح عرضاً لمعلومات متعدد الوظائف أكثر من مجرد ترجمة معادلات. تركز هذه المقالة على محتويات وطريقة عرض القواميس ثنائية اللغة. لتحقيق النقل الأمثل للمعلومات، يتم تحديد ومناقشة بعض المشاكل العامة المرتبطة بعملية وكيفية إعداد قواميس ثنائية اللغة. مع التركيز على منظور المستخدم،

تستخدم المعايير المعجمية الخاصة بالتحقيق في المشكلات المتعلقة ببنية الوصول وإجراءات لغوية تتعلق باختيار المدخل وتقديم الاقتراحات لتوسيع هيكل الوصول الخارجي واستخدام الأساليب المبتكرة ، بما في ذلك استخدام المدخلات لتحسين هيكل الوصول الداخلي (gemA mármol ٢٠١٣) عندما يراجع الأشخاص قاموسا ثنائي اللغة، نادراً ما يدركون أن المعلومات المقدمة ليست في الأساس بيانا حول المعنى ولكنها قائمة بمعادلات الترجمة، d. Louw (١٩٨٥: ٥٣، ٥٤) تتمثل الحالة الوظيفية لمعادلات الترجمة هذه في أنه يمكن استخدامها في سياقات معينة لاستبدال عنصر لغة المصدر. عندما لا يتم إعطاء السياقات المحددة التي يمكن فيها استخدام معادلات الترجمة لاستبدال الكلمة الأساسية كجزء من المعالجة المعجمية، فمن الصعب أن يؤدي إنشاء التكافؤ الدلالي إلى إنشاء التكافؤ التواصلي.

توجد علاقة تكافؤ بين كلمة المدخل والنموذج المكافئ للترجمة، أي اختيار معادلات الترجمة المقدمة في تلك المادة باعتبار أن معادلات الترجمة هي الهدف الأول لمؤلف قاموس ثنائي اللغة، ويتضمن تنسيقاً دلاليًا بين المفردة من لغة المصدر ونموذج الترجمة المكافئ لها. لسوء الحظ ، غالبًا ما يقيد مؤلفو المعاجم محاولاتهم لضمان عملية التكافؤ مع مجرد سرد عدد من عناصر اللغة المستهدفة. على الرغم من أن هذه العناصر تمثل القيمة الدلالية وتخلق علاقة التكافؤ الدلالي، إلا أن مستخدم القاموس لا يتلقى أي مساعدة في اختيار المعادل الصحيح لسياق معين. هذا النقص في المعلومات الإضافية يعيق إمكانية الوصول إلى التكافؤ التواصلي ؛ الأولوية الأولى لمؤلف المعاجم أن يحقق شكل التكافؤ المطلوب أو الذي يجب أن يكون. (gemA mármol ٢٠١٣)

إن وجود أنواع مختلفة من العلاقات المتكافئة يضيف إلى مشاكل مستخدم القاموس في محاولاته لاستخدام قاموس ثنائي اللغة كأداة لغوية وظيفية. فعندما يكون التطابق علاقة مكافئة ، فهناك علاقة متساوية بين لغة المصدر ولغة الهدف. في مثل هذه المادة، يشير التكافؤ الدلالي عموماً إلى التكافؤ التواصلي. في حالة وجود علاقة تباعد ، هناك علاقة واحد إلى أكثر بين لغة المصدر واللغة الهدف. في هذه الحالة يجب على مؤلف المعاجم أن يميز بين الاختلاف المعجمي والدلالي، ويجب أن يكون لهذا التمييز تأثيراً على التمثيل الهيكلي والبنوي، d. Gouws (١٩٨٩: ١٦٧). فالاختلاف المعجمي هو العلاقة المكافئة بين كلمة المصدر ونموذج الترجمة المكافئ أو قسم فرعي من هذا النموذج ، حيث يكون جميع أعضاء النموذج مترادفات. يلعب الاختلاف الدلالي دوراً عندما لا يكون أعضاء النموذج مترادفات لأن كلمة المصدر عبارة عن عنصر معجمي متعدد المعاني وهناك حاجة إلى معادلات ترجمة مختلفة لتمثيل مختلف الحواس المتعددة في المدخل. غالباً ما يحدث كلا النوعين من الاختلاف في

مادة واحدة. ففي قاموس سرگول ثنائي اللغة عربي - كردي ، يتم تقديم نموذج الترجمة التالي في مادة العنصر المعجمي (إتمام) متعدد المعاني في الجانب الكردي، وهي على الشكل التالي الوارد في المعجم:

على الرغم من أن معادلات الترجمة عديدة إلا أن بعضها كلي والبعض الآخر هي مرادفات جزئية فقط، إلا أنه يمكن استخدامها لاستبدال العنصر المعجمي (أتمام) في نفس السياق لأنها تمثل إحساساً واحداً متعدد المعاني لهذا العنصر المعجمي. توجد علاقة اختلاف معجمي بنيوي بين العنصر المعجمي وبعض الأشكال اللغوية المستهدفة. عناصر لغة الهدف.

وفقاً لـ ZOfgen (١٩٩١: ٢٨٨٩)) ، فإن استخدام قاموس مرتب أبجديا يفترض مسبقاً حالة اتصال معينة، ويتطلب مهارة في التعرف على أوجه القصور المعجمية بالإضافة إلى القدرة على إيجاد نموذج مرجعي لها. تنشأ إحدى المشكلات الرئيسية لمستخدم القاموس ثنائي اللغة في المواد ذات الاختلاف كعلاقة مكافئة. لضمان التكافؤ التواصلي، يجب أن تستوعب مادة القاموس إدخلات إضافية لدعم المعلومات الدلالية المحددة.

٦. معايير قواميس ثنائية اللغة

عند الاستفادة من نتائج البحث المعجمي التي تم إجراؤها في العقدين الماضيين، يمكن لمصممي المعاجم تطبيق عدد من المعايير المصاغة جيداً لتحسين جودة قواميسهم. كرومان Kromann et al. (١٩٩١: ٢٧١٣) يجادل بشكل مقنع لصالح ثلاثة معايير قابلة للتطبيق في تقييم وتجميع القواميس ثنائية اللغة، وهي: جانب المستخدم ، the user aspect ، والجانب اللغوي the linguistic aspect ، والجانب التجريبي (the empirical aspect). يركز جانب المستخدم على تحديد مجموعة مستهدفة محددة وعلى الاحتياجات المعجمية المميزة لهذه المجموعة. ويتضمن الجانب التجريبي إنشاء قواعد البيانات ذات الصلة وجمع المواد، في حين أن الجانب اللغوي يتطلب نهجاً منهجياً من مؤلف المعاجم في معالجة العلاقات المتكافئة بين الحقول المعجمية للمصدر واللغة الهدف ولكن أيضاً في معالجة التركيبات الأخرى syntagmatic والعلاقات النموذجية paradigmatic الموجودة بين هذه الحقول. قد لا يتم عزل كل من الجوانب التجريبية واللغوية عن إطار العمل الذي حدده جانب المستخدم.

يرتبط (Kromann et al. ١٩٩١) أهمية جانب المستخدم على أن يتماشى مع أحد حقول البحث السائدة في صناعة المعجم في الوقت الحاضر، أي استخدام القاموس والتركيز على استخدام القاموس

واحتياجاته ومهاراته المرجعية، يعتبر كل من (Hartmann ١٩٨٩)؛ و (Kuhn ١٩٨٩a) and (ZOfgen ١٩٩٤). موقع المستخدم مهمًا جدًا لدرجة أن هارتمان (١٩٨٩: ١٠٣) يفترض أن تحليل احتياجات المستخدمين يجب أن يسبق تصميم القاموس. هذا يعني أن تصميم القاموس من حيث كل من بنيته الكلية والجزئية يجب أن يتم تحديده بشكل مشترك من خلال الاحتياجات والمهارات المرجعية للمستخدم المعني. يمكن أن يكون لمنظور المستخدم تأثيرا شاملا على تصميم القاموس، ويمكنه تغيير حالته النمطية المقترحة. في تلبية احتياجات المستخدم المستهدف المحدد جيدًا، قد يجد مؤلف المعاجم أنه من الضروري الانحراف عن المعايير التقليدية لأنواع معينة من القواميس. وقد يؤدي الالتزام بمتطلبات منظور المستخدم إلى إعادة تقييم التصنيفات النمطية الموجودة وإلى تمايز وظيفي أكثر دقة ضمن هذه الفئات. (gemA mármol ٢٠١٣)

لقد لفت اللغويون في مجال دلالات المعجم الانتباه إلى وجود ثغرات معجمية ، د. ليرر (١٩٧٤) وليونز (١٩٧٧). الفجوات المعجمية خاص بلغة معينة وهذا يطرح مشاكل مؤلف المعاجم الذي يقوم بتجميع قاموس ثنائي اللغة. يحدد Dagut (١٩٨١) أنواعًا مختلفة من الفجوات الدلالية في نقل نص من لغة إلى أخرى.

٧. معالجة الفجوة المعجمية في لغة الهدف

لقد لفت اللغويون في مجال دلالات المعجم الانتباه إلى وجود ثغرات معجمية ، د. ليرر (١٩٧٤) وليونز (١٩٧٧). الفجوات المعجمية خاص بلغة معينة وهذا يطرح مشاكل مؤلف المعاجم الذي يقوم بتجميع قاموس ثنائي اللغة. يحدد Dagut (١٩٨١) أنواعًا مختلفة من الفجوات الدلالية في نقل نص من لغة إلى أخرى. لا بد من التمييز بين الفجوات الحاصلة بسبب العوامل اللغوية والفجوات الناتجة عن العوامل اللغوية الإضافية. هذين تسمى بالفئات الخاصة بالفجوات اللغوية والمرجعية على التوالي.

توجد فجوة لغوية حيث يكون المتحدثون باللغتين على دراية بشيء معين ولكن عندما لا تحتوي لغة واحدة على كلمة تشير إلى الشيء، في حين أن اللغة الأخرى تحتوي على مثل هذه الكلمة. يمكن افتراض وجود فجوة مرجعية حيث لا يوجد عنصر معجم من اللغة A له معادل ترجمة في اللغة B لأن المتحدثين في اللغة B لا يعرفون إحالة العنصر المعجمي من اللغة A. لتحقيق التكافؤ التواصلي، يجب على مؤلف المعاجم تحديد المعجم المحتمل لتفادي الفجوة، والتمييز بين الفجوات اللغوية والمرجعية.

يحدد هذا التمييز مدى المعلومات الإضافية اللازمة للنقل الأمثل للمعلومات الدلالية والبراغماتية. تجبر الفجوات المعجمية في لغة الهدف لقاموس ثنائي اللغة مؤلف المعاجم على استخدام مفردات أكثر تفصيلاً. تقدم الفجوات اللغوية مشاكل أقل خطورة لمؤلف المعاجم لأن متحدثي اللغة مع هذه الفجوات على دراية بالموضوع الذي قد تشير إليه الكلمة غير الموجودة. غالباً ما يتم استخدام كلمة مستعارة كمكافئ بديل. لضمان النقل الصحيح لمعنى مادة المصدر ، يمكن لمؤلفي المعاجم تقديم البديل من خلال تضمين وصف موجز. (gemA mármol ٢٠١٣)

٩. نتائج البحث

من خلال بحثنا في أهمية المعاجم ثنائية اللغة توصلنا إلى نتائج مختلفة وعديدة نذكر منها على سبيل المثال: - المعاجم ثنائية اللغة هي معاجم تحتوي على أهمية كبيرة، فبفضلها يتمكن كل شخص حتى وإن كان ذو تعليم محدد من تعلم لغة الأخر وفهم ثقافته وإدراك عادات وتقاليد مختلف شعوب العالم. كما تعد المعاجم ثنائية اللغة ركيزة أساسية يعتمد عليها كل فرد في مختلف أطوار التعليم سواء كان ذلك في الابتدائي أو الثانوي أو الجامعي وحتى الأساتذة في الجامعة. المعجم ثنائي اللغة يحتوي على عدد لا حصر له من الكلمات وفي مختلف المجالات سواء كانت، طبية، فلسفية، علمية، أدبية، لهذا حظي بإقبال كبير من قبل مقتنيه، كما انه يوسع دائرة الحوار والمعرفة وتبادل الأفكار والخبرات ويساعد على التطور والارتقاء والإبتعاد عن الانغلاق الفكري. - يساعد المترجم في ترجمة نص أدبي أو علمي، فلسفي، ديني، إلى اللغة التي يريد بكل سهولة ويسر.

من خلال بحثنا في أهمية المعاجم ثنائية اللغة توصلنا إلى نتائج مختلفة وعديدة نذكر منها على سبيل المثال: - المعاجم ثنائية اللغة هي معاجم تحتوي على أهمية كبيرة فبفضلها يتمكن كل شخص حتى وإن كان ذو تعليم محدد من تعلم لغة الأخر وفهم ثقافته وإدراك عادات وتقاليد مختلف شعوب العالم. - كما تعد المعاجم ثنائية اللغة ركيزة أساسية يعتمد عليها كل فرد في مختلف أطوار التعليم سواء كان ذلك في الابتدائي أو الثانوي أو الجامعي وحتى الأساتذة في الجامعة. المعجم ثنائي اللغة يحتوي على عدد لا حصر له من الكلمات وفي مختلف المجالات سواء كانت، طبية، فلسفية، علمية، أدبية، لهذا حظي بإقبال كبير من قبل مقتنيه، كما انه يوسع دائرة الحوار والمعرفة وتبادل الأفكار والخبرات ويساعد على التطور والارتقاء والإبتعاد عن الانغلاق الفكري. - يساعد المترجم في ترجمة نص أدبي أو علمي، فلسفي، ديني، إلى اللغة التي يريد بكل سهولة ويسر.

لقد كان للشاعر الكردي أحمد خاني السبق إلى وضع معجم ثنائي اللغة نوبهارا بجووكان (عربي - كردي) بهدف تعليم تلاميذ الكرد العربية

١٠. المخزون المعجمي

تعتبر اللغة الكردية لغة راقية ومتطورة ولديها مخزون معجمي كبير إن توحدت وجمعت في إطار معجم موحد يتكفل بهذه المهمة مجموعة من الأكاديميين والخبراء وفق تخطيط لغوي وسياسة لغوية صائبة لأن هكذا قاموس يحتاج إلى جهود كبيرة في جمع مفرداتها المسجونة ضمن لهجاتها الجغرافية: الكورمانجية، والسورانية، والكورانية، والفيلية، والكهورية وغيرها، عندئذٍ تظهر الثراء المعجمي الكردي لتغطي كامل جغرافية الكرد، ويمكن تسميتها بالمعجم القومي الموحد. فاللغة الكردية كناطقيا لازالت مشتتة تنمو في حالة عزلة مفروضة رغم أنها لغة غنية من حيث الألفاظ ونلاحظ ذلك في اللهجات الجغرافية المختلفة للمجتمعات الكردية ونظرا للظروف السياسية فُرضت حالة الحظر على اللهجة الكورمانجية قراءة وكتابة إلا أن ظروف اللهجة السورانية لم تشاهد حالة الحظر هذه، بل ازدهرت وتطورت خلال فترة زمنية تزيد عن قرن كامل من الزمن حيث كانت اللهجة السورانية لغة التعليم الرسمي في المدارس الحكومية للمراحل الدراسية الثلاث (الإبتدائية من عام ١٩٢٠) (والإعدادية والثانوية من عام ١٩٧٠ حتى الآن) وخاصة بعد بيان ١١ آذار ١٩٧٠ وصدور مرسوم الحكم الذاتي للمنطقة الكردية، واستمرت اللغة الكردية السورانية بالإزدهار من خلال وسائل عدة: كالإعلام والراديو والصحافة والأدب ودور النشر والطباعة والإدارة والمعاملات الرسمية، بالإضافة إلى تأسيس المجمع العلمي الكردي عام ١٩٧٠ في بغداد، وتأسيس جمعية الثقافة الكردية إلى جانب تدريس اللغة الكردية وآدابها في جامعة بغداد منذ عام ١٩٥٨. هذه الظروف السياسية والاجتماعية والثقافية ولدت شريحة مثقفة وكتاب وأدباء ولغويين من الطراز الأول مثل المفكر مسعود محمد، وجميل روزباني، وعلاء الدين سجادي، ومحمد الخال، ومجموعة أكاديميين كالدكاترة جمال نبذ، عبدالرحمن حاج معروف ووريا عمر أمين والدكتورة كردستان موكرياني، وباكيظة رفيق حلمي ونسرین فخري وعزالدين مصطفى رسول ومعروف خزندار و . . و الخ.

شهدت اقليم كردستان العراق في العقود الثلاثة الأخيرة حركة معجمية نشيطة نوعا وكما أثرت مجموعة كبيرة من القواميس العامة والقواميس الخاصة باللهجتين الرئيسيتين: السورانية والبادينانية، وشملت على النوعين من قواميس أحادي اللغة، وقواميس ثنائي اللغة، وثنائي اللهجة ومنها على سبيل المثال: قاموس دريا عربي-كردي، وقاموس كوردستانيكا، وقاموس صلاح الدين انكليزي-عربي،

قاموس شارزور، فرهنگي هه ورامى-سوراني، فرهنگي ميديا للمرحوم الدكتور عبدالرحمن حاج معروف، فرهنگي شيخاني، فرهنگي كاني كورمانجي-سوراني، فرهنگي كاوا، فرهنگي سبيريز، فرهنگي مائي، فرهنگي هه رزه، فرهنگي فه رمانبه ران، فرهنگي شيرين فرهنگي زانكو انكليزي-كوردي. فرهنگي كانيا سبي، وكذلك مجموعة أخرى من القواميس الخاصة المصطلحية مثل: فرهنگي زاراوه ي بتول، فرهنگي زاراوه راگه ياندين، فرهنگي زاراوه سايكولوجي، فرهنگي زاراوه بزيشكي . . . علماً أن الحركة المعجمية الكردية في اقليم كردستان بدأت في النصف الثاني من القرن العشرين وتأسست على يد گيوى موكرياني في قاموسه الأول فرهنگي رابه ر عربي-كردى عام ١٩٥٠ ومعجم كولكه زيرينه بخمس لغات كوردي-فارسي-عربي-فرنسي - انكليزين، ومعجم فرهنگي مهاباد كوردي-عربي ١٩٦١ هه ولير، فرهنگي نوبه ره به رگى يه كه م عربي-كوردي ١٩٨٦ بغداد، فرهنگي نوبه ره به رگى دوه م عربي-كوردي ١٩٩٠ بغداد، فرهنگي كردستان كوردي-كوردي ١٩٩٩ بغداد، وبعد موكرياني يأتي محمد الخال في قاموس الخال بثلاث اجزاء نشر في فترات متتالية.

أما اللهجة الكورمانجية فهي الأخرى بدأت تنشط من جديد في مجال الصناعة المعجمية ويأتي ضياء الدين الخالدي في نهاية القرن التاسع عشر في قاموسه الهدية الحميدية كوردي عربي، ثم جكرخوين، وقناتي كوردو، ومحمد سيدو الكوراني، ومن بعدهم صلاح سعدالله في قاموسه صلاح الدين (انكليزي-عربي) ولابد من ذكر موسى عنتر في قاموسه (كوردي - تركي) وكذلك طه المائي (كردى-عربي)، وقاموس القازي (عربي-كوردي)، وقاموس آخر (كوردي - عربي)، وقاموس سبيريز وغيرهم. وأيضاً هناك قاموس (كوردي- كوردي) بالحروف اللاتينية صدر منه ثلاثة أجزاء يُنتظر صدور الجزء الرابع وقد يصل عدد صفحاته إلى أربعة الاف صفحة. وأخيراً لا بد من ذكر القاموس الطبي (عربي-كوردي - انكليزي) للدكتور ضياء ملا رجب صدر في شهر نيسان لهذا العام ٢٠٢٢.

وجدير بالذكر أن أول قاموس عربي - كوردي كورمانجي هو نوبهارا بجوكان للشاعر والمفكر الكردي أحمد خاني في القرن الثامن عشر. وبعده يأتي قاموس الأحمدية لـ أحمد النودهي عربي-كوردي سوراني.

١١ . نحو معجمية مصطلحية

بعد هذا العرض الموجز في الصناعة المعجمية الكردية، يمكن القول أن الجهود المبذولة في صناعة المعاجم الكردية في جميع لهجاتها يمكن أن تشكل الأرضية الخصبة لبناء معجمية مصطلحية ترتقي باللغة الكردية وتؤسس لصيغة واحدة موحدة وتقوم بوظائف معرفية وفلسفية وعلمية وأدبية

عديدة. لا شك أن هكذا عمل بحاجة إلى وضع سياسة لغوية ناجحة تستوعب مفردات اللهجات الكردية وفق استراتيجية قومية وفهم مشترك عبر مؤتمرات يحضرها خبراء اللغة ولجان علمية تعمل وتناقش بذهنية واعية وتضع مبادئ وضع المصطلح الموحد تمثل مفاهيم العصر ويلتزم بها كل اللهجات الكردية في كل الأجزاء. ومن الواضح أن كردستان العراق تعد المركز الأساسي للقيام بهكذا نشاط على أن تؤسس لبناء مجمع لغوي كردي يشترك فيه أكاديميين ولسانيين من اللهجات الكردية جميعها، تتسم بطابع التنوع اللهجوي الكردي. لا يحق للأطراف السياسية الكردية أن تفرض أجنداتها أو آرائها على لغويي الكرد، يمكن لها أن تساعد اقتصاديا على تهيئة وتوفير المناخ الملائم لهكذا مشروع تعد قفزة نوعية في تاريخ اللغة الكردية.

١٢. دراسة تطبيقية لمعجم (سه ر گول) عربي-كردي

والآن بين أيدينا فرهنگي سرگول للأستاذ أحمد زردشت عربي- كوردي (اللهجة السورانية). مخطوطاً تحت الطبع، وكنت قد كلفت من قبل هيئة رئاسة الجماعة أن أبادي رأيي في هذا القاموس بغية طبعه، ومن ثم طلب مني كتابة هذه المقدمة. بعد قراءة لمقدمة المؤلف أدركت أنه ابن الكاتب الكوردي (حه مه بور) والذي تعرفت عليه من خلال اطلاعي على بحثه الرصين والمنشور في مجلة (روشنبري نوي) ربما في العدد ١٠٦ في ثمانينات القرن الماضي، وكان البحث يتناول الملحمة الكردية دمدم ودور خاني لب زيرين . قاموس (سه ر گول) للأستاذ أحمد زردشت موجه إلى كل الفئات المشتغلة في الترجمة والاطلاع على فروع المعرفة العربية، وهذا المعجم ضروري ولازم لكل من يمارس الترجمة سواء كان محترفاً أو باحثاً أو أستاذاً جامعاً، كما انه ضروري لطلبة الترجمة حيث يوفر لهم الوقت عندما يتعسر لهم التقاط كلمة مناسبة للكلمة المترجمة ويتميز هذا القاموس بالدقة والوضوح وحسن التنظيم والترتيب وكذلك بالثروة الكبيرة في عرض كم هائل من مفردات اللغة الكردية اعتماداً على لهجاتها ثمّة مأخذ قد لا تقلل من أهمية النص المعجمي حيث الإزدياد في عدد المرادفات أو التعبيرات في لغة الهدف (الكردي) إلى درجة أنك تلتقي بمفردات لا تفي بالمعنى المطلوب، مع أن التعددية المعجمية سمة ايجابية ودليل الثراء المفرداتي للغة ولكن ثمّة حدود دلالية لتعيين المكافئ ما يتناسب مع لغة المدخل، فالمفردة أو التركيب أو العبارة التي تبعد كثيراً عن وظيفتها الدلالية تصبح حشواً تثقل كاهل المعجم وتسبب في زيادة التضخم في حجم القاموس دون جدوى. وكذلك ايراد الألفاظ المهجورة في حقل لغة المصدر وهي العربية والتوسع في المترادفات المقابلة لها بالكردية بشرح مسهب أحياناً للألفاظ الصعبة، مثل الكلمة العربية (إرتفاق) و هاجع، و هائف

هائف ناؤميد، تيشكاو، پرزبراؤ .

هائف زؤر تينوو .

هاجر كوچا، دوركه وتهوه، لهئاوايي باريكره، كوچي كرد، ولاقي به جيھيشت .

هاجره (خط الزوال) نيوهرؤ، بازنه ي هيلي لا چوون، پاش نيوهرؤ، تيني گه رما .

هاجري باش، چاك، نايب .

هاجري شاريي، شارنشين، شارستاني .

هاجس خوليا، ئه نديشه، ئه وشته ي كه به بيراديت .

هاجس پشيؤ، شپرزه، شله ژاو .

هاجس گومان، مه ترسي .

هاجع خامؤش وه كوو گرگان .

هاجع نوستوو، پالكه وتو، راكشاو .

فكلمة (هاجري) كلمة مهجورة ولاسيما بالدلالة المذكورة في الحقل الكردي. ملاحظة أخرى وهي

أن (هاجس) اسم بينما مترادفاتهما في الحقل الكردي هي صفات وهذا ما يؤثر في صياغة الجانب السينتاكسي للمفردة.

وثمة ميزة هامة وهي أنه أي المؤلف أورد فيه كماً من المصطلحات العلمية والفلسفية والطبية

وغيرها... تسهيلاً للفهم وتفادياً لأي غموض.

يحتوي هذا القاموس على المصطلحات علمية وفلسفية، طبية... وغيرها. وكل كلمة بالعربية

تقابلها كلمة أو مجموعة من المترادفات بالكردية إلا أن المأخذ الأخر أن القاموس لا يحتوي على أقوال

مأثورة والعبارات الجارية على الألسنة والأقلام وجمل تبين كيفية استعمال المفردة صرفياً وتركيبياً مع

أنه رجع إلى معاجم اللغة وانتقى منها كماً في بالغ الأهمية من الألفاظ الحية. عرض الكلمات العربية

ثم جاء لكل كلمة بما يقابلها في الكردية سواء كانت كلمة واحدة أو كلمات مترادفة لمعنى الكلمة

العربية الواحدة لكنه لم يورد أمثلة بما يمكن أن يطرأ من تغيير على بنية الكلمة ونطقها نتيجة لتطبيق

قواعد الصرف عليها وما يقابل ذلك من الكردية من كلمات مماثلة، مثال:

من الملاحظ أن المؤلف أحمد زردشت بذل جهداً كبيراً في رصد كل كلمة وردت في تراكيب متعددة

ومتنوعة يختلف معنى كل كلمة منها في تركيب عن معناها في تركيب آخر، مثل كلمة (أبتر) ترد في

تراكيب وسياقات متعددة في القاموس وهذه مسألة هامة في فهم اللغة:

إن قاموس (سه ر گول) كغيره من القواميس يتميز بمميزات وخصائص تجعله فريداً من نوعه

ويمكن أن نلخصها في النقاط التالية:

- يوفر الوقت لمن يستشيرَه، ذلك لان هذا القاموس قد رعي في تنظيمه ترتيب ألفاظه وتراكيبه المتنوعة ما من شأنه أن يضع يد المسترشد به في الحين على الكلمة المطلوبة أو التركيب المطلوب.
- نظم بين دفتيه ثروة لغوية ضخمة غزيرة ومتنوعة من العربية والكردية، فعلاوة على الألفاظ العادية توجد فيه ألفاظ حضارية ومصطلحات علمية تقنية وعبارات أدبية وأثرية، الأمر الذي يجعل مقتنيه متطلعاً للغتين العربية والكردية وعلى دراية بأسرار الترجمة كما يكسبه رصيда لغويا هائلا.
- ممارسة المادة اللغوية الضخمة التي يحتويها القاموس تصقل أسلوب المترجم وتجعله قادرا على ضبط الألفاظ على المعاني بدقة وأحكام مما يؤدي إلى دقة الترجمة وسلامتها وخلوها من الغموض والإبهام والتزويد على النص أو الإخلال بمضمونه.
- تكسب مادة المترجم قدرة في الترجمة الفورية كما تكسبه خبرة ودراية بالكلمة المناسبة للمعنى المناسب للموقع المناسب.
- وأخيرا يهيئ هذا القاموس المترجم للمساهمة في ترجمة روائع أدب أمته ومناهج فكرها إلى الفرنسية وكذا ترجمة ما تحتاجه أمته من علوم وتكنولوجيا إلى العربية وبذلك فقط يمكن أن يكون التبادل الثقافي حقيقيا يرتكز على قاعدة الأخذ والعطاء كما تدل عليه كلمة «التبادل» فان المنهج الشاق الذي اتبعه المؤلف في إعداد «بقاموس (سه ر گول)» قد أتى أكله وأصبح في متناول أيدي الطلبة.
- ترتيب مادة المعجم: اعتمد مؤلف القاموس في ترتيبه على الترتيب الهجائي العربي ففيه شرح لمختلف المصطلحات العربية باللغة الكردية إذ اختلفت الكلمات باختلاف حرفها الأول فكانت البداية بحرف الإلف وشرح كل الكلمات التي تبدى بالألف في اللغة الكردية وما يقابلها باللغة الكردية ثم حرف الباء وشرح الكلمات التي تبدأ بالباء ثم حرف التاء والثاء والجيم والحاء وصولاً إلى الحرف الأخير في الترتيب الهجائي العربي وهو حرف الياء فمن الكلمات العربية التي يقابلها مقابل واحد باللغة الكردية ومن الكلمات العربية ما يقابلها مقابلان أو أكثر في اللغة الكردية وذلك لشرح أكثر وفهم أكثر، فنبداً بإعطاء أمثلة على المقابل الواحد ثم ما يقابلها مقابلان أو أكثر في اللغة العربية. وفي الختام أريد أن أؤكد على أن الجهود الفردية المبدولة في العمل المعجمي هامة وضرورية في المراحل الأولى من الحياة المدنية والعلمية وتشكل الأرضية المتينة للإنطلاق منها إلى عمل جماعي مؤسسي يستند إلى الخبراء والأكاديميين والمعجميين بهدف تأليف قواميس عامة وقواميس متخصصة خاصة بالحقول العلمية، تجمع وتنظم وتوحد الكم المفرداتي من كافة اللهجات الكردية باعتماد منهجية علمية شبيهة بقواميس انكليزية وفرنسية معاصرة تغطي الحالة الثقافية الكردية حيث

الإحتكاك بالثقافات السائدة كالعربية والتركية والفارسية. لهذا السبب نحتاج إلى قواميس ثنائية اللغة (كردى- عربى)، (كردى- فارسى)، (كردى- تركى) وبالعكس. إلى جانب قواميس (كردية - كردية)، وقواميس ثنائية اللهجة أو متعددة اللهجات بهدف الوصول إلى الدمج اللهجوي ما يساعد على تحقيق اللغة الكردية الموحدة.

مصادر البحث النظري

1. gemA AlcArAz mármol and ángelA Almela sánchez-lAfuente, The Bilingual Dictionary and Foreign Language Learning: Facts and Opinions, orta Linguarum 20, junio 2013 pp. 89101-
2. Dagut, M. 1~81. Semantic Voids as a Problem in the Translation Process. Poetics Today 2(4): 6171-.
3. Louw, J.P. (Ed.). 1985. Lexicography and Translation. Cape Town: Bible Society of South Africa.
4. d. Gouws (1989: 167) d. Gouws (1989: 167)
5. Gouws, R.H. 1989. Leksikografie. Cape Town: Academica.
6. Ziifgen, E. 1991. Bilingual Leamer>s Dictionaries. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 19892903-2888 :1991-
7. Kromann, H.P. et al. 1991. Principles of Bilingual Lexicography. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 1989-2728-2711 :1991
8. Hausmann, F.J. and H.E. Wiegand. 1989. Component Parts and Structures of Monolingual Dictionaries. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 1989360-328 :1991-.
9. Lehrer, A. 1974. Semantic Fields and Lexical Structures. Amsterdam: North-Holland.
10. Hartmann, R.R.K. 1989a. The Dictionary as an Aid to Foreign-Language Teaching. Hausmann,
11. Hausmann, F.J. and H.E. Wiegand. 1989. Component Parts and Structures of Monolingual Dictionaries. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 1989360-328 :1991-
- 12- <http://ar.wikipedia.org/wiki/mo3jam>
- 13-www.hadielislam.com/Arabic/index.php?PG...ID=10087-encache.3-14_ Alkassimi, Ali, Linguistic and Bilingual Dictionairies, Leinder, Ejbrill HLM

١٥- ابن الحويلى ميدينى، المعجمية العربية في ضوء مناهج البحث اللساني والنظريات التربوية الحديثة.
١٦- عرموش مليكة وبرارة حكيمه (٢٠١٣) أهمية المعاجم ثنائية اللغة، وزارة التعليم العالى والبحث العلمى بالجزائر.

١٧. د. علي القاسمي (*) المعجم والقاموس (دراسة تطبيقية في علم المصطلح) - قسم الشؤون العلمية في جامعة

روزافا.

عمق من جذور اللغة الكردية من خلال اول إنشودة ملحنة في التاريخ

■ برادوست ميتاني

تعد أنشودة الألهة نيكال الخورية الكردية ١٤٠٠ ق.م أي قبل أكثر من ٣٤٠٠ عام أول أغنية في التاريخ وقد كتبت باللغة الخورية , وحروفها المسمارية على رقيم طوله سبع انشات ونصف وعرضه ثلاث انشات وقد اكتشفت في قصر أوغاريت على الساحل السوري التي كانت أوغاريت حينها تابعة للحكم الخوري وسميت النوطة بالبيت الخوري

الأغنية عبارة عن ترنيمة تمجد الالهة نيكال وتعبر عن ألمها وحزنها كونها لا تنجب الأطفال وتبتهل إلى زوجها إله القمر لكي يمنحها طفل , كما أن بعض المصادر تقول بأن شابة لا تنجب الأطفال هي التي تبتهل إلى الإلهة نيكال لكي تمنحها نعمة الانجاب .

كلمات الأنشودة:

سأرمي تحت قدمي الحق خاتم رصاص
سوف أتطهر وأنغير من الخطيئة
لم تعد الذنوب تغطيها ولا داع أكثر لتغييرها
قلبي مطمئن بعدما أوفيت نذري سوف تعزني مولاي
ستجعلني عزيزاً على قلبها
فنذري سيغطي ذنوبي وسيحل زيت السمسم تعويضاً لدي
من سيادتك اسمح لبي أنك تجعلني العاقر خصيبة والحبوب تعلقو ازدياداً
أنها الزوجة التي ستحمل الأطفال إلى أبيهم
هي التي حتى هذه اللحظة لم تعط أطفالاً تحملهم.
تم العثور على اللوحة في الخمسينيات من هذا القرن وقد نشرها الآثاري ايمانويل لاروتشي بين عامي ١٩٥٥-١٩٨٦م في كتابه عن الآثار

فك رموز النوطة وانتشار لحنها :

تمكنت الدكتورة آن درافكورن كيلمر من جامعة كاليفورنيا الامريكية عام ١٩٧٢م من فك رموز النوطة واكتشفت بأنها من الأغاني المشهورة باسم الأغاني الخورية (الحورية).

لقد جدد قراءتها العالم راؤؤل غريغوري فيتالي ١٩٢٧-٢٠٣٣م حيث قارن أحرفها وقال إنها لا كنعانية ولا فينيقية لقد تم تطبيق اللحن بواسطة قيثارة وسجلت باسم أصوات من الصمت حيث أن مدة اللحن ثلاث دقائق وقد تم اصدار تسجيلين له : الأول عزفته الفرنسية تيريز مدنلو على البيانو والثاني عزفه الموسيقي السوري أسعد آغا القلعة على آلة السنطور وشد تم تقديمها على المسارح العالمية من قبل الموسيقي السوري مالك جندي باسم أصداء من أوعاريت.

النوطة واللحن الكردي:

لقد أتفق الباحثون على أن اللحن شبيه بمقام الكرد المعروف في السلم الموسيقي لدى الموسيقي الكردي الكبير زرياب الذي بحث في الموسيقى وفق خصوصية النمط الموسيقي الكردي وقد وضع لها السلم الموسيقي ولوجود ألوان عديدة في النغم الموسيقي الكردي أطلق على العديد من درجات السلم الموسيقي اسم كرد منها حجاز كرد، بيات كرد، محير كرد، آسر كرد ونهاوند كرد وقد أنتشر هذا اللحن الكردي في الدولة العباسية وفيما بعد في الدولة العثمانية التي كان بلاطها مكتظ بالمغنيين والموسيقين الكرد وقد ازدادت شهرة هذا اللحن الكردي بعد أن انطلق من مسقط رأسه في مدينة نهاوند الكردية الواقعة في شرق كردستان وقد سمي هذا اللحن باسم كرد لأن الكرد أبدعوه وفق نمطهم الموسيقي الخاص. هذا اللحن الذي تم به ومازال لحن مئات بل آلاف من الأغاني الكردية وكذلك الأغاني الاسبانية، التركية، العربية، والفارسية. وأن الكردي أو أي عارف بالموسيقا الكردية إذا أستمع إلى لحن هذه النوطة التاريخية الخورية وبالرغم من مرور أكثر من ٣٤٠٠ عام عليه، يشعر فيه بروح اللحن الكردي الحالي وكأنه يستمع إلى الموسيقا الكردية الرومانسية الحالية .

أهمية هذه النوطة:

غيرت هذه النوطة الكردية من تاريخ ظهور اللحن الموسيقي في العالم، إذ سبقت التدوين الموسيقي للعالم فيثاغورث وقد غيرت من المفهوم القائل بأن أقدم قطعة موسيقية في التاريخ تعود إلى الشاعر الأغريقي يوربيدس .

لقد أثرت هذه النوطة بشكل خاص والموسيقا الخورية بشكل عام على الموسيقا اليونانية والأرامية والأوغاريتية وقد أخذوا منها سلمهم الموسيقي . كما أن الخوريين أول من أدخلوا مثل هذه الأناشيد الدينية في المعابد ومازالت هذه النوطة تستعمل في القديس الكنسي لدى إخواننا السريان الأرثوذكس.

أما بالنسبة لمكانة الكرد ودورهم في التاريخ تعطي هذه النوطة زخماً آخر على قدم الدور الحضاري لأجداد الكرد بشكل عام وتعلقه وحبه للموسيقا بشكل كبير. إذ يتفق معظم لباحثين على أن الموسيقا كانت لها شعبية كبيرة في الدولة الخورية وهذا ما نشهده نحن الكرد حالياً كما هو عبر التاريخ من شغف الكرد بالموسيقا بمختلف ألوانها وتأثر شعوب المنطقة بها واقتباسهم منها.

الخوريون (الحوريون- الهوريون):

في الختام : لاشك أن الخوريين هم من أجداد الكرد ولقد ظهوروا في كردستان عامة أكثر من ٣٠٠٠ ق.م وفي روزافا وسوريا بشكل خاص ,حيث كانت عاصمتهم أوركيش في كرى موزان بالقرب من عامودا عام ٢٥٠٠ ق.م -ولكن لامجال هنا للحديث عن ذلك - لهذا سأكتفي فقط بقول الباحث الألماني جرنوت فيلهلم الذي يقول في كتابه الذي يحمل عنوان الحوريون - تاريخهم وحضارتهم : أن أصل اسم الحوري هو خردوي . لذا أقول أن هذا الاسم لقد حافظ على وجوده وبصيغته تلك لأكثر من خمسة آلاف عام مع تغير طفيف في حرف الخاء الذي كثيراً ما يستبدل في اللغة الكردية وكذلك الآرية بحرف الكاف مثلما هو في اسم ميخائيل وميكائيل وغيره.

المراجع :

- كتاب موطن الشمس - الجزء الأول أ.عبدالله قرمان.
 جورجيو بوتشيلاني - الموسيقا الخورية
 دينيس بارودي - الاوغاريتية في اللغات القديمة في سوريا
 مارسيل دوشيسن غيلمين - بشأن إعادة الموسيقا الخورية
 خدك - صفحة ثقافية الكترونية
 أنون - أقدم أغنية في التاريخ
 ريتشلرد دمبيريل - آثار علم الموسيقا
 صحيفة روناهاى الالكترونية - ٢٥ يوليو ٢٠١٩م
 مارغريت يوني - مدينة أوغاريت.
 مقالة للأستاذ مهدي كاكائي على صفحته الالكترونية بعنوان الموسيقار الكردستاني العالمي زرياب
 عربي BBC NEWS مقالة بعنوان :سوريا قدمت أول أغنية عرفها التاريخ للصحفيتين ليلي مولانا وليزي بورت
 ١٨-٥-٢٠١٨ الصفحة الالكترونية.

Ziman Zar

Jimre 4 - puşper - 2722- hawînî 2022

Govarekî zimannasî ya werzî ye

Xudan îmtiyaz:

Dr. Teha Resûl

Sernivîser:

Fereydûn Saman

Sernivîserê fexrî:

tofîq wehbî beg

Desteya şîretgerî:

- p. d. wrya omer emîn
- d. mizgîn çalî
- d.dara hemîd
- kameran rehîmî
- îdrîs lawe

هه و نامه ی کتێب

Rawêjkara kargêrî:

Evîn ehmed

peywenî:

Sara seadî

Xezan baban

ji bo peywendî bi kovara ziman u zarî:

fereydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

Ziman û Zar

Jimre 4 _ puşper _ 2722_ hawînê 2022

Govarekî zimannasî ya werzî ye

Serrastker: kûkman m.şilanî

dîzaynî nawewe: umêd mihemed

berg: aram elî

çap: 2022

tîraj: 500 dane

nrx: 5000 dînar

çap: çapxaney taran

damezrawey kerîmî eleke ê
navenda Xanî ji bo lêkolînên hizrî derdixe

هه و النامهه كئيب

QANATÊ KURDO ZIMANAS, WEKÎ BINGEHÊ KURDNASÎYÊ.

■ nivîsîna: d.Tosinê Reşîd

Kurdên Yekîtiya Sovêta berê, çiqwas jî bi jimara xwe ve ne mezin bûn û tenê li Ermenîstan û Gurcîstanê hinek îmkân dabûne wan, lê dîsan jî ji wan re li hev hat îmkânên heyî ji bo bi pêş va birina ziman û çanda netewî bi kar bînin. Ji nav wan gelek zanîyar û nivîskarê bi nav û deng derketin, ku yek ji wan kurdnasê bi nav û deng Qanatê Kurdo bû, ku îsal 100 salîya jî dayîk bûna wî tamam dibe.

Qanatê Kurdo yek ji mezintirîn ronakbirê kurdî sedsalîya XX e. Ew yek ji wan kesan bû, wekî bingehe kurdnasîyê li Yekîtiya Sovêtê danîn.

Qanatê Kurdo 12 ê Îlonê sala 1909 an li gundê Sûsîz, navçaya Digorê, ku bi Qersê va girêdayî bû, di malbeteke cotkaran de ji dayîk bûye.

Salên Cenga Cihanîyê ya Yekemîn, malbeta Qanatê Kurdo jî mîna bi hezaran malbetên kurdên êzdî, yên Serhedê, mal û milkê xwe, welatê kal bavên xwe dihêlin û ji ber zilma Roma Reş direve Ermenîstana îroyîn.

Gava Piştî Şorişaya Cotmehê artêşa Rûsîya ji Kavkazê dikşe, artêşa tirka pareke Ermenîstanê dagir dike û bi hezaran kurdên êzdî, qir dike. Ji malbeta Qanate rengîn tenê çend kes difilitin.

Lê Ermenîstan bi xwe wêrankirî û bi peneberên ermenî ve tijî bû, ji ber wê jî ew koçî Tilbîsê, serbajarê Gurcîstanê dikan.

Sala 1921-ê bavê Qanat, Kurdo diçe ber dilovanîya Xwedê, dayka wî zûtirkê mêrekî mayîn dike û pismamê wî (bavê min-T.R.), Reşîdê Ozman, ku şeş salan ji Qanat mezintir bû, wî hildide bal xwe.

Sala 1922 an Lazo (Hakob Xazaryan) û Ahmedê Mîrazî li Tibilîsî dibistana kurdî, ya bi êvaran, vedikin. Xwendina zimanê kurdî bi alfabeya ser bingeha tîpên ermenî bû, ku Lazo sala 1921-ê çê kiribû û yekemîn pirtûka zimanê kurdî, “Şems”, li Ermenîstanê bi wê alfabeyê ronahî dîtibû. Qanat xwendina xwe li wê dibistanê dest pê dike. Wî bi roj pêlav paqij dikirin, bi êvaran jî diçû dibistanê.

Sala 1928 an bi berpeyvka Erebe Şemo, Komîta Navendî ya Partîya

Komûnîste Ermenîstanê 8 xortên kurd ji bo xwendinê dişîne Lênîngradê, (S. Pêtêrbûrga niha); ji wan xortan yek Qanatê bû.

Ew ji bo fêr bûna ziman berê dikeve fakûlta Karkeran û piştî temam kirina wê fakûltê xwendina xwe li zanîngehê berdewam dike. Wan salan êdî zên û zîrekîya wî berbiçav bû; bi xwendkarîya zanîngehê re tevayî, ew li fakûlta karkeran dibe mamoştayê zimanê kurdî.

Salên xwendkarîyê (1933) ew (bi E. Şemo û Î. Sûkêrman ve) du gotarên zanîyarî çap dike, ku şorişek bûn di zimannasîya kurdî de. Cara yekemîn ew mak dike, wekî katêgorîya cinsa (gende category) di zimanê kurdî (zaravê kurmancî) de heye.

Piştî xwendina bilind seroketîya zanîngehê û bi taybetî rojhilatnas Î. Orbêlî û A Freyman dixwezin ew li zanîngehê bimîne û lêkolînên ser zimanê kurdî berdewam bike. Ew yek daxweza dilê wî jî bû û ew bi seroketîya îrannasê naskirî, profêsor A. Freyman têza xwe PhD bi têma “Çê kirina lêkerên bargran di zimanê kurdî de” (bi zimanê rûsî; “Образование slojnix glagolov v kurdskom yazike) dinvîse, pawan dike û dû re li înstîtûta Êtnografîyê lêkolînên xwe didomîne.

Gava Almanîya nazî sala 1941-ê êrişî Yekîtiya Sovêtê dike, Qanat xwebexşî diçe ber şêr û çawan qumandarê deşta topvanan heta dawîya cengê şer dike û hêjayî gelek meêdal û ordêna dibe.

Piştî şêr ew li Zanîngeha Lênîngradê dibe lêktorê zimanê kurdî. Gelek şagirdên wî, yên wan salan, wek Margarîta Rûdênko, Rûslan Sabolov, Zerê Yûsûpova, dûarojê dibin kurdnasên naskirî. Qanatê Kurdo wan salan usan jî li Înstîtûta zanyarîyê, ya Antropologîyê kar dike û pêra jî hevkarîyê bi înstîtûta Rojhilatnasîyê re dike.

Gava sala 1958 a di destûra komara Îraqê de hinek mafên kurda hatin naskirin, li Yekîtiya Sovêt pirsê kurdan bi carekê ve bû aktûal. Li beşên înstîtûta Rojhilatnasîyê, yên Lênîngradê, Moskvayê û Yêrêvanê parên

kurdnasîyê hatin vekirin, li Bakû, Tbilîsî, Samarkand deşt bi lêkolînên kurdnasîyê bû.

Kabînetê kurdnasîyê li beşa Leningradê, ya înstîtûta Rojhilatnasîyê Sibata sala 1959 an hat damezirandin û rojhilatnas û kurdnasê bi nav û deng, doştê gelê kurd, Hovsêp Orbêlî bû yekemûn serokê wê. Lê piştî çend heyva wî seroketîya wê kabînetê sparte Qanatê Kurdo, ku heta dawîya jîyana xwe, sala 1985 an seroketîya wê ocaxa kurdnasîyê kir.

Bi seroketîya Q. Kurdo Kabînetê Kurdnasîyê, bû navenda kurdnasîyê, ya here navdar li seranser cihanê. Hema li wê Kabînetê û bi xemxurî û seroketîya Qanatê Kurdo bû, wekî lêkolînên berfireh ser ziman, dîrok û wêjeya kurdî hatin kirin, berhemên Şeref xan Bîdlîsî, Ehmedê Xanî, Melle Mehmûd Bayazêdî, Xosro xan Banî Ardêlan, Mestûre Ardêlanî, Herîs Bîdlîsî, Feqîyê Teyran û gelekên mayîn bi orîgînal û wergera zimanê rûsî hatin çap kirin., ser van berhemên lêkolînên zanîyarî hatin kirin.

Qanatê Kurdo bi xwe serkêşê wan lêkolînan bû. Pêşekzana dîroka gelê kurd, profêsor Yêv. Vasîlêva di derheqa karê wî de dinvîse: “Dijwar e di karê profêsor Qanatê Kurdo de wan problêman cihê bikî, ku ji bo wî bêtir balkêş bin. Zanîyarê bi bîrewerîya ênsîklopêdîsta, temamiya jîyana xwe da lêgerîna aloztirîn pirsên zimanê kurdî û zimanzanîyê, lê pêra jî dîrok û dîroknûsîya kurdî ji demên lape kevn heta demên nûtir, ji goveka balkêşîya wî, ya zanîyarîyê, der neman”.

Pênûsa Qanatê Kurdo gelekî bi adan bû, wî dor 85 pirtûk û gotarên zanîyarî çap kirin. Ew berhemên wî beşên kurdnasîyê tevan hildigrin nav xwe. Lê Qanatê Kurdo berî gişkî zimanzan bû. Çawan profêsora zimanzan, Zera Ūsiv (Yûsûpova) dinvîse; ‘Di çareserkirina pirsgerêkên rêzimana kurdî, yê mezîna de, Qanatê Kurdo yê yekmîn e’.

Sala 1934-an, hê xwendkarê zanîngehê, Q. Kurdo li Yêrêvanê beşdarî yekemîn konfêransa kurdnasîyê dibe û gotara “Bingehên rêzimana kurdî” dixwîne.

Wan salan li rojnama 'Rîya Teze' çend gotarên wî ser pirsên zimanê kurdî çap dibin, lê sala 1936 an pirtûka wî "Gramatîka zimanê kurdî, ya kurt" li Yêrêvanê bi zimanê kurdî çap dibe. Ji sala 1949 an dest pê kirî zarokên kurd li Ermenîstanê û komarên Yekîtiya Sovêtêye mayîn, bi pirtûkên wî amade kirî fêrî rêzimana zimanê kurdî dibûn. Pirtûkên wî; ,Gramatîka zimanê kurdî' ji bo dibistana destpêkê, ji bo klasên 3,6-5 ,4-8-7 û ji bo dibistana navîn, heta sala 1985 an gelek caran tên çap kirin.

Sala 1957 an Qanatê Kurdo pirtûka "Rêzimana zimanê kurdî (kurmançî)", (bi rûsî: „Gramatika kûrdskovo yazîka, (Kurmançî) , fonêtîak, morfologiya ,,) ya akadêmî çap dike. Çawan Dr. Ebdirehmanî Hacî Marf dîvîse "Bo yekem car le Sovêt û le mêjûy kurdnasîda Leser şeweyekî zaniştî kitêb le barey zimanî kurdiyewe blakirayetewe, belko sereray eweş twanra le dû kitêbeda gelêk karî aloz û naaşkira le rêgeyekî zaniştîyewe xawbikrêtewe û aşkira bikirê, wek: dozînewey nê û mê û dabeşkirdinî naw be seryanda; xawkirdinewey hendê alozî le regî kirdar û le pêşgir û paşgirda; şewey kirdarî (transitive) le katî rabûrdûda; hereweha gelêk meseley giringî tir ke ta derçûnî em du berhemey mamosta Kurdo baş lêyan nekolrabûwe" .

Kurndas-zimanzan Î. Sûkêrman seva wê pirtûkê dîvîse "Serketina vê pirtûkê ew e, wekî bi şeweyekî zaniştî hatîye nivîsar. Q. Kurdo ne tenê lêkolîna zimanê kurdî kirîye, lê usan jî rêya lêkolîn û fêrbûnê destnîşan kirîye" .

Kurndasên zimanzan Rojen Leskot, Tomas Boi û Çerkezê Beko jî gelek baş seva vê berhema Q. Kurdo nivîsîne.

Hêjaye bê gotin, wekî cara yekemîn Q. Kurdo di wê pirtûka xwe de çawan nimûnên têkstên kurdî çend şîrên Cegerxwîn çap kirin, kurdên Yekîtiya Sovêtê berî gişkî bi vê pirtûkê bi berhemên şairê mezin re bûne nas.

Sala 1960- î ew ferhengî ‘Kurdî (kurmancî) – Rûsî’ çap dike (bi rûsî ‘Kurdsko-Rûskî slovar’), lê sala 1983 bi Zera Ûsiv ve ferhengî ‘Kurdî (sorani) - Rûsî’ çap dike.

Seva ferhenga yekemîn Î Sûkêrman dinvîse; “ Mezintirîn berhema zanyarî e di kurdnasîya Sovêtê da.” .

Sala 1961-ê pirtûka Q. Kurdo, ya zanîyarî “Zimanê kurdî” (bi zimanê rûsî ‘Kurdski yazik) li Moskva çap dibe.

Salên 1950 emîn, bi rêya kurdnasê nav û deng Vladîmîr Mînorskî kovar û pirtûkên kurdî bi zaravê kurmancîya jêrîn(sorani) dikevin destê Qanatê Kurdo û ew dest bi fêrbûn û lêkolîna zaravê kurmancîya jêrîn dike. Sala 1966 an ew têza doktorîyê bi sernavê “Beranberkirina rêzimanên dialêktên kurdî; kurmancî û sorani”, (bi rûsî „Gramatika Kûrdskovo Yazîka na metêrialê dialêktov kurmandji î sorani“) pawan dike. Sala 1978 an ew têza wî çawan pirtûk çap dibe.

Berhemên Q. Kurdo di zimanzanîyê de bi şe şaxan bi pêş ve çûne; Lêkolîna rêzimana zaravên kurdî; himberî hev kirina zaravan, a rêzimanî; amade kirina ferhengên zaravan.

Q. Kurdo baş zanibû, wekî ji bo standar kirina zimanê kurdî lêkolîna zaravan gelek giring e û ji salên 1950 emîn, bi seroketîya wî li kabînetê Kurdnasîyê dest bi lêkolîna zaravaên kurdî, bi taybetî yên Başûr-Rojhilata Kurdiştanê dibe. Ew bi xwe piştî berhema ser beranber kirina zaravên sorani û kurmancî, dest bi lêkolîna zaravê dimilî (zaza) dike. Sala 1975 ew bi navê “Lêkolîna Zaza” berhemeke zanîyarî bi zimanê rûsî ji bo çapê amade dike, lê hê jî nehatîye çap kirin.

Ji salên 1980 emîn Qanatê Kurdo li kabînetê Kurdnasîyê pirsra lêkolîna zimanê peykarên kurdîye nivîskî datîne, bi taybetî ew ên bi zaravên hewramî û gorani. Şagirtên wî, bi taybetî prof. Zera Ûsiv, vî karî bi rûspîtî bi pêş ve dibin.

Hêjayî gotinê ye, wekî piraniya pirtûk û gotarên Q. Kurdo ji aliyê Dr. Abdûrehman Hacî Marf, Dr. Kurdiştan Mukryanî, Dr. Şukrye Resûl, Proffêsor Marf Xeznedar, Dr. Cemşîd Heyderî, Dr. Îbrahîm Ezîz, Dr. Enwer Qadir Mihemed û Şukir Mîstefa de bi zimanê kurdî (kurmançîya jêrîn) hatine wergerandin û çap kirin.

Q. Kurdo di pirsê amade kirina kadroyên kurdnasîyê de karekî bê hempe kir. Mirov dikare bêje wî bi tenê karê zanîngehekê kirîye. Huvdeh kesan bi seroketîya wî tîzên xwe, yê doktorîyê ser pirsên kurdnasîyeyê cûr bi cûr anade kirine. Nav wan şagirdên wî de kesên ji rojhilat, başûr û rojava Kurdiştanê hebûn. Şagirdên wî usan jî ji Gurciştanê, Tûrkmêniştanê, Azêrbacanê, Ermeniştanê û Rûsîya hebûn. Cîhe bê gotin, wekî bilî Qanatê Kurdo, ji kurdnasên kurde Yekîtiya Sovêtê, tenê Hecîyê Cindî doktorek amade kirîye.

Xên ji wan kesên wî bi xwe seroketî lê dikir, Qanatê Kurdo usan jî bi şewir û şîretên xwe alî kadroyên kurdnasîyeyê mayîn dikir. Kesên berbi wî biçûna tu caran destevala venedigerîyan.

Gîyana Qanatê Kurdo bi kurdîyetîyê ve tijî bû, kurdîyetî ji wî dibarî! Kurdîyetî ji bo wî “nexweşîke înfêksyon” bû û ew “nexweşî” pir lez ji wî derbasî xelkên dorê, şagird, dost û hevalên wî dibû.

Şayîrê bi nav û deng, Ebdela Peşew seva Qanatê Kurdo dinvise; ‘Mamoştî Qanatê Kurdo, yekeke le pyawe herre mezinekanî kurd. Çi wek kesayetî, çî wek zana, çî wek niştimanperwarekî kurdisantanî, cêpencey beser dîroknawewe dyare û ta bê zêtirîs derdekewê.

Her li yekem hevdîtinda germîyek kewte nêwanmanewe, eger çî min le hemû ruwêkewe hemîşe xom be şagirdêkî ew dezanî û îştas her heman heştîm heye.

Ew “Şorrşgerr” nebû, bellam xetertirîn sengerî hellbijardibû: Sengerî berxodanî gîyanî, sengerî parastinî nasname’ .

Gerek bê gotin, wekî Qanatê Kurdo piştovanê alfaba kurdî, ser binga tîpên latînî bû. Ew bi wê bawariyê bû, wekî alfaba bi tîpên kîrîlî bi zor stuyê kurdên sovêtê pêçane û çiqwas zû ji wê rizgarbin, ewqas baş.

Wî di pertûkên xwe, yên zanîyarî de têkstên kurdî tenê bi alfaba latînî didan, ew jî gava li Yekîtiya Sovêtê bo kurdan alfaba kîrîlî bi fermî hatibû pejirandin.

Q. Kurdo piştovanê nasîyonalîzma kurdan bû bi ramana baş. Wan sala li dewleteke wek Yekîtiya Sovêtê, nasîyonalîzma usa mêranî dixwest. Û Qanatê Kurdo xwedîyê wê mêranîyê bû. Ew yeka gişka zanibû, gişka texmîn dikir û carana dijî wî bi kar dianîn.

Gava gor beyana 11-ê Adarê li Silêmanîyê Zanîngeha kurdî vebû, ji bo xwendina kûrseke ser zimanê kurdî Q. Kurdo vexwandin Silêmanîyê.

Gelekî şa bibû, armanca wî ya salan, ku li zanîngeheke kurdî ser zimanê kurdî lêksya bixwîne, pêk dihat. Demeke dirêj xwe amade dikir. Lê berî çend roja, wekî gerek biçûya, jê re gotin, wekî destûra çûyîna wî nedane. Wî zanibû, wekî ji bo kurdperwarîya wî rê nedanê here Kurdiştanê û ew yek ji bo wî derbeke pir giran bû. Wî, ku heta hingê tu caran cigare hilnedida destê xwe, dest bi kişandina cigarê kir. Çend meha usa di xwe da ponijî bû, kêma dipeyvî, kêma ji mal derdiket. Teherê ketibû xudîkê, depression ê.

Piştî wê bûyarê ji min re got, wekî salên Cenga Cihanîyêye Duyemîn, gava artêşa Yekîtiya Sovêtê ketibû rojhilata Kurdiştanê, wî pir dixwest ji bo berevkirina matêriyalên ser zimanê kurdî here Kurdiştanê. Lê hingê jî rê nadine wî, çend kurdên mayîn dişînin.

Qanatê Kurdo komûnîst bû û wî yekemîn armanca xwe çawan komûnîst di xizmetkirina gelê kurd de didît, yek ji bindesttirîn gelên li rûbarê cihanê.

Gava piştî beyana 11 Adarê sala 1970 î li Îraqê Akadêmîya Kurdî tê damezirandin, di yekemîn rojê de Qanatê Kurdo wek endemê kara tê hîlbijartin..

Sala 1974 an, gava Yekîtiya Sovîet bi giştî piştî rêjîma Îraqê digirt û media sovêtê herdem dijî seroketiya kurdan dinivîsî, Q. Kurdo bi şeweyekî vekirî piştgirtina şorişa Başûra Kurdistanê dikir û li her dera siyaseta Yekîtiya Sovêtê rexne dikir. Ji bo bîr û bawariyên ha, wan salan mêranîke mezin pêvîst bû û Q. Kurdo xwediyê wê mêranîyê bû.

Q. Kurdo di meydana kurdnasiyê de xebatkarekî bê weştan bû. Ew tu caran di pîrsa kurdan de bêdeng nema, ji tu kesî re serî danenî. Di temamiya jiyana xwe de ji bo parastina berjewendiyên gelê kurd, ziman, dîrok û çanda gelê kurd bi mêranê xebat dikir.

Çi rojhilatnasên nav û deng, çî kurdnasên wek O. Vîlçêvskî, Î. Sûkêrman, G. Akopov û yên mayîn, eger di pîrsên kurdnasiyê de sextekarî bikirana, dijî berjewendîya gelê kurd binvîsiyana, gişka zanibû, wekî hema Q. Kurdo wê wan şaşîya derxe meydanê û rexne bike. Û li wê meydanê jî Qanatê Kurdo tenê bû.

Çendek ji wan gotarên wî, yên rexnegiriyê, çawan pirtûk bi zaravê kurmancîya jêrîn li Bexdayê çap bûne.

Sala 1984-a, ji bo 75 salîya ji dayîk bûyîna Q. Kurdo li beşa Lênîngradê, ya înstîtûta Rojhilatnasyê civîneke pîrozbayêye mezin hat bi dar xistin. Rojhilatnasên nav û deng, heval û hogirên wî yên salan, nonerên hukumatê, bi dilgermîke mezin ew pîroz dikirin, kar û xebatên wî carekê jî dinirxandin. Lê gava dora wî hat û gişk bendê bûn wê ji gişkan re spasîyên xwe bêje, wî bi tûndî seroketiya înstîtûta Rojhilatnasiyê rexne kir, wekî başguh nadin pişka kurdnasiyê, wekî Yekîtiya Sovêtê di siyaseta navnetewî de granîyê nade rewşa gelê kurdî bindest.

Qanatê Kurdo mirovekî bînfirêh û nefîstenik bû, bi biçukan re biçûk bû,

bi mezinan re mezin bû. Di pêwendîyên xwe de pir vekirî bû, çî di dilê wî de hebû, ew jî ser zarê wî bû. Pir raştgo bû.

Xwendkarên kurde ji herçar perçên Kurdiştanê, ku li Lenîngradê dixwendin, tim caran dibûn mêvanê wî, ew carna diçû jûrên wane biçûk. Û ew mêvandarî tu caran bê stran û govend ne dibûn. Wî gelek folklorê kurdî hiz dikir, bi taybetî govend û bi xwe jî di govendê de distira.

Di xeysetê wî de zarotî heta mirinê jî ma. Ji her tiştî bawer dikir, bi her gotineke baş hayecan dibû. Ji mirovên xwe, dost û hevalan re gelek xemxur bû. Mîna zaroka nikaribû ne şabûn, ne hêrs, ne jî dilmayîna xwe veşêre.

Wî xort hiz dikirin. Bi mirovên hevçaxê xwe re sebra wî ne dihat. Ji ber vê jî dor wî timê xort bûn; bi wan re şa dibû, bi wan re distira, bi wan re govend digirt.

Seva wî mal, hebûn, dirav, tu nirxên wan tune bûn.

Gava ew ji Cenga Cihanîyêye Duyemîn vedigere, ji Akadêmîya Artêşa Sovêtiyê wî vedixwînin û dibêjin were ji me re kar bike, em ê xanî bidine te (xanîyê wî dema cengê wêran bibû) û mehê pênc hezar rûblî bidine te. Lê dibêjin tu gerek pirsên kurdnasîyê bihêlî. Ew berpeyvka wan napejirîne, ji ber ku zane wekî bêyî kurdnasîyê nikare bijî. Û bi mûçê mehê hezar hevsid rûblî (dewsa pênc hezaran), di jûreke apartmênta giştî de, karê xweyî kurdnasîyê berdeyam dike.

Zanebûnên wî, yên ser kurdan bi raştî ênsîklopêdî bûn. Te çî pirs ji ziman, dîrok, dîroka wêjeyê, netewenasîyê, folklorê, bi gilîkî her şaxê kurdnasîyê bidayê, bersiva wî têra te dikir.

Qanatê Kurdo çawa kurdnas berî gişkî zimanzan bû. Rêziman û ferhengên wî di zimanzanîya kurdî de berhemne bingehîne, fûndamêntalîn. Lê wî pirtûk û gotarên zanîyarîyê usan jî ser dîroka gelê kurd, wêje, dîroka wêjeya kurdî, êtnografîya, ol, folklor û dîroka kurdnasîyê çap kirine.

Gerek bê gotin, wekî piranîya berhemên wî yê zanîyarîyê, ku bi zimanê rûsî hatine nivîsarê û çapkirinê, hê jî ji bo girsa ronakbir û zimanzanên kurd ne nasin, agaha wan jê tune.

Havîna sala 1984 an bizîşka bal wî penceşêr (kancêr) dîtin û niştegerî kirin. Lê alî nekir. 31 – ê Cotmehê (Oktobr) sala 1985 an dilê wî mirovê Mezin rawestîya, wî kiras guhêrî.

Qanatê Kurdo ji gelê xwe re mîrateke mezin hîşt; deste kadrên kurdnasîyê, navendeke kurdnasîyê, ku seranser cihanê hatîye naskirin, hewştêyî zêdetir pirtûk û gotarên zanîyarîyê.

Raşt e piranîya berhemên wî bi kurmancîya jêrin hatine wergerandin û weşandin, lê bi kurmancîya jorîn, ku piranîya berhemên Q. Kurdo ser rêzimana wî zaravîne, kêmtîşt hatîye çap kirin, çî ku hatîye çap kirin jî bi kêmtî û kurtî hatîye kirin.

Dor deh berhemên wî jî, wek “Lêkolîna zaza”, “Dîroka kurdnasîya Rûsîya û Yekîtiya Sovêt”, û çendekên mayîn hê jî çap ne bûne.

Baştirîn rêya rêz girtinê ji bo zanîyaran, ew çap kirina berhemên wan e. Îsal 100 salîya ji dayîk bûna Q. Kurdo tamam dibe. Wê baş bibe, berhemên wî, yê sereke bi kurdî (kurmancîya jorîn) bîn wergerandin û çap kirin. Usan jî deh berhemên wî, ku hê jî neçapkirî ne, bîn çap kirin. Divêt ew dewlemendî bigihîje destê xwedîyê xwe, gelê kurd.

Em ê li jêr navê çend pirtûkên Qanatê Kurdo, yê giring raberî we bikin:

‘Gramatîka zimanê kurdî, ya kurt’ (bi kurdî) Yêrêvan-Tbîlîsî, 1936

‘Gramatîka zimanê kurdî’ ji bo dibistana destpêke, (bi kurdî) Yêrêvan 1949

‘Gramatîka zimanê kurdî’ ji bo dibistana navîn (bi kurdî) Yêrêvan 1956

‘Gramatîka zimanê kurdî, kurmancî, fonetîka, morfologîya (berhema akadêmî) (bi zimanê rûsî) Lênîngrad AZ YKSS, Înstîtûta Rojhilatnasîyê. 1957

‘Gramatîka zimanê kurdî’ ji bo dibistana navîn (bi kurdî) Yêrêvan 1960
 Ferhenga Kurdî (kurmancî)-Rûsî (34.000 peyv) Moskva 1960
 Zimanê Kurdî, (bi zimanê rûsî) Moskva, Înstîtûta Rojhilatnasîyê 1961
 ‘Têkştên folklora kurdî’ (bi kurdî) Korî Zanîyarî Kurd, Bexda 1976
 ‘Gramatîka zimanê kurdî ser bingeha zaravên kurmancî û soranî’ (bi rûsî) Moskva “Naûka” 1978
 Gramatîka zimanê kurdî (ji bo klasên 34-) Yêrêvan, 1979
 Gramatîka zimanê kurdî (ji bo klasên Yêrêvan, 1979
 Gramatîka zimanê kurdî (bi kurdî) Frankfurt ser Mayne, Komkar, 1981
 Tarîxa edebyeta kurdî c.1 1983, ‘Roja Nû’, Stockholm
 Tarîxa edebyeta kurdî, c. II, 1985, ‘Roja Nû’, Stockholm
 Ferhenga Kurdî(soranî)-Rûsî, (bi Z. Yûsûpova re) Moskva 1983
 Gramatîka zimanê kurdî (ji bo klasên 56-) Yêrêvan, 1985
 Mem û Zîn, 12 şax, Roja Nû, Stockholm, 1996
 Nivîskar: Tosinê Reşîd

Perawêz :

- 1- Lazo (Hakob Xazaryan) ermenîyê ji bakûra Kurdiştanê bû, kurdî gelek baş zanibû. Wî sala 1921 ê alfabea kurdî ser bingeha tîpên ermenî çê kir û yekemîn pirtûka zimanê kurdî “Şems” çap kir. Ew usan jî xudanê yekemîn çiroka kurdî ye li Yekîtiya Sovêtê.
- 2- 90 salîya ji dayîk bûna zimanzanê mezin Qanatê Kurdo, Amade kirina Husên Hebeş û Tosinê Reşîd, Hogir, Bonn, 2000, rû. 50.
- 3- Dîsan li wir, rû. 7.
- 4- Profêsor Qanatî Kurdo, “Kurdoyêv”. Hendêk bîrûbawerî helle le beraey ziman û mêjû kurdewe. Wergêran û pêşekî Dr. A.H. Marif, Bexda 1973.
- 5- Dr. A.H. Marif, Çi li barey zimanî kurdiyewe nûsrewê, Bexda, 1974.
- 6- Dîsan li wir.
- 7- Ebdella Peşew, Yadî kellepyawek, Li pirtûka “90 salîya ji dayîk bûyîna zimanzanê mezin Qnatê Kurdo”, rû. 108.

DI ZIMANÊ KURDÎ DE ZAYEND

■ Bahadin Robar

Zimanê Kurdî di nava malbata zimanên Hîn-Ewropî (Arî) de cih digire. Lewre taybetmendiyan vê malbatê din av xwe de dihewîne. Hin taybetmendiyan vê malbata zimanan ên sereke û bingehîn ev in; zimanên Hînd-Ewropî tewangbar, bikêşiner û bizayend in. Yanî hin cureyan peyvên wan dema di nava hevokê de tînan bikaranîn qertafên tewangê digirin, hîn jî ji koka xwe tînan guhertin û di hin peyvên de zayenda derewîn diyar dibe. Vêca em niha berê xwe bidinê k adî kurdî de zayenda peyvên çawa ye û bi çî diyar dibe. A- Di kurmancî de Tewang. Tewanga kurdî/kurmancî dibe du bir. Bira yekem. 1- Qertafên yekjimar û diyar/binavkirî. Ev cure qertaf ji sê beşan pêk tê. a- Tewanga «ê» yekjimar û mê/mêza ye. Mînak; Zîne xwîşka mîr Sêvdîn e. Wê sêvê neqêşere. b- Tewanga «î» yekjimar û nêrza ye. Mînak; şivanî pez bir ber bêriyê. Mehemedî tiştê rast got. c- Tewanga «an» pirjimar û nêtar e, ango zayendê diyar nake. Mînak; Daran nebirin. Hevalan ji we re silav şandin. 2- Qertafên yekjimar û nebinavkirî/nediyar. a- Tewanga yekjimar û mêza «ekê» ye. Mînak; Malekê bidin Şemîranê. Darekê di hewşa xwe de biçîne. b- Tewanga yekjimar û nêrza «ekî» ye. Mînak; Hespekî ji min re bîne. Kevîrekî li serê dijminê xwe bixe. Mamekî min ê jêhatî heye. c- Tewanga pirjimar nêtar «ine» ye. Mînak; Mirovine xemsar û bê eleqe ne. Diya min gûzine pûç da min. Pirtûkine nayên xwendin şandine.

B- Di kurdî/kurmancî de veqetandek. Di veqetandekan de jî zayend û mêjera peyvê diyar dibe. Veqetandek dibin du beş, veqetandekên binavkirî û yên nebinavkirî. 1- Veqetandekên binavkirî ji çend qertafan pêk tînin. Ew jî ev in: «a», «ê» û «ên» in. a- Ji veqetandeka binavkirî «a» mêza, yekjimar û binavkirî ye, herwiha aîdiyetê jî diyar dibe. Mînak; Kera mala meta min boz e. Eywana xwîşka min gelek rengîn e. b- Veqetandeka binavkirî «ê» nêrza, yekjimar û binavkirî ye. Mînak; Kerê

mala xalê min reş e. Xani(y)ê bira(y)ê min sê tebeq e. Di van herdu hevokên jor de tîpa «y» ketiye navbera navdêr û qertafa veqetandekê «ê» yê. Ji wê y>yê re jî tîpa kelijandinê tê gotin. Şivanê Ehmedê Robarî pez winda kiriye. c- Veqetandeka pirjimar ya binavkirî «-ên» nêtar e. Mînak; Kerên mala mamê te gewr in. Eywanên gundê me mezin in. Rojên xweş li pêşiya me ne.

2- Veqetandekên nebinavkirî «-ekî», «-eke» û «-inan» e. a- Veqetandeka nebinavkirî «-ekî» yekjimar, nêrza û nediyariyê nîşan dide. Mînak; Ciwanekî serê govendê girtibû. Delalekî strana Dewrêşê Evdî diştra. b- Veqetandeka nebinavkirî «-eke» yekjimar, mêza û nediyariyê nîşan dike. Mînak; Pêlaveke min heye. Dareke sêvan di hewşa me de heye. Hêlîneke çivîkan li ser darê ye. c- Veqetandeka nebinavkirî «-inan» pirjimar û nêtar e. Mînak; Ciwaninan govend digerandin. Delalînan stran diştrîyan. Pêlavinan ji zarokan re bikire.

Mirov dikare van mînakên van zêdetir bike bes mebesta me li vir ne rêziman û hevoksazî ye. Tenê ez ê behsa cureyê tewanga navdêrên nêrza jî bikim û derbasî mijara xwe ya bingehîn bibim. Di kurmancî de navdêrên nêrza di nava xwe de jî ditewin. Heke tîpa dengdêr a dawî ya kêteyê bi tîpa a>yê biqede ew navdêr dikare di hundirê xwe de jî bê tewandin. Mînak; Şivan-î pez mêjand. Şivên pez mêjand. Ehmed ji welatî tê. Ehmed ji welêt tê.

Vêca ya esas ku ez dixwazim bêjim navên tişt û heyberên seredî, binerdî, deryayî û asîmanî yên xwezayî û çêkirî di kîjan astê de û bi çi pîvan û nîşanan zayendên nêrza û mêza ên derewîn tînan bikaranîn. Ji ber ku zimanê kurdî zimanekî xwezayî û çandinî ye û zimanê civaka herî pêşî ji nêçîrvanî û koçberiyê derbasî jiyana dêmanî û çandiniyê bûyiye, peyvên heyînen xwezayî serdest e. Weke nimûne navên gul û giya û tevahiya riwekan cara yekem proto-kurdan lê kirine. Herwiha

navê stêrk û tiştên din ên asmanî cara yekem ji hêla pêşiyên kurdan ve hatine lêkirin. Di wê serdemê de jî pêşengiya civakê ji hêla jinan ve dihat kirin. Lewre navlêkirina her tiştên xwezayî û yên bi afirîneriya mirovan dihatin çêkirin di destê jinan de bû.

Me berê jî gotibû ji ber ku jin zayînê pêk tîne pîroz e û weke jiyanê jî tê binavkirin. Jixwe me diyalektîka «Jîn û Jin» berfireh di mijara jinê de vekiribû û ji her hêlê ve dahurandibû. Dema jin weke jiyanê hatibe navlêkirin û pênasekirin û ew jî xwediyê rasteqîniyekê be bivê nevê wê ev taybetiya jinê xwe di ked û dahênanên (îcad) wê de jî bide der. Vêca hem tiştên xwezayî û hem jî yên ji hêla mirovan ve hatine çêkirin li gorî nazenînî, kêrhatin, zindîbûnî, xweşikati û girîngiya wan zayenda rêzimanî li wan hatiye barkirin. Ji bo baştir bê fêmkirin û gotinên me bîna piştraştandin em ê li vir çend mînakên bidin. Navê çem û robaran ne tede hemû cure û şeweyên avan mêza ne. Li gorî veqetandekê mêzatiya van navan holê ye. Ava mezin. Coya avê. Gola Wanê. Deryaya Spî. Kaniya jor. Gera Mir Meheme. Quletêna avê. Şirşiroka gund. Dilopa mezin. Xwîsiya payîzê. Xunava hûrik. Sûlava Ava Spî . Kendava Besrayê. Li gorî tewangê jî mirov dikare wiha bibêje. Avê rê biriye. Coyê berde ser bîstan. Golê kerz girtiye. Deryayê xwe paşve kişandiye. Kaniyê şêlo neke. Gerê her tişt kişand nava xwe. Ji wê quletênê avek cemidî derdikeve. Mirov dikare hemûyan bi vî awayî di nava hevokê de bikar bîne. Bes pêdivî pê nîn e. Giya, pel, çiqil û qurm ne tede hemû cure gul û giya û riwek bi zayenda mêza ne.

Em çend mînakên bi tewang û veqetandekan tevlihev bidin. Kulîlka sor xweşik e. Gula dawidek pir rengîn e. Em ê vê nergizê biçînin. Ew pelgoşara lavlavokî ye. Sosinê bêhn bike. Beybûnê av bide. Dara hêjîrê hişk dibe. Kulîlka pîzîzakê zer e. Xecxecoka min nazenîn e. Dara berûyê di hewşa me de ye. Ev koza hanê çereyê pezê me yê zivîstanê

ye. Kulîlkên nefala me çar pel in. Pez gêndelê naxwin. Tirşoka kewan pir xweş e hwd. Bîstan ne têde her cure erdên çandiniyê jî mêza ne. Em çend mînakan ji wan jî bidin. Felat zeviya xwe kiriye genim. Ev şova Ferhat e. Dehla gelî pir fêkiyan dide. Durîngeha me zer bûye. Boştana mala xalê te şewitiye. Pirêzeya me bijûn e. Vê hemîngehê neçêrîne xwediyê wê dê aciz bibe. Gulîstana şaredariyê heye û hwd. Xiyar, gundor, kulindê mîr, qulindê şamî, girêtî, zebeş û tirozî ne têde hemû berên bîstanan mêza ne. Mînak; Bacan, balîcan, qitik, şemamok, bamî, îsot, reşat, finçik, werzik, polik, Şoqil, Fasûlî û hwd. tev mêza ne. Navên hemû cure gund, bajar, herêm, parzemîn û şeweyên cih û warên mirovan yên din tev mêza ne. Weke mînak; Cizîra Botan, Kurdistana Bakûr, Herêma Biradostê, Taxa Cûdî, Kolana Azadiyê, parzemîna Ewropayê, herêma Anatolîyayê. Navçeya Cizîrê girêdayî Şîrnexê ye. Guhera mezin, Zomeya li qûntarê zinêr, Warê malên me û hwd.

Dîsa xanî û kon ne têde navê hemû cure avahî û stargehan mêza ne. Em çend mînakan ji van jî bidin. Mala dengbêjan, Çadirê bide koçeran, Xîveta hêjaran, Şikeftê hildiweşînî, civat li mizgeftê nimêj dike, Dêra Zehferanê mezin e, Pereştgeha oldaran, Mêvan li koçkê rûniştin, Birca Belek, Haham li kenîştêyê dimîne, Gova bizinan, Çêlekan têxe axurê, Eywana civînê, Mezela razanê, Êgir li tifikê pê dixê, Embara genimî, Bavo li ber dikanê ye, Kozikê ji berxan re çêdike, Hevşiyê bizin, Sênca daran, Kayê tavêjin kadînê, Pêşgeha malê, Aşxaneyê karxaneyê, Zarok diçin dibîstanê, Keça min li zanîngehê dixwîne, Jêrzemîna hişê min nexîşandiye. Wekî li jor jî tê dîtin peyv û hevokên ku me nivîsandin hemû bi veqetandeka binavkirî “a” û bi qertafa tewangê ya binavkirî “ê” ku herdu jî mêzatiyê nîşan didin girtine. Dema mirov bi awayek baldarî berê xwe dide peyvên ku zayenda wan mêza ne mirov dê bibîne zimanê kurdî çî qas di bin bandora xwezayî û çandinî de ye. Herwiha

mirov dê pîrozwerî û girîngiya dayîkê/jinê jî di nava van peyvan de bibîne.

Peyva xweza bi xwe peyveke mê ye. Lewre piraniya tiştên xwezayî jî mêza ne. Ew hebûn û tekberên nazenîn, xweşikati, delalî û jîndariyê raberî mirov dikin piraniya wan mêza ne. Heta hin peyvên weke evîn, hezkirin, bêrîkirin, bawerkirin, hîskirin û hwd. ên razber û sedema domandina jiyane ne hemû mêza ne. Ji ber ku zimanê kurdî zimanekî di destpêka civakîbûnê de hatiye honandin û afirandin û di serdema dayîksalarî de pêş ketiye û çavkaniya xwe ji xwezayê wergirtiye, hemû taybetmendî û nîşanên wê serdemê di hundirê xwe de hewandiye, paraştîye û heta roja îro aniye. Ew jî xwezayîti, jînbarî û bandora jinê ya teqez e. Li gel ku zimanê kurdî bihezarên salan bêxwedî, bêxwendin û bînivîsandin maye jî û li rastî gelek pêkutî û bişaftinan jî hatiye ji ber vê taybetiya xwe kariye heta roja îro li ser piya û jîndar bimîne. Lewre her çi qas zimanê kurdî li bajaran heta astekekê helayî be jî, li gund û çiyayan weke kargeh û parêzgeha xwe li ser koka xwe vejandiye û taybetmendî û hebûna xwe paraştîye.

Zimanê kurdî ew qas hatiye paraştin heta kurdan jê re gotine «zimanê zikmakî». Yanî di zikê dayîkê de jî hatiye hînbûn û pêşvebirin. Ji ber van sedem û taybetmendiyên dayîksalarî û xwezayî bandora jinê serdest bûye û xweşikati û jîndarî bi mêzatiyê hatine destnîşankirin. Di esasê xwe de ev nîşaneyên ked û pêşengtiya jinê ye. Zimanê kurdî ne zimanekî li ser maseyan û bi biryar û fermanan hatiye çêkirin e. Ew zimanekî herî kêr xwediyê 12 hezar salan raborî û dîroka civakîbûnê ye. Di her kêliya jiyane de, di her dahênan (îcad) û afirîneriyê de xwedî nîşanekê ye. Hemû şarîstanî û serdeman ji çand û zimanê gelê Kurd sîd wergirtiye. Navlêkirin û pênasekirina zimanên Arî û Hînd-Ewropî ji vê çand û zimanî û ji vê erdnîgariyê belaveyî cîhanê bûye.

-FONÊM DI ZIMANÊ KURDÎ DE (KURMANCÎ û SORANÎ)

■ Berzo Mehmûd

- Birr I** Fonêm di Zimanê Kurdî de
- Birr II** Fonêmên Kurdnijad
- Birr III** Dîftong (diphthong)
- Birr IV** Şêwedeng (allophone – elofon) di Zimanê Kurdî de
- Birr V** Zirrdeng di Zimanê Kurdî de
- Birr VI** Diyardeya dengên Arabî
- Birr VII** Dengên (h, ğ, <)/ (ح غ ع) Zirrdeng in, Yan Zirrfonêm in?
- Birr VIII** Giriftarî Navbera Wergirtina Peyvên Arabî û Peyvên Ewropî

Birr I

Fonêm di Zimanê Kurdî de (Kurmançî û Soranî)

I. Fonêm di Zimanê Kurdî de

Ta niha ez pêrgî jêderêkî wa têrûtesel nehatime ku derbarî hemû aliyên dengên zimanê kurdî bide ber xwe. Ez vê yekê dibêjim û belkî ez bi xwe jî nikarim vî alî têr bikim, ji ber ku lêkolîn di vî warî de berî her tiştî pêwîstî bi amêrên dengsaziyê heye ku giriftariyên deng bi riya teknoloji werin çareserkirin, yan jî wê dîsa kêmbê wek vî berhemê nav destê we de, sedema dîtir jî ew e gelek kêşeyên aloz û bîrûrayên ciyawaz derbarî dengên zimanê Kurdî hene, nemaze di barê dengên diyalektên Kurdî de. Kêşeya jimarên dangan - wek Dr. Ewrehman Hacî Marif daye xuyakirin- (di hin rêzimanên kevin de ne wek hevîn, bo nimûne dengên vawel li nik F. Yûstî (F. Justî) û S. Yegîzarof nêzîkî (15)a ye, lê li nik E. B. Soan û R. F. Jardine (10) in. Dr. Hacî Marif di nivîsara xwe de hin raştîyan diyar dikê dema ku dibêjê: (danana Alfebêya Latînî li sala 1929 bo Kurdên Sovêtê û li sala 1930 – 1931 bo Kurdên Sûriya, gaveke mezin bû di xuyakirina dengên vawel û consonant) de. Alfebêya Kurdê Ermenîstanê li ser bingeha Alfebêya Latînî hatibû danîn, ya ku bo nivîsîna zimanê kêmatiyên Welatê Sovêtê hatibû danîn. Alfebêya Kurdên Sûriya jî li ser bingeha Alfebêya Latînî – Tirkî hatibû danîn. Jimara tîpên vawel di wan herdû Alfebeyên me anîn ziman yek in, ku (8) in. Lê jimara tîpên kosoanant di wan herdû Alfebeyan de ne yek in: di ya Kurdê Sûriya de 25 tîp in, û di ya Kurdê Sovêtê de 30 in. Ev ciyawazî, wek Dr. Ewrehman şirove dikê, ne encama cudabûna diyalekta ye, ji ber ku herdû zar ji yek diyalektê ne, lêbelê ciyawazî

her ew e ku hin deng di Alfebêya Kurdên Sûriya de wek fonêm nehatin jimartin. Dr. Ewrehmanî nedaye xuyakirin ka danerê vê Alfebêyê kî ye, tenê jêre dibêjê Alfebêya Kurdên Sûriyê, gelo ev alfebê ya Celadete yan ya mirovekî dîtir e, nizanim!!?

V. S. Sokolova di pertûka xwe de ya ku derbarî zimanên Îranî nivîsiye, bi şêweyekî raşt û zaniştî li ser fonetîka diyalekta Kurdên Xurasanê ştexilîye, û 9 deng bo vawel daniye, û 30 deng bo konsonant destnîşan kiriye. Di vî barî de Qenatê Kurdo û Çerkezê Beko jî (9) dengên vawel, û (30) dengên konsonant. Lê Kerîmê Eyûbî û A Simîrnûva bo vawel (11) deng, û bo konsonant (26) deng. Li nik D. N. Mekenzi (8) deng bo vawel di zarê Kurmancî de, belê (9) deng bo vawel di zarê Soranî de. Di sala 1932 li Şamê Herekol Azîzan (Celadet Bedirxan) di bin navê ((Rêzimana Elifbêya Kurdî) namêlkeke bîst rûpelî bi pênc zimana (Kurdî, Fransî, Turkî, Arabî, Farisî) belav kiriye, têde 8 deng bo vawel, û 23 deng bo Konsonant daniye. Celadet «Alî Bedirxan di sala 1953 pertûkek di rêzimana Kurdî de belav kiriye. Di sala 1970 de li ser bigeha vê pertûkê Rojê Lîsko bi awakî feretir bi navê xwe û navê Celadet Bedirxan pertûkek di rêzimana Kurmancî de belav kir.

Bo em vê yekê dûdirêj nekin, emê cedwelekê bi navê daner û jimara dangan, vawel û consonant, li jêr danin, ew jî ev in:

V C	Consonant	vawel	Pertûkên Rêzimana Kurdî
15	F. Justî	û S. Yegîzarof	
10	E. B. Soan	û R. F. Jardine	
38	30	8	Alfebêya Kurdê Ermenîstanê 1929
33	25	8	Alfebêya Kurdên Sûriya 1930 – 1931

39	30	9	V. S. Sokolova			
39	30	9	Qenatî Kurdo û Çerkezê Beko			
37	26	11	Kerîmê Eyûbî û Asimîrnûva			
	8		D. N. Mekenzî			
D. N. Mekenzî		9				
Celadet ‹Alî Bedirxan 1932	8	23	31			
Celadet ‹Alî Bedirxan 1953	8					
Rojê Lîsko û Celadet ‹Alî Bedirxan 1970	8	23	31			
Reşîdê Kurd 1956	8	23	31			
Tewfîq Wehbî	8	25	33			
Nûrî Elî Emîn	12	32	40			
Tahir Sadiq	6	28	34			
M. Emîn Hewremanî	8	27	35			
Mesûd Mihemed	8					

.II Fonêmên Zarê Kurmancî

Fonêmên zimanê Kurdî dibine du nifş: dengdêr û dengdar (consonants and vowels). Zimanê Kurdî bi alîkariya van herdû nifşên dangan: vawel /dengdêr û consonant/dengdar druşt dibê, û bêje û peyv wusa şeweyê xwe diştênin û her yek ji wan wateyekî taybetî didê. Bo vê yekê me du lîste ji peyvên Kurdî, ligor hatina her dengêkî yan her tîpekê danîne, ew jî ev in:

1-Dengên Konsonant/dengdar (consonants)

Dengdar ew fonêm in, yan ew deng in, ku hewa ji qirikê ta di dev û bêhvilê re derbikevê, û pêrgî hin organan dibê, ku her ev jî şeweyekî taybetî ji deng derdixê, bo nimûne, dengê (m) û (p) bi riya organa lêvê

druşt dibê, û wilo jî dengên ziman yên dîtir... htd.

Di Alfebêya Kurdî de, û ligor ku îroroj kar pê tê kirin (23) dengdar hene, wek ku Celadet Bedirxan destnîşan kiriye. Eva han jî gelekî nêzîkaiyê li raştiya sîstima dengsaziya zimanê Kurdî dikê, bi ser ku eva han li Kurdisatanê bi şêweyekî hindik yan gelek tê guhartin, nemaze li nik Kurdên Iraqê, ji alîkî ve, û li nik Qenatê Kurdo ji alîkî din ve. Lê eger cotepeyvên zimanê Kurdî danin ber hev emê wa bibînin ku fonêmên dendar ligor cotepeyvyan jimara wan digihê 27 fonêman, herçende ku sê fonêmên (*h, g, <*) / (*ح غ ع*) bi hindikayî di zimanê Kurdî de bikar tên. Inca bûna van hersêkan di Kurdî de cihê biryardaneke giştî ye, çî wan ji nav fonêmên Kurdî bijimêrin, yan jî wan ji Kurdî dûrbikin. fonêmên Kurdî ev in:

Cotepeyv (minimal pair)

Li ser destûra cotepeyv (minimal pair), emê dikarin fonêman di zimanê Kurdî de destnîşan bikin, ku ev jî di riya bermberkirina her du peyvyan, yan her çend peyv, ku her peyvek ji wan wateyeke xweyî taybet didê, lewre jî dengên peyvê di rêzkirineke sîstimdardar de diyar dibin û wate didin, fonêm li ser du beşan parve dibin: konsonant û vawel:

1. Fonêmên Konsonant di Kurdî de:

/p/ par

/b/ bar

/t/ tar

/d/ dar

/k/ ker

/g/ ger

/ç/ çar

/c/ car

/f/ firr

/v/ virr

/s/ sar

/z/ zar

/ş/ şar

/j/ jar

/m/ mar

/n/ nar

/l/ al

/r/ ar

/r/ vir, fir

/rr/ virr, firr

/x/ xar

/xx/ ĝ/ ĝar

/y/ yar

/w/ war

/h/ har

/q/ qor kor

Cotepeyv	Deng	fonêmên Kurmancî		jimar
bar	Par	b	p	2
car	çar	c	ç	2
sar	zar	s	z	2
dar	Tar	d	t	2
Jar	Şar	j	ş	2
mar	Nar	m	n	2
mar	Mal	r	l	2
kor	gor	k	g	2
vir	fîr	v	f	2
virr	Wirr	W		1
birîn	Birîn	Î		1
yar	War	Y		1
yar	Har	H		1
xar	Êar	ê	خ ع x ê	2
kor	Qor	Q		1
(hêft)(hêrrî)		ح		
(ewr) (enirî)		ع		25

Têbînî

Di vir de me hin deng nexistin nav fonêman wek ط ع ح ض ص û dengê (k) ya sert û (l) a qelew bi ser ku (l) û (r) a qelew di zarê Soranî de du fonêm in. dibeşên bê de emê li ser van dengan rawestin.

2. Dengên vawel(vowels) di Kurdî de

Dengdêr yan vawel ew fonêm in, ya ew deng in ku hewa wusa ji dev û qirikê derdikevê bê ku endamek ji dev di riya wê hewayê de rawestê,

û ligel dengdaran peyvên ziman ava dikin. Ji van dengan re (vowel = dengdêr = **صانَت**) dibêjin, ew jî heşt in: a, e, u, î, o, ê, û, î

Dengdêr ji alî dengdirêjîyê ve du celeb in:

1. Dengdêrên dengkurt ku sisê ne: (e, î, u)
2. Dengdêrên dengdirêj ku pênc in: (a, ê, î, o, û)

Di sîstîma ziman de peyv yan bêje nikarê li ser bingeha dengdêran tenê xwe ava bikê, pêwîstî bi dengdaran heye jibo ku peyv û rîste û gotin bi şêweyekî drûst pêkwerê. Inca fonêmên dengdêr di zimanê Kurdî de ligor cotepeyvên Kurdî ev in:

cotepeyvên Kurdî

fonêm

(dar, dêr); (zar, zêr); (kal, kêl); (şêr, şar)	a, ê
(kîl, kil); (şîr, şir); (bîr, bir); (pîr, pir) î, i	
(der, dar); (zer, zar); (kel, kal); (şer, şîr);	e
(kun, kon); (gur, gor); (kuç, koç); (kur, kor)	u, o
(dûr, dor); (kûr, kur); (tûr, tor); (dor, dûr)	û

Dengdêr

Peyv

A a	dar, zar, kal, şar, gar, çak, jar, bar, ban, par
Ê ê	dêr, zêr, kêl, şêr, gêr, çêk, jêr, bêr, bên, pêr
Î î	dîrok, zîrek, kîl, şîr, gîr, çîk, jîr, bîr, bîn, pîr
I I	diran, zirç, kil, şir, gir, çik, jin, bira, bin, pir
E e	der, zer, kel, şer, ger, çek, jen, ber, ben, per
U u	dur, zurne, kul, kun, gur, kuç, kund, kur,
Û û	dûr, zû, kûr, şûr, hûr, çûk, tûr, bûk, bûn rût
O o	dor, zor, kol, şor, gor, çok, tor, bor, bo, por

Bi vî awayî fonêmên her zimanekî têne jimartin û diyarkirin. Lê ew fonêma ku wateyeke nû didê, nikarê bi tena xwe, ango dervî riştika peyvê, wateyekê bidê, Lewre dibê wek tiştêkî rûten (abstract مجرد). Vêca rêzkirina fonêman di rêkxistîneke taybetî de kîtekê yan jî, carna, morfêmekî druşt dikê, bo nimûne, peyva (koledar) ji heft fonêman pêktê: (k + o + l + e + d + a + r), û ji sê kîtan: (ko + le + dar), lêbelê ji dû morfêman (kole + dar) druşt dibê.

III. Fonêm di Zarê Soranî de

zarê Soranî de heman fonêmên Kurmancî bikar tînin, lê ciyawazî di hebûna pênc fonêmên zêdetirî Kurmancî heye ku ew jî dengê fonêma /l/a stûr e, û dengê (hemze) ku tîpek jêre heye, û hersê dengên (h̄ ḡ ‹) yê ku ta niha yekdengî li ser çênebûye. Lê eger em ligor Alfebêya Celadet hesab bikin şeş tîpên dîtir ji me re divin jiber ku jimara tîpan li nik Celadet digihê (31), lê li nik zarê Soranî digihê (34)an.

alif û bê zimanî kurdî birîtin le :

a, b, p, t, c, ç, H, x, d, r, rr, z, j, s, ş, Y, Q, f, w, q, k, g, l, ll, m, n, w, h, y.
em nîşanane-y jêrewê bizuên in:

\a\ wek: bar, dar, naz.

\e\ le cêgey fethey YArebî ya zeberî farsî dekar dekirî, wek: ser, merd, bere, were, werwere.

\u\ le cêgey zemmay YArebî û pîsî farsî dekar dekirî, wek: kurd, xurd, şut, kutan, kutin.

\û\ bêjî (telefuz) dirêjî heye, wek: dûr, pûr, sûr, kûrr, sûk, tûtin, cût.

\o\ bêjî billawî heye, wek: zor, xor, şor, pol, kok, nok.

\i\ le cêgey kesrey YArebî û zîrî farsî degirêtewe, wek:

hisab, kitab, nîsane.

têbini: le kurdi da waje-i kesredar bedegmen deşt dekewî, her leber ew e bo bîjî dirêjî \î\iş her lew nîşane kelk werdegirîn, wek: zîn, cîn, sîr, pîwaz, dîwar.

\ê\ bêjî billawî heye, wek:

dêw, zêw, nêw, pirêjin, cinêw, dê, rê.

çend xallî girîng

1) nîşaney \rr\, \ll\ bêjî billawî heyen, wek:

goll, dill, sill, dir, kir, kirryar, bazarr.

2) \rr\ le seretay wajekanî kurdî da hemîşe qellew e û bêjî billawî

heye û her bewhoyeşewe nîşanekey bo dananên, wek:

reben, reHmet, reng, rewe, rewan.

3) pîtî muşedded dûpat dekeynewe , wek:

mîllet, Yîllet, gulle, zille, hîmnet.

têbini:

Zimanî kurdî wajey muşeddedî zor keme û zurbey am core wajane YArebîn ke zebanî kurdî taybetmendî xoy beser zurbeyan da dasepanduwe û bêjekeyanî xaw kirdotewe, birrwane aw nimûne aşkirayane-i jêrewe:

(Arebî) kurdî

(Yzzt) = Yêzet

(Yzzalddîn) = Yêzedîn

(mnnt) = minet

(mHîalddîn) = miHedîn

(mHmmd) = Hemed, Heme

(drrh) = dere

4) Bedaxewe hêndê kes êstas pîtî YArebî de nûsînî kurdi da de kar dênin û biyanûyan aweye ke manay naw degorri. pîwîste bigutrê ke hîçkes le hîç jêgey dinya da wextêk yekêkêk bang deka ya naw deba serinc nadate manay nawekey. yanî ta bangî kird selîm (slîm) lewe nakollêtewe ke am nawe le (slm) (slamt)î YArebî wergîrawe ya eger guti sedîq (sdîq) fikrî bo ewe naçê ke em wajeye le (sdaq̄t û sdq̄)î YArebî gîrawe. her wek de zimanî îngîlîyî da

gutman «johnson» fikr lewe nakeynewe ke em nawe le dû besî «John» yanî yeHya û «son» yanî kurr pêk hatuwe û manay naweke debête (kurrî yeHya).

5) baştir ewe ye ayatî qurranî pîroz û Hedîs û fermayîşatî gewre pîawanî mezhebî be YArebî lenêw perrantêz da binûsirê û manakey be kurdî lêk bideynewe.

6) pîtî (w) zortir le kurdî şîmal da le cêgey (w)î kurdî naweraşt da dekar dekirê. le kurdi naweraşt da tenya dû sê wajeman heye ke em pîteyan têdabê., wek biwe, giwe.

نه‌ئیبیی کوردی: 34 تیب

د ا ب پ ت ج چ ح خ د ر ر ز ژ س ش ع غ ف ق ک گ ل ل م ن د ه و و و ی ئ

پیتە بزۆینه‌کان:

ا ه و و و ی ئ

پیتە نه‌بزۆینه‌کان:

د ا ب پ ت ج چ ح خ د ر ر ز ژ س ش ع غ ف ق ک گ ل ل م ن د ه و ی

Birr II

Fonêmên Kurdnijad

Fonêm di zimanê Kurdî de ji aliyê nijadî ve dibin du nifş:

1. fonêmên Kurdnijad:

2. Zirrfonêm çar in, wek: (q, g, h, <)

1. Fonêmên Kurdnijad:

Ji wan fonêmên re Kurdnijad dibêjin ewên ku ji kevin de di zimanê Kurdî de hene, ku yê wavel heşt in / a o u û e ê i î /, lê yê konsonant di vê cedwela xawrê de:

Consonant Lerînsazî dulêvî zimankî

apical esmankî nermela zimanokeyî ewikî

kospek

Occlusives Kip p t c k Q

Girr b d j g

xişok

fricative Kip f s sh x h

Girr v z jh

Bêvilok Girr m n ng

Layî Girr l ll

flap Girr r

Trill givok Girr rr

Rewan Girr w y

Dengên / ll/ û / R r /

Du dengên stûr di Kurdî de hene, yek jê /ll /e, ya dîtir / r /e, ku her yek ji wan di zarê Soranî de wek du fonêman têne jimartin, û jiber wilo jî bûne wek du tîpên ciyawaz ku bi danîna nîşanekê li ser (r) û (l) têne cudakirin. Ev (r) û (ll) hinekî ji yên dîtir têvelin, ango hinekî bi ser şeweyêfonêm de diçin, nemaze, dengê (r). Lê belê dengê (ll) di herdû zarên Soranî û kurmançî de bi şeweyekî druşt û tewaw cihê fonêm nagirê, lewre ez wa raşt nabînim ku em wek fonêm bi dengê /ll/ bigirin.

1. Dengê /r/

Dengê /r/ bi xwe fonêmek e, lê ev deng di hin peyvan de stûr dibê yan qelew dibê (الراء المفخمة), û ev stûrbûn yan qelewbûn guhartinekê jî di wate peyvê de bi xwere tîpê, wek van herdû peyvên (birîn) û (birrîn) - ku dengê /r/a stûr bi du (rr)a hatiye nivîsîn – wa ciyawaziyekê di wate de navbera herdû peyvan de diyar e, û eva han jî di van herdû risteyan de xuyanî dikê, wek:

birîn: Birîna dilê min kûre. جرح

birrîn: Birrîna daran erdê zuwa dikê. قطع

bir: Min pertûka xwe bir. أخذ

birr: Îro min birrek zilam dît. مجموعة

zirav: Bejina vê keçikê zirav e

zirrav: Zirravê min tîşê

gir: Mala me li serê gir e

girr: Girrê xwe pê dixwerê

Jiber vê yekê jî ka gelo em vê /r/a stûr bêxin ber fonêm de, yan ne? Ez wa dibînim ku dengê /r/ stûr bi ser fonêm de diçê, jiber ku wate pê tê guhartin, û peyvên ferhengî hewqa têra xwe hene, ku barê fonêm hilgirin, jibîlî ku di zarê Soranî de belkî pirtir diyar dibê, lewre ez bi xwe pêşniyar dikim ku di nivîsînê de dengê /r/a stûr bi du (rr) bê nivîsîn, bo ku ciyawazî di girafîma tîpan de jî bête xuyakirin, wilo giriftarî çareser dibê. Hêjayî gotinê ye ku Celadet Bedirxan dengê /r/a stûr wek fonêm nedaniye. Di baweriya min de nefonêmkirina /r/a stûr ne druşt e, jiber ku gelek peyv di zimanê Kurdî de hene bi /r/a stûr tene naskirin, wek: **Ŗ** **ř**, **birîn**, **keŖ**, **guŖ**, **birek**, **gir** di vancotepeyvyan de, wek:

girr	gir
gurr	gur
birrîn	birîn
wirr	wir
birrek	birek

Lewre, pêwîst e ku tîpeke taybet bi vê fonêmê hebê. Piştî ez li nav sîmobilên kompyûter geriyam, min sê sîmbol jibo dengê /r/a stûr dîtin, ew jî ev in:

Ŗ **ř** **Ŗ** **ŗ** **Ř** **ř**

Ji nav hersê sîmbolan min wêneya pêşî **Ŗ** **ř** hilbijart wek pêşniyar. Pêşniyareke dîtir jî heye ku di şeweyê rênivîsê de du (r) ên bidû hev de dikarin dengê /rr/a stûr bidin, û ev jî ji ya berê hesanîtir e, wek: **wirr**, **birrîn**, **kerr**, **gurr**, **birrek**, **girr**

2. Dengê /ll/

Dengê / ll / jî wek yê / r / di hin peyvên de li nik hin zarên Kurdî, bi taybetî, yên Soranî, qelew dibê, ku ev bi xwe li nik zarê Kurmancî bi piraniya zarê soranî peyda nabê. Yan jî eger hebê guhartina wate têde gelek kême, wek dengê /l/ di (guhbel) de tenik e, lê di (çavbell) de qelew e. Ji ber wilo jî ez pêwîst nabînim ku tîpeke dîtir, yan ciyawzîyek navbera herdû dengên /l/ê: ya qelew û ya nerm hebê. Ya dîtir jî dengê / ll/a qelew û ya nerm ew wateyên nû yên gelek nadê, tenê hin peyv bi teliyên deşt tene jimartin, wek:

	nerm	sirt	
40	çil	çil (ççill)	berçemk خفاش
	bel	bell	

Lewre ev qelewbûn nakevê ber pêkhatina fonêmekî nû de, ku her ev dengê qelew wek elofon tê, bo nimûne: peyva (dill) çî bi (ll)a qelew û çî bi ya nerm her yek wate didê. Weha jî peyvên xiştexana jêr de dengê /l/ navbera herdû zaran de ne wek heve, lê ti guhartin nakevê wate de, wek:

Kurmancî	Soranî
(l)a asayî	(l)a qelew: (ll)
gul	gull
bel	bell
mal	mall
heval	hevall
tal	tall

Lewre jî, di bawerîya min de, û wek nerîneke seretayî ango serpêyî, wa diyar dibê ku (ll)a qelew ji fonêmekî bikevê. Belê dîsa ez dibînim ku eva han pêwîstî bi lêkolîneke kûrtir û feretir heye, da ku lêkol bigehê encamên tekûztir.

1. Dengê [q]

Herçende hin wa dibêjin ku dengê [q] ji mêj ve di zimanê Kurdî de heye, ez bi xwe ji vê yekê ne bawermendim, û weha dibînim ku dengê [q] ne dengekî resen e, ango ne dengekî nijadkurd e, Lewre jî min ew xîstiyê nav zirrfonêman de, lê ev deng ji hersêkên dîtir başqeye û cihekî xwe di zimanê meyî îro de girtiye, û bihayê wî jî wek bihayê kurdfonêmên dîtire, wek b, p, t, k... htd. Lê bi ser wilo de jî nabê em wê raştiyê pişt guh bixin û nebêjin ku piraniya peyvên qafdar - ango ew peyvên dengê [q] di wan heye, çî di despêka wan gotinan de bê, û çî jî di dawî û navîka wan de bê - gelek ji van peyvên ji zimanê Arabîne, yan jî ji zimanê Tirkîne. Eva han jî di ferhenga Kurdî de diyare, wek van nimûneyê jêrî ku me ji ferhenga Hemîdiyê wergirtine, wek :

Arabî wate bi kurdî peyvên TirkîWate

QubletBaşûr	qapî	Derî
Qefes	qapqap	
qalûqîl	qapût	
Qam	qîz	
Qanûn Yasa	qereç	
qebûlbûn	Pejirandin	qaz
qehherîn	qalindSt	
Qeda	qamîş	

Qetran qamçî
 qedandin buwartin, derbaskirin qantir
 qur>e qayîş parçekî çerme pê xencerê girê didin
 qarîş parçekî çerme li noqa xwe girê didin

Peyvên Kurdî :

qafik qeşartin
 qarqarok qaşil
 qalib qalik
 qelen qarçik
 qaqreş qayim
 qêrîn qeba tişteki giran û hêja
 qajik qebale
 qayil qebilîn
 qawît quraftin
 qewîtî qerpal
 qutik qirçmandin qurçmandin
 qetandin qurçmîn
 qetek qerax
 qerisandin
 qerifîn

Lê Tirkîbûn û Arabbûna van peyvan nebûye sedemeke pir mezin ku ev deng peyvên nû jî druşt bikê, herwekî ketiye nav mîkanîzîma zimanê Kurdî de, lewre wê peyvên hebin jî ku ti pêwendî bi zimanê Tirkî û Arabî ve nîne, wek:

Eger em li ferhenga Kurdî ya (Alhediye Alhhemîdiye) binerin, emê bibînin ku daner gelek peyvên îro bikar nayên tomar kirine, yan jî wek van peyvan li devereke taybetî bikartên yan jî li nik hin mirovên ku têkiliyê wan bi Tirkan re gelek hene. Ya dîtir jî li şûna van peyvên biyanî peyvên Kurdî hene, lewre gerek em bêje û peyvên xweyên resen bikar bênin, wek:

qapî derî, dergeh
qap berg
qalind stûr

li ber dengê /k / yê ku birmakê hev in, ango nêzîkî hev in di derûya deng de ku ev jî di peregrafa jêrîn de tê şîrovekirin.

Dengê [k] yan [q]

Hincar dengên peyvên di zimanê meyî îro de bi du coran tene gotin, wek dengê [q] û dengê [k] di hin peyvan de cihê hev digirin. Di baweriya min de, bilêvkirina dengê [k] di zimanê Kurdî de ji yê [q] kevintir û resantir e, jibilî ku dengê [k] ji yê [q] xweştir û nazktir e. Ev diyardeya han encama kartêkirina zimanên biyanî ye, nemaze, yê Arabî û Tirkî, ku ev peyvên jêrî wek nimûne vê yeka han pêş me dikin, wek:

qeliştin	keliştin	xelq	xelk
peqandin	pekandin	qop	kop, kupiyayî
çiqil	çikil	qiç	kiç, keç
pjiqandin	pjikandin	qirç	kirç
qezwan	kezwan	qîz	kenîz, keç, kîjol
qelişîn	kelişîn		

Lê, gelo em kîjan dengî [k] yan [q] hilbijêrin, eva han ne hewqas bi kêfa me ye, ango piroseya pêşveçûna ziman bi şêweyê raşteqîne di jiyane de xwe li ser me disepênê. Belê di hin peyvên de dengê [k] pirtir bikar tê, lewre gerek bi kêmanî peyvên wilo bi dengê [k] bêne çespanandin, nemaze dengê [k] ji yê [q] di Kurdî de kevintir û resantir e.

Dengê (hemze)

Dengê ((hemze)) bi xwe ew deng e ku pirtir di seretaya dengdêr de tê, yan jî em dikarin bêjin ku despêkirin bi dengdêr (vowel) pêwîstî bi diyarbûna (hemze) heye, ango di piroseya despêkirina bilêvkirina dengdêr de, (hemze) di seretaya dengdêr de diyar dibê, lê (hemze) wek şêwe û tîp di Alfebêya Kurmanciya Latîni de nîne, belê di tîpnivîsa Arabî de heye, wek: (أ ء ئ و). Herwerha dengê ((hemze)) wek tîp di zarê Soranî de diyar dibê, nemaze ku tîpên Arabî rê didin şêweyekî weha derkevê, wek (ئ/ه). Hin zimanzan dengê (hemze) wek fonem dibînin. û hin jî wek deng û fonem lê meyze dikin, lewre ti şêwetîp jêre nabînin. Cihê (hemze) di peyvê de pirtir di sereta de ye, lê hincar peyvî hene wek (ne>) ku (hemze) di dawî de tê. Lê wekî dîtir (hemze) di seretaya peyvê de diyar dibê, wek:

Kurdîya latînî	tîpnivîsa Arabî
ez	ئە ز
ûr	ئور
êvar	ئێفار
agir	ئاگر
axaftin	ئاخافتن
ajotin	ئاژوتن

Di zimanê Kurdî de hin kar hene, ku bi dengdêr des pê dikan, û wek em dizanin di seretaya wan dengdêran de (hemze) diyar dibê, wek: axaftin, ajotin, anîn, êşan... htd. Di piroseya gerdankirinê de «kar» çend pêşrêsan werdigirê, wek (di-) û (bi-) û (ne-) û (na-). Inca di xeleka hevgihaştina dawiya pêşrêse de ku dengê (i)ye ligel dengdêrê despêka regê kar (-a) yan (-ê) yan (-î) tê, ku du dengdêr digihin hev, wek em dizanin, herdû li hev nakin, di vir de du çare hene:

1. Jibo (hemze) bê xwendin, şextek (dash) bikevê navbera herdû dengdêran de wek: (di-axêvim), bi vî awayî dengê (a)ya (-axêvim) ji sereta ve tê xwendin.

2. Jibo (hemze) neyê xwendin: Lê eger em şextê nedanin, wa pêwîst e ku dengdêrek dengdêrekî bixwê, yek yekî dixwê, nemaze yê dirêj yê kurt dihilênê, lewre bi vî awayî diyar dibê, wek:

Erênî:

jêder rêjeya nihokê rêjeya ferman

tê xwendin

di- reg	nayê xwendin	bi- reg	
axaftin	di-axêvim	Taxêvim	baxêve
ajotin	di-ajom	Tajom	bajo
êşan	di-êşim	Têşim	bêşe
hanîn	dihênim	Tênim	bihêne
anîn	di-ênim	tênim,	tînim bihêne / bêne
hênan	dihênim	Tênim	bihêne / bêne

Nerênî:

rêjeya erênî rêjeya nerênî
 di- reg t ni/ne/na- reg
 di-axêvim taxêvim naxêvim, ne-axêve
 di-ajom tajom najom, nejo,
 di-êşim têşim Nayêşe
 dihênim tênim Bihêne
 di-ênim
 tênim
 tînim nayênim, na-ênim, ne-êne

Dengê (hemze) li dawiya peyvê

Wek diyar e dengê (hemze) di zimanê Kurdî de di seretaya peyvê de tê, ango di navîk û di dawiya peyvê de diyar nabê, lê eger wa hat ku peyveke biyanî, nemaze yên Arabî dawî bi dengê (hemze) bû, ev deng nayê bilêvkirin, wek peyva (قضاء) û (بلاء)a Arabî di Kurdî de bûye (qeda) û (bela) ku ti (hemze) nîne.

(hemze) dibê (ع)

Di hin peyvên Kurdî de dengê (hemze) dibê (ع) wek: (asman) dibe
 <esman عه سمان

asman عه سمان <esman

qur-an قورعان qur>an

ûr ئوور عوور ئوور

Aferîn عافرين <aferîn

Birr III**Şêwedeng (allophone – elofon)****di Zimanê Kurdî de**

fon1	dengê normal	dengê stûr	fon2			
p	par	behr	par	par	sala çûyî	pp̄ par
k	kar	îşkar	kar	çîlîka	bizinê	k̄ kar
l	dil	Dil	ll̄	dil̄		
r	bir	stand	birr	parçek	ir̄	bir̄
t	tarî	Tarî	tt̄	tarî		
s	sor	Sor	ş	şor		
z	zor	Zor	z̄/z̄/ z̄	zor		
h	horî	Horî	hh̄	horî		
x	xerîb	Xerîb	ḡ	gerîb		

Di zimanewanî de û nemaze di dengsaziyê de hin têge hene pêwîstî bi naskirin û ravekirinê heye ku bikarin bigihin mebesta lêkolînê. Inca têrimên dengsazî wek fon (phone) ango deng yan hevaldeng (allophone) û (fonêm- phoneme) pêwîstî bi pênasekirinê hene. Li gor lêkolînên Ingilîzî pênase weha tên: (In phonetics, an allophone is one of several similar phones that belong to the same phoneme) . (A phone is a sound that has a definite shape as a sound wave, while a phoneme is a basic group of sounds that can distinguish words (i.e. changing one phoneme in a word can produce another word); speakers of a particular language perceive a phoneme as a single distinctive sound in that language. Thus an allophone is a phone considered as a member of one phoneme). Each allophone is used in a specific phonetic context and many times there is some sort of phonological process. Not all phonemes have significantly

different allophones, but there are always minor differences in articulation from one piece of speech to the next. For example, [p^h] as in pin and [p] as in cap are allophones for the phoneme /p/ in the English language because they occur in complementary distribution. English speakers generally treat these as the same sound, but they are different. The latter is unaspirated (plain): if plain [p] is also found in words such as the second p in paper [p^heɪ.pə] or spin [spɪn]. Outside of contexts that plain p appears in English, speakers may hear it as b since English b is typically unaspirated. Similarly, English-speaking people may become aware of the difference between two allophones of the phoneme t when they consider the pronunciations of the following phrases: (night rate, nitrate). «fon» ew deng e ku şêweyekî xweyî taybetî heye.

Gelek car li vir ya li dera han weha tê ku dengine qelew yan stûr nêzîkî hin dengên zimanê Arabî dibin wek: (ض), (ظ), (ص), (ط), (ل), (ر) û (پ), (ç) di Kurdî de peyda dibin û di peyvên wek li jêr hatine têne dîtin:

deng bi tîpên Arabîlatînî peyva Kurdî

ص	ss	sal (صال), se (سه)
ط	tt ʈ	(ʈa thread خيط - (ʈoros)
ظ	zz	zzor ظور
ض	dd	
P	pp	
l	ll	
r	rr	
ç	çç	
غ	gh / ğ	(ghem / ğem)
ع	ʿ / gk	me'er / megker
ح	hh	Ĥherî

Lewre pêwîst e ku ev tîpên han biçine nav sîstîma Alfebêya Kurdî de. Bi serincdanê wa diyar dibê ku (ح ق ع) di bingeha zimanê Kurdî de nînin, û evane ji zimanê Arabî hatine nav me. Lê eger em du peyvên wek (sal) bi (s)êya tenik carekê bêjin, û careke dî di heman peyvê de bi (s)êya stûr, gelo wate wê biguherê? Helbet, na. Vêca herdû dengên (s), çî ya stûr, û çî ya tenik, ti guhartinê nakin wateya peyvê de, jiber wilo jî wekû van dengên ji wan re «variants», ango «guhartok» tê gotin, ku di tîrminolojiya zimanvanî de yek ji herduwan wek şeweyê dengê standard tê hilbijartin û di bin navê (fonêm) de tê. Dengê dîtir ku zimanzanê Kurda bi cewîbûn tanîne ziman, navê wî di zimanzanî de dibê (elofon – allophones) yê ku ji van dengên di zimanan de pirin, wek du dengên (s) yek stûr û yek asayî (normal) di van herdû peyvên de, wek:

stûr	tenik	wate
ssed	sed	100
ssal	sal	year
ssor	sor	red

Carna sînoren fonolojî û fonetîkî ji zimanekî ta yekî dîtir nabine wek hev, û eva han jî mesela (fonêm û elofon), li pêka tîrmên zimanvanî tîne meydanê. Di zimanê Kurdî de çend deng hene bi du şeweyan tîne zarkirin, yek stûr û hişk e, yê din nerm e, ew jî ev in:

S, T, P, K, Z, Ç, L, R

1- Dengê /S/:

Dengê (s) di Kurdî de yek fonêm e, lewre divê ku yek (tîp) jêre bê terxankirin, herçende di şewedengê axaftinê de, di hin zaran de, peyda dibê, ku ji warê xwerîstiya xwey normal, yan jî standard derdikevê û

hinekî stûr dibê, lê ev stûrbûn hîç wateyeke nû bi xwe re na-ênê, bo vê yekê dengê stûr (elofon) jêre dibêjin, ku ew jî di peyvên wek (sor, sol, îsot, sotin, sed, sal, se) diyar dibê, nemaze di zarê Badînanî de. Lê ev diyardeya han di zimanê Arabî de heye û dengê (s), yê nerim fonêmek e bi şeweyê (s)êya nerim tê nivîsîn, û yê stûr fonêmekî dîtir e bi şeweyê (ss ص) e, jiber ku her yek ji wan wateyeke cuda didê, wek (صار - سار). Di zimanê Ingilîzî de jî dengê (s) yek fonême lê du şewedeng jêre hene, wek (sand = lem, remil) bi (s)a normal tê zarkirin, lê (s)êya peyva (sun) a Ingilîzî hinekî stûr tê zarkirin, lewre jêre şewedeng dibêjin, û yek (tîp) di Ingilîzî û Kurdî de jêre hatiye danîn. Jiber ku elofon di zimanvanî de wek fonêm nayê jimartin, jiber wilo jî girafîm yan şewetîpek jêre nayê terxankirin.

Di peyvên Arabî de ku dengê (ص / ss)êya stûr têde heye, û wek fonêm xwe diyar dikê. Ev peyv dema tê nav Kurdî de dengê (ss)êya stûr ku bi Arabî (ص)e dibê (s)êya Kurdî a normal, wek :

bi Kurdî	bi Arabî	bi Kurdî	bi Arabî
Qestî	قصد	qesp	قصب
qesar, qesarçî	قصار	qesir	القصر

2- Dengê /t/:

Dengê (t) di Arabî de du fonêm in, lewre jî du tîp in (ط ، ت) weku peyvên (طاب ، تاب), ku her yek ji wan wateyekî taybetî didê, lê di zimanê Kurdî de herdu şewe, wek Arabî, di hin zaran de peyda dibin, Lê belê di baweriya min de her yek fonêm e, û yek wate didê, çî stûr û çî nerim, lewre jî yek tîp jêre hatiye danîn. Dengê (T)êya stûr di peyvên wek:

Şêwegirafîm	Girafîm	tîpên Arabî	wate
Ttarî	Tarî	طاري	dark
Ttav	Tav	طاف	sunlight
şewatt	Şewat	شه واط	burning
şêwegirafîm	tîpên Arabî	girafîm	wate
Ttivir		طفر	Tivir
ttefşo		طفشو	aleteke pê kolanê dikin
ttevtî	navê	ttirşikêye	
ttenbûr	navê	aleteke mosîqaye	
ttewaş	duhin,	rûn	
tteyrok	zîpik		

Lê ev stûrbûn wateya peyvê naguhêrê, lewre evane dikevin ber sînorê elofonan de, wek diyardeyeke dengsazî (fonetîkî) tete jimartin, ji bilî ku di warê zardevî de tete jimartin. Li vê pêkê, di Ingilîzî de jî heye (t)êya normal di peyva (ten) de, û (t)êya stûr di peyva (tall) de. Lê her yek fonêm û yek tîp jêre hatiye terxandin, ku ew jî (t)êye.

Di peyvên Arabî de ku dengê (t)êya stûr tede heye û wek fonêm xwe diyar dikê. Ev peyv dema tê nav Kurdî dengê (t)êya stûr ku bi Arabî (ط)e dibê (t)a Kurdî a normal, wek :

bi Kurdî	bi Arabî	bi Kurdî	bi Arabî
Qeht	قحط	qutnî	قطني
Qet	قطعة		
Qetran	قطران		

Dengê (d)a stûr ya Arabî di piroseya bilêvkirina Kurdî de dibê (d)a tenik ya normal, wek:

قضاء Qeda

3- Dengê (P):

Dengê (p)ê, herçende bi du şêwedengan: (nerim û stûr) tê zarkirin û carna jî du wateyan didê, wek peyva (Par: ango sala bûrî) (p) bi stûrî tê zarkirin, belê (par: ango beş yan behir) bi nermî tê axaftin. Lê eva han nakevê ber sînorên fonêman de jiber nimûneyên bi vî rengî gelek kêmin. Dengê (p)ê di yek peyvê de ji zarekî ta zarekî dîtir stûr dibê, û carna jî tenik dibê. Lewre yek (tîp) jêre dibê standard. Herçî dengên (p) hene nabine fonêm, wek:

nerim hişk wate

pend nependî nediya

pîvaz penîr (bi zarê xerbiyan) cheese

pel pez غنم

por poz bêvil

pîr pizanê çêleka

4- Deng /k/:

Herçende dengê (k)ê di zimanê Kurdî de bi dû şêwedengan tê gotin û du wateyên cuda di yek ristika peyvê de didê, lê dîsa nabê wek du fonêm bête jimartin, ji ber ku nimûneyên weha gelek hindik in, wek:

hişk wate bi Arabî Nerim wate bi arabî

ken قشرة ken ضحك

ka تبن ka هات

kal	عجوز	kal	أبيض
kerr	أصم	Ker	حمار
kêr	جدير	Kêr	سكين
kil	كحل	kil (dikilê)	خض (يخض)
kak	birader	Kak	pir spî
kar	يستطيع	Kar	عمل

5- Dengê (z):

Ev deng jî, wek yên dîtir, carcaran di hin zarê Kurdî de bi stûrî tê zarkirin, lê dîsa eva han di cihekî teng de dimînê, ji bilî ku hîç wateyeke nû nadê, lewre her yek fonêm e û yek tîp e. Stûrbûna vî dengî di hin peyvên de nabê ku bibê destûreke fonêmsaziya Kurdî ku şêweyê stûr bibê fonêmeke serbixwe, jiber ku ev dengê stûr yê wek dengê (ظ) a Arabî wateya peyvê naguherênê, lewre wekû van diyardeyan di sînorê elofonan de dimênin. Peyvên wek: (zzor ظور , zzirrav ظراف, zzirrî ظري) çî bi dengê asayî bêjê, û çî bi dengê stûr bê gotin, her peyv wek xwe dimênê, û hîç guhartin nakevê peyvê de.

6- Dengê (Ç):

Dengê /ç/ hincar di hin peyvên de ji awayê xweyî asayî اعتيادي der dikevê û piçekî sirt dibê, ku eva han jî ne yekî Kurd bê, ticarî pê dernaxê, wek dengê /ç/a nerim ya (çiya) ku mebestê jê bersiva (belê, yan libê) ji kesê ku ban mirov dikê, lê bi dengê piçekî sirt mebesta (çiya) ku devereke bilind wek kwêştan û zozan nîşan dikê. Weha jî (çar) bi nermî, û (çal) bi sirtî. Peyva (ço) bi herdû şêweyan heye (sirt û nerm) û her yek ji wan wateyekî ciyawaz didê, wek:

ço : 1. Sê pendên Kurdî di babeta (ço) de hene :

1. ((Ço ji ço vedigerê)). Mebest ji vê gotinê ewe ku (xurtî bi xurtiyê radiwestê. Yan jî zor zorî jêre divê)
 2. Pêşiya gotiye: - ((Heçî çowê wî stûre, arvanê wî hûre.)) (ço) dareke, bi destê xwe digrin, pê şer dikan.
 3. Ço ji cenetê hatiye.
 4. Baram bi zorçone mafê xwe stand, ya bi çowê zorê, ya bi darê zorê heqê xwe stand: - ço ji ço vedigerê
- ço : Dema ku mirovek ji kerê bixwazê bimeşê, vê gotina (ço) jêre dibêjê.

Dema mirov herdû peyvên (ço) û (çiya) danê ber lêkolîna fonêmsaziyê, dengê (ç) dibê wek fonêm, lê eger kêşe di çend nimûneyan de bimênê, û nebê diyarde, hingânê em nikarin fonêmekî dîtir bi çend peyvan drust bikin.

Hin car û di hin peyvan de sirtbûn û hişkbûna dengê bi sedema dengê stûr ku bi dûde tê, wek:

Nerm sirt

bimeş(ji keran re) dibêjin ço ço navê darekêye

belê, libê çiya çiya kwêstan û zozan

40 çil çil (ççill) berçemk خفاش

çima çira çira find شمع

ئماذا çire çirr dens كثيف

Qenatê Kurdo elofonên zimanê Kurdî wek fonêman wan dibînê, lewre xwestiye ku tîpan ji wan re danê bi awakî ku ji yên berê cuda bin.

Encam

Li encamê em dikarin bêjin ku dengên wek (Z, K, P, T, S, Ç) çî stûr bin, û çî nerm bin, wate peyvê naguherênin, lewre jî ligor yasaya fonêm, her yek ji van dengên ji fonêmekî pêve nadin, ku di nivîsînê de jî divê yek tîp bo her fonêmekî bête terxankirin.

Eva han jî di Alfebêya Celadet Bedirxan de xuyanî dikê ku wilo bîr biriye, û hîç şêwe tîpên ciyawaz ji hevaldengên (elofon) re nedaniye, ku ev jî şarezabûneke zimanvanî di vê babetê de didê xuyakirin. Lê zanyarê me Qenatê Kurdo di pertûka xwe de ya bi navê (Rêzimana zimanê Kurdî) weha şaş çûye ku (elofonên Kurdî) ango hevaldengên fonêman wekû fonêm dîtine, û ji wan re jî tîpên nîşandar danîne, ku her hevaldengêk niçikek daniye ser, da ku ji hevalê xwe bête cudakirin, wek:

(ç , ç') - (g , g') - (h , h') - (ç , ç') - (p , p') - (r , r') - (t , t')

Di baweriya min de Qenatê Kurdo wêneyê deng di şêweyê xwey fonetîkî de kêşaye, ne di şêweyê xwey fonêmkî de. Bi rastî ev core rênivîs durvê nivîsînê zehmet dikê, ji ber wilo jî zimanzanên cîhanê vê yekê ji rênivîsê dûr dixin. Lê Celadet û gelekên dîtir ji zimanzanên Kurda şêweyê rênivîsa Kurdî ligor fonêmen zimanê Kurdî danîne, herçende ciyawazî di hin xalan de navbera wan de heye. Lewre guh nedane şêweyên deng û elefonan. Bi vî awayî jimara fonêman ji ya deng û elofonan hindiktir e, û wilo jî ziman dikarê xwe pirtir nêzîkî şêweyê standard bikê. Ji ber ku di ziman de gelek şêwe dengên zerekî yan devkî hene, nabê evane bikevin ber nivîsînê de, wekû

diyardeyeke şariştanî û netewî ber bi yekîtiya ziman de gavên xwe tavêjê.

Herçende peywendiyê xurt navbera fonêm û deng de heye, belê cudabûneke zimanî jî navbera wan de heye, ew e ku zimanvan wa dibêjin: “Her fonêmek deng e, belê her deng ne fonêm e”, her wilo jî di warê nivîsînê de, ne her deng divê tîpek cuda jêre hebê. Eva han jî ne tenê ji ber wê yekê ye ku giriftarî di pêşiya yekîtiya zimanê Kurdî de peyda nebin, lêbelê ev kêşe di barê zaniştî de jî her bi vî rengî tê. Di alîkî dîtir de jî îro-roj ciyawazî navbera hin dengên zimanê Kurdî de di hin zaran de pêwîstî bi yekîtiya fonêman heye, da ku em nekevin ber şap û lehiya diyalektan de, nemaze di rêjeya peyvan de, ku yek peyv bi du şêwe tê gotin û tê nivîsîn, bo nimûne:

I-

mar	me'er	مه عه ر
tal	te'el	ته عه ل
hişk	'işk	wuşk عشك
hengirî	'engrî 'enirî	عه نرى
zehf/zehf	ze'ef	زه عه ف
av	aw	
dev	dem	

II- Dengên hin peyv navbera xelkên Silêmanî û xelkên Hewlêrê û xelkên Kwêsinçeq tînen guhartin.

Hewlêr	Silêmanî	Kwêsinçeq	standard
mal	mall	mar	mal

xal xall xar xal

Ji ber vê yekê jî em nikarin dengên ziman bi şêweyekî berela danin, yan binivîsin, pêwîst e ku şêweyekî standard werê, ku her ew jî dikevê ber sînore fonêm weku pêkhênerekî giring di binyata peyvê de ya ku li şêweyekî taybet bi standarkirina forma peyva ferhengî radiwestê, bo nimûne, divê em yek formî ji van her çar formên yek peyvê hilbijêrên, ku ew jî evin: (wilo, welê, halo, werrê) yan ji van herdûkan: (bûk, bîk). Belê ji alîkî din ve fonêm bi erkekî ferhengî ango leksîkal (lexical) radibê û wateyan nîşan dikê, wek: (par - bar). Lewre nixê deng weku fonêm di rêzika birek dengên dîtir de xuyanî dikê, û roleke wateyî distênê. Vê yekê jî hiştiye ku fonêm di lêkolîna zimanvanî de cihekî giring bigirê. Her weha di zarê Soranî de, û bi taybetî şêwezarê Silêmanî, eger vowel/dengêrek ji van dengdêrên (i), (ê), (wî), (wê) bi dû dengê (k) yan (g) de werê, guhartin dikevê şêweyêdengê (k) û (g) ku dibine wek dengê (ç), bo nimûne:

xelkî Silêmanî xelçî Silêmanî

Diyardeyeke dîtir jî heye ku xelkên devera Xoşnaw û Dizeyî û Rewandiz û Koysinceq li Kurdiştana Iraqê ji devla (mal), (kilaw) bixwênin, (mar), (kiraw) dixwînin: Lê pêwîst e (mal, kilaw) bibê şêweyê standard bête nivîsîn. Tevayiya van guhartinan dikevin ber diyardeya dengsazî de, û hîç kartêkirin bi ser rênivîsê de nebê. Lewre, zimanê Kurdî li ser sîstima fonêmsaziyê, rênivîs û Alfebêya xwe ava dikê.

Birr IV

Zirrdeng di Zimanê Kurdî de

(q, h, g, <) / (ق - ح - غ - ع)

1. Zimanê Kurdî û Zimanê Arabî

Zimanê Kurdî yek ji wan zimanên Hindo-Iraniye, ku di binyata xweyî dengsazî û peyv sazî de ligor siruşt û awayên malbata zimanên Îranî tê. Lê jiber hoyên cogarfî û dîrokî û dînî zimanê Kurdî, wek Farisî û Tirkî, ketiye bin kartêkirina zimanê Arabî de, nemaze ji aliyê dengsaziyê ve ku deng wek biçûktirîn dane di riya wergirtina peyvên Arabî de yên ku şeweya dengên xwe di nav zimanê nû de belav kirin, û bi dirêjahiya salan re ev dengane hatin çespendin û riya xwe têde vekirin. Em tev jî dizanin ku sedema vê kartêkirinê hevpişkiya Kurda û Araba di zimanê misilmantiyê deye, nekû encama cîrantî û hawsînoriyêye. Kêşe bi xwe di riya misilmantiyê de çû serî. Sedema wê jî ew bû, ku jîbilî zimanê Arabî, nabê ti zimanên dîtir kar pê werine kirin. Lewre zimanê Arabî sebare zîlam û pîrek û xort û jin û zarokan zimanê Qur-anê û limêjê ye, yê rabûn û rûniştina mirovan e, yê bûn û mirina wan e, yê nivêj û duayên wan e, ku evane hemî jî pêwîst bû û pêwîst e bi zimanê Arabî pêk werin, bo nimûne ta bi silav û xêrhatinê bû bi Arabî, wek :

Selam <eyleykum

merhhebe

Ehlen wesehlen

inşa-el lah...

Inca zimanê Arabî bi awakî xweristî kete nav Kurdî de, û bû beşek

ji rewşenbîriya me. Jiber wilo jî Arabî hin taybetiyên sîstima xweyî dengsazî avête nav zimanê Kurdî, ku ew jî ew bû dengine Arabnijad bi demê re û bikarhênanê re hatine nav zimanê Kurdî, nemaze ku Kurdî bi xwe zimanekî ta niha li gelek deveran li ber xwe didê bi mebesta ku ew jî wek zimanên dîtir serbest bê. Da ku bikarê mafê jiyana xwe biparêzê, û wek zimanên dîtir bikar werê.

2. Çar Dengên Arabî, Şêweya Hersê Tîpan

Em ne di barê pejirandina dengên Arabî de ne, lêbelê tiştekî dîtir tê meydanê, ew jî şêweyê hersê tîpan bi Latînî wê çawe di vê lêkolînê de werê? Wek diyar e hincar min du şêwe di Latînî de dane nîşankirin, ku yek jê dubarekirina birapiştê dengê Arabî wek em dubarekirina dengê (h)êya Kurdî dikê (hh/ ح) yan jî pirtir nîşaneyên tîpên Arabî li pal van dangan da ku xwêner bi serve bibê. Lê jiber ku kêşe di warê pêşniyaran de ye, ango bûn û nebûna wan di erêna de ye. Sê dengên Arabî di zimanê meyê îro de bi şêweyekî hindik bikar tên, ew jî (ĥ, ĝ, <) / (ح Ğ ع) in, herweha hin weha dibînin ku dengê (q)ê jî Arabî ye, lê jiber ku ji mêj ve ye, û cihê xwe jî di Kurdî de girtiye, îro ev deng wek fonêmekî resen tê jimartin, lewre jî ev deng hincar nakevê ber dengên Arabî de, ez bi xwe negihame rayeke tekûz di vê kêşeyê de ta ku raya xwe di nasnameya wê de bidim. Lê herwekî dengê (q) wek fonêm tê jimartin, inca ya pêwîst ew e wek heyî bikar werê, wek:

nimûne	tîpa piçûk	tîpa mezin	Tîpa Arabî
heft, herî,	ĥ hh	Ĥ Hh	ح

‹ewr, ‹enirî, ‹ Gk ‹ Gk ع
 ĝar, ĝaz, ĝem / ghar, ghaz, ghem gh ĝ Gh Ĝ Ğ
 qepal, qêrîn, qirik q Q ق

Qunaxên Peydabûna Dengên Arabî:

Eger em ferhengên Kurdî vekin, emê bibînin ku vaye gelek peyvên biyanî hene ku bi şeweyên hemecor peyda dibin, ango hin peyv hene dengên biyanî di wan de ne diyar in, û hin peyv hene dengên biyanî di wan de diyar in, lewre jî ev peyv bi dengên xwe ve çî biyanî, û çî resen wilo hatine nivîsîn. Ev diyardeya han wê yekê didê nîşankirin, ku her peyvek di demeke taybet de hatiye nav zimanê Kurdî, wek em bêjin peyva Arabî: (weqt) ku di Kurdî de (wext) tê gotin, ne (weqt). Baş çima em îro vê peyvê bi /x/ dibêjin ne bi /q/, bi ser ku dengê /q/ îro-roj di nav zimanê Kurdî de bikar tê, û gelek peyvên dîtir yên biyanî hene ku dengê /q/ di wan de wek xwe maye, wek: (qîr, qîz, qet, qalûqîl, qap). Herweha ne tenê dengê /q/ lêbelê dengine dîtir jî hene ku heman şop digirin, wek em bêjin peyva (ehd) ya ku di ferhenga Hediye Himêdiye de hatiye, wek:

Ehd عهـد

ehd dan

ehd kirin

Lê (ehd) bi xwe ji peyva Arabî ya (عهد) hatiye, lêbelê gelek peyvên dîtir hene yên ku dengê /ع/ di wan de heye wek xwe tene bilêvkirin, wek (‹elî) bi Kurdî, û (علي) bi Arabî. Heman pirs tê bîra me: Baş e, çima wilo

çêbûye? ev dengên biyanî ku di sîstima Kurdî de nînin di hin peyvan de têne bilêvkirin, û di hin peyvên dîtir de heman deng li nik heman zarî nayên bilêvkirin? Bersiva vê pirsê ligor dîtina min ew e ku wergirtina dengên biyanî di rêveçûneke dîrokî de derbas bûye ta ku cih girtiye, ango ne heme ji pêşî ve Kurd hînî vî dengî bûne, û pê peyivîne, yan jî ev deng ne biyaniye. Inca hînbûna vî dengî di hin qunaxan de bûriye, ku ew jî ew e:

Qunaxa Yekem: Kurdîkirina Deng

Wek em tev dizanin ku wergirtina dengên biyanî di riya wergirtina peyvên ziman de çê dibê. Lê di qunaxa yekê de peyva biyanî tê wergirtin piştî avêtina dengên ku ne ji sîstima zimanê wergir e, û danîna şûngirekî, yan anîna pêguharta li dewsa wî dengî, çi bi riya zirrdeng bê, û çi jî bi riya danîna dengê nêzî wî dengê biyanî bê, wek em bêjin dengê /p / li nik Araban nîne, lewre naçar dibin ku nêzîktirîn deng li şûnê (şûna wî) danin ku ew jî /b/ê ye wek peyva (Orupa) li ba Araban dibê: (Oruba); Yan dengê /f/ li şûna /v/êya biyanî dideynin ku peyva (şivan) a Kurdî dibê (şifan) li nik Araban, weha jî dengê /g/êya Hindo-ewrupî dibê /غ / û carna jî dibê /ج /, wek peyva (Gotê), navekî Elmanî ye, bibû navûnîşana jimarekê ji jimarên govara (Alem Elmerife) ya Kuwêtî. Inca ew navê biyanî (Gotê) bi Arabî hatibû nivîsandin û weha hatibû: (جوتة). Araban ji zû ve bîr li vê kêşeyê kirine û kirasê Arabî li peyvên biyanî kirine da ligor dengû qalibê zimanê mirovê Arab bê guhartin ta radeyekî ku xwediyê peyvê bi xwe jî nema êdî peyva xwe nas dikê, bo nimûne peyva (binefş)a Kurdî di Arabî de bûye (binefsec). Araban dengê yan du dengên Arabî bi ser peyva biyanîde zêde dikirin ta ku

peyva Biyanî şêweya Arabî biştênê. Eva han jî, wek diyar e, li ser destê zimanvana druşt dibû. Di Kurdî de jî heman kêşe hebû, lê ne wek Arabî bi zanebûn diçû serî, lêbelê bi şêweyeke xweristî **طبيعي** ava dibû. Încê di vê qunaxê de Kurd hînê zimanê Arabî nebibûn, lewre dengên Arabî jî li wan giran bû û nedikarîn wan dengên bibêjin, vêca heme yekser ew dengane dihatin wergerandin û li şûna wan, dengên Kurdî dihate danîn, wek :

peyva Arabî Bi şêweya Kurdî

جامع	Camî
جمعة	Cimo
عطل	Etlahî
ملك الموت	Melkemot
اقرار، مقر، اعتراف	Mukir
مفتاح	Mifte
فائدة	Feyde
مقصد	Mexsed

Navên Mirova

Di baweriya min de navê mêran û jinan peyvên pêşî bûn ketine nav zimanê Kurdî de. Încê em dikarin wa bêjin ku peyvên Arabî cara pêşî di riya bankirina navan re ketine ser zimanê de. Lê ev peyvên Arabî wek xwe bi forma xweyî Arabî de nediman û ligor dengsaziya Kurdî dihatin guhartin, wek: (عثمان) bû (Osman), ku herdû dengên Arabî **عث** ji şêweya Kurdî hatine avêtin, û ev jî belgeyeke zimanî ye ku Kurda di despêkê de nizanîbûn vî dengê bêjin, jiber wilo jî li şûna bêjin (عثمان)

) digotin (Osman) ango dengê (عث) Arabî bû (os)a Kurdî. Her weha gelek navên mirovan yê Arabnîjad ketine Kurdî de piştî ku dengên xweyî nijadî wunda kirin,wek:

Mamed,	محمد
Berhîm,	إبراهيم
Simko, Simayîl, Simê	إسماعيل
Evdile, evdilla, Evdo	عبدالله
Ehbmê, Ehmô	أحمد
Mihhê, Mihho	محي الدين
Osê, Oskê , Osko, Osman	عثمان
Silo, Silê, Silêman	سليمان
Hhesîka, Hesê, Hhesenîko	حسن
Hisî, Hisko, Hiso, Hisê, Hesîka,	حسين
Miştê, Mišto, Miçê, Miştikê	مصطفى
Fatê, Fato, Faikê	فاطمة
Xecê, Xeco	خديجة
Helê, Helo	حليمة

Qunaxa Duwem:

Di vê qunaxê de Kurd piştî demekê ji bihîştina zimanê Arabî, nemaze zimanê Qur-anê, zimanê bideştixîstina buhiştê di riya limêjan de, ev bîrûbaweriyên hanê navber du handeran de diliviye, handerê tirsê ji agirê cehnemê ji alîkî ve, û handerê misogerkirina buhiştê ji alîkî din ve, vê yeka han Kurd bi ser aliyê dînê misilmantiyê de birin, û jibo ku dînê xweyî nû baştir binasin, deşt bi hînkirina zimanê Arabî kirin wek

yekem mifte di vekirina dergehê buhiştê.

Di vê qunaxê de wa diyar dibê ku Kurdan pîş bi zimanê Arabî kirine û mele û şêx û feqe û sofîyên wan çêbûne, yên ku li ber destê zanayên misilmantiyê xwendine di tekîye û hîcre û mizgeft û cihên xwendina dersên dînî de. Hikûmeta Islamî jî, bê guman, di geşkirina vê tevgerê de nemerdî nekiriye ta ku hinohino zimanê Arabî li nav Kurdan belav bûye. Helbet dengên taybet bi zimanê Arabî wek: (ع ، ق ، غ ، ح) eger di qunaxê yekê de nikarîn cihê xwe di nav Kurdan bibînin, di qunaxa duwade wê bibînin, ji ber ku mirov di riya xwendin û hînkirin û fêrkirinê de dikarê hemî zimanan wergirê. Inca wa çêbû ku herçar dengên Arabî (ع ، ق ، غ ، ح) hatin fêrkirin. Lewre jî peyvên Arabî bi dengên xwe yên taybetî ve li ser zimanê mirovê kurd hatine gotin, wek:

Peyva Arabî Peyva Arabî bi Kurdî

نفعة	Nifhhet
عبرة	«ibret
قفز	Qefast
ذی روح	Zîrihh
حلیمة	Hhelê

Qunaxa Sêya:

Di vê qunaxê de wa çêbû ku ji van herçar dengên Arabî (ع ، ق ، غ ، ح) dengê (q) riya xwe di Kurdî de vekir, û gelek peyvên nû hatine druşt kirin. Ne tenê wilo jî hin peyvên Kurdî ku bi dengê (k) bûn, hatin guhartin bi (q) wek: (qop) ji peyva Kurdî ya (kuppiya) hatiye; û (qûn) ji peyva Kurdî

ya kevintir (kun) hatiye, jiber ku ta niha ev peyvên Kurdî yê resen di siyaqeke taybetî de bikar tên. Încê dengê (q) îroroj wek fonêmekî Kurdî tê jimartin, lêbelê ew bi xwe zirrfonêm e, ango ne fonêmekî resen e di Kurdî de. Hin zimanzan wa dibînin ku dengê (q) dengê resen e di Kurdî de, ne dût e ev jî raşt bê, nemaze eger hebûna vî dengî di belgeyên kevin de isbat bû. Ji alîkî dinve hersê dengên dîtir, herçende hebûna xwe di zimanê Kurdî de çêkirin, lê ne di riya peyvên nû de, ne di riya peyvên kurdnîjad de, hebûna wan tenê di riya peyvên Arabî de diyar bû. Vê yekê jî lawazî bi ser deng de anî, jiber ku ev deng di peyvên biyanî de mane bendkirî, herçende hin peyv hene di zimanê Arabî de diyar nabin, lê ev jî gelek hindik in, ta radeyekê mirov dikarê dev ji wan berdê, yan jî dengê kurdî nêzî wan û resen bikar bînin, wek em bêjin şûngirê deng, wek dengê (h) şûna (hh) di gelek peyvên de dikarê bigirê jiber ku berdêliyê wan di heye

Dengên Arabî (ص ، ط ، ث ، ض ، ظ)

Eger em li sîstima dengsaziyê ya zimanê Kurdî xweşik binêrin, emê wa hişkere bibînin ku çend dengên Arabî wek (ص ، ط ، ث ، ض ، ظ) nikarîne cihê xwe di sîstima zimanê Kurdî de xweşik bibînin, herçende ev dengane bi şêweyekî nêzîkî wan di Kurdî de heye, lê ne di astê fonêman de ye, û ne di astê şêweya standard de ye, ango pirtir di warê zardevî de peyda dibê. Eger em li van nimûneyên jêr bixwênin:

Peyva Arabî Şêweya Kurdî

فاطمة	Fatimê	ط	1
وطني	Wetenî	ط	1

قاضي	qadî / qazî	ض	2
Zerîfa	ظريفة	ظ	3
Sabîr	صابر	ص	4
Hharis	حارث	ث	5

Diyardeya Zirrdengên (h, g, </ ح غ ع)

Encama nebûna guhdan û dam û dezgehên pispor di zimanê Kurdî de, zimanê me bê xudî maye, û wek kerîkî bê şivan li deveran biterqehê, yan jî wek bexçekî ji xwe re şîn bibê, helbet wê gelek gelş û qelş bikevin erda wêde. Bê guman berê wê jî wê kêmbê û nexweşiyê wê jî peyda bibin. Wilo jî hin peyvên saxlem jî di zimanê me de wê bikevin ber kartêkirina zimanên dîtir, ku hinohino ta bi dengên resen jî kirasê xwe diguherê, û kirasekî biyanî li xwe bikê. Lewre jî ya pêwîst ewe ku zimanzanên Kurda bala rewşenbîran bikşênin ser van kêşeyan, û bikarin bi awakî raşt teliya xwe danin ser nexweşiyê, û ranewestin ta ku dermanekî jêre bibînin.

Wek me berî niha jî dupat kir ku ev hersê deng tozîk li ser wan nîne ku ji Arabî hatine nav Kurdî û ev raştiya han ferhenga Kurdî dupat dikê, ango ev van hersê deng di wan peyvande tên yên ku ji ferhenga Arabî hatine nav Kurdî, û ti pêwendiya van peyva bi zimanê Kurdî nîne, lewre dengên van bêjeyan jî ser bi zimanê rebîne, û bi vî awayî dengên (h, g, <) / (ح غ ع) ketine nav zimanê Kurdî de. Lê ne dîr e ku hin peyv bi van dangan di Kurdî de peyda bibin bê ku di Arabîde hebin, yan jî van dangan kartêkirinek li dengên Kurdî kirine bi awakî ku peyva Kurdî ya resen ketiye ber van dangan de, wek dengê /h/ya Kurdî di hin peyv de bûye wek /hh/, ango hatiye şewhandin, hherifandin, wek guhartina

dengê van peyvên jêrî:

heft	bûye	hheft
heşt	bûye	hheşt
herçî/heçî	bûye	hheçî
hemi	bûye	hhemî
ta	bûye	heta
hezkirin	bûye	hhezkirin

peyva Kurdî şûngirê deng şûngirê peyvê

herrî herrî qurr

Peyvên Arabî, wek:

Şêweya Arabî	Şêweya Kurdî
h / ه	hh/ ح
qehir	qehherandin
qehwe	qehhwe

Dengê heywanan û Teyrikan û (q, h, g, <) / (ق ح غ ع):

Di zimanê Kurdî de gelek peyv hene yê ku zarbêjiya dengê heywanan dikin, û ev peyvane bi dengên Arabî (q, h, g, <) / (ق ح غ ع) despê dikin, wek:

<irr->irra kera

<orr->orra çêleka

<ûz->ûza kûçika

<ewt->ewta kûçika

qarqara van qaza

qiçeçirça

qîjqîja

qirqira zilama

qebqeba kewa

hhimhhim

hhirrhirra van hespa

hhîrrhîrra van

hhingeding

ghirghira van zaroka

Birr VI

Diyardeya dengên Arabî

Bê guman, diyardeya bikaranîna zirrdengan seranserî Kurdiştanê heye, eva han jî jiber hin egeran bû:

Xal 1. Kartêkirina bîra misilmantiyê wek binyateke kûr , û zimanê Arabî yê dinê islamê wek binyata seresere ku çend dengên Arabî li encamê xwe diyar kirin.

Xal 2. Nebûna hişyariyeke netewexwazane û xwezanîneke netewî **وَعِي** **الذات القومية** da ku bibê hêzek dijî tixumperistên hawîrdor ku nekevê bin destê keltora wan de, û xwe wek netewe û ziman ji wan cuda bikê, wekçawe Araban xwe ji vî şerî re ji berê de amade kiribûn û di aliyê ziman de jî peyvên biyanî bi dengsaziyeke Arabewane wergirtin, wek wergirtina peyva (ronak)a Kurdî û Farisî bi cil û bergên Arabî kirin, û şeweya peyvê kete kirasê Arabî de û peyv ji (ronak) bû (رونق), lêbelê jiber rîştina van dengên bi awakî wa bû, ku ji qalibê Kurdî yan Farisî dûr

bikevê, û bimebest peyv xistine qalibekî Arabî de û bû (رونق /rewneq). Weha jî gelek gotinên dîtir hene ku zimanzanên Araban peyvên Farisî û Kurdî bi awakî Arabîkî guhartin, wekçawa «egal bi zorê li ser xelkên me-Arab kirin:

peyva biyanî şeweya Arabî

Binefş	بنفسج
democracy	ديمقراطية
Caesar	قيصر
technique	التقنية / التقانة

Xala duwa wa didê xuyanîkirin ku Arab xudan fikrekî zimanvanî bûn, nemaze, zimanê qur-anê handerek bû ji Araban re ku sîsyima dengsaziya zimanê Arabî biparêzê, belê Kurd, be pêçanewe, di bin kartêkirina dîne misilmantiyê de zimanê Arabî bi peyv û dengsaziya xwe ve bû rêberek û sereçaviyeke zimanî ji wan re, ku çî cara pêwîst pê hat, dêwla xwe bi şanazî bavêjin kaniya zimanê Eebî û jê vexun, bo nimûne, li şûna Kurd bêjin: (Filankes mir) yan bêjin (çû ber dilovaniya Xudê), dibêjin: (filankes zi»a bû) ku ji (ضاع) a hatiye, yan jî dibêjin (filankes wefat bûye). Weha jî bi hezarê peyvên Arabî ketine nav zimanê Kurdî de, giha radeyekê ku peyvên kurdnijad jî ketine ber pêla kartêkirina dengên Arabî de, wek (asman) bû (عسمان esman), û (aşt) a Soranî bû (عاست aşt), ango zirrdengê ع ji kû hatiye, û bo çî ev yeka han? Helbet bersiva vê pirsê pir hesanî ye, ku zimanê Kurdî ji Kevin de tûşî du giriftarên mezin bûye:

1. Nebûna berê rewşenbîrên Kurd, û li şûna wan mela û dîndar û qur-anxwên hebûn, yê ku kar jibo belavkirina zimanê Arabî dikirin.
2. Nebûna deselateke Kurdî ku wa hişt Kurd bikevin bin destê sê milletên deselatdar de, wek: Arab, Tirk, Faris.

Inca van hokarên dîrokî ku Kurd di nav miletan de nehatin jimartin, û neketin desteka netewên yekgirtî de, lewre ti millet wek jimara wanî gelek di vê cîhanê de ta niha nemane bê deselat, nemane bê hikûmet, jibilî Kurdan pêve. Ev jî bû qedera me. Em bihêvî ne ev deselata îro li Kurdiştana Iraqê heye berdewam bibê, û bibê alîkar û dergeh û delîve bo pêkanîna hemî parçeyên dîtir.

Xal 3

Eva han jî ne tenê di warê ziman de, lêbelê xwe avête warê civakî jî, wekçawe Hikûmeta Arabî li Sûriyê piştî ku hikim stand, û dar kete destê wan de, kiras û desmal û egala xwe jî li beşek ji Kurdên Sûriyê kirin, bi mebeştî şeweguhartinê bêxin rengê milletên ne-Arab de. Tirkan jî li ser heman rêbazê dane ser piştî siyaseta Turkîkirina Kurdan, ku şifqa Atatürk hino hino Kurdan da serê xwe, û pêre jî cilûbergên Kurdî wunda bûn, û cilûbergên Turkî ketina şûnê de. Lê ji aliyê din ve, di warê şûngirê ziman de, ango bihêlin ku hin bi hin zimanê Turkî şûna zimanê Kurdî bigirê, ku vê yeka han îro-roj bi şeweyekî hişkere rengê xwe da, û li encamê Kurdên Turkiyê zimanê dêwbavên xwe jibîr kirin, û bi zimanê Tirkî dipeyvin.

Xal 4

Di vê demê de waye hin navên Kurdî di nav Araban de belav dibin, nemaze di riya malbatên Kurdên Misrê û Şamê, yê ku ji mêj ve li nav wan dijîn. Ev nav jî wek:

Bi Kurdî	Bi Arabî
Şîrîn	شیرین
Nermîn	نرمین
Nisrîn	نسرين
Rêzan	رزان
Rewan	روان
Ranya	رانيا

Dengên (ح ع غ) di Ferhengên Kurdî de

Helwêst ji van dengên biyanî sebarek ferhengên Kurdî ew e ku ligor nofê tîpên ferhengê dihat: tîpên Arabî yan tîpên Latînî, vêca em dikarin bêjin ku helwêst weha bû:

1. Ferhengên bi tîpên Latînî:

Ev nof guh li hersê dengên Arabî nedidan, bo nimûne, ferhenga Goranî dengê ح wek tîp bikar aniye, û hincar jî dengê ع wek (c) bikar aniye, nemaze, di beşê dengdêrên wek: (i, î, u, û, o, e, a, ê)de. Goranî dengê (ح ع غ) wek tîpên serbixwe bikar anîne, tenê ev deng di nav tîpên biratîp de anîne, wek عbi (x)ê re anîne, ku şextek li ser (x) daniye, weha jî dengê ح di nav tîpa (h)ê de aniye piştî ku şextek li ser tîpa (h)ê daniye..

هه‌و‌نا‌مه‌ی کتێب